De Nederlandschen herbarius. Of kruidboek, der voornamste kruiden, tot de medicyne, spysbereidingen en konstwerken dienstig. Handelende van zommige hier te lande wassende boomen, kruiden, heesters, mossen, enz. ... / [Steven Blankaart].

Contributors

Blankaart, Steven, 1650-1702

Publication/Creation

Amsterdam : Nicolaas ten Hoorn, 1714.

Persistent URL

https://wellcomecollection.org/works/tujnyevp

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

wellcome collection

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
https://wellcomecollection.org

14002 fa.

3 plats ✓

Van Hoek
Ile

52 B. 8. 22473

Den NEDERLANDSCHEN HERBARIUS.

t' Amsterdam
By NICOLAAS TEN HOORN 1714.

22473

DE NEDERLANDSCHEN HERBARIUS. OF KRUIDBOEK,

Der Voornaamſte Kruiden, tot de Medicyne, Spysbereidingen en Konſtwerken dienſtig,

HANDELENDE

Van zommige hier te Lande waſſende Boomen, Kruiden, Heeſters, Moſſen, enz.

Met koopere Platen verciert.

DOOR

STEPH. BLANKAART,

In zyn leven P. & Med. D. en Practizyn tot Amſterdam.

TWEEDEN DRUK.

t'AMSTERDAM,

By NICOLAAS ten HOORN, Boekverkoper over 't Oude Heeren Logement, in de Hiſtorieſchryver. 1714.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

LEER-GIERIGE LEESER.

HEt is eenige weinige jaren geleden, dat ik de *Werkingen* ofte *Operatien der Medicamenten* hebbe uitgegeven, en alſoo ik de daar aanklevende *ſtoffe der Kruidkunde* by dat werk niet gevoeglyk konde verhandelen, ſoo heb ik ſulks myn pligt geagt, dit daar als aan te hegten, alſoo in dit deel de meeſte bekende Nederlandſe Kruiden, Boomen, Planten, Moſſen, enz. in 't byzonder werden beſchreven met hare kragten, en bereidingen: ſoo dient dit alleen om 't gene aldaar ſtuk voor ſtuk niet konde vertoont werden, nu tot een veel nader uitbreidinge, op zoo een wyſe, als my die van lange jaren ſyn voorgekomen. Ik

hebbe de gewaſſen een weinig naukeuriger en ook korter voorgeſtelt, als van myne voorgangeren gedaan is: als mede de kragten en gebruiken, ſoo als ik die in onſe landen bevinde; derhalven heb ik de vorige ſchryvers niet willen navolgen, welke heele boeken uit *Galenus*, *Theophraſtus*, *Dioſcorides*, en veele andere Grieken en Arabiers, nageſchreven hebben. Welke luiden alle in geweſten hebben gewoont, die verre van ons Nederland ſyn afgelegen, derhalven ſyn de Kruiden aldaar van een veel kragtiger ofte ſwakker aart, als onſe Landskruiden; ook is onſe logt, wateren, gelegentheid van plaatſen, gewoonten, aart der menſchen, van de hare ſeer verſchelende: daar benevens ſyn de Geneesmiddelen van verre komende dikmaals of vergaan, en krag

te-

teloos, of ſy ſyn vervalſt: ook twyffelt men zeer of men die dingen wel bekoomt, en wel te regte kent, die de voorige oude Schryvers in hare landen hebben gehad.

Ik hebbe dit werk in geen juiſte ſchikking gebragt, als veele andere voor my hebben gedaan, alſoo myn oogmerk niet was alle vreemde by-ſoorten van gewaſſen te beſchryven, maar alleenig die, welke men hier te land meeſt ſiet, ſoo in 't wilde, kruid-hoven, als bloemhoven my voorko-mende: en dat met de bekenſte La-tynſche of Griekſe namen, ſoo als wy die gewoon ſyn te noemen, volgens het A. B. C. met verklaaring hoe de-zelve ook meerendeels in 't Neder-lands genoemt worden.

Vorders werd dit Boek, ſoo tot vermaak des Lezers, als cierlykheid

deszelfs met verſcheide Kopere platen voorzien, die ik ſelfs na het leven der planten heb geteikend. Ik had 'er meerder konnen bygedaan hebben, maar dit werk ſoude niet alleen te koſtelyk geworden hebben, maar de al te grooten dikte ſoude tot een miſtalte opgeſwollen ſyn geweeſt: ook had ik op yder blad vierderlei verbeeldingen konnen hebben, maar alſoo ik de al te kleinigheit in andere beriſpt heb ſoo wilde ik liever een behoorelyke mate nemen, dan yets uitgeven, dat niet gelykt.

Zyt dan hier mede te vreden, Waarde Lezer, en gebruikt het tot uw nut: verblyvende onderwylen te zyn, die ik altyd was uwen Dienaar.

Amſterdam den
1 Octob. 1697.

S. BLANKAART
P. & M. D.

NE-

NEDERLANDSCHE HERBARIUS: OFTE KRUIDBOEK DER

Voornaamſte Kruiden, tot de Medicyne, Spysbereidingen, en Konſtwerken dienſtig.

HANDELENDE

Van zommige hier te Lande waſſende Boomen, Kruiden, Heeſters, Moſſen, enz.

I. HOOFDSTUK.

Van de Gewaſſen in 't algemeen, en hare deelen.

ALle de *Gewaſſen* van Planten zyn *Boomen*, *Heeſters*, *Kruidgewaſſen*, *Moſſen*, en *Kampernoeljen* ofte *Duivelsbrood*.

Een *Boom* is een Gewas geheel van hout, van de wortel af met een Stam ſig opheffende, en in de hoogte in veele takken verſpreidende. Deſe zyn *Wilde*, die in de Boſſchagien ſonder oeffeninge voortkomen, als daar zyn Boekeboom, Pynboom, Maſtboom, Elſeboom, enz. of *Tamme*, welke in de Hoven geoefent werden, als Appel, Peere, Amandel, Walnote, Kerſeboom, enz. Onder de

Wilde zynder, die gaarn langs het water groeyen, als Meſpilen, Queen, Wilgen, enz. De Boomgewaſſen ſyn mede d' eene veel hooger dan d' andere, want de Pynboom, Eikenboom, enz. groeyt veel hooger als een Queeboom, ofte Kerſeboom. Ook ſyn ſommige het gantſche jaar groen, gelyk de Maſtboom, enz. en andere alleen des Somers. Het hout der Boomen ſcheelt ook veel in vaſtigheid, ſwaarte, reuk, koleur, enz. ook waſt d' eene boom veel dikker als d' andere.

Na de Boomen volgen de *Heeſters*, ſynde een minder houtagtige ſoort dan de Boomen: deſe ſpruiten met veel ſcheuten uit de aarde, gelyk de Aalbeſien, Vlier, Wyngaart, enz. en krygen, gelyk de boomen, mede veele takken en bladeren. Deſe mag men wel in vierderlei ſoorten deilen, als *Hooge*, *Middelſoort*, *Kleine*, *en Alderkleinſte*. De *Hooge* ſtaan weder op ſig ſelven, gelyk de Vlierboom, Vlaamſe Roos of Swekkenhout, Laurier, enz. of ſy worden aan muuren of boogen geleid en vaſt gemaakt, gelyk de Wyngaart, de Kamperfoelie, de Klim, enz. Onder de *Middelſoort* behoort een kleinder *Heeſter*, gelyk als de Roſeboom, Aalbeſien, Kruisbeſien, Framboiſen, Bramen, Blaauwbeſſen, enz. Onder de *Kleine* behoort de Roſemaryn, Salie, Averoone, enz. Onder de *Alderkleinſte* kan men rekenen de Thym, de Heide, wilde Thym ofte Quendel, welke ſeer laag by de grond waſſchen.

Na de Heeſters volgen de *Kruidgewaſſen*. Deſe waſſchen op het land of in en aan het water. Op't land beminnen ſommige droog of vogtig land: boſſchagien of opene logt: in tuinen of hoven: aan de weg of op akkers. Deſe waſſen hoog of laag; van blad ſpits, rond, geſnippelt, hairagtig, geſchaart of effen, ſtekelig, glad, wollig, groen, geel,

geel, rood, veelverwig, enz. de ſtronk is rond, vierkant, knobbelig, glad, groen, geel, purperagtig, geſprenkelt, veelverwig, enz. De wortelen ſyn veſelig, dik, knobbelagtig, bolſteragtig, ſwart, wit, geel, rood, purperkoleurig, enz. ſommige wortelen zyn eetbaar, andere medicinaal, en andere onnut en ſtokkig. Sommige dragen ſaad door hare bloem of vrugten en beſien: andere dragen het ſaad op hare bladeren, gelyk de Ceterach, Scolopendrium, Filix, enz. waar van ſommige meeſt op boomen waſſen, onder welke de *Polypodium* is, beginnende de Eike en de Wilge.

De *Moſſen* zyn ſchimmelagtige uitwaſſen aan de baſten der boomen, dor hout, beenderen, ſteen, aarde, enz. ſy zyn ook verſcheiden in gedaante, en koleur: en komen voort ſonder planting ofte ſaad.

Van gelyken zyn de *Paddeſtoelen* ofte *Kampernoeljen*, mede aardſe ofte boomagtige uitwaſſen, welke knobbelagtig zyn, of op een ſtammetjen met een overſtelpt hoedjen ruſten: welker ſoorten verſcheiden zyn. Deſe werden mede van geen voortplantinge ofte ſaad voortgebragt.

De Gewaſſen in 't algemeen beſchouwt hebbende, ſullen wy tot des ſelfs deelen overtreden. Deſe beſtaan uit *Wortelen*, *Struiken*, *Scheuten*, *Tronk of Blok*, *Takken*, *Schors*, *Hout*, *Strepen*, *Hert*, *Merg*, *Steel*, *Blad*, *Bloem*, *Knop*, *Draadjes*, *Noppen*, *Eindekens*, *Kattekens*, *Vrugten*, *Bollen*, *Bollekens*, *Hauwen*, *Kroonen*, *Stuifkens*, enz.

Alle de Gewaſſen hebben *Wortelen*, uitgenomen de Baſtertgewaſſen, gelyk als de ſchorſte ofte wrange aan de Thym, de marentakken aan de Eike, Linde, enz. de Moſſen, *Kampernoeljen*, enz. Wortelen zyn het onderſte gedeelte van een gewas, 't welk in d' aarde is, door welkers baſt het

voedſel tot in de boom ofte kruid opklimt, waar door alle des ſelfs deelen haar leven en groote krygen.

De *Stam*, *Struik*, *Stronk* of *Blok*, is het gene dat van de wortel af regt over einde opſchiet, aan welke de takken, bladen, bloemen, vrugten, ſaden, enz. opgroeyen.

Scheuten, ſyn uitſpruitſels der wortelen der boomen, ofte der kruiden. Der Boomen noemt men meeſt *Waterſchoten*, nemende het voedſel des booms weg, daarom ſnyd men die gemeenlyk af, ten ware men daar nieuwe boomtjes van wilde queeken: diergelyke ſiet men mede ontrent de Heeſters. Soo de Kruiden deſe Scheuten krygen, dienen dat tot affetſels om nieuwe planten te queeken, gelyk als in d' Angelieren, Damaſtbloem, Klokjes, enz.

Het *Blok*, *Stam*, *Tronk*, enz. is alles het ſelfde, ſynde het gene dat regt na boven uit de wortel uitſchiet, uit welke alle takkingen, 't ſy der Boomen, Heeſters, Kruiden, enz. uitſchieten, als der Eike, Linde, Wynruit, Angelieren, Wollekruid, enz. Dog alle gewaſſen hebben geen ſtam of blok, als Hondsdraf, Weegbree, Duiſendknoop, enz.

Uit de ſtam ſchieten groote takken, die men gevoeglyk Armen noemt, en uit deſe kleindere en kleindere takken en takjes, aan welke de Botten, de Bladen, Bloemen, Vrugten, enz. komen te groeyen. Sommige deſer takken werden weder op andere geënt, als van Peeren, Appelen, Kerſen, enz. of, ſommige afgeſneden ſynde, en in de aarde geſtoken, krygen wortels en groeyen tot een Boom, Heeſter, of Kruidgewas.

De Stam en de Takken zyn alle met een *Schors* ofte *Baſt* omkleed, welke alle niet van eenderlei ko-

koleur zyn, nog eenderlei dikte: hier door krygen de gewaſſen hare ſappen en voedſels. Veele der boomen hebben onder hare buitenſte baſt nog een baſt daar onder, gelyk als de Vlier, Kerſeboom, enz. en andere, voornamelyk veele kruiden, niet; deſe verſchelen mede van koleur en reuk.

Geen Boom of Heeſter is 'er, of ſyn wortel, ſtam en jarige takken zyn *Hout*, zynde het gene dat met de baſt bedekt is, hard en ſplytbaar, dog van d' eene boom harder als van d' andere, ook is de koleur, reuk en ſmaak verſcheiden. Het naaſte aan de baſt is ſagter dan het binnenſte, alſoo het laatſt is aangegroeit, want alle jaren neemt de ſtam een kring aan: daarom wil men liever hout hakken om te bouwen in de Herfſt ofte Winter, dan in de voortyd, want in de winter is het buitenſte hout begroeit en hard, dat in de voortyd ſoo niet is, en dan eerder verrottinge en wormen onderworpen.

In het hout heeft men ook van boven na beneden eenige *Strepen*, loopende als een kam, dat verſcheide ſoort van pypen zyn, waar van ſommige ſap, en andere harſt, melkſtoffe, olie, enz. opwaarts dragen.

Het middenſte van het hout noemt men het *Hert*, maar ſoo het in 't Hout, Heeſter otte Kruiden ſagt en voos is, word het *Merg* geheeten, gelyk dat van Vlier, Wyngaart, Pimpernoten, enz.

De *Steel* is yets de bladeren en de vrugten eigen, zynde het gene tuſſen de tak en het blad, vrugt ofte zaad ſy, dun, lang of kort, verſcheiden van gedaante en koleur: hier aan hangen de bladen, bloemen, vrugten, zaden, enz.

Halmen zyn regt opſtaande ſtammetjes, gemeenlyk hol, en regt, en gemeenlyk met eenige knoo-

pige leedjes, en op het top een Aare, en werd geſegt van de ſoorten van Koorn, Gras, Riet, enz. Dit gedroogt zynde, noemt men *Strou*: als mede dat van de Boomen en Erwten: 't gene na het afmaayen van het koorn op het land in de grond blyft, noemt men *Stoppelen.*

Wat *Bladen* zyn, is yder bekend, namelyk de groente die in de Lente uitſchiet, en in de Winter van veele afvalt; en al is 't dat ſy des winters haar groente behouden, ſoo komen in de Lente egter daar weder nieuwe aan, en d' oude vallen ſoo nu en dan af. Deſe bladen zyn doorweven met verſcheide aderen, die in de ſappige blaasjes haar vogt brengen: maar de bladen zyn niet alle groen, als voren geſegt is, maar ook geel, wit, rood, gemengelt, wollig, doornig, enz. de figuur is rond, ſpits, getand, geſnippelt, haaragtig, enz.

Men behoeft niemand te vragen wat een *Bloem* is, alſoo ſulx de kinderen weten; ſynde het cieraad der gewaſſen; alhoewel alle gewaſſen die niet voortbrengen, als het Venushair, Wederdood, Eiken Varen, enz. Deſe zyn in maakſel, koleuren en reuk ſeer verſcheiden van malkanderen. Sommige brengen te gelyk vrugten en bloemen voort, als de Orangien en Citroenen, en dat het geheele jaar door. Deſe bloemen zyn gemeenlyk de voorloopers van de vrugten ofte ſaden. De bloemen hebben mede hare verſcheidene deelen, als

De *Knoppen*, ſynde als een *Koker*, in welke de aanſtaande bloem met ſyn vrugtje of zaadhuisjen onder aan in beſloten is, als in de Angelieren, Roſen, Erwten, enz. te ſien is.

Binnen in de bloemen heeft men mede ſomtyds eenige *Draadjes*, geel, purper, rood, enz. van koleur, en mede van maakſel verſcheiden, gelyk men beſpeurt in de Roſen, voornamelyk enkelde, Paardebloemen, Tulpen, enz. Bo-

Boven op de punten der draadjes leggen menigmaals eenige dikke lighaamtjes, die men *Noppen* noemt, mede verſcheiden van maakſel en verwe, dit ſiet men veel in de Tulpen en Lelien.

De *Nagels* ofte Endekens der bloemen zyn het geel ofte witte, dat aan het eind van yder blad der bloeme is, met welke die op de bodem van de knop ofte koker vaſt is: dit ſiet men genoeg in de Roſen en Angelieren.

Kattekens hebben niet alle geboomten, maar den Abeelboom, ſwarte Populier, Haſelaar, Okkernoot, enz. hebben dit als een vooraf looper van de egte bloem, zynde afhangende de langte van de kleinſte vinger omtrent, of in ſommige wat langer, waar van ſommige in een donſagtige ſtoffe veranderen: maar alſoo de meeſte bloemen in een vrugt veranderen, ſoo hebben egter deſe dat niet, maar de vrugt komt op een heel andere plaatſe voort; en de eigen bloemen zyn alleen eenige purpere ofte paarſe veſeltjes, waar na de Noten volgen.

Vrugten zyn verſcheiden van gedaante, met weeke of met harde ſchillen; groot, als Appelen, Peren; klein, als beſien van Vlier, Aalbeſien: in 't kort al dat gene dat of ſyn ſaad in ſig beſluit, of op ſyn buitenſte omtrek draagt, als Aardbeſien, Peoniſaad, enz.

De wortels ſommiger kruiden zyn als *Bollen*, die men ook *Kliſters* noemt, als met veele rokken omkleed, en aldus zyn de Lelibollen, en die van Tulpen, Hiacinthen, Ajuin, Look, enz.

Bollen ofte Hoofden noemt men het opperſte top van den Eul, Lelien, Tulpen, enz. in welke het zaad beſloten legt.

Hauwen ofte *Peulvrugten* zyn langwerpige huisjes, in welke eenige zaden yder in ſyn eigen plaats

beſloten zyn; en aldus groeyen alle ſoorten van Erwten en Boonen.

Kroonen zyn d' opperſte toppen van ſommiger gewaſſen, welke als een Kroon ſig vertoonen, na welker bloemtjes de ſaden volgen, en dit ſiet men in de Dil en Venkel. De bovenſte top van de boomen werd mede een *Kroon* genaamt.

Stuifkens is eenige wolagtige ligte veſeligheit, die, na dat ſommige bloemen in zaad veranderen, weg ſtuiven: ſulks ſiet men in de Paardebloem genoegſaam. Dus verre van de gedeelten der Planten genoeg.

II. HOOFDSTUK.

Abies ofte witte Denneboom, ook Maſtboom genaamt.

DEn *Abies* ofte *Witte Denneboom*, en *Maſtboom* geſegt, is tweederlei, namelyk *Mannetjen* en *Wyfjen*, zynde de eerſte ſoo gemeen niet dan de tweede; werden ook beide *Witte Denneboom* genaamt, tot onderſcheid van de Roode- ofte Pekboom.

Het *Manneken* dan waſt regt overeind, vry hoog, met een regte ſtam, welker takken boven zyn, die vol van een hairagtige groente, kamsgewys, in plaats van *bladeren* begroeit zyn, maar zyn vry ſcherper als die van het Wyfjen; de takken groeyen kruisgewys over malkanderen. De *vrugten* beſtaan uit verſcheiden op een ſluitende ſchilfers, die niet regt neder hangen, maar opwaarts ſtaan: Het *hout* is mede vry harder als dat van het Wyfjen, en by gevolg bewerkbaarder.

D' *an-*

D' *andere* nu is veel gemeender, waſt mede regt op en hoog, ſonder dat de ſtam knoeſtig of knobbelig is, behalven boven, is by na onder en boven even dik. De takken ſtaan mede kruisgewys over malkanderen, komende uit een lid voort. Uit deſe takken ſpruiten wederom kleinder twee en twee over malkanderen ſtaande, en meeſt nederwaarts hellende, daar de groote ſig meeſt opwaarts beuren. De takken en takjes zyn, in plaats van *bladen*, met eenige ruikende en gomagtige hairagtige groente beſet, langwerpig en rond, zynde aan het eind ſcherp, in 't begin geelgroen, maar daar na duiſter groen; welke, de nieuwe ſcheuten ofte takjes komende, allenxkens van de dikke takken afvallen. De *vrugten* hangen aan d' uiterſte topjes nederwaarts; zyn ſchelferig, bruin van koleur, ſomtyds, als ſy ryp zyn, een halve ofte een drievierde van een ſpanne lang. Tuſſchen deſe ſchelfers is het zaad verborgen. Sy blyven lange aan de boom, maar vallen tegens den winter af: dog de boomen zyn des winters en des ſomers altyd even groen. Het *hout* is wit, dog ſagter als van het Manneken.

De kenteikenen van de *Denneboom*, voor ſoo veel die de *Pikboom* aangaat, ſyn ſonderlinge bladen, die de takken rontom omcingelen, niet komende uit de zyden alleen, maar ook uit haar onderſte en bovenſte deel groeyende, kort, en ſmal. De boom waſt zeer hoog.

Sy waſſen in Noorwegen, Bohemen, Duitsland, ook in Italien en Vrankryk niet alleen, maar ſelfs in Nederland komen ſy ſomtyds weelderig voort, want buiten de Stad *Breda* heeft men daar van een ſchoon boſch, gemeenlyk het *Maſtboſch* genaamt: en ſelfs werden daar de Hoven mede verciert.

Uit de ſchorſe van deſe jonge boomen druipt een

ſoort van Terpentyn ofte oliagtigen harſt, welke ſomtyds aan dit gewas komt te droogen. De dunne noemen ſy dikmaals *Veneetſen Terpentyn.* De ſelvige is dienſtig in alle wonden, daar warm ingedrupt, ofte onder eenige wondſalven vermengt, want het ſuivert en geneeſt, en beſchut, door ſyn kleefagtigheid, de logt van de openingen: daarom is ſy dienſtig om alle ſweringen te ſuiveren; en de drooge noodig om de Etterbuilen ofte Puiſten te rypen.

Sy werd mede innerlyk gebruikt om de pis af te dryven, tot pillen gemaakt, ofte in gedaante van een conſerf met het merg van de Pypcaſſie: het ſuivert dan niet alleen de innerlyke ſweringen in de Long, Lever, ofte andere ingewanden, maar ſuivert en geneeſt de quaadaardige Druiperts, die na een vuile byſlaap bekomen zyn.

Hier uit werd met water een dunne olie overgehaalt: van welke men vyf ofte ſes droppelen inneemt, om wel te doen wateren: is ook nut ingenomen voor die ſig met vallen als anderſins beledigt heeft: en ſoo eenige uiterlyke ledematen, als armen, beenen, en alle andere vleeſige deelen pynelyk zyn, ofte verſtuikt en verwrongen, ſoo behoeft men maar met deſe olie te ſtryken. Wanneer de handen ofte voeten door de koude des winters geſwollen zyn, beſtrykt men die met deſe olie: en men houd die ſoo na by het vuur als men verdragen kan, dat men eenige reiſen herdoet, en het geſwel gaat over. Van den Terpentyn ſelfs gekookt met roode *Bolus* tot een pleiſter, en deſe geſwollen deelen daar mede bedekt, verhoed die van niet open te gaan, en beſchut die voor de koude. Deſe Terpentyn dient mede in buikpynen, en buikloop, met het doir van eijeren en ſoete melk geroert, en in de darmen warm geſpeut.

Van

Van deſe olie werd met bloem van ſwavel den Terpentynbalſem gemaakt, dienende tot alle de voornoemde gebreken, voornamelyk innerlyk ingenomen. By deſe olie den olie van Koperrood gedropen, vliegt aan brand ſoo die goed is, en daar water dan bygedaan, krygt de reuk en ſmaak van Limoenſap.

Sy kan van ſaad geſait werden: ſy groeyen gaarn op een logtige, holle, goede Veengrond, in tweejarige Paardemeſt, een jarige Koyemeſt en grof ſand onder een geroert. Sy werden ook van de jonge loten, op een ſchaduwagte plaats en diep in de grond geſtoken, mede voortgeteelt.

III. HOOFDSTUK.

Abrotonum, Averoone en Averuit genaamt.

DAar zyn verſcheide ſoorten van *Averoone* ofte *Averuit*, als *Groote*, ofte *manneken*, *kleine*, ofte *wyfken*, en *kleine die wel riekend* is. Deſe dry ſyn ſoorten van Heeſters. De *Groote* waſt dikmaals een mans hoogte, zynde de Stam dikmaals dikker dan de middelſte vinger: hebbende veele dunne takjes met fyne geſnedene *blaadjes*, ſterk en aangenaam van reuk, witagtig groen ofte Aſchkoleurig; deſe vallen tegens den winter af, en ſchieten tegens de ſomer wederom uit. Van 't midden der takjes tot boven toe heeft het kleine draadagtige geele knopjes ofte *bloemtjes*, welke daar na haar ſaadknopjes voortbrengen de *wortel* beſtaat uit veele veſeltjes.

De tweede zynde de *kleine* ofte *wyfken*, waſt zoo hoog niet, hebbende mede houtagtige dunne ſtammetjes, die uit de grond na om hoog uitſchieten: hier uit waſſen de *blaadjes* dog fynder geſnippelt,

lan-

langer, groender van koleur en ſterker van reuk dan de groote, brengt alhier ſelden *bloemtjes* of knopjes voort. De *wortel* is veſelagtig, die ſig langs d' Aarde verre uit verbreid, uit welke weder nieuwe ſcheutjes voortkomen.

De derde, ſynde de *tweede kleine*, is nog wat kleinder en lager op de grond: de blaadjes ſyn van onderen tot boven toe heel fyn geſnippelt; ſchraal groen ofte niet gantſch ſterk groen, hebbende een liefelyke en aangename reuk: van 't midden ſyner houtagtige takjes tot de top toe, komen ſeer veel kleine, geele, blinkende en knopagtige bloemtjes, die daar na ſeer veel *zaads* geven. De *wortel* is mede veſelagtig.

De teikenen van de *mannetjes* averuit is beſien ofte knopjes dragende, de ſtruik heeſteragtig en houtagtig; de bloemen ſyn blood, in de ſtruik niet eindigende, maar uit de zyden gaande, werden gelyk als aaren; de bladen ſyn grysagtig en fyn geſnippelt. De *wyfjes* hebben een heeſteragtige oppervlakte, 's winters overblyvende, riekende bladen: yder bloemtjen in zyn takjen eindigende.

Deſe gewaſſen werden alhier meeſt in de kruidtuinen gevonden in een opene wel ter ſonne ſtaande plaatſen. Sy werden van ſaad geteelt, maar raſſer van de jonge takjes die men in het voor en na jaar in de Aarde ſteekt: ook geven de wortelen wederom nieuwe ſcheuten, ſoo dat ſy haar ſelven genoegſaam voort planten. Sy groeyen bequamelyk in goed ſand en tweejarige paardemeſt. Sy bloeyen gemeenlyk in Oogſtmaand en Herfſtmaand, waar na het zaad ryp komt te werden. Daar zyn nog verſcheide andere vreemde ſoorten, maar ons oogmerk is niet die te beſchryven, maar alleenlyk, welke hier te Lande waſſen en haar gebruik hebben.

De-

Deſe beſchrevene dry ſoorten ſyn, om dat ſy ſterk rieken, verwarmende, en fyn van deelen. Geneesmiddelen gemaakt van de bloemen, ſaad en blaadjes dient in veele gelegentheden van de borſt en maag: dryft de ſtonde vloed, doet wel wateren, verdryft de krampen en trekkingen, verdunt de verkoude en ſlymige vogten. Dood de wormen en jaagt de koorſen weg. Dryft de vrugt en nageboorte af, als mede de opgeſchorte Kraamvloed. Hier van kan men kookſels maken, Conſerven, Tincturen: men ſet ſe op wyn of meede, waar van men ſomwylen een romertjen vol kan drinken.

Deſe *Averoone* heeft mede hare uiterlyk gebruik, wanneer meń die met andere kruiden tot een pap maakt, en op eenige geſwellen legt, voornamelyk die uit ſlym ontſtaan, ſoo verdryft het de ſelvige; of ſoo die geneigt ſyn te veretteren, komen die te veretteren. Soo men het ſap ofte kookſel met honig kookt tot de dikte van een Syroop, is het in de ſweetgaten ſuiverende.

IV. HOOFDSTUK.

Abſinthium vulgare ofte gemeenen Alſem.

ALiſt dat 'er verſcheide ſoorten van *Alſem* ſyn meinen wy alleenig maar de dry gebruikelykſte en alhier bekendſte te beſchryven, en voor eerſt van den *gemeenen Alſem*. Deſe waſt regt over einde, met veele ſyd ſchootjes en takjes, meer dan een halve mans hoogte ſomtyds: de Stam, als de zelvige bloeyd, werd ſtokkig ofte houtagtig. Van onderen tot boven toe heeft men *bladeren* en *blaadjes* vry breed, dog geſnippelt, welke in 't eerſt groen

groen zyn maar werden allenxkens witter, voornamelyk van onderen: hebben een ſoetagtig bitter, dat is, het welke niet wreed is, gelyk dat van de geſegende Diſtel. Aan de bovenſte takjes komen de veſelagtige kleine knopjes ofte *bloemtjes* geel van koleur, waarna het Saad volgt, ſterk van reuk, dat ſig ſelven ſaid. De *wortel* is veſelagtig, ſig tamelyk wyd verſpreidende. Het kruid met de wortel blyven de winter gemakkelyk over, en werd van planten gereedſt in de Lente of Herfts voort gepoot.

Den Alſem is een knopdragende plant, welkers bloemtjes naakt ſyn, de ſtruik onbepaalt waſſende, met gryſe bladen, en groote bitterheid.

Sy waſt veel op dorre, onbeploegde en Heiagtige plaatſen in 't ſtigt Uitregt en Zeeland, buiten Haarlem en Naarden. Sy ſtaat gaarn in een vrye logt, wel ter Sonne ſtaande. In de Hoven geplant koomt ſy weelderiger voort, dan in 't wilde, want ſy dan vetter bladeren krygt. Sy bloeyd in de Hoymaand en Oogſtmaand, en geeft veel Saads.

Sy is redelyk verwarmende en doordringende, want de reukdeeltjes van *Alſem* is dienſtig tot verſcheide innerlyke gebreken, voornamelyk die uit te veel ſlym ontſtaan; en daarom gebruikt men die veel koude en ſlymige magen, en in luiden die te weinige en te dikke gal hebben: dat is voor luiden, welke van te veel gal klagen, en egter te weinig gal hebben, ſiet hier van in myn *Inſtitutie*. De ſelvige maakt ook eenigſins den buik week, en daarom dienſtig voor hardlyvige. Alſoo dit kruid door ſyn bitterheid de deeltjes des bloeds op een gants andere wyſe verſtelt en verplaatſt, is de ſelvige ten hoogſten nut in alle gaande en komende koortſen, die door dit kruid, als mede door de geſegende diſtel, duiſendguldenkruid, ſlangenhout

enz.

enz. ſekerlyk werden geneſen. Sy helpt mede die gene welke geduirig genegen ſyn tot braken: het dood mede alle wormen, ſomwylen ingenomen.

Den *Alſem* werd om van binnen te gebruiken op verſcheide wyſen toe bereid. Men kan dan deſelvige groen of gedroogt, op de wyſe der Kruid bereiders, alleen ofte met andere kruiden *koken*, doorgieten, en de ſieken tot de vorige gebreken laten gebruiken. Ik agt het wel ſoo goed en voor al der beſt van alle de bereidſelen dat men die *trekt* gelyk de Thee, en des ogtens nugteren drinke. In den Apotheek maakt men daar een *Conſerf* af van een deel der groene bladeren, en dry deelen ſuiker; als mede een *Syroop*, maar alſoo dit beide ſuiker bereidſels ſyn, die ſomwylen meer nadeel dan voordeel by brengen, myde ik die ſoo veel het mogelyk is. Daar werd mede een ſap uit geperſt, 't welke men in een waterbad ſagjes kan laten *uitdampen* tot de dikte dat men daar pilletjes van kan maken, waar van men dagelyks een ofte meer, tot de voorſchreven gebreken des ogtens nuchteren kan gebruiken, drinkende daar dan heete Coffeè ofte Theè op, om des te beter te doen ſmelten. Nog maakt men daar een *Tinctuur* van ofte *Extract*, wanneer men daar een fles mede vult, en men daar goede Brandewyn op doet; het welke na eenige dagen geſtaan te hebben, men afgiet Deſe Tinctuur kan men des ogtens tot een lepel vol innemen. Ook kan men in een roemer goede Wyn ſoo veel van deſe Tinctuur doen, tot men oordeelt bitter genoeg te ſyn, en dan heeft men *Alſem-Wyn*. Ook kan men een pond of anderhalf gedroogde Alſem op een Anker Wyn doen, ſoo behoeft men de Extract niet. Wanneer men deſelvige groen heeft kan men eenige blaadjes in een mortier ſtooten met een weinig Wyns, ſoo heeft men een

Alſem

Alſem Wyn voor de vuiſt. Van de Tenctuur ofte Extract kan men een goede *Maag Elixir* maken, wanneer men by een half pint doet *Aloë*, *Myrrhe en Saffraan*, van elx een lood, het welke men op een warme plaatſe laat ſtaan, om uit te trekken, waar van men het klare afgiet, en ſomwylen des ogtens, middags ofte s' avonds tot twintig ofte dertig droppelen in neemt. Men diſtilleert daar mede een Water af, dog van weinig nuttigheid, alſoo het bitter, op de gemeene wyſe gediſtilleert, niet overgaat. Hier van kan men kookſels maken, om van onderen in de darmen te ſchieten, tegens allerlei ſoort van wormen in de dikke darmen, en ſweeringen in deſelvige, als mede tegens de hardlyvigheid.

Van den Alſem werd tweederlei ſout gemaakt: Het eerſte noemen ſy *Eſſentieel*, ofte *weſentlyk ſout*; dit maakt men uit het uitgedrukte ſap, ofte doorgevronge kookſel, het welke van ſyn grondſop en dikke drabbigheid geſuivert ſynde, langſaam gekookt werd, tot daar een vlies op komt, 't welk men dan in een koele drooge kelder te Cryſtallizeren ſet. Het tweede is een *vaſt ſout* ofte *ſalfixum*, dit verkrygt men, wanneer men de drooge Alſem tot witte Aſſche verbrand, op welke Aſſche men heet regenwater giet, 't welk geſonken ſynde, laat men deſe loog door een ongelymt papier loopen; het door geloopene werd dan in een nieuwe verglaasde panne uitgedampt, tot het drooge is, ſoo heeft men een bruin ſout; het welke men, met wederom in 't vuur te gloeyen, met Water tot een loog te maken, door papier te laten loopen, en uit te dampen tot een witter ſout kan brengen, dog is veel kragteloofer. Daarom houde ik meerder van het bruine. Deſe beide ſouten mag men tot tien grein en meerder innemen. En matigt niet alleenig

nig het ſuur, maar by eenige ſweetmiddelen gemengt, doet ſweeten in alle gelegentheden daar het ſweeten noodig is.

Den *Alſem* heeft mede ſyn uiterlyke gebruiken, als in Pappen, wanneer men daar by doet de Waterlook enz. ſoo plaatſt men die op het *Heet* en *koudvuur*, om het doode van het levendige te ſcheiden. Gekookt met Vygen, kaasjes bladen, Wollekruid enz. doet de geſwellen rypen, en verhoed alle bedervinge. Het ſap ofte kookſel in eenige ſweeren gedaan of in pypſweeren geſpeut, ſuivert deſelvige.

Door weikinge maakt men daar een olie uit: wanneer men in dry pond onrype olie van Oliven, een half pond groene klein gekneusde Alſem met haar topjes doet, en men laat die veertien dagen of dry weken in de Sonne of op een andere warme plaatſe ſtaan: die men dan doorgiet en uitperſt en daar weder tot drie ofte vier reiſen nieuwen Alſem op ſet, en weder doorvringt, en by deſe doorgevronge olie een pinte ſaps doet, en in het Waterbad, om niet te branden, ſagjes uitdampt, en weder doorgiet, ſoo bekoomt men een goede olie. Warm op de maag geſtreken, ſtilt het braken en walgen. Men beſtrykt de buik der Kinderen daar mede als ſy met wormen gequollen ſyn.

Wanneer men een goede menigte van deſen *Alſem* met Water overhaalt, bekoomt men een duiſtere groene olie, die ſeer doordringend is, welke by de vorige, met eenige droppelen gemengt, die des te ſterker aanſet, en doordringelyker maakt.

Den *Alſem* werd mede gedaan onder de Kruiden, welke men gebruikt om de doode lighamen van binnen te balſemen; alſoo deſelvige ſterk opdroogt, en door ſyn bitterheid de bedervinge afweert.

V. HOOFDSTUK.

Kleine ofte Roomſen Alſem, ofte Abſinthium Romanum.

DE *Kleinen Alſem* ofte *Roomſen Alſem*, groeit van een veſelagtigen wortel, een voet ofte anderhalf ſomtyds hoog. De *blaadjes* groeyen van onderen tot boven; dog kleinder, teederder, en fynder geſnippelt als de vorige Alſem; ſy zyn wit ofte grys, aangenaam van reuk, en niet heel bitter. De *wortel* kruipt met verſcheide dwerstakjes voort, uit welke weder nieuwe loten ofte ſpruitjes voort komen: die men verplanten kan om weder nieuwe plantjes te winnen. D'opſchietende takjes ſyn byna heeſteragtig ofte houtagtig, van't midden af tot de top toe met kleine geele *bloemtjes* ofte knopjes, gelyk de voorige Alſem, beſet, waar na het ſaad volgt. Het bloeyd in't begin van den Herfſt, en dan vergaat het Kruid, 't welk in de Lente uit d' overgeblevene wortels weder uitſchiet. Hier zyn mede verſcheide ſoorten af, maar die laten wy voor de nauwſigtige liefhebbers. Sy beminnen een ſandige wel gemeſte aarde, en een opene wel ter Sonne ſtaande plaats. Sy werd alhier weelderig in de Tuinen en Hoven voortgeteelt.

Den aart en kragten zyn als de vorigen Alſem, maar is wat meer te ſamen trekkende. Men maakt in den Apotheek van een deel deſes Alſems en dry deelen ſuikers daar een Maag Conſerf af, waar van men dagelyks een mond vol af gebruikt. Maar ik agte het beter dat men ſe trekt als Thee, ofte die op Wyn of Brandewyn ſet: het ſy alleen ofte met de groote

groote Alsem, Alants wortel, Angelica, Cardamom, enz.

VI. HOOFDSTUK.

Zee Alsem, genaamt Absinthium Marinum ofte Seriphium.

DE *Zee Alsem* groeit mede uit een houtagtige veselige *wortel*, met eenige houtagtige stammettjes en rysjes na boven toe, een voet ofte wat meerder hoog. Dese zyn van onderen na boven toe met zeer dunne, fyn gesnippelde tengere witte *blaadjes* begroeid. Dog de reuk en koleur verscheelt somwylen na de plaats daar sy voortkoomt. De reuk is anders alhier niet onaangenaam. Aan dese ryskens groeyen mede heele kleine knopjes of *bloemtjes*, gelyk als aan de Roomse Alsem.

Sy wast geern aan de Zeekant binnen en buiten dyks, ook boven op de dyken. Ik hebse in Zeeland by menigte sien wasschen, als mede in Vlaanderen, Holland en Vriesland. Sy bloeyd ook meest in de Herfst ofte in 't laatste van de Somer. Voorts is den aart, kragt en gebruik, als de beide te voren beschrevene Alsems.

VII. HOOFDSTUK.

Acacia ofte Prunus Sylvestris, der Hoog en Nederduitsen, Sleedoorn en Sleepruimen genaamt.

DE *Prunus Sylvestris*, *Acacia der Duitsen*, *Sleedoorn*, *Sleepruimen*, ofte *wilde Pruimboom*, is een

en het ſelfde gewas. Deſe Pruimboom waſt vry lager dan de tamme Pruimen, want veele by een geplant, konnen gevoeglyk voor een hage verſtrekken. Uit de wortel ſchieten veele takken en kromme ryſen, met harde, ſcherpe doornen uit, een ofte twee by malkanderen. De *bladen* zyn de gemeene tamme Pruimboom gelyk, maar veel kleinder harder, meerder, en ſmalder. Het *hout* is ſeer hard. De *bloemtjes* ſyn wit van blaadjes, met eenige draadjes in 't midden. Na de bloemtjes volgen kleine uit den blauwgroenen gekoleurde Pruimtjes, ſyn rond, met een Steentjen daar in, van een ſeer wrange ſmaak. De *wortel* is vry taey, ſig verre uit verſpreidende.

Sy waſſchen in Nederland in 't wild, op onbebouwde, ruwe plaatſen, en op de kanten van de Akkers. Het werd voortgeplant door zyn Steentjes, en door de ſcheuten, die uit de wortel voortkomen. Het bloeid in Grasmaand, en in 't begin van Herfſtmaand ſyn de Pruimtjes ryp, in Hoven geplant werd de vrugt grooter en 't boomtjen weelderiger.

Deſe Pruimen droogt men, en men bewaartſe tot zyn gebruik, welke met koken weder opſwellen. Uit de ſelvige werd mede een ſap geperſt, of gekookt, welker vleis men dan door een haire teems met een houte lepel vryft; doende dan by yder pond van dit vleis twee pond Suikers, dat tot de dikte van een Electuarie, ofte geyl gekookt werd, waar toe de onrype beſt ſyn. Het is dienſtig in alle buikloop en Vrouwe witte en roode vloed: van binnen daar van een weinig ingenomen met wat *Diaſcordium* ofte yets anders dat bequaam is. Deſe Pruimtjens konnen ook vogtig en droog geconfyt werden, als mede met zuiker gekandelizeert. Uit het kookſel van de verſche of gedroog-

de

de Pruimen mag men een Pap maken, en leggen die warm op de uitgeſonken aarsdarm. De gelei daar van gemaakt en met eenige Wyn of Brandewyn gemengt, ſuivert het bloedige tandvleis: van het ſelvige kan men ook mondſpoelſels maken, voor die gene welke na de ingenomen quikſilver moeten quylen: waar toe men mede de ſchorſen van de wortels kan gebruiken. Van de bloemtjes maakt men een Syroop, die men ſegt dat een losly-vigheid des buiks veroorſaakt.

VIII. HOOFDSTUK.

Acetoſa ofte Oxalis, Suiring ofte Surkel genaamt.

DAar groeyen alhier ſoo in't wild als in de Hoven verſcheide ſoorten van *Suiring* ofte *Surkel*, als daar is de *Veld Suiring*, die men mede in de Hoven ſaaid; de *Schape Suiring*, *Spaanſe Suiring* en *Roomſe Suiring*.

De *Veld Suiring* heeft lange dog tamelyk ſmalle *bladen*, matiglyk ſcherp, ongeſchaart, ſappig, vry groen van koleur, en ſuur van ſmaak; aan haar begin, by de ſteel, ſyn ſy wat breeder; deſe ſteel is niet rond, en eer die ſig in het blad begeeft, is het blad met ſcherpe punten ofte oortjes agter uitgeſet. Groeyende met groene ſteeltjes uit de wortel ofte Stammetjen. Het Stammetje is dun en rond, van een elle ontrent hoog, allenxkens rood werdende: aan de top komen eenige kleyne bruin roode *knopjes*, die open gaande een ſoort van bloemtjes vertoonen: waar na een vry bruin en drykantig *ſaad*, gelyk de boekweit, voortgebragt werd. Sy heeft een matig lange, dog taeye *wortel*, geel en rood-

agtig van koleur, met veele aanhangende veſelen.

Als deſe in de Hoven geſaait en geplant werd, is ſy veel lyviger en ſappiger van blad, als die in het Veld waſt.

De *Spaanſe Suuring* is deſe geheel gelyk, maar waſt hooger, is ſappiger, geelder en grooter van blad: die men hier alleen in de Hoven vind.

De *Schape Suuring*, welke veel in 't wild op ſchrale plaatſen waſt, is beide de voorgaande in alle deelen gelyk, maar waſt een vinger of anderhalf hoog, en de bladen zyn ſchraal en tenger, als mede de bloemtjes en ſaad: is ook van onderen tot boven vry rooder van koleur.

De *Roomſe Suuring* is van ſmaak, wortel en zaad d' andere gelyk: maar het zaad is ligter van koleur en grooter. De *bladeren* ſyn veel korter, voor ſcherp, en aan yder zyde twee inbogten, die dan wederom by de ſteel twee ſcherpe enden ofte oortjes krygen. Sy ſyn bleek groen, ofte blauwagtig groen. Waſt niet regt op, maar legt, om de dunnigheid ſyns ſteels op de aarde. Deſe werd alhier alleen in de Hoven geſien.

Hare geſlagt teikenen ſyn drykantig en blinkend zaad, ſesbladige bloem, waar van dry blaadjes het zaad bedekken, digt aan malkanderen hangende, en de bladen ſuur.

In de Wiedemaand beginnen deſe dry eerſte ſoorten meeſt te bloeyen, dat in de Hooymaand, en Oogſtmaand volkomen ryp is. Maar de Schaaps Suiring is in de Oogſtmaand en de Herftsmaand op ſyn beſte en ſchoonſte.

Alle deſe ſoorten verhitten het bloed niet, maar doen het tegendeel, alſoo zy door haar ſuur het bloed eenigſins veranderen en in ſyn loop vertragen en 't ſelvige wat verdikken. En dit leert men,

wan-

wanneer men die met ſoete melk kookt, om wei ofte hui te maken, ſoo ſchift de melk en werd dik, ſoo dat de wei daar affcheid: de ſelvige maakt den buik week, is ſmakelyk by vleis gekookt, of met Porcelein geſtooft; ofte by Spinagie, ofte Kropſala geſtooft. Het verſlaat den dorſt, en is niet onaangenaam van ſmaak: men maakt daar ook een ſauce af met boter, die men over de gekookte ſchol eet. Uit het ſap werd mede in den Apotheek een Syroop gemaakt, om de brand des monds te verkoelen. Het water daar van gediſtilleert, is van weinig belang: dog verkoelende. Met een deel Suuring en twee deelen Suiker, maakt men een Conſerf tegens de hitſige maag en de ſoo genaamde Galſiekten. Het werd mede veel gekookt by de gewoonlyke Mei dranken, waar by men 't loof van Paarde Bloemen, Duive Kervel, Sala, Endivie enz. doet.

IX. HOOFDSTUK.

Acorus, ofte Calmus wortel, Welriekende Liſch genaamt.

DEn *Acorus* ofte gemeenlyk *Calmus* genaamt, is de *Calamus Aromaticus* der Ouden eigentlyk niet, maar een riet gewas. De *Calmus* dan heeft lange, ſmalle aangenaame groene *bladen*, en daarom onder de ſoorten van *Liſch* gerekent, welke tuſſchen de handen gevreven, een reuk van ſig geven, die de wortel ſeer gelyk is. De *wortel* is meer dan een vinger dik, groenagtig, wit, ofte wat roodagtig van buiten, met verſcheide hairigheden, groeyende vry lang, krom en ſchuins, met veele leden: van binnen wit; heeft een doordrin-

gelyke Speceriagtige ſmakelykheid op de tong, met een ſterke, dog niet onaangename reuk. Uit de Stoel van de bladen ryſt een *halm*, een voet ofte anderhalf hoog, blads gewyſe, uit welker zyde een aare voort komt, bruin van koleur, de langte hebbende van een kleine vinger, en matig dik; ſtaande regt over end opwaarts, met Kruisgewyſe ſtrepen doorſneden en doorkerft: de knopjes die het beſluit, gaan met 'er tyd open, en vertoonen een menigte kleine geele agtige bloemtjes. Deſe aare wert met'er tyd wel een vinger dik, met veele kleine groene knoopjes, byna de vrugt van de pynboom gelykende.

Dit is een gras bladig gewas, ſonder Stroohalm: de aare, die de ſelvige voortbrengt, is enkel, cierlyk, op de wyſe van een katteken *Julus* genaamt, welke de ſelvige van alle andere onderſcheid, ſoo daar eenige andere teikenen mogten ontbreken.

Sy waſt alhier in Holland langs de revieren, als by *Niepoort*, buiten den *Haag* en *Delft*; by der *Gouw*, tuſſchen *Haarlem* en *Leiden*, *Maarſeveen*, *Tien Hoven*, enz. ook groeit deſelvige wel in de Hoven, maar moet veel waters hebben. Het loof vergaat tegens de Winter, maar de wortel blyſt overig; van welke men nieuwe planten kan voort telen. Deſelvige bloeit in Hooymaand.

De wortel van dit gewaſch werd hier te Lande alleenig gebruikt. Synde om ſyn ſterke reuk en ſmaak ſeer verwarmende, en mag met regt den *Inlandſen Gember* genaamt werden, alſoo deſelvige mede ſoo voortkomt, als de *Calmus*. Wanneer men die ſchilt, murw kookt en met Syroop Confyt, ſoo is ſy alſoo kragtig in de ſlymige Maagqualen, als de Ooſt Indiſche geconfyte Gember, des ogtens nugteren genuttigt. De wortel, het ſy op wat wyſe toebereid; dient mede in de kolyk en

aller-

allerlei buikpynen, verdryvende de winden en alle ſlym. Tot d' eigenſte qualen mag men mede een water diſtilleren, met welke de fyne olie mede over gaat. Men ſet de wortel mede op Wyn ofte Mede tegens de koude Maag qualen en koortſen. Ook kan menſe in poeder in nemen. Sy werd mede gedaan by alle tegengiften. De Koekebakkers ſnyden deſelvige in ſchyfjes, en leggen die op haare Koeken in de plaats van Gember.

X. HOOFDSTUK.

Adiantum Album ofte wit eiken Varen.

DE *Adiantum Album*, werd mede *Filix quercina*, dat is *Eiken Varen* genaamt; en werd *wit* geheeten, tot onderſcheid van het ſwarte. Deſe bladen ſyn een vinger ofte anderhalf lang, hebbende aan yder zyde van ſyn ſteel agt ofte tien meerder ofte minder zydelyke geſchaarde en in gekorve *blaadjes*, ſynde yder aan het eind ſpits; d' onderſte langer en breeder dan de bovenſte, ſoo dat het geheele blad op ſig ſelfs genomen voor ſcherp uit loopt. Is aan de bovenſte zyde glad, bleik groen van koleur en niet ſappig: maar aan d' onderſte zyde heeft het bruine ſtipjes, vertoonende de *bloem*, daar het *zaad* na volgt. De *wortel* is niet groot, dog dik, bruin, en by een gedrongen, met veele veſelen daar aan: uit deſelvige komen nieuwe planten voort. Het brengt geen ſtamme ofte halm voort, ſoo dat de bladen maar een ſpanne hoog waſſchen.

Dit gewas vind men meeſt op de eiken, dog mede wel op andere boomen, en dat in donkere boſchagien en op gebergten: ſoo dat die ſelden in

de Hoven te bekomen is. Deſe bladen blyven mede des Winters niet over, maar vergaan, en in de voortyd komen daar wederom nieuwe bladen uit de wortel ſpruiten.

Deſe bladen hebben een ſoete, ſcherp en wat bitteragtige ſmaak. Het werd weinig in den Apotheek gebruikt. De wortel is wrang. Men agt dat het dienſtig is om het hair te doen uitvallen, dog hebbe daar geen proeve van genomen. Ik heb de zelvige weinig in 't gebruik, maar vind hem in de Syroop van Heemſtwortel, Syroop van Soethout. In de *Syrupus Diacnicu, de Praſio, de Cichoreo cum Rhabarbaro* en meer andere, ſie ik dat het voorgeſchreven is; waar uit ik oordeel dat het een borſtmiddel genoemt werd, en met eenen opent.

XI. HOOFDSTUK.

Adiantum Nigrum, ofte Swart Eike Varen.

DIt *Swart Eiken Varen* is het vorige in alle deelen gelyk, maar de *bladen* ſoo ſeer niet gekorven: de ſteelen en ribben zijn Swartagtig, en het blad duiſterder groen, en van agteren geſtippelt. Het behout des winters ſyn bladen, maar krygt in 't laaſt van de Lente evenwel wederom nieuwe ſcheuten en bladen. De kragt en gebruik is mede als het witte Eiken Varen.

XII. HOOFDSTUK.

Van de Adonis Flos, ofte Bruinettekens.

DE *Flos Adonis* ofte *Bruinettekens* ryſt uit d' aarde met verſcheide Stammetjes, welke wederom

om hare zydtakjes krygen, alle geſtreept ofte gevoort, groen van koleur. De *blaadjes* zyn fyn geſnippelt even als van de ſtinkende Kermille, ſchoon groen en ſappig. Boven op het top deſer ſteeltjes komen de *bloemtjes*, van groote als de gemeene Hanevoet, ofte Boterbloem, donker ſchoon rood en glad, van ſes, ſeven of agt blaadjes: onder deſe zyn nog vyf andere veel ſwarter blaadjes, in't midden deſer bloemtjes heeft men veele ſwarte draadjes, ſoo dat dit bloemtje ſchoon is om aan te ſien. De bloeme afvallende koomt daar een langwerpige knop groeyen, 't welk rontom met veel groenagtig zaad tot boven toe beſet is, zynde van buiten ſpits, het welke eindelyk volkomen ryp zynde, grauw ofte bruinagtig wert dat ligtelyk dan afvalt, als het maar even aangeraakt wert. Het Kruid en Bloem hebben geen reuk, ten ſy ſtukken gevreven, ſoo geeft het een grasagtige reuk: de wortel is wat veſelagtig en wit.

Men vind het alhier niet in't wild, maar alleenig in de Hoven. Dit wert alleenig van zaad voortgeteelt: Het begint in Bloeymaand en andere latere Maanden te bloeyen, ſelfs tot in de Winter toe; ſoo dat het wel komt te gebeuren dat men Planten des Winters overhoud, voornamelyk als het zaad wat vroeg is afgevallen, en weder op komende, te laat is om Bloemen te krygen. Sy ſtaan geern in een opene lugt, op een ſandige, wel gemeſte en niet al te droogen grond.

Het ſchynt min ofte meer verwarmende te ſyn, het welke men bequamelyk in Pappen kan doen om heete geſwellen te bematigen en te verdryven.

XIII. HOOFD-

XIII. HOOFDSTUK.

Africanus Flos, Africaanſe Bloem. Tunis Bloem, Fluweel Bloem.

DEſe ſyn liggende ofte regt opſtaande. Sy werden genoemt *Tagetes Indica*, *Flos Tunetenſis*, omm dat die by *Tunis* in 't wilde waſt, en dog te onregt *Tanacetum Peruvianum*, niet tegen ſtaande het na dee *Tanacetum* ofte reinvaar gelykent. D' eene ſoo wel als d' andere hebben langs hun gevoorde takkige ſtruiken langwerpige, van veel enkele lange, en aan de kanten geſchaarde blaadjes *bladen*, zynde als met duiſende gaadjes doorboort, die men ſiet, wanneer men die tegens den dag houd. De *Bloemen* der groote ſyn geel Fluweel koleurig, van agt ofte tien blaadjes gemaakt, hebbende in het midden een geele kruin. Deſe Bloem ſtaat in een groene koker. Sy werd dikmaals veelbladig ofte dubbelt geſien, en daar wert deſelvige een ſeer ſchoone groote Bloem. De plant werd alhier gemeenlyk twee voeten ontrent hoog.

De liggende heeft mede op de toppen van de ſteelen een Bloem, en bloeyen tot in 't laatſte van de Herfſt toe. De Bloem is kleinder, van gedaante de vorige gelyk, maar de blaadjes zyn als een rood en duiſter Fluweel, en daarom eigentlyk Fluweel Bloem genaamt. De kruin is uit den roodgeelen, het zaad van beide is in de voornoemde kokers beſloten, lang en ſwart.

Sy moeten alle jaren geſaaid werden, alſoo haar veſelagtige wortel vergaat, en bloeyen dan beide in 't begin van de Somer heel lang, maar de liggende

gende, als geſegt is, veel langer. Sy werden hier alleen in de Hoven der liefhebbers aangeteelt.

Deſe beide kruiden hebben een ſterken en onaangenaamen reuk, die doordringelyk is. Sy werd in de Geneeskonſt niet gebruikt, alſoo men agt, en ik mede ondervonden heb, dat deſelvige vergiftig is.

XIV. HOOFDSTUK.

Agrifolium ofte Hulſt.

DE *Hulſt* ofte *Agrifolium* is een Heeſter, dog wanneer die van jongs aan opgeſnoeid werd, krygt die een matige dikte en hoogte, en kan dan voor een boom gaan. Wanneer die ons voorkomt in manieren van een Heeſter, ſoo blyven de takjes vry dun, glad, effen en groen, maar de Stammetjes bruin van koleur. Het *hout* is ſwaar en in 't water ſinkende, en dat van de Stam ſwart. De *bladen* ſyn ſtevig en duiſter groen, en ſommige met geele vlekken, vry glad, langwerpig rond. De kanten zyn zaagsgewys, welke yder op het ſpits een doorn hebben: welke, wanneer dit gewas wat ouder werd byna ganſchelyk verdwynt. Deſe bladen ſyn aan de kanten alle een weinig gefronſt, ſoo dat men deſelvige niet plat neder kan leggen als het blad van een Appel- of Peereboom. In de Somer krygen ſy witte, welriekende *bloemtjes*, die in de Herfſt in roode *beſien* veranderen, die dikmaals de geheele Winter daar aan blyven hangen, even byna, als aan het loof van Aſpergies wasſchen, hebben binnen ſig een witte korrel, welkers ſmaak aan onſe tonge onaangenaam is. Sy heeft harde houtagtige wortel.

Sy

Sy behoud haare bladen Winter en Somer, maar is des Winters ſchoonder groen, en daarom cierlyk om Heggen te maken rontom Tuinen en Boomgaarden: anders waſt deſelvige in ſommige onbebouwde plaatſen, wegen en Boſſchagien in Duitsland, en elders, dog meer op koude dan op warme gronden. Sy werden voortgeteelt van zaad, 't welk niet eer dan het tweede jaar eerſt moet verplant werden. Ook werd deſelve door haare ſcheuten, onder ofte ter zyden de wortel uitſchietende, voortgeplant: ook werden de onderſte takjes half door geſneden, om gebogen, en in de grond geplant, even als men de Angelieren doet, welke dan wortels krygen, die men het tweede jaar verplant.

Men meint dat de beſien verwarmende en verdroogende zyn: en daarom de winden uit het lighaam dryven, en ſoude mede dienſtig ſyn in de buikpynen en kolyk, nemende daar tien ofte twaalf in, zynde eerſt ſyn geſtoten, waar door de buik los werd, en veel ſlym affet. Veele nemen de ſchors van de wortel, die ſy onder de plaaſters mengen, en op de breuken leggen. De loog van d'aſſche van Hulſt gemaakt en gebruikt, ſoude de Waterſugtige dienſtig weſen, en ſoude de pis wel affetten.

XV. HOOFDSTUK.

Agrimonia, ofte ontſtoppend Kruid.

UIt de wortel van de Agrimonie ſpruiten veele bladen, welke weder aan de zyden in vyf, negen, meer ofte min matig langwerpige bladekens, matig groot verdeelt werden, hebben alle eene enkele ſteel. Die naaſt aan de wortel zyn, ſyn kleinder

der dan aan het top, alle zaaggewys getant, en aan't eind wat puntig. De ſteelen en *bladen* zyn ruig en hairagtig, redelyk groen, dog van onderen bleiker: tuſſchen deſe grotere blaadies, komen nog wel eenige kleindere. Uit het midden deſer grooter bladen ryſt een dun, hairagtig, hard, regte, (die door de ſwaarte wel wat ombuigt) ſwartagtige of bruine ſteel, byna een elle hoog of hooger; veeltyts een in getal, en ſomtijts twee, na dat de wortel oud is: is mede met de voornoemde bladen begroeit, tot ontrent het midden, waar na eenige groene knopjes volgen, die van onderen op allenxkens na boven toe in vyfbladige, kleine, geele, en welriekende *bloemtjes* ſig openen, hebbende in't midden eenige geele draadjes. Deſe ſteel vertoont een aar. Na het afvallen deſer bloemtjes, volgt daar een byna langwerpig *zaad*, zynde boven breeder dan onder, ſig na om laag buigende, ruig, hangende, als de kliſſen, aan de kleederen des voor by gaanden. De *wortel* is matig dik, in veele takjes ſomtyts verſpreid: en eenigſins bruin of ſwart.

Ik vinde het veel in Boomgaarden, en langs de wegen: als mede in graſige dalen der Duinen, Boſſchen, Heggen enz. in de Tuinen waſt het weelderiger. Men teelt het niet alleen van zaad voort, maar ſelfs komen naaſt de Moerplant, wederom nieuwe plantjes, die men daar af neemt en verplant. De bladeren en al wat daar van boven d'aarde is, vergaat des Winters, maar de wortel ſchiet zyn bladen in de Lente wederom uit. Het bloeid in Wiedemaand, en voorts tot in de Herfſt toe de geheele Somer door, terwyle d' onderſte afgevalle bloemtjes in zaad veranderen.

Men agtſe matig warm, zynde wat te ſamen trekkende van ſmaak; de bladeren hebben geen by-

ſon-

ſondere reuk. Men maakt hier kookſels van tegens de verſtopte milt, lever en andere ingewanden en klieren; ook tegens het bloed Piſſen, Geelſugt, Waterſugt, koude Pis, Koortſen, ontſteking der Nieren, opgeſtopte Maandvloed enz.

Sy gebruiken het mede voor dempige Paarden, en Schapen die den Hoeſt hebben.

XVI. HOOFDSTUK.

Sigmaarts Kruid ofte gemeene Alcea.

DE gemeene *Alcea* is verſcheiden, want daar zynder met witte en andere met lyfverwige Bloemen. Andere met bladen als de gemeene kaasjes bladen, en andere de bladen in vyf deelen gedeelt. Deſe alle zyn de kaasjes bladen egter ſoo van Bloem als bladen en zaad ſeer gelyk. Hier by komt nog een ſoort met bladen als Hennep, maar is ruiger, hariger en duiſterder groen: alle deſe ſoorten ſyn de randen van de bladeren eenigſins getand ofte gekorven, ſynde d' eene wat ſtomper dan d' andere.

Uit de *bladeren* ofte plant, ryſen in de voortyd twee ofte dry Stammetjes, rond en regt, een elle hoog, meer ofte min, maar ſomtyds wel wat na de grond buigende, wanneer zy wat ſwaar van top werden. De ſchorſe is taey en draadagtig: hier aan waſſen de bladen, welke, hoe hooger ſy komen, hoe kleinder. De *bloemtjes* zyn vyfbladig, en redelyk groot, even by na op die wyſe als die van de kaasjes bladen. Na de bloemtjes volgen de *zaaden*, geſchikt in een rond ſchyfjen, gemeenlyk twaalf en miſſchien wel meerder ofte minder by malkander: op ſyn zelven platagtig, en voorts heeft het de gedaante van een nier: maar alle by malkanderen geſchikt

ſchikt zynde, gelykt het na een geript kaasjen: grauw van koleur; behoudende van onderen de vyf groene blaadjes, welke de knopjes van de Bloemen voor een Kokertjen dienden. Het heeft een witte, redelyk dikke, lange, met veſelen begroeyde en lymagtige *wortel*.

Men vind het veel aan de wegen, weijen, en daar gras groeit: op onbeboude plaatſen, langs drooge Gragten en Heggen: maar komt in de Hoven weelderiger voort: Het bloeyd byna de geheele Somer door, terwylen ook het zaad ryp werd. Het werd mede van ſelfs door zaad en zyd planten voortgeteelt.

Van den aart en kragten ſal ik hier niet ſpreken, alſoo die met de Heemſt en kaasjesbladen ganſchelyk over een komt.

XVII. HOOFDSTUK.

Veneetſe Alcea.

DEſe *Veneetſe Alcea* gelykt na de vorige over veel niet. Sy ſchiet uit de grond met verſcheide ſtelen, die rond, buigſaam, en groen ſyn, van byna een elle hoog, dog om de dunne Stammetjes en ſwaarte der bladen op de aarde gebogen leggende. Yder deſer Stammetjes verdeilen ſig wederom in verſcheide andere. De *bladeren* zyn ſoo groot als die van de kaasjes bladen, maar diep geſnippelt, en aan de einden getand: donker groen, en ſappig, glad. Boven op de top en tuſſchen de leden van de bladen komen de *bloemtjes* voort, die van vyf blaadjes gemaakt zyn, redelyk groot, die aan 't eind wit en bleik geel zyn, en van binnen bruin purper rood, hebbende in het midden een goud-

geel doddeken overend ſtaande: deſe bloem is ſchoon om aan te ſien, maar is van een korten duur: want des ogtens te tien, elf en twaalf uuren gaan ſy eerſt open; en na ſy haar een uur ofte anderhalf open vertoont hebben, ſluiten ſy ſig toe, en vallen dan af: waar na een langagtig, rond en hairig bolletjen ſig vertoont, in welke, ryp zynde, vry veel ſwartagtig *zaad* beſloten is. De *wortel* is niet ſeer dik, hebbende verſcheide veſelen.

Hier te lande werd ſy alleen van zaad in de Hoven voortgeteelt, blyvende des Winters niet over. Sy bloeyd gemeenlyk in Wiedemaand, en ſoo voorts de meeſte Somer door, werdende, terwyl ſy bloeyd, het zaad ryp: het welke in 't laatſt van Lentemaand, en in 't begin van Grasmaand geſaad werd.

Dit gewaſch is in de Geneeskunde alhier niet bekend: maar de bladen egter ſoude men konnen gebruiken, als die van de kaasjes bladen.

XVIII. HOOFDSTUK.

Alchimilla, ofte Synnauw, onſer Vrouwenmantel, en Leeuwenvoet geſegt.

DE *Alchimilla* ſchynt by d' oude Geneesheeren niet bekend te zyn geweeſt, groeit ſomtyds een voet hoog, en dikwyls lager; met een rong en ruigagtig Stammetjen, met eenige zydtakjes, ſelden regt op, maar legt meeſt op de aarde. D' onderſte *bladen* ſyn vry groot, maar werden hoe hooger, hoe kleinder, ſynde breed en rond met ſeven, agt, ofte tien ſtompe punten, ofte ſtompe hoeken, alle geſchaart ofte ſaagsgewys gekorven. Yder der onderſte bladen hebben een vry lange ruige ſteel; maar die aan het

SINNAUW. ONSE LIEVE VROUWEN MANTEL.

welke alle ſweeren ſuivert en geneeſt, ten ware daar bedorven been onder was. Wanneer de etter uit de holligheid der borſt getapt is, ofte in eenige andere groote holligheden belediging beſpeurt werd, ſpuit men dit kookſel daar in om te ſuiveren en te geneſen.

XIX. HOOFDSTUK.

Fucus ofte Alga, Flap ofte Wiert.

DE *Wiert* ofte *Alga* is een Zeegewas, ontrent onſe Zeeplaatſen in Zeeland, Holland, Vlaanderen, Friesland, enz. wel bekend. De gedaanten ſyn verſcheiden, ſommige ſyn lang en plat als ſmalle linten, andere rond als draden ofte touwtjes, andere een derde takxgewys met holle blaasjes tuſſchen hare breede takken, glad, en een vierde oneffen geſtippelt; een vyfde meer bladers gewyſe ofte breeder getakt, mede met veele diergelyke taeye blaasjes, welke de kinderen ſtukken duwende, een geluid geven, en ſtukken berſten; zynde taey als een perkement: alle deſe ſyn bruin, en ſommige donkerbruin van koleur.

Deſe waſſchen alle in de Zêen, die gemelde plaatſen bewateren, voornamelyk ontrent het Eiland Wieringen; dat miſſchien daar de naam van gekregen heeft. Sy hangen veel aan de palen, en Hoofden, gelyk als een baſtert uitwas, ofte Watermoſch, want het ſchynt van geen zaad voort te komen; als mede aan de klippen, keyen, enz. wanneer het water daar over ſtroomt regt deſelvige ſig op, maar het water gevallen zynde, hangt het nederwaarts: en dit werd door harde ſtormen ligt afgerukt: van diergelyken aart is mede het krooſt

dat

KRIEKEN OVER ZEE

dat men in de Krooſtzee heeft: dat fyndere takjes heeft, vol van kleine beſien, ſoo groot als een kleine Peper.

Geen gebruik in de Geneeskunde is ons daar van bekend. Maar aan de Zeeplaatſen doet het groote dienſt, wanneer men tegens het onſtuimig bulderen der Zee daar dyken van maakt, die beter zyn, als die van aarde, alſoo dit Wierd digt in malkanderen verwart legt, gelyk als het hair van een vilten hoed: dit weten die gene genoegſaam te betuigen, die te Medenblik en daar ontrent woonen: maar dit werd meeſt van de eerſte ſoort gemaakt.

XX. HOOFDSTUK.

Alkekengi ofte Halikakabi, ofte Kricken over Zee.

Uit de wortel van de *Alkekengi* ryſen een, en meer ſtelen, met verſcheide knoopjes ofte ledekens, een voet ofte anderhalf hoog, wat roodagtig ofte bruin, dun, die om de ſwaarte der bladen en vrugten op d' aarde ſig neder buigen, uit deſe komen hier en daar eenige takjes ter zyden uit. De *bladen* komen uit de voorſeide knoopjes, van groote als van die de gemeene nagtſchade, maar wat ruwer, en ruim ſoo groot, ook wat geelder groen. Te gelyk met de bladen, welke gemeenlyk twee en twee by malkanderen zyn, komen van een ſelfde knoopjes, de witagtige ſes bladige *bloemtjes*, nederwaarts hangende. Waar na een groen *blaasjen* volgt, dat allenxkens grooter en geelder word, en eindelyk geelagtig rood. In 't midden van dit blaasjen is in 't begin mede een groen knop-

jen, het welke ryp werdende, eerſt geel, en daarna ſchoon geel rood werd, zynde de *vrugt* van de Kerſeboom byna gelyk, inſonderheid, wanneer het blaasjen daar van is afgedaan. Het is vol van ſap en geelagtig plat *zaad*, dat niet al te groot is. Het ſap deſer beſie is een weinig ſcherp van ſmaak. De *wortelen* zyn wit die ſig gints en weder door de aarde verbreiden, en wederom nieuwe ſcheuten geven.

Sy bloeyd in 't midden van de Somer en geeft rype vrugt en zaad in den Herfſt. Op ſommige boſchagtige plaatſen waſcht het wel in 't wild, maar in Holland, Zeeland, Vriesland, ſo veel my bewuſt is, alleen in de Hoven van de liefhebbers: daar het weelderig waſcht, en als een onkruid gerekent werd, ten ſy men de wortel alle jaar ſeer beſnoeye: uit deſe wortel komen menigte nieuwe planten, alhoewel die van het zaad mede konnen voortteelen.

De vrugtjes zyn alleenig in gebruik, het ſy verſch ofte gedroogt, welke in weinige Artzenibereidingen komen; want ſy dryven het water af, en daarom dienſtig in alle nierqualen, en opgeſtopte pis: verſch zynde, ſoude men die naaſt de rang van de *Spiritus Succini* mogen ſtellen.

Daar ſyn nog eenige ſoorten deſe ganſchelyk van blad en blaasjes gelyk, maar de blaasjes blyven met haar beſie groen. Synde Indiaanſche ofte vreemde ſoorten, ook is 'er nog een vreemde ofte ſwarte, met geſnippelde bladen, en blaasjes, die in dry huisjes verdeelt zyn.

XXI. HOOFD-

XXI. HOOFDSTUK.

Alliaria, ofte Look ſonder Look.

Alliaria ofte *Look ſonder Look*, is de Look eigentlyk ganſch ongelyk, maar werd alleenig ſoo genoemt, om dat deſelvige na de Look ſterk riekt. Uit de lange, witte, dunne, harde en houtagtige *wortel*, die mede veele veſeltjes heeft, ſchieten een, twee ofte meer dunne en groene ſteelen uit, wel twee voeten ontrent hoog, of wat lager, na dat dit gewaſch op een goede grond ſtaat. Aan deſe ſtelen waſſchen matig ronde, dog breede, en getande ofte zaagsgewys gekorve *bladen*, elk op ſyn eigen ſteeltje, niet duiſter groen van koleur, nog dik, dog ſappig genoeg; welke hoe hoger dat ſy werden, hoe kleinder. Boven uit de top komen een lange tros kleine, witte *bloemtjes*, yder van vier blaadjes, welker onderſte eerſt open gaan, en zaad krygen, en daar na ſoo allenxkens die hooger en hooger zyn. Na d' afgevallene bloemtjes volgen ſeer kleine, dunne, en langagtige *hauwkens*, in welke ryp zynde, ſeer kleine en ſwarte *zaadjes* beſloten leggen.

Het waſt weelderig aan de kanten van Weijen, Dyken, Bolwerken, Hagen, Boſſchen, enz. in Holland, Vriesland, Uitregt, enz. maar het ſcheelt veel in groote en weelderigheid na de vette, ſandige ofte ſchrale aarde. Het komt niet alleen van zyn zaad voort; maar ſelfs van de Loten die naaſt de Moerplant groeyen. In't begin van Bloeymaand, en ſoo voorts by na de heele Somer door bloeyd het zelvige, en geeft in 't afgaan des Somers volkomen ryp zaad.

Dit is een matig verwarmend kruid, dat verdunt en onſe ſappen vloeybaar maakt : en daarom gebruiken de Engelſe en andere volkeren deſe bladeren, die ſy fyn kerven, in ſpyſen en ſoucen over viſch, in plaats van chalotte. De bladeren tot een pap gemaakt met Alſem, Waterlook, enz. dienen om het heete vuur te ſtuiten, en de verrottingen te beletten. Het kruid, bloemen, zaad, met ſoete melk gekookt, verdryft alle ſlym, dood winden, ſtilt buikpyn, en doet winden loſen : en daarom ook bequaam tot ſpuitſettingen in de ſelfde qualen.

XXII. HOOFDSTUK.

Allium ofte Tamme Look.

DE *Tamme Look* ſtelt men dryderlei. D' eerſte ofte gemeene Look, is rondagtig van *wortel*, van binnen wit, ſterk rieken en bytende op de tong : is van buiten met Paarſe dunne vliesjes bekleed, dog ligt van koleur, en ook wel witagtig. Deſe groote bol beſluyt in zyn gemeen vlies agt ofte tien, meer ofte min kleindere en langwerpiger bolletjens, yder nog in zyn eigen vlies beſloten, en van veele rokken te ſamen gevoegt, gelyk als den Ajuin. Onder aan deſe groote bol hangt een quiſpel met dradige veſelen, wit van koleur. Uit de wortel komen in 't voorjaar lange, ſmalle en ſchoon groene *bladen*, ſchieten in getal vyf of ſes. Uit het midden van deſe ſchiet een ronde, holle, groene en matig hooge ſteel maar van zaad geſait zynde, brengt het in 't eerſte jaar noit, ſelden in het tweede, maar gemeenlyk in het derde jaar de voornoemde ſteel met *bloem* en *zaad* voort. Op des

ſelfs

ſelfs top dan komt een groene knop, uit welke paarsverwige kleine bloemtjes voort komen, ende daar na het zaad, gelyk als men in den Ajuin beſpeurt.

De tweede ſoort, heeft zyn bollen niet uit ſoo veel kleindere bolletjes beſtaande als d' eerſte, beſluitende die alle in een dun gemeen paarsagtig vliesjen. De bladeren zyn ook kleinder als de vorige, alles is anders gelyk. Uit het midden deſer bol ſchiet een ſteel gelyk de vorige, twee ſpannen min ofte meer hoog, glad en niet hairig, hebbende op zyn top een ſpits bolletjen, met een wit vliesjen bekleed; het welk allenxkens open gaat, en eenige vrugten, ſoo groot en grooter als groote erwten vertoont; welke yder van buiten paarsagtig zyn, en druifsgewyſe aan malkanderen hangende, van binnen wit: en van ſmaak de wortelen ofte bollen gelyk.

Het derde is het eerſte gelyk, maar waſt weelderiger.

De teikenen zyn een bolle als uit veele pitten en Aaren by een gevoegt, met een ſeer ſware reuk, de ſteel is hoog en eenvoudig.

Het eerſte waſt hier in de Hoven, met welke ook Landen mede beplant werden, om tot het gebruik in de Stad verkogt te werden. Het andere vind men veel in Duitsland in de Hoven; en het derde is hier vreemd uit Africa, 't welk men daar in de ſpyſen gebruikt. Men teelt ſe alle van het zaad voort, en mede van hare bollen ofte wortels.

Alle deſe ſoorten zyn vry verwarmende, het welke genoegſaam blykt uit de ſterke reuk en ſmaak. Het is een van de beſte Geneesmiddelen die men hier te Lande heeft, dog om dat het ſoo gemeen is bekend, ſiet men het over het hoofd. Ik heb het menigmaals in ſoete melk laten koken, en Water-

ſugtige geholpen, die daar twee jaaren aan gegaan hadden: welker buiken ongemeen dik waren. Aldus is 't een der voornaamſte middelen tegens de wormen, maar moet eenige dagen agter malkanderen gebruikt werden. 't Beneemt mede de engborſtigheid, hoeſt, verſtoptheden in de lever en milt. Wanneer men deſelvige in kleine ſtukjes ſnyd en ſoo doorſwelgt, is nog beter, alſoo het dan met zyn volle kragt in het lighaam komt: want door het koken daar veel van vervliegt. Met Brandewyn, kan men daar een ſterke geeſt uit overhalen, die men by halve lepels vol kan gebruiken. Of men kan de klein gekerfde Look op Wyn ofte Brandewyn ſetten, het ſy alleen ofte met andere dingen vermengt. Het ſelvige maakt een fyn en ſnellooloopend bloed en ſappen: en daarom ſonderlinge dienſtig in alle ſlymige, loome, en trage ſcheurbuikige menſchen. Het doet de piſſe looſen: ſet winden af; dryft de Maandvloed, maakt den buik week, en geeft een goede ſtem: dryft de ſuigers en nageboorte af: geneeſt de koortſen. Hoenders die de pip hebben, laat men daar van eenige ſtukjes doorſwelgen, en geneſen, en ſoo ſy even daar na gedood werden, ſoo ſmaakt het vleis daar na, ja ſelfs de eijeren. De Look klein geſtooten en met een heel fyn doekjen in het oor gedaan, verdryft de tandpyn: als mede tegens de tanden gehouden.

Het heeft mede een uiterlyk gebruik, en is bequaam in Pappen gedaan tegens de beten en ſteken van fenynige dieren: het doet de heete geſwellen verdryven, ofte vermurwen en tot etter werden. Geſtooten zynde, trekt de vyt uit, en alle ſplinters: dood de exter oogen: met Honing gekookt en doorgeſegen, ſuivert de ſweergaten: de Pappen en kookſels dienen mede tegens het heete en koude vuur, en alle verſtervinge te ſtutten.

De

De Walen en meer andere Volkeren, gebruiken het onder haar moes en hutspotten: ja ſelfs byna in allerlei ſpyſe.

XXIII. HOOFDSTUK.

Allium Sylveſtre, ofte Wilde Look.

DE *Wilde Look* heeft tweederlei ſoorten, het eerſte heeft in plaats van bladeren, twee ofte dry groene, holle, pypsgewyſe, dunne, en matig lange pypjes ofte bladen: tuſſchen de kant een harde, gladde, vry lange, ſtevige en groene *ſteel*, ſtrekkende voor de Stam: op des ſelfs top komen kleine *bloemtjes*, als die van de gemeene Look, na welke klein *zaad* volgt, dat in een klein, ſpits bolletjen beſloten is. Het heeft een enkel bolletje tot een *wortel*, met een quasje veſelen onder aan. Nevens deſe bol groeyen wederom andere nieuwe, welke als de Kindertjes by de Moeder, groot werden, het zaad, groente en bolle; is den gemeenen Look ſeer gelyk.

Daar is nog een ſoorte de voorgaande ganſchelyk gelyk, maar waſt lager. Ook is 'er een die het eerſte geheel gelyk is, maar donker purperagtig van bladen en ſteel: dat men *Wild Slange Look* mag noemen.

Een vierde werd genaamt *Daslook*, heeft gemeenlyk twee, dry, ofte vier groote en breede *bladen*, ſtaande yder op zyn ſteel, gelykende van figuur de bladen van de Lelitjes van den Dale: op zyn breedſte twee vingeren breed, loopende ſpits na boven toe: ſonder de ſteel te rekenen, wel ſes vingeren breete lang. Sy ſyn glad, ongeſchaart, effen en flauw groen. Uit de wortel ſchieten een ofte twee dunne ſteeltjes, een ſpanne lang, en ſomtyds wel

ander-

anderhalve ſpanne lang, groen, op welke twaalf ofte meer ſes bladige geſternde melk witte *bloemtjes* groeyen, met eenige kleine draadjes, in 't midden ſtaande yder op zyn eigen ſteeltjen. Somwylen zyn deſe bloemtjes wel heel paars na deſe volgende *zaden*, otte kleine bolletjes.

De wortel is wit, beſtaan uit langwerpige en verſcheide by een ſtaande bolletjes, hebbende van onderen een quaſt met veſelen.

D' eerſte ſoort waſt in de Bouwlanden en velden: maar het breed gebladerde meeſt in de Boſchagien. Welke alle grooter en weelderiger werden, als ſy op een goede grond ſtaan; het zaad, bloem, bladen en wortel zyn het gemeene Tamme Look in alles gelyk, van ſmaak en reuk.

De kragten en gebruik is als dat van het Tamme Look.

XXIV. HOOFDSTUK.

Allium Montanum, ofte Berglook.

DE *Berglook* krygt uit zyn wortel een ſteel wel dry ſpannen hoog en wel een vinger dik, rond dog geſtreept met voren, van boven tot beneden, van onderen paarskoleurig, en boven groen. Heeft dry otte vier gezenuwde, breede, lange bladen, yder op zyn ſelven voortkomende. Op de top van deſe ſteel koomt een heel rond bosjen met ſesbladige, witte geſternde *bloemtjes* voort, hebbende ook yder zyn eigen ſteeltjen, dan volgt uit yder bloemtjen drykantige hoofdekens met ſwart *zaad*. De *wortel* is een bolle, die met een netsgewys vlies overkleed is. Hebbende onder aan, de bolle daar op zyn breedſt is, een quaſt met veſeltjes.

Men

Men vind deſe ſoort op de Alpes bergen, en op die welke Sileſien van Bohemen verdeelen, en elders meer. Maar alhier vind men het alleenig in de Tuinen.

Syn aart, kragten, reuk en ſmaak, komen met die van de Tamme Look over een.

XXV. HOOFDSTUK.

Alnus ofte Elſenboom.

DE *Elſenboom* groeit wel redelyk hoog, met veele takken, maar werd niet heel dik. Syn *hout* is ſagt, en om te branden van geen langen duur; maar kan in de aarde en onder het Water ſeer lange ſtand houden: maar in de logt vermolmt en verrot het haaſt. De *baſt* is donker bruin. De *bladeren* zyn ſoo groot als die van den Haſelaar, glad en effen, hebbende een zoetagtige Gommigheid op haar, die ſy uitſweeten. Rontom de kanten eeniger maten zaagsgewys dog niet diep: ſtaande elk aan zyn ſteeltjen. In de plaats van *bloemen* krygen ſy kattekens, en dan volgen de *vrugten* nog op ſig ſelven, groeijende met haar vier ofte vyven by malkanderen: zynde ſchelferagtig, groen en hard, hebbende de gedaante van een Pynappel by na, dog ſoo ſpits niet; welke ſchilferen daar na heel bruin werden, en als een Pynappel open gaan, uit welke een klein en bruinros zaad valt.

Sy waſſchen geern langs de ſlooten, waterige, veenige, en broekige plaatſen, maar in drooge hooge Landen, komen ſy ſchraal voort. In Grasmaand ſchieten ſy haar botten en *kattekens* uit: en de bladen werden niet langſaam groot: in den Herfſt tegens de Winter, gaat de vrugt open, en laat haar *zaad* vallen.

De

De baſt en vrugt zyn dienſtig tot poeder gebragt, om voor een bloedſtempend poeder gebruikt te werden: het dient mede om de Vrouwe vloeden en buikvloeden te ſtoppen. Het kookſel ſuivert de mond van vuile ſtank, en bloedigheid in Scheurbuikige. De boom doorboort werdende, geeft een water, dat men dagelyks gedronken goed agt te weſen tegens het Graveel en Steen. De bladen groen in Pappen gedaan, legt men op heete Geſwellen.

XXVI. HOOFDSTUK.

Alſine ofte Muur.

DAar zyn in ons Land verſcheide ſoorten van *Alſine* ofte *Muur*. D' eerſte zyn de grootſte, waſt wel vyf ofte ſes ſpannen hoog, dat ſig niet oprigten kan ten ſy aan eenige hagen. Uit zyn veſelagtige *wortel* ſchieten verſcheide ſteelen ofte dunne ſtammetjes, rond, tenger en verſcheide knoopingen, ofte leden: uit yder deſer leden komen aan yder ſyde twee *blaadjes*, een vinger breed en wel anderhalve vinger breet lang, dog in 't midden op zyn breedſte, geelagtig groen, glad, ſonder hairigheid: ontrent hare ledekens zyn ſy ſomtyds wat roodagtig. De *bloemtjes* zyn wit en geſternt, van tien kleine blaadjes met eenige veſeligheid, hebbende van onderen eenige groene blaadjes, yder op een ſteeltjen, groeyende op het top des kruids: na de bloeme vergaan is, vertoonen ſig kleine knopjes met roodagtig *zaad*.

Het tweede is het grootſte in allen deelen gelyk, maar ſoo groot niet van gewas, bladen ofte bloem.

Een

Een derde is nog veel kleinder, dog de vorige mede in alles gelyk: en deſe ſoorten verſchele veel van groote, na dat de grond vet ofte ſchraal is.

De ſoorten van *Alſine* hebben aan hare ſteelen de bladen twee en twee tegens over malkanderen ſtaande: de Bloemknop is op de wyſe der bloemen in veele deelen ofte blaadjes gedeelt, ofte uitgebreid, ruſtende van onderen op vyf groene blaadjes; de zaadhuisjes zyn eenvoudig, in geene celletjes gedeelt, zynde de zaden in het midden, van buiten in haar kokertje beſloten.

Deſe ſoorten waſſchen veel in de Moestuinen, onder andere geſaide kruiden, van haar eigen zaad, dat uitgeſtort is; als mede ontrent Heiningen en Hagen, langs de wegen, daar het een weinig vogtig is.

Sy blyven de geheele Winter groen, ſelfs onder de ſneeuw, en bloeyen in het voorjaar en de geheele Somer door, latende dan haar zaad vallen.

Daar is nog een ſoort die ruig is, regt opwaſſchende, met witte bloemtjes, waar na huisjes volgen als hoorntjes.

Ook vind men een baſtaart ſoort, met blaadjes als de Boomveil, dog klein en ruig, bleik groen en rontom geſchaart; na hare bloemtjes, komen twee nevens malkanderen geplaatſte zaadhuisjes, even als twee ballekens der mannen.

Men noemt het *Alſine Hederæ folio*, dat is, *Muur met veil gelykende blaadjes.* Ik hebbe nog een ſoort deſe gelyk, maar de blaadjes zyn als de Hondsdraf, ofte Onderhave.

Nog is 'er een ſoort met geſchaarde blaadjes, dat men *Hoender bete* ofte *Morſus Gallinæ* noemt, met kleine blauwe bloemtjes. Ook zynder ſoorten die aan de Zee waſſchen, en elders.

Deſe kruiden hebben weinig gebruik in de Genees-

neeskunde, maar men kan daar bequame Pappen van maken, tegens de Ambeijen, uithangen der darmen, en op heete geſwellen. Men hangt de eerſte ſoorten veel over de Vogelkouwen, het welke de Vogeltjes eten, en ſig in die groente vermaken.

XXVII. HOOFDSTUK.

Althæa, Heemſt ofte Witte Malve.

DEſe *Althæa*, ook *Hibiscum*, *Ibiscum*, en *Bismalva* genaamt, by ons *Heemſt* ofte *Witte Malve*, en ook *Bismalva*; heeft uit zyn wortel eenige ſteelen ofte ſtronken, ſomtyds een mans hoogte groeyende, maar ook veeltyds vry lager. Sy zyn rond, grys, tay en wolagtig.

Aan de ſelve, van onderen tot boven toe, komen vry groote, rondſpitſe, breede, matig geſchaarde, en bleikwollige ſagte *bladen*. Van het midden na boven toe, komen de vyf bladige *bloemen*, dog de meeſte op den top witagtig ofte bleik lytverwig: zynde van onderen met groene blaadjes, als een Koker, om ſtevig te zyn, voorſien: afvallende vertoont ſig een plat Aſchgrauw en wollig koekjen ofte *kaasjen*, dat in de ronte de platagtige en nier gelykende *zaden* begrypt. De *wortel* is wit, lang, matig veſelig, dik, en lymig.

Deſe is onder de veelvuldige, naakt leggende kruiden. De bladen zyn lang, rond, ſagt, ſeer wolagtig en grys. Doet hier by, dat ſy van plaatse by Rivieren en Zeeplaatſen, van de *Malva* verſcheelt.

Men vind dit gewaſch, veel langs de Rivieren en Wateren, tuſſchen het riet en bieſen waſſchen, als mede

mede wel in de Tuinen; zynde hier te Lande weelderig genoeg. Dit gewaſch ſterft tegens de Winter, maar de wortel ſchiet in de Lente wederom nieuwe ſchoten uit, welkers bladen, eer de bloem koomt, vergadert en gedroogt werden: maar in de Herfts en in 't voorjaar eer de wortel uitſchiet, mag die vergadert werden en gedroogt. Dit gewaſch bloeyd in Hoymaand en Oogſtmaand, en dan rypt het zaad, dat ſig ſelven genoegſaam voort ſaaid.

Van de bladeren maakt men Pappen en ſtovingen tegens harde geſwellen, ſoo om te vermorwen als om te doen veretteren: Hier toe werd mede het Meel van Heemſtwortel gebruikt. Deſe gebruikt men mede in ſpuitſettingen, tegens de roodeloop en buikpynen, om de ſcherpigheden te verſagten. De kookſels en Syropen daar van pleegt men in alle borſt qualen voor te ſchryven, als mede de Koekjes die van het Meel des wortels, en fyne Suiker gemaakt zyn. De wortels met Saffraan in ſoete Melk gekookt en warm gedronken, verſagt den Hoeſt, ſchrale borſt en heesheid. Uiterlyk gebruikt ſtilt en verſagt mede de pynen der geſwellen: daarom maken ſy uit de ſlym des wortels een olie. Uit het zaad werd mede een ſlym gekookt, tegens de ſprouw: de bloemtjes dienen tegens de nierqualen.

XXVIII. HOOFDSTUK.

Amaranthus, ofte Fluweel bloem.

DEn *Amarant* ofte *Fluweel bloem*, ſchiet uit een korte veſelagtige *wortel*, een geſtreepte ſteel van anderhalve voet hoog, met verſcheide takjes, zyn-

de effen en glad, gemeenlyk van boven tot onderen roodagtig. Aan welkers zyden veele *bladen*, yder op zyn eigen ſteel, groeyen, uit den roodagtige groen, glad, ongeſchaart, breedagtig en voren ſpits. Boven op yder tak groeit een Aare regt opſtaande, donker Karmoſyn en blinkend van koleur, zynde gelyk als de *bloemtjes* ſonder reuk. Waar uit een bruin en glinſterend klein *zaad* voortkomt.

Een tweede ſoort waſt veel hooger, en met een dikkere ſtam, de Aaren zyn mede grooter en langer, dog door de ſwaarte, omgebogen. De *bladeren* zyn mede grooter. De Aaren zyn ſoo purperagtig niet, maar bleek groen, daar wat ſlegt rood doorſchynt.

Daar zyn nog verſcheide ſoorten, die verſchillig zyn in Aaren, en bladen. Men heeft 'er een wiens blad met rood, geel en groen gevlekt is: een ander die doornagtig is, met ſmalle bladeren en diergelyke: maar die d'eene kend, ſal d'andere byſoorten haaſt kennen.

Men vind alhier geen ſoorten in 't wild, maar alleen in de Hoven. De roodſte ſoorte werd om haar ſchoone koleur meeſt geplant en geſaaid: maar de dryverwige is de ſchoonſte in het aanſien. Sy bloeyen in Oogſtmaand, en geven zaad in den Herfſt. Dit gewas heeft een onvolmaakte bloem, hebbende in yder zaadhuisjen een zaadjen.

Dit kruid heeft in de Geneeskunde tot nog toe geen gebruik: daarom werd het meeſt tot cieraad in de Tuinen voortgeteelt; welkers Aaren in fleſſen geſet werden, ofte voor de ſchoorſteenen geſtoken, alſoo deſelvige lange rood blyven. De bladen in Wyn geweikt, maakt de ſelvige rood. Men kan het mede gevoeglyk onder de Moeskruiden koken.

XXIX. HOOFD-

XXIX. HOOFDSTUK.

Ambroſia, S. Ambroſius kruid.

DE *Ambroſia* heeft een ſtammetjen een ſpan ofte anderhalf hoog, wat geſtreept, en heeft van onderen tot boven toe verſcheide takjes gelyk een boomtjen, bleik groen: hier aan komen van onderen tot boven toe witagtige *bladen*, niet al te groot, maar geſnippelt, gelyk de byvoet, en gekartelt ofte getand. Boven aan de takjes heeft men geele, Mosagtige ronde *bloemtjes*. Het *zaad* is rond, en ſwart leggende in byſondere ſtekelige knopjes, zynde lager dan de bloemtjes, en ook afgeſondert. De *wortel* is ontrent een halve ſpanne lang, veſelagtig, teer en dun. Dit kruid riekt aangenaam, gelyk als de bloeyſem des Wyngaarts.

Dit behoort onder de Kruiden, welkers vrugten van de bloemen in de ſelfde plant, een weinig afgeſcheiden zyn.

Dit gewaſch werd hier in de Hoven voortgeteelt, en dat ſomtyds vry weelderig, na dat het een bequame grond ontmoet. In Oogſtmaand bloeyd het, waar na het zaad in de Herſts groeit.

Dit heeft in de Geneeskunde geen gebruik, ſoo veel my bekend is: maar is bequaam om daar beſemen van te maken.

XXX. HOOFDSTUK.

Ammi, ofte Koninks Comyn.

HEt *Ammi* ſteltmen een *groot*, met breede bladen: en een *klein*, met teere fyne *bladen*. Het groote

ofte gemeenſte ſchiet, een ronden ſteel op van ontrent de twee voeten, met verſcheide zydtakjes, mede rond. Aan yder ſteel, die door het blad loopt, zyn ſeven, negen ofte min ofte meer langwerpige, ſpitſe en geſchaarde *blaadjes*, welke te ſamen het geheele blad uit maken. Op de toppen van de takjes komen de witte geſternde *bloemtjes* digte by een, als een krans, byna als de venkel, ofte Vogelneſt kruid. Waar na een bruin, bitteragtig, ſcherp, langwerpig en redelyk klein, byna als de kerwe, *zaad* volgt. Heeft een dunne witte *wortel*.

Het kleine is een kleine plant, wiens bladen fyn geſnippelt zyn, gelyk als de venkel byna. Dog langwerpig: hoe hooger, hoe kleinder en dunder ſy werden: de bloemtjes zyn kleinder en wit, mede als kransjes groeijende, waar na een ſeer klein, ſcherp, en bytend zaad volgt. De wortel is tenger en dun.

Het is van Alexandrien na Italien gebragt: en aldus is het in Hoog- en Neder Duitsland in de Hoven voortgekomen. In Oogſtmaand ſtaat het in zyn bloem, waar na het zaad volgt.

De gemeene *Ammi* met bladen in lange en fyne ſnippels geſneden, en om de randen gekorven, verſchilt van de andere Kroondragende gewaſſen.

Het zaad van beide is al van eenderlei kragt: en veele meinen niet ſonder reden, dat het kleine het beſte is: alhoewel het groote alhier by de bereiders der Geneesmiddelen gemeenlyk te vinden is. Aangaande de kragt der bladeren en wortelen werd geen gewag gemaakt. Het zaad tot een vierendeel loods in gegeven, mag men gebruiken tegens Buikpyn, droppelpis, moeyelyke Watermaking, tegens d' opgeſtopte Maandvloed, Winden. 't Verſterkt de maag, en verteert de ſlym: daarom dienſtig in de verſtoppingen des levers, want het doet de ſlymige

ge gal ſcheiden, en verdunt het bloed, makende een goede gyl.

XXXI. HOOFDSTUK.

Amygdalus, ofte Amandelboom.

DEn *Amandelboom* is in bladen, ſtam, bloemen, en d' onrype vrugten den Perſikboom ſeer gelyk, maar ſchiet wel ſoo hoog op, en de ſtam is wel ſoo ſterk, dik en lang levendig. De *bladen* zyn lang, voor ſpits, en ſaagswyſe gekorven. De *bloemtjes* zyn vyfbladig, en bleik paars, ofte ligt lyfverwig. De *vrugt* is die van de Perſik wel gelyk, maar langer, bleek groen, met een ſagte donſigheid omkleed: hebbende weinig vleis; deſe rypende, krygen wat Paarſe koleur, gelyk een Perſik: aan de zyden hebben ſy mede een voore ofte kloof. Hier na volgen ſeer harde langwerpige en gladde *Noten*, die den Amandel, 't ſy bittere ofte ſoete, in ſig beſluit. Sommige Noten zyn ook week, welke men Kraak-Amandelen noemt. Ook werd de bitterigheid door verplanten, en verenten benomen. De vrugten zyn ook tweederlei: want d' eene Boom geeft een pit dat vry kort is, die men tot onderſcheid *korte* ofte *ronde* Amandelen noemt, en de andere *lange*; die men tot cieraad meeſt op Tafel ſet. De wortel ſtaat vry diep in d' aarde. Uit de baſt der ſtam en takken druipt mede een gomme die klaar is, gelyk men aan Pruimen, Kerſen, Perſiken en Apricoſen vind.

D' Amandel behoort onder de Nootdragende Bomen; ſy verſcheelt van de Perſik, (die ſy anders ſeer gelyk is) door de kuſſensgewyſe vrugt, die minder weeragtig is en dik, en ryp zynde drooger, langer, effender en vol kuiltjes.

Al ſy in warme Landen wel voortteelen, ſoo konnen ſy hier mede in Nederland tamelyk aarden: en zyn alhier van d'eerſte Boomen die haar bloeyſel geven. Maar in Hoymaand heeft men gemeenlyk eerſt de vrugten. Sy waſſchen gaarne op opene en wel ter Sonne ſtaande plaatſen. Sy werden wel op Pruim Boomen geënt.

De bittere werden veel gebruikt tegens Graveel en Nierqualen; alle mede tegens alle verſtoppinge, want door haar bitterheid zyn ſy verdunnende, en een bequame vloeybare galle makende. Ik mein niet dat de olie veel verſcheelt van die van ſoete Amandelen, alſoo de olie uit de bittere geperſt, in ſmaak niet ſcheelt van die van de ſoete Amandelen.

D'olie werd uit beide aldus gemaakt: men ſtoot de Amandelen ſeer klein, hoe kleinder, hoe beter; dan doet men die in een grove lap ofte doek, kaasdoek genaamt, en men ſet die in de pers, ſoo druipt daar een witte troebele olie uit: welke niet rans is, en alleenig dient in gegeven te werden. Maar ſoo men de geſtoote Amandelen eerſt in een Koperé bekken doorwarm maakt, ſal een pond Amandelen ſomwyls wel een half pond olie geven.

D'Amandelen werden aldus gepelt: men doetſe in een pot met regenwater, en men laat het water op het vuur heet werden: dan ſtort men d'Amandelen in een haire teems, ſoo loopt het water daar af: en de baſt ſit daar rontom los om, die daar ligtelyk afgehaalt werd.

Van de gepelde Amandelen werden met Suiker, enz. Macarons, Marſepeinen, witte letters, Amandeltaarten en ſoo voorts gemaakt: welke men tot een nagerigt op de Tafels met andere Suikergebakſels ſet. Maar behalven dat, kan men daar Macarons van maken, ofte letters, enz. en doen daar

eeni-

eenige onſmakelyke buikſuiverende ofte braakmiddelen onder, om de kinderen, en oude lekkere luiden te bedriegen, wanneer het van noden is te braken, ofte afgang te maken.

De bruine ſchillen, die d' Amandelen onbemiddelt bekleeden, zyn wrang en ſtoppen allerlei vloed. D' Amandelen ongepelt gegeten, ſtillen mede de buikvloeden, en Maandvloeden, hebbende een goed voedſel by ſig. Sy dienen ook ſeer tegens een brandende en ſnydende pis, in een zaadloop, want d' olie die daar in is, ſeer verſagt: daarom is ſy ſeer nut in de nierween: waarom men ook de verſch geperſte olie ten dien einde in geeft: als mede werd daar uit, door konſt, met gerſte water, enz. een melk gemaakt, die in de voorſchreve qualen dienſtig is.

De geſtoote Amandelen, daar de olie uitgeperſt is, wederom klein geſtooten en de handen daar dagelyks mede gewaſſchen, geeft ſagte en witte handen. Men geeft twee lood van deſe verſch geperſte olie de Vrouwen in, die eerſt van kinde verloſt zyn, om de naween te verhoeden: op dat alle nablyfſels van geronne bloed mogten uitgedreven werden. Wanneer men in deſe olie de bloemtjes van Jasmyn doet, ofte van Orangie en Citroenboomen, krygt die een aangename reuk. Wanneer men in de olie levendige Scorpioenen ſmyt, en ſoo eenige tyd in de Sonne laat ſtaan, gebruikt men die tegens de ſteken der Scorpioenen en Spinnen: ook tegens de nierwee uiterlyk geſtreken; en in ſpuitſels gedaan: maar ben niet van gedagten dat deſe olie ſonderlingheden verrigt.

De Gomme is van gebruik, als de Arabiſche Gomme van de Acacia.

XXXII. HOOFDSTUK.

Anagallis ofte Guichelheil, Manneken, en Wyfken.

DE ſoorten van *Guichelheil*, verſchelen weinig van de *Alſine* ofte *Muur*, en daarom mag men het niet qualyk onder die ſoorten rekenen. Men noemt deſelvige *Manneken* en *Wyfken*, verſchelende van malkanderen nergens in, dan dat d' eerſte roode, meniagte ofte purperagtige bloemtjes heeft: en het Wyfjen blauwe: alhoewel daar nog een ſoorte met geele bloemtjes gevonden werd.

Het komt uit een veſelagtig *Worteltjen*, en verbreid ſig langs d' aarde, want het dunne ſteeltjes heeft, zynde vierkantig. De *blaadjes* zyn aangenaam groen van boven, van onderen wat ſwart geſtippelt, eiwys rond, dog aan het eind wat ſpits toeloopende: twee en twee over malkanderen ſtaande. Van tuſſchen het begin van yder blaadjen komen dunne ſteeltjes, hebbende een vyfbladig klein *bloemtjen*, van koleur als geſegt is, ruſtende op een groen vyfbladig ſteunſeltje; na de bloemtjes komen kleine *zaad bolletjes* met klein zaad.

De teikenen van Guichelheil zyn, dat de blaadjes twee en twee over malkanderen ſtaan, in de gemeene onder gevlekt. De bloemtjes komen van tuſſchen de blaadjes yder een alleen op ſig ſelven, op lange, dunne ſteeltjes, met de blaadjes van onderen te ſaam gevoegt; ſoo dat het geheele bloemtjen te gelyk afvalt: de zaadbusjes ſplyten, ryp zynde, dwers door.

Het eerſte en tweede, al hoe wel het wild is, waſt wel in Bouwlanden, Moeshoven, en Tuinen, ontrent

trent Wyngaarden, enz. maar het geele in Boſſchen en ſchaduwagtige plaatſen. Byna de geheele Somer heeft men daar bloemtjes aan: tegens de Winter werd het zaad ryp, dat ſig ſelven zaaid: en de plant vergaat alle Winters.

Om zyn doordringentheid agt ik het goed in Pappen gedaan, om de ſplinters, en graten, enz. uit te doen komen; en om den aarsdarm in te doen gaan: ik ben ook van gedagten dat het ſap de ſweergaten kan doen ſuiveren: en men ſegt dat het tegens de Tandpyn dienſtig is, ſoo men het in de neus doet, aan die zyde daar de pyn niet is.

XXXIII. HOOFDSTUK.

Androſæmum, ofte Mansbloed.

DE *Androſæmum* ſpruit uit een houtagtige, harde wortel opwaarts, als een heeſtertjen, met zyne ronde, harde, geſtreepte, en onder houtagtige ſtelen, die twee ofte dry ſpannen hoog waſſchen. De *bladen* ſtaan aan haar ſteel twee en twee over malkanderen, van groote en maakſel byna de Kamperfoelje ofte geiteblad gelykende, glad en ongeſchaart: de jonge bladen zyn groen, maar in den Herfſt, oud werdende, bruin rood, welkers ſap rood is; waar van daan dat ook de naam komt. Op de toppen komen in Hoy en Oogſtmaand, verſcheide redelyk groote vyfbladige *bloemtjes*, hebbende in 't midden eenige veſeltjes; van agteren zyn mede rood groene blaadjes, tot ſtevigheid, geplaatſt. Daar na komen daar groene *beſien* aan, die allenxkens rood werden, en allenxkens ſoo ſwart als die van de vlier, van groote als een roode Aalbeſie; waar in het bruine zaad beſloten legt.

Men vind het meeſt in de Kruidtuinen alhier: anderſins in Boſſchagien en Kreupelboſſchen van Engeland, Italien, enz. De plant blyft des Winters in 't leven; en werd mede van zyn zaad voortgeteelt; zynde cierlyk in de Hoven.

Het heeft in de Geneeskunde geen groot gebruik: maar agte egter niet te min, of de kragten verſchelen weinig van den *Hypericum* ofte Sint Jans kruid: namelyk in wonden te geneſen. Het ſap is dienſtig om Kattoen een roode verf te geven; en de Wyn rood te maken. Het zaad doet wel wateren, en ſtopt de roode buikvloed en Vrouwenvloed, tot een vierendeel loods in gegeven, en met Terpentyn gemengt, geneeſt de zaadloop.

XXXIV. HOOFDSTUK.

Anemone, ofte Anemia, Windbloem gemeenlyk geſegt.

VAn de *Anemone*, zyn veele en verſcheidene ſoorten: en ſchynen alle byna een ſoort van *Ranunculus* ofte *Hanevoet* te weſen. Sy zyn onderſcheiden in bladen, bloemen en wortel, ſommiger bladen zyn breed, en grof geſnippelt, andere drybladig, enz. de blading en koleuren der Bloeme zyn menigvuldig, als wit, geel, violet, paars, blauw, rood, enz. De wortels van ſommige zyn knobbelagtig, getakt, veſelagtig, enz.

Een ſoort heeft knobbelagtig, bruine *wortelen*, met 'er tyd ſoo groot werdende als een kaſtanie, zynde ongeſchikt, ſcheef en ſchuins, waar aan weder nieuwe knobbeltjes waſſchen, en ſig als kinderkens alle jaren voortſetten: aan deſelvige zyn eenige veſelen. Hier uit ryſen ſeven of agt matig groote geſnip-

ſnippelde *bladen* : yder op haar ſtelen , gelykende ſeer na de gemeene Botterbloem , ofte *Ranunculus*. Hier nevens komen ook eenige ſteeltjes van vyf , ſes , ofte ſeven vingeren breete hoog , in welkers midden gewoonlyk dry kleine blaadjes , ſommige geſnippelt , en ſommige ongeſnippelt geſien werden. Boven op den top koomt een twaalfbladig *bloemtjen* , loopende ſpits toe als een ſter , en wat langwerpig. In 't midden is een klein hoofdjen uit welke veele draadjes ryſen : die met 'er tyd in een grauwe *donſigheid* veranderen , waar onder dan het *zaad* geplaatſt is. De koleur der bloeme is bleikagtig paars en rood , en dat wel van onder en boven ; en wel van boven alleen hooger rood en blinkende , en van onderen witagtig en bleikrood , ſelden ſiet men de ſelvige geheel wit.

De *andere* heeft een kromme , ſcheeve , knobbelagtige , en lidsgewyſige bruine *wortel* , met eenige veſelingen begroeit. Hier uit groeijen mede weinige geſteelde *blaaden* , die ſig yder wederom in dry geſteelde *blaadjes* verdeilen , en die wederom in dry getande blaadjes. Hier nevens ſchiet mede een ſteel die in zyn bovenſte mede dry geſteelde blaadjes heeft , en dan wederom , als voren , in dryen gedeilt zyn. Uit deſe dry blaadjes koomt een ſteeltjen , daar de *bloem* op ſit , van dertien ofte veertien , ſtompe omgeboge blauwverwige blaadjes gemaakt. In 't midden is een rond hoofdjen met veele geele veſeltjes verciert.

De *derde* heeft mede een rosbruine , dog dikker , langwerpiger , en over dwers verſpreide *wortel* , hebbende veele ledekens. Hier uit ſchieten mede weinige *bladeren* , de vorige byna gelyk , dog wel ſoo groot , dog veel fynder geſnippelt. Hier nevens groeit mede een ſteel op de vorige wyſe boven mede geblaad : en op zyn top een veel grooter *bloem* ,

van

van ſeven of agt ſchoone ligt violette, breede, ſpits toeloopende blaadjes toegetakelt. In 't midden is een zaad hoofjen met veele draadjes, datt eindelyk in gryſe vlokken verkeert. Somtyds zynn deſe bloemen ſchoon rood, en ook wel wit: hierr by rekent men nog een ſoort die in Ooſtenryk enn Hungaryen groeit, welke hooger waſt, mede mett een witte, dog vyfbladige bloem, met een ſtomper ſpits.

De *vierde* is de derde ſoort van bladeren, ſteelen en wortelen t' eenemaal gelyk, hebbende een middelmatige groote bloem, dubbeld, uit veele blaadjes beſtaande, zyn tien of twaalf, aan de kanten veel grooter dan de middelſte: alle rood van koleur.

De *vyfde* heeft een bruinder *wortel*, aan alle zyden ſig uitſchietende, met weinig knoopen. Hier uit ryſt een ſteel of twee, hebbende wat hooger als zyn midden dry geſteelde bladen, de Hof Hanevoet gelyk, dog wat kleinder, en deſe ſnippelen ſig weder in eenige kleindere. Wat hooger komt een vyf ofte ſesbladige, vry groote, witte, ofte uit den peerſen roodagtige, het ſy bleekere ofte wel hooger koleurige *bloem*. In 't midden is een klein, naakt, en rouw zaadhuisjen.

De *ſesde* is de vorige van gedaante ſeer gelyk, dog in alles wat kleinder, maar de bloem is geel.

De *ſevende* is de vorige ſoorten ſeer gelyk, maar de *bladeren* zyn als die van de klaver, dog aan de kanten geſchaart, en ſpits toeloopende; groeijende ſes otte ſeven vingeren breete boven d' aarde. Op de top is de bloem.

De *Anemone* kend men in 't algemeen hier uit, dat de ſteel altyd dry bladen heeft, komende een bloeme op yder top, die daar na in ſtuifjes veranderen. Deſe hebben veelderlei verſcheidentheid en ſchoonheid van koleuren.

Alle

Alle deſe ſoorten, met nog eenige andere, die wy niet beſchryven, werden alhier te Lande nergens in het wilde gevonden, maar zyn alleenig in de Hoven der kruidoefenaars te vinden. Sy waſſchen geerne in een logtige warme logt, in een drooge en logtige aarde. Sy bloeijen alle in de Lentetyd; en de bladen opgenomen zynde, werden bewaart, en in de natyd weder in de aarde geſet, en des Winters met matten wel overdekt en bewaart. Deſe kan men mede in potten en bakken Planten, en in kagchels bewaren. Sy teelen meeſt voort door de wortel; want het zaad eenige jaren werk heeft, eer het bloem ſoude dragen.

De wortelen zyn wat ſcherp op de tong, en brandende, en doen, gelyk de wortel van Bertram, louter quylen: daarom is die bequaam in de tandpyn in de mond gehouden. Klein geſtooten en op de ſplinters gelegt, doet die uithalen. Ook helpt het de geſweeren rypen, onder de Pappen gemengt. Voorts heeft men van de kragten weinig ervaring.

XXXV. HOOFDSTUK.

Anethum ofte Dil.

DE *Dil* regt ſig om hoog op, met een ronde, groene, mergagtige geknoopte *ſteel*, hebbende groote *bladen*, welke in fyne draden geſpout zyn, even als die van de venkel, maar minder groen. Op haar top komen kleine geele *bloemtjes*, kroonsgewyſe, waar na een rond, plat en bruin *zaad* komt te volgen. De *wortel* is dun, ſig in verſcheide veſelen ſplitſende. De *bladen*, bloem en zaad zyn ſterk van reuk.

Het

Het werd hier in de Moeshoven van zaad voortgeteelt, het zaad werd na vyf ofte ſes Maanden ryp, en zaaid ligtelyk zyn ſelven voort: maar het kruid vergaat tegens de Winter. Men ſegt dat het zaad van de vogels niet gegeten wert.

Het zaad in melk ofte bier gekookt, opend de melkbuisjes der mamklieren, waar door veel melk voortgebragt werd. Het kookſel daar van verdryft de buikpynen, en winden der maag en darmen: breekt en verteert de ſlym. Ten dien einde maakt men daar ook darmſpuitingen van: het doet mede de ſtonden voortſetten en verwekken: en men doet het in ſtovingen tegens de buikpynen, en om de barensnood te vervorderen. Uit de bladeren en bloemen werd een olie gemaakt met Olyf olie, om de geſwellen te doen verteeren, en te ontdoen, en pyne te ſtillen, als mede te doen rypen. Eenige droppelen van den overgehaalde olie, doet winden dryven, het braken en buikpyn ſtillen.

Sommige doen het geſtoote zaad ofte kruid in hare ſaucen, om de liefelyken geur. D' opperſte topjes doen de Vrouwen op de Agurkjes, wanneer ſy die inleggen.

XXXVI. HOOFDSTUK.

Angelica, ofte Engelwortel.

DE *Angelica* deilt men in een *groote* ofte *tamme*, en een *kleine* ofte *wilde*: waar by nog een water *Angelica*, *Archangelica* genoemt, komt: alhoewel daar nog veele vreemde ſoorten zijn, ſoo willen wy maar de dry eerſte beſchryven.

De *eerſte* ofte *groote* ſchiet wel hooger op dan een mans langte met een langen, hollen, effenen, ka-

len,

len, geknoopten ſtronk, van onderen ſomtyts wel een mans arm van dikte; de *bladeren* zyn groot, in verſcheide kleine, dog vry groote, puntige getande bladen gedeelt, byna als van de paſtinaken. Deſe bladeren komen uit ydere knoop des Stams. Op den top komen groote wyd uitgeſtrekte Kranſen met kleine witte *bloemtjes*, waar na een groen, plat en bladagtig *zaad* volgt, dat bruingeel werd, als dat van den lavas. De ſtam des wortels is vry dik, uit welkers quetſinge een geel gomagtig ſap vloeid: onder deſe ſtam heeft men veele matig dikke *wortels*, een ſpanne lang, van buiten wit. Dit gantſch gewaſch is ſeer ſpeceryagtig en aangenaam van ſmaak en reuk, waarom het van de onkundige *Muskuskruid* en *Muskuswortel* genaamt werd. De koleur der bladeren is geelagtig.

De *tweede* ofte *wilde*, waſt lager dan de groote; anders in alle deelen deſelvige gelyk, behalven dat die in alles wat kleinder is: de bladen zyn wat hoger groen: en de wortel is ſoo gomagtig, nog ſoo aangenaam van reuk niet.

De *Water Angelica*, ofte *Archangelica*, groeit ſoo hoog als de Tamme: dog de kleindere *bladen* van meer in getal, en digter by een gewaſſchen, ſtaan aan roodagtige ſteeltjes. De ſtam is vry dik, met verſcheide leden, en veel getakt, dry ofte vier bladen om yder lid: heeft daarom veel kroontjes van witte kleine *bloemtjes*, gelyk de vorige. Waar na een plat, breed, geelagtig, en wat langwerpig *zaad* volgt. De wortel is boven vry dik, en ſchiet diep in de aarde: ſy zyn wit, maar niet ſoo ſterk riekende als d' eerſte.

Hare kenteikenen zyn ſeer breede bladen; de zaden geſtreept, groot en dik, dat ryp zynde, bleik geel werd; het witagtige ſap werd geel, wanneer het droogt.

De

De Tamme vindmen alhier in de Tuinen van de Kruidbeminnaars: maar d'andere waſt alhier in 't wild in de Veenlanden, en elders langs de wegen.

De *derde*, waſt aan de kanten van de wateren. Deſe ſoorten komen alle van zaad voort. Welke in het derde jaar gemeenlyk eerſt bloeyd: weshalven het beſt is de wortelen te vergaderen, eer ſy bloeyd, want dan de wortel voos werd, en onnut, waar na de plant vergaat. Sy bloeijen in 't midden van de Somer.

De *wortel* en het zaad van de Tamme, is hier maar alleen in 't gebruik, alſoo d'andere ſoorten onliefelyker en onaangenamer zyn van ſmaak en reuk. De wortel en het zaad zyn alle van eenderlei kragten, doordringende, verdunnende; de ſelvige doen ſweeten, en werden met voordeel gedaan by de Geneesmiddelen, welke men tegens de beſmettingen gebruikt, en dienſtig zyn om te ſweeten: en daarom kauwt men die wortel des ogtens in een peſtige tyd. In alle borſtqualen is deſelvige van groot gebruik, als tegens alle hoeſt, bloedſpouwen, hygen, engborſtigheid, enz. het maakt alle fluimen los, en geeft die op; verdryft de winden en buikpynen: verteert de ſlym der maage en darmen. In Noorwegen, Yſland, enz. ſchillen ſy de ſtelen en eten die.

XXXVII. HOOFDSTUK.

Aniſum, ofte Anys.

DE ſteel ofte ſtruik van den *Anys* is rond, hol, en geſtreept, anderhalve voet ontrent hoog met verſcheyde zydtakjes. De *bladeren* zyn bleik groen, in dryen, vyven ofte ſevenen gedeelt, tamelyk

melyk breed, en aan haar uiterſte getand, maar boven aan de toppen zyn die meerder verdeelt. Boven op de toppen komen kroontjes met kleine witte *bloemtjes*, en daar na volgt het *zaad*: de *wortel* is veſelagtig.

Het behoort onder de kroontjes dragende kruiden, met klein geſtreept zaad, met breede bladen als van Peterſeli.

Alle jaren werdze alhier geſaaid, en het zaad werd ook van vreemde plaatſen gebragt: het bloeyd in 't midden van de Somer.

Het zaad is alleen gebruikelyk: is verwarmende, verdunnende, wind dryvende: ſtilt de pyne des buiks; opent de melkbuisjes, waar door overvloedig ſog in de borſten komt. Is dienſtig in alle borſtqualen, maakt de ſluimen los, en matigd den hoeſt. Hier van werd een Anys Brandewyn gemaakt, waar van men een lepel vol of twee kan gebruiken tegens de voornoemde qualen. Ook kan men het kookſel daar van drinken. Daar werd ook een fyne olie uit over gehaalt, waar van men een druppel twee of dry tegens de voorverhaalde qualen mag innemen, onder het eene ofte het andere gemengt.

Men gebruikt het mede in de keuken, gekookt met gekernde melk, bier en brood, meel gebak, enz.

XXXVIII. HOOFDSTUK.

Anthora, ofte Antiphthora.

DE *Anthora* mag om zyne gelykeniſſe gevoegelyk onder de ſoorten van de blauw gebloemde Wolfswortel getelt werden, maar is lager van gewaſch en kleinder. Hare *ſtam* is gemeenlyk ruim

een ſpan of anderhalf hoog. De *bloemen* komen mede boven aan agt of tien in getal, bleek geel. Voorts zyn *bladen*, *bloemen* en *zaad* de *Napellus*, ofte Wolfswortel, ſeer gelyk. De wortel beſtaat uit langwerpige, buiten geele en van binnen witte bolletjes, die onder aan mede eenige veſelen hebben.

Men vind het hier alleen in de kruid beminnaars Hoven: anders waſt het in Savoyen in Switzerland, op de Alpes bergen. Het bloeyd in de Somer: en werd van zaad en ook van de wortelen voortgeteelt: dog van zaad duurt het wel wat langer.

De wortel is bitter; twintig of dertig grein daar van in gegeven, maakt eenige afgangen, en dood de wormen. Onder Pappen met de bladen en bloemen gemengt, doet de geſwellen rypen, en trekt de ſplinters uit. Men agt het ſeer goed tegens allerlei fenyn, en daarom by de Grieken *Antiphthora* genaamt, dat is, een plant, die tegens het verderf is.

XXXIX. HOOFDSTUK.

Groote, kleine, en alderkleinſte Orant, ook Leeuwenbekken, en Kalfsſnuiten genaamt: in't Grieks Antirrhinum.

DE groote ſoort waſt met een rond, glad en ligtbrekende ſteel, wel twee ſpannen hoog, ſchietende aan de zyden verſcheide takskens uit, waar aan verſcheide twee en twee regt tegens over malkanderen ſtaande langwerpige, ſmalle en ſpitſe *blaadjes* groeijen: aan het bovenſte van de ſtelen komen wel twintig min of meer bleik purpere, witte ofte geele *bloemtjes* voort, welke een Leeuws

ofte

ofte Kalfsſmoel verbeelden, en van agteren aan de zyden wat geduwt zynde, even als een ſmoel open gapen, aardig om te ſien. Hier aan volgt het groene *zaadbolletjen*, dat op zyn ſpits een veſel heeft. Het zaadhuisjen, ryp zynde, verbeeld een doodshoofd van een Kalf, Hond of Wolf; beſluitende klein en donker *bruin zaad* in ſig. De *wortelen* zyn veſelagtig.

De *tweede* is wat ruiger in 't aanraken, maar behalven zyn kleinte, de vorige ganſchelyk gelyk. De *bloemtjes* zyn rood purperagtig en in 't midden geel, groeijende niet alleen boven aan, maar van onderen op tuſſchen yder lid der *blaadjes*. Het *zaadhuisjen* gelykt niet onaardig een menſchen doodshoofd, beſluitende klein bruin *zaad*.

De *derde* is nauwelyks een ſpanne hoog, dat om zyn tengere ſteeltjes ſig wat na de aarde buigt: anders de tweede ſoorte ſeer gelyk.

Des ſelfs kenteikenen zyn, een wydgapende bloem, komende met de *Linaria* daar in over een, ſonder ſpoor, verſchillende daar in van het ſelvige; het zaadhuisjen is in twee vertrekken gedeelt, ſtortende zyn zaad door dry gaatjes na buiten toe, vertoonende het hoofd en neus van een Kalf.

De groote vind men alhier in de Bloemhoven; maar de twee andere, waſt in velden, en Bouwlanden, en ſomtyds tuſſchen de Moeskruiden. Sy bloeijen de ganſche Somer door, en werden hier ſelden anders dan van zaad voortgebragt, ten ware men het in kagchels bewaarde, om vroeg bloemen te hebben.

Men kan de bladen onder de rypende Pappen mengen: anders heeft het hier geen bekend gebruik.

XL. HOOFDSTUK.

Aparine ofte Kleefkruid.

KLeefkruid heeft dunne veſelige *worteltjes*, waar uit veele kleine, vierkante en rouwe *ſteeltjes* ſchieten wel een voet hoog. De *blaadjes* zyn lang en ſmal, dog rond: deſe omvatten ſters gewyſe hare ſteeltjes by leden: de *bloemtjes* zyn ſeer klein, vierbladig en witagtig; waar na de ruwe *zaad* balletjes volgen, twee en twee by elkanderen, als twee balletjes, klein, en wat uitgeholt. Wanneer men voorby dit kruid gaat, hangt het, om zyn weerhaakige ruigigheid, ligtelyk aan de kleederen en kouſen.

Het groeit in Nederland langs de wegen, kanten der velden en Akkers, by menigte in het wild; en bloeyd de geheele Somer byna door, ſaaijende ſig ſelven voort.

Wat aangaat de kragten die zyn my onbekend, en meine dat de bladen dienſtig zyn om by de vermorwende Pappen te doen. Voorts neem ik weinig aan 't gene daar van geſchreven werd.

XLI. HOOFDSTUK.

Aphace, ofte Aphaca; een ſoort van Linſen.

DE *Aphaca* ſchynt een baſtaart Linſe te zyn: het heeft teere, lange, kantige en regt over eind ſtaande ſtruikjes: aan yder lid zyn twee over malkanderen ſtaande *blaadjes* ſonder ſtelen, van agter breed, en met agter uitſtekende punten, als oortjes;

jes; deſe loopen voor ſpits toe. Uit yder lid, van tuſſchen de twee blaadjes, komt een klawiertjen, en gemeenlyk met een klein, geel *bloemtjen*, de krok en vitſen gelyk, waar na een peultjen ofte hauken volgt, breed en langer als die der Linſen, met vier ofte vyf ſwarte, platte, ronde *zaden*, kleinder dan der Linſen: dit plantjen heeft een veſelagtig *worteltjen*.

Men vind het hier veel onder alderlei koorn: het krygt in Bloeymaand zyn bloemtjes, en daar na in de Somer zyn zaad.

Het meel van deſe zaden gemaakt, dient in de Pappen gedaan, om te vermorven, en door te trekken. Voorts kan men die tot ſpyſe koken, maar zyn wat hard te verteren.

XLII. HOOFDSTUK.

Aphylanthes, van ſommige Stœbe, ongeblade knopbloemen, genaamt.

D' Eerſte deſer vier ſoorten, heeft een groene, gehoekte, ofte kantige en getakte *ſtruik*, omtrent dry ofte vier voeten hoog. De *bladen* zyn langwerpig, aan alle kanten diep doorſneden, groen, glad, blinkende, en eenigſins hairagtig. Op de toppen komen de *bloemknopjes*, gelyk als die van de ſwarte *Jacea*, dog wat ruwer, en harder, uit verſcheide ſchilferingen, byna Pynappels gewys, beſtaande; van onderen breed, maar loopen na boven ſpits toe; uit welkers ſpits veele Purperverwige draadjes, gelyk als van de Diſtelen en Kliſſen, uitkomen, vertoonende de bloem. Het kale en gladde *zaad*, is wat langwerpig, hebbende op zyn bovenſte, eenige ſtevige veſelen, als een

baard. De *wortel* is niet bovenmatig dik, maar met veſelen behangen.

De *andere* heeft alleen korter *ſtruik*; de *bloemknopjes* kleinder; rouwer en eenigſins ſtekende. De *bladen* donkerder groen. Voorts is dit het eerſte gelyk.

De *derde* heeft wittagtige *bladen* en heel diep doorſneden, en gekerft, ſonder doornagtige bloemknoppen.

De *bladen* der *vierde* zyn veel kleinder doorſneden en geſnippelt, als de dry vorige. De ſchilferwyſige bloemknopjes zyn ſilveragtig wit en blinkende.

Men vind het veel in de koornlanden, langs de wegen, dyken en beboude plaatſen: en bloeijen in de Somer.

De kragten zyn nog niet bekend.

XLIII. HOOFDSTUK.

Apium, Juffrouw Merk ofte Eppe.

HEt *Juffrouw Merk* heeft een witte, matig dikke, en van veele veſelen te ſamen hangende wortel: hier uit ryſt een ſtronk, die rond, geſtreekt, hol en van een voet ofte twee hoog is: uit welker verſcheide leden de bladen en de zydtakken komen. De *bladen* zyn liefelyk groen en blinkend, zynde dry, vyf, ſeven, negen, enz. aan eene ſteel groeijende, makende te ſamen een blad uit: deſe zyn rondom getand. Boven op de takjes groeijen kroontjes met witte kleine vyfbladige bloemtjes, waar na een vry klein geſtreept *zaad* volgt.

Behalven dat het alhier overvloedig langs de wa-

ter-

terkanten groeit ; ſoo wert het mede in de Hoven geplant , en werd dan *Selleri* genaamt , 't welke men onder de Moeskruiden telt. Het bloeyd in het begin des Somers , en geeft zyn zaad in de Somermaanden. Het zaaid ſig ſelfs genoeg voort : maar in de Tuinen gezaaid zynde , werden de planten een voet ofte anderhalf van malkanderen geſet ; welker plant , eer die bloemen krygt , rontom toegebonden werd , om het kruid geel te doen werden.

De wortel , bladen , bloemen en zaad deſes kruid is ſeer dienſtig tot veele gebreken. Het is in 't geheel verwarmende , goed van reuk en ſmaak : het is alle verſtoptheden openende , daarom kan men daar kookſels van maken om de ſtonden te verwekken ; buikpyn te ſtillen ; de naween voor te komen ; de pis te dryven ; geelſugt te geneſen ; in quade kelen te gorgelen ; koortſen te verdryven , enz. Het ſap met honig gekookt , ſuivert allerlei ſweeringen.

De wortel met de geele ſtruiken en bladen , wanneer ſy in de Kruid Tuinen geplant zyn geweeſt , werden op de Tafel geſet , en met olie en edik , als een Salade gegeten.

XLIV. HOOFDSTUK.

Aquilegia , ofte Akeleyen.

DE *Aquileyen* hebben een redelyk dikke *wortel* , met verſcheide veſelen begroeid : hier uit ryſen veele *bladeren* , van gedaante die van het Schelkenskruid gelyk , maar lyviger , en uit den blauw groenen. De *ſteelen* der bladen , als mede de ſtruik , zyn purperagtig rood , hebbende in haar begin wat

hairagtige veſeligheid. De ſtruik is rond en ſtevig, en waſt dikmaals meer dan twee voeten hoog: hier aan komen verſcheide zydtakjes met hare *bloemen*. Yder bloem heeft gemeenlyk vyf holle, naar om hoog gekeerde hoorntjes, die aan haar tippen toe zyn, en wat omgebogen, hebbende, ſo ſy enkel zyn, vyf blaadjes nederwaarts hangende, uit welker midden eenige draadjes komen: de dubbelde bloemen hebben veel meer hoorntjes, en ſoo ſeer niet naar om laag hangende. Deſe bloemen heeft men byna van alderlei koleuren, als blauwe, witte, roode, purpere, vlees koleurige, paarſe, bonte: gele weet ik niet oit geſien te hebben. Na de bloemen volgen mede vyf ſpits toeloopende zaadhoorntjes, in welke een ſwart en blinkend *zaad* is.

Deſe plant ſchynt in Duitsland en elders in het Wilde te waſſchen, maar werd by ons alleen in bloemhoven onderhouden. Het kruid blyft des Winters over, ſoo dat het een plant is van lang leven, en ſig door zyn wortel vermenigvuldigt. Het zaad gezaaid zynde, krygt men het tweede jaar eerſt bloem, en dat van alderlei koleuren, als mede dubbelde en enkelde, even als uit het zaad van Tulpen, en Angelieren voortkomt. Sy bloeijen in de Bloeymaand, en verdere Somermaanden.

Van dit gewaſch is niet anders in 't gebruik dan het zaad: van welke men een lood ſtoot, en met hartshoorn en Scorſonere in een ſakjen doet, en in 't bier hangende ofte kokende, de kinderen, die de kinderpokjes ofte maſelen hebben, te drinken geeft, en dat om de vuirigheid te leſſen, en de brand uit te ſetten: maar of daar ſoo veel in ſteekt, laat ik daar.

XLV. HOOFD-

XLV. HOOFDSTUK.

Arachus, ofte groote en kleine Krok, met ſmalle bladen, wilde Wikken genaamt.

DE *groote Krok* heeft tengere, dunne en kantige ſteelen, hebbende gemeenlyk ſes ſmalle tegen over malkanderen ſtaande *blaadjes*, die niet ſpits toeloopen: aan het eind deſes ſteels zyn een ofte twee klawiertjes. De *bloemtjes* zyn purperverwig, van onderen tot boven, nevens de ſteeltjes der bladeren, voortkomende. De Hauwtjes zyn mede klein, hebbende ſes ofte ſeven ronde, donker bruine en harde *erwtjes*. De *wortel* is dun en veſelagtig.

De *kleine Krok* is het voorgaande ſeer gelyk, maar is kleinder, hebbende ook aan yder ribbe meerder blaadjes; welkers bloemtjes wit zyn, met lange ſteeltjes, vyf of ſes by malkanderen op een ſteeltje; waar na kleine en korte hauwkens volgen, vervult met twee, drie ofte vier ronde, bruine erwtjes.

Men vind ſe veel onder het koorn, het welke ſy omvlegten, bewinden en met eenen verdrukken: het bloeyd in de Somer.

Het meel deſes Krok, dient in vermorwende Pappen gedaan. Het geheele gewas werd van de Landluiden, nog groen zynde, uit getrokken, en des Winters aan de Koeijen en Paarden tot voedſel gegeven. De Erwtjes ſelfs dienen om de Duiven te voeden en te lokken.

XLVI. HOOFDSTUK.

Argentina, Ganſeryk en Silverkruid genaamt.

Ganſeryk en *Silverkruid* waſt in Nederland, langs de wegen, en grafige plaatſen, laag, ſonder ſtam opgerigt, maar voortkruipende. De *blaadjes* zyn ſaagsgewyſe, vyftien, twintig, meer of min, aan ſteeltjens bleik van koleur, op de wyſe byna als de Reinvaar geſchikt, van onderen zynde wat grauwer ofte witter; uit de aarde komen, uit veſelige *worteltjes*, eenige ſteeltjes met leden, die ſig, voortkruipende, wederom in de aarde inwortelen, gelyk de Aardbeſien. In Braakmaand en Hooymaand komen uit yder lid, daar de blaadjes zyn uit voortgekomen, een geſteelt vyfbladig bleik geel *bloemtjen*, aangenaam van reuk, hebbende in 't midden eenige geele draadjes; deſe ruſten onder op een vyfbladig groen ſteunſeltjen.

Geknauwt zynde, trekt het een weinig te ſamen, maar verhit niet. Men meint dat het om bloedſpuwen, d'overvloedige ſtonden, wondbloeden, neusbloeden te ſtelpen is, maar kan daar niet in ſien, ten ſy de byvoegſels het voornaamſte uit werkten. In het overgehaalde water ſteekt mede niet, maar alſoo het ſuiverder, is dan regenwater, ſoo waſſchen de Francen haar Gaasdoek daar in, waar door ſy meinen dat het ſuiverder werd. Men ſoude daar Pappen van konnen maken, op heete geſwellen, om de hitte wat te bematigen, en om te rypen, maar moet groen zyn. De blaadjes konnen mede gevoeglyk onder Warmoes gehakt werden, tot ſpyſe met andere Moeskruiden.

XLVII. HOOFDSTUK.

Van de ſoorten van Ariſtolochia, Piſtolochia en Radix Cava, ofte Boontjes Holwortel.

DE ſoorten van *Ariſtolochia*, ofte *Baarwortel*, om dat ſy ligt doen baren, zyn verſcheide, als de *ronde*, *lange*, de *rysagtige* ofte *Clematis*, veſelagtige ofte *Piſtolochia*, en de groote en kleine *Boontjes Holwortel*, ofte *Fabacea* en *Radix Cava* geſegt: welker ſoorten wy vervolgens ſullen beſchryven.

De *ronde Ariſtolochia*, heeft een ronde bolle en knobbelagtige *wortel*, van binnen geel, met weinige veſelen onder aan. Uit deſe knobbelen ryſen vier, vyf, ofte meer vierkante ſteeltjes, wel twee ſpannen hoog, waar aan verſcheide, byna ronde *blaadjes* met ſeer korte ſteeltjes komen, van groote als een Hollandſe daalder, duiſter groen van koleur, ſagt en dun, met veele adertjes doorweven. Daar de ſteel van het blad zyn oorſprong heeft, aldaar heeft het *bloemtjen* mede zyn begin, ſittende op een kort ſteeltjen, en legt op het blaadje; de bloemtjes zyn donker paars, hol en langwerpig, en bloeijen alhier gemeenlyk in Bloeymaand en Wiedemaand in de Hoven. Na de bloemtjes volgen ronde geſtreepte *vrugtjes*, als oft een kruisbeſie, ofte meloentjen was, waar in veel breedagtig en bruin zaad is; met velletjes en vliesjes aan een hangende en beſloten.

Hier van werd alleen de *wortel gebruikt*, zynde verwarmende; hier van maakt men kookſels, om de maandevloed te verwekken; de vrugt, ſoo die wel gekeert is, als mede de nageboorte, en ophoudende kraamvloed af te dryven, welke men alleen

kan

kan gebruiken, ofte met bydoeninge van andere behoorlyke middelen. Ook dient ſe voor engborſtige, darmpyn, ſlymige magen, daar geen trek tot eten is, op Wyn geſet, en dagelyks genuttigd. Uiterlyk mengt men de wortel by ſalven en pleiſters, om ſweeren te ſuiveren, doornen, ſplinters en graten uit te halen. Den aarsdarm en ſcheede of lyfmoeder uitſinkende, werden met des ſelfs afſiedſel geſtooft: is mede dienſtig het bloedige tandvlees en ſtinkende mond daar mede te waſſchen. Het poeder in 't water geſmeten en met kalk vermengt, ſegt men dat de viſſchen dronken maakt. Het drooge poeder op het ontbloote been, om van etter, en ſmeerigheid te bevryden.

De *lange* is de ronde ſeer gelyk, maar de *wortel* is langer, mede geel, met weinige veſelen behangen; hier uit ryſen eenige ſteeltjes, een ſpan hoog, of wat meer of min, byna rond, niet duiſter groen, maar bleiker dan van de ronde, en vol van zenuwen doorloopen; nevens hare ſteeltjes komen mede lankwerpige, holle, purpere, en ſterk riekende *bloemtjes*. De *vrugtjes* zyn mede peerwyſiger dan van de ronde. Sy groeit alhier in de Hoven, en brengen in Bloey- en Wiedemaand, mede haare bloemtjes en vrugtjes voort.

De kragten en gebruik zyn mede als die van de ronde.

De *derde* heeft rysagtige lange, dunne en veſelagtige *worteltjes*, anders de lange vry gelyk, dog de *bladen* wat ſpitsagtiger uitloopende, en de *bloemtjes* geel; groeit hier in de Hoven, en ſomtyds op de Bouwlanden. De vrugten, en tyd van bloeijen, is mede de vorige ſoorten gelyk; maar de kragten zyn ſoo ſterk niet.

De *Piſtolochia*, ofte *veſelagtige Ariſtolochia*, deſe is de ronde in ſteelen en *blaadjes* ſeer gelyk, maar

tee-

reederder; de *bloemtjes* zyn ſwartagtig aan haar begin en eind. De *worteltjes* zyn geel, en veſelagtig. Men vindſe alhier in de Hoven, en bloeyd mede als de andere ſoorten op deſelfde tyd: is mede ook in kragten gelyk.

De *vyfde* ſoort, werd *Saraſynskruid* genaamt: en is d' eerſte en tweede ſeer gelyk, aangaande haar ryſjen en blaadjes, maar waſt hooger, de *bloemtjes* wat geelagtig; de *vrugtjes* als peertjes; de *ſaaden* leggen in blaasjes, drykantig en grauw. De *worteltjes* zyn matig dik en langagtig, met veele veſelen beſet, en geel, waar uit weder nieuwe plantjes voortkomen. Waſt hier alleen in de Hoven, maar in Duitsland in Italien by de Wyngaarden en velden: heeft mede de kragten en werkingen als de voorige ſoorten.

De *Boontjes Holwortel*, ofte *Radix Cava*, en *Ariſtolochia Fabacea* genaamt, is tweederlei, *groote* en *kleine*. Zynde de vorige ſoorten in gedaante ganſchelyk ongelyk. De *groote* heeft dunne, geſnedene *bladekens*, die geſnippelt zyn, bleik groen, de Akeleijen gelyk, maar veel kleinder. De *ſtruikjes* zyn een palm hoog, dun, rond, effen ofte kaal, aan welkers bovenſte agt, tien of twaalf uit den rooden bleik purpere, of wel ſeer witte gehoornde *bloemtjes*, geſchiktelyk groeijen, even als dat van ridderſpooren, muninkskapjes, ofte Wildvlas. De onderſte veranderen allenxkens in langwerpige, kleine, breede zaadhuisjes, in welke klein en blinkend *zaad* is. De *wortel* is knobbelagtig, van onderen hol en breed, van binnen met een geelagtig merg vervult, zynde met verſcheide veſelen behangen: is wat bitteragtig en ſcherp van ſmaak, de *kleine* ſoort is de groote in alles gelyk, maar in alles kleinder, en blyft lager by de grond. De *wortel* is als een rond raapjen, niet hol, geel, hebbende van onde-

onderen een bosjen veſelen. Sy trekken een weinig te ſamen met eenige bitteragtige ſmaak. Sy groeijen by Hagen en Heggen; en als onkruid in de Tuinen, maar de kleinſte is gemeender. Sy bloeijen in 't begin van 't voorjaar, en alſoo het zaad in korten ryp is, vergaat het loof en de wortel blyft over in d' aarde, die in 't volgende voorjaar wederom uitſchiet: en het zaad, zaaid zyn ſelven voort.

Deſe kend men aan hare pypsgewyſe ofte halve hoornsgewyſe bloem, zynde de opperlip ſchopsgewyſe uitgewaſſen, en 't zaadhuisjen in ſes vertrekken verdeelt.

Een kookſel van een van beide wortels, doet ſweeten, doet wateren, en verwekt de Vrouwenvloed; daar mede gegorgelt, verdryft de keel geſwellen, en ſtinkenden adem, rot tandvleis; ſuivert rotte ſweeren, als een waſch water gebruikt: met doeken tegens d' ambeijen ofte ſpenen gelegt, doet die verdwynen: dood de wormen, gedronken, ſtilt buikpyn. Men kan het ook met bakelaer innemen, beide tot poeder geſtooten. Het poeder werd op het ontbloote been geſtroit, om het van etter en oliagtige ſalven te bevryden, even als met de ronde en lange Ariſtolochie.

XLVIII. HOOFDSTUK.

Armeniaca Malus, Abrikoſeboom, vroege Perſik.

DEſe boom werd meeſt aan de muuren en ſchutſels geleid, om te beter ſon te vatten, maar groeijen, alleen ſtaande, tot een vry hooger boom: welkers ſtam dan heel dik werd; dan ſy werd meeſt op pruimen geënt; de *bladen* zyn breed, byna rond, dog

dog ſpits toeloopende, en om de rand geſchaart. De *bloemtjes* zyn vyfbladig en wit. De *vrugt* is (zynde een ſoort van pruimen) rond, geelagtig, ofte roodagtig, dat is hoog geel, na den Orangien hellende: ſy waſſen middelbaar klein, ofte byna ſoo groot als een Perſik, zynde min ofte meer donſig. Aan d' eene zyde hebben ſy van haar begin tot haar onderſte punt, een voore ofte klove, gelyk de Perſiken: ſy hebben binnen in haar een ſteen, de Pruimſteen byna gelyk, vry groot, met een bittere korrel daar in. De vrugt is aangenaam van ſmaak. De *wortel* is van hout, en hard, ſig door d' aarde henen verſpreidende, waar uit menigmaals nieuwe ſchoten voortkomen. Sy bloeid ſeer vroeg in de Lente, daarom werden de bloeyſels menig reis van de koude en ſchrale winden verſlonden: ſy waſſen hier alleen in de Hoven. Het enten, en oculeren verandert de vrugten ſeer, waar van ook alle de verſcheidentheden herkomſtig zyn. Hare vrugten rypen in het midden van de Somer.

De pitten gebruikt men tegens Graveel, maar ik ſie daar niet veel meer in, dan in een bittere Amandel. De vrugt werd alleen voor lekkere monden voortgeteelt, die haaſt in het lighaam verrotten, daarom zyn ſy beſt met wat broods genuttigt. Wanneer ſy nog niet al te ryp zyn, werden ſy nat ofte droog geconfyt. Het hout is dienſtig om Stoelen en ander werk te maken. Uit de baſt van de boom, drupt een Gom, d' Arabiſe Gom gelyk; en kan mede voor deſelvige gebruikt werden.

XLIX. HOOFD-

XLIX. HOOFDSTUK.

Flos Armerius, Keikens, Vliegenet, Tuilkens Bloemen, en Kraaibloemkens.

VAn deſe ſoorten zyn in *Nederland* vyf ſoorten bekend, gelyken alle de Angelieren, ofte Ginoffelen, maar zyn veel kleinder, uitgenomen het Vliegnet, dat ſoo ſeer daar niet mede over een komt; ſy verſchelen alle in bloem en bladen.

D' eerſte ſchiet uit zyn dun *worteltjen*, dat eenige veſeltjes heeft, dry, vier, ofte meer ronde, en gelede ſtammetjes uit d' aarde, van onderen purperagtig; twee ſpannen ontrent lang; aan yder leedtjen zyn twee ſmalle, lange, grasgroene *blaadjes.* Op yders top komen agt of tien vyfbladige, en aan de uiterſte rand getande, meer of min, kleine *bloemtjes*, de Ginoffelen gelyk, maar kleinder; ſy ſtaan in een bondelken als een tuiltjen; yder heeft zyn beſonder Kokertjen, even als de Ginoffels, welkers bovenſte eerſt agt of tien blaadjes doen voortkomen, aan d' einden gekartelt, van verwe blinkend Scharlaken rood, en ſomtyds geſpikkelt, en ſomwylen met witte ſtippeltjes.

De *tweede* is d' eerſte byna gelyk, maar de ſteel is grover en de bladen breeder, ook zyn de bloemtjes digter by een aan de top, die van veel dundere groene blaadjes verſelt werden. Deſe beide hebben weinig oefeninge, en ſtaan ligtelyk de Winter koude uit.

De *derde* ſchiet uit hare veſelagtige *wortel* eenige weinige, ſmalle, harde en ſpitsloopende *blaadjes*, tuſſen welke korte, ronde en gelede ſteeltjes opſchieten; hier op komen, een, twee, ofte dry *bloem-*

bloemtjens, de vorige beide niet ongelyk, maar wat grooter, gemeenlyk ſchoon rood, met een weinig reuk.

De *vierde*, heeft dunne *worteltjes*, uit welke ronde, geknoopte ſteeltjes ſchieten, ontrent een voet hoog, zynde in het raken ſeer lymig en klam, en daarom *Muſcipula*, ofte *Vliegenet* genaamt, om dat de Vliegjes daar dikwyls in blyven hangen. Aan elk lid zyn aan wederzyds twee, matig ſmalle, lange en ſpits toegaande blaadjes, dog breeder dan de vorige ſoorten hebben, zynde bleik groen. Op het top komen tien of twintig bleik roode kransgewys geſtelde bloemtjes, dog veel kleinder dan van de vorige ſoorten. Die veranderen in kleine, lankwerpige huisjes, die vol klein, bruin zaad zyn, dat ſig ſelven menigmaals ſaaid.

Een *vyfde* ſoort werden *Kraybloemtjes* of *Wilde Tuilkens* genaamt. Uit haar veſelige *Worteltjes* ſchieten ſtammetjes, een ſpan of anderhalf hoog, mede met geknoopte leedjes, en twee ſmalle ſpits toeloopende blaadjes: op het top komen Tuiltjes gewys eenige bleik roode, geſnippelde bloemtjes.

D' *eerſte* ſoort waſt op ſommige plaatſen alhier wel in 't Wild, maar komt beter in de Hoven voort, als mede de *tweede*, *derde* en *vierde*. De *vyfde* waſt veel in de lage Weijen en Boomen. D' *eerſte* beginnen vroeg te bloeijen, en blyven lang met Bloemen. De *tweede* bloeyd wat later, en geſaaid zynde, geeft het tweede jaar eerſt haar Bloemen. De *derde* geeft byna in de naſomer bloemtjes. De *vierde* geeft bloemtjes in Bloeymaand, en behoud de ſelvige lang. De laatſte bloeijen de ganſche Somer door.

Geen van alle deſe ſoorten werden alleen, om Tuiltjes te maken, gebruikt, maar in de Geneeskonſt is haar kragt alhier onbekend.

L. HOOFDSTUK.

Armoracia, Radicula of Raphanus Sylveſtris, ofte Wilde Radys.

UIt de *wortel*, die wit is, een vinger ſomtyds dik, langwerpig, en als Moſtert bytende op de tong, ſchieten korte, ſmalle en diep doorſnedene bladen; de ſteel is dun, en ſomtyds hooger dan een voet, waar op kleine geele *bloemtjes* komen, waar na kleine ſaadhuisjes, met klein *zaad* vervult, volgen. Sy zaaijen ſig ſelven, maar de *wortel* ſelfs blyft lang in 't leven, langs de Waterloopen, Rivieren en Slooten, waar uit in 't voorjaar weder nieuw Loof komt te ſchieten. Bloeyd in Braakmaand.

In 't voorjaar, eer ſy haar bladen ſchieten, haalt men de wortelen uit d' aarde, en men gebruiktſe op Tafel als andere Radys, dienende tegens de ſlymige magen, en ſlymige Scheurbuiken; verwekken den eetluſt, en doen wel wateren. Men ſegt dat het yvoor daar mede ſchoon gemaakt werd.

LI. HOOFDSTUK.

Artemiſia, ofte Byvoet.

DE *Byvoet* is of met *breede* of met *ſmalle bladen*. D' eerſte heeft groote, dog diep doorſnedene en aan de kanten getande *bladen*, van boven donker groen, en van onderen wit en Wolagtig, ook heeft men die met gevlekte bladen geſien; heeft ſtelen ofte ſtammetjes van vyf of ſes ſpannen lang; welkers

kers (ik hebſe tuſſchen de dry en vier ellen hoog ſien groeijen) ſommige rood zyn en andere groen, rond, en geſtreept, die ſig allenxkens in meerder en meerder zydtakjes verdeilen; ſy groeijen regt over eind; de bladen hoe hooger ſy werden, hoe kleinder; aan de bovenſte takjes heeft men geelagtige kleine *bloemtjes*, en daar na in de Somer haar klein rond *zaad*. De *wortel* is veſelagtig, die alle Jaren weder uitſchiet, en mede van haar zaad voortgeteelt werd; ſy groeit langs de wegen, en ſomwylen by naby gelegene Zeeplaatſen.

Die met *ſmalle bladeren*, is veel fynder door ſneden van bladen, even byna als de Averoone Manneken, maar wat grooter en langer. Haar ſtammetjes zyn teer en dun, die allenxkens in nog teerder takjes verdeelt werden; welke met blaadjes niet alleen begroeit zyn, maar met veele kleine *bloemtjes* ofte nopjes langs henen zyn bezet; de *wortel* is matig dik, die ſig diep in d'aarde boort. Waſt hier maar in de Hoven, alſoo hem nooit, myns geheugens, in't wilde geſien heb. Maar groeid in Duitſland, Bohemen en Ooſtenryk in't Wilde. Sy brengt haar ſaad in de Somer voort, en teelt mede door haar wortel voort.

De *Byvoet* behoort onder de knopdragende gewaſſen, en werd gekend, dat ſy onbepaalde ſtruiken heeft, met geſnippelde bladen, zynde van onderen grys; de reuk en ſmaak is flauwer dan van den Alſem, die de ſelvige anders ſeer gelyk is; de bloemtjes zyn purperagtig, en niet als in den Alſem naar om laag hangende.

Deſe beide ſoorten beſtaan uit veele dunne en matig riekende deelen, welke het lighaam, of liever ons bloed, verwarmen en verdunnen, daarom werd het veele tegens de agtergeblevene Maandvloeden gebruikt om die te verwekken, de traagloo-

pende Kraamvloed te bevorderen, en de nageboorte af te dryven. Hier van maakt men kookſels, welke men drinkt, met, of ſonder bydoeninge van andere middelen. Ten dien einde maakt men daar ook baden van, in welke men met de voeten ſit. Hier van werd ook een vaſt ſout gebrand, dat ſweeten verwekt, en ſuurigheden dood. De bladeren gedroogt zynde, ſchraapt men de wolligheid van de verkeerde zyde af, het welke de *Moxa* der Chineſen is, met welke ſy op de pynelyke deelen branden.

LII. HOOFDSTUK.

Arthanita, ofte Cyclamen, Verkensbrood.

ALhoewel daar veele ſoorten by de Liefhebbers werden getoont, ſullen wy maar dry ſoorten beſchryven. De gemeenſte heeft *bladeren*, van gedaante als de Boomveil, rontom de kanten wat ſaagsgewyſe geſchaart; van boven uit den groenen ſwartagtig, en ſommige met witte vlekken, in 't midden wat witagtig. Van onderen of donker of bleikpurper. Uit de *wortel*, die raapsgewyſe is, van buiten ſwart en van binnen wit, wat plat, en rontom met veſelen beſet, komen dunne, en tengere ſteeltjens, op welkers bovenſte een vyf, ſes en ſevenbladig bleikpurper *bloemtjen* voortkomt, ſtaande met zyn ſpitſe blaadjes na om hoog, en zyn holle zyde na om laag, hebbende weinig reuk, waar na de zaadbolletjes volgen, en het ſteeltjen kronkelt ſig om en om als een Wyngaarts klawier.

De *tweede* heeft geen gehoekte ofte gekerfde *blaadjes*, maar rontom glad, een weinig ſpits toeloopende, donker groen van boven, en ſelden ge-

ſpik-

ſpikkelt met vlekken, van onderen wat roodagtig purper; de bloemtjes zyn d' eerſte ſoort gelyk, maar meer riekende. De *wortel* is de vorige gelyk, maar wat kleinder.

De *derde* heeft wel geen gehoekte blaadjes, maar evenwel aan de randen een weinig ſaagsgewyſe getand; hebben mede vlekken, maar in 't midden ſwartagtiger dan d' eerſte. De *bloemtjes* zyn ſterker van reuk, en hooger purper van koleur. Ook is de knobbelige wortel kleinder, dan die van de tweede: ſy groeijen alle weelderig alhier in de Hoven.

De twee eerſte ſoorten vind men hier in de Boſſchen; maar de derde ſoo ſeer niet, dan wel in Italien.

Sy bloeijen alle in de Herfſtmaand, waar na de blaadjes eerſt uitſchieten, die de geheele Winter over ſtaan: waar na het *zaad* in de volgende Somer eerſt ryp werd.

De wortel werd alhier ſelden anders gebruikt dan in de *Unguentum Arthanitæ*, miſſchien om dat het door zyn fyne doordringelykheid geagt werd afgang te maken, want de navel der Kinderen werden met die ſalf beſtreken. Het ſap deſes wortels tot een dun Extract uitgedampt en tot een ſcrupel ingegeven, agt men dat de Waterſugtigen doet ſweeten. Het eerſt geperſte ſop in de neus opgeſnoven, doet veel ſnotterigheid quyt werden. Papsgewyſe op harde Klieren en Knobbels aan den hals en elders gelegt, doet verdwynen. Twee of dry dragmen van de gedroogde en gepoederde wortelen ingegeven, verdryft de geelzugt en alle ſlymziekten. De Pappen daar van op den uitgeſchoten aarsdarm gelegt, doet die inkrimpen: het ſelfde doet mede het kookſel met natte doeken daar op gelegt. Het ſop in de oogen gedruipt verdryft de vlieſen die over d' oogen beginnen te waſſchen.

LIII. HOOFDSTUK.

Articocalus, ofte Cinara, Artichokken.

ONder de Diſtelen behooren de *Artichokken*, welke men tweederlei ſegt te zyn, alhoewel van eenderlei zaad voortkomſtig, want d' eerſte is de volkomene, van welker d' Engelſe en Zeeuwſche wel de grootſte hoofden hebben. De andere is een afgaande Artichok, welke verwildert en doornagtig werd.

D' *Artichokken* hebben groote, lange, breede, aan beide zyden diep geſneden, ſonder doornen, (ten ſy ſelden) groene aſchkoleurige ofte gryſe *bladen*. Uit het midden deſer bladen ſchiet een dikke groene ſteel, ſomtyds wel een elle hoog, op welkers bovenſte een Pynappels gewyſe groene bol komt, beſtaande als uit veele ſchilferen ofte ſchelpen, op welkers uitterſte altyd een doorntjen is; welke op deſe ſtam ſtaat, werd de *Moer* genoemt. Diergelyke ſteelen ſchieten aan de zyden mede van deſe Moederſtam, alle met kleinder bladen beſet, en yder brengt mede ſoodanigen Pynappels gewyſen bol voort, dog kleinder, en zyn als Kinderen van de Moeder Na dat deſe bol zyn volkomen wasdom gekregen heeft, gaat die allenxkens open, waar uit veele paarſe blaauwagtige draadjes voortkomen, zynde de *Bloem*, waar na een vry groot langwerpig en vry dik *zaad* voortkomt, dat tuſſchen de wolligheid, (gelyk als dat van andere Diſtels) verſcholen legt. Eer deſe vrugt bloeid, heeft hy van onderen een breede witte en vaſte ſchyf, die men de *Stoel* noemt, waar op d' onrype witte Bloem ſit, het hair genaamt, die wederom

met

met kleine, dunne purpere blaadjes bekleed is, en allenxkens grooter en grooter werdende, volgen de groene.

D'andere verwilderde heeft lange, groote, geklove en ſeer geſnippelde *bladen*, en is voorts de vorige ſeer gelyk, maar de vrugt is kleinder, en de ſchelferen met de punten der bladeren zyn met ſeer vinnig ſtekende doornen beſet. Beider wortelen zyn vry dik en lang. Deſe heb ik dry ellen hoog ſien groeijen.

Sy werden alle jaren voortgeplant, en noit geſaait, dan van vreemt ſaad; maar 't is geraadſaamſt die hier van de Moerplant af te ſcheuren, en in een goede gemiſte aarde te planten. Sy groeijen alhier alleen in de Hoven, werden des Winters, om haar teederheid met ſtroo bedekt, want ſy niet wel tegen de koude konnen. Hare vrugten heeſt men gemeenlyk in de Oogſtmaand, ten ware men de Moerplant liet ſtaan, dan heeft men die vroeger.

Deſe Artichokken kan men tot diep in de Winter houden, wanneer men die by de ſteelen ophangt. Ook kan men de ſteelen een geheel jaar bewaren, ſoo men die een weinig opkookt, in een vaatjen ofte keulſe pot legt, en daar een bodem geſmolte boter opgiet. Wanneer men dan tot zyn gebruik daar eenige uitgenomen heeft, ſoo bedekt men die wederom met geſmolte boter. Hier te Lande werden ſy meeſt geſoden gegeten, gelyk bekend is; maar andere eten de ſteelen rauw met peper en ſout. Sulx doen ſy mede de ribben der bladeren, wanneer die door de Hoveniers, gelyk men d'Endivie doet, bequaam gemaakt werden. Wanneer de Bloemen in heete ſoete melk geſmeten werden, doen ſy de melk ſeer ſagt ſtremmen, het welk een beter ſtremſel is, als ik nog eenige weet.

Hier te lande heeft dit gewaſch geen Geneeskundig gebruik, alhoewel de Kruid beſchryvers daar veel van ſeggen: alleenig meint men dat ſy de luſt tot byſlapen verwekken, want het een ſterk voedſel geeft, alſoo het gemeene ſpreekwoord ſegt:

Facit ad Coitum.

LIV. HOOFDSTUK.

Arum ofte Kalfsvoeten.

IN de boſſchagien langs de Waterkanten, en Wallen der Steden, en onder de lommer van ſchaduagtige plaatſen, ook wel in de Hoven, waſt den *Arum* ofte *Kalfsvoeten*, hebbende eenige groote, effene, gladde, blinkende, breede en ſpits uitloopende *bladeren*, geteikent met verſcheide ſwarte vlekken. Uit het midden van deſe ryſt een purpere ofte blauwpeers gevlekte ſteel, dog juiſt niet alyd; deſe heeft de hoogte van een ſpanne meer ofte min. Heeft op zyn top een wyde opengapende *ſcheede*, langwerpig als een Haſenoor. Hier uit koomt voor eerſt een langwerpig purperblaauw koleurig *Doddeken* ofte *Katteken* te voorſchyn, dan komt daar een ſteel met wel vyftig groene *beſien* uitkyken, welke allenxkens geel, maar daar na ſchoon rood werden, in welke gemeenlyk een en ſomwyls twee *ſaden* zyn. De *wortel* is knobbelagtig, hebbende nevens ſig verſcheide kleine affetſels, wit van koleur.

De geſlagtteikenen zyn een naakt ſtampertjen, in't midden der Bloem, in plaats van een prientjen; de Bloem beſtaat uit een blad, aan de ſtoel der vrugten vaſt gehegt; het draagt beſien, beſtaande uit een week vlees, dat de ſaden omringt. Het

heeft

heeft heele, en ongedeelde bladen, en daar door van de ſpeerwortel verſchillende.

In de voortyd ſchieten de bladeren uit, en vervolgens de ſcheede met de beſien in Wiedemaand, die, wanneer de bladeren afgevallen zyn, in Hooy en Oogſtmaand ryp werden.

De wortelen, werden gemeenlyk hier alleen van gebruikt; wanneer ſy verſch zyn, en wat afgeſchilt ſmaken ſy als een Haſenoot, maar na dat men ſe gekauwt heeft, ſchynt het dat de tonge als met naalden en ſpelden doorſtoken werd, 't welk na een uur of anderhalf allenxkens over gaat; daarom ſchynt het ſeer fyn en dun van deeltjes te weſen. De drooge wortelen in poeder ingenomen, ofte met melk gekookt, verdunt geweldig de ſlym der borſt maag en darmen. Het poeder belet het weelderige vlees te groeijen. Het ſap in d'oogen ſomtyds gedropen, beneemt de vlieſen die op het oog groeijen. Een kookſel van de verſche gemaakt, beneemt d' Ambeijen: het welk ook van de bladeren geſchied. De bladeren op verſche wonden gelegt, geneſen. Men kan de drooge wortelen op Spaanſe Wyn ofte Secq ſetten, en ſomwyls voor de ſlymige borſtqualen gebruiken. De bladeren geneſen mede de gebrandheid des huids. Het uitgeperſte ſap der wortelen beſonken zynde, werd het beſonkene in de Somer te drogen geſet, werd voor een blanketſel gehouden.

LV. HOOFDSTUK.

Arundo, ofte Dekriet.

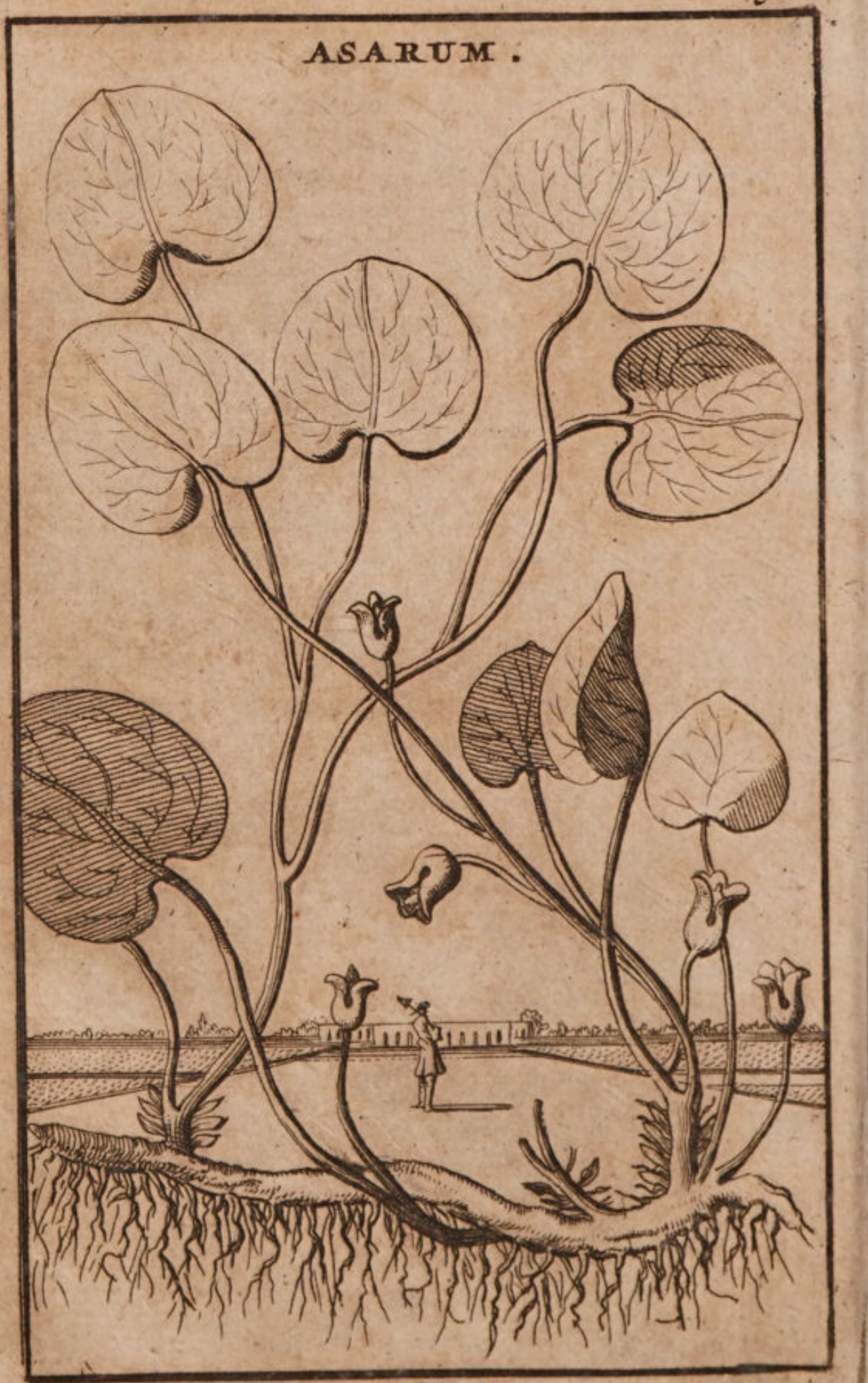
NIet jegenſtaande daar veelderhande ſoorten van riet zyn, ſoo ſullen wy nogtans alhier ons

gemeene *Dekriet* alleen beſchryven. Dit riet waſſt aan alderlei ſoete Wateren, Slooten en Rivieren. Uit des ſelfs lange, en veele aan malkanderen zynde knoopagtige, en wyd uit verſpreide *wortelen*, ſpruiten in het voorjaar allenxkens veel holle hallmen uit, hier en daar met knoopen beſet, en varn binnen met witte vliesjes bekleed; zynde dit riet eerſt groen, maar in de winter geelagtig en Aſchgrauw. De *bladeren* zyn het koorn, ofte breed gras gelyk, maar harder, langer, dikker, breeder en rouwer. Op yder halm komt een bruine *vederbosch*, welker *bloemtjes* (want ſoo moet ik het noemen) allenxkens zyn ſaad voortbrengt, en veele ſagte Wolagtigheden in 't afgaan des Somers voortbrengt. Het riet is onder de halm dragende gewaſſen de grootſte, met een riet pluim, die donſig is, beminnende waterige plaatſen.

't Gebruik daar van hier te Lande, is, daar ſchuuren en boeren huiſen, in plaats van pannen, mede te dekken. De vederbos ofte pluimen met een menigte by een gebonden, dient om de vloeren der huiſen mede te veegen. Het riet, ſoo het wat ſtevig is, dient de kinderen voor pylen. Miſſchien of dit het ſchryf-riet (*Calamus Scriptorius*) der Ouden niet is, als ſoo men die bequamelyk verſnyden kan, om daar in plaats van Vogel vederen, mede te ſchryven. De bladeren tot een Papp gemaakt, doet de geſwellen rypen, want het vol giſtig en werkend ſap is: daarom de Koeijen en Oſſen dit etende, ſet het haar ſoodanig de magern en gedarmten uit, dat ſy ſterven.

LVI. HOOFD-

ASARUM.

MANS-OOREN.

LVI. HOOFDSTUK.

Aſarum, ofte Mansooren, en Haſelwortel genaamt.

DE *Mansooren* hebben gladde, vry ronde, blinkende, duiſtergroene, breede, en vry teedere, ſappige, en geenſins aan de kanten gekorvene of gekartelde *bladen*. Heeft geen ſteel of ſtam, maar een ſoort van duiſter purpere en lyvige *Bloemen*, deſe waſſchen aan kleine ſteeltjes onder aan de ſtelen van de bladen, die aldaar ook grooter zyn: zynde van gedaante de huisjes van bilſemſaad byna gelyk, dog ſoo groot niet, waar na eenige kleine, rouwe en kantige ſaadjes komen te rypen. De *Worteltjes* zyn dun en met veele veſelen begroeit, loopende krom en ſlim, en ſpreiden ſig wyd uit.

Deſe kend men om dat het Kroontjen der Bloemen in dryen getand is, die het Kelkjen der Bloemen uitmaken, waar onder het zaad is, mede in dry vertrekken gedeelt, en ryp zynde, gaapt het in dry buiken open: de bladen zyn dik, de koleur is als een klimblad en vaſt.

Men plant het in de Hoven op de ſchaduwagtigſte plaatſen, blyvende Winter en Somer groen, dog krygt niet te min in de Lente nieuwe bladen. Komt wel voort uit ſyn zaad, maar werd beſt door de zydplantjes voortgeſet, die men alle jaren kan afſcheuren.

Wanneer men tien ofte twaalf deſer bladen ſtoot en het ſap daar uitperſt, doet alle ſlym en vuiligheid der mage uitbraken. De bladeren op vuurige oogen, tepels, en voortetende ſeeren gelegt, geneſen de ſelvige. De wortels werden gemeenlyk

droog

droog gebruikt, en zyn wat ſcherper dan de bladen; doen ook wel braken, verſch gebruikt, daarom droogt men die in 't gemeen: men meint dat ſy de pis bevorderen, de Waterſugt afdryven, en de heupgigtige voordelyk zyn.

LVII. HOOFDSTUK.

Aſcyrum, ofte Hertshoy.

HEt *Hertshoy* ſchynt een medeſoort van *Hypericum* te zyn, maar waſt wat hooger, ook zyn de *bladen* grooter en witter, maar niet met gaatjes; de *Bloeme* is mede geel, uit vyf blaadjes beſtaande, en eenige faſelingen in 't midden. Ook zyn de haukens ofte knopjes der Bloemen mede met kleine ſtipjes geſpikkelt, het zaad is ſeer klein en bruin, harſtagtig riekende: de bladen en Bloemen tuſſchen de vingeren gewreven, geven mede een roode verwe van ſig. Heeft een harder en veſelagtige *wortel.*

Het waſt veel op rouwe en onbebouwde plaatſen en boſſchen, als mede in de Duinen op vogtige plaatsjes en beekjes. Het bloeyd in de Somer, en geeft allenxkens zyn ryp ſaad.

De kragten zyn als die van den *Hypericum*, welkers Hoofdſtuk men kan naſien.

LVIII. HOOFDSTUK.

Aſparagi, ofte Aſpergies.

DE *Aſpergies* zyn *Tamme* en *Wilde.* De *Tamme* ſchieten in Grasmaand, gemeenelyk eenige Purperverwige en lyvige ſcheuten uit, welkers gedeel-

gedeelte, dat nog in de aarde is wit is. De toppen zyn als punten, een weinigjen als met ſchilferen, Pynappels gewys: deſe werden van 't gemeen *Aſpergies* genoemt, met een mes uit d' aarde geſtoken, in boſſen gebonden, en als een lekkere ſpyſe gekookt en ter Tafel gebragt. Maar als men deſe ſcheuten laat opwaſſchen, werden ſy een lange, groene en vry dikke ſteel, die ſig van onderen tot boven in veel dunne zydtakjes verdeelt, die alle met een hairgewyſe *groente* verciert zyn, tuſſchen welke kleine geele *bloemtjes* hangen, waar na groene *beſien* volgen, rond, van groote als Aalbeſſen, en byna menirood, in welke ſeer hard, ſwart en tay *zaad* beſloten is. De *wortelen* zyn lang en voos, hangende met menigten van eene Moeder aan malkanderen, die ſig in d' aarde gints en weder verſpreiden, welke gedroogde niet dan pypsgewyſe vlieſen zyn, alſoo hare toppen alle zyn uitgedroogt. Deſe groeijen niet alleen in de Tuinen, maar ſelfs komen ſy hier en daar op de Duinen voort, en groeijen weelderig tuſſchen het riet, aan de Waterkanten, welker ſoorten ik van een ongemeene dikte geſien heb, en myn Heer Vader die aan *zyn Hoogheid den Heere Prins Caſimir van Naſſouw*, die doen ter tyd tot ſynent was, om zyn ongemeenheid, vereerde. Sy komen van zaad voort, maar dat heeft een jaar twee of dry werk, daarom werden ſy gemeenlyk van de wortelen voortgeſet en geplant.

D' Aſpergies behooren onder de beſidragende kruiden; welker geſlagtmerken zyn de alderdunſte en als hair gelyke groente; welkers eerſte ſcheuten dik en eetbaar zyn.

De wilde ſoorten ſullen wy hier niet beſchryven, alſoo de ſelvige een buitenlands gewaſch is, en hier onbekend.

D' eer-

D' eerſte ſcheuten, gemeenlyk Aſpergies genaamt, werden gekookt en met geſmolten boter gegeten: ofte met Oli en Azyn. De topjes der dunſte, werden afgeſneden en met vleisnat geſtooft. Andere eten ſe rauw met peper en ſout. Sommige zyn wit, die van veele beſt geagt werden, maar ik beminne de groene, zynde ſmakelyker. Sy maken een ſlappe maag en geven weinig voedſel; maken een ſtinkende pis, niet ſoo ſeer door haar ſelfs, als door het pisſout dat ſy uit de miſt hebben; want andere die ongemiſt aan Duinen en Slooten waſſchen, geven ſoo een ſterken pis niet. Aangaande de wortelen, die moeten verſch gebruikt werden, anders zyn zy kragteloos: deſe hebben een werkelyk vogt om de ſlym te verteeren, en te openen wanneer ſy gekookt werden, en het kookſel gedronken, dryſt mede de piſſe af en Maandvloeden; geneeſt de droppel pis. Het zaad werd ſelden voorgeſchreven, maar men gelooft dat het de Graveelige goed is.

LIX. HOOFDSTUK.

Wilde ofte Baſtaart Aſparagi.

EEn mede ſoorte van *Kleefkruid* is de *Aſparagi*, om dat die de voorbygaande mede eenigſins aan de kleederen kleeft. Deſſelfs ſteel is lang, rouw, gekant, dun, tenger en geknoopt. Uit elk knopjen ſchieten dry ofte vier, aan eene zyde des ſteels alleen, ongeſchikt, geſtelde, rouwe, breede en lankwerpige *bladeren*, zynde met vier meer ofte min gaatjes ofte putjes doorboort. Aan d' onderſte ofte andere zyde der bladen, komen uit breede huisjes blauwe *bloemtjes* voort, waar na klein, ſwart-

ſwartagtig *zaad* volgt. Heeft een kleine dunne *wortel*. Men vind het veel aan de kanten van Bouwlanden, Hoven en Hagen. Bloeyd in Bloey en Wiedemaand.

De kragten en 't gebruik zyn nog niet ontdekt.

LX. HOOFDSTUK.

Aſperula Odorata, ofte welriekende Walmeeſter, en onſer Vrouwen Bedſtroo, of onſe lieve Vrouwen Wiegſtroo.

DAar is tweederlei ſoort van *Walmeeſter*, d' eene is *welriekende*, en d' andere *ſonder reuk*. De *ſteelen* van de welriekende waſſchen ruim een ſpanne hoog, hebben yder vier, vyf of ſes knytjes ofte leedjes: rontom yder leedjen ſtaan dikwyls agt, of negen ſpitſe, opwaarts ſtersgewyſe ſtaande *blaadjes*, die ſeer weinig, dog eenigſins rouw zyn, uit den geel groenen. Op het top komen kroons gewyſe veele kleine witte *bloemtjes* voort, waar na klein rond *zaad* volgt, dog ſelden ryp. De *wortelen* zyn dun en veſelagtig, en kruipen haaſtig voort, waar uit weder nieuwe ſcheuten voort geteelt werden: waſt alhier weelderig in de Hoven, bloeijen in Bloeymaand en Wiedemaand.

De wilde is deſe vry gelyk, maar de reuk ontbreekt. Is wat getakt, ruig, rouw in 't aantaſten, dog egter ſagt, krygende de hoogte van een ſpan. Op het top deſe ſteelen ſiet men blauwe *bloemtjes*, die rontom met korte, ruige takjes omringt werden. Het *zaad* is twee en twee aan malkanderen geſchikt, zynde klein en rond. De *wortel* is lang, dun

dun en rood. Werd alleen van ſaad voortgeplant, alſoo de plant jaarlyks vergaat; men vind het veel in de Vlaamſe Bouwlanden.

Beide deſe ſoorten hebben alhier geen bekend gebruik: dan alleen dat de welriekende (als ſy bloeid) afgeſneden werd, en in de Kamers onder de ſchoorſtenen werd gelegt, om de reuk daar van het ganſche jaar door te behouden. Sommige leggen het gedroogde kruid in de wiegen der kinderen, om hare lendenen, quanſuis te ſterken.

LXI. HOOFDSTUK.

Van de Witte Aſphodelus, ofte Affodillen.

DE *Witte Affodillen*, deilt men in *groote* en *kleine*. De groote heeft veel ſmalle, ſpitſe en langwerpige *bladeren*, even byna als van de Porrei. De *ſteel* ryſt wel tot dry ſpannen hoogte op, zynde rond, glad en effen. Van ontrent het midden deſer ſteel waſſchen van onderen op veele vyfbladige witte (dog ſomtyds bleik roode, ofte een weinig Purperagtige) *bloemtjes*, hebbende van binnen eenige draadjes. Hier na ſiet men de ronde ſaadbolletjes, welke ryp zynde, ſwart, bruin, ofte grauw, hard, en drykantig *zaad* leveren. Uit een moer heeft men veele lankwerpige *wortelen*, van onderen dik, voos en vol ſaps, hebbende van onderen weinig veſelen, zynde wat t' ſamen trekkende, met wat bitterheid vermengt. Alhier werden ſy door *zaad* ofte hare affetſels voortgequeekt. Sy bloeid in Bloei en Lentemaand.

De *kleine* is de groote in veele deelen gelyk, maar hare *wortelen* zyn alleen veſelagtig. De *bladeren* zyn blei-

bleiker groen, kleinder, ſmalder en taeijer: tuſſchen beiden deſe komen vyf of ſes getakte ſteelen, waar aan witte, dog kleindere ſtersgewyſe *bloemtjes* komen, zynde ſonder order geſchikt. Men vindſe hier alleen in de Hoven, en bloeijen op de ſelfde tyd als de groote.

De merkteikenen deſer gewaſſen zyn, dat de wortelen met veele knobbels, aan een hoofd hangende, beſtaan; de bloemen ſtersgewys, en de ſaden dryhoekig.

De wortelen zyn doordringende en ſlym verterende, daar van een dragme of anderhalf ingenomen, doet ſagjes braken. Het aanſigt met deſe gebrade wortelen dagelyks gevreven, verdryft de ſproeten. Het kookſel daar van, ſuivert de quade ſeeren en ſweeren, 't geneeſt ook de miltſugt en geelſugt, ſoo die op Wyn geſet werden, en die dagelyks gebruikt, ook doet die de Maandvloed vervorderen. Sy zyn ook dienſtig in vermurwende Pappen gedaan.

LXII. HOOFDSTUK.

Aſphodelus, met Geele Bloemen.

D' *geele Affodille* is de witte vry gelyk, hebben lange blauw groene *bladeren*, maar ſmalder dan de voorgaande groote witte, en ook langer. Heeft een ronde ſteel van anderhalve voet hoog. Van het midden der ſteel tot de top waſſchen geele geſternde *bloemtjes*, met eenige draadjes in 't midden, groeijende digte by een. Sy bloeijen, gelyk de vorige van onderen eerſt, en ſoo allenxkens na boven toe. D' onderſte afvallende, volgen daar ronde groene knopjes, welke ryp zynde, haar *zaad*

vertoonen. De *wortelen* zyn mede geel, lankwerpig dun, hebbende boven eenige zydveſelen, waar door het komt te vermenigvuldigen. Voorts is het de groote witte gelyk. Het werd alhier alleen in de Hoven gevonden. Bloeyd in Bloey en de volgende maand, en behoud zyn bladen dikmaals in ſagte Winters, de Winter over.

De *Water Affodille* is in bloem en ſteel de eerſte gelyk, heeft ſchoone groene, wat geſtreepte ofte groene bladen, de *Gladiolus* ofte ſwaarden niet ongelyk, dog ſmalder en korter, van byna een ſpanne. De ſteel ſtaat een voet hoog regt over eind. De ſesbladige gele geſternde *bloemtjes* komen wat hooger als de vorige witte ofte geele, hebben in 't midden verſcheide bleik geele draadjes. Daar na komen lankwerpige ſpitſe huisjes, daar het *zaad* in beſloten is. De *wortel* is veſelagtig, dog heeft verſcheide ledekens, en veſelen, waar door het vermenigvuldigt en voortkruipt. Het groeid meeſt op waterige plaatſen, daar de Heide waſt, en bloeid in de Somermaanden.

De kragten daar van zyn als van de Witte Affodillen.

LXIII. HOOFDSTUK.

Aſphodelus, met Lookwyſe Wortel.

DE *Aſphodelus met een bol* is de vorige groote witte ſeer gelyk. De *bladeren* gelyken ſeer na de Parei, maar ſoo breed niet, nog ſoo lang als die van de groote witte. De regt opſtaande *ſteel* is rond, van welkers midden af tot boven toe ſesbladige geſternde *bloemtjes* zyn, zynde voor ſpits, hebbende in 't midden eenige draadjes: ook ſtaan ſy niet al te

digt

digt by malkanderen. Heeft drykantige, lankwerpige *zaad-bolletjes.* Sy werden alhier in de Hoven gevonden, en bloeijen in Bloeymaand, en later.

De kragten zyn als die van de groote Witte Affodille.

LXIV. HOOFDSTUK.

Van den Aſter Atticus, ofte Sterrekruid.

DAar zyn twee ſoorten van *Aſter Atticus*, een met purpere, een met geele Bloemen, en deſe zyn of regt opſtaande, ofte kruipende. Die met paarſe *bloemen*, groeid met verſcheide ronde, harde, ruige en ligt breekſame *ſteelen*, regt opwaarts, de hoogte van een ſpan, min ofte meer: heeft lange, breede, harde, ruige *bladen*, voornamelyk d'onderſte. Op het top der ſteeltjes komen een ofte meer bloemen, van maakſel de Kamille niet ongelyk: de blaadjes der bloemen zyn Purper blauw, Blauagtig of Paarsagtig: maar de kruin is in 't midden geel. Na het afvallen deſer bloeme volgen daar *ſtuifkens*, onder welke het kleine *zaad* geplaatſt is. Daar is nog een mede ſoort, deſe in alles gelyk, alleen dat de bladen ſmalder zyn. Heeft een veſelagtiger *wortel.*

De *tweede* ſoort is de vorige in alles gelyk, maar is in alle deelen wat grooter, en de bloeme is geheelyk geel en blinkende: de ſtuifkens verwaijen mede ſoo ligt niet.

Een *derde* is op d' aarde neder gebogen, is roodagtig van ſteeltjes, de *bloemtjes* geel, maar wat grooter dan de voorgaande: anders in alle deelen d' andere gelyk.

Het *Aſter* behoort onder de kruiden, die een van verſcheide deelen te ſamen gevoegde bloemen hebben, en ſonder reuk, die daar na in ſtuifjes veranderen, met ongedeilde bladen, niet ſchadende.

Sy waſſchen hier alleen in de Hoven der liefhebbers, en bloeijen in Oogſtmaand.

Aangaande de kragten, werd wel van de oudheid geſchreven, maar ik vertrouw die nergens in, alſoo hare Landſchappen veel van d' onſe verſchelen, en by gevolg de kruiden en deſſelfs kragten: daar benevens is dit kruid in geen gebruik by de Nederlanders.

LXV. HOOFDSTUK.

Melde, ofte Atriplex.

WY ſullen alleen vyf ſoorten van *Melde* beſchryven: en voor eerſt de *tamme* ofte *Hofmelde*: deſe waſt, met *ſteelen* gemeenlyk onder rond en boven vierkantig, hebbende verſcheide zydtakken. Hier aan groeijen lange, breede, ſpitsuitloopende, gladde en ſagte bladen. Aan d' opperſte takjes komen langs henen kleene, te ſamen gedronge, geelagtige *bloemtjes*. Het *zaad* komt na de bloemtjes, druifsgewyſe by een te ſamen vergadert, breed, en als in vliesjes beſloten. De *wortelen* zyn dun en veſelagtig, die ſig diep in d' aarde booren. De jonge bladeren en ſteelen, als ſy jong zyn, hebben een witagtige, blinkende koleur, welke allenxkens vaal worden, en als verſtorven geel.

De *tweede*, is de *Wilde Melde*, zynde de tamme geheel gelyk, maar de *bladen* zyn wat kleinder en geſchaart. Voorts is deſe in't geheel lager en kleinder.

Een

Een *derde* ſoorte is de tamme ganſchelyk gelyk, maar de bladeren en het ſap zyn bruinrood, als mede de ſteel, *bloem* en zaadvliesjes.

Een *vierde*, dog wilder ſoort, blyft heel laag, heeft veel zydtakjes, met lankwerpige ſmalle *blaadjes*, die niet gekerft zyn: voorts is het de voorige wilde ſeer gelyk.

De *vyfde*, noemt men *Zeemelde*, welke nedergebogen op de aarde legt; heeft witte bladeren, ſoo groot niet, als die van de Spinagie. Aan het bovenſte der takjes komt het zaad, druifsgewys te ſamen gehoopt. De wortel is menigvuldig; hare kenteikenen zyn, dat de zaadvaatjes beſtaan uit twee openluikende klapvliesjes, waar in het zaad is.

De tamme waſt in de Moeshoven; d' andere wilde, langs de wegen en Landeryen, en de Zeemelde aan de Zeekant. Sy bloeijen in Braak en Hooymaand, en voorts de geheele Somer door.

De tamme, als mede de roode zyn dienſtig tot Warmoes, en maken een loslyvigheid, gelyk de beet. Pappen daar van gemaakt, vermorwen de geſwellen, of doen die verdwynen.

LXVI. HOOFDSTUK.

Atriplex Fœtida, ofte Stinkende Melde.

DEſe *Melde* is ſeer ſtinkende en onaangenaam: het kruipt langs de grond, met veele kleine takjes, aan welke witte en kleine *bladekens* waſſchen: ook zyn de *bloemtjes* ſeer klein, en het *zaad* is klein en wit in een gedrongen. De *wortel* is veſelagtig: het groeit langs de wegen, en ongebouwde plaatſen: het bloeyd en krygt zyn zaad in 't midden van de Somer.

Men meint dat de reuk tegens de opſtygingen goed is, maar hebben ſulx niet ondervonden.

LXVII. HOOFDSTUK.

Avellana Nux, Corylus, Haſelnoten, Haſelaar.

DE *Haſelaar* heeft alleen verſchil in zyn vrugt, zynde de eene rondagtig, en d'andere langwerpig; welke laatſte wederom wit is ofte rood. Men deiltſe ook in tamme en wilde: dog in 't gewas is geen onderſcheid. De Haſelaren waſſchen ſelden tot een Boom, alhoewel ik die als een Peereboom vry dik en hoog tot Middelborg, in onſe Tuin, geſien heb: maar waſſchen gemeenlyk als een groote Heeſter, hooger dan een mans lengte. Uit een dikke, vaſte, ſterke, diep in d'aarde ſinkende en wyd verſpreidende wortel komen veel byna regte ſtruiken, ſommige dun en andere dik, die veel zydtakken krygen, ſonder knoopen, zynde hard, taey en buigſaam; de ſchorſe is grauw, of bruin en dun. De *bladeren* zyn de Elſenbladeren gelyk, dog wat rimpeliger, en geelder groen, rontom de kanten geſchaart; van onderen wat bleeker groen, en een weinig hairagtig. Boven den oorſprong der bladen hangen vyf of ſes bruine kattekens, aan ſteeltjes, in de Winter, by malkanderen, het welke geen *bloemen* zyn, als ſommige gemeent hebben: want als deſe afvallen, komen in het voorjaar eenige ſchubagtige roode knopjes aan het hout, welke een weinig open gegaan zynde, komen daar roode veſelige knopjes uithangen: hier uit komen weder vier, vyf en ſes *Noten* by malkanderen te groeijen, zynde aan korte groene ſteeltjes vaſt en in

een

een groene baſt, die voor open is, beſloten, hebbende voor aan veel ſnippelingen. De Nooteſchulp ſelfs is, ryp zynde, bleik wit, maar werd daar na bruin. Hoe deſe Noot gemaakt is, kan men ſien in *myn Boek van de Fermentatie*. De grootſte deſer Nooten, die ik oit geſien heb, zyn my uit Vrankryk van *Sint Malo* toegeſonden; ſy waren wit, rond en veele als een kleine Okkernoot. Sy waſſchen in Noorwegen, Duitſland, en elders in de Bosſchen, maar hier Plant men die aan de Waterkanten, ofte ſchuttingen van Boogaarts, ofte Tuinen, dienende als een Hage, daarom van ſommige *Hagelaar* genaamt. De Noten plukt men in Oogſtmaand.

Deſe Noten kan men lang tot in de Winter verſch behouden, wanneer men de groene bolſter daar af doet, de Noten in botteljes doet, die toeſtopt, en met den hals der bottelje nederwaarts in d' aarde graaft: wanneer men die dan in 't voorjaar of in de Winter daar uitgraaft, zyn ſy verſch: ſommige ſtrooijen daar wel wat ſout tuſſchen beiden.

Het Poeder van de Kattekens ingegeven, doen ſtoppen. De Noten ſelfs zyn geſond, matig gegeten, maar ſy konnen het lighaam geweldig verſtoppen, ſoo men die te veel eet. Anders hebben ſy een oliagtig en melkagtig ſop, dat den graveeligen niet ondienſtig is; en om deſe verſtopping te myden, maken ſommige daar een melk uit, gelyk als men uit d' Amandelen maakt. Uit de hand gegeten ſtoppen ſy alderlei Buikloop, als mede de Zaadloop, en Vrouwe roode en witte vloeden, d' olie uit d' oude Haſenooten geperſt, verſagt geweldig, en is doordringelyk in alle ledematen die pynelyk zyn en verlamt. Van dit hout maakt men een ſtokjen als een Y, welkers beide Hoornen met

beide handen gevat werden, en hier door weten ſy, ſegt men, de ſilvermynen te ontdekken.

LXVIII. HOOFDSTUK.

Avena ofte Haver.

DE *Haver* is de Tarw van *Bladingen*, ſteelen en knopen ſeer gelyk, komende ſes, agt ofte tien ſteelen uit een ſaadje, ſes ofte ſeven ſpannen hoog, boven de top van yder komt een rietpluim, hebbende verſcheide *bloemtjes*, uit den groen geelen, welke eindelyk in beſlotene en puntige bolſters haar langwerpig *zaad* ofte Haver voortbrengen, zynde nog met verſcheide ſchubbetjes bekleed, ſtaande yder op een ſteeltjen: de *wortelen* zyn veſelagtig en dun, en deſe Haver noemt men witte en ſwarte tot onderſcheid.

Nog is 'er een Haver, deſe ganſchelyk gelyk, uitgenomen dat het zaad naakt is, en in geen bolſters beſloten, en daarom *naakte Haver* genaamt.

In de Lente op vogtige Landen geſaaid zynde, brengt die in Oogſtmaand haar ryp zaad voort.

De Haver heeft een verſpreide aare, met ſmal ſaad en lang, nu naakt en dan met een dikke bolſter bekleed, hebbende twee zaadvertrekken, en werd hier door van het andere koorn onderſcheiden.

In de Geneeskunde maakt men Pappen van Havermeel, om op eenige geſwellen te leggen, op dat die tot etter werden en rypen. Doctor *Willis* ſchryft in de Tering een Haverpap voor, waar van men in myn Practyk ſien kan. De Gort daar af, of deſſelfs meel, gekookt in Soetemelk ofte Water, doet de Buikloop ophouden, ſonder verſtoppingen te maken: deſelvige is een goed voedſel: daarom

om geeft men de ſelve aan Paarden, Koeijen, Hoenders, enz. om dat ſy vetter ſouden werden De Haver met water en Wynſteen gegiſt, en gediſtilleert, geeft een Brandewynig vogt, gelyk alle ander koorn.

LXIX. HOOFDSTUK.

Auricula Muris, ofte Morſus Gallina, Muiſen Oir, en Hoenderbeet geſegt.

HIer van heeft men in 't wilde vierderlei ſoorten, zynde alle een mede ſoorte van de *Muur* ofte *Alſine*. D' eerſte heeft een dunne teere en langagtige *wortel*, die ſig ook met nieuwe uitſchietingen voortſet. Hier uit ſchieten ſeven, agt ofte meer dunne en tengere, op d' aarde kruipende *ſteeltjes*, een vinger ofte anderhalf lang; de *blaadjes* zyn klein, breed en op twee plaatſen ingekorven, even als het leverkruid ofte *Hepatica*. Dog ſtaan niet regt over malkanderen, gelyk aan de *Muur*. De vierbladige *bloemtjes* zyn uit den purperen blauagtig, groeijende yder byſonder op korte ſteeltjes, tuſſchen de ſteeltjes van de blaadjes. De blaadjes en ſteeltjes zyn wat rouw en hairagtig.

De *tweede* heeft mede een veſelagtige *wortel*, uit welke ſes ofte ſeven dunne en tengere *ſteeltjes* ſpruiten, van twee vingeren lang. Welke met kleine geſchaarde *blaadjes* beſet zyn, twee en twee over malkanderen. Tuſſchen de blaadjes komen vierbladige blauwe bloemtjes, die van onder nog op vier groene blaadjes rulten, yder alleen, en op een byſonder ſteeltjen: hier na volgt het ſwarte zaad, zynde twee en twee by malkanderen, gelyk als twee klootjes.

De *derde* is de kleine Muur vry gelyk, maar is ruig; en hairagtig, en ook duisterder van koleur, de bloemtjes zyn wit, en het zaad mede als van de kleine muur.

Het *vierde*, aangaande de bloemtjes, zaadhuisjes en blaadjes, is het derde seer gelyk; maar kruipt niet langs d'aarde, wast regter over eind; is bleiker van koleur, en met een klevende gomagtigheid bekleed.

Sy wassen alle in Tuinen en Saylanden, in 't wilde als een onkruid; maar het vierde siet men seldender: sy bloeijen in de Somer, en geven zaad aan 't einde van de Somer.

De kragten zyn de selfde, als die van de *Alsine*.

LXX. HOOFDSTUK.

Auricula Ursi, ofte *Beerenoir*.

DEse schynen een soort van Sleutelboemen te zyn, voor so veel de bloem aangaat: en dese verschelen veel in groote, koleur en gedaante. Hare *bladen* zyn groen, ofte als met meel bestroit, en die geschaart of ongeschaart: de *bloemtjes* klein of groot, en dat met een enge ofte ruime middel verheventheid, ofte stersgewys. De koleur is geel, swartt purperverwig, incarnaat, verscheiden koleurig, goudkoleurig, schaalakenverwig, vleiskoleurig, schoonrood, enz. dog ons voornemen is niet hierr alderlei vreemde soorten op te halen, maar alleen die, welke ons gemeen zyn. De gemeene dan hebben, lange, breede, grysgroene, lyvige en gladde *bladeren*, welke sonder struik te hebben uit een dikke veselige *wortel* voortkomen. Uit het midden deser wortel spruit tusschen de bladen een ronde en dunne

dunne ſteel, een vinger of anderhalf lang; op welkers bovenſte yder op zyn eigen ſteeltjen eenige vyf of ſes bladige *bloemtjes* voortkomen, welke yder aan haar uiterſte een kerf hebben, even als een hertjen. De koleuren zyn wit, geel, purperagtig, bleikrood, enz. yder bloemtjen ſtaat wederom in een groen Kelkjen: ſy waſſchen alhier in de Tuinen, en bloeijen in de Lentetyd: ſy komen van zaad voort, (waar door veele verſcheide koleuren voortgebragt werden) als mede door affetſels. De Heer *A. Munting* verhaalt, dat hy in de tyd van agt jaren meer dan 330. verſcheide koleuren bekomen heeft.

LXXI. HOOFDSTUK.

Balſamina Mas, ofte Mannekens Balſem Appel.

DE plant werd in de Hoven alhier uit plat, en breedbruin of ſwartagtig van koleur zaad jaarlyks voortgebragt: de *wortel* is veſelagtig, ſig tamelyk verre verſpreidende: hier uit komen vyf ofte ſes dunne geklawierde ſteelen, welke langs de aarde moeſten kruipen, ſoo ſy by geen ſtokjes opwaarts geleid en gebonden wierden. De *bladen* zyn breed, klein, in vyven verdeelt, en daar en boven aan de kanten geſchaart, glad en ſagt: heeft vyfbladige bleikgeele *bloemtjes*, matig breed van bladekens, bloeijende in Hooy en Oogſtmaand, waar na tegens den Herfſt de *vrugten* rypen: zynde rond en ſpits toeloopende, en als met kleine rouwe doorntjes beſet: na dat ſy ryp zyn, worden ſy rood en ſplyten open. Sy werden, om hare klawieren, wel aan de prieelen geplant.

't Heele gewas deſes kruid verwekt niet te veel hitte nog koelte. De olie door inweikinge gemaakt,

ge-

geneeſt wonden en ſweeren; heelt de ſeere tepels. De bladen en vrugten tot een Pap gemaakt, geneſen de Ambeijen, en alle ontſtekinge, ſoo uiterlyk als innerlyk, door een kookſel van de bladen en laden ingeſpuit.

LXXII. HOOFDSTUK.

Balſamina Famina, ofte Wyfjes Balſem Appel.

DE *Wyfjes Balſem Appel*, is een ander gewas als dat van het Mannetjes Balſem, ſtaande regt op, werd alle jaren in de Tuinen alhier geſaaid, waar uit een dikke, lyvige, gladde, en ſappige ſteel, met veele zydtakken, zynde wat roodagtig, voornamelyk van onderen, ruimtjes een voet hoog. Hier aan waſſchen van onderen tot boven, langwerpige, ſpits toegaande, en aan de zyden ſaagsgewyſe getande fris groene *bladen*. In Hooymaand komen de *bloemen*, twee of dry in getal, wit, purper ofte rood van koleur, op purperagtige ſteeltjes, van tuſſen den oorſprong der bladen; deſe zyn voorwaarts breed en ſtaan open, maar van agteren hebben ſy een hoorntjen ofte omgekromt ſteertjen: tegens den Herfſt komen daar de *Appeltjes* aan, van groote als een lankwerpige Haſenoot, dog ſpits toeloopende, rouw, hairagtig en groen: werdende daar na geel en bleiker; ryp werdende, en aangeraakt zynde, ſpringt het *zaad* daar uit, en de geſplete basjes van het vrugtjen krult ſig binnenwaarts om. De *wortel* beſtaat uit dikke veſelen.

De kragten zyn nog onbekent: maar men meint dat het geſtooten zaad, dat op olie geweikt is geweeſt, de wonden heelt. Het werd meeſt om zyn fraaiheid in de Hoven geſaaid.

LXXIII. HOOFD-

LXXIII. HOOFDSTUK.

Groote Bardana, ofte Lappa, Kladden, ofte Kliſſenkruid: en kleine.

DE *Bardana*, ofte *Perſonata* is groote en kleine ſoort. De groote heeft knoppen of hoofden met ofte ſonder witte wolligheid bewaſſen, anders malkanderen gelyk. Deſe waſſchen in ganſch Nederland door, en elders meer overvloedig langs de wegen, ſoo dat de voorby gaande daar mede beklad werden. De kinderen weten ook deſe kladden af te plukken en malkanderen op het lyf te ſmyten.

Soo daar wortelen in de aarde zyn, komen in de Lente daar eenige ſeer groote, rouwe, oneffene, donſige, dikke, breede en ſtompagtig ſpits toeloopende *bladen* uit de wortel, van boven donsagtig groen, maar aan d'onderſte zyde veel witter. Uit het midden deſes ryſt een dikke, kantige, grove regt opſtaande ſtruik, van anderhalve voet hoogte, mede dog met kleinder en kleinder bladeren bewaſſen. Deſe verdeelt ſig eerſt in groote, en dan in kleindere takken, aan welke verſcheidene groote, ſtekende, groene hoofdjes komen, welkers ſtekelingen aan haar uiterſte als kromme haakjes zyn, waarom ſy ligtelyk aan de kleeden komen te hangen: uit welker bolletjes midden veele purpere draadjes komen, de *bloem* vertoonende: deſe in de Naſomer afvallende, volgen daar witte *ſtuifjes* op, als wol, onder welke lange en bruine *zaden* gevonden werden. De *wortel* is redelyk dik, en die in d' aarde ſinkende, buiten ſwartagtig, en van binnen wit.

Sy zaaid haar ſelfs genoeg, maar het jaar, na dat het geſaaid is geweeſt, bekomt men daar eerſt weder Kliſſen aan. Sy konnen de koude genoegſaam wederſtaan.

De wortel deſes Kruids heeft een Salpeteragtige ſmaak; ook is het vaſte ſout, uit dit gewas gemaakt, de Salpeter gelyk. De wortelen gebruiken veele in de plaats van Salſa ofte China, tegens de Gigtigheden, en ſy dwalen niet: het kookſel dryft het water, om zyn Salpeterigheid, af: en daarom niet ondienſtig in Graveel en etterige nieren en blaas. Het zaad werd niet alleen tegens het Graveel gebruikt, maar ook in de zyde pyn, waar van ruim een dragma geſtooten kan innemen. De geſtooten groene bladen dienen op de Ambeijen gelegt, om die te verdwynen; als mede om alle brand uit geſwellen en wonden te halen.

De *tweede ſoort* is veel kleinder, die men *Lappa Minor* ofte *Xanthium* noemt, want de *bladeren* zyn veel kleinder, bleikgroen, zynde aan de kanten gekartelt, de Melde byna gelyk, riekende na Kerſe. De ſtruik, alle jaren uit zaad voortkomende, is kantig, lyvig, en geſpikkelt, werd anderhalve voet hoog, die ſig in verſcheide andere zydtakken verdeelt. Uit den oorſprong der bladen komen de *bloemtjes*, en daar na de groene ſtekelinge lankwerpige *bolletjes*, van groote byna als een dadelſteen: ſy hangen mede aan de kleederen, gaan niet open, maar houden haar langwerpig *zaad* beſloten. De *wortel* is veſelagtig, en niet diepgaande, ſomtyds roodagtig, en op veele plaatſen heel rood. Het werd alhier ſeer ſelden in 't wilde gevonden, maar op veele andere plaatſen overvloediger, langs de Wegen en Koornladen. In Hooi en Oogſtmaand ſtaat het in zyn bloey.

LXXIV. HOOFD-

LXXIV. HOOFDSTUK.

Van den Baſilicum, ofte Ocimum.

DE *Baſilicum* ſtelt men in 't gemeen dryderlei, de *groote*, de *kleine* en *aldergrootſte*. D' eerſte en tweede zyn beide ſtruikagtig en getakt, in groote verſchelende, ontrent een voet opſchietende, met ronde ſtelen, die ſig weder in veele takjes verdeilen. De *groote* heeft tamelyk breede *bladen*, ſpits toeloopende, en aan de kanten een weinig geſchaart, byna de bladen van Bingelkruid wat gelykende. De *kleine* heeft veel kleinder *blaadjes*, en van beide zyden bleek groen en blinkende. De bloemtjes zyn gemeenlyk purperagtig, donker lyfverwig of wit, waar na in kleine huisjes klein ſwartagtig *zaad* is. De *wortelen* zyn hard, matig lang en veſelagtig, ſy verſchelen niet in reuk, behalven dat 'er een ſoort is van een Citroenagtigen reuk. De aldergrootſte is veel grooter, hebbende bladen van groote byna als de Citroen ofte Limoenboom gelyk. Sy bloeijen in Wiede en Hooymaand, en dat ſeer lang, duurende maar een jaar, daarom dienen ſy alle jaren in de Hoven geſaaid te werden.

Dit kruid is fyn van deelen, beſtaande uit een fyn oliagtig zout. Men kan daar een fyne olie uit diſtilleren, welke droppelsgewys gebruikt, de maag verſterkt, en de hertkloppingen beneemt, waar van men een bequaam *Sal Volatile Oleoſum* ten dien einde van bereid. Het kruid in Wyn gekookt, dient tegens de ſlymige maagqualen. Men kan het bequamelyk onder de Pappen doen, die men gebruikt om te verdwynen ofte te vermorwen. De bloemtjes vergadert en op Brandewyn geſet, geeft

een

een kragtige geeſt, van welke een weinig in de Wyn gedaan, die aangenaam doet zyn.

LXXV. HOOFDSTUK.

Becabunga, Waterpungen, Beekpungen, ofte gemeenlyk Bekeboom genaamt.

DE *Bekeboom* is een bekend kruid, in Holland, Frieſland, enz. waſſende in de Slooten, en ontrent alle ſoete Waterkanten. Des ſelfs ſteeltjes zyn rond, matig dik, ligt brekende en lyvig, hebbende veele takjes en zydſcheutjes: deſe zyn begroent met dikke, breede, lyvige, donkergroene, aan de kanten min of meer gekartelt, gladde *blaadjes*, twee en twee over malkanderen ſtaande. Tusſchen den oorſprong der blaadjes ſpruiten gemeenlyk twee dunne ſteeltjes, met verſcheide kleine vierbladige blauwe *bloemtjes* verciert, waarna de platte *zaadhuisjes* volgen. De *wortel* kruipt voort in de aarde of wateren, is wit, en met veſelen begroeid, hier uit ſchieten verſcheide nieuwe ſcheutjes voort. Dit kruid kan de ſtrenge Winter verdragen, en bloeijen de meeſte Somer door.

Beſtaat uit fyne doordringende en ligt vervliegende deeltjes, even als alle de ſoorten van Kerſe hebben: werd ook nergens anders toe gebruikt, dan in de Scheurbuikige ſiektens, waar van men kookſels maakt, of men ſet deſelve op Wyn: om zyn fyn zout, doorſnyd het niet alleen alle ſlymige vogten der maag en darmen, maar ook des bloeds en andere ſappen: verwekt de ſtondevloed, geneeſt de Vryſterſiekten, ſlymige Waterſugten, Geelſugten, enz. voor deſelvige ſiekten mengen het ſommige onder de Salade.

LXXVI. HOOFDSTUK.

Bellis, ofte Maagdelieven, Kerſouwen.

DE *Eerſte ſoort* van *Maagdelieven* waſt in de Weijen over al in 't wild, welkers *bladen* gelyig, vet, glad en langwerpig breed zyn, eeniger maten aan de kanten gekartelt; ſchietende uit een veſelagtige *wortel:* tuſſchen deſe ſchieten groene, ronde ſteeltjes een vinger lang, hebbende yder op haar top een *bloemtjen*, in 't midden geel, en rontom van witte, Roſenkoleurige, ofte tuſſchen beiden gemengelde langwerpige blaadjes beſet, welke afvallende, een geel hoofdeken volgt, onder welke het *zaad* legt. Sy bloeijen in de Lente de geheele Somer door.

De *tweede ſoort*, is de wilde ſeer gelyk, maar is dubbelt, ſoodanig dat men het middelſte geel niet kan ſien, van koleur rood, gemengelt, ofte geheel wit, welke ſoo ſy niet verplant werden om het jaar of twee, veranderen ſy in enkele, gelyk de wilde zyn.

Deſe tweede ſoort ſiet men mede, dat aan de zyden van de ſelvige veele kleindere uitwaſſchen, en dan noemt men die *Maagdelieven met Kindertjes.* Deſe beide bloeijen in de Lente en in 't begin van de Somer, en werden alleen in de Hoven voortgebragt.

De *derde ſoort* werd ook de *Ganſebloemen* genaamt, ofte *groote Maagdelieven.* Deſe groeijen in de Weijen, en langs de kanten van de Akkers, alwaar ſy niet al te wel ter Sonne ſtaan: heeft verſcheide regt opſtaande ſteelen, dry ofte meer ſpannen hoog, hebbende eenige zydtakjes, die van onde-

ren tot boven met lankwerpige, en eenigſints geſchaarde *blaadjes* begroent zyn, matig breed. Elk takjen en ſtammetjen heeft op haar bovenſte een *bloem*, de Kermillebloem byna gelyk, in 't midden geel, en rontom de kanten met witte lankwerpige blaadjes beſet. De *wortel* is veſelagtig.

Alle deſe ſoorten hebben onder hare bloem een groenbladig ſteunſel, en ſonder reuk. Daar zyn meerder ſoorten, maar alſoo ons voornemen maar is, alleen de bekendſte te beſchryven, ſullen wy die hier niet te berde brengen.

De Maagdelieven behooren onder de Knopdragende bloemen. Des ſelfs teikenen zyn een ſtraalgewyſe bloem, rontom geblaad, die verſcheiden van de middelkruin van koleur zyn: de ſteel is nog geblaad, nog takagtig.

Alle deſe ſoorten hebben geen merkelyke werkſame deelen, en daarom werden die verkoelende genaamt: derhalven mag men dit geheele kruid tot een Pap ſtampen, om hitſige geſwellen te koelen en de pynen wat te verſagten, want daar is nog al iets doordringelyks in, gelyk als in de ſoorten van *Alſine*. De affiedſels daar af, verkoelen de hitſige maag, die men galagtig noemt: daarom kan men het ſelvige mede in ontſtokene darmen tot ſpuitſels gebruiken: en de bladen op d' ontſtokene oogen leggen. Men pleeg de bladeren en bloemtjes veel by de koeldranken, of ſoo genoemde meidranken te koken. Dit gewas doet men mede gevoeglyk by de Salade, Warmoes, en hutspot.

LXXVII. HOOFD-

LXXVII. HOOFDSTUK.

Berberis, ofte Sauceboom.

DE *Berberiſſeboom*, ofte *Sauceboom*, is wel anderhalf mans langte hoog, zynde de ſtam niet al te dik, witagtig, dun en glad van baſt, hebbende veele harde takken, met harde en witte doornen bewaſſen, en daarom by de Grieken *Oxyacantha*, dat is *Suuredoorn* geſegt. Het hout is geel en hard. De blaadjes zyn dun, aan de kanten wat getant, bleikgroene, tengere *blaadjes*, die een ſuire ſmaak geven, welke in Grasmaand voortkomen. Maar in Bloeymaand komen daar kleine en geele *bloemtjes* aan riſten, tuſſen de bladeren nederwaars hangende, gelyk d' Aalbeſien, die met 'er tyd in groene lankwerpige *beſien* veranderen, welke allenxkens Koraalrood werden, en dat met een aangename ſuure ſmaak; en werden in de Herfſt ryp. Sommige deſer beſien hebben harde en ſwarte *zaden*, en andere niet. De wortel is hooger geel dan het *hout*, hard en lang, in veele takken verſpreid. In ſommige Landen zyn de bloemtjes aangenaam van reuk, en in ſommige al te ſwaar en onliefelyk. De vrugt heeft ook ſomtyds twee korlen, alhoewel men die ſomtyds mede ſonder korlen ſiet. Ook vind men deſe beſien ſoetagtig van ſmaak.

Sy waſſen alhier alleen in de liefhebbers Hoven. Uit d' oude ſtruiken ſchieten nieuwe, ſagte en lange botten, na d' Aſpergies gelykende, welke men op deſelvige wyſe kan eten, eer ſy in hout veranderen.

De bladen en beſien ſuur zynde, hebben een aangename ſmaak, moeten weinig gebruikt werden. Uit de beſien werd een ſap geperſt, uit welke men

Syroop maakt, als mede roode Suikerkoekjes: ook laat men het ſap giſten en werken; ofte men giet daar een bodem olie op, om te bewaren: het welke dan dient om zuure ſaucen te maken, en daarom ſauceboom genaamt. De Berberiſſen werden aan de riſten mede geconfyt, om ſomtyds een friſſe mond te maken. Uit het ſap maakt men mede een gelei, gelyk als dat van Aalbeſien. De bladeren gebruikt men mede in ſaucen in de plaats van ſuuring. De ſaden werden onder de buikloops ſtoppende dingen gebruikt. Ook dient de binnenſte baſt en de wortel om geel te verwen: de gantſche vrugt en al wat men daar van maakt werd gebruikt om de dorſt te leſſen, en de ſlym des monds te doorkerven, en de hitſige maag te koelen. De paarlen en korallen ſmelten in het ſap, en hier maken de Chymiſten een valſche *Tinctura Corallorum* van.

LXXVIII. HOOFDSTUK.

Beta Alba, Rubra, Romana, ofte witte, roode en Roomſe Beet.

DE *eerſte* is de *witte* ofte *gemeene beet*, is groot, breed, effen en blinkende van *blad*, van koleur ſomtyds geel groen, en ſomtyds donker groen, de ſtronk uit de plant komende, werd wel dry en vier voeten hoog, met ſtrepen en voren, uit welke, van zyn midden af, tot boven toe, veele dundere ſcheutjes krygt, alle met kleindere blaadjes bewaſſen, welke vol kleine *bloemtjes* geladen zyn, bleik groen van koleur, waar na eenige rouwe en grauwe ongeſchikte bolletjes volgen, vertoonende een *zaad*, maar heeft verſcheide in ſig beſloten: de *wortel* is lang en dik, van binnen wit.

De

De *tweede* is de witte ganſch gelyk in gedaante, maar de bladen en ſtelen zyn donker rood.

De ſelfde gedaante heeft mede de *Roomſe Beet*, maar ſomtyds ſoo rood niet als de tweede: de *wortelen* zyn kort en dik als een ſtekraap, ſeer ſoet en ſchoonrood van binnen.

Sy werden alle jaren in de Moes Tuinen geplant, gevende het tweede jaar zyn ſteel, bloem en zaad.

Men kend de ſoorten van Beet, door dien haar zaad in vratagtige, ſeer harde huisjes beſloten is, hebbende lange en dunne Aaren; de bladen zyn breed, glad, en de wortel eetbaar.

De witte Beet gebruikt men in Warmoes, en doet den buik week maken, als mede wanneer men die ſtooft als een Spinagie: ſy is van een Salpeterige ſmaak, derhalven verkoelende, en wat doordringende; geeft weinig voedſel. De ſtukken gevreve bladen in de neus geſteken, of het ſop opgeſnoven, doet veel ſlymigheid quyt werden. De wortel tot een ſetpil geſneden, en van onderen ingeſteken, doet afgang maken; als mede het kookſel ingeſpuit. De tweede ſoort heeft mede alle de kragten, dog ſoo kragtig niet. Ook ſoo werd ſy niet tot ſpyſen gebruikt. De wortels van de roode gekookt zynde, kan men in ſchyfjes ſnyden en in Azyn inleggen, om die te eten als men begeert, of vers gekookt, met Azyn olie en peper eten.

LXXIX. HOOFDSTUK.

Betonica, ofte Betoni.

DE *Betoni* heeft lankwerpige, breedagtige, aan de kanten gekartelde, vaſte en duiſter groene

bladen, voortkomende uit een knobbelagtige en met veſelen begroeyde *wortel:* uit het midden deſes wortels ofte bladen ryſen een ofte meer vierkante, rouwe ofte hairagtige *ſtelen*, anderhalve ſpan of twee hoog ofte hooger. Op des ſelfs top komen, in maniere van een Aare, verſcheide purpere, en ook wel witte *bloemtjes*, ſtaande yder in een groen getand kokertjen, en deſelvige pypsgewyſe daar in, dog voren open, daar na volgt een langwerpig, dog hoekig *zaad*.

Het behoort onder de werwelwyſige kruiden: zynde kenbaar door zyn lyvige Aaren: de ſteel ongetakt, en de bladen wat gekorven.

Sy werden voortgeſet van planten, die men alle jaren affet, of de plant komt van zaad voort. Sy waſſchen alhier in de Hoven, en beſt op lommeragtige plaatſen; ſy bloeijen in Hooymaand, en geven tegens den Herfſt ryp zaad.

Dit kruid heeft geen onaangenamen reuk, als het tuſſchen de handen gevreven werd; zyde derhalven fyn van deelen, die doordringend zyn. Het werd meeſt tegens de hoofdqualen gebruikt, ſoo innerlyk als uiterlyk: voor de innerlyke qualen maakt men kookſels, welke goed zyn gedronken, of men trekt de ſelve in een Theepot met heet water, daar by doende wat Sali, Majolein, Roſmaryn, enz. Voorts werd die mede met voorſchreve kruiden, gedroogt zynde en gekorven, door een pyp gerookt, waar door de ſlymige verſtoptheden der herſenen verbetert werden. Het groene kruid gevreven zynde, en in de neus geſteken, doen ſeer veel ſlym quyt werden. De navolgers van d' oude Geneeskunde maken daar een water uit, als mede Syroop, Conſerf, enz. maar, myns bedunkens, ſteekt daar weinig heils in. De kookſels daar van werden niet alleen onder de wonddranken gerekent,

kent, maar men ſuivert daar de borſt mede in een etterborſt, en andere diepgaande wonden. Men telt deſe plant mede onder de Moeder kruiden. Uiterlyk werd die gebruikt, en met het ſap van Juffrouwmark, en Weegbree, Was, Harſt, Terpentyn, enz. tot een pleiſter gemaakt, om over de Hoofdwonden te leggen. Tegens de Hoofdqualen, maakt men met verſcheide andere welriekende dingen, daar kruidmusjes van, om op het hoofd te dragen. Het poeder van de gedroogde bladen opgeſnoven, dient tot een niespoeder, om veel ſlym uit de neus in verkoudheid quyt te geraken.

LXXX. HOOFDSTUK.

Betula, ofte Berkenboom.

DE *Berkenboom* waſt niet altyd hoog, maar blyft wel Heeſteragtig en laag, daarom van ſommige in twee ſoorten verdeelt. De *baſt* is wit, dik, hier en daar geborſten, maar die daar onder legt, is dun, glad en doorſchynent; maar de dunne rysjes zyn donker rood, welke alle nederwaarts, om de ſwaarte der bladen, gemeenlyk hangen. Het *hout* is wit, heeft breede, ſpitſe, aan de kanten ſaagwyſe gekartelde *bladen*, glad, effen en vry groen, niet al te groot. Vroeg in 't begin des jaars krygen ſy *Kattekens*, eer ſy bladen hebben, waar in tegens den Herfſt ryp *zaad* werd gevonden, dat daar uit nedervalt. Sy waſſchen in verſcheide Boſſchagien, en op dorre ſandige plaatſen.

De Berken behoort onder het geboomte, die iets Pynappels gewyſe voortbrengen, zynde de vrugten van de Bloeiſem geſcheiden.

Wanneer men in het voorjaar de baſt doorboort, loopt daar een helder water uit, 't welk gedronken zynde, voor het Graveel goed geagt werd. De buitenſte baſten dienen voor toortſen, maar de binnenſte agt men het papier te weſen, daar d' ouden plegen op te ſchryven.

LXXXI. HOOFDSTUK.

Bifolium, tweeblad, ofte Baſtaart Standelkruid.

DE *eerſte ſoort* heeft maar twee *bladen*, ſoo breed als Weegbree, dog wat kleinder, geribt, en ſonder ſteel, aan haar ſtammetjen vaſt, die een ſpanne lang is, rond en effen. Van het midden des ſtammetjes af, komen, ontrent de dertig (min ofte meer) groengeele ofte bleikgroene *bloemtjes*, die van Standelkruid (die men *Vliegjes* noemt) byna gelyk, hebbende byna de gedaante van muggen. Heeft veſelagtige *wortelen*, die ſig wyds en zyds verſpreiden.

Het *tweede* is het eerſte byna gelyk, maar de *wortel* is niet alleen veſelagtig; maar heeft daar benevens een *bolletjen* by, van binnen groen, met eenige velletjes en biesjes.

Het eerſte vind men by de Slooten, en moerasagtige natte plaatſen: maar het tweede in de valleijen en laagten der zandduinen. Beide bloeijen ſy in Bloey en Wiedemaand. Geven ſelden ryp zaad, en konnen ſterke koude verdragen.

De kragten daar van zyn my onbekend.

LXXXII. HOOFD-

LXXXII. HOOFDSTUK.

Biſtorta, ofte Hertstonge, Naterwortel, en Adderwortel geſegt.

BY *Fuchſius* vind ik tweederlei ſoorten, namelyk *Mannetjen* en *Wyfjen*, zynde van bladen en wortel verſchelende. Dit kruid dan heeft lange, breede, ſpitsagtig toeloopende, harde en zenuwagtige *bladen*, van boven wat duiſter groen, maar van onderen, uit den bleikblauwen, ofte grauwwit, ſtaande yder op lange ſteeltjes. Tuſſchen deſe komen ronde, en met kleinder blaadjes bewaſſene ſteelen, ruim een voet hoog, ik hebſe anderhalf elle hoog geſien; op welkers top aarsgewys lyfverwige ofte bleikrood purperagtige *bloemtjes* komen, waar na drykantige blinkende *zaden* volgen. Heeft een dikke, lange, geknoopte, vaſte, en veeltyds als omgekromde *wortel*, zynde bruin ofte ſwartagtig, en van binnen roodagtig.

Het *Wyfjes* geſlagte van *Fuchſius* heeft meer gerimpelde en rouwe bladen, en grooter wortel, die ſoo ſeer niet is omgekromt, maar met veel veſelen begroeit. Maar het *Mannetjen*, ſchynt de ſelfde te weſen, welke wy beſchreven hebben.

De teikenen waar in dit gewas van andere onderſcheiden is, is dryhoekig zaad. Cierlyke bloemtjes; lyvige Aaren op het bovenſte der ſteelen; de wortelen omgebogen, en in een gerolt.

Sy waſſchen veel op donkere en ſchaduwagtige plaatſen in de boſſchen: maar alhier vind men die meeſt in de Hoven onder de Moeskruiden, en andere Geneeskruiden: ſy bloeijen in Bloey en Wiedemaand.

De wortel is ſeer te ſamentrekkende: en daarom bequaam om alle buikloop, Vrouwenvloeden, en zaadvloeden te ſtoppen, tot een vierendeels loods ingegeven. Het kookſel daar af, als een ſpoelſel gebruikt, geneeſt het bloedig tandvleis, en maakt de loſſe tanden vaſt: herſtelt en ſuivert mede alle loopende ſweergaten. Het poeder in de neus geſteken, doet het bloeden ophouden, als mede de bloedende wonden, daarom bequamelyk by de bloedſtemſels gedaan.

LXXXIII. HOOFDSTUK.

Blattaria, ofte Mottenkruid.

HEt *Mottenkruid* verſcheelt veel in koleur en gedaante der Bloemen: derhalven geluſt het ons maar een ſoorte te beſchryven. Dit gewas gelykt wel na het ſwarte Wollekruid. Dit gewaſch heeft donker groene, gladde, een weinig blinkende, lankwerpige, aan de kanten gekartelde en ſcherptoeloopende *bladeren*, matig van groote: heeft een regt opſtaande ſtruik, die boven wederom in verſcheidene verdeelt is, van twee of dry voeten hoog: deſe bovenſte takjes zyn vol van vyfbladige bloemtjes begroeid, gemeenlyk geel met purpere draadjes; welker ſommige rieken: of ſy hebben een geele *bloem* met zydtakken, of de bloem is wit, purper, van een vieſe verouderde verf; of de bloem is aſchgrauw enz. hier na volgen eenige ronde zaadbolletjes, wat grooter als dat van het lynzaad, hebbende twee valdeurtjes: welke ryp zynde, een klein, ſwartagtig *zaad* geven. De *wortel* is hard en veſelagtig.

Het waſt op zandige plaatſen, en ook wel by de wa-

waterkanten, 't welk van de liefhebbers mede wel in de Hoven overgebragt werd. Het bloeit de ganſche Somer door, het werd niet alleen door zyn affetſels voortgeteelt, maar ook door zyn zaad.

Men meint dat als het in een Kamer legt, alle de motten daar op komen ſitten; maar of ſulx waar is, heb ik niet ondervonden. Het is altans ſeer bitter: ik agt daarom dat het goed is gedaan by de Pappen, daar men den Alſem, Wollekruid, enz. by doet.

LXXXIV. HOOFDSTUK.

Blitum, Amaranthus, Maijer en Fluweelbloemen.

WY ſullen hier van de vyf bekendſte ſoorten melden, alhoewel de twee laatſte onder de naam van *Amaranthus* reeds beſchreven zyn. D' *eerſte* dan is het *groote Maijer:* dit heeft een ronde ſtruik van twee of dry voeten hoog, hebbende verſcheide zydtakken; de *bladeren* zyn ſpits, gelyk als van de Melde, maar groender en effender: de *bloemtjes* en het *zaad*, waſſchen aan de toppen der takjes druifsgewys, in ronde platte velletjes: de *wortel* ſchiet diep in d' aarde, niet ſonder verſcheide veſelingen.

De *kleine Maijer* waſt ſoo hoog niet: ſy koomt ſchielyk met een groen ſtammetje voort, die ſig in verſcheide zydtakjes verdeilt, bewaſſchen met verſcheide lange, (dog ſmalder dan van de voorgaande) *blaadjes*. De *bloemtjes* zyn donker rood, en 't zaad waſt als van het groote Maijer. De *wortel* is mede veſelagtig.

De *derde* is de *groote roode Maijer*, (alhoewel beide

de vorige ſoorten mede rood gevonden werden) maar deſe is alleen van ſtam en takken rood; de *bladen* bruin groen, en wat na het rood hellende, als mede het *zaad*. Dog de koleur van de kleine Maijer, is ganſchelyk bloedrood, gevende een purper koleurig ſap.

Een andere ſoort is 'er welkers bladen niet alleen groen zyn, maar daar en boven nog met geele en ſchoonroode vlekken verciert, en werd in de Hoven om zyn cierlykheid geoefent, daarom noemt men die ook *Papegayskruid*.

De andere twee ſoorten, hebben wy onder de naam van *Amaranthus* begrepen.

Sy waſſchen op onbebouwde plaatſen; in Tuinen en onder de Moeskruiden. Sy bloeijen de meeſte Somer door.

Sy konnen by de Moeskruiden gebruikt werden, in de plaats van Beet, alſoo ſy den buik week maken: maar veel gebruikt, ſegt men, dat ſy braken verwekt. Met het ſap van de roode ſoorten kan men ſchryven.

LXXXV. HOOFDSTUK.

Bonus Henricus, goeden Hendrik, Algoede ofte Lammekens Oir.

DIt kruid heeft ſtammetjes, twee ſpannen ontrent hoog; met groene, ſpits toeloopende en als met meel beſtrooide *bladen*, van gedaante de Spinagie ofte Suuring gelyk; ſtaande yder op zyn ſteeltjen, welke na boven toe allenxkens verkleinen. Boven komen verſcheide groene, druifsgewys by een gedronge *bloemtjes*, waarna het *zaad* volgt, op de wyſe als de Melde. Heeft een dikke

geele

geele *wortel*, die in veele wortelen van onderen geſplitſt is. Men vindſe hier en daar by de wegen, en onbebouwde, rouwe plaatſen: werdende in Wiede en Hooymaand op zyn beſt geſien.

Men kanſe in de plaats van beet in de Moeskruiden gebruiken, want ſy maakt een loslyvigheid. Men kan het kookſel, in plaats van dat van 't Bingelkruid tot ſpuitſettingen gebruiken.

LXXXVI. HOOFDSTUK.

Borago, ofte Bernagie.

DE *Bernagie* is of jaarlyks vergaande, of de Winter overduurende. Sy heeft lange, ronde, groote eenigſins ſpitstoeloopende, aan de kanten geſchaarde, donkergroene, ruige, ſtekelige, naar om laag hangende, en een weinig omgeſlagen *bladen*. De ſtruik is wel dry ſpannen hoog, ruig en ſtekende, die boven in verſcheide takjes gedeilt werd, alle met kleindere blaadjes begroent; op haar top komen vyfbladige Hemelsblauwe *bloemtjes*, wiens uiterſte wat ſcherp toeloopt, hebbende in haar midden eenige duiſter purpere opſtaande veſelen, welke te ſamen komende, een punt vertoonen: deſe blauwigheid werd allenxkens purperagtig; onder deſe bloemtjes is wederom een vyfbladig bleikgroen en ſeer ruig ſteunſel: deſe bloemtjes zyn mede ſomwyls, dog ſelden, wit, ook met een witte punt in 't midden. De *wortel* is matig lang en dik, hebbende verſcheide veſelen.

De *Winterbernagie* heeft wel deſelfde bladen, maar is kleinder. De *bloemtjes* zyn mede klein en blauw, ſonder draadjes, en deſe blyft de gantſche Winter groen.

D' eerſte

D' eerſte is over al in de Moeshoven bekend; maar d' andere is alleen by de kruid liefhebbers bekend. Sy bloeijen de meeſte Somer door.

Men maakt van dit kruid een water by de gewoone bereiders der Geneesmiddelen, als mede een conſerf uit de bloemen, maar beide van geen nut. Dat dit Kruid vervrolykt, als men wel eer pleeg te meinen, kan ik niet ſien, alſoo ik niet kan merken, dat het uit ſoodanige vlugge deelen beſtaat, als daar toe vereiſt werden.

LXXXVII. HOOFDSTUK.

Botrys, Druivenkruid, ofte Piment.

DIt gewas heeft geen groote hoogte, dog ſtaat Heeſtergewyſe regt op, welkers Stammetje verſcheide zydtakjes heeft. Deſe hebben aan beide zyden diepgeſnedene *blaadjes*, wat rimpelagtig, lankwerpig, in ſommige ſtomp en in andere watt puntiger, ſtaande elk op zyn ſteeltjen. Tuſſchen deſſelfs oorſprong komen de *Bloemknoppen* ofte *zaden*, druifsgewys. De *wortel*, alhoewel niet groot, heeft veele veſelen. Dit gewaſch zyn volkomentheid hebbende, krygt een geelgroene koleur, en gedroogt zynde, werd geheel geel, is niet onaangenaam van reuk. Verſch zynde, is het kruid in het aantaſten lymerig ofte gomagtig, want het kleeft aan de vingers; eer dit kruid een ſtam krygt, zyn de blaadjes van onderen wat roodagtig. Alſoo het met de wortel niet voort en teelt, nog de Winter verduurt, moet het alhier jaarlyks in de kruidkenders Tuinen geſaaid werden: in de Oogſt en Herfſtmaand, bekomt het zyn volkomene rypheid.

Men

Men maakt hier van, met eenige andere kruiden, een Borſt Syroop, tegens de kort ademigheid, bloed en etterſpuwen: maar ik agt de kookſels beter ofte op de wyſe van Thee met heet water getrokken, want het is openende, doordringend, en ſlym verdunnend van deelen.

LXXXVIII. HOOFDSTUK.

Branca Urſina en Achanthus, ofte Sagie en Doornagtige Beerenklauw.

DEſe ſoorten zyn tweederlei, d'eerſte noemt men alleen *Branca Urſina*, ofte *Tamme* en *ſagte Beerenklauw*. De tweede noemt men *Acanthus*, dat is *wilde* ofte *ſtekende Beerenklauw*. De *ſagte* heeft groote, breede, donkergroene, lyvige, gladde, en diepingeſnedene bladeren, zynde yder ingeſneden gedeelte wederom getand. Deſe bloeyd ſelden, ten ſy des Winters in ſtoven, enz. ſorgvuldig bewaart. Maar ſoo hy bloeyd, ryſt uit het midden der bladen, een dikke, regt overeind ſtaande ſtam, een vinger dik, van ontrent twee ſpannen hoog: ik heb haar hooger geſien dan een elle, van welker midden of witte lankwerpige bloemen voortkomen, van gedaante byna als van de doove netelen, dog veel grooter, zynde elk beſonder met twee groenpurpere blaadagtige vliesjes ofte velletjes, een van onder een van boven beſet: de bloem eigentlyk is eenbladig, groot en breed, aan beide zyden omgekrult, hier na volgen de Peultjes, in welke een breed, plat en geel zaad is. Heeft een ſwarte, dog van binnen witte wortel, welke een lymig ſap in ſig heeft. De wortel plant zyn ſelven voort: alhoewel mede door zaad wert aan-

ge-

geteelt. Deſe vind men alhier alleen in de Hoven der lief hebbers. Sy bloeijen beide de geheele Somer door: gevende tegens de Herfſt haar zaad.

De *Wilde* is de voorige ſeer gelyk, maar groeid lager, en de *bladen* zyn rouw, hard, en oneffen, rontom met ſtekende doornen beſet, ſoo dat men de bladen ſonder handſchoen niet behoeft aan te taſten. Deſe werd van d' Italiaanſe Zeekuſten alhier in de Hoven gebragt; en bloeijen in de Somer.

De bladen der Tamme, werden gehouden onder de vermorwende kruiden, en daarom kan men die in Pappen doen, om de hardigheden te vermorwen: ook kan het kookſel dienen om in de buikpynen in de darmen te ſpuiten. Wyders werd deſelvige nooit gebruikt, te meer alſoo het kruid hier wat te koſtelyk valt.

LXXXIX. HOOFDSTUK.

Braſſica, ofte Kool, en hare ſoorten.

DAar zyn veelderhande ſoorten van Kool, welke voornaamſte ſoorten wy een voor een ſullen afhandelen. De *groote roode Kool*, *Caulis Rubra* ofte *Braſſica Vulgaris Sativa* genaamt: deſe groeid vry weelderig in de Moeshoven, met groote, breede, donker roodgroene, wyd open ſtaande *bladeren*; dog de ribben, die daar takxgewys door loopen, zyn bleiker rood. In 't voorjaar, dat is, het jaar na dat zy gezaaid zyn geweeſt, koomt uit der ſelver midden een ſteel ofte ſtam, twee ofte dry voeten hoog, met veele zydtakken, waar aan veele vierbladige geele welriekende *bloemtjes* komen, welke even als de moſtaart en rapen in lan-

ge

ge kokertjes, daar rond, bruin *zaad* in is, veranderen. Heeft een vry groote, dikke *wortel*, met verſcheide veſelen.

De *tweede* noemt men *Roosjes* ofte *roode Sluitkool*, *Braſſica Rubra Capitata* ofte *Roſacea* genaamt. Deſe is de vorige in bladeren wel gelyk, maar ſy ſluiten ſig in 't midden ſoo vaſt met malkanderen toe, dat ſy ſoo hard zyn als een Kabuiskool, dog ſoo groot niet van bol: ook is de koleur ligter rood: anders de vorige ganſch gelyk.

De *derde* is de *Gekronkelde Kool*, *Braſſica Criſpa Prima*: deſe verſcheelt van d' andere niet dan in bladeren, welke niet alleen tot haar middelribbe toe doorſneden zyn, maar hare ſnippelingen zyn nederwaarts tot aan de kanten lobsgewyſe geploit, en gefronſelt.

De *vierde* is de *Gehakkelde Kool*, *Braſſica Criſpa Secunda*: deſe verſcheelt van de derde niet, dan dat de bladen, klein doorſneden, gehakkelt, gekorven, en gedeilt zyn.

De *vyfde* noemt men *Slooren*, ofte *kleine roode Kolen*, *Crambe*, ofte *Braſſica Silveſtris*: deſe is wel rood van blad, maar in alles kleinder dan de vorige, ſchynende een wilder ſoorte te zyn, die men in de ſpyſe niet gebruikt. Anders verſcheelt deſelvige van d' eerſte ſoort ſeer weinig.

De *ſesde* is de *Witte Kabuiskool* ofte *Sluitkool*, *Braſſica Capitata Alba*: deſer ſtam is vry dik, het heeft groote, breede, ter aarden neder verſpreide, bleikgroene bladeren, met veele dikke, en wydverſpreide, dog bleikere ribben doorloopende; eindelyk werden de middelſte bladeren ſeer wit en bleikgeel, die ſig als een kloot ſeer vaſt in een ſluiten: wanneer de Winter over is, gaat die open, en groeijen en bloeijen dan als de andere ſoorten.

De *ſevende* is de *Savoikool*, *Braſſica Sabauda*: deſe

is de ſelfde ſeer na gelyk, maar ſluit ſig ſoo vaſt niet toe, ende werd ſoo rond of groot niet, maar blyft kleinder en lankwerpiger. Na de Winter komen tuſſchen d' opengaande bladen verſcheide ſtelen, met witte bloemtjes, die dan als de vorige ſoorten haar zaad voortbrengen.

De *Bloemkoolen*, ofte *Braſſica Cypria*, hebben een vry dikke ſtam; de bladeren zyn Bleik blauwgroen, dog de doorloopende Ribben witter; zyn ook lankwerpiger dan van de vorige. In 't midden van deſe komen veele dikke, witte, en korte ſteelen, digt by een gedrongen, en alle byna even lang, welke bovenſte als een ſoort van witte bloem heeft, het welke men ook gemeenlyk de *bloem* noemt: maar als de Winter over is, ſchieten ſy hooger, en brengen bloemen en zaad voort, gelyk d' andere ſoorten, maar alſoo deſe Kool tenger is, werd ſelden alhier goed zaad gequeekt: daarom werd het alle jaren beſt van Italiaans ofte Cypres zaad voortgeteelt.

De *negende* is de *Raapkool*, is mede een ſoort van witte Koolen, en d' andere wel in alles gelyk, maar krygt even onder de bladeren een dikke knobbel, ſoo groot als een Raap.

Is de *Swarte bruingroene kool*, is *Braſſica Nigra* ofte *Brutiana*; deſe waſt de hoogſte van allen: heeft groote, breede, gladde, gerimpelde, oneffene, ſeer duiſtergroene bladen: voorts verſcheelt deſelvige van d' andere niet.

Uitgenomen de vyfde ſoort, *Sloren* genaamt, waſſchen ſy alle in de Moeshoven: want van de vyfde werden geheele velden beſaait, en dat alleen om haar zaad. Na dat de Koolen geſaaid zyn, werden de Planten in Bloei en Wiedemaand, op zyn order verplant, om groter te werden, en dat op goed welgemeſt, en wel omgeſpit Land.

Sy hebben alle een Salpeterige ſmaak. Sy dienen alle, uitgenomen de vyfde, tot ſpyſe, welke men kookt en ſtooft: de Sluitkoolen ſoo roode als witte, werden voor Salade gebruikt, wanneer ſy heel fyn geſneden zyn. Alhoewel de geſtoofde Kool niet ongeſond is, ſoo vergoort en bederft ſy ligtelyk in de maag, wanneer die voornamelyk van veel ſuur overladen is, of daar weinig oeffeninge door het lighaam geſchied. Op veele plaatſen van Duitsland en de Noordſe Landen, werden die met ſout in tonnen geſtampt, en dan *Suurkool* genaamt. De Bloemkoolen werden van hare onnutte blaadjes enz. geſuivert, en dan gekookt, geſtooft en genuttigt: De dikke ſtronken van de Koolen geſchilt, konnen gegeten werden. De geſnipperde Roodekool werd wel op Wyn geſet met eenige andere Scheurbuiks middelen, en werd tegens de Scheurbuik gebruikt, dog ik ſie in de Kool ſoo veel niet. Het ſap ofte affiedſel werd voordeelig tegens de borſtqualen gebruikt. Maar de Syroop daar van is onnutter: uit het zaad van de vyfde ſoort, perſt men olie, die men in plaats van Raapolie gebruikt. Ook werd het wel onder de Moſtaart gemalen, maar geeft een onaangename ſmaak.

XC. HOOFDSTUK.

Braſſica Silveſtris, ofte Wildekool.

DAar zyn twee ſoorten van *Wildekool*, d' *eerſte* gelyken ſeer na de vyfde ſoort van Kool van ons te vooren *Slooren* genaamt, dog is bleiker, ruiger, en bitterder van ſmaak: voorts de genoemde ſoort in alles ſeer gelyk.

De *tweede* is kleinder, gladder, breed, langwerpig, ongedeelt van bladen, hare takjes ſonder ſteel omhelſende, op de wyſe als *Deurwaſch.* Heeft dunne, ronde, holle ſteelen ofte takjes, waar aan vierbladige witte bloemtjes komen, en lange, ronde zaadkokertjes.

D' eerſte waſt op ongebouwde, ruwe en ſandige plaatſen: maar d' andere in Spangien, en Duitsland: ook heb ik ſe in Holland mede langs de wegen ſien waſſchen. Sy bloeijen des Somers, en krygen met eenen hare zaadkokertjes.

Men kan oordeelen dat ſy bequaam zyn om in Pappen te doen, welke doen vermorwen, en om haar bitterheid, de verſtervinge tegenſtaan; uit het zaad kan men olie perſen.

XCI. HOOFDSTUK.

Bruſcus, Ruſcus, ſtekende Palm, ofte Muiſendoorn.

B *Ruſcus* is een klein houtagtig Heeſtertjen, een voet ontrent hoog, uit des ſelfs wortel ſchieten verſcheide donkergroene, ronde en taye ryskens, die ſig wederom in andere takjes verdeelen, hebbende dikke baſten. De *bladen* zyn mede donkergroen, tay, niet ſappig, dik, breed, eindigende in een ſtekende doorn: hebbende de groote van bladeren als de gemeene Bosboom: zynde des Somers en des Winters groen. Op het midden der blaadjes komen kleine vyfbladige *bloemtjes*, waar na groene *beſien* volgen, die allenxkens ſchoonrood werden, de groote als de beſien van Aſpergies, welkers *zaad* ſeer hard is, en gantſch beſwaart te ſtooten, dog deſe brengen ſy hier te Lande noit

of

BRYONIA.

WITTE WILDE WYN-GAARD.

of ſeer ſelden voort. De *wortels* zyn matig dik, wit, herwaarts en derwaarts kruipende, en ſoetagtig van ſmaak. De nieuwe ſchoten die daar uit voortkomen, zyn de Aſpergies eenigſins gelyk.

Sy waſſchen in Italien en Borgondien langs de wegen, maar werden alhier alleen in de Hoven der liefhebbers gevonden.

Het kookſel van de wortels werden gebruikt, om alle verſtoptheden te openen, nevens de wortelen van Venkel, Peterſeli, Juffrouwmark, enz. als mede om te doen Wateren: ten dien einde gebruikt men mede het zaad en de bladen. Hier toe dienen mede de nieuwe ſcheuten, die men in de plaats van Aſpergies kan eten, maar zyn wat bitterder.

XCII. HOOFDSTUK.

Bryonia Alba en Nigra, ofte Witte en Swarte Wilde Wyngaart.

DAar is een *Witte* en een *Swarte Bryonie*. De *Witte* heeft een bittere, groote, dikke, lange en Witte *wortel*, uit welke verſcheide groene *Ranken* ſchieten, bequaam om daar Somerhuisjes mede te bedekken; of, om voor de Venſters te leiden, wanneer men ſchaduwe ſoekt. Heeft verſcheide *Klawiertjes*, om ſig overal om te winden: de *bladen* zyn breed, en om hare ingeſnedentheid, vyfhoekig, matig rouw, ruig, ſappig en heldergroen. In de Meimaand komen daar matig kleine, witte, vyfbladige *bloemtjes* aan, trosgewys by malkanderen: hier na volgen groene beſien, welke allenxkens Schoon rood werden en *Quartelbeſien* genaamt werden: hebbende de groote van de beſien der Aſpergies: deſe waſt alhier tot cieraad in de Ho-

ven, en werd mede om Geneesmiddelen daar af te maken, aangefokt; ſy waſſchen overvloedig langs de Duinkant van Holland, in ſchaduwen.

De *Swarte* is de vorige ganſchelyk gelyk, uitgenomen dat de beſien ſwart werden: en dat de wortel van binnen geel is en van buiten bruin of ſwart. Deſe vind men mede alleen in de Hoven van de Kruidbeminnaars.

De witte is kragtiger dan de ſwarte: ook is de witte alhier alleen in 't gebruik. De Worteltjes werden met andere Kruiden wel op Wyn geſet, en doen ſterken afgang maken. In poeder geeft men daar een vierendeelloods van in: maar in een kookſel of weikſel een Lood ofte meer. Een weinig te veel ingenomen doet niet alleen den afgang ſterk bevorderen, maar ook het braken. Het werd daarom in Waterſugtige gebruikt, en die veel ſlym in de maag en darmen hebben. Uiterlyk gebruikt men het in Pappen, om hardigheden te vermurwen: ten dien einde komt deſelvige in het *Unguentum Agrippæ*, die men op de Vrouwe borſten legt, op dat, wanneer men de borſten droogt, dan geen klonteren in mogten komen. De wortel geſneden tot een Setpil, verwekt afgang. De fyn geſtooten wortel, doet de blaauwgeſlage vlekken vergaan, als mede werden de ſproeten door het ſap verdreven. De jonge ſcheutjes kan men in ſpyſe gebruiken, om daar een bequamen afgang door te maken. Het beſonkene ſap gedroogt, werd *Fæcula* genaamt, zynde van de ſelfde kragten, waar van men een Scrupel in geeft.

XCIII. HOOFD-

XCIII. HOOFDSTUK.

Bugloſſa, ofte Oſſetonge.

DE *Bugloſſa* is *Tamme of Wilde.* De Tamme ofte groote, heeft lange, ſpits ſcherploopende, ruige, hairige en ſtekende *bladeren.* Heeft een regt opgaande ruige ſtam van twee voeten of meerder hoog; boven ſig in verſcheide andere zydtakjes verbreidende: hier aan komen veele kleine vyfbladige *bloemtjes*, eerſt ligtpurper ofte uit den rooden Paars: welke daarna ſig openende, Blauw werden. Na het afvallen vind men in de ruige Bloemhuisjes dry ofte vier langagtige, grauwe, gerimpelde *zaden.* De *wortel* is rond, lang, een vinger dik, roodagtig, bruin of ſwart van buiten: blyvende des Winters over, is van binnen wit en vol taai ſap.

D'andere noemt men de *Wilde* ofte *kleine:* deſe is de vorige ganſchelyk gelyk, maar in alle deelen gelyk.

D'eerſte waſt wel in de Moestuinen, maar ook, gelyk de kleine, in de Bouwlanden en Akkers.

Dit kruid is van kragten en gebruik als de Bernagie.

XCIV. HOOFDSTUK.

Bugula, Senegroen ofte Ingroen.

HEt *Senegroen* heeft lange, breede *bladen*, eenigſins geſchaart, van onderen wat donkerrood ofte purperagtig, voornamelyk, wanneer het op

logtige en dorre plaatſen voortkomt: de *ſtam* is een weinig ruig, vierkant en hol, een voet ofte anderhalf hoog, met twee tegen over malkanderen ſtaande bladen verciert: ſommige deſer ſteelen, ſtaan juiſt niet regt op, maar eenige buigen ſig na de aarde toe, ſoo dat ſy, gelyk als kruipen. Boven, dog agter aan de bladen, heeft men Blauwverwige *bloemtjes*, die ſomtyds wit, en ſomtyds rood zyn: deſe hooger en hooger komende, groeijen byna aarsgewys. Heeft een veſelagtige wortel.

Sy bloeyd gemeenlyk in de Meimaand, en men vindſe op ſteenagtige, opene, en ſomtyds waterige plaatſen: en waſt in de Hoven vry weelderig.

Het kookſel uiterlyk en innerlyk gebruikt, dient in alle wonden en quetſuren: geneeſt mede de breuken, en doet het geronnen bloed loſſen, geneeſt mede de Ambeijen: voorts heeft het alle de kragten, die men de *Alchimilla* toeſchryft.

XCV. HOOFDSTUK.

Bulbocaſtanum, Kleine Aardnoten, ofte Knobbel Caſtanien, en Aard Caſtanien.

DEſe groeid meeſt in Duitsland aan den Rhynſtroom; en is van gelykeniſſe ſeer verſchelig van onſe hierlandſe Aardnoten ofte Aardakels. Deſer *bladen* zyn dun en ſeer geſnippelt, byna gelyk als de Dil. Uit het midden deſer bladen ryſt een dun *Stammetje*, met takjes, van ontrent een hoet hoog. Op haar bovenſte waſſchen, in Braakmaand, kleine witagtige *bloemtjes*, kransgewys, gelyk als dat van de Dil ofte Venkel. Het *zaad* is langwerpig en ſmalder als dat van de Venkel, wat duiſterbruin

van

van koleur en eenigſins riekende. De *wortel* is als een knobbel ofte Bol, donker bruin ofte ſwart van buiten, maar van binnen wit, van ſmaak tuſſchen een Caſtanie en een Paſtinakel.

De wortels werden rauw gegeten, maar beter gekookt ofte gebraden. Sy geven goed voedſel, daarom dient het de Boeren in Italien en elders voor brood. Men meint dat ſy het Water doen looſen, en de Maandgetyden bevorderen, als mede het bloedſpuwen en teering geneſen.

XCVI. HOOFDSTUK.

Burſa Paſtoris, *Teskenskruid*, *Borſekenskruid.*

DE *Burſa Paſtoris*, waſt langs de wegen, en in de Moeshoven als een onkruid: het verſcheelt veel in groote, na dat het een goede ofte dorre aarde aantreft: want het groote is wel een voet hoog, de middelſoort een halve, en de kleinſte een vinger hoog. De plant blyft des Winters over, en geeft heel vroeg zyn *bloemtjes*. Het heeft dan lange en diepgekorve groene *blaadjes*, de rakette byna gelyk; dog de kleine is gekorven tot aan de middelribbe toe, en yder gedeelte der kervinge is niet ſpits toeloopende, maar rond: en deſe bladen leggen in 't rond op d' aarde neder: uit het midden deſer blaadjes ryſen eenige ronde en taaije Stammetjes, met zydtakjes boven, die mede eenigſins beblaad zyn, maar ſoo diep niet gekorven: op het bovenſte van yder takjen komen van onderen tot boven toe met veele ſeer kleine vierbladige witte *bloemtjes*, en dat van het begin der Lente, tot dat de Winter nadert, toe: d' onderſte onderwylen ver-

anderen in platte *zaadtasjes*, gelykende yder na een hertjen, ofte Herderstasjen, in welke bruin *zaad* is, 't welk ſig van ſelver genoegſaam voortſaaid, en in het toekomende jaar een nieuwe plant vertoont, verdragende onderwylen de koude Winter. De *wortel* is veſelagtig.

Het is een weinig ſcherp van ſmaak, en agte het mede onder de Scheurbuikskruiden, voornamelyk het zaad. Men agt het goed om allerlei bloedvlieten te ſtelpen, als mede den Buikloop, maar ſoude my daar niet op derven vertrouwen: alhoewel het zaad daar in de voorrang heeft. Men ſteekt het ſtukken gevreve kruid in de neus: Het kruid geſtooten, en tuſſchen twee doekjes op de vuurige oogen ofte andere vuurige plaatſen gelegt, verdryft de brandigheid. Het overgehaalde water daar van, is by my van geender waarde.

XCVII. HOOFDSTUK.

Buxus, Bosboom, qualyk Palmboom geſegt.

DE *Bosboom* werd gemeenlyk in een *groote* en een *kleine* gedeelt, maar ik meine dat ſy beide een en deſelfde Boom zyn; want ſoo men de kleine laat groeijen en van zyn onderſte takjes ſuivert, zal die met 'er tyd tot een Boom opwaſſchen. De *kleine* waſt een ſpan ofte anderhalf hoog, na dat die ſelden ofte dikwils geſchoren werd: maar ſoo die in de hoogte opwaſt werd die ſoo hoog als de Vlierboom: en de *ſtam* ſoo dik als een mans been, bleik geel van *hout*, en hard, ſwaar en in 't water ſtinkende, de ſchors geelgrauw. Hy verdeilt ſig in veele *takken*, aan welke langwerpige ronde, dikke glad-

gladde, blinkende, en harde *blaadjes* waſſchen, die des Somers en des Winters groen zyn; die niet ligtelyk afvallen. De jonge zyn geelgroen, maar de oudere duiſtergroen. Tuſſchen de jonge blaadjes ſiet men in de Somer geelverwige *bloemtjes*, waar na men in een goede Somertyd groene *vrugten*, (in welke ſwart zaad is) bekomt, hebbende groene en min of meer lankwerpige vrugtjes, van onderen met vier uitſteekſeltjes, gelyk of het de pooten van een pot waren, en daarom heb ik die van de kinderen wel potjes, (niet oneigentlyk) hooren noemen. De wortel is hardhoutig, waar door het meeſt voortgeteelt werd.

Men merkt niet dat dit gewas van eenig gedierte aangedaan werd, ofte het hout van eenig gewormte doorboort: is bequaam, (voornamelyk de wortelen) om daar alderlei dingen van uit te houwen, te draaijen en te verwerken. De kleine werd niet alleen tot cieraad in de Hoven geplant, maar dient om de beddingen, van de paden af te ſonderen: en is bequaam om Bloemperken te maken. Men laatſe ook wel eenige voeten hooger waſſchen op de hoeken, welke dan ſpits en toornsgewyſe geſchoren werden. De bladen in het vuur geworpen, berſten met een geluid, even als de Laurierbladen.

De bladeren van dit gewas in Water of Wyn geſoden, dient om het bloedige tandvleis te waſſen en te ſuiveren, alſoo het vry wat te ſamentrekkende is. Sommige gebruiken het ſaagſel van het hout, in plaats van Pokhout.

XCVIII. HOOFD-

XCVIII. HOOFDSTUK.

Calamintha Montana, ofte Berg Munt.

DE *Berg Munt*, waſt niet veel hooger dan een voet, uit welkers wortel veele vierkante ruigagtige Stammetjes ſchieten, die ſig boven in verſcheide takjes verdeilen, welke eenige leedjes ofte knoopjes zyn, die aan yder zyde twee over malkander ſtaande *blaadjes* hebben, die min ofte meer donsagtig zyn, geſchaart, byna rond, dog wat puntig toeloopende, en welriekend, groeijende yder op zyn eigen ſteeltjen, matig grysgroen, voornamelyk van onderen: deſe vercieren het gewaſch van onderen tot boven toe, dog werden allenxkens kleinder. Het derdendeel van de Stammetjes en takjes is byna de geheele Somer, met aarsgewyſe purperagtige *bloemtjes* verciert, die redelyk groot zyn: waar na een bruin ofte ſwartagtig *zaad* geſien werd. Het werd niet alleen door zyn zaad alhier in de Hoven voortgequeekt, maar ook door zyn veſelagtige wortelen, die na het Loof vergaan is, des Winters over blyven.

Dit gewas is fyn van deelen, en daarom verdunnende, en door zyn werkelyke deeltjes de ſlym doorſnydende: hier door werd het bloed en verdere ſappen vloeybaarder, en de uitwaſeminge werd daar door bevordert. Het kookſel daar van heet gedronken, doet ſweeten, bevordert het wateren, en de Vrouwe Maandvloed: dit mag men mede gebruiken in de plaatſe van Thee: ten dien einde mag men het wel by Warmoes hakken en koken.

XCIX. HOOFD-

XCIX. HOOFDSTUK.

Calendula, ofte Goudsbloem.

DE *Goudsbloemen* groeijen alhier in de Hoven, ſy hebben lange, een weinig breedagtige, bleikgroene, ſagte, ſappige *bladen*: deſe werden van ſmal allenxkens breeder, en eindelyk rond ofte ſtomp. De *ſtam* deilt ſig in verſcheide takken, welke geſtreept, of gevoort, groen, en van binnen voos, ofte mergagtig is, wel van anderhalve ſpanne hoog, van boven tot beneden mede met blaadjes begroeid. Op de top komen de *bloemen*, vry groot: hebbende rontom haar geele kruin veele langwerpige blaadjes, aan het eind een weinig gekartelt, bleikgeel ofte hoog geel van koleur: veeltyds zyn die veeldubbeld en vry groot: ook komen aan de zyden der Bloem veel kleindere bloemtjes, welke ſy kindertjes noemen. Alle deſe ruſten op een groen geblaad ſteunſel, gelyk de Maagdelieven. Sy bloeijen de meeſte Somer door, waar na het *zaad* volgt, gekromt, eerſt groen, daar na ryp zynde grauw, van groote verſchelende, en op de rug wat kartelig. De reuk is niet aangenaam: zyn in 't aanvatten wat kleverig: na de Sonnen ondergang ſluiten zy ſig, en des anderen daags openen zy ſig in de Sonneſchyn: de *wortel* is wit, en wat veſelagtig. Vergaat tegens de Winter, en zajen veeltyds zich zelf.

Met het geele ſap der bloemen, werd de boter geel gemaakt, ook ſtrooijen die ſommige wel over de Salade: de kragten, die men dit kruid toeſchryft, kan ik het geenſins toeeigenen; want ik kan niet bevinden dat het tegens de peſt dienſtig is, ofte

ofte voor een hartſterking kan verſtrekken. De knoppen, eer ſy open gaan, kan men in Sout en Azyn bewaren, en gebruiken die als Kappers. Men ſetſe op Azyn, men maakt daar Water en Conſerf af maar ik ſie daar niets in. De bladeren met de bloem, kan men gebruiken in plaats van Kaasjesbladen, in Pappen en Darmſpuitingen. Het ſap warm ingenomen met Sout van Hertshoorn en Wyn, doet ſagt ſweeten.

C. HOOFDSTUK.

Caltha Paluſtris, Dotterbloemen, Watergoudsbloem, ofte groote Boterbloem.

DE *Dotterbloem* heeft breede, ronde, gladde, en aan de kanten een weinig gekartelde *bladen*, de groote min of meer van de Palm eens hands, hebbende yder een vry lange ſteel. Uit het midden deſer bladen ryſen een ofte meer ronde Stammetjes, de hoogte van een ſpan, of wat lager, die ſig in eenige weinige zydtakjes deilen: op welkers top geele *bloemen* komen, veel grooter dan die van de Hanevoet, gemeenlyk van vyf, en ſomtyds van ſes en meer blaadjes. In 't midden hebben ſy, gelyk de enkele Goudsbloemen, eenige geele, dog korte veſelingen. Deſe werden door neirſtige oefeninge dubbelt, en vol blaadjes. De *wortel* beſtaat uit veele veſelen.

Deſe waſſchen op waterige Weijen: en ook in de Hoven. Maar wanneer ſy in de Slooten ofte Rivieren groeijen, hebben ſy veel grooter bladen en vry langer ſteelen: maar geven dan ſelden bloemen.

men. Na dat de bloem is afgevallen, komen daar dry ofte vier kleine Hauwkens by een, gelyk als in de Aquileijen, in welke klein geel zaad beſloten is; waar door het ſig ſelver niet alleen voortſet; maar inſonderheid door de wortel en de zydplanten. Het bloeid vroeg in de Lente, en ſoo byna de Somer door: dog het Loof blyft altyd groen.

In Wyn gekookt, meint men dat het wel doet wateren, en dat het de ſlym der maag wegneemt, alſoo het wat doordringent van deeltjes ſchynt te weſen.

CI. HOOFDSTUK.

Camomilla, Chamæmelum, ofte Kermillen.

DE *Gemeene Kermillen* waſſchen gemeenlyk tuſſchen het koorn en aan de wegen, daar ontrent gelegen: uit een dunne veſelige *wortel* komen een ofte meer ronde, regt over einde ſtaande *Stammetjes*, zynde de grootſte wel anderhalf voet hoog, maar op dorre plaatſen korter; ik hebſe van anderhalf elle hoog geſien, zynde boven in verſcheide zydtakjes verdeilt. Deſe zyn van onderen tot boven toe met dunne, klein geſnippelde groene *bladen* verciert; yder takjen heeft boven op zyn top een *bloemtjen*, gelyk als een enkele Madelief, ofte gelyk het Moederkruid: in 't midden met een geel kruintjen, en rontom met witte langwerpige blaadjes verciert, die aan haar uiterſte een weinig in tweeën gekorven zyn, van onderen werden ſy van eenige groene blaadjes onderſteunt. Daar werd een ſoort gevonden, dog in de Hoven, met dubbelde witte bloemen: ook een geele enkelde en dubbelde, als mede een ſoort met geele hoofdekens, ſonder

der omwaſſende bloemtjes. Deſe hoofdekens nu geven haar zaad, en ſaaijen ſig ſelven voort, en tegens de Winter vergaat de plant.

De bloemen zyn fyn van deeltjes, het welke haar goede reuk genoegſaam doet blyken, als mede het Loof; daarom maakt men daar Pappen af, om de geſwellen of te doen verdwynen, ofte die te doen rypen: verſoet ook de pynen. De kookſels dienen tot ſpuitſettingen, om overvloedige winden te looſen: en de darmpynen te benemen. Het ſelvige gedronken beneemt de winden, kolyken, bevordert de Maandvloed, en verwekt het water maken. Het water daar van gediſteleert, dient in de winden en buikpynen der kinderen, maar beter is het kookſel tot deſe gebreken, werd daar een olie uit gediſtelleert: en eene door weikinge met Olivenolie: ook maakt men daar een Syroop van: van het kookſel maakt men ſweetbladen, in 't kort het is een gewaſch van groote nuttigheid.

CII. HOOFDSTUK.

Camomilla Romana, ofte Roomſe Kermille.

DE Roomſe Kermille is tweederlei, een *witte* genaamt *Leucanthemum*, en een *geele*, *Chryſanthemum* geſegt. De *witte* dan heeft ronde, en langs de aarde kruipende *Stammetjes*, van een ſpanne lang, die geduirig *worteltjes* in d' aarde ſchieten: de *blaadjes* zyn die van de gemeene Kamille wel gelyk, maar groender, en grooter, blyvende met haar veſelige wortel lange jaren in 't leven: men plantt het veel in de Somerhuisjes, om de voeten daar op te ſetten, alſoo het wel een weinig wil betreden zyn: op de takjes der Stammetjes komen *bloemt-*

je.

tjes, die van de gemeene Kermillen ſeer gelyk, van koleur en gedaante, zynde mede van eenige groene blaadjes van onderen onderſteunt. Deſe bloem is gemeenlyk geheel dubbelt, wit, en cierlyk. De bladen en de bloem hebben een ſterke, dog aangename reuk. De wortel is veſelagtig.

De *geele* heeft wat kleinder en bleiker bladen: en de bloemtjes ſonder blaadjes rontom, latende alleen geele, en verhevene knopjes ſien.

Sy is in alle deelen de gemeene Kermillen niet alleen gelyk in kragten, maar ſelfs kragtiger, ſoo wel het kruid als de bloemen.

CIII. HOOFDSTUK.

Camomilla Fætida en non Fætida, ſtinkende en niet ſtinkende Kermille, Koedillen, Koeooge, Paddebloem, en Strykbloem.

DE *Camomilla Fætida* ofte *Cotyla Fætida*, is de gemeene Kermille ganſchelyk gelyk: dog ſy waſt hooger, (ik hebſe van anderhalf elle hoog geſien) de *bladen* zyn donkerder groen, ſappiger en grooter, maar ſtinkende, en daarom *Paddebloemen* genaamt.

De *tweede* noemt men *Koedille* ofte *Koeoogen*, deſe ſchieten uit haar dikke, harde, houtagtige, en veſelagtige wortel verſcheide Stammetjes, die harder, taaijer, en buigſamer zyn dan de Paddebloemen, hebbende dunne, bleiker en wat langer *bladeren* dan de Kermille: de *bloemen* zyn de Paddebloemen wel gelyk, maar grooter en ſonder reuk: deſe verduurt de Winter, en ſchiet in de Lente wederom uit.

De *derde* ſoort werd *Strykbloemen* genaamt; deſe krygt uit zyn harde, houtagtige *wortel* verſcheide ſtammetjes, de Koedille niet ongelyk, grooter, dikker en Aſchgrauwiger: de *bloemtjes* zyn d' andere wel gelyk, maar geheel geel, en ſonder reuk.

De kragten deſer kruiden zyn nog niet ten vollen bekend.

CIV. HOOFDSTUK.

Campanula, ofte Klokjes.

VAn de *Klokjes* ſtelt men in 't gemeen dry ſoorten; d' *eerſte* heeft in 't begin vry groote, breede, geſchaarde, donkergroene en voor wat ſpits toeloopende *bladen*: tuſſen deſe komen vry hooge ſtammetjes, mede met blaadjes beſet, welke ſoo breed niet zyn, maar kleinder en langwerpiger, hebbende yder een ſteeltjen: byna van onderen op, daar 't begin van de bladen is, komen dry of vier blauwe *bloemtjes*, op haar eigen ſteeltjes, redelyk groot, die ſig dan in vyf en op de top ſomtyds in vier ſpitseinden verdeilen, hebbende de gedaante van een Klokjen: in 't midden zyn eenige witte draadjes. Aldus dan bloeijen ſy van onderen na boven toe, en dat de geheele Somer door. Van onderen werden ſy met vyf kleine groene blaadjes onderſteunt. Hier na volgen vyfhoekige, doorgate *zaadbolletjes*, in welke ſeer klein zaad beſloten is. Dit gewas werd mede *Columnaris Herba* en *Belvederet* genaamt, en dat om zyn fraai geſigt. De ſtelen gebroken zynde geven een melkagtig ſap. De jonge wortel is byna een vinger dik en lang, die ſig daar na in veele worteltjes en veſelen verbreid.

De *tweede* ſoort heeft lange, ſmalle, blinkende en

CAMPA MILA MAJOR.

ROOTE KLOKJES, BELVEDERE.

en donkergroene blaadjes, ſoo die op de grond waſſchen, als aan de geſtreepte ſtammetjes: deſe ſchieten wel twee of dry voeten hoog. Van het midden af komen blauwe ofte witte *Klokjesbloemen*, de groote ganſch gelyk, als mede van *zaad*, *wortel* en melkagtig ſap. Heeft dunne, veſelige *wortelen*.

De *derde*, welke men *Wilde Klokjes* noemt, is de eerſte ſoort ganſch gelyk; want d' eerſte blaadjes zyn mede breed, dog kleinder, maar die aan de ſtammetjes komen, zyn lang en ſmal. De bloemtjes zyn mede van de ſelfde gedaante wit of blauw, maar mede kleinder. De *wortelen* zyn dun en veſelagtig. Heeft mede een melkagtig ſap.

Sy komen niet alleen voort van zaad, maar de wortelen ſetten ſig ſelven voort, die de Winter vol duuren, en in de Lente verplant werden.

Van de kragten weet ik niets te ſeggen: dan het witte ſap dikmaals op de wratten geſtreken, doen die afvallen. Sy werden alleen in de Hoven geplant, om de cierlykheid: de laatſte vind men wel op de Saailanden en onbebouwde plaatſen.

CV. HOOFDSTUK.

Campanula Autumnalis, blauwe Lelitjes, Herfſtklokjes, ofte Duiſentſchoon.

MEn houd deſe bloemtjes voor een ſoorte van *Gentiana*; ſy hebben teere dunne ſteeltjes van een ſpanne hoog, bewaſſchen met redelyk lange en ſmalle *blaadjes*, twee en twee regt tegens malkanderen over ſtaande: op het top, en ontrent den oorſprong der bladen komen donker blauwe langwerpige en als Kloksgewyſe *bloemen*, ſomtyds

ſchoon purper ofte paars, ſelden wit: hebbende in 't midden witte draadjes. Boven zyn ſy in vyven, eenigſins gedeelt; waar door mede vyf tippen gemaakt werden: deſe bloemtjes ſtaan mede in groene Kelkjes: daar na volgen kleine lankwerpige zaadhuisjes, met heel klein *zaad*. De *wortelen* zyn bitter, langwerpig, en dan in verſcheide wortelt-jes gedeelt.

Men vindſe op de Heijen en Duinen, en komen in de Hoven wel voort: dit gewas blyft des Winters over en ſet ſig door affetſels voort. In 't eind van Oogſt en Herfſtmaand ſiet men het bloeijen.

Men ſchryft het de kragten toe als die van *Gentiana*.

CVI. HOOFDSTUK.

Cannabis, Hennip ofte Kennip.

DE *Hennip* ofte *Kennip* vind men op vogtige, kleiagtige en ſandagtige Akkers, byna een mans hoogte lang: de *ſtam* is rond, hol, regt overend waſſende, boven met eenige zydtakken, voornamelyk wanneer het in 't wilde waſt, anders heeft het ſoo veel zydtakken niet. De *bladeren* zyn vry groot in vyf, ſes, ſeven ofte agt deelen, tot haar ſteel toe geſnippelt: zynde yder ſnippeling lang, ſcherp toeloopende, en geſchaart, hard, rouw, donkergroen, en ſwaar van reuk. De *wortel* beſtaat uit veele veſelen.

Daar is een ſoort die geen zaad voortbrengt, maar alleen Graskoleurige, Druifsgewys aan een hangende *bloemtjes*, welke allenxkens verſtuiven; en dit werd *Wyfjes Hennip* genaamt; niet tegenſtaande het van goed zaad is voortgekomen, ſoo geeft het

egter

egter geen zaad. Maar het *Mannetjen* geeft Duiſter-aſchgrauw, byna rond, en redelyk groot zaad, ſonder dat men egter daar eenige bloem aan beſpeurt. Het moet alle jaren in 't begin van Grasmaand geſaaid werden: men ſteekt vyf of ſes zaden in yder kuiltjen, een voet in 't vierkant van malkanderen, in d' aarde.

Het zaad van Kennip geſtooten, in Water ofte melk gekookt, en dagelyks gedronken, geneeſt de geelſugt, zydewee, en gaande en komende ſtuipen: dit doet mede de verſch geperſte olie, daar dagelyks een once van ingenomen. De olie dient mede om de geſwellen te verſagten, alleen gebruikt of in Pappen gedaan. De Koeken, daar de olie uitgeperſt is, geeft men de Koeijen, die de loop hebben.

De Quartels, Diſtelvinken, Kneuters, en ander klein gevogelte, eten geern dit zaad, en werden daar van vet: als mede de Duiven en Hoenders, die men ſegt, daarom 's Winters eijeren leggen.

D' olie dient om in de lamp te branden: van de ſtam deſes gewaſch maakt men touwen, en draden om grof linnen tot feilen en ander werk te maken: ook maakt men daar de ſwavelſtokken van. Van de kolen deſes gewaſch kan mén mede Boſchkruid maken. Het kookſel ofte het ſap op die plaatſen gegoten daar veel wormen zyn, meint men, dat de wormen daar door uitgelokt werden, welke dan aas werden, om met den Hangel te viſſchen.

CVII. HOOFDSTUK.

Capillus Veneris Verus, ofte opregte Vrouwenhair.

DIt kruidjen werd mede *Polytrichum* en *Adianthum Nigrum* genoemt, is een laag gewas, van vier vingeren breete hoog; de ſtammetjes en ſteeltjes zyn begroent met kaale, harde, duiſterbruin roode, blinkende, ongeſchikt geplaatſte, geſnippelde en gekertelde *blaadjes*; heeft geen bloemtjes ofte merkelyk *zaad*, maar plant ſig door de *wortel* voort.

Het is het geheele jaar groen, maar in 't begin van Lente krygt het wederom nieuwe blaadjes. Het waſt aan oude Stadsmuuren en toorens, daar het vogtig en ſchaduwagtig is.

Ik moet ſeggen, dat de kragten deſes kruids my onbekend zyn: dog de bladen gedroogt en geſtooten, en daar een vingerhoed vol van ingegeven, doen de buikloop ſtillen. Gemeenlyk werd het tegens de borſtqualen en tegens het Graveel gebruikt: maar de reden daar van, vind ik niet. Hierom maakt men daar kookſels af en Syropen, als is de Syroop van Rhabarber, Soethout, Hyſop, Jujuben, enz. maar deſe doen meer nadeel dan voordeel.

CVIII. HOOFDSTUK.

Capillus Veneris, gemeenlyk Vrouwenhair, ofte Steenruite genaamt.

MEn noemt dit gewaſch mede *Salvia Vitæ*, en *Ruta Muralis*. Ten langſten groeit het dry ofte vier vingeren lang, aan welkers ronde, tengere, harde, takjes en ſteeltjes, kleine, dog ongeſchikt gevoegde, harde, gekartelde *blaadjes* komen, gemeenlyk dry en dry by een. Aan de bovenzyde duiſtergroen, kaal en glad, maar van onderen bleiker, en met eenige ſtippeltjes: het brengt mede geen *bloem* ofte merkelyk *zaad* voort, maar zyn veſelige ſwarte worteltjes doen het gewas voort ſetten.

Het is Winter en Somer groen, dog in het voorjaar krygt het nieuwe blaadjes: het groeit aan oude muuren en toorens, voornamelyk in ſchaduwagtige en vogtige plaatſen.

Dit Venushair, is van kragten als het gene ik van het vorige Vrouwenhair hebbe geſegt.

CIX. HOOFDSTUK.

Caprifolium, Geiteblad, Kamperfoelje, Weewinde, ofte Memmekenskruid.

DE *Caprifolium* mede genaamt *Periclymenum*, *Mater Sylvæ*, *Matriſilva*, & *Lilium inter Spinas*, is een *Hoogduitſe* ſoort, en een *Italiaanſe*. De *Hoogduitſe* heeft lange, dunne, houtagtige, in veel zydtakken en ranken verdeilde ranken, die ſig rontom

de Boomen ſeer vaſt omwinden, en daarom dienſtig om Tuinhuiſen mede te verdekken en groen te maken. De *bladen* ſtaan twee en twee tegens malkanderen over, opkorte ſteeltjes, boven bleik blauw groen, maar van onderen ligter van koleur, redelyk groot breed en lang. Op het bovenſte van yder takjen komen, in 't laatſte van Lente, tien of twaalf geele of roodagtige welriekende *bloemtjes*, ſtaande te ſamen op een groene knop: yder bloemtjen open zynde, gelykende wel een kromme opene hoorn, waar uit verſcheide draadjes komen te kyken. Het opene gedeelte deſes bloemtjes beſtaat in twee blaadjes, zynde het eene ſmal, en het andere breed, dog in vieren geſnippelt. Na d' afgevalle bloemtjes komen op die groene knop verſcheide groene *beſien*, die tegens de Herfſt ſchoonrood werden, waar in ſeer hard zaad is. De *wortel* is houtagtig en getakt, waar aan weder nieuwe ſcheuten komen, om af te ſetten.

De *Italiaanſe* is de Hoogduitſe t' eenemaal gelyk, maar de *bladen* hebben geen ſteelen, en alſoo ſy twee en twee zyn, voegen ſy ſig digt by malkanderen, voornamelyk de bovenſte op die wyſe als de deurwaſch. De bloemtjes zyn wat korter en kleinder, en de beſien zyn wat bleiker rood.

In Duitsland en Italien vind men deſe ſoorten in 't wild: en ſoo ik meine, ook in Friesland in de Sevenwolden, alwaar ſy ſig ſoo ſterk om de Boomtjes winden, dat 'er heele diepe vooren in blyven ſtaan, van welke men dan aardige wandelſtokken maakt: ſy werden niet alleen door het zaad en affetſels voortgeplant, maar als men des ſelfs takken in de aarde buigt, ſchieten ſy nieuwe wortel.

Een Pap van de bladeren gemaakt, verdryft de geſwellen, en geneeſt met zyn ſap de wonden:

men

men maakt ook van de bladen en het zaad een ſalf tegens de Hooſdwonden. Men meint dat het zaad en de beſien water doen looſen.

CX. HOOFDSTUK.

Cardiaca, ofte Hertgeſpan.

HErtgeſpan heeft vierkante, dikke, harde, donkerroode ſtammetjes, gemeenlyk van twee of dry voeten hoog, alhoewel ik die ontrent de dry ellen hoog geſien heb. D' onderſte *bladen* zyn vry groot, en diepgeſnippelt, ſtaande yder op zyn ſteel, als mede yder ſnippeling, na boven toe zyn ſy kleinder en ſoo diep niet geſnippelt: alle donkergroen van koleur. Rontom de bovenſte takjes waſſchen harde, ſtekende huisjes, in 't ronde als kroontjes: hier uit komen bleikpurpere *bloemtjes*, van gedaante als die van doove netelen, maar veel kleinder; zynde als met een ſagte dons overtogen, waar na een klein en ſwartagtig *zaad* komt te volgen. De ſtammetjes komen wel uit eene knobbel, maar is voort met veele dunne veſelen behangen. Heeft een ſware reuk en bittere ſmaak.

Men vind het hier en daar langs de wegen, op leenagtige en rouwe plaatſen. Van ſommige werd het mede *Marrubium* genoemt. Van Wiedemaand af tot in den Herfſt ſtaat het in zyn volle plooi: verdende onderwylen het zaad van onderen na boven toe ryp, dat ſig ſelven zaaid; tegens de winter vergaat het kruid, maar de wortel ſchiet in de Lente wederom uit.

Men meint dat dit kruid het hert verſterkt: maar k kan daar ſulx niet in ſien. Men houd het voor

een goed middel om de wormen te dooden, de ſtonden te verwekken, de pis te dryven, verſtoppingen weg te nemen, ſlym te verdunnen, enz.

Het werd mede gebruikt in de ſiekten der Oſſen en Koeijen. Men meint dat de Byen dit gewaſch ſeer beminnen.

CXI HOOFDSTUK.

Carduus Mariæ, ofte onſer Vrouwen Diſtel.

DEſe werd mede genaamt *Carduus Lacteus*, ofte *Melk Diſtel*, want men verciert dat de Maagt Maria haar melk op die Diſtel heeft laten druppen. Sy heeft groote, breede, lange, wyd uitgeſpreide, redelyk diep gekartelde *bladen*, die met harde, vry ſcherpe *doornen* rontom beſet zyn: zy zyn glad, effen, blaauwgroen, hebbende veele witte ſtrepen, en als daar mede doormarmelt, cierlyk om te ſien, en werd daarom in de Hoven geplant, en in potten voor Apothekers venſters geſet. De *ſtam* is ſomtyds dikker als een duim, waar uit verſcheide geſtreepte takken voortkomen, mede met kleinder ſtekelige bladen beſet: dit gewaſch is van een paar voeten hoog, maar ſoo het op een goede grond ſtaat, krygt het wel de langte van ſes voeten, ja wel van vier ellen. Op het opperſte komen groote doornagtige en ſchubagtige *bollen*, welkers *bloem* violet purper is, beſtaande uit veele draadjes, en niet onaangenaam van reuk: hier na volgt een wit en wolagtig hair, onder welke de zaden zyn, bruin, dik en wat langagtig, byna die van de Sonnebloemen gelyk, dog ſoo lyvig niet. De *wortel* is dik, matig diep in d'aarde ſinkende, wit en met eenige veſelen behangen.

Te-

Tegens de Winter vergaat het, en moet alle jaren geſaait werden. Sy bloeyd in Wiede Hooi en Oogſtmaand, en na het zaad is ryp geworden, vergaat de plant.

Het kookſel van de jonge bladen, als mede van 't zaad gedronken, agt men goed tegens de zydewee, geelſugt, bloedſpuwen, om ſtonden te verwekken, de pis af te dryven, melk in de borſten te vermeerderen, enz. want dit gewas heeft iets doordringelyks, om het bloed en andere ſappen in een goeden ſtand te brengen. Sommige hakken de jonge bladeren, zynde van hare doornen geſuivert, onder het Warmoes.

CXII. HOOFDSTUK.

Carduus Benedictus, Geſegende Diſtel.

DEſe Diſtel noemen ſommige *Atractilis Hirſutior* en *Cnecus Supinus*: heeft ronde, taaije, eenigſins gevoorde en buigſame ſtammetjes, aan welke verſcheide zydtakjes waſſchen: groeit een voet of anderhalf hoog: en alhoewel dit gewaſch wel over einde ſtaat, ſoo leggen de meeſte zydſcheuten op d'aarde neder. De *bladen* zyn lang, dun geribt, met ongelyke kervingen aan beide zyden, welkers punten in kleine, ſagte ſtekelingetjes veranderen. Op het bovenſte komen geblade ſtekelyke *bollen*, uit welke geele draadagtige *bloemen* volgen. Na deſen volgt een witte wolligheid, onder welke een langagtig en matig dik, grauw *zaad* is. De *wortel* is een ſpanne lang, wit, tenger, en met verſcheide veſelen behangen. 't Geheele gewas, is min ofte meer met een donſigheid bekleed, zynde wreed, bitter van ſmaak.

Dit

Dit gewas is alhier in groot gebruik, uit het gedroogde kruid maakt men een Aſſche, welker uitloogſel gekookt werd tot een vaſt ſout; 't welke onder andere ſweetmiddelen gemengt, doet ſweeten; en wanneer men het voor het aankomen der koortſe ingeeft, breekt de koorts: dit werd nog beter uitgewrogt door het *Sal Eſſentiale* gemaakt uit het ſap, op de wyſe als wy in de beſchryvinge van den Alſem geſegt hebben. Ook kan men het kookſel ofte ſap uitdampen tot het dik is, en het ſelvige, op de wyſe van pilletjes ofte balletjes, tegens de koortſen in geven. Deſelvige ſet men mede op Wyn, met Alſem, Duiſent guldenkruid, Alant, Aloë, enz. dan ſoo werd het niet alleen een goede maag Wyn, verteerende alle ſlym, maar verdryft de koorts, opend alle verſtoptheden, en maakt een weeke buik: men doet de ſelvige mede met Alſem op een vat Wyn, om daar *Alſem Wyn* van te maken. Het kookſel gedronken, ofte getrokken als Thee, verdryft de koorts, dood de wormen, en verteert de verſtoppende ſlym. Het zaad en wortelen werden mede by de ſweetdryvende kookſels gedaan: is mede dienſtig tegens de zydewee, en verſtopte ſtonden. Het water dat daar van overgehaalt werd, is van geen waardye: men maakt daar mede een Syroop van, maar beter is het kookſel, dik gekookt, want men dan meer in eene once heeft, dan anders in tien oncen Syroop.

CXIII. HOOFDSTUK.

Carduus Chryſanthemus, *Gulden Diſtel.*

DEſe heeft veele, regt opſtaande, ronde en getakte *ſtronken*, verciert met langwerpige, friſſe, groe-

groene, aan beide zyden diepgekorve *bladen*; hebbende op yder punt der kervelingen ſcherpe doornen: aan den oorſprong der bladen komen kleine ſchubagtige hoofjes, met goudgeele bloemtjes ofte draadjes, waar na een kafagtig, breed en plat *zaad* volgt, dat niet ſeer groot is, dat in geen wolligheid legt, tegens de gemeene wyſe der Diſtels. De wortel is mals, lang en matig dik. De ſtam, takken ofte bladeren gequetſt geven een melkkoleurig vogt.

Het bloeid alhier in de Hoven de meeſte Somer door.

De verkens eten de wortel ſeer geern, ſommige eten de jonge witte ſpruiten, bladen en de wortelen rauw, of ſy koken die by hutspot. Met de gele, dradige bloemtjes, werd mede de Saffraan vervalſt. Het witte ſap in de melk gedaan, doet die runnen. Dit witte ſap, verdryft de ſproeten, daar dikmaals op geſtreken. Men agt dat dit gewaſch het watermaken bevordert.

CXIV. HOOFDSTUK.

Carduus Eriocephalus, Monninks kruine, ofte Diſtel met wolagtige Bloemknoppen.

DEſe heeft een hooge, dikke, regt over eindſtaande ſtam, waar aan veele, groote, diep geſnippelde ofte gekorvene *bladen* groeijen, met eenige doornen gewapent; van onderen bleikergroen dan van boven. Op de toppen van hare takken komen vry groote ronde bolletjes, en met een ſagte, witte donſigheid bekleed, met veele, ſcherpe doorntjes gewapent: hier uit komen veele purperverwige (en ſomtyds witte) draadsgewyſe *bloemt-*

jes

jes uit: waar na een langagtig, glad en blinkend *zaad* volgt. Heeft een lange, redelyk dikke, van buiten bruine, van binnen witte *wortel*, met weinige veſelen.

Sy groeijen alhier maar in de liefhebbers Hoven, dog in Spanjen en elders in't wild: en bloeijen de meeſte Somer door.

De wortel ſegt men bequaam te zyn om te eten, en de pis te doen loſen.

CXV. HOOFDSTUK.

Carduus Sphærocephalos, ofte Rondgehoofde vreemde of Roomſe Diſtel.

DE eerſte groeid regt overeind en vry hoog. De *bladeren* zyn lang, breed, rontom diep geſneden en gekerft, ſterk van reuk: donkergroen van boven, maar van onderen, grauwagtig en donſig. Op de uitterſte takken komen vry groote, ronde en rouwe knoppen, waar uit kleine, witte, vyfbladige *bloemtjes* komen, van binnen met eenige blauwe draadjes verciert; daar na volgt een rouw en langagtig *zaad*. De wortel is vry dik, met verſcheide zydtakken.

De *bladeren* van de *tweede* zyn wel kleinder, maar doornagtiger en ſcherpſtekende. De *bloemen* zyn de vorige mede wel gelyk, maar nevens deſelvige komen veele harde en lange ſtekelige doornen.

De *derde*, is de eerſte ganſch gelyk, dog in alles kleinder, en de bloemtjes zyn wat blauwer.

De *vierde* is d' alderkleinſte, welkers bladeren ſeer doornagtig en ſcherp zyn, uit welkers kleine hoofdjes witte bloemtjes voortkomen.

De *vyfde* is de vierde byna gelyk, maar haare hoofd-

hoofdjes zyn ſoo rond niet, dog meer in malkanderen getrokken, en boven breder, waar uit blauwe bloemtjes voortkomen. Heeft een dunne gryſige en wolagtige ſtam. De bladeren langwerpig en geſnippelt, hebbende aan yder tipjen een doorn.

Deſe alle groeijen hier te Lande alleen in de Hoven der liefhebbers. Sy bloeijen een jaar, na dat ſy geſaaid zyn geweeſt, in Wiede en Hooymaand.

CXVI. HOOFDSTUK.

Carduus Stellatus, ofte Sterre Diſtel.

DEſe heeft lange, geſnippelde, ſagte, wollige, en diepgeſneden *bladen*, een ſpanne lang, ſonder doornen. De ſtam is dun, wat wolagtig, van anderhalven voet, min ofte meer, hoog, die ſig boven in verſcheide takken deilt; op welkers opperſte matig groote, langagtige doornige hoofdjes groeijen, ſtersgewyſe geſtelt, zynde eerſt groen, ofte donkerrood, maar daar na bleik. Hier uit komen purperdradige *bloemtjes*, waar na een rondagtig plat *zaad* volgt. De *wortel* is bruin, en wat lang, niet al te dik.

Men vindſe veel langs de wegen en in de Koornlanden; en bloeid de meeſte Somer door.

Het zaad met Wyn ingenomen, ofte anders gekookt, doet het watermaken bevorderen. De wortel kan men mede in de plaats van den *Eryngium* gebruiken.

CXVII. HOOFDSTUK.

Carduus Sylveſtris, Wilde Diſtels.

DE *eerſte* heeft verſcheide ſeer doornagtige ronde ſtammen, matig dik, van ontrent twee voeten hoog, min of meer, die ſig weder in verſcheide doornagtige takken verdeilen. De *bladen* zyn een ſpanne lang, diep geſnippelt, en met menigte doornen beſet, donker groen, en ſonder dons. Op de toppen komen ſeer ſtekelige bolletjes, welke open gaande, komen daar ſchoone purpere gedrade *bloemtjes* voort, die daar na in een ſtuifwolle veranderen: het *zaad* is bruin en langwerpig; de *wortel* beſtaat meeſt uit veele veſelen.

Het *tweede* heeft verſcheide ronde ſtruiken van dry of vier voeten hoog, die ſig boven in weinig takken verdeilen. De *bladeren* zyn matig breet en lang, niet diep gekorven, hebbende aan de kanten verſcheide doornen. Boven aan komen hoofdjes, matig klein, dog langagtig met weinige doornen. Hier uit komen purperdradige *bloemen*, die daar na in een ligte dons veranderen. De *wortel* is bruin, wel van anderhalf voet lang.

De ſtruik van de *derde* is wel dry ofte vier voeten hoog, wat doornagtig. De *bladen* zyn de tweede gelyk, dog wat ſmalder en doornagtiger. Ook zyn de hoofdjes ſeer klein, met purperdradige *bloemtjes*: waar na een wit, klein *zaad* volgt. De *wortel* is niet al te dik, maar in veele veſelen verſpreid.

Deſe ſoorten ſiet men alhier met menigten langs de wegen en velden, bloeijende de meeſte Somer door.

't Ge

't Gebeurt dat deſe ſoort van Diſtelen haar ſtam van eenige vliegjes (met geele en ſwarte vleugeltjes) met haar agterlyf doorboort werden, en haar eijeren in des ſelfs ſtam verbergen, en dan knobbelagtig werd, in welke kleine witte wormtjes groeijen, deſe werden dan in 't laatſte van de Somer vergadert en verkogt. Hier van draagt men 'er gemeenlyk ſeven by ſig, waar door geagt werd, dat de Ambeijen daar door werden geneſen: deſe moeten alle jaren verſch zyn, want die wormtjes in 't voorjaar in vliegjes veranderen, en door deſe *Diſtelnoot* borende, vliegen ſy weg, en dan werden die onkragtig geoordeelt. Deſe waſſchen niet over al, maar ik hebſe veel in Zeeland gevonden, als mede in 't Land van Vianen. Voorts zyn de kragten deſer gewaſſen nog onſeker, dat te beklagen is, want onſe Volkeren halen hare Geneesmiddelen uit andere Landen, die dan hier verwormt en vermeelt komen: daar in ons Land gewaſſen genoeg voor onſe voeten waſſchen.

CXVIII. HOOFDSTUK.

Careum, ofte Karwe.

DE *Karwe* van ſommige *Witte Komyn* genoemt, groeyd met verſcheide ſtammetjes regt overeind, een voet ofte twee lang. De ſtammetjes zyn vierkantig, en hol met eenige knoopjes, welke ſig in verſcheide takjes verdeelen; de *bladeren* zyn redelyk lang en breed, ſeer diep en fyn gekorven, byna als dat van de geele peen, dog ongelyk fynder, ja ſomtyds byna als dat van Venkel ofte Dil. Op de toppen komen kroontjes, als dat van de Venkel, waar aan veele kleine witte *bloemtjes* komen:

na deſe volgt het *zaad*, dat van de Venkel byna gelyk, dog wat kleinder, en bruinder, zynde mede lang, ſeer ſmakelyk als men het knauwt. De *wortel* is ſappig, wel een ſpanne lang, dun, wit of geel: de ſmaak is als die van de Paſtinaken byna.

Het groeid geerne op vogtige plaatſen, en het zaad werd ons meeſt uit Bohemen, Duitſland en elders van daan geſonden; het bloeyd van Bloeimaand af tot Oogſtmaand toe.

Alhier is niet anders in 't gebruik dan het zaad alleen, welkers gebruik ons een verwarminge aanbrengt, daarom verdryft het winden, en verteert de ſlym der maag. 't Vermengt ook de ſtonden, en buikwee, voornamelyk het kookſel van onderen ingeſpuit. Dit zaad werd met Brandewyn overgehaalt, en met Honing ofte Syroop ſoet gemaakt, en tegens de winden gedronken, doende wel oprupſen. Ook werd dit zaad van de Suikerbakkers overſuikert, even als men den Anys doet, en tegens deſelfde qualen gebruikt. De wortelen werden geſoden, en gelyk andere wortelen opgediſt. Ook werden die ſeer van de verkens bemind.

CXIX. HOOFDSTUK.

Carthamus, Cnicus, ofte Baſtaart Saffraan.

DEſe *Wilde* ofte *Baſtert Saffraan* heeft een houte, harde, houtagtige en regt overeind ſtaande ſtam, dikmaals langer dan anderhalf elle, krygende boven nog eenige takjes. Om de ſtam en takjes komen, ſmalle, dog breedagtige lange ſpits toeloopende *blaadjes*, welke aan beide zyden nog eenige, dog weinige ſtekeligheden hebben. Op yder top komen bollen voort, ſoo groot als een Moskaten-

noot,

noot, beſtaande uit ſeer veele ſpitſe en ſtekende ſchubagtige blaadjes; hier uit komen eindelyk veele *Saffraan kolœurige veſelen*, en den opregten Saffraan ſoodanig gelyk, dat men, volgens het geſigt, daar geen onderſcheid in kan ſien, maar is ſonder reuk, en heeft weinig ſmaak. Hier na volgt een groot, wit, wat langagtig, glinſterig *zaad*, leggende in eenige donſigheid verſcholen. Des ſelfs baſt is hard, zynde vol van een wit en ſagt zaad, dat ſoet is. Heeft een dunne, teere en wat veſelagtige *wortel*.

Het waſt hier niet in 't wild, maar het zaad werd ons meeſt uit Duitſland, Vrankryk en Italien toegeſonden, en het groeid hier ook weelderig genoeg in de Hoven. Het werd alle jaren op nieuws geſaaid, want de geheele plant vergaat, en geeft zyn bloemen in de Hooi en Braakmaand.

Ses ofte agt dragmen van dit zaad geſtooten, en met een weinig gekookt waters uitgemelkt, door gedaan en warm gedronken, maakt afgang, en ſuivert de darmen van ſlym: 't ſelvige doet mede het kookſel. Van het zaad ſelvige geeft men van een tot dry dragmen in, dog dat werd ſelden gedaan. Men kan het zaad ook in melk koken, en geven het doorſygſel ten ſelven einde in; uit het ſelvige werd het merg gehaalt, wanneer men het ſelvige zaad ſtoot ofte vryft, en door een grove ſifte laat gaan, ſoo blyven de baſten in de zeef, welk merg men dan in eenige winkelbereidſels mengt, als in het *Electuarium* en *Species Diacarthami*. De bloemen dienen om ſommige ſpyſen en ſaucen een geele koleur te verleenen. Ook vervalſchen de bedriegers daar de regte Saffraan mede. Uit het zaad werd mede een olie geperſt, dienende niet alleen om in de lamp te branden, maar men kan die in plaats van Oliven olie onder ſalven, en andere win-

kel olien mengen. De Papegaijen eten dit zaad ſeer geerne, maar verwekt haar geen loſlyvigheid. De bloem werd door de bank *Saffloer* genaamt.

CXX. HOOFDSTUK.

Caryophyllata, Nägelkruid.

DIt gewas waſt op lage ofte nederhellende plaatſen. Het *lage* heeft een dunne, donkergroene ofte duiſterpurpere, ruigagtige *ſteel*, van een voet ofte twee hoog, die boven wederom in verſcheide takjes gedeelt werd. Onder aan, nevens de ſteel, zyn ruige, in dryen gemeenlyk gedeelde *bladen*, hard en donkergroen, eenigſins getand: hebbende onder ſig nog gemeenlyk twee ofte vier veel kleindere blaadjes; deſe alle hebben een lange, teere, en bygevolg omgeboge ſteel. Hoe ſy hooger komen, hoe ſy kleinder werden. Op het opperſte komen kleine vyfgeblade geele *bloemtjes*, hebbende van onderen nog vyf ſmalle puntige groene blaadjes tot een ſteunſel, en hebben groote gelykeniſſen met de bloemtjes van vyf Vingerkruid: hier na volgen eenige bolletjes ofte hoofdjes, beſtaande uit veele *kernen*, gelykende wel na een onrype Moerbeſie, hebbende yder op ſig als een omgekromt hairtjen, welke ryp zynde, ligtelyk aan de kleederen der voorbygaande blyven hangen. De *wortel* is van veele veſelen gemaakt, bruin, riekende en ſmakende na verlepte Kruidnagelen.

Sy waſt geern in boſchagtige, en op veele onbebouwde plaatſen.

Die op *Bergen* waſt, heeft dikker, grooter, rouwer ofte hairiger *bladen*, rondagtig en aan de kanten getand, met lange ſteelen, aan welke ſig nog ande-

ANGELIER. GINOFFEL.

andere agt ofte tien kleindere ſig vervoegen : de ſteelen zyn mede dun , teer , en ruig , maar niet getakt, in eenige leedjes gedeelt : uit de wortel komen verſcheide deſer ſtammetjes ; deſe hebben op haar top mede goudgeele *bloemen* , dog veel grooter , en uit meerder bladen beſtaande. Hier na volgen ſteekelige hoofdjes rontom als met veeren getakt. De wortel is veel dikker , met minder veſelen , groeijende lang en ſcheef , en van reuk de vorige gelyk.

Sy bloeijen beide in Bloei , Braak en Hooimaand. De laatſte groeid op de gebergten en Boſſchen van Bohemen , Engeland , Normandien , en alleen alhier in de Hoven.

De kookſels van de wortels dienen tot Gorgelwaters in keelgeſwellen ; als mede om de mond te ſpoelen tegens de loſſe tanden , en verrot tandvleis , als mede ſtinkenden Adem ; 't verſterkt mede de ſlappe en ſlymige magen. Het ſuivert mede de vuile ſweeren en wonden , en geneeſt die.

CXXI. HOOFDSTUK.

Caryophylleus Flos , Ginoffels ofte Angelieren.

DEſe bloemen hebben hare verſcheidene namen , als *Betonica* , *Vetonica* , *Flores Tunicæ* , enz. Sy zyn ook verſcheiden van gedaante , als ſmalbladig , breedbladig , heel fyn bladig : de bloem is enkel , dubbel , pluimsgewys heel diep geſnippelt : en de verſcheidentheden der koleuren is menigvuldig , die daarom , gelyk de Tulpen , duiſenderlei namen krygen. Wy ſullen dan maar tweederlei ſoorten verhandelen , namelyk de *groote* en de *kleine*.

De *groote* heeft een ofte meer *Stammetjes* met leed-

jes, glad, rond en blauwgroen, hebbende de hoogte ontrent van anderhalven voet hoog. Yder lid heeft aan yder zyde een *blad*, ſtaande twee en twee over malkanderen. Deſe zyn langwerpig, lyvig, ſmal en ſpitstoeloopende groenblauw van koleur. Tuſſchen de bladeren der ſteelen komen langwerpige groene knoppen, uit welkers vyf getandige Koker, ſoo ſy enkel zyn, vyf vry groote blaadjes ofte bloemtjes komen, aan haar uiterſte randen getand, hebbende in het midden gemeenlyk twee witte draadjes: maar dubbelt zynde, beſtaan ſy uit een menigte blaadjes: deſe *bloemen* verſchelen alle ſeer in groote, en hebben dikmaals ſoo veel bladen, dat de Kokers berſten. De koleuren zyn wit, hoog en laag rood, of met dit rood en wit op duiſentderlei wyſen geſpikkelt, waar na ſy ook menigerlei namen bekomen: ik heb haar eens geel geſien. Sy veranderen mede alle jaren hare koleuren: wanneer ſy uit *zaad* voortkomen, heeft men het tweede jaar eerſt bloem, en dat van alderlei koleuren: dog om ſoo lange niet te wagten, weet men die alle jaren af te ſetten, om nieuwe planten te krygen. De bloem afgevallen zynde, komen in hare Kokers bolletjes met klein ſwart *zaad*. De wortel is matig dik en hard, hebbende veele veſelen. De reuk der bloemen, is als die van de Kruidnagelen, en daarom ook *Nagelboemen* genaamt.

De *Pluimtjes* ofte *kleine* ſoort, zyn van ſteel en *bladen* veel kleinder dan de groote, anders de ſelve niet ongelyk, ook zyn de *bloemen* deſelvige, maar ſeer diep gekerft, na Pluimtjes gelykende. De koleur is witagtig, lyfverwig, ofte bleik Purperagtig, en deſe ſoorten zyn ook wel geſpikkelt.

Beide ſoorten vind men in de Hoven, en ſoo ſy van wonderlyke groote zyn, ofte ſchoone vreem-

de

de koleuren, plant men die in Potten, des Winters in Kelders ofte kagchels te ſetten, want ſy de koude des Winters niet wel verdragen konnen. Sy bloeijen byna de geheele Somer door, ja men ſiet die ſomwylen tot diep in de Winter, ſoo het weinig vrieſt.

De Syroop maakt men van de roode bloemen, om te verſterken, en tegens veele hoofdqualen: ſwymelinge en ſlymige zenuwſiekten: ook kan men de bladen op Brandewyn ſetten, en halen daar de roode koleur uit, en wil men die kragtiger hebben, kan men eenige reiſen op nieuws daar eenige in doen, en dat ſoo dikwyls hervatten, als men begeert. Sy werden meeſt geoeffent om haar aangename koleur en reuk.

CXXII. HOOFDSTUK.

Caſſita ofte Cuſcuta en Epithymum, Schorfte ofte Wrange.

DE *Cuſcuta* en *Epithymum*, zyn eenderlei gewaſch, maar zyn verſchelende van gewaſſchen daar ſy om groeijen, van ſynte, koleur en groote. De *Cuſcuta* waſt om het Vlaskruid, Hennip, Bramen, Hagen en Heggen van Doornen, Hoppekruid, Netelen, Gehoornde Klaveren enz. en is groot, grys, ofte ſomtyds paarsagtig. Het is dan een ſoort van Moſch dat ſig als ſnaren, en als verwarde hairen om de voorſchreve gewaſſen tot den top toe klimt, ſtrengelt, en verworgt: welkers verwarde ſnaren ſoo dik zyn, als de Wyngaarts klawieren: tuſſchen deſe tuiten en draden ſiet men hier en daar eenige bolletjes met witte, dog ſeer kleine bloemtjes, waar na ook eenig zaad volgt, uit

welke niets voortkomt. Ik noem het een Moſchagtig gewaſch, niet om dat het geen bladeren heeft maar om dat het ſonder wortel, (gelyk andere Moſſen) aan de gewaſſen komt.

De *Epithymum* is wel het ſelfde gewaſch, maar is veel fynder van ſnaren, en bruinder van koleur, en deſe vind men eigentlyk aan de Thym: als mede aan de Keule, *Thymbra*, Brem, *Eryngium* enz. in 't kort, men bevind, dat het na de verſcheide kruiden niet alleen van gedaante verandert, maar ook van kragten. In Wiede, Hooy en Oogſtmaand, werden ſy beide meeſt gevonden.

De *Cuſcuta* houd men dan bequaam om by de Geneesmiddelen te mengen, die men tegens de Lever en mildt gebruikt; als ook tegens de ſchurft, ſwartezugt, verſtoppingen: enz. alſoo het ſoude openende zyn: Edog myn gevoelen is daar ſoo groot niet van, en men heeft veel beter dingen.

Behalven de voorgaande ſchryft men den *Epithymum* ook een ſagte Purgerende kragt toe, en is ook veel kragtiger dan de vorige, maar werden beide gemeenlyk ganſch over oud in de winkels gevonden, alſoo die ſelden voorgeſchreven werden, en daarom is het beter tot bekender dingen over te treden.

CXXIII. HOOFDSTUK.

Caſtanea, ofte Caſtanieboom.

DE ſtam van de *Caſtanienboom* waſt vry hoog, ſig met veele takken uitbreidende: werd ook ſeer dik: heeft een hard, vaſt, en langduurent *hout*: de takken zyn begroent met menigte groote, bree-

breede, rouwe, oneffene, lankwerpige, ſpits toegaande, en aan de kanten ſaagsgewys gekartelde *bladeren.* Aan 't opperſte der takken komen tuſſchen de bladeren de *Bloeyſels*, als lange, dunne en groene Kattekens: welke afvallen, even als van de Okkernoten, waar uit geen vrugt voortgebragt werd: maar de *vrugten* komen daar benevens met haar vyf ofte ſeſſen byeen; yder vrugt werd beſloten in een doornagtige ofte ſtekelige bolſter, welke, als de vrugt ryp is, van ſelver open barſt, en zyn vrugt daar uit laat vallen. Deſe uitgevalle vrugt heeft een bruine, taaije en gladde baſt, gemeenlyk plat, dog d' eene bolder dan d' andere, van agteren, daar die aan de bolſter vaſt is, is die ſtroever en grauwer, voor aan is ſy ſpits: dog deſe verſchelen in groote, bolligheid, plattigheid, ſmaak enz. na den Landaard. Deſe baſt afgeligt zynde, is ſy aan haar binnenſte zyde wolagtig: maar de vrugt ſelfs is nog met een dunne, roodagtige baſt omringt, die daar nauw omgeſloten is.

De *Ros Kaſtanien* ofte *Paarde Kaſtanien* verſchelen van de vorige alleen hier in, dat hare *bladeren* in vyven ofte ſeſſen geſpleten zyn, en brengt dikkere en ronde vrugten voort.

Sy waſſchen in Braband, Vrankryk, Spangien, Italien, Duitſland en alhier in de Landen van de liefhebbers. De Kattekens ſiet men in Grasmaand, maar de vrugten komen tegens den Herfſt.

De binnenſte baſt is ſeer vrang, en dienſtig om de buikloopen te ſtoppen, als mede de te overvloedige ſtonde en witte vloed: werd mede bequamelyk by de bloedſtempſels gedaan. De vrugt werd, als bekend is, geſoden ofte gebraden gebruikt, welke heel warm gegeten, veele een afgang doen hebben: maar koud, doen ſy ſtoppen. In de Landen daar het koorn ſpaarſaam is, werden ſy op

den oven gedroogt, gemalen daar brood van gebakken.

CXXIV. HOOFDSTUK.

Cauda Muris, Muiſen Staart.

Muiſen Staart waſt een palme hoog, en komen uit een veſelig *worteltjen*, eenige grasagtige, dog dikkere *blaadjes*, tuſſchen de welke eenige *aartjes* uitſpruiten, gelyk als van een kleine weegbree: welke open gaande eenige grasverwige *bloemtjes* komen, en daar na langagtige, kaale aartjes, als ſtaartjes, in welke ſeer klein bruin *zaad* is.

Nog is'er een ſoorte welkers aare byna twee ſpannen hoog is, anders het vorige ſeer gelyk.

Sy waſſen op ſandige en vogtige velden: als mede hier langs het Hykant. Het kleine bloeyd in het voorjaar, maar het groote heb ik in zyn Bloeyſem in 't laatſt van de Somer gevonden.

Des ſelfs deeltjes, kragten en gebruik, zyn als die van de weegbree, van welke het een ſoort ſchynt te weſen.

CXXV. HOOFDSTUK.

Centaurium minus, Duiſendgulden kruid.

DE *Centaurium Minus*, waſt met weinige dunne, en eenigſins kantige ſtammetjes, een ſpanne hoog, of, ſoo het een goede grond heeft, hooger. Deſe verdeilen ſig boven in verſcheide takjes: deſe ſtammetjes zyn bewaſſen met *blaadjes*, die twee en twee over malkanderen geplaatſt zyn, en dat tot boven

NTAURIUM
INUS.

CAUDA
MURIS.

SENT-GULDEN KRUID. MUISEN STAART.

ven toe, van maakſel en gedaante die van den *Hy-*
pericum ofte St. Janskruid gelyk, welke na de dor-
re ofte vogtige aarde in groote veel konnen ver-
ſchelen: als mede van groenigheid: deſer gedroogt
zynde, werden geel. Op den top komen veele,
kleine, vyfbladige en ligtpurpere *bloemtjes*, ſom-
yds, dog ſelden wit, waar na eenige langwerpige
zaadbolletjes komen, in welke ſeer veel klein *zaad*
beſloten is. De wortel is geelagtig, veſelig, en
hard.

Sy waſſchen in Holland veel in de laagten van de Duinen, als mede buiten Uitregt: maar waſt weelderiger in de Weijen. Het bloeid in Hooi en Oogſtmaand, en werd dan vergadert en gedroogt.

Het werd niet alleen *Santori* genaamt, maar *Duizentgulden kruid*, en dat om zyn groote kragten, en dat voornamelyk tegens de koorts. Hier mede maakt men, met byvoeging van Alſem, en geſegende Diſtel, een Alſem Wyn tegens de koortſen af. Tegens de koorts kan men het kookſel mede gebruiken, als mede een Pop daar van in bier hangen: men kan het mede dagelyks trekken, als Thee: maar men gebruikt het ſelvige ſelden dan met byvoeginge van andere koorts middelen: men kan het kookſel mede uitdampen, en gebruiken 't ſelvige in minder gewigte: het kruid is bitter, en dood de wormen, verteert de ſlym, en neemt alle verſtoppingen weg: 't vervordert de ſtonden, maakt den buik week, en des avonds gebruikt, verwekt matig ſweet: het kookſel als mede den Honing daar af gemaakt, ſuivert de wonden en ſweren, en in d'oogen gedrupt, beneemt der ſelver duiſterheid. Het is den Waterſugtigen mede niet ondienſtig. Hier werd mede een vaſt ſout uit gebrand, en geloogt, gelyk als dat van den Alſem.

CXXVI.

CXXVI. HOOFDSTUK.

Cepa, ofte Ajuin, anders Euijen en Cipels.

DEn *Ajuin* verſcheelt in groote, gedaante en koleur. Sy zyn groot of klein; plat, rond, ofte langwerpig; rood, wit, ofte geelagtig.

Sy hebben alle lange, ſmalle, holle, ſchoongroene ſappige *bladen*. Uit het midden deſer ryſen een ofte meer groene, ronde, holle ſtelen, zynde onder veel buikiger dan boven, alwaar ſy ſmal zyn, wel van twee voeten hoog. Yder krygt op zyn bovenſte een groote roode knop, met een dun vliesjen bekleed, welk open berſtende, vertoonen ſig een menigte ſesbladige groenwitte *bloemtjes*: ſtaande alle in 't rond, even of het een raagbol was. Deſe veranderen met 'er tyd in witte bolſtertjes, in welke ſwart, drykantig en matig klein *zaad* beſloten legt. De *wortel* beſtaat uit veele ſchilferingen ofte rokken, die te ſamen een bol maken, en den *Ajuin* eygentlyk genoemt werd: deſe hebben van onderen verſcheide nederſinkende veſelen.

Hare bollen konnen het jaar overblyven, en ſoo haar d' aarde geweigert werd, ſchieten ſy van ſelver uit, teerende, als men ſegt, op haar eigen ſmeer; en die geven dat jaar bloem en zaad, maar gemeenlyk werden ſy alle jaren geſaaid in de Moeshoven. Sy bloeijen gemeenlyk in Braakmaand, en het zaad vergadert men tegens de Herfſtmaand.

Het ſap in d'ooren gedrupt, beneemt de tandpyn, ſulx doet het mede door de neuſe opgeſnooven. Ajuin onder de heete aſſche gebraden, en tot een

een Pap geſtooten dient om op d' eerſt gebrande plaatſen te leggen. Ook werden ſy bequamelyk in Pappen gedaan, om de geſwellen te doen vermurwen. D' eerſt gebore kinderen flauw zynde, of dat men weten wil of ſy leven, houd men een verſch doorgeſneden Ajuin voor de neus: het welke men mede aan oude luiden doet, die flauw zyn, ofte opſtygingen hebben, in de plaats van *Aſſa Fætida.*

Voorts werden ſy tot ſpyſe gebruikt rauw, gebraden en gekookt. Sommige arme luiden eten die rauw met droog brood: andere rigten daar een Salade van met Pekelharing, of ſy etenſe by de Pekelharing. Ook ſnyd men die jonge bolletjes wel over de Salade. Men kanſe braden, ſchillen, en als een Salade opdiſſen. Ook kookt menſe en men eetſe met boter, of olie en Azyn. Ook werdſe by vleis en viſch geſtooft. Sy zyn geſond in koude en ſlymige lighamen, maar geven weinig voedſel. Sy verteeren de ſlym der darmen, en daarom doen ſy veel winden loſen. Sy dienen ook de gene welke haar maandgetyden te ſpaarſaam gaan.

CXXVII. HOOFDSTUK.

Ceraſus, van de Kerſen, Krieken, Morellen.

Kerſen, Krieken en *Morellen*, zyn al eenderley ſoort van geboomte, maar verſchelen een weinig in de gedaante, groote, koleur en ſmaak der vrugt. Wy ſullen alleen dryderlei ſoorten ophalen, want om alle ſoorten van yder gewas te beſchryven, ſoude veele ſware boeken vereiſchen.

D' *eerſte* is dan een *Wilde Kriekeboom*, groot en hoog

hoog, redelyk dik van ſtam en wel getakt. Heeft een gladde donkerbruine, en taye baſt, die ook veeltyds ſig grys ofte witagtig vertoont. Het *hout*, naaſt de ſchorſe, is witagtig, maar hoe nader aan het hert, hoe het bruinder werd. Heeft redelyk breede, lange, matig harde, donker groene, doorribde, ſpits toeloopende, en aan de kanten geſchaarde *bladen*, met korte ſteeltjes. In het voorjaar komen daar witte vyfbladige *bloemtjes* aan, hebbende van onderen groene blaadjes voor haar ſtoel, in 't midden zyn ook eenige witte veſeltjes, ſtaande yder op zyn ſteeltje. Hier na komen daar groene vrugtjes aan, die langwerpig zyn, welke grooter werdende, een roode, ofte ſwarte koleur bekomen, hangende yder op zyn ſelven, aan lange, dunne, purperagtige ofte duiſter groene ſteeltjes. De *vrugt* is ganſch ſappig, in welkers midden een houtagtig neutjen ofte ſteentjen legt, in welke de *kern* beſloten is, die wat bitteragtig, dog niet onaangenaam van ſmaak is: byna van ſmaak gelyk als die van Perſiken ofte Aprikoſen. Deſe vrugten zyn gemeenlyk ſoet.

De *Spaanſe Kerſen* zyn de voorgaande in alles gelyk, maar de *bladen* zyn wat grooter en niet ſoo duiſter groen; de Kerſen zyn root, wit, ofte rood wit gemengelt, met vry lange ſtelen: ſoet van ſmaak. Maar een andere ſoort heeft groote en ganſch ſwarte Kerſen, met een ſeer duiſter rood ſap, die men *Morellen* noemt.

De *derde* ſoorte waſſchen lager met kleinder *bladen*, en is de eigentlyke *Kerſeboom*; de ſtam is dunder en teederder, en de ſchorſen rouwer. De *vrugten* zyn rond, ſeer vleeſig, tuſſchen ſoet en ſuur, dat is, amperagtig: rood, ſwart ofte bruin van koleur: alhoewel men nog een ſoorte vind die byna witte vrugten voortbrengt.

In

In deſe gewaſſchen bemerkt men veeltyd eenig verſchil: want wanneer ſy ongeënt ofte op haar gelyke geënt zyn, ſoo krygen ſy groote Krieken met korte ſteeltjes, ja dikwils ongelooflyk groot. Maar die men op wilde ofte Spaanſe ent, hebben kleinder Krieken, met kleinder ſteeltjes, en langer ſteeltjes, welke vroeger ryp zyn.

Hier by komt nog een Kerſeboom met *dubbelde bloemen*: een die de Kerſen aan heele riſten hangen, gelyk d' Aalbeſien, die ik beide te Middelburg en elders geſien heb. Een derde die ſeer heeſteragtig ſchynt te zyn, is in alle deelen ſeer klein en lang.

De wilde ſoorten vind men in veele boſſchen onder ander geboomte, welke met verënten en verplanten, tam gemaakt werden. De *Spaanſe* en andere ſoorten, vind men in de Boogaarden en Hoven. Sy komen voort uit hare kernen, welke groot genoeg zynde, verplant werden en geënt. Sy bloeijen met het voorjaar in de Lente: en de vroege geven haar vrugten ſomtyds in Wiedemaand, maar d' andere in Hooy en Oogſtmaand: maar hier in moet men het jaar waarnemen, dat d' eene reis vroeger, en d' andere reis latere vrugten voortbrengt.

Men agt dat het water daar van overgehaalt, als mede Syroop tegens de vallende ziekten en ſtuipen dienſtig ſoude zyn: maar ik heb, myns oordeels, daar weinig agting voor. Men kan daar een Wyn van maken, om de flauwten te verſterken: ſiet de wyſe van maken in myn Practyk. Uit het uitgewerkte ſap kan men een fyne geeſt halen om te verſterken.

Uit de baſt komt een gom druipen, d' Arabiſche niet ongelyk, dog ſelden ſoo wit, en ſoo groot van bolletjes. Van deſe een lood ofte twee in ſoete melk gekookt, ſtopt de darmloop: voorts mag men deſelvige gebruiken, alwaar men de Arabi-

ſche

ſche Gomme toe gebruikt. Men agtſe anders goed tegens het Graveel: maar ik agt ſulx mis te weſen. De kernen der ſteenen zyn beter daar toe: en zyn ook dienſtig de ſlymige magen, in plaats van bittere Amandelen gebruikt. Ook perſt men daar een olie uit, die men in de plaats van andere Amandelolie kan gebruiken.

Het ſap, voornamelyk van de rinſche, kan men met ofte ſonder ſuiker tot een gelei uitdampen, om de dorſtige tongen te laven. De vrugten werden alhier mede met ſuiker geconfyt, het ſy nat, het ſy droog. Het ſap van de ſwarte, zynde uitgewerkt met wat ſuiker, en de geſtoote pitten daar by, dient niet alleen om daar mede te ſtoven, en roode ſaucen te maken, maar by de Wyn gedaan, geeft die een aangename koleur en ſmaak. De ſwarte Morellen werden wel op Maartſe en Septemberbieren gedaan, te minſten het dik gemaakte ſap, om het een ſchoone koleur te doen hebben. De Kerſen en Morellen op den oven ofte aan de Boomen gedroogt, dienen des Winters om te ſtoven, en als voor verſche Kerſen op te diſſen. Kerſen veel gegeten, doen wel wateren, en maken de verſtopte lighamen lugtig, en veroorſaken in veele een afgang, maar laten veel ſuur na.

CXXVIII. HOOFDSTUK.

Cervicaria, Trachelium, Rapunculum, ofte ſoorten van Halskruid, Raponce met en ſonder Aaren.

VAn het *Halskruid* ſullen wy nevens de *Raponce* ſes ſoorten beſchryven. D' *eerſte* is het *groote Hals-*

Halskruid, ſeer na de *Viola Mariana* ofte *Mariettes* gelykende. Uit zyn wortel komen verſcheide hairige, kantige ſtammetjes, van een voet ofte twee hoog, die ſig in eenige weinige takken verdeelen. De *bladeren* zyn ruig, breed, ſpits toeloopende, en aan de kanten gekerfde bladen, hebbende yder een rouw ſteeltjen, van gedaante de Netelbladen ſeer gelyk, maar ſoo donkergroen niet, en wel ſoo lyvig. Langs de ſteelen heeft men de *bloemtjes*, op de wyſe als Klokjes, wat kleinder als die van de Mariettes, aan haar uiterſte in vyf puntige deelen gedeelt, een weinig buitenwaarts omgebogen, wit, bleikpurper, oft blauwagtig van koleur. Van binnen zyn eenige veſelen. Yder bloemtjen ſtaat in een diep gekorven groen Kokertjen. De *wortel* is matig dik, met veele veſelen behangen.

Het *tweede groote Halskruid* is de vorige wel gelyk, maar heeft geen ruige *bladen* nog ſtam. De *bloemtjes* zyn Violetpaars van koleur, en de *wortel* is de vorige gelyk.

Het *kleine Halskruid* waſt ſoo hoog niet, de *bladen* zyn kleinder, bleiker en minder rouw. De bloemtjes zyn kleinder, bleekpurper ofte peers, veele digt by een, en regt op ſtaande, niet nederhangende. Is van *wortel* mede als de vorige, maar ſo okloek niet.

De *vierde* noemt men *Raponce*, ofte *Rapunculum*, deſe heeft korter Stammetjes, als het groote Halskruid. De *bladen* zyn het ſelvige ook ſeer gelyk, dog niet ſoo diep geſchaart, nogte ſoo ruig niet. De *bloemtjes* buigen ſig nederwaarts, bleikpurper, ofte paarsagtig blauw. De *wortelen* zyn wit, dun, die met veele veſelen voortkruipen.

De *vyfde* ſoort is mede een *Raponce* ofte *Wilde Raap*, heeft dunne Stammetjes met langwerpige, effene, ſmalle, kaale en ongekorve *blaadjes*; de

bloemtjes zyn kleinder als die van halskruid, gemeenlyk blauw: de *wortelen* zyn wit, ontrent een vinger lang, bequaam om gegeten te werden.

Eer de bloemen deſer ſoorten open gaan, zyn ſy vyfhoekig, maar als de bloemen open zyn, vertoonen ſy een langagtig Klokjen met vyf puntige tippen, met eenige witte draadjes daar in. De zaadhuisjes ſelfs zyn hoekig, boven breed maar blood.

Een *ſeſde ſoort* van *Raponce* ofte *Wilde Raap* heeft onder breede *bladen*, maar hoe ſy hooger groeijen, hoe die ſmalder werden. De Stammetjes werden een ſpanne hoog, op welkers top de *bloemtjes* komen als een aare, en daarom *Voſſeſtaart* genaamt. Deſe *bloemtjes* zyn klein, en eer yder in 't beſonder open gaat, gelyken ſy wel een klein hoorntjen, maar open gaande, vertoonen ſy vier ſmalle blaadjes, die wit, blauw ofte purper zyn. Daar na volgen kleine *zaadhuisjes* digt by een; heeft, gelyk andere Rapen, witte wortelen.

De dry eerſte ſoorten waſſchen alhier alleen in de Hoven, maar in Duitſland, waſſchen ſy meeſt langs de Weijen. Het vierde, vyfde en ſeſde vind men hier en daar in de Boſſchen, en aan de Zee gelegene plaatſen. Sy bloeijen in Braakmaand, en ſommige daar van de meeſte Somer door.

Deſe gewaſſen werden gekookt, en in de keelgeſwellen met het kookſel gegorgelt, en het overige buiten om den hals geſlagen, en daarom meint men, dat het halskruid genaamt is. De wortelen van de Raponce werden over de Saladen geſneden en gegeten. Ook werden die gekookt, gebraden en gebakken: en men meint dat ſy de melk vermeerderen: 't is ſeker dat ſy geen quade gyl in de maag en darmen maken, en een goed voedſel zyn.

CXXIX.

CXXIX. HOOFDSTUK.

Ceterach ofte Aſplenion, Miltkruid ofte Steenvaren.

DE *Steenvaren* is een laag gewaſch, beſtaande alleen uit lange, harde, ſmalle *blaadjes* een palme hoog, aan beide zyden zaagsgewyſe diep geſneden, ſoodanig dat de kerf van d' eene zyde, niet en komt tegen over de ſnede van d' andere zyde, van boven geelgroen, en van onderen wolagtig Kaſtaniebruin, zynde in plaats van de *bloemtjes*, waar uit mede ſeer klein *zaad* uit valt, welke het met de *Scolopendria*, *Capillus Veneris* enz. gemeen heeft. De *wortelen* beſtaan uit een menigte fyne, ſwarte, en door een verwarde veſelen.

Men vind het meeſt op oude verlatene plaatſen tuſſchen de klippen, by oude Kaſtelen en timmeragien in Italien, Vrankryk, Spangien, Engeland, Candien &c. Dit gewaſch is het geheele jaar groen, maar meeſt in de Somer, want het krygt in de voortyd wederom nieuwe benamingen.

Men agt het ſonderlinge tegens de Milt en Leversverſtoppingen, en Geelſugt, wanneer men het kookſel drinkt, ofte het ſelvige dagelyks trekt gelyk als de Thee: men ſegt ook dat het de piſſe afſet, de ſtonden dryft, en het zaad vermindert.

CXXX. HOOFDSTUK.

Chærefolium, ofte Kervel.

MEn noemt de ſelve mede *Chærephyllum*, *Cerefolium* en *Cherefolium*, deſe waſt wel twee of dry voeten hoog, de bladen zyn wel groot, maar in verſcheide ſteelen wederom onderdeilt, waar aan wederom dunne, tengere, gekorvene, geelgroene *blaadjes* waſſchen: in gedaante byna als de Peterſeli: de reuk is ſeer aangenaam. De ſteeltjes en ſtammetjes zyn van d' eigenſte koleur en reuk, rond, hol, dun en tenger, welke, wanneer het *zaad* rypt, purperagtig werden. Op de top komen kroontjes, met menigte ſeer kleine, witte vyfbladige *bloemtjes*. Waar na een lang, ſwart, dun, en aan beide zyden puntig *zaad* komt te volgen. De *wortel* beſtaat uit veſeltjes.

De Kervel blyft de geheele Winter over, en dan heeft men die vroeg in 't voorjaar: maar is malſer, wanneer die geſaaid is. Sy waſt gewillig in alle Moeshoven in een goede vette aarde. In 't voorjaar geſaaid, bloeyd deſelvige in Braak en Hooimaand: maar ſoo men geduurig goede Kervel begeert, moet men die dikmaals affnyden, anders krygt die te harde ſteelen, en ſchiet in 't zaad. Welke men in de Oogſtmaand ofte in het najaar zaaid, is in het voorjaar bequaam, om te gebruiken, en daar vroeg zaad van te queeken.

Van de Kervel maakt men kookſels om wel te doen wateren, en het geronne bloed los en vloeybaar te maken, als mede tegens het kolyk: men maakt daar ook ſtovingen van, om op den buik te leggen tegens kolyk, en wanneer men zyn water

niet

niet loſen kan. Het overgehaalde water dient mede tot deſelvige qualen.

Dit kruid werd veel gebruikt om daar Warmoes van te hakken : als mede om Kerveltaarten , en Kervelkoekjes met melk , eijen , ſuiker , biſcuit enz. te bakken. Men kooktſe mede in ſoete melk , en men gietſe over witte brood , om een ſop te maken ; zynde goed voor mannen die wat aan de koele kant zyn.

CXXXI. HOOFDSTUK.

Chamædris , groote en kleine kruipende Chamedrys , ofte Bathengel.

DE *Chamædrys* mede *Gamanderlyn* en *Triſſago* geſegt : heeft twee kruipende ſoorten , een groot en een klein. De *groote* , beſtaat uit veele vierkante , kleine , dunne , houtagtige rysjes , die hier en ginder ter aarden neder kruipen : heeft kleine , breede , dog een weinig langere ſpitſe *blaadtjes* , aan de kanten getand : ſtaande twee en twee met korte ſteeltjes over malkanderen , eenigſins wolagtig ofte gehaart : matig hard. De *bloemtjes* zyn van gedaante als de doove netelen , dog veel kleinder : ſpruitende nevens de blaadjes uit , voornamelyk boven , van koleur purper rood , ofte donker paars , waar na een klein en ſwart *zaad* volgt. Heeft een veſelagtige en voortkruipende *wortel* , waar uit wederom nieuwe loten te voorſchyn komen.

De *kleine* verſcheelt van de vorige alleen hier in , dat de *blaadjes* van onderen grys zyn , en harder van ſteelen.

Beide ſoorten waſſchen alhier in de Tuinen : bloeijende beide in Hooy en Oogſtmaand. De-

ſe hoe ſy beter aarde hebben, hoe ſy grooter werden.

Men gebruikt dit gewas tegens de verſtoppingen van de Lever en Milt: is vry bitter. Des avonds het kookſel heet gedronken doet ſweeten, en verdryft de koortſen; is dienſtig in Scheurbuik, Waterſugt, Wormen, geronne bloed, opgeſtopte ſtonden, Jigt, Flerecyn enz.

CXXXII. HOOFDSTUK.

Regt opſtaande Chamædrys.

DIt gewaſch verſcheelt van het vorige kruipende *Chamædrys* niet, dan dat het Heeſters gewyſe, met houtagtige ſteeltjes regt op waſcht: de blaadjes zyn mede wat grooter.

Het waſt op gebergten en dorre plaatſen, maar alhier alleen in de Tuinen. Het bloeyd en geeft zyn zaad in de tyd als de vorige.

Het gebruik is mede als de vorige.

CXXXIII. HOOFDSTUK.

Chamædrys Sylveſtris, Teucrium, wilde Gamander, wilde Bathengel.

DEſe ſoort heeft dunne, hoekige rysjes ofte takjes, die gelyk als eenige knoopjes ofte leedjes vertoonen, een voet ofte anderhalf hoog, ſig eenigſins na d' aarde buigende. Hier aan ſtaan kleine, wat breede en langagtige, ſpitsloopende, zaagsgewyſe ſagte *blaadjes*, twee en twee over malkanderen, ſonder ſteeltjes dog niet digte by een. Van 't mid-

't midden deſer ſteeltjes tot boven in den top, komen tuſſchen yder blaadjen een klein vier gebladert blauw *bloemtjen*, met eenige veſelen binnen ſig: en deſe vertoonen byna een aare, ſtaande yder op een kort ſteeltjen, van onderen heeft yder bloemtjen ook een ſteunſel van eenige groene blaadjes. Na deſen volgen daar breedagtige huisjes, met klein *zaad*. De *wortel* is dun en veſelig.

Dit gewas groeid langs de wateren en wegen, ook in Boſſchagien: maar verandert ſeer na de plaats daar het voortkomt: ſomtyds zyn de bloemen bleiker, en ſomtyds de blaadjes rouwer en hairagtiger: of de bladen ſtaan ylder; of het heeft ſoo veel takjes niet, of het heeft 'er meer. Men ſiet het de meeſte Somer door bloeijen, en onderwylen zaad voortbrengen.

Men agt het bequaam tegens alle verſtoptheden van Lever en Milt, en andere klieren.

CXXXIV. HOOFDSTUK.

Chamæpytis, Veld Cypres.

DIt gewas noemt men ook *Iva*, *Iva Arthetica*, *Iva Arthritica*, *Ajuga*, *Abiga*, enz. Deſe is dryderlei: d' *eerſte* heeft veele, kleine, dunne, hairagtige takjes, half en half opſtaande en ter aarden neder leggende; de *blaadjes* ſtaan aan yder lid twee en twee, tegens malkanderen over, ſonder ſteeltjes, lang, en ſmal, ſomtyds in vieren, maar meeſt in dryen gekloven, een weinigjen ruig; niet te groen van koleur. Tuſſchen 't begin der blaadjes komen kleine, geele *bloemtjes*, hebbende elk zyn groen, en eenigſins getand kokertjen. De *wortel* is veſelagtig, 't geheele gewas riekt eenigſins harſtagtig na

den Pynboom: en daarom heeft het zyn naam na den Pynboom gekregen, als of men ſeide lage Pynboom.

De *tweede* waſt met kromgeboge, dikkere vierkante en eenigſins wolagtige ſteeltjes meer opwaarts; heeft veele ledekens, uit welke aan yder zyde een *blaadjen* voortkomt, yder aan een ſteeltjen, breed, dog in veele ſnippelen gedeelt; tuſſchen haren oorſprong komen dry ofte vier bleekpaarſe ofte purperroode *bloemtjes* ſtaande yder in zyn groen getand kokertjen. De *wortel* is dun en veſelagtig. Dit gewas riekt mede na de Pynhars.

Het *derde* riekt mede na den ſelven hars, hebbende ſes of ſeven gryſe ſteeltjes, een palme hoog; deſe deilen ſig nog in andere kleindere takjes. Hier aan waſſchen kleine, een weinig breed en lange ſpits toeloopende gryſe *blaadjes*, ſonder ſteeltjes. Op het top der ſteeltjes komen kleine, bleikgeele, en mede in kokertjes ſtaande *bloemtjes*. De *worteltjes* zyn mede veſelagtig.

Sy waſſchen hier alleen in de Kruidbeminnaars Hoven: anders op ſteenige, puinagtige en ſandige plaatſen. Sy bloeijen in Hooi en Oogſtmaand, en geven klein zaad.

Het zyn matig verwarmende kruiden, dat uit de reuk blykt, en by gevolg dun van deelen. Het kookſel of gedronken als Thee, ofte het uitgerookte ſap in pilletjes ingenomen, werden gebruikt tegens het fierecyn, waterſugt, geelſugt, en alle zenuwziekten. Verdryft verſtoppingen des Levers, Milts en van alderlei klieren: men ſegt dat het mede de piſſe dryft. Uiterlyk mag men het in Pappen doen of ſtovingen om geſwellen te doen verdwynen, ofte te vermorwen, en dat met honig en terwenmeel: en dient dan voornamelyk op harde en geklonterde klieren der borſten.

CXXXV.

CXXXV. HOOFDSTUK.

Chelidonium Majus, Gouwe, ſtinkende Gouwe, of Schelkenskruid.

MEn noemt het mede *Chelidonium*, *Celidonium*, *Hirundinaria Major*, en dat om dat men meint dat de ſwaluwen hare oogen daar mede ſouden geneſen. De *ſtelen* zyn rond, blauwgroen, boven in verſcheide andere takjes gedeelt, van een voet of twee hoog, een weinigjen gehaart, tenger, ligtbrekende, met verſcheide knoopjes: gebroken zynde, vloeyd daar een goudgeel ſap uit. De *bladeren* komen met ſteelen of uit de wortel, of aan de leden der ſteelen, zyn lang, in ſeven, vyf of meer of minder deelen tot de middelribbe toe gedeelt, welkers blaadjes dan een weinig langwerpig zyn en getand: tenger, blauwgroen, glad, ſagt en ſappig; welke ligt gebroken zynde, uit hare ribbetjes mede een goudgeel ſap geven. Op de toppen komen ſes of ſeven vierbladige *bloemtjes*, met eenige geele Saſelingen in 't midden, elk op zyn ſteeltjen: 't welk afvallende, komen daar matig lange hauwkens ofte zaadkokertjes, inhoudende een klein geelagtig of bruin, en blinkend *zaad*. De *wortel* is een pink dik of wat dikker, een vinger lang, met eenige veſelen behangen: van koleur Saffraangeel, dat is hooggeel, ofte roodgeel, ſoo van binnen als buiten: gevende mede een ſap, gelyk de ſtruik en bladen. Dit geheele gewas is ſwaar van reuk; ſcherp, bytend en bitteragtig.

Daar is nog een ſoort het vorige gelyk, maar de bladen zyn wat kleinder, en de bloemtjes zyn om de kanten wat gekartelt.

Het zaaid zyn ſelven, of het komt voort van zyn overgeblevene plant, die het geheele jaar lang groen blyft, en bloeid van Lente tot in het laatſte des Somers, hebbende onderwylen ryp en onryp zaad. Het groeid geern op ſchaduwagtige plaatſen, die niet betreden werden: en waſt weelderig in een ſchaduwagtigen hoek der Hoven.

Uit de reuk en ſmaak beſtaat de geheele plant, uit fyne en doordringelyke deeltjes: en is bequaam den geelſugtigen, alſoo het de verſtopte kliertjes des Levers opend, waar door de galle moet afgeſcheiden werden: is voorts ook daarom dienſtig de verſtoptheden van alle ingewanden. De wortel behoorlyk geſneden kan men als een ſetpil gebruiken. Het gele ſap gemengt of ongemengt, geneeſt de oogſchillen, en oogvlekken, ſomtyds met een ſagt penceeltjen ofte veertjen, daar een weinig van opgeſtreken. Het ſelve dagelyks op de vratten der handen geſtreken doet die binnen korten afvallen. Men kan het gebruiken als een kookſel; of het kruid met zyn wortel in een ſakjen doen, en op wyn of bier hangen, en drinken: of men kan het ſap uitperſen, en tot de dikte van pillen uitdampen. Of men doet by het ſap witten honig, en men kookt het tot de dikte van honig, om ſweeringen te ſuiveren, of om verſche wonden te geneſen. Het verſche ſap, voornamelyk het geele in wonden gedrukt, geneeſt ſeer ſchielyk: en dit kruid werd daarom onder de wondkruiden gerekent. Men maakt hier ook een water af tegens de oogqualen, maar is van weinig nut, ten ware uit het ſap alleen.

CXXXVI.

CXXXVI. HOOFDSTUK.

Chelidonium minus, Hirundinaria minor, Scrophularia minor, kleine Gouwe, ofte klein Steenkruid.

DE *Kleine Gouwe* heeft de minſte gelykeniſſe niet met de groote, dan alleen in geeligheid der bloemtjes. Het is een lage plant; de *bladeren* zyn van groente, groote, dikte, ſtelen, enz. de Lepelbladen ſeer gelyk. Krygt uit de grond eenige kleine tengere *Stammetjes*, die langs de grond voortkruipen, en op nieuws daar in wortelen, om nieuwe plantjes te maken. Hier op groeijen agt bladige, geele, ronde, dog ſpits toeloopende *bloemtjes*: (door d' oeffeninge werden de bloemtjes dubbelt) na welke de zaadbolletjes volgen, vol klein *zaad*. De *wortel* is veſelagtig, hebbende veele aan een hangende knobbelige worteltjes, die van de wortel des grooten Speenkruid gelyk; langagtig rond, als een uitgeweikte Tarwkorlen, dog ſommige zyn wat langer.

Het waſt hier en daar in de Weijen, Bleikvelden en Bogaarden, op waterige of ſchaduwagtige plaatſen. Soo ras het vrieſen over is, komen de blaadjes uit d' aarde, waar na de bloemtjes volgen, maar in Meimaand, ſiet men van het geheele gewas niet meerder, blyvende alleen de worteltjes in d' aarde.

De bladeren zyn ſeer ſcherp, maar in Switſerland en elders brandende op de tong. De bladeren alhier geknauwt, beneemt het bloedige tandvleis. De bladeren op de ſchurfde nagelen gelegt, verdryft

dryft die. Het ſap van bladeren en de worte', geneeſt d' ambeijen ofte ſpenen, daar het zyn naam na heeft. Sommige dragen eenige der worteltjes by ſig, om de ſpenen te verdryven; maar ik agt dit een bygeloof. 't Sap geneeſt de vygwerden aan den aars daar mede geſtreken. Het trekt blaren op de huid en doet die ſweren. De bladeren ſtukken gevreven en een weinig in de neus gehouden, doett veel ſnotterigheid loſen. Verdryft de kropſweren en wratten, daar mede gevreven.

CXXXVII. HOOFDSTUK.

Chryſanthemum, Vokelaar ofte geele Ganſebloemen.

DE *Stammetjes* zyn rond, effen en kaal en in eenige takjes gedeelt, van een voet hoog, hier aan groeijen langwerpige *bladen* van een vinger breet, ſeer geſnippelt, dog in d' eene meer dan in d' andere, na de grond en plaatſe daar ſy voortkomen. Op het opperſte komen de *bloemen*, van maakſel byna als een kleine, enkele goudsbloem, zynde niet alleen het binnenſte knopje geel, maar ook de rondom ſtaande blaadjes, welke glinſterig geel zyn, die yder op haar uiterſte een inkneep ofte kerving hebben. De reuk is niet onaangenaam. De *wortelen* zyn veſelagtig.

Men vind het veel in Bouwlanden, Akkers en tuſſchen de Moeskruiden, enz. Het bloeid in Wiedemaand tot in Oogſtmaand toe.

Men kan het bequamelyk onder de Pappen doen, die men gebruikt om te vermorwen en te verteren. Voorts zyn de kragten ons onbekend.

CXXXVIII.

CXXXVIII. HOOFDSTUK.

Cicer Rubrum, *Roode Cicers.*

DEſe *Cicers* zyn rood, ſwart of wit. De *Roode* hebben dunne, harde, houtagtige, wat haaragtige ofte ruige, ſig wat nederwaarts buigende *Stammetjes*, ſig in verſcheide takjes deilende; uit yder lid komen de *blaadjes*, met haar elven ofte dertienen aan een vry lange middelzenuw, zynde wat breed, ſpits, en geſchaart, ſtaande twee en twee tegens malkanderen over. Onder de ſteelen deſer blaadjes komen de *bloemtjes*, een alleen, yder op zyn eigen ſteeltjen, van gedaante als die van de gemeene Peulen, dog kleinder, wit ofte purper roodagtig; waar na een klein kort, en blaasgewyſe *Peultjen* volgt, waar in twee of dry kantige en gehoekte Cicers leggen, hebbende yder een puntig knoopjen. Deſe zyn wit, rood, of ſwart, dat is duiſter rood. De *wortel* is lang, dun, wit, en veſelagtig.

Sy waſſchen meeſt in Italien en Spanjen, en daar om *Spaanſe erwten* genaamt; dog alhier waſſchen ſy in de Hoven, maar beſt op brakke gronden; ſy bloeijen met het laatſte van de Lente, waar na de Peultjes des Somers rypen.

Sy werden als andere Peulvrugten, uitgedopt, gekookt en gegeten, voornamelyk de witte. Het ſap daar deſelvige in gekookt zyn, werd tegens 't Graveel gebruikt en om het water af te ſetten: maar hier toe gebruikt men in de winkels alleen de roode of ſwarte. Het meel daar van, kan men in de plaats van Boonemeel gebruiken, om Pappen te maken. Sy werden in Italien, Sicilien, Grie-

Griekenland, enz. gerooſt, en van de Kinderen gegeten, ofte van de reiſende man, tot ſpyſe, mede genomen; of ſy bakken eenige koeken van het meel: ik denk, dat men deſelvige in plaats van Coffèe ſoude konnen gebruiken: waar van de Coffybranders zich zedert eenigen tyd met veel voordeel, dog geen minder bedrog, hebben weten te bedienen.

CXXXIX. HOOFDSTUK.

Cicuta, Scheerling of dulle Kervel.

DEſe heeft een lange, gladde, geknoopte, holle, dikke, bleikgroene, dog van onderen voornamelyk, purper geſpikkelden (als een adders huid) *ſtam*, van vier, vyf of ſes voeten hoog, of lager, na die een bequame grond heeft. De *bladeren* zyn duiſter groen, gemaakt, gedeelt, geſnippelt, en geſchaart, byna als de Peterſelie ofte Kervel, dog ſomtyds wel ſoo groot van uitbreidinge, ſtinkende van reuk. Op de top van den halm komen groote kroontjes, op de wyſe als van de Dil off Venkel, verciert met ſeer kleine witte vyfbladige *bloemtjes*, waar de *zaden* op volgen, van maakſel even als dat van Anyszaad. De *wortel* is een ſpanne ofte anderhalf lang, witagtig en niet al te dik, vaſt, ten zy de ſtam daar op waſt, dan werd die boven holder. Deſe waſt wel ſoo dik als een Paſtinakel, en is daar ſomtyds verkeerdelyk toe gebruikt.

Het groeid door ganſch Nederland langs de Wegen, Slooten, Wateren, Dyken, enz. Het bloeit in Wiedemaand, Hooimaand, enz. waar na het zaad volgt.

Ik meine dat dit gewas warm en fyn van deelen is,

even

even als den *Opium*, (waar van men myn verhandelinge van d' Operatie der Medicamenten kan leſen) want het werkt op de ſelfde wyſe, alſoo een weinig, doet raſende, en als dronken werden, en verwekt veel ſlaapen, ja den doodelyken ſtaap. Om ſyn fyne deelen reſolveert het de geſwollentheden, en verteert de dikke Milten, want men maakt met eenige Gommen daar een pleiſter af.

CXL. HOOFDSTUK.

Citrullus en Anguria, Agurk Komkommer, Citroen Komkommer.

DIt gewas groeit plat neder op d' aarde, maar wil wel hoog aan ſtaken, en Tuinhuis latten geleid werden, alſoo het als een Wyngaart, verſcheide klawieren heeft om ſig vaſt te hegten, welke komen daar yder oorſprong der bladen is. Deſe Citrullen *ſtronk* dan is vry lang, verdeelende ſig in veele takken en ranken. De *bladeren* zyn vry groot, breed en langwerpig uitloopende, in veele deelen diep gedeelt, tot byna haar middelribbe toe, hebbende yder een lange ſteel. Deſe bladen met de ſtronk en takken zyn rouw en als doornagtig in 't aantaſten. De *bloemen* zyn matig groot goudgeel en vyfbladig, niet ſpits toeloopende. De *vrugten* zyn vry groot, rond, in de lengte met vooren ofte ſtrepen, groen, maar wit, al waar d' onderſte zyde d' aarde raakt, van buiten glad. Van binnen zyn zy vaſt en lyvig van vleis. In 't binnenſte vooſe merg leggen bruine, langwerpige, platte ſaden, van groote als kawoerde zaad, maar het binnenſte deſes bolſters is wit.

In d' Italiaanſe plaatſen zyn deſe gewaſſen gemeen,

meen, dog groeijen hier alleen in de Hoven. De vrugten zyn in't einde des Somers ryp, en duuren lang ſonder rotten, wanneer men die by de ſteel aan de Solderingen hangt.

Het vlees naaſt de ſchorſe werd rauw gegeten, om de hitte des bloeds te verkoelen en den dorſt te leſſen, werd ook geſoden en als ſpyſe gebruikt. Het zaad werd onder de vier groote verkouwende ſaden in de winkels voorgeſchreven; maar ik agt dat het eigentlyk niet verkoelt, niet meer dan een Amandel. Men maakt met Gerſtewater daar een ſoort van melk af, tegens nier en blaaspynen, om te verſagten en de brand en pyne te ſtillen, het welk om zyn oliagtige deelen niet vreemt is. Het ſelvige gebruikt men mede in hitſige koortſen tegens den dorſt: en mede om te doen ſlapen, ſoo daar wat wit zaad van Eulbollen by is gedaan.

CXLI. HOOFDSTUK.

Cochlearea ofte Lepelbladen.

DE *Lepelbladen* komen met veele vry lange ſtelen uit haar wortel voort, hebbende yder een Lepelsgewyſe *blad*, van boven wat holagtig, dik en lyvig, glad, grasgroen, ligt brekend, ſappig, ſcherp van ſmaak, rond, dog een weinig ſpits toeloopende, ſomwylen rontom wat hoekig, van groote als de ſtinkende Gouwe, ſomtyds grooter en ſomtyds kleinder. Voorts komen nog tuſſchen deſe uit de ſelfde wortel twee, dry ofte meer *Stammetjes*, die ſig veeltyds in verſcheide takjes deelen; deſe zyn een ſpanne, en ſomtyds wel een voet hoog, langs deſe komen veele kleine vierbladige witte *bloemtjes* voort, waar na kleine zaadhuis-

huisjes volgen, in welke klein bruin *zaad* is. De *wortelen* zyn dun, wit en veselig.

De *Engelsche Lepelbaden* zyn de vorige ganſch gelyk, dog ſo ſeer niet uitgeholt, maar langagtig, en aan de zyden dieper ingeſneden; ik heb een ſoort geſien by Muiderberg en ook by Harlingen, hebbende de gedaante van Porcelein, dat de ſelfde ſmaak hadde als de Lepelbladen.

De Lepelbladen groeijen alderbeſt by de Zeeplaatſen, en aan de Dyken, die ſomtyds het zoute water proeven: mede veel op de Turfakkers of Veenlanden. Het waſt wel in de Hoven, maar ſoo weelderig nog ſoo ſcherp van ſmaak niet: en dan dient het wel in een ſchaduwagtige plaats te ſtaan, alſoo de hitte der Sonne 't ſelvige te ſchraal ſoude maken. Het geeft bloemtjes in Gras en Bloeimaand, en daar na zaad: en dit alleen het tweede jaar, na dat het van zaad geſaaid is geweeſt, anders kan deſe plant lang overblyven, en alle jaren bloem en zaad geven.

Dit gewas werd tegens de Scheurbuik gebruikt; de bladen werden gekookt en gedronken, of op Wyn geſet. Sommige maken daar Conſerven en Syropen van: andere een Geeſt uit het gegiſte ſap; ofte ſy werden met Brandewyn tot een Geeſt gediſtilleert, waar van men dagelyks eenige droppelen in Wyn of Bier gebruikt. Met de ſlappe Geeſt ſpoelt men het verrotte, bloedige en ſtinkende tandvleis dagelyks. Hier werd mede olie uit gediſtilleert, die ſoo heet is als een vuur; zynde de kragtigſte van alle de fyne olien die ik oit ontmoet heb: want ſy brand als een enkel vuur: eenige droppelen hier van by den alderfynſten Geeſt van Brandewyn gedaan, bekomt men aanſtonds een goede en kragtige Geeſt van Lepelbladen. Dit kruid is alderbeſt des ogtens rauw gebruikt op een

boteram, ofte onder Salade geſneden. Dit kruid en zyn bereidſels, dryven mede de piſſe af.

CXLII. HOOFDSTUK.

Colchicum ofte Tideloos.

DE *Colchicum* is een *Herfſtbloem*, komende naakt uit d'aarde, ſonder eenig Loof, zynde tenger, een palm hoog of wat hooger, ſtaande op een tenger wit ſteeltjen, deſe is ſesbladig, van maakſel de Saffraanbloem gelyk, maar wat grooter, flauwpurper of blauwagtig, dog ſeer flauw van wit koleur: in 't midden zyn eenige bleikgeele draadjes: ſomtyds is de bloem wit, na weinig tyds vergaat deſe bloem, ſonder daar iets meer van te ſien. Maar in de Lentetyd komen daar dry ofte vier groote lange, matig breede, gladde, grasgroene, lyvige *bladen*, wel van anderhalf ſpanne lang uit d'aarde, den Ajuin ofte grooten Hiacint gelykende. Tuſſchen deſe bladen komen twee, ten hoogſten vier, groote, dikke, langwerpige, drykante *blaasjes*, (gelykende byna de knop van een Tulp) met heele korte ſteelen: boven uit deſe knoppen komen twee of dry groene draadjes: deſe ſplyten ſig in de Somer in dry deelen open, waar in rond, hard en bruin zaad gelegen is: waar na dan bladen en alles vergaan. De *wortel* gelykt na een kleine Ajuin, onder breed, maar boven ſpits, aan d'eene zyde plat en met een vore, wanneer die bloeid, anders ſiet men die niet: ſy beſtaat mede uit verſcheide rokken, is van buiten donkerbruin: van onderen zyn verſcheide veſelen, van binnen wit, een melkagtig ſap uitgevende, als ſy verſch is, ſoet van ſmaak, maar daar na wat bitteragtig, verwekkende quylen.

Daar

Daar zynder die dit voor den *Hermodactylus* houden, maar meine dat sy bedrogen zyn: alsoo de *Hermodactili* uit geen rokken bestaan, maar is een bolgewas van binnen, als de Boontjesholwortel vol meelagtigheid: en de *Colchicum* in tegendeel, werd niet alleen, gedroogt zynde, rimpelig, maar van binnen swart en voos.

Het is mede een ander gewasch als de Tydelosen ofte Narcissen: zynde dese soo genaamt, om dat de bloem maar van eenen dag is, en daarom van de Grieken *Ephemerum* genaamt.

Het verandert seer na de plaats, want het groeit in Italien, Vrankryk, Duitsland, in laagten en in hoogten, en daarom zyn de bladen somtyds grooter, en somtyds kleinder; alhier vind men het alleen in de Hoven.

Dit gewas segt men senynig te wesen, voornamelyk de wortel, den mensch verworgende, gelyk den Kampernoeljen; en maakt het lighaam vuurig en jeukende.

CXLIII. HOOFDSTUK.

Consolida major, Symphytum majus, Waalwortel, Smeerwortel, Spekwortel.

DE *Stam* ofte *Stammen* zyn twee ofte drie voeten hoog, kantig, rouw in 't aantasten, vry dik, en hol, niet getakt, ten zy eenigsins, daar de bloemen zyn. Soo wel de *bladeren* die uit de wortel voortkomen als die aan de Stammen wasschen, zyn groot, lang en breed, spits toeloopende, rouw en als met sagte doorntjes begroeid, die in de huid prikkelen, hard en vreed, morsig groen van koleur. Op de toppen en zydscheuten komen de

bloemen taksgewys, vertoonende een lang, en hol Kelkjen, meer purperagtig, ſomtyds wit, maar ſelden geel: hier na volgt een rondagtig bruin *zaad*. De *wortel* is van buiten ſwart, maar van binnen wit, en lymagtig; is lang, dik en grof.

Een andere ſoort heeft een knobbelagtige wortel, de *bladen* kleinder, en de ſtam wat korter, wiens *bloemtjes* geel gemeenlyk zyn: anders de vorige ſoorte ganſch gelyk.

Men ſietſe veel langs de Rivieren en Slooten waſſchen, ook wel in natagtige Weijen, en aarden mede wel in de Tuinen. Sy hebben in Braak en Hooimaand bloemtjes, waar na het zaad volgt.

De wortelen werden in de Geneeskunde alleen gebruikt. Het is een wondmiddel ſoo innerlyk als uiterlyk gebruikt: is dienſtig tegens de breuken, men maakt ten dien einde daar kookſels van, die men drinkt, ofte uiterlyk op de wonden, enz. plaats. De ſpuitſetſels in de Rooloop zyn dienſtig, als mede 't ſelvige gedronken. Men laat het gebruiken die bloedſpuwen en braken, ofte verſweringen in de longe hebben, en 't kookſel is dan beter dan de Syroop daar van gemaakt. Is dienſtig die bloed en etter wateren: en d' overtollige ſtonden, en Kraamvloeden, en Wittevloeden, en Zaadloop; bloedende ſpeenen, uithangen der ſcheede ofte aarsdarm. Deſe wortels werden mede well gekonfyt, by vleis gekookt, lymt de ſtukken aan malkanderen. Een Pap van het meel gemaakt en op de ſchurfde hoofden gelegt, doet het hair, als men die daar na van wil ligten, uit trekken.

CXLIV. HOOFDSTUK.

Flos Conſtantinopolitanus, *Conſtantinopel Bloem.*

UIt een dunne, en verdeelde *wortel* ſchieten eenige dunne, geknoopte, wat ruigagtige, holle Stammetjes, van twee ofte dry voeten hoog: aan elk lid ſiet men twee bladen ſonder ſteelen, mede wat ruig, ſtaande regt tegens malkanderen over, matig breed en ſpits toeloopende, en weinig, dog fris donkergroen. Op het top komen veele *bloemtjes* by een, gelyk als van de *Flos Armerius* geſegt is. De enkele beſtaan uit vyf blaadjes, dog aan het eind met een inkeep: maar de dubbelde zyn meerderbladig. De koleur is hoog rood; dog ſomtyds bleekrood, maar ſelden wit: ook wel wat na den Orangien trekkende. Yder bloemtjen ſtaat in een groen Kokertjen. Hier na volgen lange ſpitſe ſaadhuisjes, in hebbende een klein, bruin *zaad*.

Sy groeijen hier alleen in de Hoven, blyvende de Winter over, alhoewel mede van zaad voortgequeekt werd, maar bloeijen dan eerſt het tweede jaar. Sy bloeyd in 't begin van de Somer, en in 't laatſte van Lente.

Niet jegenſtaande de wortel ſcherp is, ſoo werd egter nog wortel nog kruid gebruikt, alſoo men deſe plant alleenlyk aanqueekt, tot cieraad in de Hoven, als tot Tuiltjes, alhoewel de bloeme geen reuk heeft.

CXLV. HOOFDSTUK.

Convolvulum majus, Smilax Lævis, Volubilis major, Groote Winde, Duivels naaigaarn.

DE *Winde* is ranksgewyſe lang, en als een touw, hebbende verſcheide *takken* en windſels: haar ranken zyn groen en rond, ſig om de Boomen, Tuinhuisjes, Heggen en allerlei Latwerk omwindende, en dat van onderen na boven, en van boven na beneden, tot twee of dry reiſen toe hegtende. De *bladen* zyn de tamme Hofmelde ſeer gelyk, voor ſpits toeloopende, dog veel dunder en ſeer ſagt en teer: geelgroen van koleur. Deſe als mede de ranken, gequets zynde, geven een wit ſap van haar, even als de Paardebloemen; by de ſteel van yder blad, krygt men een groote drykante knop, uit welke een redelyk groote witte *bloem* voortkomt, even als een Klok, aan de ronden onverdeilt, waar na vry groote vlieſige huisjes volgen, welkers zaad hoekig is, bruin ofte ſwartagtig. De *wortel* is ſoo dik als de rank, redelyk diep in d'aarde ſchietende, en ſig herwaarts en derwaarts verre van haar oorſprong af verſpreidende, welkers eind men niet wel kan vinden, en daarom *Duivels* naaigaarn genaamt; onderwylen heeft het veele zydveſelen. Het kan ook daarom nauwlyks uitgeroeid werden.

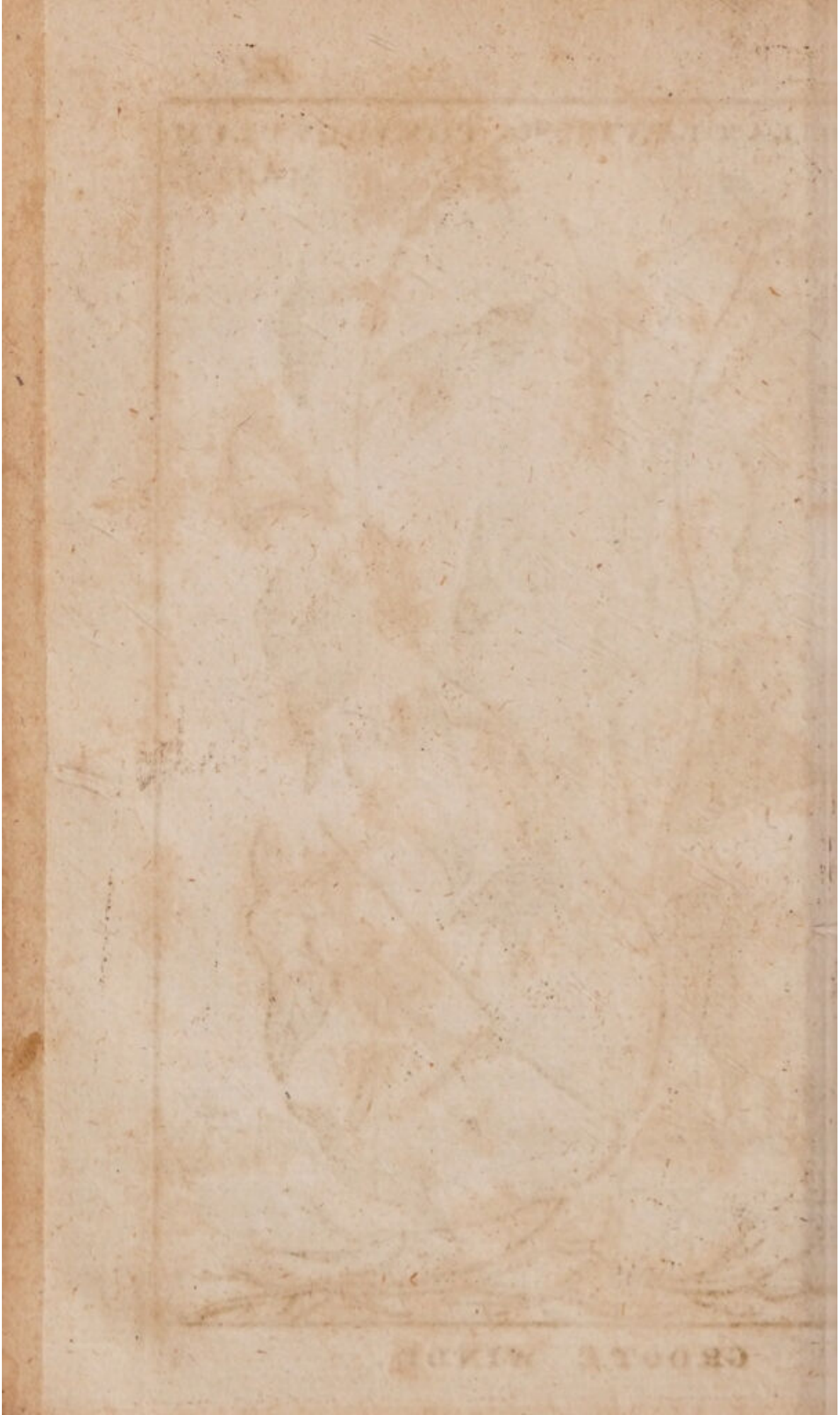
Men vindſe overal by de Boomen, Hagen en Heggen, voornamelyk in Tuinen die niet wel gehavent werden. Het bloeyd de meeſte Somer door.

De

MILAX LÆVIS. CONVOLVULUM MAJUS.

GROOTE WINDE.

De bladeren, bloemen, en wortelen, zyn dienſtig in Pappen, om te doen rypen, en om ſplinters uit te halen. Het witte melkſap op de vratten geſtreken, doet die verdwynen: men meint dat dit witte ſap den buik week maakt, en geen wonder, alſoo het een byſoorte van *Scammoneum* ſchynt te weſen.

CXLVI. HOOFDSTUK.

Convolvulum minus, Smilax minor, Helxine, Volubilis minor, kleine Klokjeswinde.

DIt gewas is de voorgaande in alles gelyk, maar kleinder, en teederder, langs d'aarde kruipende, om eenige byſtaande Rysjes en Heeſtertjes ſig windende. De *bloem* is wat riekend, ſeer bleik purper gekoleurt, en als met ſtrepen van boven tot onderen toeloopende. De *blaadjes* zyn lang en ſpits.

Het waſt gemeenlyk in Koornlanden, en hier en daar langs de wegen. Ook bloeid het de meeſte Somer door.

De kragten zyn nog onbekend.

CXLVII. HOOFDSTUK.

Convolvulum nigrum, Volubilis nigra, Helxine Ciſampelos, Swarte winde, Wyngaarts winde.

DIt kruid beſtaat uit een menigte dunne, roodagtige *rankjes*, dit overal als teuten om en om

henen vlegten, klimmende al vry hoog op. De *blaadjes* zyn als die van de kleine winde, dog wel ſoo groot. De *bloemtjes* zyn wit en ſeer klein, druifsgewyſe aan een hangende; het *zaad* is drykantig gelyk het Suuringzaad, zynde in roodagtige vliesjes beſloten. De *wortel* is klein en niet lang.

Het groeit hier en daar by de Wyngaarden, en tuſſchen de Moeskruiden in. Het bloeyd in de Somer, en tegens den Herfſt geeft het zyn zaad, dat ſig jaarlyks moet voortzaaijen, want de plant vergaat.

De kragten zyn my onbekend.

CXLVIII. HOOFDSTUK.

Conyza en hare verſcheide ſoorten.

DE *Groote Conyza*, die men voor de opregte houd, heeft dikmaals veele ronde, houtagtige opſchietende *Stammetjes*, ſomtyds hooger dan dry voet, heeft veele groengeele en vry groote *bladen*. Op 't bovenſte der Stammetjes komen geele *bloemen*, by beurten, nu een, en dan een, yder op zyn ſteeltjen, die in ſtuifkens veranderen, en ligt weg gewaait werden: het *zaad* daar onder is klein. De *wortel* overwintert, zynde grof en dik, en met veſelen bewaſſen. Dit gewas is wel liefelyk, dog ſwaar van reuk, wolagtig en in 't aantaſten lymagtig oſte kleverig.

De *andere*, van ſommige voor d' eerſte gehouden, is breeder van *blad* dan de vorige, dog kleinder, ſwarter en wolagtiger in 't voelen. De Stammetjes zyn twee of dry voeten hoog, rond en wolagtig, ſig in verſcheide takjes deilende. Op haar bovenſte komen lange, en geelpurpere *bloemtjes*, be-

beſtaande uit veele draadjes, die daar na in ſtuifkens veranderen. De wortel verſpreid ſig herwaarts en derwaarts. Dit kruid is wel ſwaar van reuk dog niet onaangenaam, en ſonder vettigheyt in 't aantaſten.

De *eerſte* van de *middelſoort* is haaragtig en met een witte wolligheyt bekleed. Heeft ronde regt opſtaande *Stammetjes*, wel twee voeten hoog, de *bladen* zyn langwerpig, een vinger breed. Op de toppen komen de *bloemen*, van groote en maakſel byna als de Vokelaar, geheel geel: die daar na mede in ſtuifkens veranderen, en vervliegen. De wortel beſtaat uit veele veſelen. Dit gewas heeft een ſware en vuyle onaangename reuk.

De *tweede* middelſlag heeft grove, dikke, holle en eenigſins gevoorde ofte geſtreepte *Stammen*: ſig boven in verſcheide takjes deelende: heeft veele *bladen* aan de kanten omgekrolt en wat doorſneden. Op de toppen komen veele *bloemen*, de Kamillen gelyk, dog geel, die mede daar na in ſtuifkens veranderen. De *wortel* beſtaat uit veele ſwarte veſelen. Dit gewas ruikt eenigſins na den Honig.

De *eerſte alderkleinſte* ſoort is ten hoogſten een ſpanne hoog; grys en wolagtig van reuk, de andere gelyk; met kleine *bladen*; de *bloemtjes* gelyken de middelſte knoppen van de Reinvaar, donker geel: die mede in ſtuifkens veranderen. De *wortel* is dun.

De *andere kleine* groeit ſomtyds meer dan anderhalven voet hoog, en regt op; zynde teer, takkig, haarig, en klevende als ſlym. De *blaadjes* zyn ſmal als dragon, mede klam en vet. De *bloemtjes* zyn geel, klein, langs de takjes groeijende, die in ſtuifjes veranderen. De *wortel* is dun, de reuk deſes gewas is niet onaangenaam.

D' *eerſte* waſt ontrent de Zee van Italien, Span-

jen, Vrankryk, Murcien, enz. d' *andere* waſt op opene plaatſen, by vervalle muuren, en ſteenagtige plaatſen. D' *eerſte middelſoort* vind men veel langs de Waterkanten en Rivieren. Als mede d' *andere*, die men veele in de Weijen by de Slooten omtrent Amſterdam, Utrecht, Naarden, enz. vind. D' *alderkleinſte* vind men mede by de Waterkanten. D' *andere* waſt op verſcheide Spaanſe en Franſe plaatſen. D' eerſte grootſte en tweede kleinſte bloeijen ontrent den Herfſt, maar d' andere de meeſte Somer door.

Sy ſchynen alle uit fyne deeltjes te beſtaan, maar d' eene is daar deelagtiger van dan d' andere. Men ſegt dat ſy de ſtonden verwekken, de doode vrugt afdryven, droppelpis, roodeloop en geelſugt geneſen. Het ſy hoe het ſy, dit kruid is hier niet in gebruik, en de kragten zyn my onbekend.

CXLIX. HOOFDSTUK.

Coriandrum, ofte Koriander.

HEt *Stammetjen* deſes kruids is teer, dun, rond, en wel ontrent twee voeten hoog, ſig in verſcheide andere Stammetjes verdeelende. De groene *bladen* daar aan waſſchende, zyn ſeer fyn geſnippelt en doorſneden, gelyk als de Venkel byna, dog ſoo fyn niet: d' onderſte, en als dit gewas jong is, zyn ſy min geſneden. De *bloemtjes* zyn ſeer klein en wit, komende kroonsgewyſe op den top, gelyk als de Venkel, dog wat wyder van malkanderen. Hier na volgt een rond groen *zaad*, ſoo groot als de kleinſte Peper, het welke daar na ligt bruingeel werd, en geribt. Yder bolletjen ſchynt my toe uit twee zaadjes te beſtaan, zynde tuſſchen bei-

beiden een holligheid; de *wortel* is dun, niet lang, en eenigſins veſelagtig. Dit gewaſch groen zynde, heeft een vervaarlyken ſtank; in tegendeel droog zynde, is het aangenaam van reuk en ſmaak.

Het waſt op verſcheide plaatſen in allerlei gronden; men zaaid het in Lente, het bloeyd tegens de hondsdagen, en 't zaad rypt in den Herfſt.

Men meint dat het groene gewas heeſe ſtem, en uitſinnigheid maakt: ſoo ſulx waar is, moet het byna met de kragten van de Scheerling over een komen: waar tegens een goeden dronk Wyns voorgeſchreven werd.

Veele hebben een belagchelyke bereidinge bedagt, leggende het drooge zaad in den Azyn om het ſelvige te weiken en te verbeteren. Maar hoe veel hondert ſakken deſes zaads werden in een jaar niet in ons Nederland, in allerlei gebak, en kookſels verbruikt, ſonder dat iemand van des ſelfs quaadaardigheyt weet te ſpreken.

Dit zaad is fyn van deelen, dat uit de reuk genoegſaam blykt: maar de verſche al te vlug, doende de Geeſten aan het woelen brengen, even als van den Tabak, Wyn, Opium &c. Het is dienſtig tegens alle ſlymige maagſiekten, ſtilt de kolyk, doet winden looſen van onderen en van boven; het doet oprupſen. Men kan het gebruiken tot een vierendeel loods in poeder; dat men mede onder de ſpyſen kan mengen: of men kan daar een kookſel van maken: het drinken als Thee, ofte op Wyn ſetten. Het werd mede by de Suikerbakkers verſuikert, gelyk als men het Anyszaad doet. Ook haalt men met het water daar een fyne olie van over, die men droppelsgewyſe kan gebruiken.

CL. HOOFDSTUK.

Cornu cervi, *Serpentina*, *Coronopus*, *Hertshoorn.*

DE *Cornu Cervi*, noemt men mede *Herba Stella* en *Stellaria*, heeft lange en ſmalle *blaadjes*, zynde aan de yder zyde op dry plaatſen doorſneeden, ofte getakt als een Hartshoorn, ofte liever als het yſer van een pyl, die men Haſegai noemt. Sy hebben ontrent de langte van een vinger, wat ruigagtig ofte hairig. Sy waſt op de aarde neder, gelyk de gemeene Weegbree, (daar het een ſoort van ſchynt te weſen) en vertoont gelyk als een Sterre. Uit het midden deſer blaadjes ſchieten eenige *Aaren*, mede op de wyſe als Weegbree, dog korter, welke Aaren van onderen op tot boven toe haar *bloemtjes*, en daar na haar *zaad* geven. De *wortel* is dun, wit lang, en met eenige veſelen begroeit. Ik hebſe veel in Vrieſland geſien, by Harlingen.

De *Serpentina van Matthiolus* heeft lange, dunne, ſeer ſmalle en bleekgroene *blaadjes*, leggende op d'aarde ter neder, ſonder ſig op te rigten. De wortel is lang, dun en houtagtig: voorts de *Cornu Cervi* gelyk.

Daar is by *Lobel* nog een andere kleine ſoort, met korte ſteeltjes qualyk een duim ofte anderhalf lang.

Sy bloeijen alle, en ſtaan in haar Aaren, wanneer de Weegbree bloeid.

De Hertshoorn ſegt men tegens de nierqualen dienſtig te weſen. Men doet het daarom onder de Salade en Warmoes. Ik meine dat het in kragten met de Weegbree over een komt.

Herba Stella Coronopus.

HARTS-HOORN.

CLI. HOOFDSTUK.

Cornus, Kornoeljeboom.

DE *Kornoelje* laat men ſomtyds tot een vry groote en hooge Boom waſſchen, en ſomtyds houd men hem laag als een Heeſter, en dan heb ik geſien dat men daar Heiningen van maakt. De Boom heeft een hard en vaſt *hout*. De *bladeren* zyn langwerpig breed, en ſpits toeloopende, glad, niet al te ſterk groen, met veele aderen doorloopen. De *bloemtjes* komen in 't begin der Lente geel en mosagtig. De *vrugten* zyn langwerpig, wel een pink breete lang, eerſt groen, dan geel, en eindelyk in Oogſtmaand ſchoonrood, maar ſelden wit; ſy zyn ſappig, wat wringende ofte ſuuragtig. Van binnen is een langwerpig wit en hard ſteentjen, met een pitjen of kern binnen in.

Alhoewel die in Duitſland en elders in 't wilde groeijen, ſoo vind men die alhier meeſt in de Hoven en Boomgaarden. De wilde zyn ſoeter dan de tamme.

Sy dienen om allerlei Buikvloeden te ſtoppen, en de ſtonde vloeden te verhinderen, ſoo die te veel zyn: de bladen en jonge uitſpruitſels meint men dat de wonden geneſen. Het hout gebruikt men om zyn hardigheid, om tanden in de Molens te maken.

CLII. HOOFDSTUK.

Corona Imperialis, Keiſers kroon.

ONder de ſoorten van Lelien rekent men mede de *Keiſers Kroon*; heeft een ronde, en matig dikke *ſtam*, ſomtyds wel van twee voeten ontrent hoog, dog dit verandert wel. De *bladen* zyn langwerpig, effen en glad, wat breet, dog ſpits toeloopende, die rontom de ſtammetjes Sterngewys waſſen; op den top heeft men een ganſch boſch regt opſtaande, dog ſmaldere bladen; hier uit komen vier, vyf, ſes, ja elf ofte meerder *bloemen*, met dunne ſteelen, deſe hangen nederwaarts, beſtaande uit ſes bladen, Menirood, ofte geel van koleur, gemeenlyk met een regel, ſomtyds met twee: de liefhebbers hebben nog verſcheide koleuren, van hooger of bleikerrood, geſtreept, wit enz. Deſe bloem is wat kleinder dan de geele Lelien, en de *bladen* ſoo ſeer niet omgebogen. In 't midden ſtaat een boutjen, en rontom deſelvige ſes dikke geelagtige draden, met hare nopjes. Daar zyn op de bodem deſer *bloem* ook ſes ſwarte holligheedjes, daar men geſtadig water in vind. Na het afvallen der bloemen komen daar dry en ſomtyds vierkantige en langwerpige *zaadbollen*, zynde yder nog in tweën gedeelt, ſoo datſe een ſes of agtkant uitmaken: het is wonder, niet tegenſtaande de bloemen nederwaarts hangen, dat yder ſteel van de zaadbollen, die ryp zaad ſullen voortbrengen, ſig weder na om hooge ſullen buigen; het *zaad* is plat, byna lang rond, bruinagtig, in yder hoek met een dubbele rye geplaatſt. De *wortel* is een byna platte, geele ronde bol, gelyk den

Ajuin,

KEISERS-KROON.

Ajuin, uit veele rokken gemaakt, hebbende mede van onderen een boſch met veſelen: deſelve riekt iets wat na den Look.

Sy werd alhier in de Hoven geplant, en bloeijen in de Lente. Alhoewel de kragten nog onbekend zyn, ſoude ik egter de wortel en de bloem derven toeſchryven, 't geen men de witte Lelien toeſchryft. Sy werden meeſt geplant, om dat het een cierlyk gewas is, en onder een Bloemruiker wel ſtaat.

CLIII. HOOFDSTUK.

Coſtus Hortenſis, Balſamita, Balſem, Koſt.

DE *groote ſoort* noemt men mede *Mentha Græca*, *Mentha Corymbifera major*, *Mentha Saracenica*, enz. de groote Balſem waſt met verſcheide regte, ronde, dunne en redelyk *Stammetjes*, wel twee ofte dry voeten hoog, ſig bove in eenige takjes deelende. De *bladen*, voornamelyk d' onderſte, zyn redelyk groot, hebbende yder zyn ſteel, breed en langwerpig, geſchaart, en puntig uitloopende, bleekgroen van koleur. De *bloemen* komen op de toppen, gelyk de Reinvaart, Kroonsgewyſe: beſtaande yder bloemtje op ſig ſelven uit veele kleine goudgeele draadjes, knopsgewyſe digt in een gedrongen: de houtagtige *wortel* blyft des Winters over, heeft veele veſelen, en ſchiet, met nieuwe loten, jaarlyks uit. De ſmaak is wat bitteragtig, ſwaar, dog niet onaangenaam van reuk.

De *kleine* heeft veel kleinder, ſmalder, lankwerpiger, diep geſchaarde en doorſnedene *blaadjes*, de *bloemen* zyn mede Kroonsgewys en goudgeel, maar kleinder, anders de groote in alles van reuk enz.

enz. gelyk. De *wortel* overwintert mede, en geeft jaarlyks nieuwe planten en affetſels.

Beide deſe ſoorten vindmen alleen in de Moeshoven, en bloeijen in de Somer.

Sy beſtaan beide uit fyne deeltjes, dat uit de reuk en ſmaak blykt.

De bloem en bladen op Wyn geſet, doen alle ſlymige ſiekten verteren; en beneemt de koude ſlymerige magen; dood de wormen der darmen verwekt de ſtonden. Is mede een wondkruid: ſtilt de walgende en brakende magen. Hier van kan men conſerven maken; fyne olie uit diſtilleren, en een Extract tot de dikte van pillen maken. Is mede bequaam in Pappen gedaan, om de beginnende verſtervinge eens lids voor te komen.

Men gebruikt het mede in de keuken in Warmoes en Eijerkoeken: en is goed met gebotert brood, des ogtens gegeten, tegens de voornoemde qualen.

CLIV. HOOFDSTUK.

Crepitus Lupi, Fungus Orbicularis, Boviſt, Wolfsveeſt.

DE *Boviſt* is geheel rond ofte half rond, dog het is eenderlei gewas. Sy verſchelen mede ſeer in groote, want ik hebber een geſien van een ongeloofelyke groote, wegende wel meer dan twaalf looden: beide zyn ſy in een bleikbruin vlies beſloten, in welke een vooſe okerbruine ſtoffe is, en tuſſchen beiden veel waters; maar gedroogt zynde en gebroken, komt daar veel ſtof uit als een rook. Deſe ſoorten heb ik gevonden in ſandige Weijen die dor waren, en nauwlyks Gras voortbragten

heg

hegtende ſig aan d' aarde vaſt, ſonder eenige wortel. Hoe nu deſe gewaſſen voortkomen, ſoo leeſt 't gene ik van de Kampernoeljen, in myn verhandelinge van de Fermentatie, geſchreven heb; want, (alſoo het een mede ſoort van Kampernoeljen is) werd die mede op de ſelfde wyſe geboren.

Sy werden gebruikt om het bloed te ſtempen, wanneer eenig lid werd afgeſet; want dan werd het op het opene gelegt, en daar een blaas omgewonden. Het ſtof in d' oogen vliegende, baard groote moeijelykheid.

CLV. HOOFDSTUK.

Criſta Galli, en Fiſtularia, ofte Pedicularis Pratenſis, Hanekammetjes, ofte Roode en Geele Ratelen.

DE *eerſte* ofte *Geele* heeft een regt overend ſtaande dun *Stammetjen*, een ſpanne gemeenlyk hoog, dat ſig boven in eenige takjes verdeelt; dat is bewaſſchen met matig ſmalle, eerſt wat breede, en daar na ſpits toeloopende *blaadjes*, aan de kanten ſaagsgewyſe getand. De bovenſte takjes zyn boven bewaſſen met eenige platte bleikgroene blaasagtigheden, uit welke bleikgeele *bloemtjes* (ſelden wit) voortkomen, van gedaante de doove Netelen gelyk, dog kleinder. Daar na volgt een plat, geel ofte bleikbruin *zaad*, in huisjes ofte blaasjes beſloten. De *wortel* is veſelagtig.

De *roode* hebben korte en dunne *Stammetjes*, waar van ſommige op d' aarde leggen, en andere over einde ſtaan: hier aan waſſchen *blaadjes*, die in ver-

ſcheide andere, tot haar middelribbe toe, gekorven zyn, en dan is yder korveling nog om de rand getand, of in nog andere takjes en getande blaadjes gedeelt. Van de middelſtammetjes af tot boven toe heeft men mede *bloemtjes* als van de geele, dog kleinder, roodagtig of purperagtig en ſomtyds wit. Het zaad is bruin, plat, mede in blaasjes leggende, maar kleinder als van de vorige. De *wortel* is mede veſelagtig, deſe werd het Mannetjen, en de geele het Wyfjen genaamt.

De roode waſſchen in vogtige ſandige Weilanden, en ook in Veenlanden. Maar de geele overvloedig in de Hooilanden. De geele bloeyd de meeſte Somer door; maar de roode in 't laatſte van de Lente en in 't begin van de Somer.

Aangaande de kragten, die zyn onbekend, en by gevolg onſeker.

CLVI. HOOFDSTUK.

Crocus Silveſtris, verſcheide ſoorten van Wilde Saffraan.

DE *Wilde Saffraan*, ofte *Wilde Berg Saffraan*, die in den Herfſt bloeyd, heeft een langwerpig groen *Loof*, de tamme niet ongelyk, hebben van boven tot onderen een witte ſtreep. De *bloemtjes* beſtaan uit ſes ſpitstoeloopende *blaadjes*, bleikgeel van koleur, in 't midden is een geel priemtjen, met verſcheide geele veſelen rontom: ſy bloeijen in 't laatſte van de Herfſt, maar krygen in de Lente hoekige *zaadhuisjes*: de *wortel* is een kleine en gemeenlyk platagtige bol, hebbende eenige veſelen onder aan.

De *eerſte groote wilde Saffraan*, die in de Lente haar

haar bloemen geeft, heeft breeder, dog wat korter *bladeren* als de tamme: de *bloem* is wit, met eenige donkerpurpere ofte Violetagtige ſtreepen, doorvoort en geſtreept; hebbende in 't midden geele draadjes; waar na in de Somer hoekige zaadhuisjes komen. De bolle ofte wortel is mede klein en d' andere gelyk.

De *tweede groote wilde Saffraan*, die men in de Lente ſiet, heeft nog korter en breeder *bladen* dan de vorige eerſte, welker eene ſoort witte *bloemtjes* heeft met een purperagtig ſteeltjen: en een ander is geheel purper, beide met geele draadjes in ſig. De wortelbolletjes zyn mede vry klein.

De *vierde* ofte *eerſte kleine wilde vroege Saffraan* bloeyd in de Lente, heeft dunne, lange en ſeer ſmalle *blaadjes*: de *bloem* is vry klein, wit of purper, evenwel van buiten wit, maar onder, naaſt aan het korte ſteeltjen, geelagtig. De wortel ofte bolletjen is ſeer klein.

De *vyfde* ofte *tweede wilde* die in de Lente bloeyd, heeft *bladen* de vorige gelyk; het agtbladige *bloemtjen* komt maar met een kort ſteeltjen uit d' aarde, zynde ſeer bleik purperverwig. De *wortel* beſtaat uit twee op malkander ſtaande bolletjes, zynde het bovenſte ſoet en eetbaar, maar het onderſte is voosagtig.

De *ſesde* ofte *derde kleine wilde Saffraan* die in de Lente bloeid, heeft veel meer, lyviger en dikker *bladeren*: de *bloem* is klein en purperverwig, dog om de randen der blaadjes wat bleek ofte groenagtig.

Deſe alle waſſchen in Spangien, Portugaal, Italien, enz. op de Klippen en Bergen: maar hier vind men die alleen in de liefhebbers Hoven.

De kragten zyn niet ten vollen bekend.

CLVII. HOOFDSTUK.

Crocus Verus, opregte Saffraan.

DE *Opregte Saffraan*, heeft lange en ſeer ſmalle *blaadjes*. De *bloemen* zyn ſesbladig, zyn blauwagtig ofte wat donkerpurperagtig, ſomtyds hooggeel, en ook wel wit, met wat purper gemengt. In 't midden zyn eenige hoog geele ofte na den rooden trekkende draadjes, met een ſtyltjen ofte priemtjen in 't midden, welke men gemeenlyk voor de Saffraan houd; maar ik meine dat de geele blaadjes deſer bloemtjes den meeſten hoop van de Winkel Saffraan wel uitmaken. Deſe *bloemtjes* ſiet men gemeenlyk eer dat 'er blaadjes zyn. De *wortel* ofte bolletjen is klein en plat, hebbende gemeenlyk onder ſig nog een bolletjen, als een nieuw affetſel.

Alhoewel in Duitſland, Italien, Vrankryk, Engeland deſe Saffraan met heele velden vol geſien werden, ſoo vind men die hier egter alleen in de Hoven in de Lente.

In de Geneeskunde is de Saffraan een van de beſte en veiligſte middelen die men heeft: want ſy beſtaat uit een fyn oliagtig ſout, dat genoegſaam uit de ſterke reuk en ſmaak blykt: ſy doet ſagjes het bloed en ſappen omloopen en verwekt een goede uitwaſeming: ſy is verſterkende, en een der alderbyſonderſte longmiddelen: ſy is dienſtig in alle moerqualen, opgeſtopte ofte agterblyvende ſtonden en Kraamvloeden; vervordert de verloſſinge; verteert de ſlym der magen en des ganſchen lighaams: ſtilt de pynen uiterlyk en innerlyk; bevordert eenigſins de ſlaap; dryft de doode vrugt af en

de

de nageboorte: verdryft de geelſugt: is dienſtig in alle quaadaardige en peſtige ſiekten, en Scheurbuik: oude luiden nemen 20 of 30 greinen daar van in; de kinderen na haar tyd 2. 3. 5. 6. greinen. Met goede Brandewyn maakt men hier van een Tinctuur. De koleur met water uitgetrokken, kan tot de dikte van Pillen uitgedampt werden. De Saffraan op Wyn geſet met wat Kaneel, Nagelen, Kalmus, enz. is een goede Scheurbuiksmiddel, ſomtyds daar een romertjen van gebruikt. Veele drinken de Saffraan des ogtens met warme ſoete melk.

CLVIII. HOOFDSTUK.

Cucumis, Cucumer, Hofkonkommer.

DE gemeene *Konkommers* hebben lange, rouwe, groene, in verſcheide takken gedeelde en langs der aarden kruipende *Ranken*, kruipende hier en ginder, ſoo als het valt. Hier aan waſſen geſteelde, niet wel ronde bladen, maar hebben vyf of ſeven hoeken, gelyk de *bladen* van de Aalbeſien; voorts zyn ſy kantig, groot, rouw, en geſchaart. Ook heeft het verſcheide *Klawiertjes*, om ſig hier en daar aan te hegten. By yder oorſprong der bladen, heeft men een vyfbladig bleikgeel *bloemtjen*, op een rouw ſteeltjen, hebbende onder ſig een groenbladig ſteeltjen. Na het afvallen krygt men kleine en lange groene vrugjes, die men in Holland (dog qualyk) *Agurkjes* noemt: daar na werden deſe vrugjes byna een ſpanne lang, en vry dik, groen, of wit; (welke door konſt ook langwerpig gemaakt werden, en Slang Konkommers genaamt zyn) deſe zyn van buiten rouw, en pukkelyk, met voren; deſe ryp werdende, zyn geel.

Van binnen is het *zaad*, in een waterige vooſe ſtoffe gelegen, zynde lang, een weinig breed, plat, wit, en aan beide zyden ſpitstoeloopende. Het geheele gewas, met een woord is ruw en als ſtekelig in het aantaſten. De *wortel* is matig lang en veſelagtig.

Dit gewas moet alle jaren wederom van nieuw zaad voortkomen, want de plant vergaat. In Wiedemaand beginnen ſy te bloeijen, en geven de volgende Maanden hare vrugten, en tegens den Herfſt ryp zaad.

De onrype Konkommers ſchynen vry verkoelende te zyn, rottende ligt in de maag, waar door buikpyn, en het boort kan veroorſaakt werden: daarom zyn ſy beſt gegeten van die gene welke warme magen en ligten afgang hebben: en 't matig gebruik met olie, azyn, ſout, peper, enz. is ſoo over quaad niet, voornamelyk by gebraad. Ik wilſe egter niemand aan pryſen. Als deſe Konkommers nog heel klein zyn, werden die in ſeer ſterken azyn geleid, met peper, meerwortel, foelie, nagelen, dil of venkel, en wat zout, om des winters, in plaats van Kappers, by 't gebraad te ſetten. Wanneer ſy hare halve lengte by na hebben, werden ſy mede in den azyn gelegt, en in de winter daar uitgehaalt, ſchilt menſe en men ſnydſe in ſchyfjes, die in plaats van Salade op de tafel ſettende.

Seſtig greinen van de gedroogde gepoederde wortel ingegeven, doet braken, ſoo men ſegt. Het zaad is hier alleen in gebruik, en werd onder de vier groote verkoelende zaden getelt. Komt in kragten over een met de *Citrulli*, welkers beſchryvinge men hier voren kan ſien.

CLIX.

CLIX. HOOFDSTUK.

Cucumis Silveſtris ofte Aſininus, Wilde Konkommers, ofte Ezels Konkommers.

DE *Eſels Konkommers* zyn van *Ranken* de tamme gelyk, kruipende langs de aarde, en ſig in veele andere takken verdeelende. Ook zyn de *bladen* deſelve van maakſel eenigſins niet ongelyk, dog kleinder, en wel ſoo ſpitstoeloopende. Maar de ranken en bladen zyn mede niet alleen rouw, maar grys van koleur. De ſwavelgeele vyfbladige *bloemtjes*, waſſchen met haar vyf of ſeſſen op een ſteeltjen, dat van 't begin der bladeren uitſchiet; ook komen ſy wel een alleen op haar ſelfs. Deſe afvallende, volgen daar rouwe, langwerpige vrugjes, als *Agurkjes* ofte kleine Konkommertjes. Als deſe ryp zyn, en men die maar even aanraakt, ſpat het bruine zaad met het ſap daar uit, even als men aan de Wyfjes *Balſamina* en het *Noli me tangere* ſiet. De wortel is groot, dik en wit, die ſig wederom in veel dundere verdeelt. Het ganſche gewas is ſeer bitter.

Sy groeijen hier alleen in de Hoven: en om dat haar zaad ſoo ligtelyk uitſpat, zaaijen ſy ligtelyk haar ſelven. Tegens den Herfſt werden deſe vrugjes ryp.

Het enkele ſap met het zaad ſonder iets anders, werd met malkanderen in een ſteenen mortier ſtukken gevreven, door gevrongen en ſagjes uitgedampt, tot de dikte van Pillen, het welke *Elaterium* genaamt werd; 't welk men om te purgeren van twee grein, ten hoogſten tot tien grein in kan geven. Het ſap werd mede in het *Unguentum Arthanitæ*

nitæ tegens de wormen gedaan, en om een losly-vigheyt den kinderen te veroorſaken, wanneer men het op de buik ſmeert. De wortelen komen in het *Unguentum Agrippæ*, en zyn van kragten als die van de wilde Wyngaart. Dit geheele gewas is ſeer ſelden in gebruik.

CLX. HOOFDSTUK.

Cucurbita, Kauwoerde, ofte Kalabas.

DE *Ranken* der *Kauwoerden* zyn groen, redelyk dik, kantig, lang, in veele takken gedeelt, en met hare Klawieren aan Boomen, Heggen, en Somerhuisjes ſig vaſt makende. De *bladen* zyn vry groot, als een rond ſpitstoeloopende; maar de bladen van de breede ofte Peerwys Kauwoerde, zyn een weinig gekartelt. Voorts zyn ſy ſagt, en niet alleen de bladen maar ook de Ranken en de Klawieren, zyn als met een ſagte dons overtrokken: yder blad heeft zyn eigen ſteel. De witte vyfbladige *bloemtjes* ſtaan yder op haar ſteeltjen, ſpruitende uit daar de bladen haar oorſprong hebben. Hier na ſiet men de *vrugten*, die vry groot werden, en ſommige klein blyven. De figuur is verſcheiden: als een glaſe bottelje, ofte ſomtyds boven nog met een krop ofte buik, zynde als tweebuikig, ofte ſy zyn breed en Peerwys, ſonder hals, ofte ſy zyn wat langagtig. Ofte rontom met wratten bewaſſen, plat, ofte matig hoog: ſommige zyn klein, en van koleur als een Orangien Appel, enz. de ſchors is eerſt groen, en als wat donſig; daar na werd die geel, kaal, hard en houtagtig. Het merg is wit en ſappig, tuſſchen welk het *zaad* op order geſchikt is: het zaad is wit, lang, plat, matig dik en breed;

aan

aan 't eene eind ſpits, maar aan 't ander einde twee hoekig, ſtekende op yder hoek een weinigje uit: de pit is ſoet, gelyk het Konkommerzaad. De *wortel* is tamelyk dik, en ſomtyds vry dun, met eenige veſelen behangen.

Sy waſſchen alhier in de Hoven, en komen alle jaren van nieuw zaad voort. De vrugten heeft men in de Oogſtmaand, en tegens den Herfſt ryp: alhoewel die door konſt eerder ryp konnen gemaakt werden.

Men gebruikt de binnen baſt in de keuken om tot moes te koken, ofte te bakken, doende den afgang ſagjes vervorderen: ſy werden mede in lange ſtukken geſneden en geconfyt, 't ſy nat of droog. Het ſap van het merg, werd met ſuiker gedronken, om den brandigen dorſt te leſſen. De Fles Kauwoerden uitgeholt zynde, dienen om daar wyn in te doen voor de Reiſigers. Het zaad is alleen in de Geneeskunde gebruikelyk, en heeft de ſelfde kragt en bereidinge als dat van de Citrullen, en Konkommers.

CLXI. HOOFDSTUK.

Cucurbita Silveſtris, Wilde Kawoerde.

DEſe *Wilde* is de tamme in alles gelyk, maar veel kleinder en tengerder, mede over al met hare Klawieren hegtende. De *vrugten* zyn heel klein, de tamme Fles Kawoerden van gedaante gelyk, van groote als een redelyke groote Peer. De buitenſte baſt is eerſt groen, daar na werd die duiſtergeel en hard ofte houtagtig. Het weeke merg heeft veele ſaden, van groote als de Konkommers: 't merg is bitter. De *wortel* is veſelagtig.

Men vindſe alhier alleen in de Hoven, en werden ſeer traag ryp.

Sy zyn van ſynder deelen dan de tamme, want ſy ſchynen een weinig van den Coloquint te ontleenen; ook maken ſy een loslyvigheid. De wyn die een nagt lang in deſe uitgeholde Kalabasjes geſtaan heeft, doet vry ſterken afgang verwekken.

CLXII. HOOFDSTUK.

Cuminum, *Komyn.*

DE *Komyn* heeft een, dog ruigagtig dun *Stammetjen*, dat ſig in verſcheide takjes verdeelt, een voet of anderhalf hoog. De *bladen* zyn niet dan ſnippelingen, gelyk die van de Venkel ofte Dil, dog wat kleinder en korter. Boven op de toppen komen kroontjes, gelyk van de Dil, met ſeer kleine witte *bloemtjes*: na deſen ſiet men een langwerpig en puntig *zaad*, Venkelzaad byna gelykende, dog wel ſoo groot en lyvig, met een duiſtere, byna Olyfkoleurige verf, tuſſchen groen en geel, ſterk van reuk en ſmaak. De *wortel* is dun, wit en veſelagtig.

Sy moet alle jaren in de Lente verſaaid werden. Groeid alhier op verſcheide velden, daar toe bereid: en bloeid in de Somer.

Het zaad is fyn van deelen, beſtaande uit een oliagtige vlugge olie en zout, die verdunnende, en ſlymverterende is. Het dient in buikpynen, en tegens de winden: vervordert de Vrouwevloed: men kan die tot 60 greinen in poeder gebruiken: ofte de gediſtilleerde olie droppelwys in geven: of men kan daar een kookſel van maken; of die gebruiken als Thee: men doet het geſtoote

zaad

zaad onder de Pappen, tegens de windige en koude ſlymgeſwellen. Met het kookſel mag men in de keelgeſwellen gorgelen. Is mede goed in darm-ſpuitſels tegens de buikpyn en winden.

Veele gebruiken het zaad, tegens de voorſchreve qualen, in de ſpyſen: ook werd die onder de Leidſe Kaas gemengt; en ſommige Bakkers ſtrooijen het op haar klein Rogge.

CLXIII. HOOFDSTUK.

Cupreſſus, Cypreſſus, Cypreſſe Boom.

DE *Cypres* is een regte, lange en dikke *boom*, met een ſpits opgaande top. Van zyn midden af heeft deſelvige ſeer veele takken, ſig niet verre uitbreidende, maar waſſchen langs de middelſtam na om hoog, maar genaken den top niet: want deſe Boom werd van zyn midden af allenxkens ſpitſer en puntiger. Het *hout* is hard, digt en vaſt; welriekende, en wat bleiker als geel Sandelhout: werdende van geen wormen aan gedaan, nog vernolmt, ofte ſplyt niet. De groenigheid, die het in plaats van *bladen* heeft, is lankwerpig rond, dog yviger en dikker dan de Tamarisboom. De *vrugten* zyn van groote als de grootſte Okkernoot; hangen van de takjes nederwaarts; ſy zyn een weinig langwerpig rond. Ryp zynde ſplyten ſy open, en dan vliegt haar klein, plat, ſeer dun en grysagig zaad, door de wind, daar uit. Uit de baſt ruipt een harſt. Deſe Boom werd het Manneken benaamt, want het Wyfken waſt laager ende brengt deen vrugten te voorſchyn.

Sy groeijen hier nergens dan in de Hoven, want y werden uit Italien hier gebragt. Dit geboomte

blyft

blyft altyd groen : gevende zyn vrugten in den Herfſt, alhoewel men ſegt dat die drymaal's jaars draagt.

De groente deſes Booms ſiet men veel gehouwen en geſchildert ontrent de wapenen, en Graffteden der doden ; alſoo men ſegt dat deſe Boom aan *Pluto*, den God der Hellen, die de dooden ontfangt, ſoude toegewyd zyn. De groene takken zyn fyn van deelen, dat uit de reuk en ſmaak kenbaar is; maar heeft mede veele grove deelen, als mede de vrugt. Beide gebruikt in een kookſel, doen het bloed braken ſtillen, en de buikvloed ophouden, als mede de overvloed van ſtonden. Men gebruikt het mede tegens de darmbreuk, en wanneer men het water niet houden kan : als mede tegens den uithangenden darm, baarmoeder ofte ſcheede. Soo innerlyk als uitterlyk, het poeder van deſe vrugt is dienſtig onder de bloedſtelpende poeders gemengt.

De mieren eten gaarn het *zaad*. Het hout is bequaam om kaſſen en dooſen van te maken, want het riekt aangenaam. Men ſegt dat het zaagſel ofte ſchavelingen in kaſſen gelegt, de motten afweert.

CLXIV. HOOFDSTUK.

Cyanus Flos, Flos Frumentorum, Koorn Bloemen, Rogge Bloemen.

DE *eerſte* ſoort heeft hoekige en kantige dunne *Stammetjes*, begroeid met ſmalle, ſcherpe, en diep doorſnedene *blaadjes*, byna als de *Scabioſa*, zynde ſagt, en als met een gryſe wolligheid bekleed. Boven werden de Stammetjes in veele dun-

ne

ne rysjes gedeelt, op welkers top kleine, ronde, ſpitſe, en Pynappelswys geſchilferde bolletjes komen; hier uit komen de *bloemen*, welkers blaadjes ſig uitbreiden, zynde ſeer geſnippelt ofte geſneden; hebbende in 't midden eenige draadjes. Sy zyn blauw, daar de Griekſe naam ook van daan komt; maar ſy zyn mede wel wit, purperagtig en ligt rood. Na de bloemtjes volgen in deſe ſelvige knopjes de *zaadjes*, zynde wit, blinkend, en wat lang, hebben yder boven op ſig eenige ſagte haaragtigheid. De *wortel* is dun en veſelagtig.

De *tweede* is de *groote Koornbloem:* deſe heeft lange en ſagte bladen, breeder dan een duim, wolagtig en uit den witten groen, van een voet of anderhalf hoog: de Stammetjes zyn als geblaad; de knoppen daar boven op zyn geſchilfert, maar grooter dan de vorige: de *bloemen* zy mede grooter, blauw, en ſomtyds wat purperagtig ofte paars. De wortel is wit, en veſelagtig: die de Winter over blyft, en nieuwe affetſels verleent.

De *derde ſoort* heeft langwerpige, en in veele delen diep geſnedene, en eenigſins getande, grauwgroene *bladen*. De *Stammetjes* zyn tenger, die ſig in veele takjes deelen, welkers blaadjes boven wat kleinder zyn en minder doorſneden. De *bloemen* zyn als de tweede ſoort, maar de blaadjes der bloemen zyn uit den purperen roodagtig: maar de middenſte draadjes zyn wit, geel, of met purperagtige doormengelt. De knoppen zyn wel als de voórgaande, maar wat ſtekelagtig. De *wortel* is redelyk dik.

Deſe eerſte groeijen tuſſchen alderlei ſoort van koren. Maar in de Hoven zyn ſy weelderiger, en de koleur der bloemen veranderen ook wel. Maar de twee andere vind men hier alleen in de Hoven. Sy bloeijen alle de meeſte Somer door: dog d' eerſte

ſte wat vroeger, die ook alle jaren van nieuw zaad voortkomt.

Daar zynder die de blauwe bloemtjes vergaderen, en daar een Syroop van maken, om die voor Syroop van Violen te verkopen. De bloem met het kruid is dienſtig in al het geen welke men de kaasjes bladen toeſchryft.

CLXV. HOOFDSTUK.

Malus Cydonia ofte Cotonea, Queenboom.

DE *Queenboom*, waſt ſelden ſeer hoog, maar blyft laag, byna Heeſtersgewys; de *ſtam* is rouw, en veeltyds ſchilferagtig. Sy hebben veele wyd uit verſpreide, dunne *takken*. De *bladen* zyn langwerpig rond, gelyk van de Appelboom; van boven ligt groen, en tegen den Herſſt wat geelagtig, maar van onderen zyn ſy met een dikke, gryſe wolligheid bedekt. De *bloemtjes* zyn vyfbladig, veel grooter dan van Appelen of Peeren, wit ofte ſeer flauw purper. Waar na de vrugten volgen, geel van koleur; maar gelyken of een Appel of een Peer, waar van het onderſcheid komt van *Queeappel* en *Queepeer*, dog is al eenderlei geboomt: deſe zyn ſomtyds wat ongelyk van maakſel, alſoo ſy veeltyds geribt, gebochelt en met groeven zyn. Sy zyn alle met een dikke donſigheid bekleed, ſterk van reuk, ſerp en vrang van ſmaak. De *zaden* in de klokhuisjes zyn de Peeren en Appelzaaden gelyk, hebbende van buiten eenige gumagtige lymigheid.

Sy groeijen geerne aan de Waterkanten, over de Slooten, waarom men die gemeenlyk rontom de Boogaarts geplant ſiet; en ſoo ſy in de Hoven ſtaan,

wil

wil de wortel wel ſomtyds met water begoten werden: want dan ſiet men dat de vrugten merkelyk toenemen. Sy bloeijen in de Lente, en de vrugten zyn tegens den Herfſt ryp.

Sy zyn fyn en grof van deelen; het eerſte blykt uit de reuk en ſmaak, en het laatſte uit de wrange ſmaak alleen. Sy werden gebruikt om de buikvloeden en te veel ſtonde vloeden te ſtillen: de ſwakke maag te verſterken, den hik en braken te ſtillen: geven een goeden aſem, rauw gekauwt, en geneſen dan het bloedige tandvleis, en het leuteren der tanden. Hoe dat ſommige daar van afgang krygen, ſiet myn verhandelinge van de operatie der Medicamenten.

Ten deſen einde werden de Quee Peeren geſtooft, ofte by vleis gekookt. Deſe werden de geheele Winter door bewaart, wanneer men die ſoo als ſy zyn in een keulſe pot legt, ofte in een vaatjen, en men daar een kookſel opgiet van de ſchillen en klokhuisjes, en de bovenſte met deſe uitgekookte ſchillen, enz. bedekt, en ſoo in de kelder ſet.

De Queen werden ook geconfyt, 't ſy half ofte heel: ook wel in lange reepjes geſneden, datſe dan *penſjes* noemen: dat werd dus gemaakt. Neemt een pond Queen in lange reepjes geſneden gelyk als men de Rapen doet. Dry vierendeel wittebrood-Suiker en een pint water: kookt dit tot de Queen ſagt zyn, en de Syroop zyn dikte heeft, onder het koken ſnippert men daar de baſt in van eene Citroen, en het ſap duwt men daar in, doende daar wat geſtoote Nagelen en Kaneel by. Die de ſelve rooder begeeren, doen daar wat poeder van Conchenilie by.

Voorts maakt men daar ook Marmelade ofte Queenvleis van: welke men laxerende en purgerende

rende kan maken, na dat men daar veel ofte wei-- nig *Scammoneum* by doet. Ook maakt men het ſap tot een gelei. Uit het ſap maakt men met Suiker ofte witten honig een bequame Maag Wyn. Hett ſap bewaart men mede een ganſch jaar door, wan-- neer men het in een fles doet, en daar Boomolie op-- giet: en dient om te ſtoven, en Syropen af te ko-- ken. De kruidmengers maken daar een olie vam en een Syroop, maar die verrigten niet, het genee men haar toeſchryft. De *Scammoni* werd in eem uitgeholde Queen gedaan en dan gebraden, welkee dan de naam van *Diagridium* aanneemt, maar iss mede maar een onnutte bereidinge.

De Queekorlen in water geweikt, geven eem ſlym van ſig, dienſtig om de brand der oogontſte-- kingen te benemen; en in de brandige ſprouw dee tong te laaven. Deeſe ſlym met veel water ge-- mengt is dienſtig om te gorgelen in de brandige kee-- len.

CLXVI. HOOFDSTUK.

Cynogloſſa, Lingua Canis, Hondstonge.

DE *bladen* zyn vry lang, en redelyk breed, ein-- digende met een ſcherpe punt, ſagt, glad in 't aantaſten, met een ſagte wolligheid bekleed, en bleikgroen. Het *Stammetjen* is rond, mede ruig van anderhalven voet hoog, verdeilende ſig boven in verſcheide takken: hier aan komen van onderen na boven toe verſcheide vyfbladige, uit den roo-- den wat purperagtige bruine en ſomtyds witte *bloemtjes*. Na 't afvallen ſiet men vier aan malkan-- deren verknogte rouwe en ſtekelige *zaden*, welke ſelfs aan de kleederen blyven hangen, gelyk dat van

het kleefkruid : tuſſchen deſe vier heeft men een omgekromt priemtjen, dat veeltyds hard en ſtekelig is. De *wortel* ſchiet redelyk diep in d' aarde, is dik, en gemeenlyk lang, ofte regt.

Sy blyſt des Winters over, maar ſaaid ſig ſelven mede van zaad voort. Dog krygt het tweede ofte derde jaar eerſt bloemen, men vindſe alhier overvloedig langs de Duinkant, alwaar men die mede met witte bloemen vind. Anders komt ſy mede in de kruidhoven weelderig voort. Dit gewas is mede grooter en kleinder van bladeren, na dat het een bequame ofte onbequame aarde vind. De bloemen ſiet men in Braak en Hooimaand.

De bladeren agt men dat de buik week maken, en de pyne na de gebrandheid leſſen. De wortel is alleen in gebruik. Deſe ſchynt min ofte meer gemeenſchap met den *Opium* te hebben, alſoo men agt dat die eenigſins den ſlaap bevordert, en alle ſcherpe vogten der longe en gorgelpyp verdikken, en bematigen, en ten dien einde heeft men de *Pilulæ de Cynogloſſa*, waar van men ſes ofte ſeven greinen ſeffens inneemt. Men agt dat het kookſel de Ambeijen verdryft.

CLXVII. HOOFDSTUK.

Cyperus Rotundus, Longus en Falſus, ronde, lange, en valſche Ciperus ofte wilde Galiga.

DE *ronde* en de *lange Cyperus* hebben lange, ſmalle, dunne, en harde *bladen*; hebbende een ſcherpe uitpuilende ribbe, welke onvoorſigtig gehandelt, ſnyden kan. Het *Stammetjen* is regt, en on-

beblaad; ſonder knoopen, glad en kaal, dryhoeken, dog ſelden vierhoekig: ſy groeijen wel een voet ofte twee hoog. Op het opperſte komt een wyduitgebreiden aaragtigen boſch, uit welkers pluimen, een klein zaad komt te vallen. Die met knobbelige ofte ronde *wortelen*, waſt niet wel ſoo hoog als die met lange *wortelen*, ook heeft de lange grooter bladen: beide deſe *wortelen* zyn wel voorſien van veſelen. Bruin van buiten, maar van binnen wit ofte geelagtig: aangenaam van reuk, en wat bitteragtig van ſmaak. De lange wortelen hebben ook veele leden en knijen, ofte knoopen, kruipende voort, gelyk als het Peengras.

De *valſche* ſchynt een baſtert gras: heeft een kantig gehoekt *Stammetjen*. De *bladen* zyn vry breed en lang. Op den top komen vier ofte vyf bruine aaren, yder aan zyn ſteel nederhangende, zynde als een vergaderinge van kleine bruine korreltjes, als van Peerlzaad: dog buitenwaarts wat ſpits. De *wortel* is dun, lang, wit, en met knoopen, met een grasagtige ſmaak, ſonder reuk.

D'eerſte twee vind men hier alleen in de Hoven, maar de valſche heeft men hier veel in de Slooten, en men ſiet haar pluimen in de Somer.

De ronde en lange beſtaan uit fyne en grove deelen, waar van de wortel alleen gebruikelyk is. Men gebruikt ſe tegens de ſlymige magen en moerquaalen: ſy verdryft de ſtonden, en ſet de piſſe af, is dienſtig tegens de hoofdſwymel. Sy geneeſt de quade ſeeren. Wanneer men die kauwt, geneeſt die het bloedige en ſtinkende tandvleis.

De valſche ſoort is niet gebruikelyk.

CLXVIII.

CLXVIII. HOOFDSTUK.

Daucus, wilde Paſtinake, Vogelneſt ofte Kroontjes kruid.

DEn *Daucus* noemt men mede *Paſtinaca Tenuifolia Silveſtris*: de *bladeren* zyn heel dun, en in veele kervingen, even als de geele wortelen, dog in 't aantaſten wat ruiger en hairiger, ook gryſer of wat witter. De *Stammetjes* zyn mede rouw en wreed in 't aantaſten; op haar toppen komen mede kroontjes als van de geele Peen, welkers vyfbladige *bloemtjes* klein en wit zyn, maar het minderſte is donkerpaars. Het *zaad* is haaragtig en aan malkanderen hangende: en als het ſelve ryp werd, werden de takjes der kroontjes binnenwaarts, gelyk als een neſie, getrokken. De *wortelen* zyn dun, lang en wit.

Dit gewas ſiet men by menigten langs de wegen en paden. Het bloeid in Braak en Oogſtmaand, en in de volgende maanden werd het zaad ryp.

Van dit gewas is hier alleen het zaad in gebruik: het dient voor veele Moederqualen; en is fyn van deelen, dat uit den reuk en ſmaak blykt. Het dryft de ſtonden af, de doode vrugt en nageboorte: het dryft de pis en ſandigheid der nieren en blaas. Het set winden af; ſtilt de buikpynen, den hik, en geluurigen hoeſt. Van dit zaad maakt men het volgende geneesbier.

Neemt een pond *zaad van Daucus*, een half pond *geſegende Diſtel*, vier lood *Salie*, doet dit geſneden en geſtooten zynde in een ſakjen: dit hangt men op een half vat Maarts ofte November bier, waar van men des ogtens, middags, en 's avonds een glas vol van drinkt.

Anders kan men kookſels van dit zaad maken, ofte ſetten het op Wyn, of diſtilleren het met Wyn, of trekken het als Thee: en dan is het tot de voorſchreve qualen dienſtig: daarom diſtilleert men daar mede een fyne olie uit, die men droppelwys kan gebruiken. Het kookſel deſes zaads doet men mede in ſtovingen, tegens de buik en Moederwee; en om winden te looſen, is het goed in darmſpuitingen. Het ſelvige verrigten mede de wortelen.

CLXIX. HOOFDSTUK.

Delphinium, ofte Riddersſporen.

DEſe noemt men mede *Flos Regius*, *Conſolida Regalis*, *Calcatrippa*, enz. der ſelver ronde, dunne, gladde en groene *Stammetjes* waſſchen veeltyds twee of dry voeten hoog. Deſe verdeelen ſig boven in verſcheide dunne takjes: deſe zyn bewaſſchen met dunne, diepgeſnippelde, en matig donkergroene *bladen*: langs de bovenſte takjes komen de *bloemtjes*, hebbende agter aan een lang hoorntjen, lang en ſpits toeloopende, willende een ſpoor gelyken, volgens d' oude Ridders. Deſe bloemen zyn dubbelt of enkelt: blauw, wit, paars, bleik lyfverwig, of gemengelt van koleur. D' enkele bloemtjes zyn vyfbladig, hebbende in haar midden een die toegevouwen is. Als deſe afvallen, volgen daar lange, en byna ronde zaadkokertjes, maar ryp werdende, gapen ſy aan eene zyde open, in welke ſwart en kantig *zaad* beſloten is. De *worte* is dun en veſelagtig.

De *wilde* zyn de tamme in alle deelen ſeer gelyk: maar groeijen ſoo hoog niet, ook heeft het veel min-

VINGER-HOED KRUID. HONDE TA

minder bloemtjes, en alleen blauw, paars, of violet, heeft een dunne veſelagtige wortel.

Sy moeten tegens de Winter beide vergaan, daarom komen ſy in het voorjaar weder van nieuw zaad voort. D'eerſte waſſchen alleen in de Hoven, en de wilde in de Koornvelden, en bloeijen beide de meeſte Somer door.

De kragten zyn onbekend, want het werd alleen geſaaid, om de bloemtjes nevens andere bloemen tot Tuiltjes te maken.

CLXX. HOOFDSTUK.

Dens Caninus, Hondentand.

HOndstand heeft twee, dog ſelden dry breede en lange *bladen*, van groote als die van de Lelitjes van den Dale, dog wel ſoo klein, duiſtergroen, met roode plekken, een weinig na d'aarde omgebogen, en aan't einde wat ſpits. Tuſſchen de bladen komt een rond ſteeltjen na boven toe ſchieten ('t geheele Stammetjen is maar dry deelen ontrent van een ſpanne hoog) op welkers een ſesbladig *bloemtjen* komt, nederwaarts hangende; deſe krommen ſig om, gelyk de wilde Lelien; maar de bloem is hier kleinder. In 't midden zyn ſes draadjes met haar nopjes, en een priemtjen, aan't eind in twee'en omgebogen. De koleur deſer bloem is wit, ſchoonrood, en ſomtyds bleikrood. Na deſe volgt een klein rond zaadbolletjen, met haar *zaad*. De *wortel* is een klein, langwerpig bolletjen, hebbende eenige veſelen onder aan.

Men vindſe hier alleen in de Bloem Hoven; en bloeyd in de Lente. De kragten zyn nog onbekend.

CLXXI. HOOFDSTUK.

Digitalis, Vingerhoedskruid.

DE *eerſte* ſoort heeft lange, breede, bleikgroene, ſpits toeloopende, en aan de kanten een weinig gekartelde *bladen*, die van wit wollekruid byna gelykende, dog wat kleinder, en ſoo wolagtig niet. Van tuſſen de bladen komt een matig dik, rond en regt opſtaande *Stammetjen*, welke van het midden tot boven toe met *bloemen* verciert is, die alle maar aan d' eene zyde des Stammetjes ſtaan, hangende nederwaarts yder aan zyn ſteeltjen, en in zyn eigen groengebladert ſtoeltjen. Sy zyn langwerpig, hol en byna een vingerhoed gelykende, roodpaars of purper, van binnen met witte ſtipjes geteikent. Uit deſe groene ſtoeltjes komen, na dat de bloemtjes afgevallen zyn, ronde *zaadhuisjes*, hebbende een lange veſel, die aan 't einde in twee'en geklooft is op haar uiterſte: in deſe bolletjes is klein *zaad* beſloten. De *wortel* is ganſch veſelagtig.

De *tweede* heeft alleen wat langer en breeder *bladen*: en de *bloemen* zyn wit, of ſeer bleekpaars ofte purperagtig van koleur.

De *derde* heeft ſmalder *bladen*, zynde geribt, effen, kaal, en donkergroen, maar van onderen wat bleiker; een weinig rontom gekartelt. De *bloemen* zyn geel.

De *vierde* is de derde gelyk, maar de *bladen* zyn wat kleinder en ſmalder: ook zyn de bloemen geelagtig ofte bleikagtig, en wat kleinder.

Deſe alle waſſchen alhier in de Hoven, en bloeijen in Hooi en Oogſtmaand. De plant blyft des Win-

Winters over ; en werd mede van zaad geſaaid. Dit gewas is bitter, en de kragten onbekend ; daarom werd het alleen, om Ruikers en Tuiltjes te maken, onderhouden.

CLXXII. HOOFDSTUK.

Dipſacus, *Kaarden.*

DE *eerſte* en *tweede* ſoorten van *Kaarden* (mede genoemt *Labrum Veneris*, *Carduus Veneris*, *Virga Paſtoris*, *Carduus Fullonum* &c.) ſoo wel de tamme als de wilde, hebben in 't begin eerſt lange, groote, breede, en rontom ſaagsgewys gekartelde *bladen*. Tuſſchen deſe ſchiet een ſeer hooge, holle *ſtam*, ſomtyds dry ofte vier ellen hoog, die ſig in verſcheide takken ſplitſt, met verſcheide ſtekende doornen gewapent ; hebbende verſcheide leden ofte knoopen. Uit yder knoop groeijen twee groote tegens over malkanderen ſtaande bladen, zynde lang en ſpits toeloopende ; aan de ſtam ſoodanig met haar oorſprong, alwaar ſy op haar breetſt zyn, gevoegt, dat ſy met malkanderen een holte uitmaken, in welke den dauw ofte water blyſt ſtaan, ſonder daar te konnen uitloopen, en daarom werd het *Dipſacus* genaamt, als of men ſeide dorſtend kruid. Sy zyn dan lang en bleekgroen, aan de kanten wat ſtekelig, voornamelyk onder aan de dikke uitpuilende middelribbe. Op den top der takken ſiet men lange, rouwe ſtekelige bolletjes, welke ſcherpe en omgebogen haakjes hebben, het welke eigentlyk de *Volders Kaarden* zyn. Tuſſchen deſe komen uit de tamme gemeenlyk kleine, witte *bloemtjes* : maar de wilde heeft bleikpurpere, vertoonende in 't midden twee huisjes,

gelyk als byenhuisjes: na 't afvallen der *bloemtjes* komt daar een *zaad* in, het Venkelzaad byna gelyk, maar bitter: eindelyk werden deſe Kaarden grys en een weinig bleikgeel: van binnen zyn ſy hol, in welke men ſomtyds wormtjes vind. De *wortel* is vry lang en wit.

De *derde* is de voorgaande ſoorte ganſchelyk gelyk, maar waſt wat hooger en langer, ook zyn de Kaarden, ronder, korter en kleinder, dat is, niet grooter dan een okernoot. De tamme werden geſaaid, en om dat hare haakjes wat krommer zyn, zyn ſy beter tot het gebruik. De wilde waſſchen beide veel langs de Waterkanten: ſy bloeijen alle in Braak en Hooimaand, maar in den Herfſt werden de Kaarden vergadert.

De tamme werden alleen van de Volders, om Lakenen te bereiden, gebruikt. Wat voorders de kragten belangt, die zyn nog niet regt bekend: ofte, 't geen men daar van ſchryft, is nog onſeker.

CLXXIII. HOOFDSTUK.

Doronicum, ofte Aconitum Pardalianches.

DE *eerſte* ſoort heeft rondagtige, breede, bleikgroene, ſagte, teere en wolagtige *bladen*, een weinig langwerpig. De ſtam waſt wel een voet ofte anderhalf hoog; zynde ruig, geſtreept en gevoort, en veelhoekig, alhoewel die in 't eerſte aanſien wel rond ſchynt te weſen; boven werd deſelvige in eenige takjes geſpitſt, waar op *bloemtjes* waſſchen, geel en van gedaante als die van alant, ofte Vokelaar byna: daarna komen daar witte ſtuifjes, welke vervliegen, waar onder een klein en ſwartagtig *zaad* is. De *wortelen* zyn witte en langagti-

agtige knobbeltjes, met veele witte veſelen: uit deſe groeijen al weder nieuwe knobbeltjes en worteltjes, om nieuwe planten te maken: ſy leggen over dwers, en niet diep in d' aarde ſinkende.

De *tweede* is wat grooter, donkergroen en groeit wat hooger; de wortel ſinkt ook dieper in d' aarde, kruipende niet voort, maar plant ſig met zydworteltjes voort.

Sy waſſen hier in de Hoven, niet alleen van zaad, maar ook van planten. Sy bloeijen in de Lentetyd.

De wortel is ſoet van ſmaak, maar de kragten nog niet bekend: men ſegt dat de Honden daar van Sterven.

CLXXIV. HOOFDSTUK.

Draco Herba, Dracunculus Hortenſis, Dragon.

D*Ragon* heeft lange, ſmalle, gladde, uit den geelen wat donkergroene *blaadjes*; en deſe waſſchen aan dunne, tengere en ronde *Stammetjes*, zynde ſomwylen wel twee voeten hoog: deſe verdeelen ſig nog in verſcheide kleine takjes. Langs de ſelvige waſſchen aarsgewyſe byna kleine ronde knopjes, die nauwlyks open gaan; vertoonen egter kleine goudgeele bloemtjes, met eenige duiſterheid vermengt. De *wortel* is lang en dun, met veele veſelen behangen; deſe kruipen gins en weder door de aarde henen, en maken weder nieuwe planten.

Sy komen mede van zaad voort. Deſe plant wil des Winters wel bewaart werden, want die tegens de koude niet wel kan. In de Lente ſchiet de wortel weder uit; bloeyd in de Hooimaand, en blyft tot

diep in de Herfſt groen. Het werd alhier alleen in de Moeshoven aangequeekt.

Dit kruid is aangenaam van ſmaak, en fyn van reuk, zynde fyn van deelen: het werd alhier, ſmaaks halven, over de Kropſalade gebruikt: ook ſet men de groene blaadjes op azyn, om die niet alleen een goede ſmaak te doen hebben, maar d' uitgeweikte blaadjes, werden by gebraad gegeten, in plaats van Kappers, enz.

Het is dienſtig om de ſlymige magen te herſtellen, alſoo het doordringende en verdunnende is, beſtaande uit beweeglyke deeltjes. Het doet ook daarom wel oprupſen, en winden van onderen loſen: Het weikſel dient tegens de buikpynen, ſoo warm gedronken, als in de darmen geſpuit. Het bevordert mede de ſtondvloed, en opend de verſtopte Lever, Milt en Scheilklieren.

CLXXV. HOOFDSTUK.

Dracunculus, Speerwortel.

DIt gewas noemt men mede *Colubrina*, *Serpentaria*, *Dracontium*, *Slangenkruid*, *Drakewortel*, enz. de grootſte heeft een regt opſtaande *ſtam*, zynde dik, rond, effen en glad, met verſcheide bruinroode en purpere vlekken, gelyk de Scheerling geſpikkelt, twee ofte dry voeten hoog. Van onder deſe ſtam komen op lange ſteelen, groote, breede en in 't rond wyd uitgebreide, groene, gladde *bladen*, zynde een, twee, dry ofte vier in getal; yder van deſe is tot zyn aanhegting aan de ſteel geſneden, ſoodanig dat yder ſnippeling een beſonder, langwerpig, ſmal blad gelykt. Op den top van de ſtam komt een vry groote lankwerpige Koker

Dracunculus.

SPEER-WORTEL.

CLXXVI. HOOFDSTUK.

Dracunculus Aquatilis, ofte Paluſtris, Waterſlangekruid, Waterſpeerwortel.

UIt een lange voortkruipende, matig dikke en in veel leedjes verdeelde *wortel*, komen uit yder lid ronde, effene, kaale, en vooſe ſteelen der *bladeren*: deſe wortel heeft van onderen nog eenige basjes met veſelen. De *bladeren* nu zyn breed, groen, glad en kaal: ſy zyn byna rond, loopende nogtans een weinig puntig toe, ſtaande yder op zyn beſondere ſteel. Sommige deſer ſteelen, zyn als Stammetjes, hebbende niet alleen aan haar bovenſte een kleinder blad, dat van boven wit is, maar daar nevens komen in't begin eenige kleine witte draadjes, uit welke eindelyk een druifagtige aare te voorſchyn komt; deſe *Druiven* zyn eerſt groen, maar werden eindelyk rood: wat kleinder, dog wat ſcherper van ſmaak, als van de Kalfsvoeten.

Het plant ſig mede met de wortel voort, groeijende in de Slooten en ſtaande wateren. Bloeid in de Hooi en Oogſtmaand, waar na in de Herſſt de beſien volgen.

De kragten zyn als die van de Kalfsvoet, maar wat ſwakker.

CLXXVII. HOOFDSTUK.

Dulcamara, Alfsranke.

DIt noemt men mede *Solanum Scandens*, *Amara Dulcis*, *Glycypicros*, enz. deſe heeft lange, harde, houtagtige, en in veele takken verdeelde *Ranken*:

ken: houdende ſig daar mede aan alle Heggen en ſtruiken vaſt. Deſe jong zynde, zyn groen, maar werden eindelyk van buiten bleekbruin ofte aſchgrauw, dog van binnen groen. Het hout is van binnen mergagtig, en ligt brekend. De *bladen* gelyken ſeer na de gemeene nagtſchade, dog zyn wat duiſterdergroen, en ſomtyds wat na den purperen hellende: deſe hebben yder haar eigen ſteel, aan welke veeltyds, agter aan het blad, nog een klein, en ſomtyds twee tegen over malkanderen ſtaande blaadjes geſien werden. De *Bloemtjes* komen met heele trosjes by malkanderen: zynde vyfbladig, en wat ſpits toeloopende, violetpaars, ofte blauwpurperverwig en ſomtyds wit; in 't midden hebben ſy een geel priemtjen, met eenige nopjes. Somtyds ſiet men de bladen met witte vlekken bevlekt: en ſomtyds hebben ſy witte bloemen. Hier na komen groene *beſien* die allenxkens ſchoon geelrood werden en blinkend: het *zaad* binnen is plat en geel, deſe zyn ſappig, en niet aangenaam van ſmaak: ſelden ſiet men haar wit. De *wortel* is niet heel dik, en kruipt met zyn veſelen voort.

De ſchorſe gekauwt werdende, geeft eerſt een bittere en daar na een ſoete ſmaak. Sy waſt aan de kanten van de Gragten en Slooten langs de wegen. In de Lente ſchieten uit de wortelen wederom nieuwe bladen en Ranken: bloeijen in de Hooimaand, en de vrugten volgen vervolgens.

Men houdſe voor fyn van deelen: en bequaam tegens de verſtoppinge des Levers en Milts: en by gevolg tegens de Geelſugt, en voor die van hoog gevallen hebben, ofte ſwaar gequetſt zyn. De Beſien houd men dienſtig in de borſtqualen, en men ſchryft deſelvige toe, 't gene men de Krieken overzee toeſchryft. Het geheele gewas is alhier nooit of ſelden in gebruik.

CLXXVIII.

CLXXVIII. HOOFDSTUK.

Ebulus, Sambucus Humilis, Hadig, lage, of wilde Vlier.

DE *Hadig* is een kruid den Vlier ſeer gelykende. De *ſtam* is gehoekt en gekant, met veele breede leden ofte knopen, ſeer gelykende na de nieuwe loten van den Vlier. Uit deſe knoopen groeijen twee tegens malkanderen overſtaande *bladen*, waar van ten minſten agt aan eene ribbe, (gelyk van de boomvlier) vaſt zyn, wat breed, langwerpig, geſchaart en puntig uitloopende. Op de toppen komen vyfbladige witte *bloemtjes*, ſig uitbreidende met kroontjes, gelyk de gemeene Vlier. Daar na volgen eerſt groene, en eindelyk byna ronde ſwartagtige *beſien*, welke klein en langwerpig *ſaad* by zig hebben. De *wortels* zyn redelyk lang, en getakt, van buiten bruin, van binnen wit, en ligt brekende.

Het kruid vergaat tegens de winter, en de wortel ſchiet in het voorjaar wederom uit: niet tegenſtaande het mede van ſaad voortkomt. Het waſt hier en daar op vette akkers, langs de ſloten, dyken en wegen, daar het vogtig is. Het bloeid in de Somer, maar geeft in de Herfſt ſyn beſien.

De wortelen gekookt, en het kookſel gedronken, doet ſterk purgeeren, en werd veel tegens de Waterſugt gebruikt, ſoo daar kragten genoeg ſyn; want ſy ſet de waterige vogten ſterk af. In plaats van te koken, mag men die op wyn ſetten: en daar van drinken. Deſe wortel roert het lighaam ſterk, en doet dikwils van onderen en van boven de vuiligheid uitlooſen, daarom dient ſy meeſt in ſterke lighamen gebruikt: de beſien doen wel het ſelfde,

maar

maar veel ſagter, welker ſap men kan uitperſſen, en met ofte ſonder ſuiker tot een lillige dikte ofte gelei uitdampen. Deſe beſien geven den wyn een ſchoone hoogroode koleur. De bloemen, bladen en wortelen uiterlyk in pappen gedaan, verdryft de geſwellen, gelyk die van de wilde Wyngaart en van d' Eſels Konkommers.

CLXXIX. HOOFDSTUK.

Echium, *Slangenhoofd.*

DE *wortel* is lang en rond, en ſomtyds wel rood van buiten; uit deſe ſpruiten niet al te breede, log lange, rouwe, ſtekelige en haaragtige *bladen*, lie zig rondtom ter aarden neder verſpreiden. Uit iet midden deſer rigt zig een regte, ronde, ruige tam twee of drie op, van twee voeten ſomtyds oog, mede met ſoodanige bladen begroent: aan aar opperſte, en aan beide zyden, zynde verſchei-le omgeboogen takjes: deſe zyn niet alleen met eer kleine blaadjes, die na om hooge ſtaan, be-vaſſen, maar mede met kleine vyfbladige *bloemtjes*, an onderen pypsgewyſe, welke boven open ga-en, met eenige draadjes in 't midden. In't begin yn ſy ligt paars, ofte ligt roodagtig, maar open-aande werden ſy hemelsblaauw. Somtyds zyn de-e bloemetjes rood, of wit. Na't afvallen ſiet men antig, ſpits, ſwart en klein *zaad*, ten naaſten by en Slangenhoofdje verbeeldende

De bladen en wortelen blyven de winter over, en chieten in de Lente wederom nieuwe uit. Sy waſt eel alhier aan de duinkant, ook langs de wegen n velden. Het bloeit de meeſte Somer door, en evert onderwylen ſyn zaad.

Dit

Dit kruid is hier in geen gebruik; maar men kan het de kragten toeſchryven, als van de *Anchuſa* en *Bugloſſa*.

CLXXX. HOOFDSTUK.

Endivia en Cichorium, Endivi, en Cichorei.

D' *Endivi* noemt men mede *Intybum*, *Seris*, *Scariola* enz. De *bladen* van de Endivie zyn langwerpig en breed, glad, ſagt, tenger, bleekgroen en rondtom een weinig gekerft ofte geſchaart: tuſſchen deſe ryſt een matig dikke, holle, en ronde *ſtam* op, van twee of drie voeten hoog, zynde boven in verſcheide zydtakken verdeelt, en met kleinder bladen bewaſſen. Merkt ook dat 'er een ſoort is met gekronkelde bladen, *Krulendivie* genaamt: uit de gequetſte ſtam en takken druipt een melkagtig wit en bitter ſap uit. Langs deſe takjes komen veele blaauwe ofte ſomtyds witte *bloemtjes*, van gedaante byna een kleine dubbelde goudsbloem gelyk, dog yder blaadjen is aan de einden wat dieper gekerft. Het zaad is een weinig lang en wit. De *wortel* is redelyk lang, wit, en met veſelen bewaſſen.

In 't voorjaar gezaaid zynde, geeft in dat jaar volkomen zaad: maar in 't najaar geſaaid, dient die beſt voor de keuken, alſoo die dan wel gebladert werd, en niet opſchiet: deſe planten worden dan toegebonden en rontom met aarde aangevult, op dat de binnenſte bladen wit en mals ſouden werden.

D' *eerſte Cichorei* heb ik omtrent drie ellen hoog zien groeijen: heeft breeder en minder geſchaarde *bladen*, als de Endivie, maar kleinder, groender, en met eenige haaragtigheid wat ruwer.

Een

Een *tweede ſoort* heeft ſmalle geſnippelde *bladen*, en ſelfs tot de middelribbe toe. De *ſtam*, *takken*, blauwe *bloemen*, en *zaad*, zyn mede d' Endivie gelyk. De wortel is lang, vry dik en wit; dit gewas gequetſt zynde geeft mede een bitter, melkwit ſap: ſelfs is het geheel gewas bitter.

Nog is 'er een *wilde Cichorei*, de voorige wel gelyk, maar kleinder in alles; hier aan komen weinige, kleindere, geele bloemtjes aan; die daar na in ſtuifkens vervliegen, waar onder het *zaad* is. De wortel is lang, vol wit ſap, en matig dik: het is in 't geheel veel bitterder dan de andere.

De Endivie en de Cichorei werden in de Moeshoven geſaaid en geplant, alhoewel men die mede in 't wild vind. Sy bloeijen alle in de Somer, waar na het zaad volgt.

De Endivie is ſoo ſterk van kragten niet als de Cichorie: daarom verſchelen ſy maar met trappen van malkanderen. Men houdſe voor verkoelende: maar ſulks is ſoo niet, want al wat bitter is, verkoelt niet. Sy zyn alle fyn van deelen, en openen de verſtopte ingewanden, alſoo ſy het bloed verbeteren, en den ſtoelgang bevorderen: ten dien einde werden daar kookſels van bereid, ſoo van de bladen als de wortelen, en gedronken, of in de plaats het ſap. De Endivie bladen ſtooft men veel by vleis; ook ſnyd men die klein, en men gebruikt die als Salade. De wortelen der Chichoreyen kookt men mede, en men gebruikt die op de ſelfde wyſe; en dat om een ſagten afgang te bevorderen voor de hardlyvige. Het witte ſap op de wratten dikmaals geſtreken, doet die vergaan en afvallen. Het water hier van overgehaalt is onnut, als mede de Syroop bereidſels, die men daar van maakt. Het zaad telt men onder de vier kleine verkoelende ſaden, maar is ſeker ſoo verkoelende niet.

CLXXXI. HOOFDSTUK.

Enula Campana, Helenium, Alantwortel.

DE *Alant* ofte *Galant*, heeft een redelyk lange, oneffene, dikke, van buiten aardverwige, en van binnen witte *wortel*, die ſterk van reuk en ſmaak is: hier uit komen zeer groote, breede, lange *bladen*, dikwils een halve voet breed, en wel anderhalve voet lang: loopende vooren ſpits toe, rondom een weinig gekartelt, ſy zyn ſagt, met een dunne wolligheid bekleed, tuſſchen bleik en geelgroen, maar zyn van onder vry wolliger en witter. D' onderſte hebben yder haar byſonderen ſteel, maar die aan de ſtam waſſchen niet. De *ſtam* word wel vier ofte vyf voeten hoog, dikwils wel drie vingeren dik, mede wolagtig, deſe verdeilt zig boven in takken. Op de top van yder ziet men vry groote, breede en ronde *bloemen*, welke te gelyk met haar binnenſte kruin geel zyn, in gedaante byna als een enkele goudsbloem: de kruin beſtaat uit een meenigte van geele draadjes, die daar na in ſtuifjes wegvliegen, waar na een langagtig, plat en ſwart *zaad* geſien werd.

De wortel blyft des Winters over, en ſchiet in de Lente weder uit. Sy is willig in 't waſſchen, en word by de Kruidfokkers meeſt gevonden. Sy bloeijen in Braak en Hooimaand: en dan worden de wortelen goed om uitgegraven te worden; als mede in de Lente, eer de bladen uitkomen.

De wortel is hier alleen in 't gebruik, welke een vlugge, fyne en doordringende olie ofte harſt by zig heeft: ſy is vooral dienſtig tegens koude en ſlymige magen, en veele longqualen; het maakt den buik

buik week, en dood de wormen. De wortelen worden gedroogt, om te poederen, en om by andere mengſels te gebruiken. De zelvige word mede nat en droog geconfyt. Uit de ſelvige kan men een extract maken om in manier van pillen te gebruiken. Ook zet men die op wyn, om voor een maagwyn te gebruiken. De Hoogduitſen ſmyten de wortelen op de Moſt, en laten die te gelyk met de zelvige werken, dan heeft men een bequaame maagwyn.

CLXXXII. HOOFDSTUK.

Equiſetum ofte Hippuris, Peerdeſtaart en Katteſtaart.

DE *groote* word wel twee voeten ſomtyds hoog, met een ronde, holle, halmsgewyſe ſtammetjen, zynde geſtreekt met vooren, ſomtyds wat roodagtig, rouw, met veele knoopen, als leden in malkanderen ſluitende, waar omtrent ſy verſcheide ſwarte omkringen hebben: rontom deſe knooen zyn bieſagtige dunne *blaadjes*, ofte liever gekniede en gekertelde, rouwe, harde kransjes: alhoewel die wel ſonder de ſelve, als enkele halmen gevonden werd. In plaats van *bloemen*, komen boven op eenige druifsgewyſe dodden. De *wortel* is ſwart, kruipen gins en weder door de aarde heenen.

De *kleine* is de voorige ſeer gelyk, maar waſt later; dikwils is ſy mede wat meerder geblaad en ſoo rouw en hard niet. De aaren ofte *bloemen* op de top yn minder in een gedrongen, wit van koleur. De *wortel* is ſwart en mede in leden gedeilt.

De groote, zynde mede *Aſparella* ofte *Rouw kruid* genaamt. Sy waſſchen beide geern op vogtige zand-

gronden aan de duinbeekjes, en in vogtige weilanden: ook langs ſommige wegen en dyken: ſy komen met het begin van de Lente uit d' aarde.

Dit gewas dient om alle buikloop en bloedvloeden te ſtelpen, waar toe het kookſel met wyn of water dienſtig is gedronken; en nog beter is het ſap. Uiterlyk doet men het in de neus tegens het bloeden, en in allerlei wonden, om het bloeden te ſtelpen.

CLXXXIII. HOOFDSTUK.

Erica, ofte Heide.

D' *Eerſte Heide* is laag en klein, een ſpanne byna hoog, houtagtig en heeſteragtig; aan haare dunne rysjes komen harde en rouwe *blaadjes*, die van den Tamariſſeboom byna gelyk. Krygt langs d' opperſte takjes kleine, bleekroode, ofte ſchoone lyfverwige (ſelden witte) *bloemtjes*. De houtagtige *wortel* verbreid ſig langs de aarde henen.

De *tweede* is mede een ſeer laag houtagtig heeſtertjen, ſpruitende uit de wortel verſcheide teere rysjes, van buiten bruin ofte donkerrood, anderhalve voet hoog, verciert met vry kleine, ſeer digt by een gevoegde *blaadjes*, die van den Thym ſeer gelyk, maar vry kleinder en teederder. De bleekpaarſe ofte lyfverwige roode *bloemtjes* hangen boven aan het top der rysjes nederwaarts, zynde langwerpig, hol van binnen, en voor open, als een klein tonnetjen. De *wortel* is teeder, langs d' aarde voortkruipende, en nieuwe ſcheutjes van zig gevende.

Een *derde* is de voorgaande wel gelyk, maar de *blaadjes* zyn ſmalder en langwerpiger. De *bloemtjes* ko-

komen aarsgewys langs de dunne rysjes, en dat maar aan eene zyde, ſchoonrood, met eenige ſwarte uitſtekende draadjes.

Men vindſe op dorre en onvrugtbare velden en bergen. Maar de *derde* waſt in Duitſland. Sy bloeijen de meeſte ſomer door, dog d' eene ſcheid daar wat vroeger uit als d' andere.

De Byen vergaderen een goeden honig uit de bloemtjes: en het heeſteragtig gewas dient om beſemen en boenders van te maken. Het poeder van de bloemen, bladen, en de houte rysjes ingenomen, doet de buikvloed en ſtondevloed ſtoppen. Voorts is het hier niet in gebruik.

CLXXXIV. HOOFDSTUK.

Eruca, Rakette.

Raket waſt met hare *ſtammetjes* en takjes wel twee voeten byna hoog, hebbende lange, ſmalle, donkergroene, en aan beide zyden diep geſnedene *bladen*. Langs het opperſte van de takjes heeft men geele vierbladige *bloemtjes*, waar na kleine, dunne, lange zaadkokertjes volgen, welkers *zaad* na raapzaad gelykend. De *wortel* is lang, veſelig en wit; blyvende des Winters over, en ſchiet in de Lente wederom uit.

De *Wilde* is de voorige wel gelyk, maar alles is veel kleinder en lager groeijende: de bloemtjes zyn mede hooger geel.

D' eerſte, ofte tamme, vind men in de Moeshoven niet alleen, maar word mede by de tweede hier en daar in het wild gevonden; ſy bloeijen beide in de ſomer.

De Raket is heet en ſcherp van ſmaak, en goed

voor koude ſcheurbuik, en ſlymige ingewanden: het verwekt daarom den honger. Het zaad doet wel wateren: men gebruikt het over de Salade. De Haſen, en andere geile vogelen, worden daar mede ſmakelyk gemaakt.

CLXXXV. HOOFDSTUK.

Eryngium, ofte Kruis Diſtel.

D' *Eerſte* ofte *grootſte* is de *Zeekruisdiſtel*, heeft groote, breede, rondagtige, dikke, lyvige, uit den bleikblaauw en groene *bladen*, rontom gehoekt en gefronſelt, en met verſcheidene doornen gewapent, ſpeceriagtig van ſmaak. De dikke en ronde ſtammetjes zyn een voet ofte anderhalf hoog, dikmaals onder aan wat purperagtig: boven word die wat getakt, op welkers toppen ronde, ſcherpe, rouwe en ſtekelige knoppen, zynde van onderen gemeenelyk in de rondte verciert met ſes doornagtige ſterwys geplaatſte blaadjes; deſe en de knoppen zyn helder groenblaauw. In 't midden deſer bolletjes komen blaauwe *bloemtjes*, hebbende veele witte ſtipjes en draadjes. De *wortel* is veeltyds een duim dik, heel lang, krom en ſlim waſſchende, met verſcheide leden, en weinig veſelen, loopt gins heen en weder door d'aarde heen, ſoo dat men daar geen einde aan kan vinden, waarom het mede, gelyk de Winde, *Duivels naavgaarn* genoemt word: is van binnen wit, en ſoet van ſmaak.

De andere is de *kleine* ofte *Veldkruisdiſtel*. Deſe heeft mede breede, gekronkelde, en in veele ſnippelingen geſnedene ſpecerymakende *bladen*, zynde met veele doornen aan alle zyden verſterkt. Het ſtammetjen word in veele zydtakjes verdeeld, aan wel-

welker opperſte ronde, rouwe en ſcherpe knoppen groeijen, kleinder als de voorgaande: deſe zyn van onderen met ſeven of agt redelyk lange, ſmalle, ſcherpe, ſtekende en ſterwys geſtelde blaadjes beharnaſt. In 't midden deſer knoppen komen mede blaauwe, dog ſelden geele *bloemtjes*. De wortel is een vinger dik, lang, effen: van buiten donkerbruin: aangenaam van reuk en ſoet van ſmaak.

Sy overwinteren beide. D' eerſte vind men overvloedig in de duinen: maar d' andere groeit hier op Muiderberg, en op veele bebouwde, heiagtige plaatſen. In Wiede en Hooimaand bloeijen ſy beide.

De wortel is alhier alleen in gebruik, zynde ſyn van ſagte oliagtige melkdeelen, ſonder groote warmte te verwekken. Men gebruikt haar meeſt tegens het graveel, en om den pis af te dryven: verwekt mede daarom de ſtonden: opend de verſtoppingen der lever, milt en klieren, en dient derhalven de geelſugtige, ſwartkoleurige, waterſugtige, enz. Deſe wortel overtreft de *Salſa parilla* en de *China*, in beſmette Venusqualen gebruikt. De wortels werden geconſyt, maar zyn onnut en van haar kragt berooft. Het beſte bereidſel is, dat men haar kookt, en het kookſel drinkt.

CLXXXVI. HOOFDSTUK.

Eryſimum, Irio, Hederik, Wilde Moſtert.

HEeft lange en aan beide zyden diepgeſnedene *bladen*, na Möſtert ofte Raket gelykende. De *ſtammetjes* zyn een voet ofte anderhalf hoog; zyn verdeild in verſcheide zydtakken, die taay zyn en buigſaam; langs de takjes komen veele vierbladi-

ge geele *bloemtjes*, waar na kleine, dunne en lange *zaadkokertjes* volgen. In welke klein *zaad* is, ſcherp van ſmaak. De *wortel* is lang, dik, en met veele veſelen behangen.

Het waſt hier genoeg langs de wegen, en bloeid de meeſte ſomer door.

Uit de ſmaak blykt genoegſaam dat het dun van deelen is, en bequaam om alle ſcheurbuikige ſlym te verdunnen en beweeglyk te maken: als mede de doorwaſemingen te bevorderen. Hierom werd het veel in ſlymige longſiekten gebruikt. Tot deſe qualen mag men veilig het zaad en het kruid met zyn bloemen gebruiken: makende daar kookſels af, die men dikwils heet moet drinken. Men ſoude daar mede een geeſt konnen uit maken, gelyk als van de Lepelbladen. Uiterlyk in pappen gedaan, doet de geſwellen ſlinken, en dun worden. De mond met het kookſel geſpoelt, geneeſt het bloedige en ſtinkende tandvleis.

CLXXXVII. HOOFDSTUK.

Eſula, Ezula, ofte Pityuſa.

DE *groote* waſt regt op als een Heeſter, wel twee voeten hoog, met een ronde *ſtam*, die boven in veele zydtakken gedeeld werd. Deſe Plant is van beneden na boven toe met lange, ſmalle, lyvige, blaauwgroene en ſpitstoeloopende *bladen* bewaſſchen: alſoo zyn mede de kransjes ofte kroontjes, die op de takjes komen, mede ſeer ſmal. De *bloemtjes* en *zaden* komen niet alleen op den top, maar ook ter zyden langs de takjes, die van Wolfsmelk niet ongelyk. Het *zaad* legt in huisjes, die in dryen gedeelt zyn. De *wortel* is grof, groot, getakt, en

met

met veſelen behangen. De ſchorſe is redelyk wit. Dit gantſche gewaſch gequetſt zynde, geeft een melkagtig ſap.

De *kleine* is de groote ſeer gelyk, maar heeft teeder en dunder *ſtammetjes*. De *bladen* zyn mede langwerpig, ſmal, en ſpits toeloopende, maar veel kleinder. De *bloemtjes* en *zaden* zyn mede wat kleinder. Ook is de *wortel* houtagtig, met een dunne baſt bekleed, dun, bros en tenger. Dit gewas geeft mede een witte melk.

In Holland vind men beide ſoorten in broekagtige en veenagtige plaatſen: als mede, om ſyn cierlykheid, in de Tuinen. De wortel ſchiet in 't voorjaar weder uit, en bloeid in de ſomer.

Dit gewas is ſeer ſcherp, knagende, prikkelende, en de darmen beledigende. De wortelen, ofte des ſelfs baſten, en het kruid doen ſterken afgang maken, en verwekken ſomtyds braken. Daar word mede een extract uit gemaakt: in 't kort, het werkt als de *Gutta Gamba*, en is mede van de ſelfde kragten. Het witte ſap trekt niet alleen blaren, maar verdryft de wratten, daar dagelyks op geſtreken.

CLXXXVIII. HOOFDSTUK.

Eupatorium Cannabinum, *Boelkenskruid Manneken.*

DEſe *Hepatorium* heeft ronde, roodagtige, regtopſtaande *ſtammetjes*, van drie ofte vier voeten hoog, die zig van onderen tot boven toe in verſcheidene takken verdeilen: deſe zyn alle behangen met groene, matig ſmalle, ſagte, ſcherp toeloopende, en aan de kanten rondtom gekorvene *bladen*, zynde wat vaats groen, gelyk als die van de Hen-

nep: vyf ofte ſes heeft men gemeenlyk aan eene ſteel nederhangende. Op de toppen komen veele zeer kleine, ſagte, bleik purperagtige *bloemtjes*, digte by een, als in eene tros, die daarna in ſtuifkens veranderen en wegvliegen. De *wortel* is veſelagtig en matig groot.

Het waſt veel langs rivieren, beeken, en plaatſen, die niet verre van 't water gelegen zyn, aan de kanten van de ſlooten en wegen. Het bloeit in Hooi en Oogſtmaand; en de wortel blyft des winters over.

Dit gewas is redelyk bitter van ſmaak, doordringende, en de verſtoppingen der Lever, Milte, en van andere ingewanden los makende: daarom dient het ook tegens de ſlymige koortſen, gebrek van gal, ſlymige longqualen, opgeſtopte ſtonden, enz. 't geneeſt ook d' inwendige wonden. Men gebruikt het in kookſels; ofte men dampt het uitgeperſte ſap uit, tot de dikte van pillen.

CLXXXIX. HOOFDSTUK.

Eupatorium æquaticum, Water ofte Wyfjes Boelkenskruid.

DEſe waſt wel drie voeten hoog, als een Heeſtertjen regt op, met een ronde en bruinroode *ſtam*, die zig van onderen tot boven toe in veele takken verdeilt. De *bladen* zyn het Mannekens Boelkenskruid wel gelyk, maar wat breeder. Op de toppen der takken komen vier ofte vyf kleine blaadjes by een, als een ſterre in't rond geſtelt, in welkers midden een knop komt, die zig in een geele kleine *bloem* uitſchiet, met eenig ſwart doormengt, hebbende mede een geele kruin. De draad-

jes

jes der kruin vergaan zynde, ſiet men een plat, langwerpig, rouw en ſtekend *zaad*, dat aan de kleederen der voorbygaande blyft hangen. De *wortel* is veſelagtig.

Als dit kruid in 't water groeit, word het veel hooger, en krygt veel grooter bladen en bloemen: het groeid veel aan de kanten van de ſlooten en weijen, en bloeid de meeſte ſomer door, blyvende de wortel des winters over.

De kragt en werkinge zyn, als die van het Mannekens Boelkenskruid.

CXC. HOOFDSTUK.

Euphragia, Oogentrooſt.

Oogentrooſt heeft dunne, tengere, ſwarte ſtammetjes, die zig in veele takjes verdeelen, van omtrent een ſpan hoog. De *blaadjes* zyn klein, ſtaande twee en twee tegens malkanderen over, wat langagtig breed en ſpits toeloopende, aan de kanden rondtom wat geſchaart, langs de takjes neens de bladen komen kleine witte *bloemtjes*, met eele ofte purper roode kleine ſtippeltjes: de *wortel* is klein, dun en veſelagtig.

Het groeid overvloedig in vogtige, zandige plaatjen, en in de weijen. Het bloeid de meeſte ſomer oor. De wortelen blyven des winters over.

Dit gewas is wat bitteragtig, t' ſamentrekkende, n wat doordringend; het welke, om ſyn afvagentheid en doordringelykheid, ſoo van binnen als van uiten, tegens alderlei oogquaalen gebruikt word: vanneer men dit kruid alle dagen eet over Salade, fte in warmoes; ofte anders alle ogtend het poeder inneemt: uiterlyk gebruikt men het overgehaalde

de water, maar ik meine dat het kookſel beter ſoude zyn, alſoo alle de kragt niet over den helm kan gaan.

CXCI. HOOFDSTUK.

Tweede Euphragia, ofte Oogentrooſt.

UIt een dunne *wortel*, welkers veſelen zig herwaarts en derwaarts verſpreiden, ryſt een rond ſtammetjen, met verſcheide takjes, van een voet min ofte meer hoog. Hier aan komen twee over malkanderen ſtaande *blaadjes* ſonder ſteelen, zynde klein, lang, ſmal, ſcherp, geſchaart rondtom, puntig, en wat nederwaarts gebogen *blaadjes*, tuſſchen deſe komen kleine, roodagtige *bloemtjes*, van maakſel als die van de doove netelen.

Het groeit veel in vogtige beemden, en bloeid de meeſte ſomer door.

De kragten zyn onbekend.

CXCII. HOOFDSTUK.

Fagopyrum, Boekweit.

DE *Boekweit* noemt men mede *Fagopyrum*, als of men ſeide *Weit der Bokken*, en *Fagotriticum*, *Frumentum Saracenicum*, enz. De *ſtammetjes* zyn dun, rond, glad, wat geſtreept, rood, en in verſcheide takjes verdeeld, ſomtyds wel twee voeten hoog. De *bladen* zyn breed en ſpits toeloopende, geelgroen, ſagt, tenger en ſappig, van gedaante de roode Melde niet ongelyk. Boven op de toppen komen veele kleine, witte trosgewyſe *bloemtjes* by een, waar na driekantige *zaden* vol-

Fagopyron.

BOEK-WEIT.

volgen, met een taaije donkerbruine bolſter bekleed, welkers binnenſte wit is. De *worteltjes* zyn klein en veſelagtig.

Dit zaad word alle jaren gezaaid, want de wortel vergaat. Men ziet haar hier met heele velden vol weelderig waſſchen. Sy word in de Lente geſaaid, en bloeid in de Somer.

Een Pap van het meel met melk en Saffraan gemaakt, ſtilt de hitte en pyn der heete geſwellen. Dit zaad ontbolſtert zynde, werd tot meel gemalen, waar van men brood en koeken bakt: en met water een dikke Boekweite bry gekookt werd. Ook werd daar bruin bier van gebrouwen. De Duiven en Hoenders werden van dit zaad haaſt vet. De bolſters dienen niet alleen om daar glaſen, en andere brekende waren in te pakken, maar om daar kinder beddekens van te maken, wanneer ſy nog des nagts in 't bedde piſſen.

CXCIII. HOOFDSTUK.

Fagus, Boeken, ofte Beukenboom.

Beukenboom waſt vry hoog, ſig met zyn takken verre uitbreidende. De *ſtam* is dik en wel getakt. De *ſchorſe* glad en effen. Het *hout* is wit, en niet ſeer hard. De *bladeren* zyn dun, effen, glad, breed, en puntig toeloopende, van gedaante byna als een Peereblad. De *bloemtjes* zyn kleine, korte, geelagtige katjes. De *vrugten* zyn als kleine Kaſtanien, in een ruige, en een weinig ſtekelige bolſter beſloten; welke in vier deelen open berſtende, valt daar een drykanten vrugt uit, met een gladde, bruine ſchille bekleed; welke geweert zynde, ſiet men de witte vrugt: ſynde met een weinige t' ſamentrek-

kend-

kendheyd ſoet van ſmaak. De *wortels* zyn redelyk dik, zig wyd uitbreidende, en niet diep in d' aarde neder ſinkende.

Sy groeijen geern op ſandige, ſchrale en vogtige plaatſen. Sy krygen bladen en bloemen in de Lente, en in den Herfſt zyn de vrugten ryp. Deſe werden van hare vrugten jaarlyks aangequeekt.

De bladen met de tanden gekauwt, ſuiveren het vervuilde tandvleis; en het kookſel geneeſt de ontſtokene keelen, daar mede gegorgelt; ſuivert de ſweergaten, daar mede gewaſſchen. Een Pap daar af gemaakt, doet de vuurige en pynelyke geſwellen matigen. Men pleeg by ouds op de binnenſte baſt te ſchryven, waar van de naam *Boek*, en in 't Latyn *Liber* van daan komt.

CXCIV. HOOFDSTUK.

Ficus, Vygeboom.

DE *ſtam* van de *gemeene Vygeboom* waſt niet al te regt op; verſpreid ſig in verſcheide dunne takken; de ſchors is wat oneffen en rouw, ook wel glad. Het *hout* is voos, ligt, wit en mergagtig; en de dunne takken zyn als van een Kruidgewas. De *bladen* zyn groot, breed, vaſt, rouw, donkergroen: en gemeenlyk in vyf deelen geſneden, makende vyf uitſtaande hoecken uitſtaande yder alleen, op zyn beſonderen ſteel. *Bloemen* ofte iets diergelyks, heb ik daar nooit aan beſpeurt. Aan 't begin van de ſteel der bladen, komen de *vrugten* op een kort ſteeltjen, van groote als een gemeene Suikerpeer. In 't begin zyn ſy klein en groen: welke, haare volkomen groote bekomen hebbende, ryp werden, van koleur bleikgroen, ofte witagtig, met rood ver-

vermengt ; ook zyn ſy wel donkerblauw, en wat paarsagtig : van binnen zagt , en malſoet, alhoewel dat 'er gevonden werden van een aangenamer ſmaak : tuſſchen beiden het vleis leggen een menigte kleine ronde zaadjes. Uit de gequetſte ſchorſen en ribben der bladeren deſes Booms, vloeid een ſcherpe en bittere melk; als mede uit de vrugten , eer ſy nog ryp zyn.

De *tweede* tamme Vygeboom, werd maar twee ofte dry voeten hoog, maar is de vorige anders gelyk.

De *derde ſoort*, werd *Caprificus* genaamt, is wild, krygt geen volkomene rype vrugten, maar anders de voorgaande niet ongelyk.

Sy waſſchen alhier alleen in de Hoven der liefhebbers, en beminnen de Son, anders werden de vrugten ſelden ryp. Men teeltſe voort door hare zydſcheuten, die uit de wortel ſpruiten: ook ent men haar op Pruimen, Perſiken en Aprikoſen. Men meint dat deſelvige ſeer hooge jaren bereiken kan, en dat dan daar een gomme uitdruipt. De jonge botten ſiet men hier eerſt in 't midden van de Lente, en vervolgens de vrugtjes: welkers eerſte in 't laatſt van de Somer konnen ryp zyn; maar die wat later voortkomen, rypen eerſt het toekomende jaar in de Somer. De onrype Vygen noemt men *Groſſæ*; die op den oven ofte Sonne gedroogt zyn, *Caricæ*, ofte *Paſſæ*.

Behalven dat men de Vygen ſoo verſche als gedroogde voor nagerigt en op de maaltyden en byeenkomſten ſet ; ſoo werden ſy veel gebruikt en gegeten tegens de longſiektens en nierwee. Sy maken mede een loslyvigheid: Vygen met Yſop gekookt, dient het ſop om te gorgelen in heete kelen, en in d'ontſtekinge der keel; ook moet men de uitgekookte Vygen en Rapen tuſſchen twee fyne doe-

doeken warm om den hals ſlaan, en dan des nagts met een ſakjen warm ſand deſe Pap warm houden. De pappen en kookſels daar van dienen om alle geſwellen en kinderpokjes te vermorwen en tot etter te brengen. Het kookſel dient mede om tot darmſpuitſels te gebruiken, om pynen der darmen te verſagten. Wanneer de kinderen te veel en te dikwils Vygen eeten, heb ik daar de waterkanker na ſien volgen: daarom moet men de kinderen die niet al te veel geven: anders zyn de Vygen geen quaad voedſel, voornamelyk met Amandelen ofte Haſelnoten gegeten.

De witte melkagtigheid geduurig op de wratten en lykdoorns geſtreken, doet die afvallen, en maakt ook blaren op de huid. Men ſegt ook dat het de melk der beeſten doet runnen. 't Selve in de holle tanden gedaan, verdryft de tandpyn.

De bladeren tot een Pap gemaak, trekken de ſplinters uit: geneſen de ſeere Hoofden en Kropſweeren.

CXCV. HOOFDSTUK.

Filipendula, Roode Steenbreeke.

Filipendula heeft langwerpige *bladen*, in twaalf ofte meer lange, gekartelde en tot de middelribbe toe geſnedene blaadjes, even op de ſelfde wyſe als van het Ganſeryk ofte Zilverkruid, dog zyn harder, ook kleinder en dunder geſchaart en donkergroen. Van tuſſchen de bladen komen geſtreepte, dunne, harde, getakte en met bladen bewaſſe ſtammetjes, van twee ofte dry voeten hoog. Op de toppen komen gelyk aan de vierkranſen, ofte troſſen van een menigte kleine ſesbladige en ſters-

gewys

Filix Mas.

MANNEKENS VAAREN.

gewys geſtelde witte *bloemtjes*, hebbende in 't midden eenige witte draadjes. Het *zaad* is ſchilferagtig, in een rond knoopjen by een gevoegt. De *wortelen* verſpreiden haar langs d' aarde met een menigte veſelen, tuſſchen welke eenige langwerpig ronde, ſwarte knobbelen zyn.

Daar is nog een andere ſoort die men *Berg Filipendula* noemt, werdende niet wel een ſpanne hoog van ſtammetjen, dat dik, rond, en eenigſins gevoort is. Op den top komen mede witte *bloemen*, kapjes ofte helmtjes gelykende; de *wortel* beſtaat uit agt ofte tien wortelen, zynde lang, in haar oorſprong en einde dun, maar in 't midden dik en knobbelagtig.

De wortelen blyven van beide de geheele Winter over, en ſpruiten in de Lente weder uit, en bloeijen in 't laaſt van Lente en in 't begin van de Somer.

De wortel van d' eerſte is doordringend, verdunnende, afveegende, een weinig te ſamen trekkende, verdwynende en pisdryvende; en werd gebruikt in de nierwee, ſlymige en kalkagtige longſiekten, flerecyn, windige darmpynen, en tegens de witte vloed. Uiterlyk werden ſy tegens de Ambeijen ofte ſpenen gebruikt: ten deſen einde kan men van de wortelen alderbeſt kookſels maken, ofte een Extract van het ſap.

De kragten van de tweede zyn onbekend.

CXCVI. HOOFDSTUK.

Filix, Vaaren.

DE *wortel* van het *Mannekens Vaaren* beſtaat, gelyk als uit een menigte hairlokken en vleg-

ten, die dik en ſwart zyn; uit deſe ſchieten groote, rouwe, harde, geelgroene en ligtbrekende *bladeren*, ſterk van reuk, wel anderhalven voet hoog, vleugelsgewys uitgebreid, hebbende een menigte lange vedergelyke, en ſaagsgewys gekorve blaadjes aan eene middelſteel ſtaan, niet twee en twee regt tegens malkanderen over, want die aan de regterzyde tuſſchen beiden een openinge laten, komen d'andere aan de linkerzyde ſig te plaatſen. Aan d' onderſte zyde heeft men bruine wolagtige ſtippels, welke de *bloemtjes* zyn, na welke daar ſeer klein *zaad* uitvalt. Het welke van veele niet werd aangenomen, maar ik heb uit deſe ſtuyfjes nieuwe ſaylingen gekregen.

Het *Wyfjes Vaaren* brengt bloemtjes en zaad op de ſelfde wyſe voort; maar ſchiet uit zyn wortel een enkele, eenvoudige ſteel, van buiten wat geſtreept ofte gevoort, wat hoekig ofte kantig, en mergagtig: dwers doorgeſneden zynde, vertoont ſig dikwyls de gedaante van een dubbelde Arent. Aan deſe ſteel heeft men verſcheide vleugelsgewyſe *bladen*, van het Mannetjen byna gelyk, maar wat kleinder, dog de blaadjes die tot aan de middel ſteel komen, ſtaan meerder twee en twee regt tegens malkanderen over, en ſy zyn ſoo ſeer niet getand ofte geſchaart. De *wortel* is ſwart, lang, langs d' aarde voortkruipende, ſomtyds ſoo dik als een vinger.

Het eerſte wil wel op ongebouwde lugtige en ſandige gebergten waſſchen, en het anderen in Boſſchagien langs de wateren: zynde de geheele Somer groen, maar de wortel ſchiet in de Lente wederom uit.

Dit gewas is wat bitteragtig en te ſamen trekkende: waar van de wortel alleen gebruikt werd: men gebruikt deſelvige in kookſels tegens de verſtoppingen

gen van Lever en Milt, enz. de gedroogde bladen leggen ſommige in de wiegen der kinderen, agtende dat ſy dan ſterk van lenden werden. De bladen dienen mede om over krakebeſien, en andere vrugten te dekken. Uit de aſſche werd een zout geloogt, daar men Kryſtallynglas of maakt.

CXCVII. HOOFDSTUK.

Filix Aquatilis, Oſmunda Regalis, groot ofte Wild Vaaren, anders Water Vaaren.

DE *wortel* is dik, vry groot, met veele ſwarte en dikke veſelen omhangen: in 't midden met een wit vlies. Uit deſe ſchieten, wel drie voeten hoog dunne *ſtammetjes*, met groote en Vleugelsgewys geſtelde *bladen*, byna als die van het Wyfkens Vaaren; maar yder klein beſonder blaadje is tot de middelribbe toe doorſneden, en geenſins ſaagsgewyſe gekorven; is mede ſagter in 't gevoel. Op het oppерſte der ſtammetjes komen taksgewyſe Aaren, bruin ofte donkerrood, die daar na als in een ſtofige ſchimmel open gaan, zynde de *bloem*, met zyn teer klein *zaad*.

Het groeit veel aan de Slooten en Wateren die met Boomen beplant zyn, en d' aarde wat ſchraal is. De wortel blyft mede des Winters over, en ſchiet in de Lente weder uit.

De *Oſmunda* is van kragten als de Mannekens en Wyfkens Vaaren, maar werd weinig gebruikt.

CXCVIII. HOOFDSTUK.

Flammula, ofte Brandende, Vlammende, Heete klim.

DIt gewas is of liggende ofte regt op ſtaande. De *liggende* heeft veele dunne, taye en groene rysagtige ſteeltjes. De *bladeren* zyn middelmatig klein, veele, dog ongeſchikt aan een ſteeltjen ſtaande, duiſtergroen, hard en lyvig: deeſe ſteelen winden ſig menigmaals om de nevensſtaande Kruiden en Heeſters. De *bloemtjes* zyn wit, vyfbladig en ſtersgewys. Waar na klein *zaad*, veele by een, volgt, met gryſe vederen ofte pluimen. De *wortel* beſtaat alleen uit een boſch veſelen.

D' andere ſtaat anderhalf voet hoog regt over end, en heeft grooter *bladeren*. De *bloemtjes* zyn mede ſneeuw wit, en het *zaad* met een gepluimden kam.

Beide vind men deſelvige alleen in de Hoven. In 't begin van de Somer en ook later bloeijen ſy beide. Sy behouden des Winters hare wortel, die in de Lente uitſchiet.

Beide zyn ſy heet en bytende op de tonge; derhalven fyn, doordringend, en bytend van deeltjes, want de gekneusde bladen op de huid gelegt, doet die niet alleen heet werden en ontſteken, maar doet die met blaren oploopen, gelyk de wortel van Hanevoet.

CXCIX. HOOFDSTUK.

Fœniculum Venkel.

MEn kend dryderlei *Venkel.* D' eerſte ſchiet met een groene, matig dikke, geknoopte, effene, gladde, en van binnen voos en witte ſtam, wel een mans hoogte en hooger lang; die ſig boven in verſcheíde kleindere takken verdeelt. Alle de *blading* ofte groente, ſoo d' onderſte, als die uit de knoopen voortkomen, zyn wyd uit verſpreid getakt, en als ronde draden heel fyn geſnippelt, groen van koleur. Boven op de toppen waſſen kroontjes, gelyk van de dil met een menigte ſeer kleine bleikgeele *bloemtjes*, waar na langwerpige, groene *zaden* volgen, zynde naakt en in geen huisjes beſloten. De *wortel* is matig lang en dik, met ſeer weinig veſelen, wit, en ſtokkig: daarom gebruikt men alleen de ſchorſe.

Een *tweede* is alleen wat rood en donker van bladinge.

Een *derde* heeft een ſoeter blading en zaad, dat mede een weinig grooter is, de wortelen blyven de gantſche Winter over, die in de Lente wederom uitſchieten. Men vindſe in de Moeshoven, en waſt weelderig. Sy bloeyd ook de meeſte Somer door. D' eerſte ſoort is hier de gemeenſte.

Dit gewas is niet onaangenaam van reuk en ſmaak, maar de derde is wel ſoo ſoet. De groente ontdoet, opend, verteert ſlym, ſet de blaasagtige windigheden af, verſterkt de maag, is tegens de longqualen dienſtig, vermeerdert de melk, en ſulx doet mede het zaad. De wortel werd gerekend onder de opennende wortelen, gelyk die van de Peterſeli.

Van het kruid en zaad werd een water en olie overgehaalt. Het water doet de winden breken, ſoo van boven ingenomen als van onderen warm ingeſpuit: en is voornamelyk dienſtig voor de kleine kinderen, een weinig van dat water onder de melk gedaan. Men gebruikt het mede in de oogwaters. D'olie mengt men by de purgerende pillen, mede tegens de winden. Het kruid en zaad gekookt, en gedronken, geeft veel melk en overvloedig: daarom doet men het kruid onder de Warmoes. Het verwekt ook de Maandſtonden en pis. Het zaad kan men ook verſuikeren en tegens de winden gebruiken. D'opperſte toppen werden op de Agurkjes gelegt, wanneer men die inleid.

CC. HOOFDSTUK.

Fœnum Græcum, Fenegriek, Bokshoorn, Koehoorn.

DIt gewas heeft een enkele, dunne, groene, holle ſteel, in verſcheide zydſcheuten verdeilt. De *bladen* zyn de Veldklaver gelyk, dog ronder en kleinder, en van boven groen, maar van onderen bleek. Aan de toppen der ſteelen groeijen kleine witte *bloemtjes*, van maakſel als van linſen. Waar na lange, dunne, kromom gebogene, ſmalle, ſcherpe hoorntjes ofte zaadlaadjes volgen, in welke geelagtige, matig groote, langwerpige en hoekige *zaden* ofte erwtjes leggen. De *wortel* is dun, wit, en niet groot.

Men vind het hier alleen in de Tuinen der Artzenibereiders. In de Lente geſaaid zynde, bloeid het in de Somer, maar in de natyd, later.

Het gedroogde zaad pleeg gegeten te werden, en-

de

de is een goed voedſel. Maar nu bevind ik, (ten minſten in onſe plaatſen) dat het zaad alleen in de geneeskunde gebruikt werd. Het ſelve heeft geen onaangename ſterke reuk: zynde daarom ook van eenige fyne deelen te ſamen geſtelt: want het verſagt, rypt, doet verdwynen: derhalven werd het meel veel tot Pappen gebruikt, en op de geſwellen geplaatſt: het zaad is ſeer ſlymig, daarom gebruikt men het tot darmſpuitſels om alle ſcherpigheden in de darmen te benemen; en de pynen en geſwellen die in de ſelve zyn, te doen verdwynen. De ſlym doet mede de blauwe oogen over gaan.

CCI. HOOFDSTUK.

Fœnum Græcum Silveſtre, wilden Fenegriek.

DE *eerſte* heeft ronde, lange, en teedere ter aarden kruipende ſtruikjes, waar aan veele ſteeltjes groeijen, die aan beide zyden met langronde, dog ſcherptoeloopende *blaadjes* geſchiktelyk verciert zyn. Nevens het begin deſer ſteelen komt een trosjen kleine, witte *bloemtjes* te voorſchyn; waar na langwerpige, en kromagtige zaadkokertjes komen, kleinder dan van de vorige, in welke men het *zaad* vind. De *wortel* is lang, wel vier ofte vyf voeten diep, blyvende des Winters over, en ſpruit in 't voorjaar wederom uit.

De *tweede* gelyk de tamme, alſoo de ſelvige mede na de klaver gelykent, dog de *blaadjes* zyn rontom gekartelt, heeft ſeer kleine *bloemtjes*, waar na kleine, ronde, dunne en langwerpige zaadkokertjes volgen, dry ofte vier by een, in hebbende kleine *zaden*.

Al is 't ſake dat d' eerſte in 't wild waſt, ſoo

vind men die beide nogtans hier alleen in de hoven, bloeijende beide in de Somertyd.

De kragten zyn nog onbekend, dog agte dat men die ſoude konnen gebruiken, gelyk de tamme Fenegriek, ofte als de Boxboonen.

CCII. HOOFDSTUK.

Fragaria, Aardbeſien.

HIer van is een *tamme* en een *wilde ſoort*. De *tamme* heeft een veſelagtige *wortel*, uit welke niet alleen *bladen* voortkomen, maar ook verſcheide roode, dunne, ronde en een weinig ruige ranken, en langs der aarden kruipende, wortelen ſy weder in d' aarde, en geven wederom nieuwe planten. De *bladen* groeijen als de klaver dry by een, dog veel grooter, aan de kanten geſchaart, en wel doorloopen met aderen, geelgroen, ſtaande yder op zyn eigen ſteeltjen, dat een weinig ruig is. Tuſſchen deſe ryſen een ofte meer ſteelen een palm ofte anderhalf hoog, waar op verſcheide witte vyfbladige *bloemtjes* komen, die in 't midden geel zyn; deſe afvallende volgen daar groene oneffene knoopjes, ofte *vrugten*, die allenxkens grooter werdende, rood zyn, ofte wit, dragende buiten op klein *zaad*. Deſe ſitten yder op een groen gebladert ſteeltjen.

De *wilde* is de tamme ganſchelyk gelyk, maar de bladen zyn grooter, welke geen ofte ſelden vrugten voortbrengen; maar als die behoorlyk verplant werden, heb ik menigmaals veel grootere vrugten bekomen; welke ſig van haar ſteeltjes ſoo gemakkelyk niet laten plukken; ook zyn ſy ſoo ſchoonrood niet.

De vrugten, voornamelyk de tamme, zyn week,

week, van binnen wit, niet alleen ſeer aangenaam van reuk, maar ſelfs van ſmaak. Sy moeten ten minſten om het derde jaar verplant werden, anders gaan ſy uit. Het kruid blyft des Winters over. Men vind ſe over al in de hoven. In de Meimaand bloeijen ſy, en in Wiede en Hooimaand geven ſy haar vrugt.

Deſe vrugten werden als aangename nagerigten opgediſt, het ſy dat men die met wyn en ſuiker eet, ofte alleen met ſuiker tot een boteram. De wilde plukt men gemeenlyk met hare ſteeltjes en werden een voor een, in de ſuiker gedoopt zynde, gegeten. Sommige ſmyten de tamme wel onder room, en eten die met lepels.

De bladen zyn verkoelende, eenigſins te ſamentrekkende. De ſelvige gebruikt men in wond dranken, en keel geſwellen, want de bladen zyn nog eenigſins fyn van deelen: ſy doen mede het piſſen bevorderen, en dryven de geelſugtige ſlym af.

De beſien dryven mede de pis; ſy verrotten ligt in de maag, daarom beſt na den eten gebruikt, alſoo ſy dan onder de andere ſpyſen geraken; ook moeten ſy verſch zyn, anders krygen ſy een begin van verrottinge, het welke uit haren kwade reuk beſt te bemerken is. Deſe beſien kan men op Brandewyn ſetten, tegens graveel. Ook perſt men daar het ſap uit, en men laat het met wat ſuiker uitgiſten, dan werd het een ſeer goed verſterkend middel lepelwys gebruikt; hier uit kan men mede een geeſt overhalen tot het ſelfde oogmerk dienſtig. Uit het ſap maakt men mede gelei.

CCIII. HOOFDSTUK.

Fraxinus, Eſſenboom.

DIt is een hoogen en regt op waſſenden Boom, redelyk dik, heeft een gryſe, gladde baſt. Het *hout* is wit, matig hard en wat knoeſtig. De ſtam werd boven in verſcheide takken verdeelt, welkers tengerſte als uit eenige leden beſtaan, zynde van binnen met een voos wit merg vervult; maar deſe leden met 'er tyd verwaſſende, veranderen in hout. De *bladeren* beſtaan uit dertien, vyftien meer ofte minder andere matig breede, lange, ſpitſe, bleekgroene, ſagte en geſchaarde bladen, die alle aan eene ribbe vaſt zyn, makende te ſamen groote, lange en breede bladeren uit, zynde ſonder reuk. Nevens den oorſprong der bladeren komen aan de tengerſte takjes troſſen met lange en platte *zaden*, die nederwaarts hangen, zynde in hare vlieſen beſloten, eerſt groen, en daar na bruin, gelykende na de tong eens Vogels, en daarom *Semen Linguæ Avis* genaamt: deſe nu werd het *Wyfjen* genaamt: maar een andere ſoort draagt noit zaad, die men de naam van *Mannetjen* geeft. De *wortelen* zyn lang, diep in d' aarde ſinkende.

Sy waſſchen geern langs de waterkanten, en hare bladen en zaden komen in de Lente voort, dog het zaad werd in den Herfſt ryp.

Het zaad is geurig en wat bytende op de tong, van ſmaak doordringender en bitterder dan van Perſike pitten. Dit werd meeſt gebruikt tegens het graveel onder poeders ofte elders onder gemengt: beſt is het, 't zaad uit te pellen, te kneuſen en op wyn te ſetten. Uit de gequetſte baſt lekt in 't voor-

jaar

KIVITS EYEREN.

jaar een water, het welke de *Eph. Germ. Dec.* II. *Ann.* VI. *Obſ.* XXVI. ſeggen dienſtig ſoude zyn in de wonden, rooloop, buikpyn, ſcheurbuik, miltziekten, enz. het welk te ondervinden ſtaat. De baſt en bladen gebruikt, ſtoppen de buikvloeden en Vrouwevloeden.

CCIV. HOOFDSTUK.

Fritillaria, Meleagris, ofte Kivitseyeren.

UIt een witte, ronde, ajuinagtige en als in twe-'en gedeilde *bol* ofte *wortel*, die onder aan wat veſelen heeft, komt in de Lentetyd een ſesbladige *bloem*, ſelden twee, van gedaante een kleine tulp gelykende, dog ſtaat niet over ende, maar het opperſte des ſtammetjes ombuigende, hangt de ſelvige nederwaarts. De koleur is uit den violetten purperagtig, tuſſchen welke overhands witte ofte bleike byna vierkante vlekken, gelyk als een dambort geteikent zyn. Van binnen is ſy ſwartagtig ofte met ſwarte ſtippelen en ſtrepen cierlyk geteikent. In 't midden zyn ſes draadjes met haar nopjes, eerſt bleik, daar na geel: in 't midden ſtaat een drykantig Pylaartjen. Daar na volgt een drykantig *zaadhuisjen*, een duimbreed lang, vol plat *zaad*, bruinagtig van koleur. Behalven deſe koleur, ſiet men die wel met geele, groengeele, bruine, en witte bloemen. Haar ſtammetjen ofte ſteel is een voet hoog, rond, dun, uit den groenen purperagtig, beſmeurt ofte verſtorven van koleur; van binnen voos; waar aan vyf of ſes ſonder ſchikking geſtelde ſmalle, en gootwys uit geholde *bladen* zyn, van een vinger langte, dog de bovenſte zyn korter groender dan de ſteel.

Men

Men vindſe hier alleen in de hoven, werdende meeſt van hare bollen voortgequeekt: want het zaad is ſomtyds dry jaren in d' aarde eer het voortkomt, en bloeijen eerſt het ſeven of agſte jaar.

CCV. HOOFDSTUK.

Frumentum Turcitum, *Turkskoorn.*

DIt is geen Turks, maar eigentlyk een Americaans koorn. Dit gewas heeft rietagtige, ſterke en vaſte halmen, met een voosagtig merg vervult, en in veele leden verdeelt, van vier, vyf en ſes voeten ſomtyds hoog; van onderen dik en paarsagtig, werdende allenxkens dunder en dunder. Hier aan waſſchen lange, breede, wel door zenuwde riet gelyke *bladen*. Op de toppen komen veele ſagte aaren ofte rietpluimen, in welke niets is; de *bloemen* zyn van koleur roodagtig, geel, enz. na de koleur van het kooren, dat daar uit ſal voortkomen: van een ſpanne lang, een weinig nederwaarts gebogen. Uit de leden deſer rieten komen de boſſen *koren*, met een witte en ſagte dradigheid bewonden, lang, dik, en digt in agt of tien ryen geſchikt; die werden nog daar en boven met eenige vlieſige bladerigheid omwonden. Yder *koorentjen* is van buiten glad en rondagtig, dog van agteren hoekig. De koleuren zyn rood, geel, wit, bruin, blauw; maar ſommige boſſen hebben gemengelt zaad; ook vind men dat het ſelve van verſcheide koleur geſtreept is: yder koorntjen heeft de groote van een erwt. Alle deſe koornen zyn in een gemeen wit en vaſt merg gevat, gelyk een Adamant in het goud byna. Van binnen hebben ſy een wit, ſoet meel. De *wortel* is uit veele veſelen beſtaande.

Sy

Sy werden hier alleen in de hoven geſaaid, en de Koornboſſen, die in de Herfſt ryp zyn, voor cieraad in de huiſen opgehangen.

Dit koorn geeft veel meel, om brood te bakken, maar is ſchraalder dan dat van onſe tarw. De Mexicanen doen het meel onder hare Chocolade, en werd *Mais* genoemt.

CCVI. HOOFDSTUK.

Fucus Marinus, *Zeewiert.*

DE ſoorten van *Fucus* ofte *Wiert* kan ik niet anders aanſien dan voor een Zeemos, groeijende op ſchulpen, keijen, palen, enz. brengende nog zaad, bloem ofte vrugten voort. D' eerſte ſoort heeft veele regt opſtaande, en ſmalle ſteeltjes, plat en breed, en allenxkens breeder werdende, werd die weder in zydtakken verdeelt, waar aan verſcheide breede, langwerpige bladen komen: hier aan groeijen gemeenlyk verſcheide groote en kleine blaasjes, ſomtyds effen, ſomtyds ruw en voos. Van koleur geelgroen, maar droog zynde, donkerbruin, gemeenlyk maar een ſpanne lang.

Een *tweede* ſoort groeid op de ſelfsde wyſe, beſtaande uit lange, platte en ſmalle draden, ſonder eenige bladen, vyf of ſes voeten lang.

Een *derde* is als de tweede, maar beſtaat alleen uit lange, ronde draden, een ronde veter ofte neſtel ſeer gelyk.

Een *vierde* is d' eerſte gelyk, maar is in alles gladder en taaijer, en hare blaasjes geduwt zynde, geven een ſlag, dat voor de kinderen een ſpulletjen is: deſe blaasjes zyn als groote en kleine oliven van groote.

Een

Een *vyfde* is ganſchelyk geblaad, ſonder eenige blaasjes.

Een *ſeſde* komt uit de Krooſtzee, beſtaande uit een menigte fyne platte en ronde veſelen, met kleine oneffene beſien, van groote als kleine Corianderzaad.

Hier van zyn nog een menigte andere ſoorten, maar deſe zyn genoeg, om voor den Leerling te doen kennen. Sy groeijen het geheele jaar door, maar werden meeſt in den Herfſt los geſpoelt, miſſchien door de onweders en woedende wateren: ſy ſchynen alle als uit een lymagtige ſtoffe te beſtaan, ten minſten uit ſoodanige, als de bindſels daar de Moſſelſchulpen, en de dekſels der Zeehoorns mede bedekt zyn.

De Wiert is by de Hollanders in groote agtinge om daar dyken van te maken, tegens het gebulder van de Zee, alſoo de aarde dyken ligtelyk komen af te ſpoelen; maar de Wiert hangt vaſt aan malkanderen, en is buigſaam, ſoo dat de ganſche dyk komt te buigen, en aan't geweld des waters als toe te geven.

CCVII. HOOFDSTUK.

Fumaria, Fumus Terræ, Duivekervel, Aardrook, Griſekom.

D*Uivekervel* heeft veel tengere, dunne, ronde en in veel leedjes verdeelde *ſteeltjes*, leggende langs d'aarde neder; hier aan komen kleine gekartelde blauwgroene *blaadjes*, die van de Coriander eenigſins gelykende. Op de toppen der ſteelen komen, uit den purperagtigen roode, ofte bleikpurpere, ſelden met witte *bloemtjes*, aarsgewys geſtelt:

daar

daar na volgen ronde bolletjes met *zaad*. De *wortel* is dun en veselig, regt nederwaarts in d'aarde sinkende.

Dit kruid komt alleen van zyn zaad voort in de Zaylanden en Moeshoven, als mede in de Tuinen by de Wyngaarden en elders, werdende als een onkruid gerekend. Het bloeid in de Lente en de meeste Somer door.

Dit gewas werd voorgeschreven in dranken om het bloed te suiveren; zynde bitter van smaak, naar sonder reuk. Het doet den afgang sagjes af glibberen, beneemt de verstoppingen der ingewanden, en by gevolg de geelsugt en slymsugt, scheurbuik, en werd veel tegens de schurftheid gebruikt. Ten desen einde werden daar bequame kooksels van gemaakt en gedronken: of men dampt het sap sagjes uit, en men maakt het dik, waar van men dagelyks twintig greinen van kan innemen. Uit de asschen werd mede een zout gebrand, om te weeten. Voorts d'andere bereidsels, als 't overgehaalde Water, de Syroop, Conserf, enz. zyn van geen groot belang.

CCVIII. HOOFDSTUK.

Fungus, Kampernoelje, Duivelsbrood, Paddestoelen.

HOe dese gewassen voortkomen, heb ik in myn *werk van de Fermentatie* beschreven. Wy sullen dan nu alleenig hare gedaanten beschouwen, welke veelderlei zyn. Als *Aardkampernoeljen*, dese noemt men vroege en latere: en *Boomkampernoeljen*. De *vroege* zyn eiwys rond, gerimpelt, met veele vakjes en holletjes, van koleur bemorst wit, wassende op redelyk dikke en witte steeltjes.

De

De latere gelyken na een breed hoedeken, ofte ſoort van ſtrooye hoeden, wit van boven, van onderen zyn veele vliesjes, gaande van de ſteel af tot de rand toe: deſe werden na de 24 uuren ſwart. De ſteel ofte ſtammetjes is wit, hare groote is verſcheiden, na dat ſy oud zyn.

De *Boomagtige* zyn veel harder, ja ſomtyds houtagtige gemeenlyk witte uitwaſſen, onder welken den *Agaricus* is, zynde een uitwas, ſoo men meint van den Lorkenboom. Aldus brengt de Vlierboom de *Auriculæ Judæ* ofte *Judas* ooren voort, aldus na de gelykeniſſe van een oor genaamt; in 't kort meeſt alle de Boomen brengen niet alleen hare eigene uitwaſſen voort, maar ook het verſtorven hout.

De Kampernoeljen vind men meeſt, al waar beſloten aarde is, die van binnen als beſchimmelt, en niet wel kan uitwaſemen, gelyk als aan nieuw gemaakte wallen en dyken, boſſchagien, enz. De boomagtige van gelyken, berſten uit wanneer hare baſten te vaſt toegeſloten zyn. Siet myn boek van de *Fermentatie*.

d' Eerſte ſoort is onnut, maar de tweede werd vergadert eer die ſwart werd, dat is voor de 24 uuren, want na die tyd ſegt men dat ſy vergiftig werden, alſoo ſy dan de keele toevringen, ofte het bort verwekken. Wanneer ſy goed zyn, werden die van binnen geſuivert, gekookt en in den azyn met eenige ſpeceryen in gelegt, en tot gebraad gegeten, en werden *Champignons* genaamt. Daar is nog een ſoorte, die gedroogt werd, gelykende na een Moerbeſie, die de Francen *Morilles* noemen, welke men by vleis ſtooft. Het ſy dan hoe ſmakelyk die zyn, deſſelfs gebruik, om 't gevaars will, te myden, is beſt.

Onder de boomagtige werd den *Agaricus* onder

de

de darmſuiverende middelen gebruikt. Die van de vlier kookt men onder de gorgeldranken : maar de ſagſte van d' andere boomgewaſſen, pleeg men te gebruiken, gelyk de Chineſen en Japoneſen de Moxa doen.

CCIX. HOOFDSTUK.

Gallium, Walſtroo.

DIt gewas is teederder, klein, en ſagter dan Kleefkruid ; heeft teere ronde ſteeltjes, van een ſpan ofte anderhalf lang. De *blaadjes* zyn ſeer ſmal en lang, ſtaande rontom de ſteeltjes ſtersgewys, gelyk die van de Walmeeſter ; op de toppen, en ook ter zyden uit de bladen komen een menigte ſeer kleine geele blinkende, en welriekende *bloemtjes*, trosgewys digt by een. De *wortelen* beſtaan uit dunne veſelen.

Het *tweede* verſcheelt hier alleen in, dat het ſneeuw witte bloemtjes heeft.

Het eerſte vind men veel op de bouwlanden, en langs de wegen. En het andere aan de kanten van de ſlooten en wateren. Beide bloeijen ſy de meeſte Somer door.

Het eerſte doet de melk kaſen, voorts zyn my daar geen blykbare kragten van bekend.

CCX. HOOFDSTUK.

Geniſta, Brem.

DE *Gemeene Brem* ſchiet op als een Heeſter, met een houtagtig ſtammetjen, voorſien met veele

dunne, lange, taaye en groene takjes en rysjes: hier aan komen kleine donkergroene *blaadjes*, tuſſchen deſe heeft men cierlyke blinkende geele *bloemjes*, die van de peulvrugten gelyk; hier op volgen groene en platagtige peultjes, die allenxkens ſwarter werden. Hier in legt een hard, plat en bruinagtig klein *zaad*. De *wortel* is houtagtig, ſig hier en ginder verſpreidende. Dit gewas is ſomtyds maar twee of dry voeten hoog, en ſomtyds veel hooger.

Aan de veſelen der wortel vind men een knobbel ſomtyds, die men *Bremrape* noemt, peersgewys en boven ſpits, van onderen breed, beſtaande uit bruine ofte ſwartagtige ſchilferen, die van binnen geel zyn, ſpruitende met een lange, houtagtigen draad uit de wortelen van deſen kleinen brem, twee, dry ofte vier voeten ſomtyds van de wortel af, waar by ſomtyds nog meer andere groeijen. Uit het midden deſes raapje ryſt een bruin, hol ſtammetjen, ontrent een ſpanne hoog, hebbende van half wegen af veele witte bloemtjes, (die van de witte doove netelen gelyk) met vyf ofte ſes draadjes, welke buiten de bloemtjes uitkyken: na de bloemen komen daar langagtige, dikke, ronde en niet al te groote zaadhuisjes, in welke ſeer klein, wit, dog onvrugtbaar zaad is.

D' *andere* heeft mede groene en taaye ſtelen ofte rysjes, maar byna bladeloos: op de toppen komen welriekende ſchoone geele bloemtjes aarsgewys, grooter dan de vorige, waar na ſwarte, lankwerpige en platte zaadhuisjes volgen.

Een *derde* is heel ruig en haaragtig, met witter en ſagter bladen, anders de vorige gelyk.

D' eerſte vind men op de Heide, en magere dorre plaatſen. Maar de twee andere vind men in Italien en Spangien. D' eerſte bloeid in de Lente, en

de

de meeſte Somer door, maar d'andere ſoorten wat later: welke men hier in de hoven vind.

De bloemen en het zaad zyn meeſt by ons in gebruik, voornamelyk tegens het graveel en alle nierqualen, dryvende de pis en graveeligheden af; benemende mede alle de verſtopheden van de milt, lever, en ſcheilklieren: derhalven is het dienſtig in waterſugt, geelſugt, ſlymſugt, dikke en harde buiken, enz. Hier toe werd mede voor al de bremrape gepreſen. Ten deſen einde zyn d' affiedſels beſt gedronken, want de confytingen en conſerven zyn onnut. Tot het ſelfde oogmerk werd daar mede een vaſt zout uit gemaakt.

De knopjes van de bloemtjes, eer die open gaan, werden geplukt, en geſouten; welke, afgeweikt zynde, op de tafel, in plaats van kappers, opgedift werden. Van de ryſen, maakt men niet alleen beſemen en vegers, maar ook touwen. De byen zyn ſeer verlieft op de bloemtjes, met welke men mede de ſpyſen geel kan verven.

CCXI. HOOFDSTUK.

Gentiana, Groote Gentiaane, Bitterwortel.

Gentiana heeft een ofte meer *ſtammetjes*, van twee ofte dry voeten hoog; welke tuſſchen eenige groote, lange, breede, wel doorribbe *bladeren* opſchieten. De ſtammetjes dan zyn eenvoudig en ongetakt, hol, glad, en met leden: uit deſe leden konen altyd twee tegen over malkanderen ſtaande *bladeren*, welke allenxkens, na om hoog komende, kleinder werden, gelyk het gemeenlyk gebeurt. Het opperſte deſer ſtammetjes is met vier ofte vyf kranſen van geele, en ſmalle ſesbladige *bloemtjes*

verciert, ſtersgewys geſtelt, van binnen met eenige draden, voortkomende uit lange huisjes, in welke daar na glad, breed, dun, plat, en bruin *zaad* gevonden werd. De *wortel* is vry dik, lang en grof; veeltyds in twee ofte dry deelen gedeelt, van buiten duiſter geel, maar van binnen helderder geel.

Men vindſe hier alleen in de Artzenihoven, en bloeid in de Somer: ſy werd niet alleen van zaad aangewonnen, maar ook door de wortel, en nieuwe zyd ſcheuten.

De wortel is alleenig in gebruik, zynde vry bitter van ſmaak: men houd het onder de tegengiften, het opend en verdunt. Het gebruik is in peſt, en alle quaadaardige ſiekten. Het opend de verſtoppingen der lever, milt en darmſcheils klieren: in waterſugt, geelſugt, allerlei gaande en komende koortſen; ſwakke magen, wormen, opgeſtopte ſtonden, enz. men maakt daar bolletjes van om de Fontenellen te ſuiveren: en het poeder werd op het ontbloote been geſtroit, op dat het door de ſalven ofte etter niet bederven ſouw.

Deſe wortel werd op wyn geſet, en alle dagen gedronken: ook kan men die op een vat bier ſmyten: als mede kookſels van water daar van maken en drinken; men mag die mede trekken gelyk de Théé. Het kookſel mag men mede uitdampen, tot een Extract, waar van men pilletjes mag maken.

CCXII. HOOFDSTUK.

Gentiana minor, kleine Gentiana, Madelgeer, ofte Kruiswortel.

DE *Gentianella* mede *Cruciata* genaamt, heeft ronde, holle, gelede *ſtruikjes*, van een ſpan-

ne

ne hoog; de een weinig ter aarden neder; de *bladen* ſtaan twee en twee tegens malkanderen over, wat omgebogen, de groote ſoort gelyk, maar veel kleinder. De blauwe, vierbladige, holle langwerpige *bloemtjes* ſtaan in groene, grasverwige kokertjes, ſtaande kransgewys rontom de toppen der ſtammetjes. Waar na de lankwerpige tweevoudige zaadhuisjes volgen, zyn vervult met kleen, geſtreept, aardkoleurig, ſomtyds rond *zaad*. De *wortel* is lankwerpig rond en wit, ſomtyds voos, ſeer bitter van ſmaak.

Een andere ſoort heeft bladen als ſwaluwe wortel, met ſchoone blauwe bloemtjes; de wortel is menigvuldig en bitter.

Men vindſe beide in de hoven der liefhebbers; komende van zaad en van zyn zydplanten voort. Sy bloeijen in het laatſte van de Somer, ofte begin van den Herfſt.

Aangaande de kragten komen die met de groote *Gentiana* over een.

CCXIII. HOOFDSTUK.

Geranium Columbinum, pes Columbinus, Duivenvoet.

ONder de ſoorten van Oyevaarsbek, behoort de *Duivevoet*, welkers *bladeren* zyn rondagtig, ſagt in 't aantaſten, bleikgroen, en rontom wat gekartelt; de ſteelen kruipen langs d'aarde, ſomtyds een ſpanne ofte twee lang, zynde dun en hairagtig, mede met diergelyke bladen pronkende. Op de topjes komen verſcheide kleine purpere vyfbladige *bloemtjes*, ſteunende op vyfbladige groene blaadjes; groeijende twee en twee by malkanderen.

Waar na lange en ſcherptoeloopende zaadhuisjes volgen, hebbende de gedaante van een Oyevaars, ofte kranen bekjen, daar de naam *Geranium* van herkomſtig is, in welke klein *zaad* is. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Het waſt over al langs de wegen, en in de Moeshoven onder het geſaaide: blyvende de Winter over in het leven, en bloeid de meeſte Somer door.

Uiterlyk gebruikt, is het dienſtig in al het gene daar men de *Malva* toe gebruikt, als in baden, ſtovingen en Pappen. Het innerlyk gebruik is my onbekend, alhoewel men meint, dat het de pis doet dryven, en geronnen bloed doet affetten.

CCXIV. HOOFDSTUK.

Geranium Robertianum, *Robbregtskruid.*

DE *ſteelen* deſes kruids zyn rond, haaragtig, ruw, roodagtig, en in verſcheide leden gedeelt, van een voet ofte anderhalf hoog. Uit de knoopen komen de *bladen*, in veele deelen gedeelt en gekorven, by na de wilde kervel gelyk, dog duiſtergroen, en ſomtyds wat roodagtig van koleur, en wat hairagtig. Op de toppen komen vyfbladige purperagtige (ſelden witte) *bloemtjes*; ſteunende op vyf groene vyfbladige blaadjes. Waar na lange en puntige *zaadkokertjes* volgen, gelykende na een kranenbek. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Het waſt aan d' oude muuren, boomen, en ſteenagtige plaatſen: blyvende des Winters over: en bloeid byna de geheele Lente en Somer door.

Dit kruid is ſwaar riekende ofte ſtinkende. Het gebruik is my onbekend; dog men agt het goed in wonden, en blauw geſlage vlekken uiterlyk gebruikt:

bruikt: ook dat ſulx het bloed ſoude ſtelpen, en de roos verdryven. Als mede dat het de bloedloop ſoude ſtutten.

CCXV. HOOFDSTUK.

Geranium Supinum, Alus Paſtoris, kruipende ofte leggende Oyevaarsbek.

DEſe heeft langwerpige, dunne, ſmalle, en menigvuldig doorſnedene *blaadjes*, zynde veele aan eene ſteel geſchikt, die van de Coriander byna gelyk. De ſteeltjes zyn hairagtig, gemeenlyk bleekrood, kruipende als ryskens langs d' aarde. Op de toppen komen kroonsgewys kleine, vyfbladige roodagtige, dog ſelden witte *bloemtjes*, mede op vyfbladige groene ſteeltjes ruſtende. Daar na komen de lange en ſpitſe *zaadkokertjes*, van gedaante een Oyevaarsbek gelyk, aan welker onderſte eenige blaasjes ofte tesjes zyn, in welke langagtig klein zaad is. De *wortel* is teer, dun, en wit, ſig diep in d' aarde wortelende.

Men vind de ſelvige langs de paden en Zaailanden, en onder de Moeskruiden, en ſandige Duinen: het bloeid de meeſte Somer door, en blyft des Winters over groen.

De kragten zyn als die van de voorgaande.

CCXVI. HOOFDSTUK.

Gladiolus, Swaarden.

DIt gewas heeft langwerpige, ſmalle, gevoorde ofte geſtreepte, aan beide zyden ſcherpſny-

dende, puntige, ſwaart gelyke *bladen*, ſpruitende uit een dubbelde Ajuinagtige *wortel*, ſtaande d' een boven d' andere; zynde de bovenſte in de Lente kleinder en ſappiger, en d' onderſte grooter en vooſter, die haaſt vergaat. De ſteel die te gelyk met de bladen opſchiet: is rond, en glad een voet ofte twee hoog. Byna van het midden af tot boven toe komen ſes, ſeven ofte agt ſesbladige purpere ofte witte *bloemen*, boven malkanderen geſchiktelyk gevoegt, gemeenlyk aan d' eene zyde, en ſomtyds aan beide zyden; waar na langwerpige geribde *zaadhuisjes* volgen.

Men vindſe hier alleen in de Bloemhoven; werd door haar wortel en zaad voortgeſet, en bloeid in de Lente.

Sy hebben hier in geen gebruik gehouden; maar werden alleen om bloemtuiltjes te maken, voortgeplant.

CCXVII. HOOFDSTUK.

Glans Terreſtris, Aardnoten, Aardakers, Muiſen met Staarten.

DE Aardakers waſſchen als een ſoort van peultjes, hebbende tengere en onſterke *ſtammetjes*. De *bladeren* zyn tenger, dun, teer en langwerpig rond, waſſende twee en twee aan tengere middelribbetjes, ſchietende tuſſchen beiden eenige klawiertjes uit, daar ſy ſig mede aan het naaſt groeijende gewas vaſt houden. Op het opperſte der ſteeltjes heeft men trosjes met ſchoone paarsroode (ſelden witte) riekende *bloemtjes*, die van de peulen gelyk, maar kleinder, waar na kleine langwerpige peultjes waſſchen, waar in dry ofte vier

AARD-AKERS, AARD-NOTEN.

ronde erwtjes leggen. De *wortelen* zyn dikke en langwerpige knobbeltjes, van binnen wit, beſloten in ſwarte ſchillen. Aan haare einden hebben ſy ſwarte draden, die dan al weder aan andere knobbelen vaſt zyn, ofte weder nieuwe voortbrengen, ſinkende vry diep in d'aarde.

Sy waſſchen veel in de Koornlanden in Zuidbeveland, 't Stigt Uitregt, 't Land van Vianen, enz. Sy bloeijen in Braak en in Hooimaand, en de wortelen werden uitgegraven, als het koorn af is; want ſy ſig daar laten vinden: en vermeerderen het jaar daar aan wederom door de overgeblevene kleine worteltjes, en door haar zaad.

Sy werden om haar goeden ſmaak gebraden, dog ſelden, maar meeſt gekookt gegeten, welke, nog warm zynde, in ſommige, gelyk de Caſtanien, een afgang maken, (ziet de reden in myn verhandelinge van de operatien der Medicamenten) maar koud zynde, maken hardlyvigheid, en daarom dienſtig in alle buikvloeden: anders geven ſy geen quaad voedſel.

CCXVIII. HOOFDSTUK.

Glycyrhiza, Radix Dulcis, Soethout, Kaliſſihout.

DE *bladeren* zyn vry groot, en vry groen, waſſende veele aan beide zyden van eene ſteel, even als de Eſſebooms bladen, zynde yder op zyn ſelven eirond, een weinig ſpitstoeloopende. De ſtam is wel ſoo hoog, en hooger dan een mans lengte, in verſcheide zydtakken gedeelt. De *bloemtjes* waſſen veele by een op korte ſteeltjes, aarsgewyſe tuſſchen de ſteeltjes der bladen in, ſeer klein en

bleekblauw, in gedaante als die der Vitſen. Hier na volgen kleine, platte, langagtige, gladde en effene *zaadpeultjes*, in welke kleine *erwtjes* leggen. De *wortelen* zyn matig dik, houtagtig, van buiten bruinagtig, en van binnen geel, ſeer ſoet van ſmaak: zynde getakt, kruipt de ſelve herwaarts en derwaarts door d' aarde heen en weder, ſoodanig, dat deſelvige niet ligtelyk kan uitgeroeit werden, ſpruitende hier en daar wederom met nieuwe ſchoten uit.

Het waſt veel in Duitſland, Spangien en Vrankryk, maar hier alleen in de hoven der liefhebbers. Het bloeid gemeenlyk in het laatſte van de Somer; en al is 't dat het kruid des Winters vergaat, ſoo blyft nogtans de wortel over; die in 't voorjaar wederom uitſchiet.

De baſt is wat bitteragtig, en onaangenaam, en daarom ſchrapt men de wortels altyd, eer men die gebruikt. Behalven dat deſe wortel zoet is, maakt de ſelvige evenwel bladeren op de tong, als hy veel gekauwt werd, gelyk de ſuiker doet. Sy werd meeſt gebruikt tegens den hoeſt, heesheid, en allerlei borſtqualen, als mede tegens het graveel, voornamelyk om de pynen te verſagten.

Het kookſel ofte ſap deſer wortel, werd uitgedampt, tot het ſoo dik is dat men daar koekjes van kan maken: welke men tegens de ſcherpe longvogten en hoeſten kan gebruiken, voornamelyk ſoo die met wat Gember, Anysolie, en een weinig *Opium* doorkneed is. Anders gebruikt men de wortel in kookſels, van welke men drinkt, ofte ſy werd klein gekorven en by de Coffeè gekookt en gedronken.

CCXIX. HOOFDSTUK.

Gramen, Ledgras, Peen, en Knoopgras.

HEt *Ledgras*, heeft bladen, Halmen en Aaren, als een kleine ſoorte van Rietpluimen: want de *bladen* zyn ſmal en ſpits, grooter en harder dan van het Beemdgras, maar kleinder dan van het riet. De Halmen waſſchen een voet ofte twee hoog, zyn rond en in veele knoopen gedeilt; op het top is d'aare als een kleine veer. De *wortelen* zyn dun, lang, gins en weder door d'aarde kruipende, bleikgeel van koleur, mede met eenige leedjes voorſien, uit welke wederom eenige veſeltjes voortkomen, en nieuwe ſcheuten uitgeven: zynde ſoetagtig van ſmaak.

Daar is nog een ander dat men *Knoopgras* noemt, is het *Peengras* byna ganſchelyk gelyk, maar de wortelen zyn ſeer knoopagtig, met veel groote dikke knobbelen, hier en ginder over al voortkruipende.

Deſe beide gewaſſen konnen nauwlyks uitgeroeit werden, en daarom ſien het de Landlieden ſeer ongaarne in de Koornvelden, alſoo het koorn, dat daar ontrent waſt, ſchraal werden van zyn nodig voedſel berooft. Het bloeid de meeſte Somer door, en waſt mede langs de wegen, en in de Duinen.

De wortelen van d'eerſte zyn alleen in gebruik, en werden onder de openende wortelen gerekent: deſe vergadert men in het voorjaar of in den Herſſt. Sy opent de verſtopte ingewanden, en maakt de vuiligheden der darmen aan het bewegen, want het beſtaat uit werkelyke deeltjes, het welke blykt, wan-

wanneer men die kookt, dat de pot, ſoo die een weinig vol vogts is, terſtond als een giſt overbruiſt. Het kruid van gelyken klein geſtooten, dient op alderlei heete geſwellen, op ontſtekingen der oogen, ontſtoke keel, daarom geſlagen: buikpynen en opgeſtopt water maken op de Buik en Blaas warm gelegt: als mede in buikloop, voornamelyk der kinderen ſoodanig gebruikt. Men mag daar ook Pappen van maken tegens een beginnende verſtervinge, als mede tegens lamme leden, ten welken einde men daar mede baden kan af maken.

CCXX. HOOFDSTUK.

Gramen Mannæ, Ros Cœli, Hemelsdauw en Wild Panikkoren.

HEt eerſte miswaſch van koorn is het *Hemelsdauwgras*, waſſchende een voet ofte twee hoog: wat ruig met veele knoopen, en het *zaad* rypende; wat roodagtig. De *bladeren* zyn ruig en rietagtig, voornamelyk digte by de Halmen. De aare ofte rietpluim breid ſig breed uit, byna als van den Hirs, maar is ſoo vol nog ſoo digt niet, ſwart ofte donkerbruin van koleur. Elk deel van deſe pluim is langwerpig en dun, hebbende alleen aan d'eene zyde zyn zaad, kleinder dan van den Hirs, zynde langwerpig en wit, als het uit zyn bolſters is. De *wortel* beſtaat alleen uit veſelen.

Het *andere Hemelsdauwgras*, ofte *Panikkoorn* heeft mede rietagtige *bladen*, maar niet ruig, brengende alleen een rouwagtige *aare* voort, korter dan van het Pannikkoorn, ydelder, ondigter, veel dunder, enkel ofte menigvuldig by een ſtaande; grasagtig groen

groen, en ook wel donkerrood; waar na een wit en hardagtig *zaad* volgt, kleinder dan van het Pannikkoorn. De *wortel* is veſelagtig.

Sy waſſchen beide in Italien en Duitſland, maar het laatſte vind men hier wel in de Koornlanden.

Het eerſte werd gekookt en gegeten: en het tweede geeft men aan de Vogels te eten. Pap daar van gemaakt, geneeſt de verharde en klonterige borſten, en gegeten ſtopt de buikloop.

CCXXI. HOOFDSTUK.

Gramen Pratenſe, *Beemdgras.*

ALhoewel daar een groot getal van Grasſoorten zyn, ſullen wy egter maar eenige weinige ter baan brengen. Sy hebben alle ſmalle *bladen* en teere dunne *Halmen*, gelykende altyd na het een ofte het ander koorn, ſommige hebben een aare als rogge, andere een rietpluime, een andere wederom anders, enz. ſommige zyn waterſoorten, en andere landſoorten, d'een waſt hoog en d'andere laag, enz. het welke een yder genogſaam bekend is.

Nog is 'er onder de waterſoorten een *Mattegras* ofte *Wollegras*, hebbende weinige langwerpige, ſmalle *bladen*, uit welkers midden een ronde, lange, biesagtige ſteel voortkomt, op welkers top een bosjen met wolagtige veſelen hangt. De wortel is veſelagtig.

Het *Biesgras* is ſeer teer en klein, vyf ofte ſes vingers breete hoog: brengende biesagtige blaadjes voort. De halmtjes zyn nauwlyks een ſpanne hoog, hebbende op haar top een wolagtige, ſagte en ongeſchikte aare. De *wortelen* beſtaan uit veſelen.

De

De eerſte ſoorten waſſchen over al in de weijen en langs de wegen: het Mattegras groeit op water-agtige, lage en verlatene Beemden in Frieſland. Maar het biesgras, waſt op ſchrale en dorre plaatſen.

D' eerſte ſoorten zyn dienſtig tot voeder voor paarden en hoornbeeſten, enz. ook is het ſelvige dienſtig in al het gene ik van de groente van het Ledgras geſegt heb. De wolagtige pluimen van het Mattegras, werden *Veldpluimen* genaamt, zynde dienſtig om kuſſens en Matraſſen te vullen. Van het Biesgras kan men korfjes, enz. vlegten.

CCXII. HOOFDSTUK.

Gramen Leucanthemum, Oogentrooſtgras.

UIt een dunne, geknoopte, ſig verre uit verbreidende *wortel* komen veel dunne, teere ronde en in veele ledekens verdeelde *ſtammetjes* die veeltyds ſig na de aarde hellen. Uit yder lid komen twee tegens over malkanderen ſtaande, harde, langwerpige, en ſpitstoeloopende *blaadjes*. Op de toppen komen veele *bloemtjes*, yder op zyn byſonder ſteeltjen, beſtaande uit veele kleine witte *blaadjes*, die van onderen door groene wederom onderſteunt werden, van groote als die van de groote *Alſine*, waar na de ronde zaadhuisjes volgen vol klein *zaad*.

Het bloeid in Mei en Wiedemaand, waſſende aan de dyken, Stadswallen, Zaailanden, enz.

De kragten zyn niet te wel bekend, alhoewel het ſcherp van ſmaak is.

CCXXIII. HOOFDSTUK.

Gramen Marinum, ofte Gramen Polyanthemum, Caryophyllus Montanus, Zeegras.

DE *blaadjes* zyn matig lang, dun en ſmal, groeijende als op eene zoode; tuſſchen deſe ſpruiten kale, en onbeblaade ſteeltjes van een ſpanne hoog. Op den top van yder komen een vergadering van kleine *bloemtjes*, digt by een, gelykende na een knoop, bleikpaars, incarnaat ofte wit van koleur; de *wortel* is dun en matig lang. Somtyds waſt het hooger, en de blaadjes werden ook wel wat breeder.

Ik heb het alhier aan de Ykant, en elders aan de Zeekant over eenige jaren ſien waſſchen; maar het werd om zyn cierlykheid mede in de bloemhoven geplant. Het bloeid in 't midden van Lente tot in 't midden van Somer toe.

CCXXIV. HOOFDSTUK.

Gratiola, Gratia dei, Godsgenade.

DIt heeft vierkante, ſteeltjes een ſpanne lang, zynde digt begroent met *blaadjes* van groote en naakſel den Yſop gelyk, ſtaande twee en twee tegens malkanderen over: buigt ſig ter aarden neerwaarts. Tuſſchen den oorſprong der blaadjes komen op dunne, tengere ſteeltjes witte en wat na den bleikpurperen trekkende vyfbladige langagtige *bloemtjes*, ſtaande yder in zyn eigen groen koertjen: ook ſiet men haar wel geel. De zaadhuis-

jes

jes zyn rondagtig, vol klein *zaad.* De *wortelen* zyn geknoopt, lang, gints en weder ſig verre uitſpreidende, en nieuwe ſcheuten makende: zynde met veele veſelen behangen.

Het groeit veel aan de dyken by Gorkum; maar men vind het hier in de hoven van de artzenibereiders, en het bloeid in 't midden van de Somer.

Het is ſeer bitter van ſmaak, men gebruikt hett hier alleen om te doen braken. Als men een halff once blaadjes neemt, kan men die in water trekken, en trekken het als Theé; oſte men kan hett kookſel ſelver drinken. Ook kan men daar een dikk Extract van maken, en nemen daar een pilletjenn van in tot het ſelfde oogmerk: men geraakt vann onder en van boven daar veel ſlym en water doorr quyt.

CCXXV. HOOFDSTUK.

Halimus, Portulaca Marina, Zeeporcelein.

DIt gewas werd van de zeeuwen en vlamingen ten onregte *Soutenelle* genaamt, alſoo dat de *Soldonella*, een geheel ander gewas is. De *Zeeporcelein*, waſt regt op gemeenlyk en heeſteragtig, ſoo hoog veeltyds als den gemeenen Alſem, hebben de veele zydtakjes: ſchietende uit zyn lange, houtagtige, in veele deelen getakte *wortel* veele regopſtaande ſteelen; waar na veele bleeke, lyvige rouwe, en langwerpig ronde *blaadjes* groeijen, van groote als de gemeene porcelein. De *bloemtjes* waſſen trosgewyſe boven op de ſteelen, gelyk als van de Mayer ofte Melde, waar na een plat en breed zaad volgt.

Men

Men vind ſe veel in Zeeland en Vlaanderen op de buitendykſe landen, daar het Zeewater geduirig van af en op loopt. Dit gewas bloeid in de Somer en blyft des Winters over.

Het werd hier alleen gebruikt voor Salade over tafel, want de blaadjes werden afgeplukt en in azyn gelegt, en des Winters gegeten. Andere ſouten die, en verſen die af, wanneer ſy die willen gebruiken.

CCXXVI. HOOFDSTUK.

Hedera Herboreſcens, Helix, Boomveil, Klimop.

DE *Groote klim*, kan ſig ſelven niet oprigten, maar klimt opwaarts aan oude boomen, ſchuttingen en voornamelyk aan oude muuren van huiſen, en Dorpkerk toorens, tuſſchen welke groeven de ſelvige met kleine veſelen ſeer vaſt in wortelt, en niet dan met geweld kan afgerukt werden.

Haar *ſtam* is van onderen dikmaals ſeer dik, en vaſt van hout, uit welke menigte van zoute ranken voortkomen, wel vyftig ellen hoog. De *bladeren* zyn in haar begin rond ofte eirond, maar ouder werdende, krygen ſy een dry ofte vyfhoekige gedaante, van boven donkergroen, glad en blinkende, welkers voornaamſte ribben, ſeer ſigtbaar en witagtig zyn. Van onderen zyn ſy bleiker en ſtroever: ſy zyn mede hard in 't aantaſten. De *bloemtjes* zyn klein mosagtig en veſelagtig, gelyk als die van den Wyngaart.

Maar dit gewas heeft een verſchil ſoo in de koleur der bloemen, als die der beſien. Want die men witte veil noemt, geeft witte beſien, trosge-

wys: ook heeft een ander ſoort mede witte bladeren: ook heeft een witte ſoort grootagtige beſien, digt en vaſt in een gedrongen; en een ander heeft kleinder beſien, die wyder van malkanderen verſpreid zyn.

De ſwarte ſoort heeft eerſt groene, en daar na ſwarte ofte Saffraan geele beſien, haar zaden in ſig beſluitende, wyd van malkanderen trosgewyſe verſpreit.

Een *derde* ſoort is de *kleine*, de ſwarte t' eenemaal gelyk, maar in alles tengerder en kleinder. De *bladen* zyn gehoekt, gemeenlyk groen, ſomtyds gevlekt ofte geſpikkelt; brengt geen beſien voort, en kruipt langs de aarden, en wortelt ſig ſelven daar in.

Sy bloeid in de Herfſt, en de beſien werden des Winters ryp: zynde het ganſche jaar groen.

Het vringt een weinig gekauwt zynde. Het kookſel der bladeren ſuiveren alle ſweergaten, zeere hoofden, haar worm, dauw worm, enz. geneeſt de verſche wonden. De bladeren werden op de Fontanellen gelegt, om d' ontſtekingen te verhoeden, en op dat die wel ſouden etter dragen. Het kookſel doet mede ſomwylen de tandpyn overgaan, wanneer men dat in de mond houd. Van het hout werden bolletjes gedraait, om de Fontenellen open te houden. De beſien agt ofte tien gebruikt, doen braken, en afgaan. De Gom die uit het hout vloeid, is weinig in gebruik; ſy is harſtagtig, blinkend, bruin en wat uit den geelen, als van veele korlen op een gepakt, en ligt breekſaam. Men ſegt dat ſy de luiſen en neten dood, en het hair doet uitvallen, als mede dat de huid daar door met bladeren oploopt.

De Poëten pleegen van ouds daar mede gekroont te werden: en alwaar men wyn te koop had, wierden

den daar van kranſen tot een teiken opgehangen : daarom is het Latynſe ſpreekwoord, *dat goede wyn geen veil krans van nooden heeft.*

CCXXVII. HOOFDSTUK.

Hedera Terreſtris, Onderhave, Aardveil, Hondsdraf.

DIt gewas kruipt langs de aarden, met veele en menigvuldige ronde, dunne, lange, tengere, gehoekte ofte geknoopte en groene, dog gemeenlyk roodagtige ranken, wortelende ſig, gelyk d' aardbeſien, hier en ginder in d'aarde, om nieuwe affetſels te maken. Uit elk knoopjen heeft men gemeenlyk twee by na over malkanderen ſtaande *blaadjes*, yder op haar ſteeltjen, zynde byna rond, gerimpelt, ruige, en rontom geſchaard, zynde duiſtergroen en ſomtyds van onderen purperagtig. De *bloemtjes* zyn uit den blauwen paarsagtig, ofte purperagtig, van gedaante als kleine gapende helmtjes, byna als die van de ſtinkende doove netelen, ſtaande yder in een groen getand kokertjen, waar na het *zaad* volgt. De *wortelen* zyn bruinagtig, en alleen uit veſelen beſtaande.

Dit gewas ſcheelt veel van groote, na dat het een goede grond heeft, want ſomtyds waſt het ganſch veelderig met groote *bladen*; welke bladen ſomtyds vol knobbels zyn, waar in men wormtjes vind. Maar ſoo die op dorre en ſchrale plaatſen voorkomt, zyn de bladen kleinder, harder, rooder, en 't gewas ſtaat dan ſomwylen regt over end. Men vind het veel langs de wegen en paden. Het blyft des Winters en des Somers groen, en bloeid van Lente tot aan 't eind van den Herfſt toe.

De reuk en ſmaak is ſterk, en wat Terpentynagtig en doordringend. Het is een goed wondkruid, het opent, veegt af en doet wel wateren. Want men gebruikt het in borſtqualen, en wanneer de longen, lever en nieren vol ſandig gruis zyn: het dient in geelſugt, verſtopte ingewanden en innerlyke ſweeringen, met die te ſuiveren en te geneſen. Het kookſel kan men inſpuiten tegens de winden en buikpynen. Men mag hier ook bequamelyk tegens de lammigheid en andere qualen der leden baden en ſtovingen van maken. Om innerlyk te gebruiken maakt men kookſels, of men perſt het ſap uit, of men haalt daar een kragtig water van over met wyn. Hier toe werd de roodbladige voor de beſte en kragtigſte gehouden.

CCXXVIII. HOOFDSTUK.

Helleborus Albus, Veratrum Album, Witte Nieswortel, ofte Nieskruid.

DIt gewas heeft groote, taaye, geribde en eirónde *bladen*, van gedaante als die van de groote Gentiane byna; dog kloeker geribt ofte gevoort hebbende van de ſteel af tot het einde toe veele vouwen, en ploeijen. De ſtam is redelyk dik, ſomtyds een elle ofte anderhalf opſchietende; is ſterr en voos, van onderen met veele rokskens ofte veletjes der bladeren behangen en bekleed, die daana allenxkens verdorren en afvallen. Op het bovenſte der ſtruik komen verſcheide takjes met niet al te groote ſesbladige bleike, groengeſtreepte ſterswyſige en aarswys geplaatſte *bloemtjes*. Na afvallen van yder bloemtjen, komen daar dry of te vier lange, ſmalle, en drykantige zaadhuisjes

met een breed, lang en witagtig *zaad*. De *wortel* is lang en wit, met veele veſelen behangen.

Nog een ander heeft ſwartagtige, ofte bruine bloemen, en de bladen zyn ſmalder. Maar in dit gewas is de koleur der bloemen ſomtyds wit, groenagtig, donker rood, bruin rood, enz.

Het waſt op de gebergten van Duitſland, Switſerland, enz. maar hier alleen in de hoven: en het bloeid in de Somer. Het werd door zaad en wortel voortgeteelt, alſoo die des Winters overblyft.

De wortel is alleen in gebruik, welke van onderen en boven, ſterk de ſlymige vuiligheden doet uitlooſen, maar werd ſelden gebruikt, alſoo die te ſcherp van deeltjes is, daarom gebruikt men liefſt de ſwarte. Men gebruikt de ſelvige dan meeſt uiterlyk, want het poeder daar van in de neus geſtoken, doet ſterk nieſen, makende in de herſenen een groote-beweginge: derhalven is het dienſtig voor alle doffe herſenen, en allerlei ſlaapſiekten: want als de ſelvige niet en werkt, is 't een doodteiken. Onder ſalven gemengt, geneeſt de luis ſiekten, krawagie, hair worm, dauw worm, enz. Sulx doet mede het kookſel, met water ofte pis toegemaakt, koorn met deſe wortel gekookt, dood ratten en muiſen, en ſoo men dat de duyven ofte eenden voorſinyt, werden ſy ſoo tam dat men haar by de hand kan vangen. De wortel beneemt mede de vereelde lippen der fiſtulen en ſweergaten. Na het innerlyk gebruik van nieswortel, een trekking, is doodelyk: en ſoo men daar te geweldig mede werd aangetaſt, verbetert men dat met den *Opium*, en een goed glas Secq ofte Spaanſe wyn: waar door die al te grooten maag en darmbeweginge geſtilt werd, maar ook de flauwe kragten herſtelt werden.

CCXXIX. HOOFDSTUK.

Helleborus Niger, Veratrum Nigrum, Swart Nieskruid, Heilig kerſtkruid, Vierkruid, Kropkruid en Luiskruid.

BEhalven de witte Nieswortel, heeft men nog dry andere, *Swarte nieswortel* genaamt, waar van d' eerſte de egte is, en de twee andere baſtert ſoorten. De *Egte* dan heeft groote *bladen* in veele harde, gladde, langwerpige, matig breede, en ſaagsgewys geſchaarde blaadjes verdeelt, welke alle met hare ſteeltjes op een dikkere en langere ſteel ruſten; maar d' onderſte zyn ongeſchaart. Van tuſſchen de bladen komen dunne ſteeltjes van een ſpanne ofte anderhalf hoog, hier op komen vyfbladige redelyk groote *bloemen*, eerſt uit den groenen wit, daar na, en in 't midden met geelagtige draadjes; daar na werden ſy war paarsagtig, en eindelyk groen, wanneer de *zaadhuisjes* door de bloemen beginnen door te boren. Deſe zaadhuisjes zyn 5. 6. of 7. by een gevoegt, en zyn van gedaante de Akeleijen ſeer gelyk; waar in bruin *zaad* beſloten legt. De *wortelen* beſtaan uit redelyk dikke en ſwarte veſelen, waar door een dunne houtagtige ribbe loopt.

D' *eerſte valſche* ofte *Kropkruid* en *Vierkruid* genaamt, is de egte ſeer gelyk, maar de deilingen der *bladeren* zyn wat langer, ſmalder, en duiſterder groen. De bloemſtruikjes, die tuſſchen de bladen uitſchieten, zyn wel een voet ſomtyds hoog, boven eenigſins taksgewyſe verdeelt, waar op de vyfbladige, geelgroene, nederwaarts hangende *bloemen* komen, wat kleinder als van de egte, waar

na

na mede vier ofte vyf ſoodanige zaadhuisjes met rond en ſwart *zaad* voortkomen. De *wortelen* zyn mede ſwart en veſelagtig, maar dunder als van de egte.

De *tweede valſche* noemen ſommige *Luiskruid*, waſt langer, dikker en hooger van ſtruik; ook ſyn de bladen veel langer en ſmalder, andere beide vorige ſoorten gelyk. De *bloemen* en *zaadhuisjes* zyn als van Vierkruid; en de wortelen als van het egte ſwarte Nieskruid.

Alle deſe ſoorten waſſchen alhier alleen in de hoven. De egte bloeid in 't begin van de Winter, wanneer die niet te ſtreng is, en de twee andere wat later. De wortel blyft de geheele Winter over.

Sy werd gebruikt in al het gene daar men de witte in gebruikt. Dog men ſiet ſe ſelden voor ſchryven, dan in pokdranken, en in het *Extractum Catholicum*. Uit de wortelen ſelfs kan men een Extract maken, als mede Tinctuuren. Daar zynder die de gedroogde bladen tot poeder ſtooten, en dagelyks voor veele langduurige ſiekten gebruiken. De wortel werd in d' ooren der paarden en hoornbeeſten geſteken, om die van Kropſweren te geneſen.

CCXXX. HOOFDSTUK.

Helleborine, Wild wit Nieskruid.

DIt gewas is het witte Nieskruid ſeer gelyk; maar is in alle deelen veel kleinder, en lager van gewas. De *ſtruik* waſt omtrent een voet hoog; de *bladen* zyn mede geribt, gevoort en wat breedagtig, dog kleinder dan van het witte Nieskruid. Boven aan deſe ſtruik komen de *bloemtjes* aarsgewyſe

geſchiktelyk gevoegt, bladagtig, witagtig, in 't midden wat uitpuilende, en aldaar geelagtig; daar na komen daar langwerpige gevoorde of geſtreepte *zaadhuisjes*, met heel klein *zaad*. De *wortelen* zyn heel dun en veſelagtig.

Sy waſt op drooge ſandige grond, en ſomtyds wel op vogtige plaatſen: en werd van daar wel in de hoven gebragt. Het bloeid in Braak en Hooimaand, blyvende de wortel des Winters over. De kragten zyn onbekend.

CCXXXI. HOOFDSTUK.

Hepatica, Edel leverkruid.

DIt kruid waſt ſeer laag ſonder eenige ſtruik, want uit de dunne, ſeer geveſelde, ſwarte *worteltjes* komen, breede bladen, redelyk groot, ſtevig ofte hard, ſtaande yder op zyn ſteeltjes: deſe *bladen* ſiet men altyd in dry'en geſneden, dog niet tot de ſteel toe gelyk de klaveren, maar tot omtrent half wegen, ſoo dat ſy als een dryblad vertoonen. Nog komen daar ſeer dunne, teere, ronde, ruige, roodgroene ſteeltjen, van anderhalve vinger langte ontrent. Op de top komt een ſesbladig en ſtersgewys gemaakte *bloemtjen*, blauw, roodagtig ofte witte bloemtjes, welke ſomtyds ook meerbladig ofte dubbelt geſien werden, ruſtende op een groen geblaad ſteunſeltjen. In 't midden is een klein knoopjen, met verſcheide draadjes bewaſſen: deſe knoopjes veranderen eindelyk in rouwe zaadhuisjes met klein wit *zaad*, het welk ryp zynde, daar van ſelver uitſpringt.

Sy groeijen by heele bosjes, welke daar na in veele planten konnen verdeelt werden. Men vind ſe

hier

EDEL-LEVER-KRUID.

hier alleen in de Bloemhoven, en bloeijen ſeer vroeg, ſelfs als de ſneeuw nog legt; de bladen zyn des Somers en 's Winters altyd groen. Het zaad word in 't midden van Lente ryp; en dan ſchieten daar weder nieuwe bladen uit, die in 't begin van onderen paarskoleurig zyn. Men noemt het mede *Trinitas*, *Trifolium Aureum*, *Trinitatis Herba*, *Gulden leverkruid*, enz.

Het werd *Hepatica* genaamt, om dat men ſegt, dat het de verſtopte lever opent; het werd dan goed gehouden voor alle verſtopte ingewanden; ook ſegt men dat het de piſſe dryft, en de breuken geneeſt: men maakt daar kookſels van om te drinken.

CCXXXII. HOOFDSTUK.

Herba Judaica, Sideritis, Glidkruid.

DIt kruid heeft kantige en geknoopte *ſtruikjes*, van een ſpanne hoog, ſomtyds, dog niet altyd in verſcheide takjes gedeelt: uit yder knoop komen twee over malkanderen ſtaande, matig breede, langwerpige, eenigſins geſchaarden ſpitstoeloopende *blaadjes*, op ſeer korte ſteeltjes. Voorts komen uit elk knoopjen twee *bloemtjes*, ſtaande niet over malkanderen, maar alleenig aan eene zyde nevens malkanderen, van gedaante als van doove netelen, maar kleinder en blauwverwig. Het is aangenaam van reuk, bleekgroen, en de ſteeltjes, met d' onderſte zyde der blaadjes ſiet men dikwyls roodagtig: de *zaden* volgen daar na. De *wortel* is veſelagtig.

Sy waſt veel langs de waterkanten, en dan is ſy witter; maar aan de wegen en drooger plaatſen is ſy rooder. Deſe bloeid in Wiede en Hooimaand.

Men agt het dienſtig om wonden en breuken te genesen uiterlyk op gelegt : en ingegeven, ſoude het dienſtig in de witte Vrouwenvloed weſen : waar van men d' affiedſels ſoude konnen drinken.

CCXXXIII. HOOFDSTUK.

Herba Paris, Wolfsbeſie, Spinnekoppen.

DE *Wolfsbeſie* heeft een rond, regt opſtaande en effen ſtruikjen, van een ſpanne ofte daar ontrent hoog. Op het bovenſte ſiet men vier *bladen*, die kruisgewys tegens malkanderen over ſtaan, houdende het ſtruikjen voor haar middelpunt. Syy zyn vry breed en langrond, wel doorribt, loopende een weinig ſpits toe, donkerbruin van koleur. Uit het midden van deſe ryſt een ſteeltjen, waar op een groengeel, ofte grasverwig geſternte *bloemtjen* cierlyk voortkomt, ruſtende op eenige langagtige ſmalle en ſpitſe blaadjes, als ſchellekens van zyn knopjen voortkomende, waar na een purper roode in vieren gedeelde *beſie* volgt, vervulte met klein en wit zaad. De *wortel* is dun, lang, knoopagtig, met eenige veſelen behangen, en herwaarts en derwaarts kruipende, waar uit weder nieuwe ſcheuten komen, mede met vier bladen, dog ſmalder en puntiger.

Men vind het in het Sonnienboſch in Braband: en bloeid in de Lente. De wortel blyft des Winters over. Het werd mede genaamt *Uva Verſa*, *Uva Lupina*, *Solanum Tetraphyllum*, *Aranea*, *Doolwortel*, *Wolfswortel*, enz.

De beſien werden meeſt gebruikt, ſelden de bladen. Men houd die voor een tegengift tegens alle peſt

Herba Paris.

INNE-KOPPEN. WOLFS-BESIE.

peſt ingenomen fenyn. De bladen werden gelegt op peſt builen, vyt aan de vingers, en andere heete geſwellen.

CCXXXIV. HOOFDSTUK.

Herniaria, Duiſentknoop, Duiſentkoorn, Duiſentgrein, en Knawel.

HEt *Duiſentkoorn* is een klein kruidgewas, dat langs d'aarde kruipt, ſonder dat het ſig eenigſins oprigt, met dunne, teere, en rontom leggende ſteeltjes, hebbende veele knoopjes en ledekens, roodagtig van koleur, voorſien met Thym gelyke *blaadjes*. De *bloemtjes* zyn geel of wit en boven maten klein, waſſende met geheele trosjes by malkanderen, hebbende tegens over gemeenlyk een blaadjen, ſoo dat deſe ſtruikjes ganſch met deſe trosjes beladen zyn. Hier na volgt een ſeer klein *zaad*. De *wortel* is dun, met veſeltjes beſet, en diep in d'aarde boorende.

De *Knawel* waſt een palme gemeenlyk hoog, hebbende veele geknoopte en min ofte meer hairagtige takjes, die ſig wederom in andere kleine verdeelen. Deſe zyn mede begroent met kleene blaadjes, uit welkers ſchoot ofte oorſprong ſeer kleine grasagtige erwige en trosgewys geplaatſte *bloemtjes* komen; waar na ſeer klein *zaad* volgt. Het gantſche kruidjen is grys van koleur, heeft een dun, langagtig en met veſelen bewaſſe *worteltjen*.

Men vindſe op zandige plaatſen, ongebouwde landen, en ſomtyds op vogtige plaatſen. Het werd in de Somer geſien.

Het kookſel daar van werd gedronken tegens de kreuken, zandig niergruis en ook dat der blaſe, met

met wel te doen wateren, af te ſetten, als mede tegens de geelſugt.

CCXXXV. HOOFDSTUK.

Hieracium, *Havikskruid.*

HIer van zyn verſcheide ſoorten. D' *eerſte* is dee *gemeene groote* ſoort, waſt met verſcheide groene ſtruiken, ſomtyds wel meer dan anderhalven voet hoog. Hier aan waſſen van onderen na beneden over hands lange, groene en ſpitstoeloopende *bladen*, een vinger breete breed, zynde rontom een weinig gekorven. De ſtruik deilt ſig boven in verſcheide takjes op welke geele veel bladige *bloemen* waſſchen, de Paardebloemen ſeer gelyk, die daar na in wit ſtuifhair veranderen, die te gelyk met het *zaad* hier en daar vliegen. De *wortel* heeft veele veſelen.

De *tweede groote* heeft mede een groene *ſtruik* wat rouw. De *bladen* zyn mede lang, dieper geſneden, en met ſtevige hairtjes wat rouw. Voorts ſoo is de *bloem*, *zaad*, *ſtuifkens* en *wortel* als de vorige.

Het *eerſte kleine Havikskruid* geeft uit zyn lange, dunne, effene en witte *wortel* veele lange, geſneedene en rontom geſchaarde *bladen*, die van de Paardebloemen byna gelyk, leggende gemeenlyk op d' aarde rontom neder geſpreid. Uit het midden deſer komen eenige kale, dunne, gladde en donkerbruine ſtruikjes, die boven eenigſins getakt zyn, en gemeenlyk onbeblaad. Op haar top komen mede veelbladige ofte dubbelde geele *bloemen*: die daar na mede in ſtuifjes weg vliegen te gelyk met haar *zaad*.

Het

Het *tweede kleine* heeft kleinder en dieper geſnede *bladen*: ook zyn de ſtruikjes dun, teer, en boven getakt. Ook zyn de *bloemtjes* kleinder, en de worteltjes beſtaan uit veſeltjes.

Het *derde kleine* heeft mede kale en getakte ſtruikjes, en het vorige tweede in alles ſeer gelyk, maar veel kleinder, en daarom d' *alderkleinſte* genaamt.

Men vind ſe op ſchaduwagtige vogtige plaatſen en oude Rietlanden. Ook in de Koornvelden en Akkers, op zandige plaatſen, langs de Slooten en Heggen, Duinen, oude muuren, enz. zy bloeijen alle in de Somer.

Alhoewel den aart en kragten niet al te bekend zyn, ſoo agt ik egter, dat de ſmaak en gelykeniſſe deſes Kruidgewas, ganſch over een komt met de Paardebloemen.

CCXXXVI. HOOFDSTUK.

Hordeum, *Gerſt.*

DE *Somer* en *Winter Gerſt*, verſchelen alleen na de tyd dat ſy geſaaid werd, en daarom brengt dit gewas ook veel ofte weinig graan voort; uit een dunne veſelige *wortel* dan ryſen veele ronde, geknoopte Halmen, twee voeten hoog ofte hooger: uit elke knoop komt een *blad*, dat van de tarwe gelyk, dog wat breeder en rouwer in 't aantaſten. Op de top komt de *aare*, waar van de Somer Gerſte gemeenlyk uit twee ryen beſtaat, maar de Winter Gerſt, (na dat die eerſt gebloeid heeft) dikmaals uit ſes ryen, dog ſelden uit agt. Yder deſer zaden zyn lang, beſloten in een geele ſtroogelyke en aan beide zyden puntige, en voorts geribde bolſter; hebbende yder op haar uiterſte punt een lange, rouwe,

we, en ſtekende draad ofte vlim, die alle te zamen een gebaarde *aarde* uit maken.

Men vind ſoo hier als elders deſelvige op goede vette bebouwde akkers, en komt ligtelyk voort. De Somer Gerſt zaaid men in het voorjaar, maar de Winter Gerſt in den Herfſt.

Hier van gebruikt men het zaad ongebolſtert, ofte gebolſtert. Het ſelve is verſagtende, openende, afvegende, pisdryvende, en voedende: het tempt de brandige mond in en buiten de ſprouw; als mede de brand van hitſige koortſen. Hier toe maakt men een drank die men *Ptiſane* noemt, gekookt van Gerſt, Soethout, en Raſynen, waar van men tot zyn genoegen mag drinken, en de mond ſpoelen: ook kookt men deſelvige Gerſt met Regenwater, tot dat deſelvige berſt, by welk kookſel men dan het een ofte het andere mengt, na gelegentheyt van ſaken. Van het meel kookt men met melk eenige Pap, dienſtig om te voeden, en de zieken een ſagte ſlaap te doen hebben. De Pappen dienen mede tot alle pynelyke en heete ontſtekingen, om de pyne te ſtillen en de brandigheid te bematigen: daarom legt men het drooge meel op de plaatſen, daar men de roos heeft.

De Gerſte werd onbolſtert, wanneer die eerſt in water geweikt is geweeſt, en dan gevreven en uitgewand werd. Deſe werd tot gepelde Gerſt en tot Paarel Gerſt gemaakt; het welke ik meine te geſchieden tuſſchen twee ſteenen: en deſe gebruikt men om by vleis en in melk te koken in de plaats van rys. Voort bakt men brood van de Gerſt, en men maakt daar mout en bier af.

CCXXXVII. HOOFDSTUK.

Hyacinthus, Hyacint, Nagelgelyke Bloemen.

DE *Hyacinthen* zyn van verſcheide ſoorten, maar wy ſullen hier alleen beſchryven, die gene welke na een Kruidnagel gelyken. De *eerſte* ofte gemeene ſchiet uit een Ajuinagtige witte *bolle* gemeenlyk ſes ofte ſeven lange, ſmalle, effene, kaale, blinkende groene *bladen*, die van de Porrei niet ſeer ongelyk, tuſſchen deſe ryſt een ronde, kaale, effene, groene ſteel van een ſpanne hoogte opwaarts; op den top komen agt ofte tien, (meer ofte min) *bloemtjes*, yder met een kort ſteeltjen, langwerpig, hol, rond, ſig in ſes deelen, ofte bladinge uitbreidende, welke om haar ſwaarte den ſteel gemeenlyk doen om buigen; hebbende van binnen eenige veſelen. Deſe zyn bleik ofte duiſter blauw, bleekpurper, of zeer wit. Daar na volgen groote drykantige, en byna ronde *zaadhuisjes*, met klein, rond *zaad* geladen. De *bol* is wit, langagtig rond, en ſlymig gelyk mede de bladen en de bloem, hebbende onder aan eenige veſelen, gelyk den Ajuin. Merkt dat men de bloemen gemeenlyk aan eene zyde der ſteel ſiet, en ſomtyds aan beide zyden.

De *tweede*, ofte *groote Ooſt Indiſche*, heeft dikker, vetter en kloeker bladen, en meerder bloemtjes, die mede hooger op waſt, anders de vorige ſeer gelyk.

De *tweede Ooſt Indiſche*, heeft mede kloeker bladen, dog wat minder bloemen, anders de vorige ganſch gelyk, uitgenomen dat deſe in alles kleinder is. Merkt dat men deſe bloemen ſomtyds veel bladig ofte dubbelt ziet.

Daar

Daar is nog een ſeer groote ſoort, gemeenly *Tuberoſa* genaamt, deſe waſt wel twee ofte dry voe ten hoog, met veel groote, ſneewitte en ſterk riekende bloemen: genaamt *Hyacinthus Indicus Tu beroſus.*

Alle deſe ſoorten waſſchen gewillig in de Lent in de Bloemhoven: maar de laatſte in potten bloeijende alleen in de Somer. De wortelen oft bollen geven alle jaren bloemen, maar ſoo men di van zaad aanqueekt, moet men menigmaals vier vyf of ſes jaren wagten, eer ſy bloemen geven daarom is het gereedſt die van d'afſetſels der wor telen aan te queeken. De wortel van de *Tuberoſ* geeft ſelden meer dan eens bloemen, daarom moe men alle jaren nieuwe koopen, welke alhier eerſt verſch uit Italien gebragt werden. Als het Loof af gevallen is, neemt men de bollen weder op, en na weinige dagen tyds, ſteekt men die weder in eer verſch om geſpitte aarde in de grond.

De bloemen werden maar geoefent om daa bloemtuiltjes van te maken: want in de geneeskonſt is die niet in gebruik, meine egter dat die van kragten met de witte Lelibollen overeen komt.

CCXXXVIII. HOOFDSTUK.

Hyacinthus Botryoides, Stellatus, Dipcadi, Muſcari; Druifwyſe en geſternden Hyacint, enz.

DEſe ſoorten werden voor valſche Hyacinthen gehouden, waar van wy eenige ſullen beſchry ven. D'eerſte is de *Druifkens Hyacint*, deſe heet lan

lange, ſmalle, byna ronde, groene *bladen*, die gemeenlyk ter aardenwaarts nedergebogen leggen. Tuſſchen deſe komen uit de bolle een ofte meer ronde, kale ſteeltjes van een halve ſpanne hoog, hebbende boven aan aarsgewys 20 of 30 kleine, ronde, holle, gapende en Druifsgewys geſtelde blauwe ofte melkwitte *bloemtjes*, ſomtyds bleiker, purperder, en gemengelt van verwe. Hier na volgen drykantige zaadhuisjen met klein ſwart *zaad*, dat tuſſchen zyn vliesjes legt. De *wortel* is een Ajuinsgelyke bolletjen, hebbende van onderen eenige veſelen: en is byna rond.

De *tweede* noemt men *Muſcari* der *Grieken*, ofte *Dipcadi van Chalcedonien*. Deſe heeft vyf ofte ſes *bladen* die wat breeder en dikker zyn dan de voorgaande, maar buigen ſig mede geweldig na d' aarde nederwaarts. Tuſſchen deſe komen een ofte meer ronde, dog wat hooger en dikker ſteeltjes, aan welke mede Druifsgewyſe *bloemtjes* voortkomen, muskusagtig en aangenaam van reuk; van koleur purpergroenagtig, ofte uit den groenen witagtig, ofte wat na den blauwen hellende, en ſomtyds donker aſchgrauw. Hier na volgen dry kante *zaadhuisjes* met rond en ſwartagtig *zaad*. De wortel is mede den Ajuin gelyk, hebbende van onderen veele dikke veſelen. Dit gewas is het vorige van maakſel ſeer gelyk, maar in alles wat grooter.

De *derde* ſoort is den *gekranſten* ofte *gekroonden Hyacint*. Deſe heeft lange, dikke, gelyvige, en wat breeder *bladen*. Uit des ſelfs midden ryſt een ſteel dikmaals wel anderhalve ſpanne hoog. Van het midden af tot boven toe waſſchen rontom den ſteel veele *bloemtjes*, hebbende yder zyn eigen ſteeltjen; zynde veel by een, klein en hol, eerſt purperagtig, maar daar na bleeker en verſlenſter.

Op den top ſiet men een geheele tros kroons ofte kransgewyſe. Somtyds zyn ſy melk wit van koleur. De *wortel* is mede den Ajuin gelyk, wat ros en van buiten wel wat purperverwig; hebbende van onderen eenige veſeltjes.

De *vierde* is de *kleine Herfſt Hyacint*. Deſe heeft vry kleine, dunne en ſmalle *bladen*, hebbende korte ſteeltjes van ontrent een palme hoog, aan welkers bovenſte verſcheide blauwe, ſesbladige en ſterrewys geſtelde *bloemtjes* komen, hebbende in 't midden eenige draadjes; daar na komen eenige drykantige zaadhuisjes met klein *zaad*. De *wortel* is mede als de vorige, maar vry klein. Van dit geſlagt is nog een ſoort dat wat vroeger bloeid, en wat grooter is.

De *vyfde* heeft twee, dry ofte vier lange en breedagtige *bladen*, wat kleinder dan van de Porrei. De *bloemtjes* komen boven aan, yder op haar ſteeltjen, wyd open gapende, ſesbladig, ſtersgewys blauw of wit, hebbende van binnen eenige draadjes. Hier na volgen de zaadhuisjes met *zaad* geladen als geers. De *bol* ofte *wortel* is mede als de vorige.

Alle deſe ſoorten vind men in de Bloemhoven. De eerſte twee en vyfde bloeijen in de Lente: de derde wat later: de vierde in 't laatſte van de Somer, en in 't begin van den Herfſt. Door zaad aan te winnen duurt te lang, en daarom ſetten ſy voort door de bollen.

Hare kragten zyn onbekend.

CCXXXIX. HOOFDSTUK.

Hydropiper, Piper Aquaticum, ofte Water peper.

DIt gewas is de *Perſicaria* van gedaante ſeer gelyk, het krygt dan uit zyn veelvuldig geveſelde *wortel* veele ronde, kale, geknoopte en in takjes verdeelde *ſtruikjes*; de *bladeren* zyn de Perſik bladen, ofte het Perſik kruid ſeer gelyk. Wat lankwerpig, ſpits en matig breed, voort komende uit yder knoop, uit welkers ſchoot wederom andere blaadjes en ſcheutjes komen, op welker bovenſte witte, purperagtige, ofte lyfverwige, digt by een gehoopte kleine *bloemtjes* Druifsgewyſe voortkomen: hier na volgt klein, ſwart, en breedagtig *zaad*.

Het is ſcherp van ſmaak en bytend op de tong, en daarom *Perſicaria Urens*, dat is, *brandend Perſikkruid* genaamt. Het waſt overvloedig op vogtige ſandgronden, langs de Gragten en Slooten: en bloeid de meeſte Somer door.

Het heeft veele ſcherpe, doordringende, en ligt beweeglyke deeltjes. Het is dienſtig in ſlymige en verharde geſwellen; dikke halsklieren, verouderde en vereelde ſweeren, vyt, enz. gebruikt: waar toe men Pappen daar van kan maken. Met het ſap of kookſel mag men de verdeelde kanten van Fiſtulen en ſweergaten waſſchen.

CCXL. HOOFDSTUK.

Hyoſcyamus, Bilſemkruid, Dolkruid.

ONs is bekend het *ſwart*, *geel* en *wit Bilſemkruid*. Het *ſwarte* heeft groote, lange, breede, uitden blauwen grysgroene, ſagte, donſige, geſpleten, gekerfde, geſnippelde en rontom de randen gehakkelde *bladen*, met veele witte doorloopende aderen. De *ſtruik* is vry dik, wolagtig, ſomtyds meer dan anderhalven voet hoog, die ſig in verſcheide takken uitbreid, langs welke niet alleen kleinder bladen, maar ook veele vyfbladige *bloemtjes* groeijen, van groote als die van den Heemſt: deſe zyn rontom de kanten bleikgeel, waar door ſeer cierlyk veele paarſagtige aderen taksgewyſe loopen: in 't midden uit den bleikpaarſen donker, waar uit eenige draadjes met hare nopjes komen, met een priemtjen in het midden. Hier na volgen ronde, langwerpige dikke en buikige *zaadhuisjes*, hebbende op haar rand rontom gemeenlyk uitſtekende puntige, harde tanden. Zynde van binnen met een ſchaaltjen ofte dekſeltjen bedekt, waaronder veel klein, uit den grauwen *bruinzaad* verborgen is. De *wortel* is dik, lang en wit, des Winters over blyvende.

Het *witte* heeft ſeer witte, ſagte, wolagtige rontom de kanten wat gekartelde ofte diep geſnedene *bladen*; kleinder dan van het ſwarte. De ſtruik is mede korter, langs welke witte en in vyven gedeelde bloemtjes waſſen, kleinder dan de vorige, ſtaande yder in een groenkelkjen dat in vyftandige punten gedeelt is. De zaadhuisjes zyn effen en glad, zynde met wit *zaad* vervult. D

wo

wortel is tamelyk groot, in vele dikke veſelen gedeelt.

Het ſwarte waſt veel langs de Zeedyken; als mede overvloedig in de Duinen, en langs de wegen. Ik heb het noit in grooter menigte geſien, dan, wanneer ik eens reed van Embden na Norden langs den Dyk. De twee andere ſoorten zyn hier vreemd, maar waſſchen in de Kruidhoven weelderig genoeg. Sy bloeijen de ganſche Somer door, en wel tot in den Herfſt.

Het eerſte is ſeer beſwaart van reuk, en onaangenaam voor het hoofd en zenuwen. Het ſwarte en witte is meeſt, dog zelden in gebruik. Het zaad, bladen en wortel zyn ſlaapmakende, verdoovende, ſcherpigheid verſagtende, het oordeel en gedagten ontſtellende; en te veel gebruikt maakt het dronken, dol en raſende. Van de bladen maakt men Pappen op alle pynelyke heete geſwellen, om die te doen verdwynen, want het is fyn van deelen, en beweeglyk, en werkt, (gelyk ik in myn verhandelinge van de werkinge der Medicamenten geſegt hebbe,) als den *Opium*. Tegens de tandpyn werd de wortel gekauwt. De Quakſalvers bedriegen het volk met het zaad die gene welke tandpyn hebben; want ſy nemen een tregter van binnen nat gemaakt, deſe houden ſy met de pyp aan de tand, waar onder ſy een teſt met vuur ſetten, en ſtroijen dan van het zaad op het vuur, ſoo berſten alle de zaden en ſpringen aan de natte tregter, aan welke ſy vaſt kleven, en vertoonen als of het wormen waren; het welk ſy het volk wys maken, dat het wormen uit de tanden zyn: en aldus werden veel door een enkele inbeeldinge geneſen. Men kan uit het kruid een Extract maken, om daar van een pilletje ſeffens in te geven. Uit het zaad werd een olie geperſt, met welke ſy de ſlapen des

hoofds beſtryken, om ſlaap te verwekken. Wanneer iemand te veel daar van gebruikt heeft, moet men hem doen braken, en verſterkende middelen geven, ſoo hy flauw wierde.

CCXLI. HOOFDSTUK.

Hypericum, Sint Janskruid.

H*Ypericum* is *groot* en *klein.* De *groote* ſchiet, in 't voorjaar verſcheide dunne, harde, roodagtige, ronde, en na de verſcheide grond is, ſomtyds vierkante, en boven in takjes verdeelde ſtruikjes, veeltyds van een voet ofte twee hoog. Hier aan waſſchen van beneden tot boven toe breede, langwerpige en een weinig ſpitſe *blaadjes.* Deſe tegens den dag gehouden, ſchynen vol van ſeer kleine gaatjes te weſen, het welke nog in eenige andere gewaſſen gebeurt; hier om werd het van ſommige *Perforata* genaamt. Op de toppen der ſtruiken komen veele geele, vyfbladige en ſterwys geſtelde *bloemtjen* voort, hebbende van onderen een groen vyfbladig ſteunſeltjen, in 't midden heeft de kruin veele opſtaande draadjes met hare nopjes. Hier na volgen buikige en langwerpige *zaadhuisjes* vol van een ſeer klein, bruin en na den harſtriekende *zaad.* De bladen en bloemen tuſſchen de vingers gevreven, geven een duiſtere, roodpurperagtige verf van ſig. Dit gewas ſtaat over ende als een heeſterken, hebbende harde en houtagtige *wortelen*, met veele takjes en veſelen herwaarts en derwaarts kruipende.

Het *kleene* is het groote ganſchelyk gelyk, maar in alles veel kleinder, en komt tot de hoogte niet van een ſpan.

Men

Men vind deſe ſoorten in de laagten der Duinen, en aan de kanten van de Koornvelden, en voorts op veele onbebouwde plaatſen. Sy bloeijen meeſt in de Somer, en de bladen werden dan gemeenlyk roodagtig; de wortelen blyven des Winters over.

De bladen, bloemen en zaad hebben veele fyne, doordringende, balſemagtige deeltjes: het doet wel Watermaken, en gruiſig graveel af dryven, en doet de Maandvloed haar voortgang hebben. Byſonderlyk is het in innerlyke ſweringen en wonden, als mede in uiterlyke wonden, om die te heelen: het ſet het geronne bloed af, dryft de wormen uit 't gedarmte. Het is dienſtig op uiterlyke kneuſingen gelegt, enz.

Als men de bloemtjes af plukt, en in olie van oliven doet, in de Sonne lang laat ſtaan, of op een kagchel, heeft men een innerlyke en uiterlyke wondbalſem. Soo men de bloemtjes op olie van Terpentyn ſet, heeft men een bequame balſem tegens de zenuw en peeswonden. Men kan van deſe bloemen, zaden en bladen, niet alleen met Brandewyn, Secq, enz. een Tinctuur daar van maken om innerlyk te gebruiken, maar men kan deſelve in water ofte wyn koken, en tot innerlyke gebreken gebruiken.

De bladen en bloemen, zyn ook dienſtig om linne en wolle te verwen.

CCXLII. HOOFDSTUK.

Hypericoides, Ruta Sylveſtris Hypericoides, en Hypericum Supinum: ofte Wilde Ruite met gedaante van Sint Janskruid, en leggende Sint Janskruid.

DEſe *Wilde Ruite* verſcheelt wegens de ſtruik, maakſel van bladen, bloemen en zaad van het groote Sint Janskruid ſeer weinig; alleen dat de *blaadjes* ſeer donkergroen zyn, en als met een ſagte, dunne donſigheid overtrokken, en het *zaad* ſchynt met kleine ſwarte ſtipjes geteikent te zyn.

De *liggende* is de groote *Hypericum* ſeer gelyk, maar verſpreit ſig op d'aarde neer: de *blaadjes* zyn grysagtig, en met een donſigheid bekleed: de ſtruikjes zyn ruig en hairagtig.

D'eerſte vind men op ſchaduwagtige en boſchagtige plaatſen: ende leggende op waterige en veenagtige plaatſen. D'eerſte bloeid in de Somer, maar het tweede in de Lente.

De kragten en gebruik zyn als die van het groote Sint Janskruid.

CCXLIII. HOOFDSTUK.

Hyſſopus, Yſop, Hyſop.

DEn *Yſop* waſt regt op met vierkante houtagtige *ſtruikjes*, die ſig in veele takjes verdeelen, een ſpanne ofte anderhalf hoog. Van onderen tot boven toe heeft men veele lange, ſmalle, donkergroene, welriekende, en ſpits toeloopende *blaadjes*.

jes. Langs de takjes komen aan d' eene zyde wyd gapende, kleine, blauwe *bloemtjes*, ſtaande yder in zyn kokertjen, vyf, ſes ofte ſeven by malkanderen: hebbende eenige purpere draadjes in 't midden. Men vindſe mede met witte bloemtjes; hier na volgt volkomen ryp *zaad.* De *wortel* blyft des Winters over, zynde hard en houtagtig.

Een ander ſoort is wat korter van ſtruikjes, ter aarden omgebogen; wat donkergroender en dikker van blaadjes. De bloemtjes ſtaan niet aan eene zyde, maar rondom de ſteeltjes, anders is deſe de voorgaande gelyk.

Men vindſe beide in de Kruidhoven, en bloeijen in de Somer, en in 't laatſte van de Lente.

Dit gewas is dun, fyn, beweeglyk, doordringende, openende, afvegende en balſemagtig van deelen. Voornamelyk werd het gebruikt tegens de borſtqualen, hoeſt, aamborſtigheid, opgeſtopte ſtonden, enz. het is mede dienſtig in keel ontſtekingen, winden te verdryven, ſlym te verdunnen, pis te loſen, enz.

Ten deſen einde mag men den Yſop koken met vygen, ſoethout, enz. en daar van drinken, gorgelen, enz. men haalt daar mede een water en fyne olie van over: men kanſe mede op wyn ofte meede ſetten en drinken.

Dit kruid doet men mede onder de warmoes, en men kookt het by vleis.

CCXLIV. HOOFDSTUK.

Jacea Nigra, Baſtert Schorftkruid.

DEſe heeft langwerpige en matig breede *bladen*, ruig en hairig, rontom doorſneden. De *ſtruik*

met de takken zyn 2 of 3 voeten hoog, rond, hard, rouw, en met veele *bladen* begroent; op yder top der takjes ſiet men een ſchilferig en byna rond *Bloemknopjen*, die van de dubbelde Koornbloemen gelyk, uit welke veele purperroode draadjes komen, die men, dog ſelden, mede wit ziet. De *wortel* is hart, houtagtig, krom, ſlim, dwers en ſcheef door d' aarde loopende, zynde met veele veſelen behangen.

Het groeit in de Grasvelden, Koornakkers en langs de wegen: maar de boeren zien het niet geern in de Weijen, alſoo het de beeſten niet begeeren te proeven. Het bloeid de meeſte Somer door.

Men ſchryft dat men daar een goede mondſpoeling van maken kan, om de mond en tanden te ſuiveren, als mede om in keel ontſtekingen, en geſwolle Lelle te gorgelen.

CCXLV. HOOFDSTUK.

Jacobæa, Sint Jakobskruid.

DE *eerſte* heeft groote wyduitgebreide *bladen*; de *grootſte* en gemeenſte ſoort heeft groote en wydverſpreide *bladen*, zynde aan beide zyden diep geſneden, gekartelt en gekloven; glad, kaal en donkergroen. De *ſtruik* is wel dry voeten ſomtyds hoog, regt opſtaande met voren geſtreept, donker ofte purpergroen, en in veele takken verdeelt, die wederom met kleinder bladen begroent zyn. De *bloemtjes* zyn van maakſel en groote als de gemeene Kermille, zynde de kruin en de rontom ſtaande blaadjes goudgeel. Hier na volgt een grauwe donſigheid, die te gelyk met het *zaad*, hier en gin-

ginder verſtuift. De *wortel* heeft eenige dikke en dunne veſelen.

Het *tweede* verſcheelt hier in, dat het geen purpergroene *ſtruik* heeft; en witte, ſagte, en mede wel kleinder *bladen*.

De *derde* is de *Jacobæa Marina* ofte *Cineraria*, hebbende veel grooter, breeder, ofte wyder uitgebreide *bladen*, zynde aan beiden zyden diep doorſneden en gekerſt, heel dik, en met een ſagte gryſe dons bekleed. De geele bloemtjes vergaan mede in een donſigheid, vliegende met haar zaad weg.

Dit gewas is onder de kruiden die uit een t' ſamengevoegde, niet melk gevende bloem beſtaan. Der ſelver merkteiſkenen zyn de korve bladen, dat de bloemen op de toppen der ſtelen kroontjes gewys voortkomen. Sy verſcheelt van d' andere dons gevende, die geen melkſap hebben, door hare geſnedene bladen en geele ſterwyſige bloemen.

De eerſte waſſchen overvloedig in de Weilanden, door ganſch Holland. De verandering die men in dit gewaſch beſpeurt, komt by de grond toe. De tweede ſiet men in Zeeland, en andere plaatſen aan de Zee. Het derde waſcht mede aan Zee, maar is hier vreemt. Sy bloeijen de meeſte Somer door.

Het is bitter van ſmaak; men agt het ſap en kookſel dienſtig om vuile ſweergaten te ſuiveren, om in de keel ontſtekingen daar mede te gorgelen.

CCXLVI.

CCXLVI. HOOFDSTUK.

Iris, Ireas, Liſch.

VAn den *Iris* zyn wel honderd derhande ſoorten, van koleuren en maakſel verſcheelende. De *grootſte* heeft lankwerpige *bladen*, gelykende na een ſwaart dat aan beide zyden ſnyd, zyn hard, ſtevig, glad, ſterkgroen, puntig, en over end ſtaande. Tuſſchen beide der ſelvige komen ronde, gladde, kaale *ſtruikjes*, veeltyds meer dan anderhalven voet hoog; op de top komen eenige weinige langagtige *Bloemknoppen*, niet op eenige order geſchikt, ofte juiſt regt tegens malkanderen over ſtaande; hier uit komen ſesbladige, welriekende *bloemen*, zynde dry nederwaarts na haar ſteel toe omgebogen, en de dry bovenſte ſtaan opwaarts mede na binnen toe gebogen: zynde yder blad als een regenboog, en daarom ook *Iris* genaamt. De koleuren zyn verſcheide, als geheel wit, blauw, donker of ligt purper, enz. ſomtyds ſiet men alhier de dry bovenſte wel wat ligter van verf: ook zyn d' onderſte van onder en mede wel wat bleiker geſtreept, ofte met veele frangien gegroeit, die haaragtig zyn, geelagtig, ofte witagtig. Maar behalven deſe ſes, ſiet men nog dry lange, en ſmalle blaadjes, aan haar eind in twee'en gedeelt, bedekkende de voorſchreven hairige frangie, onder yder deſer dry heeft men een dun draadjen. De *wortelen* zyn lang, vaſt, redelyk dik, van binnen wit, langs d' aarde voortkruipende, en nieuwe ſcheuten uit ſig gevende; zynde met eenige dunne veſelen behangen. Verſch geknauwt zynde, laten ſy een brandige ſcherpigheid na, die met geen

geen drinken afgeſpoelt werd, maar allenxkens moet vergaan: maar droog zynde, zyn alle deſe deeltjes vervlogen en vergaan, hebbende dan een goede reuk. En deſe noemt men *groot Liſch over Zee*, ofte *Iris major.*

De *tweede* is *Liſch van Portugal, twee maals des jaars bloeijende*, ofte *Iris Luſtitanica biflora*, is mede een groote ſoort, want ſy bloeyd in de Lente en in den Herfſt, en is de vorige ſeer gelyk.

De *derde* ofte *kleine* is d' eerſte ſeer gelyk, maar in alles lager, waſſen en kleinder.

Na de bloemen deſer ſoorten volgen dikke, dryhoekige *zaadhuisjes*, hebbende in ſig geel en langrond *zaad*, maar droog zynde gerimpelt en donkerbruin.

De kenteikenen deſes gewas zyn een negenbladige bloem, ſweertgelyke bladen, en met hare punt na het blad gewend.

Deſe ſoorten vind men hier in de hoven; ſy bloeijen in de Lente, en de Portugaalſe mede in de Herfſt. Sy werden ligtelyk van wortelen voortgequeekt; want van zaad aan te fokken geven ſy eerſt het vyfde ofte ſeſde jaar bloemen.

De wortel is ſcherp, brandend en vlug van deelen, die met het droogen meeſt vervliegen. Sy werd innerlyk veel gebruikt in waterzugtige luiden, alſoo die veel ſlym en waterige vogten van onderen afdryft: welker ſap men tot een, twee en dry oncen in geeft. Ten welken einde het ſap kan uitgedampt werden, om als pilletjes in te geven. Uiterlyk gebruikt, geneeſt het alle quade ſweringen, en ſchurft, met die te ſuiveren. In de neus geſtoken, doet in bedwelmde herſenen, enz. veel ſlym loſen, het poeder van de welriekende florentynſche, gebruikt men in de borſtqualen, als hoeſt, ſware adem, engborſtigheid, enz. men ſtrooit het poeder

op

op het ontbloote been, om tegens de ſcherpe etter
en ſalven te beſchermen: ook werd het in het vette
hoofdhair geſtroit, om te droogen: men legt het
mede in de kaſſen en kiſten om die een goede geur te
geven, alſoo de reuk is als die van violen.

CCXLVII. HOOFDSTUK.

Iris Tenuifolia, Liſch met ſmalle bladen.

DEſer *bladen* zyn ſeer ſmal, en niet heel lang,
donkergroen, teer, welke gevreven zynde
geen aangename reuk verſchaffen, de bloemſteelen
ſyn ontrent anderhalven voet hoog; hier aan komen
twee ofte vry ſonder order geſtelde *bloemen*, ofte
liever overhands. De koleur is donkerblauw ofte
violet purper, welke koleuren, na de verſcheidene
aarde wel wat veranderen. De gedaante komt met
de vorige ſoorten vry wel over een, uitgenomen
dat yder bloemblaadjen wat ſmalder is, en de bo-
venſte der ſelvige zyn tegens malkanderen niet om-
gebogen, maar ſtaan byna regt over ende, ook
hebben d' onderſte neerwaarts gekromde geen fran-
gie, maar daar loopt alleenig een geele ſtreep door,
die niet te min, daar ſy aldernaaſt de knop is, wat
ruigagtig geſien werd. De *wortelen* zyn mede knoop-
agtig, vry dik, vaſt, krom en ſlim verwart, en
met eenige dunne veſelen behangen, buiten ros en
van binnen uit den witten wat geelagtig: ſcherp en
bytende van ſmaak.

Men vindſe hier alleen in de bloemhoven; ſy
bloeijen in het voorjaar, en werden van wortelen
voortgeſet, alſoo het van zaad te lang duurt.

Sy is van kragt d' andere ſoorten gelyk, maar wel
ſoo kragtig.

CCXLVIII.

CCXLVIII. HOOFDSTUK.

Iris Pumila, Chamæiris, ofte laage Liſch.

DE *bladen* van deſe zyn kleinder dan van de *Gladiolus*, ook ſmalder, dikker ofte gelyviger. De bloemſteel is ontrent vier ofte vyf vinger breeten hoog, blyvende veel lager dan de bladen. Uit het top van de ſteel komen de *bloemen* te gelyk, ſtaande yder egter op zyn eigen ſteeltjen, riekende als de rype pruimen, paars ofte violet van verf, veel kleinder en ſmalbladiger dan de vorige kleine Liſch; geeft geen hairagtige frangie. De *wortelen* zyn hard, van buiten bruin, van binnen wit, krom en ſlim waſſchende; op de tong ſcherp en brandend.

Het groeid alleen hier in de bloemhoven, bloeyd in 't voorjaar, en werd door zyn wortelen gereeds voortgeſet.

De kragten zyn als die der voorgaande, dog wel ruim ſoo ſterk.

CCXLIX. HOOFDSTUK.

Iris Fœtida, Xyris, Spatula Fœtida, Gladiolus Fœtidus, ſtinkende Liſch, Wandluiskruid.

DIt is een ſoort van *Gladiolus*, ten minſten de ſelvige gelyk: heeft donkergroene *bladen*, welker reuk ſeer ſwaar is, en die der Wandluiſen byna gelyk, voornamelyk, ſoo men die komt in ſtukken te vryven. Het krygt *bloemen* gelyk de andere Liſch, maar wat kleinder, purperverwig en als verſtorvenen vaal, niet onaangenaam te ſien. In 't begin

ſtaan

ſtaan deſe bloemen op het opperſte van haare dry-hoekige *zaadhuisjes*, even als of ſy daar uit ſchenen voort te komen; welke, na het afvallen der bloem in dry deelen open ſplyt, vertoonende rond, rood en blinkend *zaad*, gelyk het wyfjes Peoni byna doet, maar rimpelt en fronſelt in een, als het droog is, en werd dan donkerbruin. Als deſe plant jong is, gelyk de *wortel* wel na een bol ofte Ajuin, welke met 'er tyd lang, knoopagtig, en ganſchelyk in een verwart, met eenige veſelen ſig vertoonen. De wortelen met het zaad zyn ſeer bytend en brandend op de tong.

Men vindſe hier aan de kanten van de vaart, tuſſchen Haarlem en Leiden: ook vind men die wel in de hoven: ſy bloeijen in de Somer en geven in Herfſt haar zaad.

Het is van kragten als de vorige ſoorten, maar wel ſoo kragtig: men ſegt dat het de Wandluiſen doet ſterven, ſoo men met het ſap ofte affiedſel de bedſteden mede vryft.

CCL. HOOFDSTUK.

Iris Lutea Sylveſtris, Pſeudoiris, Pſeudoacorus, geel Liſch, valſch Liſch, valſche Acorus.

MEn noemt dit mede *Acorus Adulterinus*, *Acorus Paluſtris*, enz. deſſelfs bladen gelyken ſeer na de gemeene Liſch *bladen*, dog zyn wat langer en ſmalder, een lang en ſmal ſwaart niet ongelyk, zynde aan beide zyden als met een gebogchelde rug wat verheven: de bloemſtruiken werden wel dry voeten hoog, zynde effen, kaal, glad, rond, hol, en met weinig blading verciert; Hier aan komen eenige geele *bloemen*, de gemeene Liſch van ge-

daan-

Iris.

LISCH.

daante ſeer gelyk, uitgenomen dat de bovenſte blaadjes van deſe ſoort vry kleinder zyn, en eer eenige teikenen, ofte beworpingen en ſtrepen van de bladekens, die men in eenige andere ſoorten van Liſch ſiet, hebben, dan dat ſy deſe ſouden gelyken. Na de afgevalle bloem, volgen langagtige en dryhoekige *zaadhuisjes*: hier in is ſeer digt op een leggende breed, plat, knoſſelig ofte kafagtig en voos *zaad*. Het heeft kromme, ſlimloopende, lange, geknoopte en gekronkelde *wortels*, bleikrood van koleur en wat te ſamentrekkende van ſmaak.

Sy werden door de wortels voortgeſet, als mede door het zaad, en waſt langs de Waterkanten, van Slooten, en Vaarten tuſſchen Gouda en Rotterdam, en Friesland, enz. en bloeid gemeenlyk in Mei en Braakmaand.

Sy werd hier ſelden gebruikt. De wortel geknauwt trekt wel wat te ſamen, een teiken dat die beſtaat uit veele ongeregelde en groove deeltjes; maar alſoo die mede eenige ſcherpigheid, beſonderlyk als men die over de tonge laat gaan, na laat, ſoo beſtaat die mede uit eenige fyne deeltjes, welke door de groove in 't begin niet gemerkt werden. Het is ſoo het is, ſy werd in alle Vrouwevloeden en darmvloeden ſeer aangepreſen, als mede tegens het bloedpiſſen, ten welken einde men de affiedſels kan gebruiken; als mede het poeder van de gedroogde wortels.

CCLI. HOOFDSTUK.

Iris Bulboſa, ofte Liſch met Kliſters.

Niet tegenſtaande daar verſcheide ſoorten zyn, ſullen wy deſe alleenig aanhalen. D' eerſte ofte

Engelſe dan heeft vier of vyf lange, ſmalle geſtreepte *bladen*, aan de binnenſte zyde hol, als een goot, en van onderen gerugt. Tuſſchen deſe komt de bloemſteel van byna twee voeten hoog, krygende op haar top een eenige ſchoonblauwe *bloem*, die van de vorige Liſchen niet ongelyk, hebbende mede ſes groote en dry kleine blaadjes: zynde de dry onderſte mede omgekromt, en de dry bovenſte alleen een weinig gekromt. De dry kleine ſtaan tegens de geele ſtrepen over, een weinigjen opgebeurt, waar door de draadjes en nopjes, die daar onder zyn, ligtelyk geſien werden: hier na volgen dikke zaadhuisjes met haar *zaad*. De *wortel* is een tulpbolletjen gelyk, boven ſpits, en voorts langwerpig, met een bruin bosjen bekleed: deſe, wanneer de Liſch ſal gaan bloeijen, ſplyt ſig in twe'en, zynde aan de ſteel tuſſchen beide deſe bolletjes, welke van onderen eenige veſelen hebben.

De *tweede* is een *Spaanſche Liſch*, verſchelende in gedaanten en koleur van de vorige een weinig, want de dry nederwaarts hangende omgeboge bloemblaadjens zyn wit; de dry overend ſtaande zyn ſeer bleekblauw: en de dry kleine leggen ſoo digt op d' onderſte, dat men de draadjens niet ſien kan: ook zyn de blaadjes aan haar rand gekloven en omgebogen. De zaadhuisjes zyn ook langer en dunder als de vorige. Anders verſcheelt deſe van d' Engelſe niet.

De *derde* komt mede uit Spanjen, maar dee bloem is ganſch geel, en van gedaante als de vorige.

De *vierde* heeft veel breedere *bladen*, zynde ſagt, bleikgroen, ofte wat geelagtig, ook zyn d' onderſte wat witagtig: op de bloemſteeltjes, die niet al te lang zyn, komt een eenige *bloem*, de vorige gelyk, blauw, welriekend, ook ſiet men die mede

wat

wat witagtig. Deſe vergaan zynde, komen aan yder zyde nog een bloem. De *wortel* is mede een bol, ſoet van ſmaak, met verſcheide donkere ſchorſen bekleed.

Deſe ſoorten, en nog veel meer andere vind men hier alleen in de bloemhoven, en bloeijen gemeenlyk in het laatſte van de Lentetyd: en werden van hare wortels aangewonnen, en ſeer ſelden van zaad.

CCLII. HOOFDSTUK.

Juglans Arbor, Okkernote Boom, Walnote Boom.

DEſe boom waſt ſeer hoog, en werd ſeer dik, ſig met veele takken uitbreidende, de baſt witagtig ofte aſchgrauw. De *bladen* zyn groot, lang, en breed, aan een lange ribbe gemeenlyk ſes, aan yder zyde dry, ſtaande regt tegens malkanderen over, en een aan het uiteind, makende te ſamen ſeven uit; ſy zyn effen en glad, ongeſchaard, dik, en ſterkriekende. De *bloemen* zyn lange en bleekgeele kattekens, twee, dry ofte vier by malkanderen, welken nevens het begin der ſtelen van de bladen afhangen. Deſe afgevallen zynde, ſiet men een, twee, dry en vier *noten* by malkanderen komen. Deſe zyn beſloten in een groene, en dikke bolſter, welke afgedaan zynde, heeft men de noot met twee halve langronde, houtagtige ſchulpen ofte ſchalen, bedekt: deſe gekraakt zynde, is het pit nog met een bleikgeel vliesjen bekleed; waar in het pit gelegen is. Het pit werd door een taay middelſchot in vieren gedeelt: die van buiten diepe groeven hebben, even of men de herſenen van

een viervoetig dier ſag. Deſe noten verſchelen ook veel in groote, en hardigheid van de houtagtige ſchillen, als mede van volligheid der pitten. Eer de kern ryp is, is die ſlymig, en als nog niet geronnen, maar daar na word die wit, hard, en ſoet van ſmaak. Maar veroudert zynde, is die rans, en onliefelyk van ſmaak.

Sy bloeijen in't begin van de Lenten, waar na de bladen volgen, welke in haar begin wat bruin van koleur zyn, maar daar na ſchoon groen. De vrugten zyn in 't begin van de Herfſt ryp, en eetbaar. Sy waſſen geern op drooge plaatſen, en langs de dyken: en werden gemeenlyk van hare loten voortgeſet.

Het pit deſer noten, wanneer ſy van haar dun vliesjen geſuivert zyn, en in water gelegt, zyn aangenaam van ſmaak, en geven geen quaad voedſel: dit ſchilletjen is bitter van ſmaak, en byt blaren op de tong, en dan voor de keel, borſt en andere ingewanden ſchadelyk: derhalven dient men die eerſt wat met water af te waſſchen, want die ſcherpigheid aan de vingeren komt, en by gevolg aan het pit. In Wiedemaand werden deſe onrype vrugten geplukt, de buitenſte ſchil dunnetjes af geſneden, in water afgeſoet, gekookt, met nagelen en kaneel doorſtoken en geconfyt, waar van des ogtens een ofte twee gegeten, een afgang verwekt. De rype noten werden met haar bolſters in ſemelen ofte droog zaad, tot in 't midden van de winter verſch gehouden. Andere ontbolſteren die doenſe in een pot, ſtroeijen daar wat ſout tuſſchen beiden, en leggen die op zyde (op dat daar geen water in regene) een voet ofte twee diep in d' aarde. De buitenſte baſt dient om daar ſwarte lakenen linde, enz. mede te verwen: ſy zyn mede dienſtig in Pappen gedaan, om op de deelen te leggen we-

ke beginnen te verſterven. De onrype noten werden gediſtilleert, en als een tegengift tegens de peſt en andere quaadaardige ſiekten gebruikt. De bladeren verwekken braken, de binnenſte ſchil des booms elders op de huid gelegt, maakt blaren, en vret de huid door. Het hout deſes booms, is bequaam om kaſſen en kiſten, enz. af te maken, want het is bruin, aardig gevlamt, en vry hard. Uit d'oude ranſe noten, werd een olie geperſt om te ſchilderen. Het middenſchot dat de noot in vieren deelt, agt men goed tegens darmpyn, ook meint men dat het ſelvige het water doet loſſen. Men ſegt mede dat het water van het kookſel der baſten, wormen uit d'aarde doen komen, om daar mede met den hengel te viſſchen. De groene ſchillen legt men mede wel om de Wyngaart om die te beter vrugt te doen geven.

CCLIII. HOOFDSTUK.

Juncus, *Bieſen*, *Matten*.

DE *Bieſen* waſſchen regt op, met ronde, regte, dunne en ſpitsopgaande ſtruikjens een mans hoogte, ſonder *bladen*, van binnen voos, van buiten groen. Sy geven alle geen zaad, maar die het voortbrengen, krygen beneden haar puntige top een opening, waar uit een bosjen met kleine takjes uit berſt, aan welkers fyne veſelen bruine en Druifsgewyſe *zaden* voortkomen, hebbende twee ſpitſe en twee ſtompe hoeken. De *wortelen* zyn veſelagtig. Die geen zaad voortbrengen, werden *Mannetjes* genaamt, en d'andere *Wyfjes*. Deſe is de grootſte van alle de bieſen.

De *tweede* vaſt lager, is korter en dunder, en

van binnen voos, anders de vorige ſeer gelyk, werdende *ſagte bieſe* genaamt.

De *derde* is de *yſer bieſe* of *ſcherpe bieſe*, zynde de vorige ſeer gelyk, maar rouwer; heeft ook minder merg, en ſomtyds ydel: welker wortelen niet alle uit de wortelen voortkomen, maar ſommige ſpruiten uit de zyden ofte ſchoten van d' andere.

D' eerſte groeit in 't water, aan de kanten van de Slooten en Rivieren, tuſſchen het riet. D' andere komen mede op vogtige plaatſen en koude weijen: en deſe ſoorten geven haar zaad in de Somer, en het Loof verdort des Winters.

De grootſte dienen om daar Kamermatten van te weven, Stoelen mede te matten, en fleſſchen daar mede t' omkleeden. De ſcherpe bieſen konnen mede gevlogten werden. Voorts ſoo is het merg van alle dienſtig om in een olielamp te branden, in plaats van kattoen.

CCLIV. HOOFDSTUK.

Juncus Odoratus Aquaticus, welriekende Water bieſe.

DEſe bieſe heeft een dunne, ronde, effene, en eenigſins in leedjes verdeelde ſteel, die ydel en hol is: aan de zyden van onderen na boven toe ſiet men eenige weinige dunne, en holle ſteeltjes ofte ribbetjes, waar aan ook eenige weinige, kleine, ſmalle en ſpitſe *blaadjes* komen. Op de top van de ſtruik, (zynde twee voeten omtrent hoog) komen witte *bloemtjes* met trosjes, als kroontjes digt by malkanderen gevoegt. Het *zaad* is wat grooter dan van de Scheerling, boven op wat platter en breeder, en witagtig. De *wortelen* zyn veſelagtig en voort-

Juncus Floridus.

BLOEM-BIESE, WATER-LISCH.

voortkruipende, uit welke wederom nieuwe ſchoten voortkomen. Dit gewas verandert ſeer van gedaante, ſoo men het in de hoven plant.

Men vind het veel in waterige weijen, en aan de kanten van de Slooten. Het bloeyd in de Somer, en het zaad werd in 't laatſte van de Somer ryp.

Dit gewas tuſſchen de vingers heeft een reuk als de *Sium* ofte *Water eppe*, en de ſmaak wykt daar mede weinig af, en daarom agt ik die mede van deſelvige hoedanigheden en uitwerkingen, gelyk ik ſulx in Friesland ondervonden heb.

CCLV. HOOFDSTUK.

Juncas Floridus, Bloeijende Water bieſe, ofte Water liſch.

UIt de wortel komen veele lange, ſmalle, en puntig toeloopende *bladen*, uit welke een effene, gladde ſteel voortkomt, ſonder eenige leden, tuſſchen de dry en vier voeten hoog. Op den top komt een kroon van ſesbladige ligtpurpere en byna witte *bloemtjes*, ſtaande yder op zyn eigen ſteeltjen, hebbende in 't midden eenige geele draadjes. Daar na ſiet men ronde paarſe *zaadknopjes*, ſoo groot als erwten, hebbende eenige uitſtekende gekante hoorntjes, in welke klein zaad is. De wortel is dik, wit en knoopagtig, waar onder veele veſelen hangen.

Het waſcht hier veel in Slooten, en Vaarten, en bloeyd de heele Somer door.

CCLVI. HOOFDSTUK.

Juniperus, Jeneverboom.

DEſe boom noemt men in 't Hoogduits *Wachholter baum.* Men noemtſe *groote* en *kleine.* De groote werden groote en vry dikke boomen. Heeft rontom zyn takken ſeer veele dunne ofte ſmalle, ſtyve, redelyk lange, riekende en in ſtekende punten uitloopende *blaadjes.* De *beſien* zyn geelagtig, ſoo groot als een haſenoot of een kleine galnoot. Uit de baſt vloeid een geelagtige en doorſchynige harſt, Maſtix ſeer gelyk, dog de ſtukjes zyn niet rond, maar lankwerpig, hebbende eenige een reuk, tuſſen Maſtix en Terpentyn. Men noemtſe *Sandaracha Arabum* en *Gummi Juniperum.*

De kleine is gemeene Jenever, zynde een Heeſtergeboomt, hebbende veele takken en zydtakken. De ſchors is dun, bruin, vellig en vlieſig, die van ſelven afſchilfert. Het hout der takjes is ligt Caſtanickoleur, en om te branden goed van reuk. De *blaadjes* zyn mede riekend en de vorige wel gelyk, maar veel tengerder en kleinder. Sommige deſer ſoort geeft alleenig *bloem* en geen vrugt: maar een ander heeft geen bloem, maar een groene beſie, die eindelyk ſwart werd, zynde een kleine erwt van groote gelyk. De *wortel* ſchiet van ſommige diep in d'aarde, maar andere verſpreiden ſig meer. Sy werden alhier wel agt voeten hoog.

De groote waſt in Spanjen, en langs de plaatſen van de Middelandſe Zee. Maar de kleine waſt hier in de hoven, en in Hoog en Neder Duitsland, Noorwegen, enz. in de boſſchagien en onbeboude gebergten. Sy hebben traagrypende beſien, hebben-

bende gemeenlyk rype en onrype te gelyk, maar die van de kleine gemeenlyk het tweede, en dat beide in de Herfſt. Deſe geboomten zyn Winter en Somer even groen.

Het *hout* is niet onaangenaam van reuk en ſmaak, werdende ſomtyds in kookſels gebruikt, in plaatſe van Pokhout, om veele ſlymigheden te doen verteeren: alſoo het om zyn fyne oliagtige harſt ons bloed doordringt en daar een levenden geeſt inbrengt. Hier van werd mede door den kromhals een olie, tot de ſelfde quaten gemaakt.

Uit de beſien maakt men met olie ſonder Brandewyn een geeſt. Ook werden ſy op Wyn of Brandewyn geſet, om daar de kragt uit te halen. Soo men die met enkel water overhaalt, ſonder voorgaande giſtinge ofte Fermentatie, krygt men een fyne olie; en wil men daar het overblyfſel uitvringen, en uitdampen, krygt men een gelei, of Extract. Men kan mede het afſiedſel drinken: alle deſe bereidingen zyn dienſtig, om voornamelyk wel te doen wateren, en veel zandigheden af te ſetten. Doet ſweeten, verwekt de ſtonden: verdryft winden en buikpynen: het behoort mede onder de peſtige tegengiften. Dient om de vuile zaadvloed, en wittevloed af te dryven.

De *olie* dient uiterlyk in zenuwſiekten en lammigheden; in geſtoke peſen en zenuwen. De gelei doet wel ſweeten.

De Gom kan men in de plaats van Maſtix in alle ſalven gebruiken; in lynolie gekookt, verſtrekt voor een vernis. Het poeder op uitgeſchrapt ſchrift gevreven, ſoo kan men, ſonder vloeijen daar weden over ſchryven. De bladeren mag men mede in de plaats van de beſien gebruiken.

CCLVII. HOOFDSTUK.

Kali, Salicornia, Quabbequaad, Koralkruid, Zeegrappe.

DE *eerſte* waſt ontrent twee ſpannen hoog, komen uit een veſelagtig *worteltje* verſcheide matig dikke purperroode *ſtruikjes*, hebbende van onderen tot boven veele ſmalle, dikke, ſpitstoeloopende *blaadjes*, met veele doornige ſtekeltjes beſet; tuſſchen deſe komen knoopjes als erwten, welke open gaande, ſiet men het langwerpig *zaad*, als een klein omgevrongen wormtjen leggen.

Het *tweede* brengt mede uit een dun geveſelt *worteltjen* meerder dunne, en bleekgroene ſtruikjes voort. Hier aan waſſen dundere en ſmalder *blaadjes*. Tuſſchen deſe heeft men klein en blinkend *zaad*.

De *derde* is de *Salicornia*, *geknoopte Kali*, *Coralkruid*, ofte *Krabbequaad*: dit ſchiet uit een veſelagtige *wortel* een getakte en ongeblade, groene; maar daarna roodagtige regt opſtaande ſtruik uit omtrent de twee voeten hoog, zynde met veele leden, als ſommige Corallen, aan malkander.

Alle deſe ſoorten zyn zout en wat bytende op de tonge. Ik hebſe alle aan de Zeeuwſe Zeekuſten ſien waſſchen. Men vindſe mede overvloedig langs de weg van de Helder op 't Koegras, ook by Zandvoort en Wyk, Texel, enz.

De derde ſoort, heb ik in Walcheren veeltyds gekookt, met Azyn en olie ſien eten als Salade. Men ſegt dat wel doet piſſen en de ſtonden voortſetten.

Uit deſe gewaſſen werd een zout gebrand, dat men

ZEEUWSE KRABBE-QUAAD.

men *Alkali* noemt (zynde het woord *Hals* of *Al* zout te bedieden) dog het geheele woord is Egyptiſch. Het zout dan hier uit gebrand, dient om het zuur in ons bloed ten onder te brengen, en de pis te dryven, gelyk als alle ſouten uit kruiden gebrand. Van andere werd het *Soda* genaamt, om ſeep, glaſen ſmout, en glas te maken.

CCLVIII. HOOFDSTUK.

Lactuca, Hof Lattouwe, Hof Salaat.

DE *eerſte ſoort* geeft uit een dikagtig, lang en wit beveſelt *worteltjen*, (dat mede melk gevend is) breede, gladde, bleekgroene en ſappige *bladen*, tuſſchen welke met 'er tyd, een ronde, dikke, geblade, regt op ſtaande ſtruik voortkomt, welke gequets zynde, een wit bitteragtig ſap uit geeft, zynde dry of vier voeten hoog. Deſe verbreid ſig boven in verſcheide takjes, die mede geblaad zyn, welke op haar topjes veele kleine geele *bloemtjes* hebben, die daar na in witte ſtuifjes veranderen; onder welke langwerpig, plat, klein en wit *zaad* ſchuilt. Op deſe wyſe komt ſy ſonder oeffeninge voort.

Maar ſy verandert door konſt, en krygt gekronkelde bladen: en voorts is ſy van gedaante de vorige gelyk. Maar als ſy van zaad eerſt op komen, hebben ſy vier of vyf ei ronde geele blaadjes, dat men gemeenlyk *Latouw* noemt, en ſoo die wat grooter werden, *Lamsooren*, maar tuſſchen beiden om te dunnen uitgetrokken zynde, noemt men die *Dunſel*: en deſe werden voor Salade gebruikt, of verplant. Die nu verplant zyn, krygen allenxkens grooter bladen, die ſig als een ſluitkool digt in een ſluiten: deſer bladen zyn geelder en malſer, en de bin-

binnenſte ligt en bleikgeel: en werden *Slakroppen* genaamt. Maar ſoo ſy na deſe ſluitinge uit haar middenſte een ſtruik laten uitwaſſen, werden ſy de vorige ganſchelyk gelyk.

Een andere ſoort is deſe ganſchelyk gelyk, *Roomſe Salade* genaamt: maar de bladen zyn donkerder, en niet ſoo oneffen, maar veel malſer van ſmaak: ook is het ſaad ſwart.

Nog is 'er een andere deſe wel gelyk, maar de bladen zyn donkerrood met paars vermengt.

Men vind de ſelvige in de Moeshoven in een loſſe, en redelyk vogtige grond, in een opene logt. Soo men haar tot kroppen aanfokt, moeten ſy niet digt by een ſtaan: en wanneer men die geelder begeert, legt men op de krop een blauwe leiſteentjen; of men treed daar ſomtyds eens ſagjes met de voet op. Sy werden in 't voorjaar en wat later geſaaid om vroeger en later kroppen te hebben. In 't midden van de Somer bloeijen ſy, en in het laatſte der Somers haar zaad: en dan vergaat de plant.

De Salade beſtaat uit veel ſap, met eenige, doch weinige bittere en ſwavelige melkdeeltjes, in welke haar meeſte kragt beſtaat, en daarom verwekt die eenige loslyvigheid en ſagten ſlaap. Hierom tempert die alle heete bloeijingen onſes bloeds, dat men gemeenlyk *verkoelen* noemt. De bladen werden meeſt gekookt in koeldranken, tegens alle hitſigheden van koortſen, magen, levers, enz. Uiterlyk legt men die aan het hoofd om de heete hooftpynen te ſtillen en te verſagten, als mede op alle heete gezwellen, gebrande deelen, enz. Het *zaad* doet hetgene de bladen doen, en werd onder de vier kleine verkoelende ſaden getelt; alhoewel ik ſulx, om zyn bitterheid niet denken kan. Het is dienſtig in heete pis, wanneer men een vuile zaadloop heeft. De ſtruiken werden geſchilt en in ſuiker geconfyt.

Voort

Voorts is de Salade ſoo ongeſond niet als men roept, ten ware in ſlymige en koude waterige lighamen, in welkers magen die ligt verrot. Anders is die over tafel met olie en azyn, aangenaam, ſmakelyk en gezond, ſoo men de maat houd, en den azyn daar niet te veel van eet. Siet het 2 Deel en 5 Hoofdſtuk van myn *Inſtitutien*. Voorts werd de Salade by vleis gekookt, en mede geſtooft.

CCLIX. HOOFDSTUK.

Lactuca Sylveſtris, Wilde Latouw.

SY werd van ſommige *Endivia* genaamt. De *bladen* zyn lang, maar ſmalder dan die van de Hof Salade, aan beide zyden diep geſneden en gekerft, welker middelribbe van agteren met ſaagsgewyſe doorntjes begroeit zyn. De *ſtruik* werd dikwyls wel twee voeten hoog, meer of min, na de grond is: is heel rouw met dunne haartjes en kleinder bladekens begroent. Op de top komen eenige takjes, die op haar uiterſte geele *bloemtjes* hebben, die daar na in witte ſtuifjes vervliegen, waar onder men een donkerbruin *zaad* vind, zynde mede wat langagtig en plat. De *wortel* is klein en kort: de ſtruik, ribben, en wortel geven een bitter melkagtig ſap.

Men vind het in de Zaaylanden op Muiderberg, langs ſommige wegen: te Franeker op de wal, agter het Slot, enz. Sy bloeyd de ganſche Somer door.

Aangaande de kragten die komen ſeer over een met de *Endivia* en *Souchus*.

CCLX. HOOFDSTUK.

Lagopus, Pes Leporinus, Haſepootjes.

ONder de klaveren behooren dry ſoorten van *Haſepootjes*. D' *eerſte* heeft regte overend ſtaande, ronde en dunne ſtruikjes, met weinig *bladeren* bewaſſen, dry en dry als de klaveren, maar veel ſmalder en kleinder, bleikgroen van koleur. Op de topjes komen muiskoleurige wolagtige en ſagte aartjes, en daarom *Haſepootjes* genaamt, tuſſchen welke men gemeenlyk kleine geele *bloemtjes* ſiet: na welke klein *zaad* geſien werd. De *wortel* is hard, veſelagtig en klein.

De *twee andere*, hebben rouwer en grooter aaren, met purpere *bloemtjes*, maar d' eene heeft ronde en d' andere lange dryblaadjes, beide min of meer getand.

Men vindſe aan de wegen, koornlanden, en ſommige beemden, welke men in de Somer ſiet bloeijen.

Men agtſe bequaam om de buikvloeden te ſtopden, maar zyn alhier van geen gebruik.

CCLXI. HOOFDSTUK.

Lampſana, Baſtaart Haſenlatouw.

IK noem dit gewas *Baſtaart Haſenlatouw*, alſoo het een mede ſoort van de *Sonchus* ſchynt te weſen, want my geen andere naam daar van in onſe taal bekend is. Dit gewas groeid ſomtyds wel twee voeten hoog, en ſomtyds lager. De *bladen* zyn ſagt,

DRAKE-BLOED.

van gedaante als de ſtekrapen, dog kleinder. Deſe ſtaan aan dunne ſtruikjes, die ſig boven in verſcheide takjes deelen: op welkers toppen kleine geele *bloemtjes* komen, byna als die van de Latouw, waar na klein hard zaad volgt. De *wortel* beſtaat uit een verwarde vergadering van vezelen. Dit kruid en zyn ſteelen geven een wit ſap.

Sy waſt langs de wegen en in de bouwlanden, en bloeyd de meeſte Somer door.

Die van Pruiſſen noemen het *Tepelkruid*, om dat ſy ſeggen dat het de zeere tepels der borſten geneeſt.

CCLXII. HOOFDSTUK.

Lapathum, Patientie, Patich, Peerdik, Drakebloed.

DEn Heer *A. Munting* heeft verſcheide ſoorten van *Lapathum* beſchreven, onder den naam van *Herba Brittanica*, maar die deſe weinige ſoorten kend, ſal alle d' andere kennen.

D' *eerſte* is den *Lapathum Actutum*, ofte *Oxylapathum*. Dit heeft harde, lange, ſcherpuitloopende *bladen*, gemeenlyk wel van een ſpanne lang, donkergroen van koleur: tuſſchen deſe ryſen ronde, holle, knoopagtige, bruine ſtruiken, en ſoo de grond goed is, wel van twee voeten hoog, anders blyft het ſeer laag, met de ſelfde bladen omhangen; boven werd die in veele takjes gedeelt, zynde bewaſſchen met veele kleine bleikgeele *bloemtjes*, ſtaande d' een boven d' ander, waar na drykantig, bruin, ofte donkerrood *zaad* volgt, in dunne velletjes beſloten, zynde van groote byna de Suuring gelyk. De *wortel* is regt, effen, ſlegt, lang,

lang, van binnen geel, en ſig met eenige deilingen in d' aarde diep neder ſchietende.

De *tweede* is de *tamme Patientie* ofte *Lapathum Sativum*. Deſe is van gedaante de vorige gelyk, maar de bladen zyn groender, grooter, breeder, ſagter, en in een ſcherpe ſtomp toeloopende. Ook werd de ſtruik veel dikker en hooger, ja ſomtyds wel vyff of ſes voeten hoog. Ook is de wortel met de bloemtjes geel.

Een *derde* noemt men *Rhabarbarum Monachorum*, *Hydrolapathum*, *Lapathum Aquaticum*, *Water Patich*, en *groote Patich*: heeft groote, lange, harde, donkergroene bladen, grooter dan die van de tamme. De ſtruik is rond, en waſt ſomtyds vier ofte vyf voeten hoog, die mede met bladen bewaſſen zyn: de bloemen en ſaden, zyn als die van de vorige. De wortel is van binnen bleikrood, hard en vry dik.

Een *vierde ſoort* noemt men *Sanguis Draconis*, *Lapathum Sanguineum*, ofte *Drakenbloed*. Des ſelfs *bladeren* zyn kleinder, bruinroot, waar door veel bleekroode ribben loopen. De *ſtruik* waſt niet veel hooger dan anderhalve voet.

By deſe behooren mede ſoorten van Suuring, maar die hebben wy te voren beſchreven.

De eerſte waſt langs de wegen, Slooten, in natte Velden, enz. de tweede en vierde in de Moeshoven; en de derde aan de waterkanten, tuſſchen het riet in. Men ſiet haar bloeijen en zaad hebben in de Somer en tegens den Herfſt.

De bladen moeten uit kittelende deeltjes beſtaan, alſoo ſy by Warmoes gehakt en gegeten den afgang bevorderen, voornamelyk die van de tamme. Het zaad ſegt men den buikloop te ſtoppen. De wortel gekookt, en 't vogt gedronken geneeſt de ſchurft en krawagie, en ſomtyds de

pok-

pokken; met welker kookſel men mede waſſchen kan.

CCLXIII. HOOFDSTUK.

Lathyris, Cataputia Minor, Springkruid, Spurgie.

DEſe *Lathyrus* behoort eigentlyk onder de ſoorten van *Tithymallus*. De *ſtruik* waſt ontrent twee of dry voeten hoog, byna een vinger dik of wat dikker, van binnen hol en boven in verſcheide kleine takjes verdeelt; langs de ſtruik heeft men lange, matig ſmalle, lyvige, uit den blauwengroene *bladen*; welke aan de takjes korter en veel breeder zyn. Op het opperſte der takjes komen ſeer kleine geele *bloemtjes*: daar na volgen redelyk groote drykantige zaadhuisjes, beſluitende in ſig dry ronde *zaadkorlen*. De *wortel* is veſelagtig; uit de deelen van dit geheele gewas, komt een bitter en ſcherp melk koleurig vogt.

Het waſt weelderig in de hoven, en bloeid in de hoven, zynde cierlyk om aan te ſien.

Dit gewas doet ſterk purgeren en ook wel braken, ſes of ſeven korls des zaads in genomen, doen het ſelfde. De bladen van buiten overgelegt, doen de huid rood maken en bleinen trekken. Het witte ſap verdryft de wratten: en het overgehaalde water dient om de ſproeten te verdryven. Voorts is het van kragten als de Wolfsmelk.

CCLXIV. HOOFDSTUK.

Lathyrus, Cicercula, Platte erwten.

DEſe hebben kantige ſtruikjes, aan beide zyde plat, en in breede velagtigheden ingedouwt, gins en weder langs d'aarde kruipende; uit welkers leedjes lange, gladde, ſmalle en puntig loopende *bladeren*, altyd twee en twee op een ſteeltjen, groeijende: tuſſchen welkers midden altyd een lang omgekromt klawiertjen voortkomt, waar mede ſy ſig over al aan vaſt hegten. De *bloemtjes* zyn wit, altyd een alleen, van maakſel als die van de Peulvrugten, hier na volgen breede, platte, en korte peultjes, hebben kantige, witte *erwtjes* binnen haar, die van binnen geel zyn. De *wortel* is veſelagtig.

Sy groeijen in de hoven, welke met d'andere Peulvrugten bloeijen en geplukt werden.

Sy konnen tot ſpyſe gebruikt werden, als andere Linſen en Wikken.

CCLXV. HOOFDSTUK.

Lathyrus Sylveſtris, wilde platte Erwten.

DE ſtruikjes zyn plat met *klawiertjes* en *blaadjes*, als voren geſegt, bewaſſchen, maar in alles grooter en langer; hier aan waſſchen uit den rooden paarſe *bloemtjes*, waſſchende twee, dry, en vier by een. De *Hauwtjes* zyn ſmal, klein en langwerpig, welkers *erwtjes* klein, rond, hard, en donker koleurig zyn. De *wortel* is dik, hard, groot en houtagtig, met verſcheide takken door malkanderen gevlogten, blyvende de Winter over.

Daar

Daar is nog een veel grooter ſoort uit Spangien, welke geheele Somerhuiſen bedekt, welkers wortels ſoo dik werden als een arm, van buiten ſwart. De bloemen zyn roodpurper en trosgewys by een hangende. De geſaaide erwtjes geven eerſt uit haar wortel het derde ofte vierde jaar, na dat haar wortel kloek is, bloemen.

Het eerſte waſt in de Koornlanden, en aan de kanten van de velden. Maar de Spaanſe alhier in de hoven tot cieraad. Sy bloeijen in de Somer. De kragten zyn als van andere kleine Peulgewaſſchen.

CCLXVI. HOOFDSTUK.

Lavendula, Spica, Nardus Italica, Lavendel.

Lavendel noemt men *Mannetjen* en *Wyfjen*, verſchelen van groote en aangename reuk. Het is een ſeer laag Heeſtertjen: hebbende lange, lyvige, ſmalle, gryſe *blaadjes*, van groote en maakſel als de Roſemaryn; tuſſchen deſe komen dunne, vierkante, geknookte bloemſteeltjes, min of meer anderhalven voet lang. Uit yder knooptjen zyn twee tegens over malkanderen ſtaande blaadjes. Op het opperſte deſer ſteelen ſtaan de *bloemtjes*, aarsgewys, ligt blauw van koleur, hebbende een mondjen, onder met dry kleine blaadjes, die boven van twee grooter overdekt werden: deſe ſtaan yder in een ligt blauw kokertjen. Men vindſe mede met witte bloemen: met breede bladen, en wel met geſnipperde. De *wortel* is houtagtig, en veſelig.

Het Wyfjen groeid lager, en heeft kleinder, ſmalder, en teederder blaadjes, en ſoo kragtig niet rieken. Niet alleenig zyn deſe gewaſſen aangenaam van reuk, maar de bladen geknauwt zynde,

geven een ſmaak als van Perſikepitten of bittere Amandelen.

In Spangien en Langedok groeijen ſy in 't wild, maar alhier alleen in de hoven. Sy bloeid in 't midden van de Somer.

De bladen en bloemen beſtaan uit een fyn oliagtig vlug zout, en daarom doordringelyk. Men gebruikt deſelvige daarom in hoofdqualen, lammigheden, krampen, trekkingen, hoofdſwymel, bevingen, ſlaapſiekten. Het dryft de pis, de Maandvloed, de vrugt, ſet den arbeid voort: verdryft de darmwinden en buikpyn, enz.

Hier van maakt men Conſerven, gediſtilleerde waters, azynen, geeſten, fyne olien, die men ſpykolie noemt. Men kan de ſelvige mede op wyn ſetten of Brandewyn: men kan mede de kookſels drinken, ofte die trekken als de Thée.

De Lavendelbloemen werden tuſſchen de kleederen en linne gelegt, om een reuk te geven, en tegens de motten. D' olie werd van de Schrynwerkers gebruikt, om hare kaſſen tegens het verwormen te bevryden; ook werden de handſchoenen daar mede een reuk gegeven.

CCLXVII. HOOFDSTUK.

Laurus, Laurierboom.

AL is 't dat 'er verſcheide ſoorten van *Laurier* is, als 't Manneken; Luikſe met breede gekronkelde bladen; Amerikaanſe en meer andere tengere ſoorten, ſoo meinen wy alleen de gemeene bekende te beſchryven. D' eerſte ſoort heb ik tot *Middelborg* wel twaalf voeten hoog ſien waſſen, met veele zydſchoten aan de zyden, waar uit veele takken

ſchie-

ſchieten. De *ſchors* is wel groen, maar die van de ſtam bruin: hier aan komen langwerpige, breede, harde, donkergroene, ſcherp toeloopende, en aan de zyden eenigſins gelobde *bladen*, niet onaangenaam van reuk en ſmaak, dog ſterk riekend en wat vringend bitteragtig: deſe blyven des Winters en des Somers groen. Langs de takken onder de bladen komen knopjes die in wit groene, lankwerpige, vierbladige *bloemtjes*, waar na ronde lankwerpige *beſien* volgen, maar aan ſommige ronde, genaamt *Bakelaar*, als of men ſeyde *Baccæ Lauri*, met een ſwarte ſchors bekleed, welker korn in twee'en gedeelt is, gelyk een erwt: niet al te wit, maar uit den geelbruinen, van ſmaak en reuk byna als de bladen.

Een *tweede* is van gelyke gedaante, maar waſt ſoo hoog niet, hebbende meer zydſchoten. De jonge ſchorſe is roodagtig, en ſomtyds heel rood, die daarna bruinrood werd; de bladen zyn alleen wat teederder en ſmalder.

Sy groeijen alhier in de hoven, werdende des Winters in huis geſet, of met een ſtroohuisjen voor de koude beſchut. Men ſiet alhier daar ſomwylen wel bloemtjes aan, maar ſelden ofte nooit eenige beſien. De bladen in het vuur geworpen, geven een gekraak. Hier mede werden de poëten gekroont.

De bladen en de beſiën beſtaan uit een vette vlugge olie. Sy ſetten de Maandvloed voort en dryven de pis: zynde dienſtig in hoofdqualen, en zenuwſiekten, buikwee, winden, maagpyn, naween: is mede onder de tegengiften. Doet ſweeten, verdryft de koorts. Uiterlyk doet het ſelvige vermorwen en verdwynen, voornamelyk de beſiën, en daarom op geſwellen dienſtig; waar van men mede goede gorgeldranken in d' ontſtekinge der kele kan maken.

Hier van werd een bekende ſalf gemaakt. Als mede een groene, dikke olie uit de beſiën geperſt, en uit deſe en de bladen met haar water over gehaalt. Het water heb ik veel gebruikt, tegens de winden en buikpynen der kinderen. Met Brandewyn kan men daar een geeſt uit diſtilleren; de ſelvige kan men mede op wyn ofte Brandewyn ſetten. Ook kan men daar kookſels van maken.

Voorts dienen de bladen in de keuken by geſoden en gebraden vleis. Ook werden ſy by d' Agurkjes ingelegt. De dooden werden daar ſoo wel mede verciert, als de Bruilofs gerigten, enz.

CCLXVIII. HOOFDSTUK.

Lens, Lenticula, Linſen.

HAre ſtruikjes zyn dun, hardagtig en krom; de *blaadjes* zyn klein en ſmal, waſſende twee en twee tegens malkanderen over, twaalf ofte veertien aan een ſteeltjen, dat eindelyk in een klawiertjen verandert. De *bloemtjes* waſſen een ofte twee by malkanderen, ſtaande op lange ſteeltjes, zynde klein, bruinpaars met wit vermengt. Waar na kleine, breede en platte *peultjes* volgen, in welke dry ofte vier kleine, ronde, platte, in een gedronge *erwtjes* leggen. De *wortel* is wat veſelagtig, ſomwylen is dit gewas wel anderhalven voet hoog, met grooter zaden; en ſomtyds blyft het lager en krygt kleinder zaden. Ook verſchelen ſy wel van koleur, want ſy zyn geel, witagtig, bruin, of ſwartagtig.

Sy waſſchen veel in Duitsland, hebbende eens een pond vyf of ſes van Frankfort ontboden, om hier te zaaijen, maar quamen hier ſoo volkomen

nog

nog ſoo weelderig niet voort ; dan ſy bloeijen in de Somer.

Het affiedſel kan men gebruiken in de maſelen en pokjes, en in andere kinder koortſen ; als mede tegens graveel : om de buikvloed te ſtoppen en wormen te dooden. Men kan mede ook van des ſelfs meel Pappen maken, om op geſwellen te leggen, om die te doen verdwynen ofte te veretteren.

CCLXIX. HOOFDSTUK.

Lens Paluſtris, Krooſt, Waterlinſe, Meerlinſen, Eendengroen.

DIt zyn alleen kleene groene *blaadjes*, hebbende de groote in den omtrek en middellyn van een Linſe, uit welkers midden of navel van onderen eenige fyne hairtjes nederwaarts ſinken, als een ſoort van *wortcltjes*. Dit gewas mag met regt een Watermoſch genaamt werden, alſoo het nog door wortel, nog door zaad ſchynt voortgeteelt te werden.

Men vind het veel in wateren die of byna ſtil ſtaan, ofte weinig loop hebben, want het ſterkloopend water belet het groeijen. By deſe heeft men nog een tweede ſoort, genaamt *Lenticula Aquatica Triſulca*, en *Hederula Aquatica*, dat is *Waterveil*, want ſy heeft drykantige blaadjes, die van den kleinen Veil niet ongelyk, maar veel kleinder en bleikgroen, dryvende op het water, hebbende mede van onderen kleine veſelen. Beide deſe ſoorten ſiet men de geheele Somer door.

Beide kan men gebruiken om Pappen te maken op heete geſwellen, alſoo het door zyn fyne en doordringende deeltjes een andere beweeglykheid in de

broeijende ſappen brengt. Ook werd het met voordeel gebruikt tegens het uithangen der darmen. De kookſels ſoude men mogen gebruiken, in heete en broeijende koortſen, warm gebruikt, want dan doet het ſagjes ſweeten.

CCLXX. HOOFDSTUK.

Leucoïon, Witto Violieren, Stok Violieren.

DEſe ſoorten zyn Heeſteragtige boomtjes, de groote heeft een ronde regte ſtruik, dikmaals hooger dan twee voeten, verbreidende ſig boven in verſcheide takjes. Deſe zyn begroent met lange, ſmalle, ſagte en byna wollige *blaadjes:* langs de takken komen verſcheide vierbladige *bloemtjes*, zynde wit, paars, rood, purperagtig, aſchgrauw, geſpikkelt, enz. yder ſtaat op een dun ſteeltjen, yder in zyn kokertjen, liefelyk van reuk. Hier na volgen lange en ſmalle zaadkokertjes, in welke geelagtig, breed, effen en rond *zaad* legt. De *wortel* verdeelt ſig in veele andere, waar aan eenige veſelen zyn.

De *kleene* noemt men alhier *Heete Violieren.* Deſe komen in alle deelen met de groote over een, alleen dat ſy in 't geheel kleinder is.

Deſe ſoorten vind men mede met dubbelde bloemen, maar konnen ſoo wel niet tegens de koude.

Nog is 'er een ſoort met veel groender blaadjes, en de Steen Violieren ſeer gelyk.

Nog is 'er een *wilde* ſoort met ſmalder en witter bladen: de vierbladige bloemtjes zyn gemeenlyk purper, ook wel roodagtig en welriekende, voornamelyk tegens den avond.

Wanneer men het zaad van deſe vier eerſte ſoor-

ten

ten ſaaid, ſoo krygt men onder de enkelde dikmaals veele dubbelde, en dat van verſchillende koleuren, die in het andere jaar eerſt bloemen geven: deſe dienen in potten te ſtaan, om des Winters tegens de ſtrenge koude te bewaren. De wilde vind men in Zeeland, aan de Zeeplaatſen. Sy bloeijen in 't voorjaar, en ſoo voorts eenige maanden lang. De 2 in de Somer; maar de heete wat later. Sy hebben in de geneeskunde geen gebruik, anders dan de Steen Violieren.

CCLXXI. HOOFDSTUK.

Leucoïon Luteum, Kyri, geele Violieren, Steen Violieren, Muurbloemen.

Dit is mede een ſoort van een Heeſter, groeijende Stamsgewyſe, met uitgebreide takjes als de Stok Violieren; ook zyn de *bladen* mede ſoo van maakſel, dog wat kleinder en donkergroen; hier aan komen vierbladige geele welriekende *bloemen*, welke door konſt en oeffeninge dubbelt werden: de zaadhuisjes en *wortelen* zyn als voren. De dubbele geeft geen *zaad*, maar werd door loten voortgeſet.

D' enkele waſſen aan oude muuren van Toorns Huiſen, Stadsgragten, enz. maar de dubbele ſiet men alleen in de Tuinen: ſy bloeijen gemeenlyk in de Lente.

Men ſchryft dat het de vrugt afdryft; is bequaam by de Pappen gedaan tegens d' ontſtekingen. Het bookſel ſuivert en geneeſt het bloedige tandvleis. Het ſap met Aluin gemengt, geeft een groene waterverf.

CCLXXII. HOOFDSTUK.

Leucoïon Bulboſum, witte Tydelooſen, Somerſotjes, naakte Wyfjes.

DE *eerſte* brengt uit yder bol twee lange, lyvige, ſmalle *bladen*, van koleur uit den blauwgroenen, tuſſchen beiden komt een rond ongeblaad ſteeltjen van een halve ſpanne hoog; op den top komt uit een groen ſcheedjen een wit drybladig lankwerpig *bloemtjen*, hangende van een dun ſteeltjes nederwaarts: in 't midden is een drybladig, geſtreept, en groenagtig kelkjen, hebbende van binnen eenige korte geele draadjes en nopjes; na het afvallen blyft daar een langrond *zaadbolletjen* over. De *wortel* is Peersgewys, van buiten met een bruine baſt beſet, waar nevens jonge afſetſels komen: van onderen hangt een bosjen veſelen.

De *tweede* brengt mede diergelyke *bladen* voort, maar meerder, grooter, en wat aardenwaarts omgebogen: de *ſteeltjes* zyn als voren, op welkers top een en ſelden twee ſesbladige witte gevoorde *bloemtjes* komen, mede als voren nederwaarts hangende; in 't midden zyn geele draadjes en nopjes. Hier na volgen langronde zaadbolletjes met klein, rond, ſagt en ros *zaad*. De *wortel* is als voren.

De *derde* is de tweede geheel gelyk, alleen dat de ſelvige wat grooter en hooger groeid, krygende vyf of ſes *bloemtjes*, d' een na d' ander.

De *vierde* heeft een heele kleine bolle van veele veſelingen gemaakt; de *blaadjes* zyn dun en teer. Het ſteeltjen is een halve ſpanne hoog, op welkers top men een ofte twee witte, kleine, ſesbladige bloemt-

bloemtjes ſiet afhangen, de tweede ende derde gelyk, maar kleinder en ſonder reuk.

Deſe alle vind men in de bloemhoven. De twee eerſte zyn van d' aldervroegſte bloemtjes in de Lente; de derde komen wat later; maar de vierde ſiet men in den Herfſt.

Aangaande haar gebruik is nog onbekend: want men plant ſe om het cieraad der bloemen te hebben.

CCLXXIII. HOOFDSTUK.

Leveſticum, Lavas.

Lavas waſt een mans hoogte, welkers hooge *ſtruik* geknoopt is, van binnen hol, redelyk dik, ſpruitende met verſcheide ſtruiken uit de grond. Aan haar bovenſte komen verſcheide zydtakken. De *bladen* zyn groot en ſeer geſnippelt, en als in veele deelen ofte bladen gedeelt, en rontom gekerft, glad en blinkende, zynde met de ſteelen uit den geelgroenen. Op de top komen geele *bloemtjes*, kransgewys. Hier na volgt een plat en lang rond, geſtreept, donkergeel *zaad*, zynde twee dubbelt. De wortel is vry dik, lang, en getakt, van buiten bruin en binnen wit.

Men ſiet het ſelvige veel by de boere huiſen waſſen, en in de hoeken van de Tuinen, in de ſchaduwen: het welke in de Somer bloeid.

Dit kruid, zaad en wortel zyn ſterkriekende, hebbende yder nog zyn onderſcheid en verſcheide ſterkte van ſmaak en reuk. Het beſtaat uit fyne oliagtige ſoute deeltjes, en werd onder de tegengiften gerekent, het opend, dryft de pis en Stondevloed, verſterkt de maag, verdryft de winden,

Kraam-

Kraamvloed, dood de vrugt, vervordert den arrebeid, verteert de ſlym, geeft een goede uitwaſeming in koude, ſlymige en Waterige lighamen. Uiterlyk geneeſt het wonden, ſuivert de ſweergaten, en is dienſtig tot baden te maken.

Uit dit gewas kan men dan waters overhalen, by welke mede een fyne olie over komt, die men van het water affcheid. Met Brandewyn gediſtilleert, geeft een goed windwater. Hier van mag men ook kookſels maken en drinken.

CCLXXIV. HOOFDSTUK.

Lichen, Hepatica Petræa, Steen leverkruid.

DIt gewas behoort onder de Aardmoſſen: het groeit plat op d' aarde ofte tuſſchen oude ſteenen neder, welkers *bladers* d' eene over d' andere ſchubsgewyſe leggen, groen van verf, maar van onderen wat bleeker: hebbende in plaats van *wortelen* veele dunne hairgelyke veſeltjes, boven op komen van tuſſchen de blaadjes eenige dunne ſteeltjes, op welkers opperſte een groen Sterretjen groeid.

Men vind het alleen op ſchaduwagtige en vogtige plaatſen. Het brengt zyn Sterretjes in 't midden van de Lente en voorts de geheele Somer voort. De gedaante verandert ſomwyls, want ik hebſe geſien, dat ſy in plaats van Sterretjes, eenige groene Kelkjes had, zynde de randen omgebogen, en getand, in welkers midden Eendengroen ſcheen te leggen.

Het is fyn van deeltjes, openende de verſtopte Lever, Milt, ſcheil en andere ingewanden. Uiterlyk beneemt het, om zyn fyne deelen de brander hitſige geſwellen, makende dat de vogten hare be-

beweginge wederom krygen. Men kan daar kookſels van maken om te drinken, en Pappen en ſtovingen om uiterlyk op te leggen.

CCLXXV. HOOFDSTUK.

Liguſtrum, Mondhout, Keelkruid, Rynwilge.

DIt is een Heeſter gewas, wiens ſtammetjes ofte rysjes regt overend ſtaan, verdeelende ſig in verſcheide dunne takjes, deſe zyn begroent met ſagte, blinkende, donkergroene, langagtige, matig breede en ſpits toeloopende *blaadjes*, ſtaande twee en twee over malkanderen. Op de toppen komen kleine, witte, welriekende vierbladige *bloemtjes*, hangende trosgewys by een. Hier na volgen groene *beſiën*, van groote als de Aalbeſiën, welke daar na ſwart werden, waar in een bruinrood ofte paarsagtigrood ſap is. De *wortelen* kruipen herwaarts en derwaarts door d' aarde henen.

Het werd meeſt geplant om heiningen te maken, en werd mede in ſommige boſſchen gevonden; het bemind vogtige gronden. Het bloeid in 't laaſt van Lente en in 't begin van de Somer, tegens de Winter zyn de beſiën eerſt ryp, die de geheele Winter aan hare takjes blyven. De bladen vallen af en werden in de Lente weder vernieuwt. Het werd meeſt door zyn affetſels voortgeplant.

De bladen en bloemen zyn vringende en grof van deelen, ſuiverende de ſweeringen en bloedig tandvleis: men gebruikt het mede om te gorgelen. Het ſtopt buikloop en 't overvloedigen Maandvloed. De beſiën zyn bequaam om daar Wyn mede rood te maken.

CCLXXVI. HOOFDSTUK.

Liliaſphodelus, Lilium non Bulboſum, Hemerocallis, Lelie ſonder Klyſters, Lelie van Eendag.

DE *eerſte* heeft lange, ſmalle *bladeren*, die van d' Affodille niet ongelyk; uit het midden deſer ryſt een ronde, ſagte, effene, onbeblade ſtruik, gemeenlyk van anderhalve voet hoog. Deſe verbreid ſig boven in twee, dry of vier opſtaande takjes, groeijende aan yder dry, vier of vyf okergeele, ſesbladige *bloemen*, van maakſel als de witte Lelien. Na deſe volgen daar drykantige, dikke, langwerpige *zaadhuisjes*, hebbende ſwart en blinkend *zaad* in ſig, van groote als van de Carthamus ofte wilde Saffraan: de *wortel* is knobbelagtig, byna gelyk als die van de geele Affodillen, langwerpig, veele van eenen oorſpronk nederwaarts wortelende; van welker dikkere veſelen, eenige nieuwe planten weder te voorſchyn komen.

De *tweede* is de vorige ganſchelyk gelyk, maar in alles wat grooter, welkers *bloemen* alleen bleeker is, en van verſtorven rood, en in 't midden ontrent het ſteeltjen geel: gaande des ogtens open en verwelken wederom des avonds, byna als de vorige geele. En daarom by de Grieken *Hemerocallis* dat is *dagſchoone*, en *Ephemera* dat is *Eendaagſe* genaamt.

Men vindſe hier alleen in de hoven tot cieraad: en geven bloemen in 't begin van de Somer, of daar ontrent, maar de geele bloeyd wat eerder.

CCLXXVII. HOOFDSTUK.

Lilium Album, witte Lelie.

SY heeft langwerpige, breede, lyvige, grasverwige, dog wat geelder, blinkende, gladde *bladen*, zynde vol van een lymig ſap. Tuſſchen deſe bladen uit het midden van de wortel ryſt een geblade ſtruik, wel van dry of vier voeten hoog, matig dik, rond, en duiſterder, ja ſomtyds wat purperagtig van koleur. Op den top komen yder op zyn eigen ſteeltjen ſes of ſeven, min of meer groote, ſneewitte, ſesbladige welriekende, gevoorde, en open ſtaande *bloemen*, die van buiten wat groenagtiger zyn: zynde voor het open gaan groen, en langwerpig, werdende allenxkens witter en witter, en eindelyk ſneewit; in 't midden is een langgroen priemtje, dat op het einde een driehoekig ſtompjen heeft: rontom het ſelvige zyn ſes ſtevige opgeheve draadjes, hebbende yder op ſig ſelven op haar top een geel nopjen ofte tongetjen, in 't kort deſe bloem gelyk byna een Klok met haar klepel. Men heeft 'er mede geſien met dubbele bloemen, hier na volgen lange kantige *zaadhuisjes*, met zaad geladen.

De *wortel* is een redelyk groote bolle, beſtaande uit verſcheide witte ſchilfers als ſchubben aan een geſet, zynde onder aan veſelagtig, vol van een ſlymig vogt.

Men vindſe hier alleen in de bloemhoven, bloeiende in 't laatſt van Lente, maar ſoo de wortelen wat diep ſtaan, krygen ſy later bloemen. Na dat de bloemen verdwenen zyn, komen weder nieuwe bladen uit de grond, die de Winter over blyven: ſy waſ-

waſſchen geern op een vette grond, onder de geboomten.

De bloemen zyn fyn van deelen, dat uit de reuk blykt, maar ook ſoo vlug, dat ſy door de minſte hitte verdwynen, daarom het water dat men daar van over haalt, heeft geen Leli reuk, en is by gevolg onnut. Uit de bloemen werd met olie van Oliven een Lelie olie gemaakt, om geſwellen te vermorwen, en te verſagten, en de pynelykheden te ſtillen: welke men mede onder de darmſpuitſels mengt, tegens darmpynen en ſcherpen afgang. De wortelen, doet men onder de Pappen, welke door haar fyne deelen vermorwen en verſagten, als men die op eenige harde geſwellen legt. Met het water van deſe bloemen willen ſig ſommige blanketten, maar te vergeefs geſogt, want de wittigheid der bloeme gaat niet over den helm: en daarom is regenwater alſoo goed.

CCLXXVIII. HOOFDSTUK.

Lilium Croceum, Martagons, Saffraan geele Lelien.

DE *grootſte* heeft een *ſtruik* ſomtyds van vier of vyf voeten hoog. De *bladen* zyn ſmalder en donkerdergroen, die de ſtruik van onderen tot boven toe vercieren: maar uit de wortel komen geen bladen, voor dat de ſtruik ſig begint te vertoonen. Langs het opperſte van de ſtruik komen van onderen tot boven dikmaals tien, en twintig *bloemen*, yder op zyn eigen ſteeltjen, van groote en maakſel de witte gelyk, maar de koleur is hoog Saffraan geel, (dat andere, mein ik, qualyk purper noemen) zynde aan de binnen zyde, voornamelyk by haar

haar oorſprong met veele duiſterpurpere ſtippelen geteikend, daar veele eenige letteren willen uit halen. Hier na volgen kantige zaadhuisjes met *zaad*. De bolle ofte *wortel* is als van de witte Lelie, dog wel ſoo groot, en geelder van koleur. De ſtruik ſelfs krygt boven hare bolle mede eenige wortelige veſelen.

De *tweede* of *kleine* waſt nauwlyks twee voeten hoog, is van *bladen* en bloemen de vorige gelyk, maar de *bloemen* komen dry of vier, te gelyk by malkanderen op de kruin van de ſtruik, ſtaande elk op zyn eigen ſteeltjen, welke eene langer is dan d' andere. De *wortelen* zyn mede wat kleinder.

De *derde* is hooger dan de kleine en lager dan de groote, de bloemen zyn van maakſel de vorige gelyk, maar wat hooger gekoleurt, wat na den purperen trekkende. Tuſſchen de bladen komen nevens de ſtruik veele kleine bolletjes, welke in d' aarde geſteken, groeijen en in 't derde ofte vierde jaar weder bloemen geven. De koleuren der bloemen zyn ſomwyls wat bleiker of hooger van koleur, en na de ſelvige geplant of geoefent werden, ſiet men haar wel dubbelt.

Men vindſe alhier in de bloemhoven, ſy bloeijen alle in de Lente, en in 't begin van de Somer, d' eene wat vroeger dan d' andere. Van kragten zyn zy de witte gelyk, maar wel ſoo kragtig.

CCLXXIX. HOOFDSTUK.

Lilium Silveſtre, Lilium Calvariæ, Lelien van Kalvarien, wilde Lelien, Cimbels, Singels, Heidenſe bloemen.

DE *ſtruik* is ſomtyds ruim dry voeten hoog: van onder ſomtyds wat purperagtig geſpikkelt. De

bladen zyn lang, breed, ſpits, ſtaande met haar ſes, ſeven of agten rontom de ſtruik ſtersgewyſe, en alſoo d' een boven d' ander. Op het bovenſte des ſtruiks krygt men langs henen verſcheiden nederwaarts hangende ſesbladige *bloemen*, kleinder dan de witte ofte Saffraanverwige Lelien, ſtaande yder op haar eigen ſteeltjen. Deſe blaadjes zyn geheel om gekrult, en daarom *krul lelien* genaamt. De koleur is bruin of bleik verſtorven purper, die ſomtyds wat hooger en ſomtyds wat lager van koleur is; ook ſiet men haar wit, en ook geel. De blaadjes zyn gemeenlyk donker geſpikkelt, maar niet altyd, in 't midden ſiet men een groen priemtjen, dat voor aan een dryhoekig ſtomptjen heeft, die is rontom begroeid met ſes veſelen, die op haar opperſte purperagtige nopjes hebben, die als met een donker rusgeel ſtuifmeel bedekt zyn. Hier na volgen kantige *zaadhuisjes* met grauw kafagtig *zaad*. De *wortelen* zyn de andere Lelien wel gelyk, maar ſeer geel van koleur.

Sy waſſchen in de boſſchen en gebergten in Duitsland, en daarom *Berg lelie* en *Lilium Montanum* genaamt; maar hier vind men haar alleen in de bloemhoven. Sy bloeijen in 't laatſte van de Lente.

De kragten zyn als die van de Saffraangeele Lelien, dog nog wel ſoo kragtig.

CCLXXX. HOOFDSTUK.

Lilium Conſtantinopolitanum, Lelie van Conſtantinopolen.

MEn noemtſe mede *Lilium Muniatum*, *Byſantinum*, *Hemerocallis Altera*, *Lilium Sylveſtre Alte-*

Lilium
Constantino
olitanum.

LIE VAN CONSTANTINOPOLEN.

J. MEI-BLOEMTIES, LELITIES VAN DEN DALE. 2. EEN BLAD.

Alterum, enz. deſe is mede een krul lelie, de ſtruik waſt ontrent twee voeten hoog, met veele lange *bladen* begroent, die allenxkens ſmalder werden: zynde van onderen op donkerpurper. De bladen zyn effen, glad, lyvig, blinkent, ſcherp toeloopende, donkergroen. Op den top komen vyf of ſesbladige *bloemen*, welke omgekrult zyn, welriekend, hoogrood en blinkend van verf. In 't midden ſtaat een priemtjen, dat op zyn punt een dryhoekig ſtompjen heeft; rontom het ſelvige ſtaan ſes witte draadjes, hebbende yder op haar tipjes een Saffraan geel tongetjen ofte nopjen. Merkt ook dat deſe bloem ſomtyds hooger en ſomtyds lager van koleur geſien werd; ook met ſneewitte en geele bloemen. Hier na volgen kantige zaadhuisjes, met grauw kafagtig *zaad*. De *wortel* ofte *bolle* beſtaat uit veele, geelkoleurige ſchubben, van onderen geveſelt, die mede aan het onderſte der ſtam komen, gelyk in de Saffraan geele en wilde Lelien geſien werd.

Sy waſt hier alleen in de bloemhoven, en bloeijen in het laatſte van de Lente.

De wortel is kragtiger dan die van de witte Lelien, derhalven mag men die in de plaats gebruiken.

CCLXXXI. HOOFDSTUK.

Lilium Convallium, en Unifolium, Meibloemtjes, Lelitjes van den Dale, en Eenblad.

UIt de wortelen van de Meibloemtjes, ſpruiten gemeenlyk twee ofte drie groene, effene, gladde, breedagtige *bladen*, loopende wat ſpits uit. Ter

zyden deſe komt een dun en teer ſteeltjen, van ontrent een ſpanne hoog. Hier aan waſſchen van het midden na boven toe kleine, gapende, ronde, aan de randen tandwys gekartelde, witte, (ſelden roode) en omgebogene welriekende *bloemtjes*, hangende aan kleine ſteeltjes als Klokjes nederwaarts. Hier na volgen ronde groene ſeskantige *beſiën*, die daar na Menirood werden, van groote als de Aalbeſiën, begrypende een hard, geelagtig en bitter, plat *zaad*. De *wortelen* zyn dun, en lang, geknoopt en beveſelt, kruipende gins en derwaars door d' aarde henen.

Eenblad heeft gemeenlyk maar een *blad*, ſelden twee: is breed en met veele ribben doorwandelt, rondagtig, maar ſpits uitloopende, byna een veilblad gelyk. Het komt eerſt alleen uit de wortel voort, maar daar na krygt het nog een dun en kort ſteeltjen, met nog twee andere diergelyke blaadjes, maar wat kleinder, ſtaande d' eene boven d' andere. Boven deſe blaadjes komen uit het ſteeltjen eenige witte *bloemtjes* de vorige gelyk, maar veel kleinder, en weinig reuk van ſig gevende. De *beſiën* die daar aan volgen zyn eerſt wit, maar werden daar na rood. De *worteltjes* zyn dun en teer, herwaarts en derwaarts voortkruipende.

Sy waſſchen beide in de boſſchen, en werden veel uit Noorwegen en Moskovien hier geſouten gebragt, maar hier vind men die gemeenlyk in de bloemhoven, als mede in het Haagſeboſch. Sy bloeijen beide in de Meimaand.

De bloemtjes van d' eerſte zyn van fyne oliagtige deelen, welriekende en ſmaakende, met eenige aangename bitterheid vermengt. Men gebruiktſe in alle hoofdqualen, die uit ſlymigheden en verſtoppingen der herſen pypjes en der zenuwen voortkomen, als in kleine en vervallende geheugenis, ſlaap-

ſlaapſiekten, lammigheden, hoofdſwymel, vallende ſiekte; als mede in flauwten. De gedroogde bloemtjes geſtoten en in de neus geſteken, doet veel ſlym ter neuſen uitdruipen.

Uit de bloemtjes kan men water overhalen, met een fyne olie. Ook haalt men die over met Brandewyn, van welke ſoo men een weinig by Muskedelle Wyn doet ofte witte Hooglandſe, ſoo werd die als Frontenacq. Ook maakt men met Suiker daar een Conſerf af.

Eenblad werd gerekend onder die gene welke men tegens quaadaardige ſiekten gebruikt, voornamelyk de wortel, maar is hier in geen gebruik.

CCLXXXII. HOOFDSTUK.

Linaria, Wild vlaskruid.

ONder de ſoorten van Orant behoort de *Linaria*. D' eerſte heeft ſeer veel ronde, teere ſteeltjes twee of dry voeten hoog. Hier aan groeijen ſeer veel lange, ſmalle, groene *blaadjes*, die van het gemeene vlas ſeer gelyk: langs het bovenſte der ſteeltjes waſſchen geele *bloemtjes*, van voren met een ſmoeltjen gapende, ſoo men het bloemtjen aan de zyden wat duwt, maar agter aan is een hoorntjen, dat van de Ridderſporen gelyk. Hier na volgen de *zaadhuisjes*, als doodshoofjes, vol van klein ſwart *zaad*. De *wortel* is wit, dun en lang.

De tweede verſcheelt alleen van de vorige, dat de ſteelen in 't gemeen wat langer zyn, en de bladen wat ſmalder; de bloemen kleinder uit den blauwen purperverwig; ook zyn ſy wel witagtig of geelagtig: de zaadbolletjes zyn klein, en de wortelen dun en veſelagtig.

D' eerſte waſt veel langs de wegen, en Bouwlanden, maar het andere vind men ſeldender. Sy bloeijen hier tot laat in de Somer.

Het is wat bitteragtig, hebbende veele Salpeter deelen by ſig; en daarom dryft het water, ſandigheid, en ſlym der nieren; het ſuivert de lever, en maakt de gal vloeybaar, waar door de geelſugt dan verdreven werd. Uiterlyk legt men het op de blaas in een droppel pis, of als de pis opgeſtopt is. Ook verdryft men daar de ſpenen mede.

Om innerlyk te gebruiken maakt men daar kookſels van; of men trekt het als Theé. Uiterlyk gebruikt men het in ſtovingen en pappen: tot beider oogmerk kan men het ſap gebruiken, het ſy vogtig, het ſy tot een dikte uitgedampt.

CCLXXXIII. HOOFDSTUK.

Linum, vlas.

HEt *vlas* waſt twee of dry voeten hoog met teere ronde ſteelen, welke met lange, ſmalle en ſpits toeloopende *blaadjes*, van onderen tot boven, begroent zyn. Boven komen eenige dunne takjes met vyfbladige hemelsblauwe *bloemtjes*: daar na volgen byna ronde zaadhuisjes, met langwerpig, blinkend en ligtbruin *zaad*. De *worteltjes* zyn veſelagtig.

Dit werd op verſcheide plaatſen in de Boulanden geſaaid. Men ſaaid het in Lente, en bloeyd in de Somer.

In de geneeskunde gebruikt men alleen het zaad gemeenlyk, men maakt van het ſelvige meel om in Pappen te doen, met welke men de geſwellen vermorwt en doet rypen. Innerlyk mag men het gebrui-

bruiken tegens den hoeſt, zydewee, tering, enz. van het zaad kookt men een ſlym met water, tegens d' ontſtekingen der oogen. Het meel met water gekneed, op een doek geſtreeken, en op de zeere hoofden gelegt, kleeft daar vaſt aan, en dus doende kan men het hair uithalen. Uit het zaad werd een olie geperſt, die goed is tegens de buikpyn en zyde wee in genomen. Met de ſelvige kan men ſchilderen, letters drukken, vernis maken, enz. de koeken, daar d' olie uitgeperſt is, geeft men de koeijen te eeten, wanneer die ſiekelyk zyn. Deſelvige geſtooten en met water tot een Pap gemengt, is dienſtig om diſtilleertuigen toe te plakken.

Van het gewas ſelve maakt men alderlei ſoort van vlas, na dat het in 't water gelegen heeft, en de groente is afgerot, gedroogt en geſlagen of geklopt is. Hier van maakt men gaaren en linnen, het ruwe gaaren in heete ſoete melk, of in heete Brandewyn geſtoken en op de buik gelegt, doet de buikpyn over gaan: en verſterkt de maag.

CCLXXXIV. HOOFDSTUK.

Lithoſpermum, Milium ſolis, Steenſaad, Paarlſaad.

HEt eerſte is het *Groote Parelkruid*, dit ſchiet met veel dunne, teedere, lange, rouwe en ruwe ſtruikjes, wel van twee voeten hoog, leggende byna op d' aarde neder. De *blaadjes* zyn van onderen tot boven lang en ſmal, ſpits toeloopende, rouw, ruig en donkergroen, boven op de toppen zyn eenige takjes met vyfbladige blauwe *bloemtjes*, ſtaande elk in zyn groen Kelkjen op kor-

te ſteeltjes. Hier na volgt ſeer hard, wit *zaad*, van groote als Coriander. De *wortel* is veſelagtig, die ſig door voort te wortelen voort plant.

De *kleine* waſt regt over end, welkers ſtruik in veele takjes gedeelt werd. De *bladeren* zyn wat korter en breeder als het vorige, maar mede rouw en donkergroen: de *bloemtjes* die langs de ſteelen groeijen zyn vyfbladig en witagtig; daar na volgt wit, glad, blinkend hard *zaad*, wat grooter als dat van de geers, gelykende na kleine paarltjes. De *wortel* is redelyk dik, en veſelagtig, diep in d' aarde groeijende, blyvende mede des Winters over.

De *derde* heeft ſoo witten zaad niet als de kleine: is rouwer, gerimpelt en niet blinkende ofte glad.

De *vierde* waſt een palme hoog, met ſmalle blaadjes als lynzaad: tuſſchen de welke en de ſtelen kleine zaadjes komen, zynde glad, effen, hard en ſwart.

Het eerſte vind men in de hoven, als mede het vierde, maar d' andere heb ik hier en daar in 't wild geſien; ſy bloeijen in 't laatſte van Lente.

Het zaad beſtaat uit een oliagtig Salpeterig zout, en daarom dryft het de pis en graveel: men kan daar kookſels van maken; of het klein vryven met Gerſte water, en als een melkjen drinken: ook gebruikt men het in poeder: ook dryft het de vuile zaadvloed af en de wittevloed.

CCLXXXV. HOOFDSTUK.

Lolium, Zizania, Dolik.

DIt is een miswaſch onder het koorn, heeft *halmen* als de tarw maar ruiger: d' *aare* is lang, als van veele verſcheiden geſchiktelyk d' eene boven d' an-

d' ander gevoerde aarkens te ſamen vergadert: yder aartjen begrypt twee of dry kleine *zaden* ofte greinen, in geen ofte weinig ſchubbetjes beſloten: die daar ligtelyk uit vallen en haaſtelyk met verſcheide halmen op groeijen. De *wortel* is veſelig.

Men vind het veel in ſchrale en magere Koornlanden, wanneer het koorn, gelyk als een andere gedaante aanneemt: het welke men in de Somer vind.

Men kan het uiterlyk gebruiken als Roggemeel, maar onder bier gebrouwen, maakt het koppig, en onder brood gemengt, ontſtelt de maag en het hoofd.

CCLXXXVI. HOOFDSTUK.

Lolium Rubrum, Phœnix, Hordeum Murinum, Rooden Dolik, Muiſenkoorn.

DIt gewas is de vorigen *Dolik* ſeer gelyk, maar is in alles kleinder; komende uit eene veſelige *wortel* veel korte en geknoopte halmen voort, de bladen zyn ook kleinder en ſmalder dan van de Gerſt. De aaren zyn het vorige mede gelyk, maar kleinder, dunder, korter en ydelder.

Een ander is van een ſpanne hoog, welker aaren veele vlimmen, als baardekens omringt zyn, de Gerſt zeer gelyk, maar dunder, korter en ſagter.

Sy waſſen in de bouwlanden en nevens de wegen de ganſche Somer door.

CCLXXXVII. HOOFDSTUK.

Lunaria, Viola Latifolia, Bulbonac, Penningbloemen, Paarsbloemen, Maankruid.

ONder de Violieren behoort de *Lunaria*. D' *eerſte* heeft groene, breede, ruige en aan de kanten gekertelde *bladen*, wat lankwerpig ſpits toeloopende, en redelyk groot. De ſtruiken zyn rond, en taksgewyſe uitgebreid van twee voeten min of meer hoog. Op de toppen komen verſcheide vierbladige blauwpaarſe *bloemtjes*. Hier na volgen groote, lang ronde, ſeer platte *zaadhuisjes*, hebbende aan het eind een uitſtekend puntjen; is eerſt groen, maar daar na wit; het is gemaakt uit dry dunne vliesjes, makende het middenſte een ſchot tuſſchen de ſaden, die plat-, breed en geelagtigbruin zyn. De *wortelen* zyn dun en voos; wit, dik en als lange knobbelen, ſig gins en herwaarts verſpreidende.

De *tweede* is de vorige wel gelyk, maar heeft houtagtige ſtruiken, ontrent twee voeten ſomwyls hoog, met veele breede *bladeren*, met platte en breede *zaadhuisjes*: maar is van bladen en zaad wat kleinder als het vorige. De *bloemtjes* zyn vierbladig en wit. De *wortel* is als boven, des Winters over blyvende.

Men vindſe in de bloemhoven: en bloeijen in de Lente. Geſaaid zynde geven ſy eerſt het tweede jaar bloem en zaad.

De kragten zyn als die van de *Naſturtium* en *Thlaſpi*, want het beſtaat uit een doordringend en bytend ſout.

CCLXXXVIII. HOOFDSTUK.

Lunaria minor Racemoſa, ofte Botryoides, klein Maankruid.

DIt gewas heeft maar een *blad*, ſtaande op een dun, teer, rond, dik, kaal en glad, regt opſtaande *ſteeltjen*; aan beide zyden met vyf of ſes kerven tot de middelribbe toe gekorven, makende als twaalf of dertien verſcheide blaadjes uit, die yder wat rondagtig zyn, en na een halve maan gelyken. In 't midden deſes ſtruikjes by den oorſprong van het blad ſpruit een ander teeder en dunder ſteeltjen opwaarts, op welkers top aarsgewyſe ofte druifsgewyſe kleine *bloemtjes* waſſen, welke opengaande, door de minſte beweginge of aanrakinge, eenige fyne ſtof laten vallen; hier na volgen kleine, ronde *zaadjes*, druifsgewyſe te ſamen geſet. De *wortel* is veſelagtig.

Men vindſe in de Duinvaleijen, op gebergten en ſchrale Landen. Men vind het in de Lente en in 't begin van de Somer.

Het is grof en aardagtig van deelen te ſamen trekkende, waar door de darmvloeden en Vrouwevloeden geſtopt werden, wanneer men des ſelfs kookſel drinkt.

CCLXXXIX. HOOFDSTUK.

Lupinus, Tamme Lupinen, Vygboonen, Boxboonen.

DE *Tamme Vygboonen* hebben een ſtruik van twee ofte dry voeten hoog, zynde rond, ruig en vaſt, van

van binnen hol, ſtaande Heeſters gewyſe regt over end, verbreidende zig in verſcheide takken, na dat deſelve d'eerſte reis gebloeyd heeft, waar aan mede bloemen komen. De *bladen* zyn rond, byna ſtersgewys in vyf, ſes, ſeven, enz. ſmalle deelen verdeelt en geſnippelt, die alle op eene ſteel ſteunen. Van boven zyn ſy bleikgroen, maar van onderen witter en wolliger, welke ſig nederwaarts laten hangen, en wanneer de ſonne onder gaat, en de warmte haar niet meer opſpant. By daag draaijen ſy ſig na de ſonne. De *bloemtjes* ſtaan veel by een, aarsgewys wit van koleur, van maakſel byna als van de erwten; hier op volgen lange, breede, dikke, bleikgroene en wolagtige hauwtjes, in welke vier of vyf dikke, platte, ronde byna witte *boontjes* leggen: zynde van binnen geel en bitter van ſmaak: op die plaats daar ſy aan de hauwe vaſt zyn, is een groetjen ofte holletjen. De *wortel* is dun en regt, eenigſins beveſelt, en houtagtig.

Men vind de ſelvige mede met ligt blauwe en ook ligt purpere bloemen: maar de boontjes zyn op beide platte zyden wat duiſter en ſtroef rood.

Sy waſſchen hier in de hoven, en bloeijen in 't begin van de Somer.

Van de boonen maalt men meel om Pappen te maken, met welke men de geſwellen rypt, en de ſplinters uithaalt. De boonen dooden de wormen; en het water daar ſy in gekookt zyn, maakt een gladde huid, benemende de ſonne ſproeten, wanneer men daar mede waſt. Ook geneeſt het de ſchorfdigheden.

CCXC. HOOFDSTUK.

Lupinus Sylveſtris, wilde Lupinen.

DIt gewas is de vorige van maakſel ganſchelyk gelyk, maar is wat kleinder en teederder; en de bloemtjes zyn blauw, geel ofte purperagtig: en liefelyk van reuk: de boontjes zyn mede veel kleinder, en geſpikkelt als kivits eijeren.

Men ſiet ſe hier alleen in de bloemhoven, en bloeijen in 't begin van de Somer. Sy zyn van gebruik als de tamme.

CCXCI. HOOFDSTUK.

Lupulus, Hoppe.

DE Hoppe klimt met verſcheide Ranken om ſtokken, boomen, heggen, enz. en werd dan ſeer hoog. Het heeft donkergroene, rouwe, en breede *bladen*, van maakſel als een Wyngaarts blad byna, in dryen geſneden, en rontom ſoogs gewyſe gekartelt. Op de toppen der ſteeltjes komen kleine *bloemtjes*, als witte trosjes Druiven nederwaars hangende, daar na komen de *bellen*, als met veele dunne vliesjes by een verſamelt byna aſchgrauwagtig geel, ſterk van reuk, en bitter van ſmaak: tuſſchen deſe bellen heeft men donkerbruin *zaad*, dat ligtelyk uitvalt. De *wortel* is dun, en kruipt langs de aarden verwart heen en weder.

Heele velden werden in Gelderland, Braband, Vlaanderen, en elders niet alleen daar mede beplant, maar het groeyd wel langs de velden, wallen,

len, dyken en wegen in het wild. De wortel ſchiet in de Lente weder uit d'aarde, en bloeijen in de Somer, maar in den Herfſt werden de bellen vergadert.

De bellen van de hop beſtaan uit fyne werkelyk en afvagende deeltjes. Sy openen alle verſtoptheden des levers, milts, klieren, enz. 't verwekt de ſtonden en pis: verdelgt de langduurige koortſen, en ſchurft: geneeſt de longſiekten, geelſugt, waterſugt, ſlymſugt, vryſterſiekte, enz. de bladen daar van gemaakt geneſen de lamme leden, en brengen een werkelykheid in het bloed. Pappen daar van gemaakt geneſen, verdryven en vermorwen de harde geſwellen; ſtilt d'uiterlyke pynen en brengt de kneuſingen te regte.

De ſcheutjes die in 't voorjaar uit komen, werden gekookt en als Salade genut; of ſy werden by vleis of ſonder deſelvige geſtooft, welke openen, en de ſcheurbuikigheden geneſen: de brouwers doen het by het bier, om het kragtig te maken, lange te doen duuren, en ligtelyk aan het giſten en werken te krygen: hierom kan men met het kookſel het brood doen ryſen. Wanneer men op een hoppeſak ſlaapt, werd men als dronken; daarom zyn de bieren die daar mede gebrouwen werden, mede hoofdig, alſoo ſy een al te grooten beweginge in de herſenvogten maken, welkers pypjes daar na verſtoppende, hoofdpyn baren.

CCXCII. HOOFDSTUK.

Lutum, Wouwe, Weed.

WOuwe heeft langwerpige, ſmalle, effene, gladde *bladen*; tuſſchen welke een ofte meer vaſte, en

en geſtreepte ſteelen opſchieten, van dry voeten gemeenlyk hoog, met wat kleinder bladeren begroent. Langs de ſteel komen bleekgeele *bloemtjes*, die als kleene veſeltjes en nopjes ſig vertoonen: hier op volgen kleene oneffene zaadhuisjes ofte knoopjes, met dry gaatjes open gapende, in welke kleen en ſwart *zaad* is. De *wortel* is lang, eenigſins getakt en wit. Dit gewas dor zynde is geel van koleur.

Niet jegenſtaande dat het op vette bouwlanden geoefent werd, vind men het mede aan de dyken en wegen: en bloeyd in 't laatſte van Lente en in de Somer.

Dit kruid is openende alle verſtoptheden der ingewanden, maar het werd meeſt gebruikt om daar linne en wolle geel ofte blauw te verwen.

CCXCIII. HOOFDSTUK.

Lychnis Coronaria, tamme Chriſtus oogen.

DEſe *Lychnis* heeft langwerpige, ſagte, wollige, gryſe, lyvige *bladen*, een duim breed ofte breeder. Tuſſchen deſe ſchieten ronde, geknoopte, gryſe wolagtige ſtruikjes in verſcheide takjes gedeelt, van anderhalve voet ofte twee voeten hoog. Op yder topjen komt een redelyk groot vyfbladig (ſelden ſesbladig) *bloemtjen*, ſtaande in een lang, grys, en wollig vyfkantig kelkjen. De koleur is gloeijend en purperrood, of wat bleiker, wit, en lyfverwig, ook van binnen rood, en van buiten wit: ook met dubbelde bloem. In 't midden heeft men verſcheide uitſtekende draadjes als puntjes: na de bloemtjes komen ronde langwerpige *zaadhuisjes*, met klein bruin *zaad*. De *wortel* is dun en met veſeltjes behangen.

Men

Men vindſe hier alleen in de bloemhoven, en bloeijen in 't begin van de Somer.

CCXCIV. HOOFDSTUK.

Lychnis Sylveſtris, wilde Kriſtus oogen, Jennettekens.

DEſe hebben geknoopte, ofte lidwys gedeelde, ronde, eenigſins donſige ſtruikjes, van anderhalven ofte twee voeten hoog. De *bladen* zyn matig ſmal, en donkeragtig van koleur. De ſtruikjes verdeelen ſig in takjes. De *bloemtjes* zyn kleinder dan van de tamme, wit of rood van koleur: ſtaande in groote geribde kokertjes, waar na de *zaadhuisjes* met veel klein, rond en ſwartagtig *zaad* geladen volgen. De *wortel* is lang, en ſomtyds een vinger dik.

De andere heeft dubbelde bloemen, welkers koker, om de menigvuldige bloemblaadjes gemeenelyk open berſt, zynde hoog roſenrood, ofte wit van koleur.

D' eerſte vind men in de Hooilanden en langs de wegen: maar d' andere in de bloemhoven, en bloeijen de ganſche Somer door.

CCXCV. HOOFDSTUK.

Lyſimachium, opregte geele Wederik.

DIt is een Heeſteragtig regt opſtaande gewas, wel dry voeten en ſomtyds meerder hoog, met ronde geſtreepte, gelede ſtruiken; uit yder lid komen twee tegens over malkanderen ſtaande *bladen*, ne-

vens

vens welke nog wel eenige andere komen uit te ſchieten, zynde langwerpig, matig breed en ſpits uit loopende. Boven verdeelt de ſtruik ſig in takken: op der ſelver toppen komen geele ſterwys gemaakte vyfbladige *bloemtjes*, met geele opſtaande veſelen, die yder een geel nopjen op haar top hebben: deſe ſtaan kroonsgewyſe veele by een, yder op een groen ſterwys uitgebreid ſteunſel, en eigen ſteeltjen. Hier na volgt klein *zaad*, in ronde zaadhuisjes geſloten, welke op haar ſpits een afhangend ſteertjen hebben. De *wortel* is dun en met veſelen behangen, kruipende herwaarts en derwaarts, uit welke wederom nieuwe ſcheuten komen.

Men vind het aan de waterkanten van de Slooten, poelen, Rivieren tuſſchen het riet in. Het bloeyd in de Somer.

Het kookſel der bladeren ſtoppen de darmloop en te grooten ſtonde vloed, want het is grof van deelen: daar benevens ſuivert het de ſweergaten, en het bloedig tandvleis.

CCXCVI. HOOFDSTUK.

Lyſimachium Purpureum, groote en kleine baſtaart Wederik met purpere bloemen.

DEſe waſt by de dry en vier voeten hoog. De ſtruiken zyn takkig en rond. De *bladeren* zyn lang, ſmal, ſpitstoeloopende, eenigſins ruig, en rontom de kanten wat gekartelt; langs het bovenſte der takjes ſtaan op kleine zaadkokertjes kleine purpere *bloemtjes*, (die men ſomwylen, dog ſelden wit ſiet) ſy zyn van vier blaadjes gemaakt, hebbende in 't midden eenige veſelen en nopjes: deſe blaadjes zyn ſomwylen ſmalder en ſomwylen breeder.

der. De *zaadkokertjes* zyn dun en lang in welke klein *zaad* is, leggende in een witte donſige wolle. De *wortel* is dun en met veel veſelen behangen, herwaarts en derwaarts kruipende, ſchietende geduurig wederom nieuwe ſcheuten uit.

De *tweede* is in alles de vorige gelyk, maar waſt lager, de bladen zyn ſmalder, en de bloemtjes veel kleinder en ſomtyds van koleur bleiker.

Gemeenlyk groeijen ſy langs de waterkanten van de Slooten en andere wateren, alhoewel ſy op een drooge grond mede wel groeijen. Sy bloeijen byna de geheele Somer door.

CCXCVII. HOOFDSTUK.

Lyſimachium Purpureum Alterum, een andere baſtaart Wederik met purpere bloemen: Partyke.

DEſe heeft regt op ſtaande ſtruiken, dry ofte vier voeten hoog, vierkantig en geknoopt; uit yder lid komen twee over malkanderen ſtaande *bladen*, zynde langwerpig en ſpits toeloopende, van maakſel als de geele Wederik. Langs het bovenſte der takjes komen kleine ſesbladige, ſeer ſchoone en aangenaame roode *bloemtjes*, met veſeltjes, in 't midden aarsgewys, na deſe volgen de zaadhuisjes met klein *zaad*. De *wortel* is dik, hard, van buiten ſwart, en des Winters over blyvende.

Het groeid langs de waterkanten, en bloeyd de meeſte Somer door.

CCXCVIII. HOOFDSTUK.

Lyſimachium Caruleum, baſtaart Wederik, met blauwe bloemen, Pyramidalis van ſommige genaamt.

DE ſtruik is rond, ſomtyds wel dry en vier voeten hoog. De *bladen* zyn langwerpig, ſpitstoeloopende en aan de kanten ſaagsgewyſe gekartelt, van boven groen, en van onderen witagtig. De *bloemtjes* zyn klein en ligtblauw, komende aarsgewyſe, ofte als een ſpitſe Pyramide langs het bovenſte der takjes. Hier na volgen kleine zaadhuisjes met heel klein *zaad*. De *wortel* is dun en veſelig, loopende gins en herwaarts, ſchietende eenige ſcheuten uit.

Men vind het hier alleen in de bloemhoven, en bloeyd de geheele Somer door.

CCXCIX. HOOFDSTUK.

Majorana, Majorein.

DIt gewas noemen ſommige *Amaracus* en *Sampſychum*, werdende verdeelt in een groot en een klein, verſchelende in groote en grovigheid, daarom noemt men het eene *grove*, en het kleene *Edele Majorein*. Sy waſt laag en als een kleen Heeſtertjen, gemeenlyk ontrent een voet hoog. Sy heeft verſcheide dunne ſtruikjes met takjes, bewaſſen met kleene langronde *blaadjes*, hebbende yder zyn teeltjen, ſtaande twee en twee over malkanderen, bleikgroen en ſeer liefelyk van reuk. Op de top-

pen komen, als uit-aartjes ſeer kleene witte *bloemt-jes*; welke aartjes kleen zyn, langwerpig, beſtaande uit veele ſchilferingen ofte ſchubbetjes, gelyk als den Orego: hier na volgt klein bruin *zaad*. De *wortel* is dun en veſelagtig, men ſiet dit gewas ſomtyds veel grooter en hooger, maar ſoo aangenaam niet van reuk; ook blyft het wel veel lager en kleinder, en aangenamer van reuk.

Men vindſe in de kruidhoven, en blyft des Winters over. Deſe bloeyd in de Somer.

Sy is fyn van deelen, dat uit de reuk en ſmaak genoegſaam blykt. Daarom gebruikt men haar in ſlymige hoofd en zenuwſiekten, om de ſlym te verdunnen, en de verſtopte pypjes te openen; het verſterkt de maag, en verdryft de winden, alſoo die dee ſlym doorſnyd: en daarom verwekt ſy de Maandvloeden: in de neus geſteken doet veel ſlym loſſen.

Ten deſen einde maakt men daar kookſels af om te drinken, of men trekt de ſelvige als de Theé. Men rookt ſe ook uit een pyp, als Tabak, gemengt met Sali, Roſemaryn en Betoni. Hier van maakt men mede kruidmutsjes om op het hoofd te dragen. Met water over gehaalt, krygt men een goed water met een fyne olie. Men kan de ſelvige mede op wyn ſetten, of de ſelvige daar mede overhalen, dat mede met Brandewyn geſchied. Ook werden daar Conſerven afgemaakt, men doet de blaadjes mede onder de reukwerken ofte reukſakken, om de kaſſen te doen rieken. Van de fyne olie maakt men mede aangename balſemen.

CCC. HOOFDSTUK.

Malva Hortenſis, Roſa Hyemalis, Stok roſen, Winter roſen, Herfſt roſen, Tamme Malve.

DE *Winter roos* waſt dikmaals hooger dan een mans lengte regt op, zynde een enkele ſtruik, met weinig takken; hier aan waſſchen overhands ronde, wolagtige, bleikgroene, groote, effene, rontom gekartelde en eenigſins doorſnedene *bladen*, ſtaande yder aan zyn ſteeltjen. De bladen aan de ſtruik zyn ook wel wat ſcherper toeloopende. Nevens de ſteelen komen op korte ſteeltjes groote vyfbladige *bloemen*, en deſe zyn dan enkele: maar de dubbelde beſtaan uit veele blaadjes, gelykende na een roos. Yder ruſt op een dubbelt (ten minſten de dubbelde) grysgroene vyf, ſes of ſeven bladige ſteunſels. De koleuren zyn wit, geel, lyſverwig, rood, paars, donkerpurper, enz. na de bloemen komen de *zaden*, als een rond kaasjen gemaakt, digt by een twintig of dertig in order, hebbende yder de gedaante byna van een niertjen, bruinagtig van koleur: zynde alle nog met eenige vliesjes omwonden. De *wortel* lang, dik, witagtig, taay, buigſaam, en diep nederwaarts groeijende.

Men vindſe hier alleen in de bloemhoven: de zaailingen brengen het tweede jaar eerſt bloemen voort, en bloeyd in de Somer, tot in den Herfſt. Dan verdort de ſtruik, en uit de wortel komen nieuwe bladen, die in 't voorjaar weder op nieuws een ſtruik uitſchieten.

De kragten zyn als die van de wilde Malve.

CCCI. HOOFDSTUK.

Malva Vulgaris ; Pumila ; Criſpa ; gemeene, wilde en gekronkelde Kaasjes bladen.

DE gemeene groote wilde *Malve* heeft breede, byna ronde, eenigſins ingeſnedene, rontom de kanten gekorvene, gladde, effene, en matig donker groene *bladen*, hebbende yder een redelyke lange ſteel. Tuſſchen deſe bladen ryſen uit de wortel verſcheide ronde, groene ſtruiken, ſomwyls van dry ofte vier voeten hoog, en ook wel lager, na dat d' aarde ſchraal ofte vet is. Hier aan komen benevens de bladen twee of dry *bloemen*, yder op zyn ſteeltjen en op een groen geblaad ſteunſeltjen ruſtende. Sy ſyn van vyf bleikpurpere blaadjes gemaakt, aan de boven rand een weinig ingekeept, en met eenige hoogpurpere ſtrepen in de langte doorſtreept: ook ſiet men haar, dog ſelden, wit. In 't midden hebben ſy mede een purperverwig uitſteekſel: hier na volgt het zaad van maakſel als een plat kaasjen, waar na dit gewas mede zyn naam bekomen heeft van *Kaasjes bladen*, beſtaande, als die van de Winter roos, mede van verſcheide *zaadjes* niersgewyſe gemaakt en bruin van koleur. De *wortel* is ſomtyds een vinger dik, taay, wit, vol lymig ſap, ſig vaſt en diep in d' aarde wortelende.

De *tweede wilde* ofte *kleine* is de vorige ſeer gelyk, waſt ſoo hoog niet, kruipt mede langs d' aarde neder, de bladen wat ronder, en kleinder, aan de kanten rontom geſchaart. De bloemtjes zyn vry kleinder en wit, ofte eenigſins na ſeer bleekpurper hellende. Het zaad en wortel is de vorige mede gelyk.

Een

Een *derde* werd *Malva Criſpa* genaamt, deſe heb ik geſien dat dry en vier ellen regt op om hoog wies, maar in 't gemeen werd die een mans lengte hoog. Deſe heeft groote, ronde, gladde, bleekgroene *bladen*, rontom de kanten gelobt ofte gekronkelt, en daarom *gekronkelde Malve* genaamt. Tuſſen de ſtelen der bladen komen kleine ſeer bleekpurpere *bloemtjes*, ſonder ſteeltjes, veele by een. Waar na het *zaad* volgt even als d' andere ſoorten.

De twee eerſte ſoorten vind men aan de dyken, wallen, wegen, tuſſchen de ſteenen, en bouwvallige muuren, en deſe blyven des Winters met de wortel en bladen over. Maar de derde ſiet men in de hoven tot een cieraad, welke alle jaar van nieuw zaad voortkomt. Sy bloeijen alle de geheele Somer door, gevende onderwylen haar zaad.

Dit gewas beſtaat uit veele Salpeteragtige deeltjes, zynde met veele takagtige en lymige aan een verknogt. Alle de deelen kan dit gewas werden gebruikt, ſy verſagten, ſtillen pyn, maakt de buik week, verſagtende ſcherpe brandige pis, dryven water, ſtillen de nierpynen; ſy zyn de longen goed, verſagten den ſcherpen hoeſt, verdryven de heesheid. Uiterlyk verſagten en vermorwen ſy de harde geſwellen: ſy ſtillen de darmpynen.

Van de bladen maakt men kookſels tot innerlyke gebreken, en werden daarom by het warmoes mede gehakt: hier van maakt men dan mede darmſpuitſels, ſtovingen, en Pappen. Uit het zaad werd een ſlym met water gekookt tegens d' onſtekingen der oogen, en om in de ſprouw te likken. Uit de bloemen werden mede Conſerven gemaakt: de wortelen zyn van d' eigenſte kragten als van den Heemſt. De quakſalvers leggen die in hoogroode wyn, of in eenig ander rood vogt, om die rood te maken, welke ſy droogen en verkoopen, om de

tanden, met eenig tandpoeder te ſchuiren en wit te maken. Men haalt van de bladen mede een water over, dog is van weinig voordeel.

CCCII. HOOFDSTUK.

Malus, Appelboom.

DE *Appelboom* waſt matig hoog, en redelyk dik, met veele ſonder order ſtaande takken uitgebreid. De ſchorſe is, jong zynde, effen, glad, en wat bruin, maar werd daar na wel wat ruwer en oneffender. De *bladen* zyn breed en langrond, matig ſpitstoeloopende, en rontom een weinig geſchaart. De *bloemtjes* komen in de Lente met vyf witte blaadjes, in welker midden veele roodagtige veſelen met haare nopjes uitſteken, matig groot. De koleur is mede wel wat bleikpurperig, ofte lyfverwig. Hier na volgen de *vrugten*, die d' eigentlyke Appelen zyn: deſe zyn ſeer van malkanderen verſchelende: want daar zyn vroeger en later ryp werdende; ſagte, harde, ronde, langwerpige, groote, kleine, geele, roode, groene, grauwe, gemengelde, ſoete, ſuure, enz. waar van yder zyn verſcheiden benaminge heeft: als *Paradys Appel*, *Kool Appel*, *Aagt Appel*, *Joopjes*, *Knoopſteertjes*, *Scyverts*, *Scivelingen*, *Guldelingen*, *Goe ſoeten*, *Hondert mark*, *Rabauwen*, *Bobbers*, *Pot Appels*, *Kannetjes Appels*, *Wyn Appels*, *Cipel Appels*, *Ribbelingen*, *enz.* Deſe hangen alle aan ſteeltjes: deſe hebben aan haar end een kruintjen, zynde het teiken, daar het bloemetjen aan geſeten heeft. In 't midden is het *Klokhuis*, ofte liever *zaadhuisjen*, beſtaande uit eenige vakjes, met Perkement gelyken de wanden bekleed, hier in vind men langwer-

pige

pige en ſpitstoeloopende donkerbruine *zaden* in, die van binnen wit zyn. In den Herfſt werden de bladen hard en dor, die dan allenxkens afvallen. De *wortelen* zyn krom en ſlim, gins en weder door d' aarde henen borende.

De tamme werden in de hoven en Boomgaarden aangequeekt en geënt; maar de wilde vind men hier en daar in de boſſchen, die uit haar eigen zaad ſonder oefeninge voortkomen.

De *Appelen*, het ſy van wat ſoort het ſy, beſtaan uit veele werkelyke deeltjes, hebbende alle ſeer veel ſuur by ſig, waarom ſy in traage, loome lighamen ligtelyk veel ſuurs verwekken, voornamelyk de vers geplukte: want, die lange belegen zyn, hebben meerder rypigheid en mildigheid. Die harde koſt genut hebben, mogen na de maaltyd wel een ſuur Appeltjen eten, om dat door der ſelver werkelykheid, de harde ſpyſe mede aan het bewegen geraakt. Door deſe werkelykheid vervorderen ſy mede den afgang. De ſoete Appelen gebraden, werden met wittebrood en Saffraan op d' ontſtekingen der oogen gelegt. Van het ſap der Appelen werd een Syroop gemaakt, bequaam om de kragten te verſterken: het ſap werd mede gegiſt, en werd ſoo klaar als wyn, en als wyn gedronken. Van d' Aagt Appelen maakt men de Pomade. Voorts werden deſe vrugten gebraden, gekookt, geſtooft, en op veelderhande wyſen voor de keuken bereid. De bladeren zyn vrang en alle buikloop en Vrouwevloeden ſtoppende. Het hout is wit, waar van men veelderhánde werk kan draaijen.

CCCIII. HOOFDSTUK.

Mandragora, Man wortel.

MEn noemt dit gewas Mannetjen en Wyfjen. Het *Mannetjen* heeft groote, lange, breede, gladde, en bleekgroene *bladeren*, die van de Hofpatientie wat gelykende, leggende ter aarden nederwaarts, ſchietende geen ſtruik. Maar tuſſchen de ſelvige komen redelyk groote vierbladige groenagtige witte *bloemtjes*, ſteunende op een groen geblaad ſteunſeltjen, ſtaande yder op een dun ſteeltjen. Hier na volgen geele, gladde, blinkende, ronde, en ſterkriekende *beſien*: welker *zaad* platagtig is, en niersgewyſe gemaakt. De *wortel* is witagtig, lang, dik, en van onderen gemeenlyk in twee ſchenkelen gedeelt, ſelden in dry'en, gelykende ſoo yets wat na een menſch, daarom heb ik dit gewas *Man wortel* genaamt.

Het *Wyfjen* heeft ſmalder, kleinder en donkergroender *bladen*; de *beſien* zyn bleekergeel, peersgewyſe gemaakt. De *wortel* is als voren, maar van buiten wat ſwartagtig.

Het Manneken ſiet men meerder dan het Wyfjen: welke men beide hier alleen in de kruidbeminnaars hoven vind. Sy bloeijen in het laatſte van Lente en in't begin van de Somer, waar na de vrugten volgen.

De *wortel* werd meeſt gebruikt, en ſchynt ſlaapmakende te weſen: derhalven ſchryf ik de ſelvige die kragten toe welke men het Bilſemkruid en den *Opium* toeſchryft. Siet myn verhandelinge van d' operatien der geneesmiddelen na, alwaar ik van den *Opium* geſproken heb.

CCCIV.

CCCIV. HOOFDSTUK.

Marrubium, Praſſium, Malrouwe, witte Andoorn.

DE ordinaire *Malrouwe* waſt gemeenlyk wel een voet hoog ofte anderhalf, met veele vierkante ſtruikjes, met een gryſen dons bewaſſen: van onderen tot boven komen veele gryſe, byna rondagtige, gerimpelde, en rontom de kanten een weinig gekerfde *blaadjes*, ſtaande twee en twee tegens malkanderen over, met korte ſteeltjes, ſoodanig dat yder twee paaren altyd kruisgewyſe ſtaan. De bovenſte bladen hebben rontom de ſteel witagtige *bloemtjes*, van maakſel als van de doove netels, dog veel kleinder, waſſende in ſcherpe ſtekende huisjes, waar in daar na een rondagtig en rouw *zaad* gevonden heeft. De *wortel* is ſwart, beſtaande meeſt uit veſelen. Dit gewas heeft een aangename en muſcusagtige reuk.

Sy waſt hier veel in de duinen, ook hier en daar langs de wegen en bouwlanden; ſy draagt het tweede jaar, na dat ſy geſaaid is geweeſt, in de Somer bloemtjes.

De reuk doet blyken, dat ſy van fijne deeltjes is, en hare bitteragtige ſmaak, dat ſy alle de verſtopte ingewanden opent, als lever, milt, longen, enz. daarom is ſy ook dienſtig in de verſtopte moederſiekten, tering, etter en bloedſpuwen, opgeſtopte kraamvloed en maandſtonden. Maar men agt dat ſe de nieren en blaas ſchadelyk is. Daar ſijn wel eenige bereidingen van dit gewas, als Syropen, Conſerven, water, enz. maar het beſte is, daar kookſels van te maken, en te drinken, of die te trekken als de Theé.

Uiter-

Uiterlyk kan men die gebruiken in alle Pappen om eenige geſwellen te doen rypen. Het kookſel daar van dient mede om ſweergaten te ſuiveren. Het ſap kan men uitrooken en tot de voornoemde qualen bewaren.

CCCV. HOOFDSTUK.

Marrubium, Aquaticum, Water Malrouwe, Water Andoren.

HEt waſt wel twee voeten hoog, met verſcheide vierkante ſteelen. De *bladen* zyn twee en twee geplaatſt en kruiswys, als voren, donkergroen, maar grooter, langer, harder, en rontom wat dieper gekorven, als van de vorige, niet hairagtig, (ten zy jong zynde) maar wat gerimpelt ofte gefronſt. De *bloemtjes* zyn rouw, klein, vierbladig, en wit, groeijende uit rouwe bloemhuisjes, ſtaande mede daar de ſteeltjes der bladen uitkomen. De *wortel* is veſelagtig.

Het waſt hier te lande langs de kanten van de Slooten en loopende wateren, en bloeyd de geheele Somer door.

De kragten hier van te beſchryven, ſoude wat onſeker zyn. Men ſegt dat het de huid ſwartagtig maakt: en mede het linnen ſwart verft.

CCCVI. HOOFDSTUK.

Matricaria, Moederkruid, Mater.

HEt geeft uit eene harde en veſelige *wortel* verſcheide tengere, geelgroene, lange, diepgeſne-

ſnedene, en aan de kanten gekorve, redelyk groote *bladen*, te ſamen des Winters op een bosjen waſſende; tuſſchen deſe komen in de Lente verſcheide beblade ronde *ſtruikjes*, in verſcheide takjes gedeelt, van wel anderhalven voet hoog. Op de toppen komen *bloemtjes*, de gemeene Kamille gelyk, binnen in met een geel kruintjen, en rontom met tien twaalf of dertien (onbepaalt in getal) witte blaadjes, zynde aan haar uiterſte eenigſins getand: deſe nu ſteunen op een kleen groen gebladert ſteunſeltjen. In de bloemhoven vind men die tot cieraad met dubbele bloemen, de dubbele Roomſe Kermillen gelyk.

Na het afvallen der witte blaadjes, volgt een langagtig ligtbruin *zaad*, onder de geele bloemknopjes.

De enkelde komt veel van zyn eigen zaad voort in de hoven, ook aan oude muuren, en op ſteenagtige rouwe plaatſen: maar het dubbele in de hoven alleen: ſy bloeijen de meeſte Somer door.

Dit geheele gewas is ſterk van reuk en bitteragtig, onaangenaam van ſmaak, beſtaande daarom uit veele beweeglyke, fyne ſoute en oliagtige deeltjes. Het doet verdunnen en doorſnyden alle lymagtige deelen des bloeds: en werd derhalven meeſt gebruikt in koude en lymige Vrouweſiekten: als in agter gebleven ſtonden, en kraamvloed, nageboorte, enz. onvrugtbaarheid, in waterſugtige ſlymſiekten, vryſterſiekten, langduurige koortſen, hoofdſwymel, ſlaapſiekten, enz.

Ten dien einde maakt men daar af Syropen, water, verdikte Sappen ofte Extracten, fyne olien, kookſels om te drinken, of 't kruid te trekken als Theé; of op wyn te ſetten; of met Brandewyn de kragt uit te halen. Uiterlyk gebruikt men het in

Pap-

Pappen tegen quade geſwellen en ſweergaten, en in ſtovingen op de Moeder, om de baringe te helpen bevorderen. De Vrouwtjes doen het mede onder het ſtruifkruid, en bakken daar koekjes af.

CCCVII. HOOFDSTUK.

Melampyrum, Triticum Nigrum, Triticum Vaccinum, Peers bloemen.

SY waſt regt op anderhalven voet ontrent hoog, ſig in verſcheide takjes verdeelende, met ſpitſe, lange, ſwartagtige en rontom de kanten (beſonderlyk de bovenſte) geſchaarde *bladen*. Op het opperſte komen dikke aaren, met menigte Peerſe *bloemen*, en breedbladige, diepe gekorven blaadjes begroeid, welke na het uitbloeijen groen werden. Hier na volgen breede hauwtjes, blaasgewys, met twee tarwgelykende *zaadjes*, maar wat kleender en ſwarter; de *wortel* is dun en houtagtig.

Men vind het in de koornvelden, en werd met de rogge ofte tarwe te gelyk ryp, en dient de hoornbeeſten tot voedſel.

CCCVIII. HOOFDSTUK.

Melanthium, Koren roſen, Negel bloemen.

DE ſtruik van *Negel bloemen*, is byna twee voeten hoog, zynde rond, hairig en ruig, boven in weinige takken verdeelt: deſe is bewaſſen met lange, ſmalle, ſpitstoeloopende hairige en ruige *bladen*, twee en twee over malkanderen. Op de toppen komen vyfbladige, purpere *bloemen* van groo-

Melanthium Nigellastrum.

groote als de tamme Kriſtus oogen, ſtaande in lange ruige kokertjes, die ſig in vyf ſcherptoeloopende punten verdeelen: in welke daar na veel ſwart *zaad* gevonden werd, waar na dit gewas zyn naam bekomen heeft, en daar om mede *Gith* genaamt is: dit zaad is bitter en hard. De *wortel* is dun.

Men vind het in allerlei ſoort van koornlanden. Sy bloeijen in 't laatſt van Lente, en in 't begin van de Somer.

Het zaad ſchynt uit fyne, ſoute en oliagtige deelen te beſtaan: uiterlyk neemt het alle ſchurft weg, en innerlyk dryft het de ſtonden en dood te wormen. Maar is hier in geen gebruik, het werd mede *Lychnis Segetum major*, *Nigellaſtrum* en *Pſeudomelanthium* genaamt.

CCCIX. HOOFDSTUK.

Melilotus, *Meloten*, *welriekende Klaveren.*

GEmeenlyk waſſen de *Meliloten* dry ofte vier voeten hoog, alhoewel ik die in een Hof wel vier ellen hoog geſien heb. Deſe ſtruik is dun en rond, ſig van onderen tot boven toe in veele zydtakken en ſteelen verdeelende. Deſe werden met veele Klavergewyſe *bladen*, dry en dry by een bewaſſen, dog yder wat langrond, en eenigſins om de randen gekartelt, zynde niet al te groen maar glad. De *bloemtjes* waſſchen op de toppen als aaren veele by een, yder op ſig ſelven is klein, gelykende na de gemeene Klaveren maar bleikgeel, en ſelden wit: waar na ſeer kleine breedagtige donkerkoleurige hauwtjes, met klein bleikgeel *zaad*, volgen. De *wortel* is lang en met eenige veſelen behangen.

Daar werd nog een ſoort met blauwe Paarſe bloemt-

bloemtjes gevonden, dog ſonder reuk. Ook mett geele bloemen en lange hauwtjes, en een met geelee bloemen en ongeſchaarde blaadjes.

D' eerſte met geele en witte bloemtjes, heb ikk veel geſien langs de wegen, Velden, Rivieren em op ſteenagtige plaatſen: welke in de hoven vryy hooger opſchieten. De andere zyn vreemd em werden ſelden geſien, dan by de liefhebbers. Syy bloeijen in de Somer en geven onderwylen haarr zaad.

Dit geheele gewas riekt ſterk als honig, inſonderheid wanneer het droog is, en daarom mogtt men het wel *honig Klaver* noemen. Daar benevens is het wat bitteragtig van ſmaak: hierom is het fynn en doordringende van deelen, en werd meeſt uiterlyk gebruikt in geſwellen, voornamelyk pynelyke; want alſoo haare deeltjes ſeer doordringelykk zyn, maken ſy de ſtilſtaande vogten, die de vlieſenn uitſpanden, aan het loopen, waar door de pynenn geſtilt werden, en de geſwellen verdwynen; ten ſy daar alreeds eenige pypjes en veſeltjes gebroken waren, ſoo doet het geſwel rypen en de etter werd geboren.

Ten deſen einde maakt men daar van de Melilote ſalf, en olie, als mede Pappen en ſtovingen. De kookſels kan men mede tot darmſpuitſels gebruiken tegens de darmpynen.

CCCX. HOOFDSTUK.

Meliſſa, Conſille de grein, Citroenkruid.

DIt gewas ſchiet gemeenlyk ontrent twee voeten hoog op, alhoewel ik het ſelvige wel anderhalf elle hoog geſien heb. Uit hare veſelige wortel ko-

komen vierkante ſteelen, aan welke langronde matig groote *blaadjes*, van onderen tot boven toe groeijen, twee en twee over malkanderen, ſtaande yder op ſijn ſteeltjen; rontom zyn ſy wat ſaagsgewyſe geſchaart, niet bly groen, maar riekt als Citroenen. Om de ſteeltjes van de bladen ſtaan groene bloemkokertjes met kleine witte *bloemtjes*, waar na klein en donkerbruin *zaad* volgt. De *wortel* beſtaat uit veele veſelen.

Men vind het in de kruidhoven, en werd vele ontrent de byekorven geplant, alſo het van de byen ſeer bemind is, daarom werd het mede *Apiaſtrum* ofte *Byenkruid* genaamt, en *Meliſſa* na den honig, en *Citrago* na de citroenagtige reuk. Sy blyft des winters over met de wortel, maar de bladen vergaan, en bloeyt weder in de meeſte ſomer door.

Uit de aangename citroen reuk en ſmaak blykt het dat deſelvige uit fyne oliagtige deeltjes beſtaat, die met een fyn ſout vermengt zyn, en daarom doordringende, en verſterkende. Men gebruikt het daarom veel in ſlymige herſen verſtoppingen, flaauwten, van ſijn ſelven vallen, hartvangen, moederqualen, ſlymige maagſiekten, winden, ſlaapſiekten, ſteken der byen, enz.

Hier van werd een verſterkend water overgehaalt, het zy met of ſonder wyn, als mede een fyne geeſt en een ſyne olie, (alhoewel men daar ſeer weinig van bekoomt, gelyk ik ondervonden heb) het ſap kan men uitdampen tot het dik is. Voorts kan men het koken en drinken, of trekken als Thee: of op wyn ſetten.

CCCXI. HOOFDSTUK.

Melo, Meloen.

SY hebben lange, tengere, rysagtige, rouwe, groene ſtruiken, welke als de komkommers langs d' aarde kruipen. De gedaante der *bladen* is de komkommeren gelyk, maar kleinder, ronder, en rontom minder gehoekt ofte kantig, zyn mede rouw. De *bloemen* zyn mede vyfbladig en geel, ſtaande yder op het beginſel van ſyn vrugt. De *vrugten* dan, ofte de Meloenen, hebben yder haren ſteel, en werden veel grooter dan de komkommers, ook dikker, met een donſigheyd bekleed, voornamelyk de jonge: ſomtyds zyn ſy heel rond, dikwils langwerpig rond; ook worden ſy wel groot, ook blyven ſy wel klein. Ook rieken ſy wel na welriekende appelen, na muſcus, werdende dan muskadel meloenen genaamt, enz. ook werden ſy wel met touw ſoodanig gebonden, dat ſy geribt werden geſien. De buitenſchors is gemeenlyk groen, en het ondergelege vlees ſaffraangeel ofte bleikrood. Het alderbinnenſte merg is gantſch uit den rooden geel, vogtig en ſlymerig, tuſſchen welkers vlieſen een menigte *zaden* leggen, het komkommer zaad ſeer gelyk, maar wat lyviger, en ſoo ſpits niet toeloopende: de *wortel* is matig dik en lang.

Sy werden hier in de liefhebbers hare hoven geſaaid en voortgebragt, onder glaſen bewaart, en dat op helder ſonnen ſtaande plaatſen, want dit gewas is hier te lande teer, en werden de vrugten ſelden ryp, ten zy het heete ſomers zyn, welke men dan in 't eind van de ſomer eerſt op de tafel kan hebben.

Het *zaad* werd alleen onder de geneesmiddelen ge-

gerekend, en gehouden onder de vier groote verkoelende zaden: dan het komt met het komkommer zaad en citrullen zaad over een in deelen en kragten. Het harde merg onder de baſt eet men met ſuiker, ofte met peper, maar dient niet in koude ſlymige lighamen, want het om ſyn losgeweef en ſlymige deelen haaſt verrot, en bederft, daarom is het niet quaad daar wat brood by gegeten, anders verwekken ſy het boort, dat is, braken en afgang met groote flaauwten: ook veroorſaaken ſy winden en buikpynen, enz. Sy konnen mede geconfyt werden, gelyk de citroenen gedaan werden.

CCCXII. HOOFDSTUK.

Mentha, Munt, Kruismunt, enz.

DAar zyn verſcheide ſoorten van *Munt*, zynde d' *eerſte Bruinheilige* geheeten. Deſe heeft vierkante, donkerroode en eenigſins hairagtige ſtruikjes, ſchietende wel twee voeten hoog: alhoewel meeſt ter aarde nedergebogen. Deſe zyn begroent met ronde, rontom gekertelde donkergroene *bladen*, twee en twee tegens malkanderen over. Half wegen de ſtruikjes komen om de ſtruikjes en de blaadjes kleine roodpurpere vierbladige *bloemtjes*, ſtaande yder in ſyn groengetande huisje, waar in daar na klein *zaad* gevonden werd. De *wortel* is dun, met veſelen begroeid, kruipende herwaarts en derwaarts door d' aarde henen, waar uit geduurig nieuwe ſchoten opſchieten.

De *tweede* is de *Kruismunt*, deſe is de voorige van ſtruikjes, bladen, wortelen en reuk ſeer gelyk, maar de bloemtjes waſſchen aarsgewyſe op de toppen.

De *derde* is de *Balſemmunt*, heeft langagtige ſmal-

le, puntige, witte, ſagte, hairige, en geſchaarde *bladen.* De *bloemtjes* komen aarsgewyſe, zynde voorts de tweede gelyk.

De *vierde* is het *Hertekruid* ofte *Hertemunt*, is de derde gelyk, maar is van ſteeltjes en bladen wat kleinder, en de bloemtjes zyn rontom de ſteeltjes geplaatſt kransgewyſe als die van d'eerſte, bleekpaars of purperagtig.

De *vyfde* is de *witte wilde Munt*, deſe heeft lange, vierkante, hairige, gryſe ſtruikjes: de bladeren zyn van onderen en van boven met een gryſe dons bekleed. De bloemtjes groeijen aarsgewyſe.

De *ſeſde* is in alle deelen kleinder, en de bladen zyn eensdeels groen, en eensdeels heel wit.

De *ſevende* werd *Siſymbrium* genaamt, ofte *roode wilde Munt*; deſe is de *Bruinheilige* ſeer gelyk. De *bladen* zyn rond; de ſtruikjes kantig, beide bruinrood. De *bloemtjes* purperagtig en aarsgewyſe geplaatſt: het groeid mede wat hooger op.

Men vindſe veel in de kruidhoven, voornamelyk de twee eerſte; maar d'andere ſiet men veel in de boſſchen en langs de waterkanten, in de duinen, en langs de zaailanden waſſen. Sy bloeijen in de zomer, en haar wortels geven niet alleen affetſels, maar blyven mede des winters over.

Sy verſchelen alle eenigſins in reuk, want d'eene is ſterker en d'andere flaauwer en aangenamer van reuk en ſmaak; hierom beſtaan ſy alle, d'een meer en d'andere minder, uit ſeer fyne oly ſoute deeltjes, welke beweeglyk is, om alle taaije en traagloopende vogten te doen bewegen, en by gevolg vloeybaar te maken: men gebruikt die dan in magen die vol taaije en ſlymige vogten zyn, en daarom dienſtig tegens den hik, braken, walgen, winden, hoofdpyn, hoofdſwymel, belet het vergooren der gyl, ſtilt de darmpynen.

Tot

Tot deſe gebreken werd daarom een water overgehaalt, met welke een fyne olie volgt: en met brandewyn een geeſt; ook een ſyroop, conſerf, balſem, vaſt ſout, olie door weikinge met olivenolie: kookſels, en wynen, wanneer men die op wyn ſet: uiterlyk legt men die wel op de maag en buik tegens de maag en buikpynen: op het voorhoofd tegens de hoofdpyn: op de borſten, op dat de melk niet runne.

CCCXIII. HOOFDSTUK.

Mercurialis, Bingelkruid.

TAm *Bingelkruid* is tweederley, namelyk *manneken* en *wyfken*. De ſtruik van beide waſt wel anderhalve voet ſomtyds hoog, zynde teer, glad en groen, en geleed, zig in eenige takjes verdeelende. Deſe zyn beide begroent met breede langagtige ſpitſe *bladen*, rontom de kanten getant, ſtaande twee en twee aan yder knoopjen, zynde glad, groen en ſappig; de *wortelen* zyn kort met veele veſelen behangen. Tuſſchen de bladen van het manneken komen op korte ſteeltjes de *vrugjes* twee en twee, gelyk het kleefkruid, zynde klein, rond en hairagtig, hebbende yder een klein rond *ſaadjen*. Maar het wyfjen heeft ſyn bloemtjes trosgewyſe ofte aarsgewyſe veele by malkanderen op langer ſteeltjes, zynde het bloeſem uit den groenen wit en moſagtig, maar brengt nog vrugt nog zaad voort.

De *wilde* is de voorige wel gelyk, maar waſt maar een ſpanne of anderhalf hoog, met vierkante, en ongetakte ſtruikjes. De *bladen* groeijen op de ſelfde wyſe uit de leden twee en twee, maar zyn wat blee-

ker, langer en wyder van een ſtaande, en ook grooter; het *zaad* koomt op de ſelfde wyſe als dat van het manneken twee en twee, maar op wat langer ſteeltjes. Men ſegt ook dat 'er van deſe ſoort een wyfjen is, *bloeijende* als dat van het tamme. De *wortel* is veſelagtig hier en ginder voortkruipende. Dit geheele gewas is ſtinkende van reuk: men noemtſe mede *Cynocrambe* en *Braſſica canina.*

Beide tamme vind men in de moes en kruidhoven, maar het wilde in boſſchen en ſchaduwagtige plaatſen. Alle drie bloeijen ſy in de ſomer.

Deſe gewaſſen zyn eenigſins prikkelende en bewegende van deeltjes, daarom maken ſy een losly-vigheid, het kookſel gedronken, ofte het kruid onder warmoes gekookt. Men kookt het kookſel of het ſap met honig tot een ſyroop, om by de afgang verſtrekkende darmſpuitſels te mengen.

CCCXIV. HOOFDSTUK.

Meſpilus, Miſpelboom.

DE ſtam van de gemeene *Meſpilen* waſt niet heel hoog ofte dik, zynde gemeenlyk krom en gedraaid, met harde, taaije en nauwlyks breekbare takken. De *bladen* zyn lang, redelyk ſmal en ſpits toeloopende, vaats groen, die in den herfſt bruinagtig werden. Hier aan komen veele vyfbladige witte *bloemtjes*, ſoo groot als van de Queen, van binnen met eenige draadjes. De *vrugten* zyn ſoo groot als kleine appeltjes, byna rond, met een holle kruin, en met een bruine blaadagtigheid toegedekt; daarſe aan de takken hangt heeft ſy een klein ſteertjen: van buiten zyn ſy alle graauw. Voor dat ſy murw zyn, is het vlees witagtig, ſeer hard, en

ſterk

ſterk wrang. Maar ryp ofte murw zynde, werd dit vlees bruin als het vlees van een rotten appel, het welke dan ſuuragtig ſmaakt en aangenaam; of (dat een beter ſoort is) ſyn zy heel ſoet, ſoo dat ſy ſonder ſuiker dan konnen gebruikt werden. In het midden vind men gemeenlyk vyf harde korlen ofte ſteenen, in welke een wit pitjen is, verſtrekkende voor het *zaad*.

Men vindſe meeſt aan de kanten van de boomgaarden, hangende over de ſlooten. Men ent haar op een hagedoorn, queen, appel, peer, enz. en dan werden de vrugten veel grooter; ſy bloeijen met de appelen en queen in de lente tyd, en de vrugten werden tegens de winter ryp.

De vrugt ſchynt uit tweederlei deeltjes te beſtaan, want als hy onryp is, wringt hy geweldig de mond, en verſtopt de darmen. In tegendeel ryp zynde, ſal hy (ten minſten in veele) de buik week maken. Dan de rype werden alleen voor de nagerigten gehouden; maar d' onrype zyn in de geneeskunde dienſtig, namelyk in te grooten buikloop, en vrouwe vloed, te veel braken, en tegens alle ſaken in welke het ſtoppen plaatſe heeft. Ten dien einde mag men ook de bladen gebruiken. Van deſe onrype vrugten maakt men daarom een ſyroop, en men confyt de ſelvige met ſuiker ofte honig. Ook werden d' onrype op den oven gedroogt, en tot poeder ingegeven. De korlen ofte ſteenen ſegt men tegens het graveel dienſtig te weſen. Het hout is dienſtig om daar yets van te draaijen: en de takken om wandelſtokken te maken.

CCCXV. HOOFDSTUK.

Milium, Geers, Hirs, Milie.

DE *Geers* groeit halmsgewyſe met leden geknoopt, met lange rietagtige *bladen*, beide wat ruig, wel een elle hoog meer ofte min. Op yder opperſte deſer halmen koomt een rietpluim in veele takjes gedeelt, als een beſemtjen, dat om ſyn ſwaarte wat nedergebogen hangt, geel, bruinagtig ofte ſwartagtig van koleur, hier aan groeid klein, hard, ſwart, plat, ſeer effen, blinkend *zaad*, met weinig dunne vliesjes omvangen, en ryp zynde daar ligtelyk uit valt. Dit zaad is wit, geel of ſwart. De *wortel* is veſelagtig, gevende, gelyk de tarw en rog, verſcheide halmen na boven toe.

Het waſt geern op ſandige, ſavelagtige en vogtige landen, en bloeid in de ſomer. Werd beſt in de lente gezaaid.

Het beſtaat uit deeltjes gelyk als het koorn van een matige en ſagte beweginge met veele aardagtige vermengt, waarom het ook matig den buikloop ſtopt, egter is het een goed voedſel want het werd van de vrouwtjes tot een pap gekookt; ook werd daar meel van gemalen, om met water of melk te koken, of koeken en brood te bakken. Het kookſel met water gemaakt doet wel wateren, en dryſt matig het ſweet. Pappen uiterlyk op den buik gelegt, verdryft de buikpyn, en doet wateren. Op geſwellen geplaats, doet ſy ſagjes verdryven en rypen. Het kookſel kan men in alle ſoort van heete koortſen drinken. Men kan daar ſterke wateren van overhalen, gelyk als van ander koorn. Men kan met ſuiker daar Marſepein, Macrons, enz. van bak-

bakken. Soo men in de droogeryen, die ligt door de wormen vermolmen, als mede Citroenen, Orangien, Granaten, enz. met dit zaad overdekt, blyven ſy lange onbedorven.

CCCXVI. HOOFDSTUK.

Millefolium, Geruwe, Duiſendblad.

HEt waſt met verſcheide ſtruiken regt over end, gemeenlyk ontrent de twee voeten hoog, en ſomtyds hooger, en daarom deelen ſy dan in *groot* en *klein*. De ſtruiken zyn rond, hard en veſelagtig: deſe zyn met langwerpige *bladen*, aan beide zyden ſeer diep doorſneden, gelyk als of ſy uit verſcheide blaadjes beſtonden, zynde yder op zyn ſelven wat geſchaart en ſpits toeloopende. Op de top van de ſtruiken en zydtakken komen de *bloemtjes* kroonsgewyſe, zynde wit, purperagtig, of vleiskoleurig, niet aangenaam van reuk, beſtaande uit vyf blaadjes. De *wortelen* zyn veſelagtig herwaarts en derwaarts kruipende.

Men vind ſe meeſt langs de wegen, voornamelyk die met witte bloemtjes, en bloeijen in het begin van de ſomer, alſoo de wortel des winters overblyft; beide willen ſy in de hoven wel aarden.

Het beſtaat uit veele grove en aardagtige deeltjes, met eenige fyne vermengt, zynde min of meer wat bitteragtig van ſmaak. Het werd onder de wondkruiden gerekend, ſoo innerlyk als uiterlyk gebruikt. Het werd dan voorgeſchreven tegens het neusbloeden, bloedgang, te veel maandvloed of kraamvloed, wonden, bloedbraken en bloed op ragchelen der longen, opgeſtopte pis, door geronne bloed, bloedwateren, zaadloop, ſpenen,

witte vloed; en hier toe zyn de kookſels en ſap van de bloemen en bladen dienſtig. Men haalt daar wel een water van over, dat is onnut. Uiterlyk, vryft men de bladen in ſtukken, men ſteekt het tegens het neusbloeden in de neus: of men legt het op de ſpenen. Het ſap druipt men in wonden, om te ſuiveren en te geneſen: of ten dien einde kan men daar ſalven van maken: wonden in de borſt, enz. zynde, of als daar etter in is, dient het kookſel om daar mede te ſpuiten en te ſuiveren en te geneſen. Dit kruid werd mede wel onder warmoes gehakt.

CCCXVII. HOOFDSTUK.

Millefolium Luteum, Millefolium minus, kleine ofte geele Geruwe ofte geel Duiſendblad.

DEſe waſt ontrent een voet hoog. De ſtammetjes en ſteeltjes zyn bewaſſen met kleine langwerpige *blaadjes*, welke aan beiden zyden heel diep en ſyn doorſneden zyn. Op de toppen komen kroontjes met veele geele *bloemtjes*, van maakſel en gedaante als de vorige ſoort. De *wortel* is veſelagtig.

De wortel blyft des Winters over: groeid mede langs de wegen, maar ik heb het ſeer ſelden gevonden: het bloeid met de vorige in de Somer.

De kragten zyn als van de vorige.

Mille Folium Aquaticum

Viola Aquatica.

WATER-DUISEND-BLAD.
WATER-VIOLIEREN.

CCCXVIII. HOOFDSTUK.

Millefolium Aquaticum, Viola Aquatica, Water duiſendblad, Water Violieren.

ALle de ſoorten van duiſendblad zyn aan hare bladen kennelyk genoeg, ryſende met dunne veſelen uit de ſlyk van de Slooten opwaarts tot boven het water. De *bladen* zyn van maakſel verſcheiden. D' *eerſte* heeft korter en haarsgewyſe blaadjes, gelyk als van Venkel byna boven met kroontjes. De *andere* heeft bloemtjes aan de knoopen der bladen. De *derde* is geblaad als de paardeſtaart, met een bloote ſteel, met vyfbladige witte bloemtjes, *Water violen* genaamt, zynde aangenaam van reuk: waar van nog een tweede ſoort is. Nog is'er een *vyfde* met venkelwyſe bladen, hebbende bloem en hoofdjes als van Hanevoet. Een *ſeſde* heeft bladen als van Averuit, hebbende witte bloemtjes, van bloem, hoofdjes en zaad de water Hanevoet gelyk; een ſevende heeft veerwyſe bladen en geaart. En een *achtſte* is gehoornt.

Alle deſe ſoorten waſſen in het water in de Duinen, Rivieren, ſtilſtaande Slooten, Vyvers, enz. en bloeijen in 't laatſt van Lente en voorts de meeſte ſomer door. Van deſe ſoorten heeft men 'er ook die in de Zee groeijen.

Het is van deelen, kragten en gebruik, als dat van Krooſt en Waterlinſen.

CCCXIX. HOOFDSTUK.

Mollugo, Sagtkruid.

DE *kruipende Mollugo* gelykt ſeer na het Kleefkruid, maar is glad en ſagt, geenſins rouw. De *bloemtjes* zyn witagtig, en het *zaad* rouw, de *worteltjes* ſeer veſelagtig; 't en groeit niet opwaarts, ten ſy elders aan leunende.

De *andere* waſt regt *overende:* ſy is anders de vorige gelyk, maar de *blaadjes* zyn wat gladder. De *bloemtjes* wit en ſeer klein; de *wortel* veſelagtig en ſwart.

D' *eerſte* waſt langs de wegen, maar d' andere op rotſige gebergten, en bloeijen in de ſomer.

CCCXX. HOOFDSTUK.

Morſus Diaboli, Succiſa, Duivelsbeet.

TOt de ſoorten van *Scabioſa* behoort de *Duivelsbeet*, ſoo genaamt, om dat de *wortel* van onderen ſchynt afgebeten te zyn (en ſoo ſommige verſieren,) van den Duivel, want ſy is dik en kort, waar uit rontom eenige veſeltjes ſpruiten. Uit de ſelve ſpruiten een of meer ſtammetjes, een voet ofte anderhalf hoog, ſig in weinige takjes verdeelende. De *bladen* zyn redelyk breed en lang, glad, en aan de kanten een weinig geſchaart. Op de toppen der takjes komt een rond bolletjen alleen, waar uit witte ofte blauwpurpere *bloemtjes* komen, waar na het *zaad* volgt.

Men vind het in de duinvaleijen, in boſſchen, heu-

heuveltjes, en ongebouwde velden: en bloeyd in de ſomerſe maanden.

Dit gewas is vry bitter van ſmaak, en daarom ook uit bewegende deeltjes beſtaande. Het komt in kragten veel met de Scabioſe overeen: men gebruikt het in keel geſwellen om te gorgelen, want het maakt de geſwellen dun, en veegt alle de ſlym af: als mede van buiten in maniere van een pap opgelegt: en daarom dienſtig tegens alle andere geſwellen die uit ontſtekinge komen. Men mag het mede innerlyk gebruiken tegens ſware wonden, alſoo het onder de wondkruiden gerekend werd: voorts ſchryft men het ſelvige toe 't gene men van de Scabioſe ſchryft.

CCCXXI. HOOFDSTUK.

Morſus Ranæ, Nymphæa minor, Vorſchenbeet, kleine Plompen.

DIt gewas dryft met ronde *blaadjes* op het water, gelyk de groote Plompen; ſy gelyken wel na de bladen van Mansooren, maar zyn veel kleinder, dunder, en ſomtyds wat na den purperen hellende. Op lange ſteeltjes komen in de ſomer matig kleine, drybladige witte *bloemtjes* voort, in 't midden wat geel, waar van een ſoort wat kleinder valt, en een andere met geheel geele. Deſe haar *wortel* zyn dunne veſelen, in 't water nederwaarts hangende: deſe planten zyn alle aan malkanderen vaſt aan een dikke draad, gelyk de Aardbeſien en Aardveil. Welke ſig ſoodanig voortſetten.

Sy waſſchen veel in ſtilſtaande wateren als Slooten, en *Vorſchenbeet* genaamt, om dat het voortkomt daar veel vorſchen zyn.

Men

Men kan het gebruiken in al het gene de waterlinſen en Fonteinkruid dienſtig is.

CCCXXII. HOOFDSTUK.

Morus Celſi, Moerbeſie boom.

DE *Moerbeſie boom* waſt vry hoog, ſig met veele takken aan alle zyden uitbreidende. De *ſtam* werd redelyk dik, gelyk als een Appelboom, met een rouwe en oneffene *ſchorſe* bekleed, maar de wortelen hebben een geele en bittere. Sy krygt heel laat in de Lente eerſt haar *bladen*, zynde van gedaante en groote als de lindebladen byna, breed, en ſpitstoeloopende, hard, dik, yets wat hairig, rontom een weinig geſchaart, ſuuragtig en wat te ſamentrekkende van ſmaak, ſeer bemind van de zywormen. De *bladen* van de jonge ſcheuten zyn in dry'en gedeelt, gelyk een vygenblad. Sy krygen mede *kattekens* gelyk den Haſelaar. Hier volgen groene beſien met ſeer korte ſteeltjes, deſe werden allenxkens rood, en eindelyk tegens den Herfſt ſwart; van maakſel als een groote braambeſie, beſtaande namelyk uit een menigte kleine by een gedrongen druitjes, die yder een klein korreltjen in ſig hebben. De onrype zyn ſuur, maar de rype ſoet en wynagtig van een ſwart ſap. De *wortelen* verbreiden haar aan alle zyden wyd en zyd, waar uit veele zydſcheuten voortkomen.

De *witte Moerbeſie boom* is de vorige wel gelyk, maar de vrugt is wit, kleinder, laf en ſoet van ſmaak.

Sy komen niet alleen van haar eigen loten voort, maar men ent deſelvige op een Miſpelboom, Queeboom, Caſtanieboom, Appelboom, wilde Peereboom,

boom, Olm en Abeelboom, enz. men vindſe hier beide in de hoven. Sy komen wel laat met hare bladen pronken, maar blyven mede de laatſte in rang der boomen, gevende haar vrugt gemeenlyk in 't laatſte van de ſomer, of in 't begin van den Herfſt.

De onrype Moerbeſien (te weten van de ſwarte, want de witte is in geen gebruik) zyn ſuur en wrang, uit welkers ſap de kruidbereiders een Syroop koken met honig, tegens de keelgeſwellen, het welke ſy onder eenige kookſels mengen, maar myns oordeels ondienſtig. Het ſap kookt men mede tot een gelei. Ook werden ſy qualyk beide in buikloop; rooloop, overvloedige ſtonden, bloedſpuwen, enz. onnoodig en qualyk gebruikt; alſoo ſuur en ſcherpigheden deſe qualen voeden, en der ſelver oorſaak zyn, gelyk ik in myn andere ſchriften verder beweſen heb.

De baſt is bitter, en vringend, voornamelyk des wortels: welke men agt alle ingewands verſtoppingen weg te konnen nemen, en open lyf te maken, maar ik hebbe ſulx niet verſogt.

D' onrype gedroogde Moerbeſien, ſtoppen alle voornoemde vloeden, welkers ſuur, meeſt door het droogen, weg gevlogen is. De rype werden onder de na gerigten op de tafel gediſt, maar moeten niet te veel gegeten werden, ten ſy met brood. Met der ſelver ſap kan men de wyn rood en ſmakelyk maken. Het hout deſes booms is hard en bequaam om te verwerken.

CCCXXIII. HOOFDSTUK.

Muſcus Arboreus, Boom moſch.

DE *Boom moſſen* zyn ſeer verſcheide, ſoo van maakſel als koleuren, gelyk ſulx een yder bekend is. Hoe die geboren werden, daar van kan men myn *Inſtitutie*, en myn *verhandelinge van de Fermentatie*, na ſien. Sommige dan hangen en waſſchen aan de boomen: andere vlidderen aan de baſten. Sy zyn groen, witagtig, geel, hairagtig, ſommige zyn bladsgewyſe als een kruidjen op ſigſelven ſtaande: of ſy ſtaan op een ſteeltjen, boven met een holagtig dekſel, dat *Muſcus Pyxidatus* genaamt is, enz. ſy zyn alle miswaſſchen, en als een ſoort van ſchimmel; in 't kort, daar zyn honderderlei, die men alle niet beſchryven kan ofte een byſondere naam geven. En men vind deſelvige ten allen tyden aan alle ſoorten van boomen, heeſters, en doodhout.

Sy zyn alle grof en aardagtig van deelen, dogd' eene meer dan d' anderen, want yder aart na den boom daar deſelvige opwaſt. In 't kort ſy zyn alle ſtoppende in buikloop en Vrouwevloeden tot een drachme in poeder in gegeven: het ſelvige kan men mede onder de bloedſtempende poeders mengen, die men op de wonden legt, of men ſteekt het in de bloedende neus. De *Muſcus Pyxidatus* rekend *Willis* onder de borſtmiddelen, maar ik kan daar ſoo een geheim niet inſien.

CCCXXIV. HOOFDSTUK.

Muſcus Terreſtris, Aard moſch.

GElyk als de Boom moſch, alſoo zyn de *Aard moſſen* niet min verſcheiden van maakſel en koleuren. Want ſy zyn hairig, ſeer digt, wit, groen, geel of roodagtig, breed en wyd uitgeſpreid, enz. of ſy hebben lange, dunne, en ſomwylen getakte, geelgroene, gins en weder kruipende rankjes, met hairtjes, gelyk als blaadjes van beide begroeid: ſchietende ſomwylen veele takjes van ſig, die alle gelyk als op het plat van d'aarde, met veſeltjes gewortelt zyn: aan welker einden, gelyk als klauwtjes komen, of als aartjes, ſonder bloemtjes, ſonder zaad. Welke ſoorten in groote, koleur, enz. na de verſcheidene plaatſen ſeer veranderen.

Sy waſſen alle op magere, ſchrale en onbebouwde aarden, voornamelyk in de boſſchen en heijen, als mede op ſteenagtige plaatſen: en deſe ſiet men de ganſche ſomer door.

Sy beſtaan uit deelen als de Boom mos, en hebben de ſelfde kragt en gebruik.

CCCXXV. HOOFDSTUK.

Muſcus Pulmonarius, Longe kruid, Longe mos.

DIt is een ſoort van het Steen leverkruid, hier voren beſchreven, is wat dorder, rontom breeder, en ſchelferagtiger ofte ſchubagtiger, de blading is ook grooter en ſeer wyd groeijende, rouw, rimpelig, ſeer digt aan malkander geweven, aan

d'eene zyde groen maar aan d' andere zyde witagtig ofte bleek, eenigsins na een longe van weessel en koleur gelykende.

Het groeid veel op steenagtige plaatsen, ook aan oude eiken en andere boomen.

Het werd gebruikt tegens den hoest, maar ik ben in die meining niet dat het voordeel sal by brengen.

CCCXXVI. HOOFDSTUK.

Muscus Capillaris, Gulden wederdood, hairagtig Mos.

DIt Mos is eerst digt op de grond, als een schimmelagtige hairige *groente:* hier uit rysen in de voortyd eenige hairagtige steeltjes, hebbende gemeenlyk een langagtig bolletjen op het top, krom om hangende, beide bruin van koleur. De worteltjes zyn eenigsins hairagtig. Dese soorten zyn 100 groot als een palm ontrent; maar een ander is kleinder, werdende nauwlyks half soo groot.

Men vind het veel op steenagtige plaatsen, rietdaken, oude muuren, digte en onbebouwe aarde, oude boomen, enz.

Men soude het konnen gebruiken, gelyk als de *Capillus Veneris.*

CCCXXVII. HOOFDSTUK.

Muscus Marinus, Zeemosch.

HEt *eerste* is seer laag, wassende selden hooger dan de breete van twee vingeren, zynde een vergaderinge van veel witagtige, aan een hangende, dunne sagte, aarwys geschikte draadjes.

Het

Het *tweede* heeft ſeer dunne hairwyſe vlegtingen ofte teuren, veeltyds in zydtakjes verdeeld, een ſpanne min ofte meer hoog, ſonder aarwyſe ſchikkingen, ſpruitende als uit eene wortel, waar van veele hairtjes gins en weder uit ſpruiten, de koleur is mede wit.

De *derde* is mede laag, welkers haartjes niet draadagtig maar gelyk als geſnippelde blaadjes, waſſende veele uit eene wortel, verbreidende ſig gins en weder uit, is wat witter dan de voorgaande Moſſen, en gelykende wel na de gemeene Eikemoſch.

Sy waſſen alle aan de klippen, ſteenen, ſchulpen, hout en ſoo voorts, en werden meeſt door een onſtuimige Zee aan de ſtrand gevoert; by welke men veeltyds een ſoorte van Zeevloeijen vind, voornamelyk by de derde.

Sy ſchynen alle te ſamentrekkend en verſtoppend te weſen.

CCCXXVIII. HOOFDSTUK.

Muſcus marinus virens, groene Zeemoſch.

DE *eerſte* heeft ſeer dunne, breede en gekronkelde helder groene bladen, en werd wel na de gelykeniſſe *Zeelatouw* genaamt: men vind 'er geen wortel nog ſteel aan.

De *tweede* heeft ſeer dunne en ſeer ſmalle geſnedene ofte geſnippelde bladeren, een weinig na de Venkel gelykende, maar veel kleinder en korter, helder groen. Deſe ſpruiten uit ronde knobbelige wortelen, die ook ſomtyds met meer knobbeltjes verheven zyn en uitpuilen, bruin ofte ſwartagtig, hebbende veele veſelen van de ſelvige koleur: welke gedroogt zynde heel hol werden, anders hebben

ſy een haaragtig weefſel binnen haar. Men ſouſe voor een ſoorte van *Cyperus* konnen houden.

Men magſe in pappen gebruiken, gelyk als de Krooſt ofte Waterlinſen.

CCCXXIX. HOOFDSTUK.

Myrrhis, Wilde kervel, Spaanſe kervel.

DIt gewas is van gedaante en groote de Scheerling, aangaande de *bladen*, ſeer gelyk: eerſt uitſpruitende, zyn ſy eenigſins met een dunne hairigheid begroeid: de reuk en ſmaak is wat ſterker dan van de gemeene kervel; de koleur mede geelgroen; de ſtruik is geſtreept, knoopagtig, dik, en ſomtyds meer dan dry voeten hoog, verdeelende ſig in verſcheide takken; op de topjes komen kroontjes met kleine, witte, vyfbladige *bloemtjes*, waar na een lang, dik, groot, bruin ofte ſwartagtig *zaad* volgt, de comyn niet ongelyk. De *wortel* is lang, wit, voosagtig, ſoet en eetbaar.

Men vind het hier alleen in de hoven, het bloeyd in Lente, en krygt in de ſomer zyn zaad, en de wortel alleen blyft des ſomers over.

Dit gewas werd in alles gebruikt, daar men de gemeene kervel toe gebruikt.

CCCXXX. HOOFDSTUK.

Myrtus Brabantica, Gale, Gagel, Brabantſe Myrtus.

MEn noemt dit gewas mede *Rhus Myrtifolia Belgica*, *Myrtus Brabantica*, *Chamæleagnus*, enz.

het

het is een klein heeſtertjen van wel twee voeten hoog, hebbende veele harde bruine rysjes. De *blaadjes* zyn breedagtig lang, hard, uit den geelgroenen, niet in gedaante, maar in reuk (die wel ſoo ſterk is) met de *Myrtus* over een komende. Tuſſchen de rysjes, daar de blaadjes aanwaſſen, komen andere dunne ſteeltjes te voorſchyn, met veele kleine aartjes, eerſt van kleine geele *bloemtjes*, maar daar na van veel kantige, rouwe en ontrent haar toppen doornagtige zaadjes, als lange trosjes of druifjes in een gedrongen, vergadert. Ryp zynde is het bitter, en met een geel, oliagtig ſap vervult. De *wortel* is taay en buigſaam.

In Nederland heb ik het op veenagtige waterige plaatſen gevonden. Het bloeyd in 't laatſt van Lente, en geeft in de ſomer zyn zaad: blyft des winters mede groen.

De reuk bewyſt genoeg, dat dit gewas, en voornamelyk de vettigheid der zaden, uit fyne en werkelyke deelen beſtaat, want het bier daar mede gebrouwen, maakt yemand ſeer haaſt dronken, voornamelyk, ſoo het belegen bier is. In de kaſſen gelegt bewaart de kleederen, enz. voor de motten. In de wyn gedaan, doet die een aangename geur krygen. Men kan het in pappen gebruiken, gelyk als den alſem, enz. tegens beginnende verſtervingen.

CCCXXXI. HOOFDSTUK.

Napellus, Thora, gemeene blauwe Wolfs wortel, Munkskapjes.

DE *ſtruik* ryſt wel dry en vier voeten hoog, begroent met bruin groene *bladen*, die van onderen wat bleiker zyn, grooter dan van de Hanevoet,

tot de ſteel toe diep geſneden, en yder deel diep doorhakkelt. Ontrent het midden deſes ſtruiks, (die nog wel eenige zydtakjes krygt) beginnen de *bloemen* tot den top toe, d' eene voor en d' andere na, ſchoon blauw, van gedaante als een openſtaande helmtjen: beſtaande uit vyf blaadjes, zynde het bovenſte het grootſte, gemaakt als een hol helmtjen ofte kapjen; de twee andere die wat kleinder zyn bedekken de zyden, en de twee laatſte die veel kleinder zyn, hangen wat nederwaarts af: in 't midden heeft men eenige hairagtige draadjes, waar uit ſig twee kromme priemtjes laten ſien, wanneer het kapjen opgeligt werd.

Na de bloemen komen de *zaadhuisjes* ofte zaadkoorntjes, regt tegens malkanderen over ſtaande, loopende yder ſpits na boven toe en aldaar wat agter om gebogen, in welke in 't eind van de ſomer ſwarte en kantige *zaden* gevonden werden. De *wortel* is langwerpig, dik, na een raapjen wat gelykende (waar van de naam komt, want *Napus* is een ſoort van raapjes) dog wat kleinder: van buiten ſwart, maar van binnen witagtig, en veeltyds dubbeld, voornamelyk in de hoven.

Alhier werd het tot cieraad alleen in de bloemhoven geſien, bloeijende in het laatſte van Lente en in 't begin van de ſomer.

Dit ganſche gewas ſchynt uit deelen te beſtaan, welke het weeffel van ons bloed en verdere ſappen gans verſchikt, en by gevolg, als alle vergiften, ganſch ſtrydig is, voornamelyk de zenuwvogten, want daar volgen trekkingen, hoofdſwymel, enz. maar het is evenwel te denken, myns oordeels, dat alle kruiden, zaden, wortelen, enz. die voor vergiftig gehouden werden, nogtans wel groot nut konden by brengen, wanneer men daar ſeer weinig van ingaf, gelyk men van den *Opium*, braak-

en

Narcissus.

NARCISSE. WITTE TYDELOOS.

en buikſuiverende middelen doet, die mede vergift konden zyn, wanneer men die te veel gebruikte. Maar niemant derft het ondernemen zyn eigenlands kruiden te beproeven, maar halen alſoo vergiftige liever uit vreemde landen.

CCCXXXII. HOOFDSTUK.

Napus, Bunias, Stek rape, Paryſſe rape.

DIt gewas is de andere rapen (waar van hier na) van gewas ganſchelyk gelyk, alleen dat de wortel niet plat is, maar lang en dik, en dat wit of geel.

Sy werden alhier op verſcheide akkers geſaaid, maar in Zeeland heb ik die nooit geſien. Hier van is nog een wilde ſoort, welke meer om haar zaad geſaaid werd, dan om de wortel.

De kragten zyn, als die van de platte rapen. Uit het zaad van beide werd olie geperſt: die men in de lamp kan branden; koeken mede bakken, zeep koken; en ſwavelbalſem maken, en tegens de gebrandheid gebruiken.

CCCXXXIII. HOOFDSTUK.

Narciſſus, Narciſſe, witte Tydeloos.

DAar zyn verſcheide ſoorten van *Narciſſen*. De *eerſte* heeft in 't midden een purper kroontjen, en daarom genaamt *Narciſſus Medio Purpureus*. De *bladen* zyn groen en lang, gelyk de Hyacinthen byna, ryſende uit het midden deſer een regte, groene gehoekte bladelooſe ſteel, een ſpanne ofte an-

derhalf hoog; op wiens top, uit een velagtig vliesjes een ſesbladige *bloem*, ſomtyds wel twee bloemen te voorſchyn komen, matig groot en aangenaam van reuk, hebbende in 't midden een kelkjen, nopjen of kroontjen, dat heel rond is, purperagtig om de rand, hebbende in 't midden korte draadjes met geele nopjes: van agteren is de bloem aan zyn onryp *zaadhuisjen* gevoegt, het welke, als de bloeme afvalt, hoekig werd, en ryp zynde, is het met ſwart *zaad* vervult. De *wortel* is peersgewys, als een kleine ajuin, van onderen met veſelen, vermenigvuldigende ſig met affetſels.

Deſe ſoorten zyn dryderlei van bloeijen; de grootſte bloeijen, tuſſchen beide, nog vroeg nog laat: maar van de kleinſte heeft men ſommige heel vroeg, en ſommige heel laat.

De *tweede* is in 't midden geel, heeft wat langer, en breeder *bladen* die ſoo groen niet zyn: hebbende op haar ſteel dry ofte vier *bloemen:* voorts d' andere gelyk.

De *derde* heeft alleen breeder en langer *bladen*, hebbende op een ſteel vier of vyf witte, ſesbladige *bloemtjes*, veel kleinder dan de vorige, in 't midden geel, en de kelk wat hooger uitpuilende. De bol ofte wortel is als voren.

De *vierde* is de derde gelyk, maar de bladen en de kelk zyn wit.

De *vyfde* ſoort is de voorgaande wel gelyk, maar vertoont ſig met een dubbelde bloem.

Alle deſe vind men alhier alleen in de voortyd, als een cieraad, in de bloemhoven.

De wortel beſtaat uit doordringelyke en ſcherpe deeltjes. Men gebruikt ſe op zenuw en peeswonden; beneemt ſproeten, ſy doet geſwellen rypen; ingenomen doet braken. Men kanſe voorts gebruiken, als de bollen van witte Lelien.

CCCXXXIV.

CCCXXXIV. HOOFDSTUK.

Narciſſus Juncifolius, Bulbus Vomitorius, Jonquillen, geele Narciſſen met biesagtige bladen, Braakwortel.

DEſe hebben lange, ſmalle, dikke, en ſomtyds byna ronde, effene, kaale, taaije, buigſame *bladen*, de bieſen byna gelyk. Tuſſchen vier ofte vyf deſer bladen komen een ofte twee ſteelen, hebbende op haar top dry, vier ofte vyf *bloemen*, welriekende, van maakſel als de vorige Narciſſen, maar kleinder en geheel geel. De *wortel* is als de vorige.

De *tweede* is alleen lager, en kleinder van bloem; hebbende ook minder bloemen, ook zyn de bladen, als de vorige ſoo kantig niet.

Deſe waſſchen beide in de bloemhoven, en bloeijen in de Lente.

De wortel is van deelen en kragten als de vorige Narciſſen.

CCCXXXV. HOOFDSTUK.

Narciſſus Luteus Sylveſtris, Pſeudonarciſſus, geele Tydelooſen, geele Sprokkel bloemen, Paarſe lelien.

DE *bladen* zyn als van de vorige witte Narciſſen, maar wat korter en kleinder: de ſteel in een ſpanne hoog met een geele *bloem*, de vorige Narcis gelyk, maar heeft een lange kelk in 't midden, mede geel, t' eenemaal ſonder reuk: daar na volgen

langronde zaadbolletjes, met bruin *zaad.* De *wortel* is als de witte Narcis.

Deſe bloem ſiet men mede veel bladig ofte dubbeld.

Men vindſe hier alleen in de bloemhoven, en bloeijen in Lente tegens Paaſchen, en daarom van de gemeene man *Paas lelien* genaamt.

Sy konnen mede gebruikt werden als de witte tydelooſen.

CCCXXXVI. HOOFDSTUK.

Naſturtium Hortenſe, Tuinkers, Sterkers.

DE *Hofkerſe* heeft ſmalle, geklove en geſnippelde *blaadjes*; de *ſtruik* is rond, waſſende wel twee voeten hoog, die ſig boven in verſcheide takjes deilt, zynde met de ſelfde blaadjes, dog minder geſnippelt, begroent. Langs het bovenſte der takjes komen kleine, vierbladige witte *bloemtjes*, waar na kleine breede en rondagtige zaadhuisjes volgen, waar in langwerpig rond en roodagtig *zaad* voortkomt: het welk, nat zynde een lym van ſig geeft, zynde twee in een tesjen, geſcheiden door een middenſchot. De *wortel* is dun en veſelig, hier van is nog een ſoorte met gekronkelde bladen. Dit zaad aan d' aarde bevolen, geeft de ganſche Lente, Somer en Herfſt ſeer haaſt zyn groente, welke tot ſpyſe over zalade als anders gebruikt werd, en werd in de Moeshoven gevonden.

Dit geheele gewas is vlug, fyn en doordringend van deeltjes en bytend op de tong: zynde een voornaam middel in ſlymige ſcheurbuikige lighamen, want het maakt de ſlym beweeglyk en dun, en doet wateren, verwekt ſtonden: dryft de ſlym uit de

maag.

maag. Het *zaad* is tot het voornoemde niet alleen dienſtig, maar ook goed in de kinderpokjes gebruikt, en tegens de longſiekten. Van dit gewas maakt men ten dien einde kookſel van groene en niet van drooge, alſoo die zyn kragt quyt is. Ook genuttigd men de eerſt uit komende kerſe des ogtens op gebotert brood: en over ſalade. Men kan daar mede een geeſt uit overhalen, gelyk uit lepelbladen.

CCCXXXVII. HOOFDSTUK.

Naſturtium Hyemale, Barbarea, Cardamum Hybernum, Winterkerſe, Steenkruid.

DE *bladen* zyn de gemeene rapen ſeer na gelyk maar glad en geenſins rouw: heeft een regte dog geſtreepte ſtruik van anderhalven voet hoog, ſig boven in eenige takjes verdeelende: langs deſe takjes en ſteeltjes groeijen veele vierbladige geele *bloemtjes*; waar na ook veele zaadkokertjes volgen, vol van klein roſagtig *zaad*. De *wortel* is redelyk dik en lang, en wat getakt.

Het blyſt de geheele winter over groen, en men vind het langs de wegen en in de weijen: bloeyd in 't laatſt van Lente en in 't begin van de ſomer.

De ſmaak is tuſſchen de moſtert en kerſe, en beſtaat by gevolg uit deſelfde ſoort van beweeglyke deeltjes, dienende voor al in ſlymige ſcheurbuiken gebruikt te werden, als mede om wel te doen wateren, tegens graveel, verſtopte ſtonden, enz. waar van men van het groene kruid bequame kookſels kan maken: en ook met of ſonder brandewyn een geeſt uit overhalen.

CCCXXXVIII.

CCCXXXVIII. HOOFDSTUK.

Naſturtium Sylveſtre, Thlaſpi, Wilde kerſe, Boere kerſe, Viſſel kruid, Beſſem kruid.

IN Holland, Zeeland, Vriesland, enz. heb ik dryderlei vernomen. De grootſte, heeft lange breedagtige *bladen*, niet ſpits, maar rond uitloopende, aan de kanten min of meer gekerft, ofte liever als uitgeſneden. De ſtruikjes zyn rond en waſſen een voet min of meer hoog, ſig in eenige takjes verdeelende, langs deſelvige komen witte vierbladige, kleine *bloemtjes*. Waar na platte ronde ſchildekens ofte *zaadblaasjes* volgen, die aan de bovenſte zyde een weinig ingekeept zyn: hier in legt klein, rond en donkerbruin *zaad*, zynde ſeer ſcherp en wat lookagtig van ſmaak. De *wortel* is dun.

De *middelſoort* heeft kleender *bladen*, die voor ſpitstoeloopen, omhelſende haren ſtruik ofte takjes met twee ſpitſe agter uitſetſels, ſy zyn ook niet ofte weinig geſchaart. Het ſtruikjen is rond en taay, een voet hoog ontrent, langs welker takjes kleine vierbladige witte *bloemtjes* komen, gevolgt van zaadhuisjes als de vorige, dog veel kleinder, waar in men ſeer klein, en ſcherp bytend *zaad* vind. De *wortel* is klein en veſelagtig.

De *kleinſte* is het eigentlyke *Beſſem kruid*, heeft ſeer dunne rysjes ofte ſtruikjes, waſſende een ſpanne hoog min of meer, hebbende ſeer veele zydtakjes; waar aan ſeer kleine, langwerpige, en ſpitstoeloopende *blaadjes* zyn. De *bloemtjes* en *zaadhuisjes* zyn mede de ſelfde, maar alles uitnemende klein, de wortel is dun en veſelagtig.

Men

Men vindie hier alle langs de wegen, dyken, en onbebouwde plaatſen, voornamelyk het kleinſte. Sy bloeijen de heele zomer door, gevende onderwylen haar ryp zaad.

Dit gewas beſtaat uit fyne, ſcherpe en beweeglyke ſout deeltjes, het welk uit de ſcherpe bytinge blykt. Men kan de ſelve dan gebruiken daar men de kerſe en de moſtaart in gebruikt.

CCCXXXIX. HOOFDSTUK.

Naſturtium Aquaticum Majus, Waterkers.

DE *ſtruik* is lang, dik, hol en geſtreept, met veele langagtige *bladen* begroent, die weder in verſcheide andere langronde heldergroene blaadjes gedeilt zyn: langs de toppen der takjes komen kleine, witte, vierbladige *bloemtjes*, yder op zyn ſteeltjen, dog digte by een; daar na volgen langagtige zaadkokertjes met klein geel *zaad*. De *wortel* heeft menigte lange veſelen tot op de grond van het water toe.

Het groeyd in de ſlooten en andere wateren, en bloeyd de meeſte ſomer door.

Sy is in reuk en ſmaak met de kerſe ſeer over eenkomende, beſtaande daarom mede uit een vlug, fyn en doordringend ſout: hier om werd het byſonderlyk in ſcheurbuykige, graveelige, en ſlymige koude lighamen met veel voordeel gebruikt. Men maakt daar van kookſels, die men dagelyks gebruikt; een ſalade om des avonds te eten, of des ogtens met gebotert brood; of een geeſt om druppels gewyſe in wyn of bier in te nemen.

CCCXL. HOOFDSTUK.

Naſturtium Aquaticum minus, Flos cuculi, Koekoeks bloem, kleine Waterkers.

DE *Koekoeks bloem* krygt in 't begin, veele ſteeltjes met rondagtige *blaadjes*, tuſſchen deſe komen een ofte meer ſtruikjes, een voet min of meer hoog, deſe pronken met verſcheide lange blaadjes, welke weder in dertien, vyftien, enz. langronde *blaadjes* tot de middel ſteel toe verdeelt zyn. Langs het bovenſte der takjes komen matig groote witagtige, dunne bleik lyfverwige ofte ligt purperagtige vierbladige *bloemtjes*, met eenige draadjes en nopjes in 't midden, deſe bloemtjes vind men ook dubbeld, hier na komen de zaadhuisjes met ſeer klein *zaad*. De *wortel* is uit veſelen beſtaande.

Men vind het hier meeſt in natte beemden, maar ſoo ſeer niet in het water als de vorige: en bloeyd in de Lente, is niet onaangenaam van reuk.

Dit gewas is van deeltjes, kragten en gebruik als de Waterkers.

CCCXLI. HOOFDSTUK.

Naſturtium Indicum, Viola Indica Scandens, Ooſt Indiſche Kerſe, Ooſt Indiſche klimmende Viole.

DEſe is tweederlei, *groot* en *klein*, en nergens anders van haar maakſel in verſcheiden. Sy heeft (ik ſpreek van de groote) een ronde, dun-

ne

ne ligtgroene ſtruik, met veele zydtakken, zynde veele ellen lang, en daarom leid men haar over Tuinhuisjes, ſtaketſels, ofte yets anders daar deſelve aan klimmen kan. Hier aan waſſchen menigte *bladen* op lange ſteeltjes, die onder in 't midden van de blaadjes vaſt is, gelyk men in het navelkruid beſpeurt. Sy zyn aangenaam groen, van het midden tot den omtrek toe met witte adertjes aardig door loopen, van onderen zyn deſe bladen bleiker. Sy zyn rond, dog hebben gemeenlyk vyf keepjes, ſoo dat ſy eigentlyk niet volkomen hoepelrond zyn: de groote beſlaat de palm van een hand, dog daar zynder ook kleinder: ſy zyn ook ſappig, teer en dun. De *bloem* is van een aardig maakſel, beſtaande uit dry groote, en dry kleindere blaadjes, geel van koleur, en van binnen ſchoonrood, van buiten is het geel met wat groen gemengt: agter aan de bloemen hangt een heel lang geel en hol hoorntjen, in 't kort, het gelykt van maakſel een ſeer groote ridderſpoor: deſe bloemtes rieken als een viool, en komen in overvloed ſeer cierlyk aan hare ſteelen. Men vindſe ook met bleekgeele bloemen, hier na volgen groote oneffene groene en matig harde *zaden*, gemeenlyk dry en dry op een ſteeltjen aan malkanderen gevoegt. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Men vindſe hier alleen in de bloemhoven, waſſende weelderig alle jaren van nieuw zaad af, en bloeid de ganſche ſomer door tot diep in den Herfſt.

Al is 't ſake dat ſy in de geneeskunde in geen gebruik is, ſoo mag men ſe voorſchryven, in alle het gene daar men de gemeene Kerſe in gebruikt, alſoo deſelvige van ſmaak en deeltjes daar mede ſeer over een komt.

CCCXLII.

CCCXLII. HOOFDSTUK.

Nepeta, Cattaria, Mentha Cattaria, Nipte, Kattekruid.

DE ſtruik is vierkantig, eenigſins ruig en twee: of derde halve voet hoog, ſig in verſcheide takken verdeelende: hier aan komen breede, ſpitstoeloopende, een weinig lange, aan de kanten ſaagsgewys getande, ſagte, donſige *bladen*, yder op zyn ſteeltjen. De gedaante der *bloemtjes* zyn als die van hondsdraf, dog van koleur uit den bleekgeel en witagtig, waſſende eensdeels rontom de ſteeltjes digt by een, en anderdeels komen ſy op het bovenſte aarsgewyſe, ſtaande yder in zyn groen kokertjen, waar na bruinagtig *zaad* volgt. De *wortel* is niet heel dik, met veſelen behangen, gins en weder kruipende.

Een andere ſoort verſcheelt hier weinig van, maar de bladen zyn langer en ſmalder, en wat groender: de bloemtjes zyn bleekrood, ofte wat purperagtig bleekblauw, met purpere ſtippeltjes.

Wanneer ſy beide eerſt uitſchieten, zyn hare blaadjes purperagtig, de wortel blyft des winters over. Men vind het hier in de moeshoven, bloeid in de ſomer, en is in Lente, ſomer, en tot diep in den Herfſt toe groen.

D' eerſte in de gemeenſte maar ſoo ſterk niet van reuk en ſmaak als de tweede. Het beſtaat uit een vlug, ſcherp, doordringend oliagtig ſout, dat uit de reuk en ſmaak blykt. Het is dienſtig in alle koude ſlymerige ſiekten, want door zyne beweeglykheid doorſnyd het alle taaye vogten der maag, gedarm-

darmten, en die voorts in onſe ſappen zyn: het verdryft de koorts, verwekt de ſtonden, en trage kraamvloed, het ondoet het geronne bloed, als ymand mogt gevallen hebben, enz. Wanneer men de kookſels tot ſweetens toe dikmaals drinkt: de bladen en bloemen kan men mede op wyn of brandewyn ſetten, om des ogtens ofte des avonds te gebruiken. Men maakt hier van een olie met olivenolie tegens de ſcheurſels. Hier uit kan mede een water, geeſt en fyne olie overgehaalt werden.

CCCXLIII. HOOFDSTUK.

Nigella, Melanthium, Narduszaad, Nigelle, bloemtjes in 't Haar, Gith.

DE *gemeene* ofte *tamme* waſt regt overende, met ronde, dunne, teere, groene ſtruikjes, ſomtyds anderhalve ſpanne hoog, verdeelende ſig in verſcheide takjes. De *bladeren* zyn wel redelyk groot, maar in kleine, dunne, ſmalle ſnippelen doorſneden, daar de ſtruikjes van onderen tot boven toe mede pronken. Op yder top komen matig groot, vyfbladig witte *bloemtjes*, met veele draadjes in 't midden, en eenige grootere, die boven de kleine uitſteken: waar na kantige *zaadbolletjes* volgen, met verſcheide vliesjes van malkanderen geſcheiden; deſe ſteken boven uit, gemeenlyk met vyf hoorntjes: hier in vind men ſeer ſwart, welriekend, welſmakend, kantig en oneffen *zaad*. De *wortel* is veſelagtig.

De *wilde* heeft gevoorde ofte geſtreepte ſtruikjes, met witter, teederder en fynder geſnede *bladen* dan de tamme. De *bloemtjes* zyn als van de tamme, maar heel ligt blauw na het afvallen laten ſy geen

hoofdjes ofte zaadbolletjes na, maar gemeenlyk vyf hoorntjes, mede met ſwart *zaad* als te voren, maar met weinig reuk. De *wortel* is veſelagtig.

De *derde* is de *Nigella Damaſcina*, waſt met veele ſtruikjes en takjes, die wel anderhalven voet ſomwylen hoog groeijen. De *bladen* zyn ſoo dungeſneden als de venkel, en hard. De *bloemtjes* zyn vyfbladig, en ligtblauw; zynde de vorige gelyk, alleen dat ſy rontom met de fyne geſnippelde blading omringt zyn, en daarom van de gemeene man *bloemtjes in 't Hair* genaamt. Deſe afvallende, ſiet men byna kantige zaadblaasjes, geladen met *zaad* als dat van d' eerſte ofte tamme: dan heeft weinig reuk. De *wortel* is veſelagtig.

Alle deſe ſoorten vind men hier alleen in de bloemhoven, en bloeijen in 't begin van de ſomer, komende alle jaren van nieuw zaad voort.

De zaden hier van, beſonderlyk van de wel riekenſte, beſtaan uit een vlugge, fyne olie, welkers deeltjes beweeglyk en werkelyk zyn. Het werd gebruikt tegens de ſlymige longqualen, en om de qualſters uit te ragchelen, om de melk te vermeerderen, pis en ſtonden te verwekken. Is dienſtig in veele gaande en komende koortſen; ſet het geronne bloed af, als ymand gevallen heeft: verdryft winden, en verdryft de ſlym der mage.

Dit zaad dan kan men in poeder innemen; in water koken, trekken als Thée, op wyn of brandewyn ſetten, of met deſelvige daar een geeſt uithalen: uit het geſtoote zaad perſt men mede een olie. Het zaad doet men in kruidmutsjes, neuspoeders en ſnofwaters.

CCCXLIV.

Noli me tangere, Herba Impatiens.

KRUIDJE ROERT MY NIET.
SPRING-KRUID.

CCCXLIV. HOOFDSTUK.

Noli me tangere, Herba impatiens, kruidjen roert my niet, Springkruid.

DE ſtruik is rond, geknoopt en regt, hebbende veele zydtakken, rigt ſig veeltyds meer dan anderhalven voet hoog op; is bewaſſen met breede, ſpitstoeloopende, geſchaarde, teere, dunne, ſappige, bleekgroene *bladen*, ſtaande yder aan zyn ſteeltjen; op de toppen, en ontrent de bovenſte bladen waſſen geele *bloemtjes* van haar eigen ſteeltjes afhangende, zynde hol, van voren breed, en van agteren ſpitstoeloopende, als met een omgekromt hoorntjen, gelykende na een delphyntjen; hier na volgen, kleine, lange, ronde, *zaadkokertes*, welke ryp zynde, en even aangeraakt, terſtond open ſpringen, en haar *zaad* laten vallen: de *wortel* is veſelagtig.

Alle jaren koomt het nieuw zaad weelderig voort ſoo in 't wild als in de tuinen, daar het om zyn aardigheid nog gedult werd. Het bloeid in 't begin van de ſomer. Men noemt het ook *Balſamina Lutea* en *Perſicaria Siliquoſa*.

Men houd dit kruid voor ſchadelyk, en daarom ſchynt het in geen gebruik te weſen.

CCCXLV. HOOFDSTUK.

Nummularia, Penningkruid.

Penningkruid heeft verſcheide, langs der aarden kruipende dunne rankjes, hebbende aan beide

zyden, twee en twee over malkanderen op ſeer korte ſteeltjes hare ronde, dog een weinig langwerpige *blaadjes*, van middel lyn, als een dubbelde ſtuiver, ofte brabantſe enkelde ſtuiver, dog van groote onder malkanderen verſchelende, ſterk groen van koleur en ſappig: aan den oorſprong der blaadjes heeft men geele vyfbladige *bloemtjes*, ſtersgewys, hebbende yder een vyfbladig groen ſteunſel, ſtaande elk op zyn ſteeltjen, hier na volgen de zaadhoofjes met klein *zaad*. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Men vind het langs de gragten, ſlooten, en waterige weijen, het bloeyd in de voortyd, en voorts de meeſte ſomer door, blyvende des winters over. Het werd van ſommige mede *Centum Morbia* genaamt.

Het beſtaat uit grove te ſamen trekkende deeltjes, en werd voornamelyk onder de wondkruiden gerekent, als mede in de buikloop, rooloop, te veel ſtonden of kraamvloed, ſcheurbuik, darmbreuken, enz. tot het innerlyk gebruik moet men het ſap in nemen, of daar kookſels van bereiden. Maar om uiterlyk te gebruiken, kan men met oliven olie daar een olie van koken; of het ſap uitdampen en onder ſalven mengen.

CCCXLVI. HOOFDSTUK.

Nymphæa, Nenuphar, Plompen, Meerbladen, Water roſen.

DE *Plompen* zyn groot en klein, beide wit en geel. D' eerſte witte groote hebben groote, breede, en byna heel ronde *bladen*, dryvende boven op het water, en ſoo haren ſteel niet lang genoeg is, dryven ſy daar onder: van boven zyn ſy kaal,

kaal, glad, en effen: van onderen ſiet men verſcheide daar door loopende ribben, die alle te ſamen op lange, ronde, gladde, vooſe en doorgate ſteelen van haar wortel opwaarts komen. Van de ſelvige wortel komen mede ſtelen, op welkers top een groote witte *bloem* koomt, wat langwerpig, beſtaande uit breedagtige ſpitſe bladen, hebbende in 't midden geele draadjes: de buitenſte bladen zyn groenagtig. Na de bloemen ſiet men ronde bolletjes, waar in redelyk groot, bruingeel en blinkend *zaad* gevonden werd. De *wortelen* zyn ſeer groot, lang, dik, voos, geknoopt, knobbelagtig, van buiten bemorſt, en van binnen geel, met eenige veſelen behangen, welke uit de ſlyk los geraakt zynde, op het water dryven.

De *tweede groote Plompen* zyn geel. De *bladen* zyn als van de witte, maar wat langwerpiger. De ſteelen zyn wel deſelfde, maar kantig en gehoekt. Brengt geele vyfbladige *bloemen* voort, yder op zyn beſonderen ſteel, zynde niet dubbel als de witte. In 't midden van de ſelvige koomt een rondagtig zaadhoofdjen, boven ſpits ofte eng, een kruikjen ofte fleſjen byna gelyk, hebbende veele geele veſelen rontom ſig. Het *zaad* is als van de witte, dog wat grooter. De *wortelen* zyn als van de vorige.

De *eerſte kleine* heeft een dikagtige en byna geknoopte *wortel* met veele hier en ginder verſpreide en in de grond vaſt gewortelde veſelen, waar uit verſcheide ſteelen, ſoo voor de bladen, als voor de bloemen voortkomen. De *bladen* zyn breed en byna heel rond, glad, effen, blinkende, kaal, dryvende mede op het water de groote van een palme van een hand. De *bloemtjes* komen veele uit een geblade ſteel by malkanderen, zynde klein en geel, bloeijende d' eene na d' andere, waar na kleine zaadhoofdjes ofte kruikjes volgen.

De *tweede kleine* heeft *witte bloemtjes* ronde *bladen*, en *vrugten* als kappers, met heel klein *zaad*.

Sy waſſen alle in 't water, voornamelyk in rivieren en gragten, en bloeijen in 't laatſt van Lente en in den Somer.

De groote witte bloemen, zaad en haar wortel is in 't gebruik, dog ſelden. Men maakt van de bloemen een olie, dog ik kan daar weinig in ſien. De wortel alleen, alſoo die gedroogt zynde, uit veele aardagtige deeltjes beſtaat, is dienſtig om alle vloeden te ſtoppen in poeder ingenomen: anders ſie ik in dit gewas ſeer weinig heils.

CCCXLVII. HOOFDSTUK.

Olus Album, Veldſala, Koornſala, Vettekous, Vet.

MEn noemt het mede *Valeriana Campeſtris inodora major*, en *Phu minimum Alterum*. Deſe *Veldkroppen* waſſen een ſpanne hoog; de *blaadjes* zyn langwerpig rond, helder groen, van gedaante byna als de eerſt uitkomende Latouw, dog wat ſmalder en langer opſchietende, heeft het een dun, kantig, met twee of dry leedjes, verdeelende ſig in eenige takjes; uit elk leedjen ofte knoopjen komen twee tegens over malkanderen ſtaande *blaadjes*, langer en ſmalder dan d' onderſte. Op den top van yder takjen komen ſeer kleine witte *bloemtjes*, veele by een, als een kroontjen: waar na een aſchgrauw *zaad* volgt. De *wortel* is klein en veſelagtig.

Het groeid in de moeshoven, en koornlanden, het welke tegens in de Herfſt geſaaid werd, om in de winter voor ſalade op tafel te ſetten, zynde niet onaangenaam, en als ſonder ſmaak.

CCCXLVIII.

CCCXLVIII. HOOFDSTUK.

Ononis, Anonis, Areſta Bovis, Reſta Bovis, Prangwortel, Stalkruid.

DIt gewas heeft dunne, taaye, buigſame en houtagtige rysjes een voet hoog, hebbende verſcheide leedjes ofte knoopjes, ſig in eenige zydtakjes verdeelende, gewapent met verſcheide ſtekende harde doornen, alhoewel dat 'er een ſoort is ſonder doornen: hier aan komen kleine, langwerpige, wat ſpitstoeloopende, en rontom eenigſins geſchaarde, donkergroene *blaadjes*. Langs de ſteeltjes en tuſſchen de blaadjes, komen *bloemtjes* die van de peulen gelyk, gemeenelyk bleikpurper verwig, ſelden heel wit, en nog ſeldender geel. Na deſe volgen kleine peultjes, met breede, platte *ertjes*. De *wortel* is lang taay en hard, langs d' aarde gins en weder ſig uitſtrekkende.

Men vind het in de Bouwlanden, en Graslanden, dat de ploeger niet geern ſiet, alſoo de ploeg door des ſelfs hardigheid tegen gehouden werd: de wortel blyft des winters over: in de Lente ſpruiten ſy weder uit, en geven in de ſomer bloemtjes.

De wortel is meeſt in 't gebruik, en beſtaat uit eenige beweeglyke deeltjes, met ſalpeterigheid vermengt: daarom is deſelvige afvegende, verdunnende, pis en graveel dryvende, geelſugtigheid weg nemende, verſtopte ingewanden ontſtoppende. Om het ſelvige tot gebruik te brengen, is het beſt de wortelen in kookſels te gebruiken: en dagelyks te drinken, gelyk men Thée doet. De andere bereidſelen zyn meeſt onnut.

CCCXLIX. HOOFDSTUK.

Ophioglossum, Lancea Christi, Adderstonge, Speerkruid.

DIt gewas heeft maar een breed en langwerpig *blad*, glad en lyvig, spitstoeloopende: uit wiens struikjen ofte schoot een dun regt opstaande *priemtjen*, matig dik en spitstoeloopende te voorschyn komt, geel van koleur, scherp, hard en saagsgewyse gekartelt: en dit komt dikmaals dubbelt te voorschyn. Uit de voren van dit addergelyke tongetjen komt een meelagtigheid als het ryp is, dat een zaad schynt te wesen: dit gewas is soetagtig en papagtig van smaak. De *wortel* is uit eenige dikagtige veselen bestaande, wat bitter en scherp van smaak.

Men vind het in de duinvaleijen, en poelagtige landen. Het spruit in de Lente uit d' aarde, maar na de braakmaand siet men het niet meer.

Het werd voor een wondkruid gehouden: dog de kragten zyn my onbekend, aangesien het niet in gebruik is.

CCCL. HOOFDSTUK.

Origanum, Orego en groove Majolein.

DE *gemeene* ofte *Spaanse Orego* heeft ronde struikjes dikmaals wel van twee voeten hoog, somtyds wat purperagtig, verbreidende sig in verscheide takjes: heeft breede, wat langwerpige en spitstoeloopende *blaadjes*, staande twee en twee over mal-

malkanderen, bleikgroen van koleur. Op de toppen der takjes, komen ſchubagtige aartjes, tuſſchen welke kleine witte *bloemtjes* te voorſchyn komen. Het *zaad* is bruingeel, en heel klein. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Een ander ſoorte werd *Onitis* genaamt, wiens *bladen* witter, en byna den Hyſop gelykende zyn: het *zaad* heeft als ſommige byeen gevoegde ſchubbetjes, ofte als kleine beſien.

Een *derde* noemt men *wilde Orego* ofte *grove Majolein*: des ſelfs ſtruikjes zyn rond en ruig, wel een voet hoog, ſig boven in verſcheide takjes deilende. De *blaadjes* zyn breed en langwerpig ſpitstoeloopende, twee en twee over malkanderen ſtaande. Op de toppen komen hoofdjes of bolletjes met bleikpurpere en ſomtyds witte *bloemtjes*, hebbende veele fyne veſeltjes. Het *zaad* is klein en roodagtig. De *wortel* is hard, lang en houtagtig, des winters over blyvende.

De *Engelſe* waſt wel ſoo laag, hebbende kleinder, groender en gladder *bladen*. Haar *bloembolletjes* zyn ſmalder en meer in een gedrongen, waar uit kleine purpere *bloemtjes* komen, gevolgt van een klein zaad. De *wortel* is dun en hard.

Alle deſe ſoorten waſſen hier alleen in de kruidhoven, en bloeijen de meeſte ſomer door.

Alle hebben ſy een aangename reuk en ſmaak, voornamelyk de Spaanſe ofte Candiſe, welke uit veel zoute en oliagtige deeltjes, en by gevolg beweeglyke deeltjes beſtaat. Men gebruikt dit gewas dan, voornamelyk de opperſte topjes, tegens alle de verſtopte ingewanden, hoeſt, moeijelyk ademen, geelſugt: vermeerdert de melk in de borſten, doorſnyd de ſlym, verdryft winden, enz. de topjes van de Spaanſe kan men drinken gelyk de Thée: is aangenaam van reuk en koleur, en men

merkt door de ſmaak een fyn vlugt ſout. Men kan hier mede een water van overhalen, om voor de kinderen te gebruiken onder haar pap, tegens de winden en buikpynen: te gelyk krygt men dan een fyne olie, welke in de ſlapen des hoofds geſtreken, en met een wolletjen in de holle tanden geſtoken de tandpyne doet over gaan: men kan ſe mede op wyn ofte brandewyn ſetten en nuttigen die: ook kan men daar een geeſt uit maken. Van het ganſche kruid maakt men baden tegens verlamde, ofte verkrompe leden.

De Spaanſe werd mede op de tafel gebruikt over geſtoofde Viſch, Kaviaart, Anchovis, enz.

CCCLI. HOOFDSTUK.

Ornithogalum, Veldajuin.

DE eerſte heeft veele ſmalle, lange *bladen*, ſoo breed als van de Saffraan, tuſſchen deſelvige komt een ronde, groene, effene ſteel, van een ſpanne hoog, die ſig boven in verſcheide takjes, kransgewyſe verdeelt, hebbende yder op zyn topjen een ſesbladig *bloemtjen*, van binnen wit, maar van buiten grasgroen byna: deſe ſluiten ſig des nagts, en des daags, ten ſy dat de ſonne ſchynt. Daar na volgen ronde, lankwerpige ſesribbige *zaadbolletjes*. De *wortel* is een witte bolle, die ſig met zydbolletjes vermeerdert, hebbende van onderen een bosjen veſelen. Sy zyn van binnen ſlymig met weinig ſcherpigheid.

De *groote* is deſe gelyk, maar in alles grooter. De *bladen* zyn lang en ſmal als een Hyacint, de ſteel is groen, effen, glad, en onbeblaad, ſomtyds wel anderhalven voet hoog, verdeelt ſig boven, als de

vori-

vorige in verſcheide takjes, krygende yder op zyn top een ſesbladige *bloem* ofte lelitjen, hebbende in 't midden een rood gehoekt hoofdjen, met eenige draadjes verciert. Waar na kantige *zaadbolletjes* volgen. De *wortel* is als de vorige.

De *derde* is de *geele Veldajuin*, zynde d' eerſte ofte kleine ſeer gelyk, heeft gemeenlyk maar twee *bladen*, ſmal en de Porrei ſeer gelyk. Tuſſchen deſe komt een korte, ronde, teere, dunne ſteel, van een ſpanne hoog. Op de top komen mede eenige takjes, hebbende yder op zyn topjen een ſesbladig, uit den groenen geel *bloemtjen*, ſtersgewyſe gemaakt, hebbende in het midden eenige veſeltjes met nopjes. Onder den oorſprong deſer bloemtakjes, zyn ook ſomtyds eenige lange blaadjes. Hier na volgen dryhoekige *zaadhuisjes*. De *wortel* is als de vorige, hebbende min ofte meer ſmaak na den Ajuin.

De *vierde* is de *Veldajuin van Narbonne*, is van de vorige ſoorten vry wat verſchelende. Het heeft lange dunne *bladen*, ſmalder als de vorige. De ſteel is tenger en ligtbrekende, ſomtyds wel twee voeten hoog. Langs het opperſte des ſteels ſiet men veele ſesbladige *bloemtjes*, ſtaande ſtersgewyſe yder op zyn eigen ſteeltjen, van binnen wit, maar van buiten graskoleurig. Daar na volgen dryhoekige *zaadhuisjes*. De *wortel* mede gelykende na een kleinen Ajuin.

Behalven dat men d' eerſte hier en daar in 't wild ſiet, ſoo vind men nogtans alle deſe ſoorten in de bloemhoven tot cieraad, en bloeijen alle in de voorſyd, d' een wat vroeger en d' andere wat later.

Ik mein dat des ſelfs deeltjes, werkinge en gebruik met de witte lelie bollen ſullen overeen komen.

CCCLII.

CCCLII. HOOFDSTUK.

Ornithopodium, Pes Avis, Vogelvoet.

HEt eerſte ſpruit met veel kleine, dunne, teere ſteeltjes uit d'aarde, leggende op de grond neder. De *blaadjes* zyn ſeer klein, dun, teer, wat rondagtig, veele aan beide zyden van een ſteeltjen ſtaande. Op de topjes en tuſſchen de blaadjes komen kleine, geele *bloemtjes*, trosgewyſe, waar na kleine, dunne, lankwerpige geknoopte *peultjes* volgen, zynde als in leedjes gedeelt: zynde aan het eind wat omgekromt, waar in ſes of ſeven ſeer kleine ronde *erwtjes* zyn, van groote als moſtert *zaad*. Het *worteltje* is langagtig met eenige veſeltjes behangen.

Een *tweede* ſoort heeft wat grooter *blaadjes*. De *bloemtjes* bleekrood, en troswys geſchikt: waar na kleine, dunne, en gekromde *peultjes* volgen, gemaakt als de vorige, maar grooter, dog niet in ledekens gedeilt.

Men vind de ſelvige in de bouwlanden en zaailanden: ſy bloeijen in 't begin van de ſomer.

Het dient alleen voor een goed voedſel van paarden en hoornbeeſten.

CCCLIII. HOOFDSTUK.

Ornus, Fraxinus Sylveſtris, Haver eſſche, Qualſter, Lyſter beſien.

DEſe waſt ſomtyds vry hoog, maar op platte en effene velden, geplaatſt blyft die ſeer laag: gely-

ken-

kende eenigſins na de Eſſchenboom; daar waſſchen gemeenlyk dertien *bladen* aan eene middelribbe, matig groot, yder is wat breed en lang, ſpitstoeloopende, en om de rand zaagsgewyſe getand, bleekgroen van koleur, ſagt, en min of meer gehaart: het hout is niet ſeer weeragtig ofte gekronkelt als de eſſche, maar hooger van koleur, en wel ſoo hard. De *bloemtjes* komen trosgewyſe veel by een, zyn vyfbladig, wit, en aangenaam van reuk, hebbende eenige veſeltjes met nopjes in 't midden. Daar na volgen eerſt groene *beſien*, die daar na met heele troſſen ſchoon menirood werden, cierlyk om te ſien, niet aangenaam van ſmaak.

Men ſiet ſe hier om de kanten van de Hofſteden en Boomgaarden tot cieraad geplant. Sy bloeijen in de Lente, en de beſien zyn in den Herfſt ryp.

De beſien werden gebruikt om lyſters, ſneppen, enz. te vangen.

CCCLIV. HOOFDSTUK.

Orobus, Cicer Sativum, Tamme ofte ronde Cicers, Erwten.

SY krygen uit een dun *worteltjen* verſcheide harde ſteeltjes, ſig ombuigende na de aarde. De *blaadjes* zyn de Linſen gelyk, klein, ſmal, en langwerpig, met haar agtien, twintig meer of min aan beide zyden van een middelribbig ſteeltjen geplaatſt, welke op het end als een klawiertjen ſonder blad uitloopt, de *bloemtjes* zyn klein en wit, van gedaante d' andere peulvrugten gelyk, ſtaande yder op zyn ſteeltjen wat omgebogen. Daar na volgen langwerpige, ronde, lyvige en uitpuilende peultjes, die de vorm der erwtjes, van buiten onderſcheiden,

ver-

vertoonen. Deſe *erwtjes* zyn witagtig, na den gelen trekkende, dry ofte vier in een peultjen, meeſt rond, met een puntig uitſteekſeltjen, ſy zyn ſeer klein: van ſmaak de erwten gelyk.

Men ſaaid ſe hier in de kruidhoven, en bloeijen in 't begin van de ſomer.

Sy konnen gegeten werden om ſagten afgang te maken, en om wel te doen wateren.

CCCLV. HOOFDSTUK.

Oſturtium, Imperatoria; Herba Gerardi, Meeſter wortel; Geraartskruid, Sevenblad, Flerecynkruid.

DEn *Oſturtium* heeft groote en breede *bladen*, zynde yder in dry'en gedeelt, en yder derde nog in eenige langwerpige, geſchaarde en puntig toeloopende bladen. De ſtruik waſt dikwyls wel twee voeten hoog, van onderen wat roodagtig, geknoopt, en niet ſeer dik. Op het opperſte komen kranſen met veele kleine witte *bloemtjes*. Het *zaad* is byna dat van den dil gelyk, zynde dun, plat en breed. De *wortelen* zyn redelyk dik, gins en weder kruipende, en des winters over blyvende, waar uit in de Lente veele nieuwe ſcheuten komen. Dit geheele gewas is ſterk van reuk en ſmaak.

Een tweede ſoort noemt men *wilde*, als mede *Geraadskruid*. Deſe is de voorgaande in *bladen*, enz. ſeer gelyk, maar is wat kleinder en lager; zyn *wortel* ſoodanig voortſettende, dat het voor een onkruid ſtrekt, konnende naulyks uitgeroeit werden. Ook is het wat onaangenamer van reuk en ſmaak.

D' eerſte ofte tamme vind men hier alleen in de kruidhoven, en bloeid in de Somer. Maar de wil-

de

HAGE-DOORN.

de ſiet men, tegen zyn dank, in de hoven: waſt veel aan bolwerken, ſchuttingen, en graſige plaatſen: bloeid mede in de ſomer.

De *wortel* van de tamme is alleen in gebruik, hebbende een fyn oliagtig en doordringd ſout in ſig: hier om doet het ſweeten en is onder de voornaamſte tegengiften in de peſt, enz. te rekenen. Is dienſtig in alle ſlymige ſiekten, in longqualen, verſlymde maagſappen, winden, waterſugt, vryſterſiekten, lammigheden, geduirige ſlaperigheden, buikpynen, langduurige koortſen, tegens d' agterblyvende ſtonden, enz. men kan deſe wortel trekken als Thée. Ook kan men haar op wyn of brandewyn ſetten, en daar ſomwyls een lepel vol van gebruiken: men kan daar een water van overhalen, en te gelyk een fyne olie. En uit het over gebleevene in de ketel, kan men een ſweet extract maken; uiterlyk gebruikt men het op alle geſwellen, en keel ontſtekingen, om te gorgelen: ook mag men van dit gewas pappen en ſtovingen maken tegens de verſtervingen der leden, jigt, voet en hand euvel. Het poeder onder ſalven gemengt, doet de ſplinters uitvallen. De wortel gekauwt dient tegen de tandpyn; maar nog beter is de fyne olie in of aan de tand gedaan.

De Geeraartswortel is mede van de ſelfde kragten, maar ſelden in gebruik.

CCCLVI. HOOFDSTUK.

Oxyacantha, Spina Acuta, Hagedoorn.

DE *gemeenſte* groeid, als een Heeſter ſomtyds vry laag, krom en ſlim, gebogen, gevlogten en gedraaid; ſomtyds werd die redelyk hoog en dik, als

als een andere boom, waar toe de oefeninge veel kan doen. De *ſtam* is dik met een bruin grauwe ſchors bekleed: des ſelfs *hout* is wit en hard; de takken hebben houte harde lange ſtekende doornen. De *bladen* zyn matig breed en lang, hard, groen, glad, blinkende, rontom diep geſneden, vallende alle winters af. De *bloemtjes* komen in Meimaand veele by een als kroontjes, vyfbladig, de Kerſebloemen gelyk, maar wat kleinder, wit en vyfbladig, in 't midden met eenige veſelen ofte draadjes. Somtyds zyn deſe bloemtjes min of meer lyfverwig: ſy hebben een ſeer aangename reuk, waar na groene *beſien* volgen, die eindelyk menirood werden, hangende met heele trosjes by malkanderen, ſoet van ſmaak, dog ſmets, van binnen zyn eenige harde *ſteentjes:* op haar onderſte hebben ſy een kruintjen, gelyk als of het een klein miſpeltjen verbeelde. De *wortel* waſt diep met veele takken.

Hier van is nog een ſoort met ſmalder en langer *bladen*, en de beſien zyn Saffraangeel, wat na den roſſen ofte roodagtigen hellende; ſelden werd ditt gewas ſoo hoog als een boom.

Sy groeijen aan de dyken, wallen, wegen en heiningen. Maar de tweede ofte kleine, vind men alleen by de kruidbeminnaars. In Lente geven ſy haar bladen en bloemen, en in 't laatſte van de ſomer zyn de beſien ryp.

De beſien zyn middelmatig grof van deelen, met eenige ſagte fynigheid gemengt: de bladeren zyn veel grover van deeltjes, beide bequaam om alle vloeden eenigſins te ſtoppen. Deſe beſien werden van de kinderen gegeten en van veelderlei gevogelte bemind. De laag waſſende dient om digte hagen ofte heiningen te maken, tot afſcheidſels: en dat daar ſoo ligt geen quaadwillig volk, honden, enz. kan doorkruipen. Van de lange doorntakken

maakt

maakt men wandelſtokken; de kromme takken dienen om peulvrugten aan te leiden, de kleine doorntakjes legt men op het geſaaide, om katten en ander ongedierte af te weeren, en men ſteektſe in de hollen der mollen, om haar te dooden en te verdryven. Het hout is dienſtig om daar veelderlei werk van te draaijen.

CCCLVII. HOOFDSTUK.

Paonia, Peonibloem.

DE *Peoni Manneken* genaamt, heeft roodagtige takken en ſteelen: de *bladen* die daar aan groeijen zyn groot, breed, zynde weder deſelvige ten minſten in vyf, ſeven ofte negen, andere breede, lange en by na ſpits toelopende bladen gedeelt, hangende alle aan eene middelſteel, ſy zyn glad, groen, en ſomtyds byſonderlyk in den Herfſt vry rood; op het bovenſte van de ſtruiken komen groene knoppen, yder een alleen op zyn ſelven, welke opengaande komen daar heele groote ſchoone, hoogroode, en ſomtyds witte ofte gemengelde baſtertkoleurige *bloemen:* in welkers midden veele draadjes en nopjes van deſelve verf zyn: na het afvallen der bloemen, volgen daar ruige en hairige *hauwen*, welke ryp zynde en open gaande is het beſet met rondagtige ſwarte *zaden*, van groote als een erwt, welkers ſchille afgeligt zynde, vind men een wit zaad; tuſſchen deſe vind men nog andere, dog onrype, en geen zaad in hebbende, maar ſchoon ſcharlaken rood en blinkende van koleur, ſeer cierlyk om te ſien. De *wortelen* zyn lang, dik, ſomtyds in twe'en gedeelt of dry'en, van buiten ſwart, en van binnen wit, diep in d' aarde ſinkende.

Het *Wyfjen* is tweederlei: welkers *eerſte* ſoort dee ſtruik niet heel rood is: de *bladen* zyn ſonder veell orders te houden gedeelt, zynde yder wat ſmaldern als van het Manneken, van boven groender en vam onderen witagtiger: de *bloemen* zyn van maakſel em koleur mede de ſelfde: ſomtyds ganſch dubbel em wel uit twee hondert blaadjes min of meer beſtaan-de. De zaadhuisjes en *zaad* zyn mede al het ſelfde;; maar de dubbelde brengen ſelden ofte geen zaad voort: de zaadhuisjes zyn gemeenlyk als twee om-gekromde hoorntjes, beide tegens malkanderem over ſtaande. De *wortel*, daar de ſtruik uit voort-komt, is een knobbel, aan welke veele andere knob-belagtige ofte klieragtige knobbelen hangen, diee wederom van verſcheide andere, die alle aan dunnee veſelen aan malkanderen hangen, vaſt zyn.

Een *tweede* ſoort van 't Wyfjen, geeft middem ongeſchikte bladen, uit den groenen witagtiger;; maar van onderen wat witter. De *bloemen* zyn klein-der en veeltyds bleekrood. De *wortel* is mede klier-agtig, dog dunder en langer.

Alle deſe ſoorten vind men hier alleen in de bloemhoven, die in de Lente tot een cieraad die-nen: het zaad werd in de ſomer ryp.

De wortel, zaad en bloemen beſtaan uit grove em fyne deelen, beide door de ſmaak blykſaam: em van deſe ſoorten werd alleen het Mannetjen ge-bruikt. Deſe nu werden gemeenlyk gebruikt te-gens de ſtuipen, vallende ſiekten, en andere zenuw-en hoofdqualen, maar ik hebbe de uitwerkſels daarr nooit van vernomen. Sy maken van de bloemem en wortelen een onnut water. Van de bloemem een Syroop, Conſerf, Extract, Sout. Van het zaad maken ſy poeders, of ſy rygen die als kralen om den hals, of ſy hangen de wortel aan den hals, en meer andere onnoodigheden.

CCCLVIII. HOOFDSTUK.

Panicum, *Panik koorn.*

HEt *Panik koorn* waſt met verſcheide halmen, gelyk de Geers, zynde van binnen vol en lyvig; heeft verſcheide knoopen, werdende allenxkens ſpitſer; onder elke knoop is een lang *blad*, gelyk dat van Geers, maar ſcherper, rouwer en breeder. De *aare* is langwerpig, dik en ſeer vaſt geſloten, beſtaande uit een menigte granen, zynde door de ſwaarte eenigſins omgebogen. De *granen* zyn rond, hard, blinkende, omringt met velletjes ofte huisjes, wat geelagtig van koleur, de Geers niet ongelyk, maar wat kleinder. De *wortel* is veſelagtig.

Het waſt op ſandige bouwlanden en werd in de Lente geſaait, krygende in de ſomer zyn koorn.

Men kookt het met melk, gelyk de Geers, of met water, en geeft geen quaad voedſel, alſoo het vol meel is: ſtoppende den overvloedigen afgang. Van het meel werd ook brood, Marſepein, Makarons, enz. gebakken.

CCCLIX. HOOFDSTUK.

Papaver Sativum, *tammen Heul*, *Mankop.*

DE tamme *witte Heul* heeft lange, breede, gladde, rontom geſchaarde, blauwgroene en ſappige *bladen*, uit welkers ribben, gebroken zynde, een wit ſap vloeid. De ſtruik is regt en rond, dry, vier of meer voeten ſomtyds hoog, zynde overhands met bladen verciert. Op het bovenſte komt

een omgebogen groene knop, welke ſig allenxkens opregt, open gaat en een witte vierbladige vry groote *bloeme* vertoont, die ook ſomtyds als een frangie geſnippelt zyn, hebbende in het midden veele draadjes en nopjes. Deſe afgevallen zynde vertoont ſig een ronde *zaadbolle*, boven op met een geribde kruin voorſien. Deſe werd allenxkens grooter en wat langrond. Van binnen zyn veele afſcheidſels ofte ribben, gaande van beneden na boven toe, tuſſchen welke een menigte klein, wit en rond *zaad* beſloten is. De *wortel* is matig dik, nederwaarts in de aarde ſchietende.

De *tweede tamme* is een *ſwarten Heul*, verſchelende alleen van de witte, dat de zaadbol niet langagtig werd, maar rond blyft: de *bloeme* ſchoon bruinrood, en het *zaad* ſwartagtig.

Deſe *derde* is de twee gans gelyk, maar is in alles veel kleinder. De *bloem* is bleik paars, na den blauwen hellende. De zaadhoofdjes rond, maar het *zaad* ryp zynde, komen onder de zyden van het kruintjen verſcheide gaatjes, dat in de vorige ſoo niet geſchied, waar door het zaad komt uit te vallen.

Een *vierde* ſoorte krygt groote dubbele bloemen, zynde d' eerſte en tweede anders gelyk: deſer *bloembladen* zyn aan de kanten ſeer diep geſnippelt, voornamelyk de binnenſte, ſeer cierlyk te ſien. De koleuren zyn verſcheiden als ligtrood, hoogrood, wit, ligt en hoog purper, ofte het rood is met wit doorſtreept en gemengelt. Haar zaadbollen gaan mede open als de vierde: het *zaad* is in ſommige wit, en in ſommige bruin, ligtelyk na de koleur der bloemen, ſig veranderende.

De twee eerſte werden op akkers geſaaid, om de bollen te vergaderen tot de geneeskunde. De derde vind men wel langs de wegen en in de zaailanden,

den, in het wild. Maar de laatſte werd voor cieraad in de bloemhoven geſaaid; ſy bloeijen in de ſomer, en het zaad ryp zynde, vergaat de plant. Uit een zaadbol van de dubbele Heul, komen verſcheide koleuren voort. Merkt dat een zaadjen wederom wel 320000. ſaden in een jaar kan voortbrengen.

Alle deſe ſoorten van Heul verſchelen van den *Opium* (die mede een ſap is van een uitlandſen Heul) alleen met trappen; ſiet hier van breeder in myn *verhandelinge van d' operatie der Medicamenten.* Uit alle de ſoorten van den Heul perſt men het ſap, dat men uitdampt, en *Meconium* noemt, waar van tien, twaalf en meer greinen, ſoo veel doen als een grein van den *Opium.* Het zaad van de witte, als mede de bollen daar van, zyn meeſt in gebruik: een ofte twee bollen met het zaad werd in ſoete melk gekookt en in gegeven, die gene welke niet ſlapen konnen, om grooten hoeſt te ſtillen, heesheid, buikloop, te veel maandvloed, enz. merkt dat men dit de kinderen na haar jaren en kragten ſoo veel niet moet geven, maar na gelegentheid verminderen. Het zaad doet men wel alleen in de melk ofte andere kookſels om te drinken: of men ſtoot het klein met Amandelen, enz. en men maakt met gerſte water daar een melk uit, dat men voor de voornoemde qualen gebruikt. Uit dit gewas haalt men een water over, maar onnut. Ook werden daar Syropen van gemaakt, van verſcheide benamingen en mengſels. Uit het zaad werd een ſoete olie geperſt, om uiterlyk te gebruiken, om pynen te ſtillen, en ſlaap te verwekken, wanneer men die om het hoofd ſtrykt. De verſche bladen geſtooten, en op pynelyke geſwellen gelegt, verdryft de pyn en doet de geſwellen verdwynen.

CCCLX. HOOFDSTUK.

Papaver Erraticum, Papaver Rhæas, wilden heul, kolle bloemen, kanker bloemen, rooden heul.

DEſe *grooter* ſoort heeft donkergroender, hairiger en ruiger ſtruik en bladen als de tamme. De *bladen* zyn kleinder, en aan beide zyden diep geſneden, gelyk de Rakette; op het opperſte zyn eenige takjes ofte ſteeltjes, hebbende yder een ſchoonroode, vierbladige *bloem*, in het midden is een rond hoofdjen, waar uit veele ſwarte veſelen ſig laten ſien: de bloem afgevallen zynde, ſiet men een langwerpig, klein mankopjen ofte *zaadhuisjen*, van maakſel anders met de tamme overeen komende, welke ryp zynde, veel klein en ſwart *zaad* binnen in ſig heeft. De *wortel* is dun en langagtig.

De *kleine* heeft geen geſnippelde bladen, maar alleen rontom geſchaart, anders de vorige gelyk.

Beide vind men haar meeſt tuſſchen het koorn, en langs de wegen der bouwlanden, cierlyk om te ſien: en bloeijen in 't laatſte van Lente en in 't begin des ſomers.

Deſe ſoort komt met de tamme in maakſel van deeltjes en kragten vry wel over een, want ſy doet mede eenigſins ſlaap maken en pyn ſtillen, gelyk den *Opium*. Men gebruiktſe in zydewee, heete koortſen, borſtqualen, neusbloeden. De bloemen dan kan men koken het ſy droog of ongedroogt, ofte trekken als Thée, en drinken de ſelve: men kanſe mede met wyn of brandewyn uit trekken. Het kookſel dampt men mede uit tot een Extract. Men maakt'er mede een Syroop van en een

Con-

Papaver erraticum, Papaver Rhœas.

VILDEN-HEUL. KOLLE-BLOEMEN.
KANKER-BLOEMEN. ROODEN-HEUL.

Conſerf. Deſe bloemen zyn mede goed om wyn rood te maken, of een *Aqua Vitæ* een ſchoone koleur te geven.

CCCLXI. HOOFDSTUK.

Parietaria, Glaskruid, Muurkruid.

HEt waſt regt op, ſomtyds wel anderhalven voet hoog: de ſtruikjes zyn rond, teer, doorſchynig, bruinrood, ofte uit den groenenrood, en eenigſins ruig. De *bladen* waſſchen overhands, zynde rouw, hairig, breedagtig, ſcherp toeloopende, redelyk groot, ſtroefgroen, hebbende yder een ſteel. De *bloemtjes* zyn ſeer klein, waſſende veele by een tuſſchen de bladen aan de ſteel: waar na een ſeer klein, ſwart, en rouw *zaad* volgt, dat de voor by gaande aan de kleederen kleeft, de *wortel* is veeltyds roodagtig en in verſcheide dunne veſelen verdeelt.

Het waſt niet alleen aan oude Stadsmuuren, waar van het *Muurkruid* genaamt werd, maar het waſt weelderig in de kruidhoven: de wortel blyft des winters over, ſpruit in de Lente weder uit, waar na de bloemtjes en het zaad volgen.

De bladen zyn alleen in 't gebruik, beſtaande uit eenige afvagende Salpeterdeeltjes, met weinige gomagtige gemengt en gebonden. Selden werd het innerlyk gebruikt, edog het kan dienſtig zyn in alle het gene daar men de kaasjesbladen in gebruikt, ſoo innerlyk als uiterlyk: alhoewel het meeſt in darmſpuitſels voorgeſchreven werd, en pappen op geſwellen, om te doen rypen.

CCCLXII. HOOFDSTUK.

Paſtinaca Saliva, en Sylveſtris, tamme en wilde Paſtinaken.

DIt gewas werd qualyk van 't gemeene volk *Pinkſternakels* genaamt, alſoo dit gewas mett geen Pinxſter gemeenſchap heeft. De *tamme* ofte *eetbare Paſtinaken*, hebben groote lange en breede *bladen*, welke yder weder in vyf, ſeven, elf, enz. andere bladen, tot de middel ribbe toe gedeilt, zynde yder in 't byſonder langrond, rontom geſchaart, en wel twee vingeren breed, geelgroen van koleur, en gevreven zynde wat ſterk van reuk, en deſe begroenen, ſonder eenige geſchikte order te houden, een redelyk dikke holle regt opſtaande ſtruik; ryſende veeltyds wel twee ellen hoog; heeft veel ſtrepen en leden. Op de toppen der takken komen kroontjes, het Juffrouwmark byna gelyk, met kleene geele *bloemtjes*. Daar na volgen de *zaden*, die ligtbruin, ofte geel zyn, breed, plat en rond, gelyk als dat van de Lavas. De *wortel* waſt diep nederwaarts in d'aarde, van buiten en binnen wit, ſoet, mals en geurig van ſmaak.

De wilde verſcheelt alleen dat de wortel dunder, harder en houtagtig is, en tot het nuttigen onbequaam.

Sy bloeijen beide in de ſomer, en konnen hare wortelen des winters over blyven, om goed zaad voort te teelen: en deſe vind men alleenig in de moeshoven. Maar de wilde vind men genoegſaam langs de wegen.

Dit geheele gewas is fyn van deelen, beſtaande uit een vlugge ſpeceriagtige olie en fyn ſout. In

't ge-

't gebruik is het zaad met de wortel, beide doen ſy wel wateren en dryven de maandvloed; zyn dienſtig in longqualen en vervorderen de melk in de borſten, alſoo ſy door hare fyn deeltjes, de gylmakinge verbeteren: ſy verdryven de winden, voornamelyk het zaad. De bladeren kan men uiterlyk in pappen doen, om de geſwellen te doen verdryven ofte te doen rypen, en dient mede tegens de beginnende verſtervinge. De wortelen zyn dienſtig tot ſpyſe, en geven een goed voedſel, het ſy op wat wyſe die toe bereid werden.

CCCLXIII. HOOFDSTUK.

Paſtinaka Sativa Tenuifolia Lutea, en Rubra, geele Peen, geele wortelen, en Karoten.

DE *geele Peen* hebben groote uitgeſpreide, donkergroene *bladen*, maar wederom in een groote menigte kleine, dunne blaadjes gedeelt, en getand, de Peterſelie byna gelyk. Tuſſchen de ſelvige ryſt een vry hoogen, regten, hairagtigen, hollen, en ronden ſtruik, mede met voorſchreve bladen pronkende. Op de toppen der takjes heeft men kroontjes met ſeer kleine witte *bloemtjes* van blaadjes, ongelyk van groote: waar na een matig groot, dog rouw en hairig *zaad* komt te volgen, dat van *Daucus* niet ſeer ongelyk. De *wortelen* zyn dikwyls anderhalve ſpanne lang, van buiten en van binnen geel, waar van ſommige hooggeel, andere bleikgeel zyn, ja ſomtyds geheel wit, gelyk als ik die in Zeeland menigmaals genut heb. Ook zyn ſommige heel ſpitstoeloopende, en andere zyn ſtomp, die men gemeenlyk *Hoornſe* noemt. Sy zyn ſoet en aangenaam van ſmaak.

De *Karoten* hebben van deſe geen ander verſchil, dan dat alleen hare wortel van buiten en binnen rood ofte duiſterrood is, gelyk de roode beetwortelen, zynde de beeten mede van ſmaak gelyk.

Beide waſſchen ſy in de moeshoven. Na dat ſy geſaaid zyn, brengen ſy het tweede jaar eerſt haren ſtruik en zaad voort, en bloeijen in de ſomer.

Sy zyn van gebruik en kragten als de vorige Paſtinaken, dog veel flauwer: want ſy werden meeſt geſaaid om ter tafel te dienen, gevende beide geen quaad voedſel. De roode werden meeſt als een Salade gebruikt, even als de roode beetwortelen. Het loof dient de Konynen tot voedſel.

CCCLXIV. HOOFDSTUK.

Pecten Veneris, Scandix, Naalde kervel.

Naalde kervel heeft *bladen* als de geele Peen, maar veel ſmalder en dunder, wyder uitgeſpreid, meer geſneden, en donkergroen, de ſtruik waſt wel een voet hoog; op de topjes der takjes komen kleine kroontjes met heele kleine witte *bloemtjes*, daar na volgen lange *zaden*, zynde voor ſpits en ſcherp, gelyk een Vogelsbek, en mag daarom met regt onder de ſoorten van den Oyevaarsbek gerekent werden; de *wortel* is matig dun en lang.

Het waſt langs de wegen, en in de bouwlanden tuſſchen het koorn, bloeijende in 't laatſte van de Lente.

Het is hier in geen gebruik, alhoewel het geoordeelt werd pis te dryven, en de ſplinters uit te halen, het welk ik geloove waar te zyn. In ſommige landen werd het onder de moeskruiden getelt en gehouden.

CCCLXV.

CCCLXV. HOOFDSTUK.

Pentaphyllum, Quinquefolium, Vyfvinger kruid.

HEt *groote Vyfvinger kruid* waſt regt overende met ronde hairagtige ſtruikjes, ſomtyds by de twee voeten hoog. Hier aan waſſchen groote donſige *bladen*, welke wederom altyd in vyf andere langwerpige, en matig breede, die rontom de kanten geſchaart zyn, ſterwys ſtaande, gedeelt zyn, hebbende met haar vyven eene ſteel. Op de toppen der takjes komen geele vyfbladige *bloemtjes*, die van *Argentina* ſeer na van gedaante en koleur gelyk, hebbende van binnen eenige geele draadjes. De *wortseltjes* zyn dun en lang, van buiten ſwart, maar van binnen wat roodagtig, met veele veſelen begroeid.

De *tweede* waſt lager. De *bladen* zyn kleinder mede in vyven gedeelt en aan een ſteel ſtaande, boven groen, van onderen witagtig, en wat wollig als mede de ſteeltjes: de *bloemtjes* zyn vyfbladig en geel. De *wortel* is langwerpig en rond, van buiten ſwart en van binnen roodagtig.

De *derde* kruipt langs d' aarde met hare dunne ryſen, ſig hier en daar (gelyk d' Aardbeſien) in d' aarde in wortelende. Is mede *vyfbladig*, groen en glad: de *bloemtjes* zyn klein en geel; de *worteltjes* dun en veſelagtig, herwaarts en derwaarts voortkruipende.

De *vierde* groeid op wateragtige plaatſen, is mede *vyfbladig*, van groote het eerſte gelyk, zynde boven groen, en van onderen witagtig. De ſtelen zyn kaal en ongehaart, waſſende wel een voet hoog, hebbende op haar opperſte gemeenlyk twee

vyf-

vyf bladige bruinroode *bloemtjes*, waar na een rond *zaadbolletjen* volgt, beſtaande uit verſcheide by een gehoopte zaden, gelykende na een aardbeſie, zynde hard en donkerrood. De *wortel* is dun en veſelagtig, herwaarts en derwaarts kruipende.

D' eerſte, tweede en derde vind men hier in de duinvaleijen en ſandige plaatſen, en elders: en het vierde in ſtilſtaande ſlooten en graften. Sy bloeijen de meeſte ſomer door.

Het beſtaat uit veele aardagtige en ſtroeve deeltjes; daarom werd het meeſt gebruikt om alle Buikvloeden en Vrouwevloeden te ſtoppen: en uiterlyk om bloedende wonden te ſtelpen, als neusbloeden, enz. het ſuivert het tandvleis van verrottinge en ſtank, ſuivert de ſweergaten, enz. hier van kan men maken kookſels, poeders, en een Extract, die men alle van de wortel maakt, alſoo die meeſt in gebruik is.

CCCLXVI. HOOFDSTUK.

Pepo, Pompoen.

DE *groote Pompoenen* hebben vry lange, ronde, dikke, rouwe ſtruiken, met veele ſcherpe groene doorntjes beſet; ſig met verſcheide klawieren aan de naaſt gelegene ſtruiken, en prieelen vaſt houdende, ofte anders, gelyk de Komkommers langs d' aarde kruipende. Hier aan waſſchen overhands, ofte liever ſonder order, groote, breede, ſeer rouwe en ſcherpe *bladen*, hebbende niet alleen eenige tippen, maar zyn daar benevens nog redelyk diep rontom gekorven: ſtaande yder op zyn eygen ſteel. Tuſſchen de bladen komen geele, groote, vyftippige *bloemen* byna een klokjen gelykende, min otte meer

meer gekerft. Hier na volgen groote, dikke, ronde, langwerpige *vrugten*, met dikke vooren ofte uitſtaande ſtrepen hoeks gewys doorregen, groen van verwen; het vlees onder de baſt, is wit, en matig hard, maar het binnenſte is voos en ydel, waar in het *zaad* op order geſchikt is, zynde wit, groot, plat, breed en langwerpig, gelykende ſeer na meloenen zaad, maar is veel grooter en lyviger. De *baſt* is dikwyls donkergroen, hard en byna houtagtig: ſomtyds witagtig; maar ſoo hard niet. De *wortel* is matig lang, met veſelen bewaſſen.

Een *tweede* ſoort verſcheelt hier in dat de *bladeren* ſoo diep niet geſneden zyn, en ook van gedaante wat kleinder. De ſteelen zyn ook dunder en teeder, meeſt langs der aarden kruipende. De *vrugt* is bolwys, rond, ſomtyds grooter en ſomtyds kleinder. De ſchors is ſomtyds groen en hard; ſomtyds dunder, teeder en wit. Het zaad is wat kleinder, anders het vorige genoegſaam gelyk.

Een *derde* is d' eerſte mede ſeer gelyk: maar de vrugt is tuſſchen beiden de voorſchrevene wegens hare groote, hebbende de ſchorſe verſcheide verhevene prikkelen, gelyk de Citroenen, en ryp zynde geel werden.

Een *vierde* heeft een breede, en byna platte *vrugt*, byna een ſchild gelykende; zynde in 't midden dik en verheven, maar om de kanten dun, en op ſommige plaatſen om geſlagen, gekronkelt en gefronſelt. De baſt is niet ſeer hard, is wit van koleur, maar het vlees is redelyk hard, en niet ligt verrottende. Het zaad is ruim ſoo groot als van een Meloen.

Men teeltſe alleen in de moeshoven voort; werdende alle jaren van nieuw zaad voortgebragt, en bloeijen in de Somer, waar na in de Herfſt de vrugten volgen.

Aan-

Aangaande haar zaad, is van kragten als dat van de Komkommers en Meloenen, en kan daar voor gebruikt werden. Maar het harde vlees werd in de keuken gebruikt. Men ſchryft dat een dragme van de wortel in genomen doet braken: te veel van Pompoenen gegeten, maakt buikloop en het bort.

CCCLXVII. HOOFDSTUK.

Pepo Sylveſtris, wilde Pompoen.

DE ſtruiken zyn rouw, en met doorntjes gewapend: de *bladen* en *bloemen* zyn als de tamme, dog kleinder: de *vrugten* zyn dik, lankwerpig, geſtreept, en met voren in de lengte doorwandelt, kleinder dan de tamme, met een harde, en groene baſt bekleed. Het binnenſte van vlees en *zaad* is als van de tamme, maar ſeer bitter; daarom ſchynt het my toe een baſtaart Coloquynt te weſen; dog het zaad is wat kleinder.

Men vindſe hier alleen in de hoven van de liefhebbers, en bloeijen nevens d'andere in de ſomer: werdende alle jaren van nieuw zaad aangequeekt.

Alhoewel deſelvige niet in gebruik is, ſoo heeft het nogtans veele prikkelende en afvegende deeltjes, bequaam om den buik te ſuiveren: derhalven ſoude men het ſap tot een Extract konnen uitdampen; ofte de ſelvige op wyn ſetten, om tegens de koorts en wormen te gebruiken.

CCCLXVIII. HOOFDSTUK.

Perfoliata en Vaccaria, Deurwas.

DE *eerſte ſoort* heeft een dunne, ronde, kale en gladde *ſtruik*, in verſcheide takjes verdeelt, van een voet ofte anderhalf hoog. De *bladeren* zyn breed, kaal, effen, glad, geribt, met veel ribben doorloopen, bleekgroen van koleur, eenigſins ſpitstoeloopende: ſy zyn ſoodanig gemaakt dat yder blad als van de ſtruiken en ſteelen doorboort werd. Op de top van yder takjen komen breede kroontjes ofte kransjens, beſtaande meeſt uit kleene blaadjes, tuſſchen welke kleene geelagtige *bloemtjes* voortkomen, waar na een ſwartagtig *zaad* volgt. De *wortel* is enkel en wit, hebbende weinig veſelen.

De *tweede* werd *Vaccaria* ofte *Roode Deurwas* genaamt: deſe ſchiet wel een voet hoog, met een rond, geknoopt, effen, glad ſtruikjen, dat in verſcheide takjes gedeelt werd. Uit yder lid ofte knoop ſtaan twee breede lange *blaadjes*, ſpitstoeloopende, zynde effen en glad, ſtaande tegens malkanderen over, ſoo nauw by een gevoegt, dat ſy beide maar een blad gelyken. Op yder takjen komt een roodagtig, tenger, vierbladig *bloemtjen*, ſtaande in een rond bloemkokertjen, met dunne vliesjes bekleed, waar na ſeer ſwart zaad koomt te volgen. Dit geheele gewas is bleekgroen en byna wit. De *wortel* is klein, met eenige weinige veſelen behangen.

Men vindſe beide in de liefhebbers hoven, en bloeijen in de ſomer.

Men meint dat het de kropſweeren en de geſcheurtheid geneeſt.

Een

Een ander *Deurwas* hebben wy onder de *wilde Koolen* beſchreven.

CCCLXIX. HOOFDSTUK.

Perſica Malus, Perſeboom.

DE *Perſikboom* werd gemeenelyk langs de ſchuttingen en muuren geleid, om te beter warmte van de ſonne te vatten; op zyn ſelven groeijende werd het een matigen boom, dog niet heel dik ofte wonder hoog. De *bladen* zyn als die van d' Amandelboom, ſpits en geſchaart. De *bloemtjes* zyn vyfbladig, lyfverwig ofte bleekpaars, welke tegens het afvallen wit werden: de *vrugten* zyn rond, van boven tot aan haar onderſte toe is een kloof ofte voore, gelyk de Aprikoſen hebben: zynde met een ſagte donſigheid bekleed; de koleur is grys of heel geel; ofte purperverwig aan eene ſyde ofte aan beide ſyden gelyk: de groote is verſcheiden, als mede de ſmaak, het welke door de verſcheide entingen en oculatien voortkomt: want op een wilge geent, komen daar ſeer groote vrugten voort, dog niet goed van ſmaak; maar ſoo men die dan weder op een pruim of Perſik ent, blyven de vrugten groot, en krygen haar aangename wynige ſmaak. Het merg is ſagt en van koleur de baſt gelyk: in 't midden van de vrugt is een groote ſeer harde en menigvuldig doorgaten *Steen*, welkers *Kern* de bittere Amandel van gedaante en ſmaak, gelyk is. Uit de baſt druipt een *Gom*, die van d' Arabiſche gelyk.

Daar is nog een tweede ſoort, welkers vrugt niet donſig, maar glad is; van buiten en van binnen heelgroen, harder van vlees dan de Perſiken: de

ſteen

PERSIK KRUID.

ſteen is byna een Amandel gelyk, en daarom ſoude men die *Perſik Amandel* konnen noemen.

Alle deſe ſoorten werden in de hoven voortgeteelt, bloeijende vroeg in de Lente, eer daar bladen aan zyn.

De *bloemen* ſchynen uit eenige ſcherpe en prikkelende deeltjes te beſtaan, daarom bereid men daar een Syroop van, en een conſerf om een ſagten afgang te hebben. De *Kernen* zyn de bittere Amandelen in allen deelen gelyk. De *bladen* ſtoppen den buikvloed, wanneer men het kookſel daar van drinkt. De *vrugten* bederven ligt in de maag, maken ſomtyds wel afgang, en te veel gegeten verwekken het bort, en buikloop met koortſen. Daarom is het beſt, die met brood gegeten. Deſe vrugten werden nat en droog geconfyt. De *Gom* in melk gekookt, ſtopt de buikloop, en men kan daar mede doen, gelyk als men met d' Arabiſe doet. Het hout dient om verſcheide werken van te draaijen, zynde redelyk hard.

CCCLXX. HOOFDSTUK.

Perſicaria, Perſik kruid.

DIt gewas is de water peper ſeer gelyk: want de ſtruikjes zyn van een voet hoog, rond, matig dik, met dikke knoopen; de *bladen* zyn niet al te breed, maar lang en ſpitstoeloopende, matig donkergroen; welkers eene ſoort een ſwarte ofte donker purpere vlek, byna als een halve hoepel heeft; en een ander ſoort is ſonder vlekken. De *bloemtjes* zyn ſeer klein, vyfbladig, wit, ofte uit den rooden paars: ſy waſſchen Druifsgewyſe digte by een gedrongen, waar na een ſwart en blinkend *zaad*

komt te volgen, dat de gedaante van een Hertjen heeft. De *wortel* is geel en met veele veſelen behangen.

Men vind het veel op wateragtige plaatſen, rontom Amſterdam in overvloed, en bloeijen het meeſte jaar door.

Dit gewas is in geen gebruik: het ſchynt eenigſins uit ſuure en wrange deeltjes te beſtaan.

CCCLXXI. HOOFDSTUK.

Pes Anſerinus, Ganſevoet.

DE *Ganſevoet* waſt wel anderhalven voet hoog, wiens ſtruik met veele zydtakjes regt op gaat, zynde een weinig geſtreept. De *bladeren* zyn breed, glad, blinkende, ſpitstoeloopende, hebbende rontom verſcheide hoeken en kervingen. De *bloemtjes* zyn klein en veeltyds roodagtig, gelyk mede het geheele gewas wel geſien werd. Het *zaad* is Druifsgewyſe veele by een gedrongen. De *wortel* is veſelagtig.

Men vind het veel langs de wegen, en ſtaat de ganſche ſomer in zyn kragt.

Aangaande de kragten en gebruik, mag men het gebruiken gelyk de meeſte wilde Melde.

CCCLXXII. HOOFDSTUK.

Petaſites, Dokke bladen, Peſtilentie wortel.

DIt gewas geeft bloem, eer het bladen heeft: de *bloemtjes* zyn klein en moſchagtig, waſſende veele by een, als een groote, dikke aare, lyfverwig,

Petasites.

DOKKE-BLADEN, PESTILENTI-WORTEL.

wig, ofte bleikpurperagtig; de ſteel is dik, hol, voos, en bros, welke te ſamen haaſt vergaan. Daar na volgen ſeer groote, rondagtige *bladen*, die in 't begin de hoefbladen ſeer gelyken: zyn eenigſins donsagtig en grys, maar van onderen veel witter. Yder heeft zyn byſonderen ſteel, zynde dik purperverwig en lyvig, ſomtyds wel anderhalven voet hoog waſſende, waar op het blad ſtaat, is min ofte meer gehoekt. De *wortel* is dik, lang, bruin, maar van binnen wit, ſterk en ſpeceryagtig van ſmaak.

Petaſites vind men aan de dyken en wegen hier en daar. Sy bloeid in Lenten, en geeft zyn bladen na het afvallen der bloem. De wortel blyft des winters over, en waſt weelderig.

De bladen zyn wat onliefelyk van reuk: zynde de wortel alleen in gebruik, deſe is gomagtig, beſtaande uit fyne en doordringende ſoute en oliagtige deeltjes: deſelve verwekt ſweet, en werd daarom in peſt, en andere quaadaardige koortſen gebruikt: als mede om de ſtonden te verwekken, en tegens de borſtqualen die uit veel ſlym ontſtaan, hoeſt, en engborſtigheid. Deſe wortel kan men koken en drinken: ofte op wyn en brandewyn ſetten, om ſig tegens quaadaardige ſiekten te verhoeden: ook kan men daar een Extract uit maken, en een water van overhalen met een fyne olie. De bladen en de wortel kan men uiterlyk gebruiken op peſtbuilen en quaadaardige ſweeringen.

CCCLXXIII. HOOFDSTUK.

Petroſelinum, Peterſelie.

DE *Peterſelie* heeft groote en ſchoongroene *bladen*, werdende aan beide ſyden wederom in ver-

ſcheide andere gedeelt, gemeenlyk in ſeſſen, zynde het uiterſte een oneffen, makende te ſamen dertien uit, en yder van deſe is dan nog wel in vyven en dryen gedeelt, welke dan nog al weder onder deeld zyn, welkers uiterſte rand getand ofte gekerft is, komende de kervel van gedaante ſeer na by. De ſtruik waſt ſomtyds wel vier voeten hoog; zynde dun rond en eenigſins geſtreept. Op de topjes der takjes komen kroontjes ofte kransjes met ſeer kleine witte ofte geelagtige *bloemtjes:* waar na klein, rondagtig, en groenagtig *zaad* voortkomt. De *wortel* is lang, niet over dik (maar op ſommige plaatſen in Duitsland, vind men die ſoo dik als een arm) van buiten en van binnen wit. Van deſe ſelfde ſoort is nog een ander, alleen verſchelende dat de bladen gekrult ofte gekronkelt zyn.

Men vindſe beide in de moeshoven; haar wortel blyft des winters over, met een weinig bladen, maar in de ſomer waſt het ſeer weelderig, bloeijende in het tweede jaar.

Het geheele gewas beſtaat uit een vlug en oliagtig ſout, dat uit de reuk en ſmaak blykbaar is.

Het kruid en zaad, als mede de wortel werd tegens het graveel en opgeſtopte pis gebruikt: als mede tegens verſtopte Longen, Lever, Milt, en verdere verſtopte ingewanden: verwekt de Maandvloed, vermeerdert de melk. Dit gewas kan men in kookſels gebruiken. Het zaad in poeder; het kruid moet verſch gebruikt worden, want de gedroogde heeft zyn kragt verloren: hier uit kan men mede een ſap perſen en drinken, of halen daar een water van over; of dampen het uit tot een Extract. De wortelen kan men verſch ofte gedroogt koken en drinken. De ſelvige eet men in Duitsland als de Paſtinaken, by vleis als anders; maar hier kookt men de ſelvige by water viſch te gelyk met hare bladen:

anders

anders de bladen werden gekorven en over geſoute viſch, Schelviſch, enz. met boter geſmolten en gegeten. De rauwe Peterſelie heel zynde, doet men over gekookte Salm, ofte Vleis, enz.

CCCLXXIV. HOOFDSTUK.

Phalaris, Canaria, Kanarie zaad.

DRy ofte vier Halmen komen uit een veſelagtige *wortel* voort, ontrent de twee voeten hoog, zynde rond, geknoopt en hol. De *bladen* zyn kleinder dan van Rogge ofte Tarw. Op yder top komt een korte dikke aare, loopende wat ſpits na boven toe, beſtaande uit veele witte ſchubbetjes, uit welke kleine witte *bloemtjes* voortkomen met korte draadjes afhangende, daar na volgt een langagtig bol *zaad*, geelagtig en blinkende, zynde yder in zyn eigen bolſtertjen nog beſloten.

Het waſt in de zaaylanden, alhier van vreemd zaad eerſt voortgekomen. Het werd in Lente geſaaid, en in 't laatſte van de ſomer geeft het zyn zaad.

Dit zaad ſchynt tegens het graveel gebruikt te werden, en voorts uiterlyk daar men de Geers toe gebruikt. Sommige bakken daar brood af, maar hier te lande geeft men het meeſt de Kanarie Vogels en andere Vogels te eten.

CCCLXXV. HOOFDSTUK.

Phaſcolus major, Faba major, Boonen, Boere Boonen, en Roomſe Boonen.

DEſe hebben een regte, vierkante, gladde, holle, lange ongeknoopte ſtruik: hebbende geen leendſel ofte ſteunſel van nooden, wanneer ſy digte by malkanderen groeijen, anders konnen ſy door haar langte en ſwaarte wel om buigen: ſy waſſen wel anderhalf elle hoog. Van onderen tot boven komen de bladen overhands, zyn groot, lang, kaal, lyvig, uit den groenenblauw, gelyk als met een dauw bedekt: yder *blad* verdeelt ſig nog in verſcheide andere langronde bladen, tot de middelribbe toe. De *bloemen* komen by den oorſprong der bladen twee of dry by een ook wel meer, welriekend, aarsgewys, wit, langagtig, met ſeer ſwarte vlekken getekent, ook wel donkerpaars. Hier na volgen lange, dikke, lyvige ronde *Hauwen*, ſomtyds by na een ſpanne lang: nederwaarts dunder werdende, voos, ſagt, en als wollig, van buiten groen, en met een wolligheid bedekt; maar droog zynde werden ſy dun, hard, en ſwart. Binnen in deſelvige vind men vier of vyf groote, langwerpige, breede, *Boonen*, aan beide ſyden in gedouwt ofte geplettert, hebbende yder byna de ſwaarte van een vierendeel loods: de gemeenſte hebben een witte ſchil, ſommige uit den rooden purper: ſy hangen aan de Hauwe met een langwerpig groen dekſeltjen, dat op de kruin van den Boon vaſt is, onder welke de Boon een langagtig ſwart ſtreeptjen heeft. Deſe witte ofte roode ſchille afgeligt zynde, heeft men de eigentlyke Boon, beſtaande uit twee halve groene deelen, die

die beide aan een langwerpig wit deeltjen vaſt zyn, zynde de wortel van de toekomende plant, aan welke de ſigtbare blaadjes vaſt zyn, die tuſſchen de twee halve Boonen in een holligheedjen leggen. De *wortelen* zyn matig lang, hard, en met veſelen bewaſſen.

Men vindſe alhier in de moeshoven en Akkers: ſy bloeijen in 't laatſte van Lente en in 't begin van de Somer, waar na de Peulen volgen.

Van de bloeyſem maakt men een water, waar mede men blanket, maar is van kragten onnut, en niet meer waardig dan gemeen water dat over gehaalt is. Uit het meel van de Boonen, werden Pappen gemaakt, om de geſwellen te verdryven ofte te doen rypen. De Boonen ſelve ſtoppen de buikvloed, en doet wel piſſen: uit de ſtoppelen werd een ſout gebrand, om wel te doen wateren in graveel, opgeſtopte pis, waterſugt, enz.

Voorts de jonge boontjes, werden met haar groene baſt gegeten, en *wolle wantjes* genoemt; maar wat ouder zynde, eet men de Boonen alleen, gekookt en geſtooft.

CCCLXXVI. HOOFDSTUK.

Phaſeolus minor, Faba minor, kleine boontjes, Paarde boontjes, Duive boonen.

DIt gewas is de groote in alles ſeer gelyk, maar veel kleender; alleenig dat de *bladen* meer in getal zyn, en digter by een. De *bloemtjes* zyn aarsgewys gevoegt, ſtaande yder op zyn beſonder kleen ſteeltjen, ſes min of meer by malkanderen: de boontjes zyn kleinder, ſoo plat niet, maar bolder: van koleur wit, geelagtig, bruin of ſwart.

Sy waſſchen op de zaadlanden; bloeijen en geven Hauwen ten tyde als de groote.

Hare kragt is als de groote. Sy werden van ſommige gegeten gelyk de grauwe Erwten: voorts ſoo geeft men haar aan de Paarden, Duiven, enz. te eten.

CCCLXXVII. HOOFDSTUK.

Phaſeolus Sylveſtris, wilde Boonen.

DEſe zyn de vorige mede gelyk, maar blyven heel laag, en ſtaan regt op in 't wild; dog in de hoven geplant zynde, werden ſy tengerder van veſelen, en vallen by gevolg ter aarden neder. De middenribbe is gemeenlyk van vier *blaadjes* voorſien, aan yder ſyde twee, maar eindigt in twee klawiertjes: de *bloemtjes* zyn purperbruin. De boontjes zyn kleinder, ſwart, met een wit naveltjen. Sy zyn ſeer onaangenaam van ſmaak.

Sy zyn hier vreemt, en daarom alleen by de liefhebbers te vinden, en bloeijen als de vorige: ſy aarden beſt in drooge ſomers, anders krygen ſy een roeſt, dat haar bederft.

CCCLXXVIII. HOOFDSTUK.

Phellandrium, Cicutaria Paluſtris, Water Eppe.

DIs gewas werd wel dry voeten hoog, boven het water, met een dikke, geknoopte groene ſtam, ſig in verſcheide takken verdeelende, die in 't najaar geelagtig werd. De *bladeren* zyn ſeer groot, ſig verdeelende in kleendere en nog kleendere bladen

den en blaadjes, even als de ſcheerling ofte Hof Peterſeli. Op de toppen komen bloemkransjes met kleine witte *bloemtjes*, ongelyk van blaadjes: waar na een donkerbruin en welriekend *zaad* komt te volgen, dat wel viermaal ſoo groot is als Anyszaad. De *wortel* is dik, met veele leden, en met menigte veſelen behangen. Als deſe wortel vergaat en het merg met de veſelen daar afgerot is, blyven de ribben over in gedaante van een ruik: aardig om te ſien.

Men vind het ſomers in de Slooten, en Rivieren in het water, ofte ten minſten aan de kanten. Het bloeid in de ſomer, en geeft daar na zyn ryp zaad.

De bladen, bloemen en zaad beſtaan uit een fyn oliagtig ſout. Sy konnen gebruikt werden om de pis te loſen, maandſtonden te verwekken, en winden te verdryven, enz. uiterlyk gebruikt men het in Pappen tegens de verſtervinge van eenig deel, maar moet groen en verſch gebruikt werden, alſoo de gedroogde haar meeſte kragten heeft afgelegt.

CCCLXXIX. HOOFDSTUK.

Piloſella, Auricula muris, Muiſenoor, Nagelkruid.

HEt *groote* heeft rouwe, hairige, dunne ſtruikjes, langs d' aarde hier en ginder kruipende en ſig als d' aardbeſien geduirig in d' aarde wortelende. De *blaadjes* zyn langwerpig, en breed; hairagtig, boven groender en onder witagtig. Yder *bloemtjen* ſtaat op zyn eigen haaragtig ſteeltjen, beſtaande uit veele kleene lange blaadjes, even gelyk de Paarde bloemtjes, geel van koleur: deſe laaten eenige ſtuifjes na, waar onder het *zaad* is, en deſe

verwaaijen ligt. De *worteltjes* beſtaan uit veele veſelen.

Het *kleine* is vry witter en ſagter. De *blaadjes* zyn klein, grys, en met een wollige dons bekleed, tuſſchen deſe ſchiet een ſteeltjen uit, hebbende op haar top vier ofte vyf *bloemtjes* digt by een, zynde wit, uit den rooden purperagtig, ofte donkerpurperverwig, ofte gemengelt van koleur. De *wortel* is dun en met veele veſelen regt nederwaarts in d' aarde wortelende.

Sy waſſen geern op ſandige plaatſen, en werden van daar in de hoven gebragt. D' eerſte bloeid van de Lente tot diep in de Somer; maar de kleine in de ſomer.

Men agt datſe alle buikloop ſtoppen, wonden geneſen en ſweringen ſuiveren.

CCCLXXX. HOOFDSTUK.

Pimpinella, Pimpernelle, Bevernelle.

DE *tamme* waſt een voet of anderhalf hoog. De *bladen* zyn lang, die in elven, dertienen meer ofte min andere blaadjes gedeelt werden, ſtaande alle aan eene middelribbe, yder blaadjen is byna rond, en rontom getand, met min of meer hairagtigheid bewaſſen. De ſtruik is een weinig geſtreept en met het ſelvige Loof bewaſſen, verdeelende ſig in eenige takjes. Op de toppen komen ronde, dog eenigſins langwerpige knoppen, waar uit kleine purpere *bloemtjes* voortkomen, met gevolg van een kantig *zaad*, dat Druifsgewyſe digte by een vergadert is. De *wortel* is matig dik en lang. De reuk van dit gewas is als die van Komkommers.

De *tweede* ofte *Wilde* is de vorige ganſchelyk gelyk,

lyk, alleen dat dese in alles veel grooter is, en wel dry voeten hoog wast, alhoewel ik die gesien heb met witte bloemen van anderhalve elle hoog, en die met purpere *bloemtjes* van derde halve elle hoog. Sy is onaangenaam van reuk.

De tamme vind men hier in de moeshoven, en ook wel op sandige Heuvels in 't Wilde: alwaar men de Wilde ofte groote mede wel vind: die mede in natte Landeryen gesien werd. Sy bloeijen beide in somer.

In dit tamme gewas is een syne doordringentheid, het werd meest gebruikt tegens Graveel, en om de stonden te bevorderen, als mede tegens verstopte ingewanden: het vermeerdert de melk: het stelpt het bloeden, en daarom *Sanguisorba* genaamt. Het reynigt en geneest de wonden. Het beste gebruik is, dat men de affiedsels drinkt: en om uiterlyk te gebruiken, is het sap alleen, ofte met honig gekookt, alderbest. Voorts werd dit kruid over de Salade gestrooit, en ook wel in de wyn gedaan, om die wat geurig te maken.

CCCLXXXI. HOOFDSTUK.

Piperitis, Raphanus Sylvestris, Peperkruid.

DE *bladen* zyn lang, breed, spitstoelpopende en rontom getand, blauwgroen, en sagt. Het wast men een ronde, taaye, getakte struik wel twee voeten hoog. De *bloemtjes* komen aan kleene takjes, zyn klein en wit, waar na mede een klein *zaad* volgt: de *wortel* is dun, wit, langs d' aarde groeijende, en geduirig nieuwe scheuten uit gevende.

Men vind het in de moeshoven, en ontrent de kan-

kanten van de Slooten. In de Lente ſchiet het zyne bladeren uit, en bloeid in de Somer.

Dit geheele gewas is uit ſeer beweeglyke, ſcherpe, en vlugge ſoutdeeltjes beſtaande, verwekkende een groote hitte op de tonge: de ſmaak der wortel is tuſſchen peper en moſtert: het is ſeer bequaam tegens ſlymige ſcheurbuik, ſlymige maag en darmſappen. Het verwekt etens luſt, doet wel wateren: het werd onder de ſpyſen gegeten, gelyk de Meerradys. Men kan hier mede een doordringende geeſt van overhalen, en gebruiken dat als de geeſt van Lepelbladen.

CCCLXXXII. HOOFDSTUK.

Piſum majus, Grauwe Erwten.

D'Aldergrootſte hebben lange, ligtbrekende, holle ſtruiken, van koleur bleikgroen, verdeelt in veele takjes, moetende van ſwakheid ter aarden neder leggen, ten ſy deſelvige met takagtige ryſen onder ſchraagt werden, en groeijen dan wel dry ellen hoog. In 't begin komen daar twee groote, lyvige, bleikgroene, effene, gladde *bladen*, die tegens malkanderen ſoodanig tegen over ſtaan, als of ſy een blad waren. Tuſſchen deſe komen kleene, korte ſtruikjes: en deſe hebben weder vier ofte ſes andere diergelyke bladen, die op haar einde eenige klawiertjes hebben, om ſig over al aan vaſt te maken. By deſe ſteeltjes komen nog andere naakte ſteeltjes, waar aan ſchoone witte *bloemtjes* komen, hebbende ontrent haar midden een paarſe ofte purper bruine vlek: waar na lange, ronde, effene en gladde nederwaarts hangende hauwen volgen: waar in vyf of ſes Erwtjes geladen zyn, grooter dan de ge-

gemeene ſoort: vers zynde hebben zy een witagtige koleur, en zyn rondagtig: maar gedroogt zynde, ſchynen ſy wel vierkantig te zyn, en bruin geſpikkelt: en deſe noemt men groote *Stok Erwten*, *Grauwe Erwten*, *Ouwe Wyven*, *Veld Patryſen*, enz. *Roomſe Erwten* enz. De *wortelen* zyn veſelig en klein.

Sy waſſchen op goede vette Akkers en in de moeshoven. Sy werden in de Lente geplant, en geven in de ſomer hare Peulen.

Deſe Erwten werden voor ſpyſe gebruikt: en het water daar ſy in gekookt zyn, kan men drinken om wel te wateren, en tegens de borſtqualen.

CCCLXXXIII. HOOFDSTUK.

Piſum minus, geele en groene Erwten.

DIt gewas is de voorgaande Erwten van maakſel ganſchelyk gelyk, alleen dat het in alle deelen wat kleender is. De *bloemtjes* zyn ganſchelyk wit, en ſomtyds bruinpaars. De *Erwtjes* zyn rond, geel of groen, ofte uit den groenen blauw: ſommige hebben hauwen die niet mals zyn, maar als een dun perkament hard. Daar is van deſe ſoorte een gewas, dat nauwlyks ander halve voet hoog waſt, ſtaande regt op als een Heeſtertjen.

Men vindſe in de moeshoven: werden in Lente geſaaid, en geven des ſomers bloemen en Peulen.

Deſe ſoorten werden voor ſpyſe gebruikt, en verſcheidentlyk bereid. Deſe nog jong zynde, werden van ſommige met hare Peulen aan een draad geregen, gedroogt, en in de winter geweikt, gekookt, en als verſche Peulen genuttigt.

CCCLXXXIV. HOOFDSTUK.

Plantago, Weegbree.

DE groote *Weegbree* heeft groote, breede, effene en gladde *bladen*, waar door verſcheide dikke ribben loopen, ſeven ofte meer in getal, en daarom by veele *Septinervia* genaamt. Tuſſchen de bladen ſchieten eenige ſteelen, ſomtyds van een voet hoog, rond, taay, buigſaam, ſomtyds wat roodagtig. Van het midden der ſelvige tot boven toe komt een aare met grasgroene *bloemtjes*, die digt gedrongen by een ſtaan; waar na rondagtige zaadhuisjes, volgen, vol van klein, en bruinagtig *zaad*. Maar op een goede grond ſtaande en weelderig waſſende beſtaat de bloem uit veele welriekende witte veſelen, met witte nopjes op haar ſpitſen. De *wortel* is dikagtig, niet al te lang, met veele veſelen behangen. Van deſe ſoort vind men nog een met veele aartjes, en nog een ander, wiens op komende ſteel met veele blaadjes begroent, en gelyken ſeer aardig een groene roos.

Na deſen volgt een ſoort de vorige van aaren en *bladen* ſeer gelyk, maar in alles veel kleinder. Somtyds hebben ſy een donſigheid; en ſomtyds wat roodagtig van blad: de *bloemtjes* zyn witagtig. Maar beide deſe ſoorten veranderen vry wat, na de plaatſen daar ſy waſſen: voornamelyk ontrent Zeeplaatſen.

Een derde ſoort noemt men ſmalle ofte kleine Weegbree, anders mede Hondsribbe, ofte vyfribbige, alſoo ſy gemeenlyk vyf merkelyke ribben hebben: *Quinquenervia* genaamt. Deſe heeft veel ſmaldere en minder lyvige *bladen*, min of meer hair-

Plantago Rosea.

ROOS GELYKENENDE WEEG-BREE.

hairagtig, ſpitstoeloopende en aan de randen min ofte meer geſnippelt, dog niet altyd, want dit gewas verandert mede in groote, enz. na de plaats, daar het voortkomt. De *bloemen* ofte *aaren* zyn mede byna als de vorige, maar wat witagtig en donſig.

Hier na volgt een ſoorte met veel ſmalder en kleinder *blaadjes*, ſpistoeloopende, aan de kanten min of meer gedeelt, en wat donſig.

Na deſe kleinſte volgt de *Hertshoorn*, die men *Herba ſtella* en *Cornu Cervi* noemt, dog van andere *Coronopus*, als mede de *Cauda Muris*, de *Cornu Cervi Repens*, enz. maar hier hebben wy te voren van geſchreven.

De *Water Weegbree* heeft ſeer lange en dikke ſteeltjes, lange en lyvige *bladen*, matig breed en ſpitstoeloopende. Tuſſchen deſe komen lange, drykantige, vooſe ſteelen, die weder in andere takken en takjes verdeelt werden, waar aan roodagtige en ſomtyds witte, kleine drybladige *bloemtjes* komen, waar na drykantige groene knopjes volgen, daar het *zaad* in waſt. De *wortel* beſtaat uit veele veſelen. Deſe ſoort heeft ſomtyds vry breede bladen, en ſomwylen vry ſmal en lang: van deſe heeft men nog een kleinder ſoort.

Sy waſſen langs de wegen en paden, als mede in de velden die grafig zyn. Maar de Water Weegbree, heeft men aan de kanten van de Slooten, en andere ſagt loopende wateren. Sy bloeijen alle in de ſomer, en over winteren met haar wortel.

In deſe gewaſſen zyn weinig beweeglyke deelen, daarom het water dat men daar van overhaalt, is van ſeer weinig dienſt, ten ſy het uit een gegiſt ſap gemaakt wierd. De wortel, bladen en zaad werden tegens alle buikvloed, vrouwevloed, zaadvloed, enz. gebruikt, maar dan dient men daar kook-

kookſels, weikſels, of het ſap daar van te gebruiken. De wortel kookt men verſch tegens de gaande en komende koortſen. Uiterlyk ſuivert het de wonden en ſweringen. Het ſap kan men uitdampen, om in de winter te gebruiken. Het water werd tegens de vuurige oogen gebruikt, en puiſtige aangeſigten.

CCCLXXXV. HOOFDSTUK.

Polygonum, Duiſendknoop, Verkensgras.

D*Uiſendknoop Manneken*, aldus om zyn menigvuldige knoopjes genaamt, kruipt langs der aarden, met veele dunne, ronde, lange rysjes ofte takjes, hebbende menigte knoopjes ofte leedjes, zynde gemeenlyk by yder lid wat roodagtig met eenige witte ſtrooagtige veſeligheid. Deſe zyn begroent met lange, matige ſmalle *blaadjes*: uit de knoopjes ofte ledekens ſiet men veele kleine, lyfverwige *bloemtjes* komen, met een gevolg van drykantige *zaden*. De *wortel* is dun, lang, ſomtyds wit, en ſomtyds roodagtig, en met veele dunne veſelen behangen.

Het *Wyfjes Duiſendknoop* gelykt ſeer na de Paardeſtaart, maar werd mede om zyn knoopen ſoo genaamt. Het heeft regt op ſtaande ydele ofte holle ſteelen, van een voet hoog ofte daar ontrent, effen en glad. Rontom de knoopen komen ſmalle, ſagte, groene bladinge, ſtersgewys verdeelt. De *wortel* is mede geknoopt, hier én ginder voortkruipende.

Het Manneken verſcheelt in groote, na dat het een vette grond bekomt: het welke in Nederland over al langs de wegen gevonden werd. Het Wyf-

jen

jen vind men langs de Slooten, Gragten en loopende wateren: ſy blyven des winters over, ten minſten de wortel.

Sy beſtaan beide in geen ofte ſeer weinig beweeglyke deelen. En werden voorgeſchreven in alle de gebreken, daar men de Weegbree in gebruikt.

CCCLXXXVI. HOOFDSTUK.

Polypodium, Boom Varen, Engel ſoet.

DEſe *Boom Varen* is de *Filix Mas* ofte *Mannekens Varen* ſeer gelyk, maar veel kleender, en om de kanten niet gekartelt. Sy ſpruiten uit de wortel yder op zyn eigen ſteel ofte ribbe, zynde over beide zyden diep geſneden, by na tot de middelribbe toe: zynde aan de bovenſte zyde kaal en glad, uit den geelengroen: maar aan d' onderſte zyde, hebben ſy eenig verhevene plekjes als vratjes, bruin van koleur: in welke ik meine dat de *bloem* en het *zaad* gevonden werd. De *wortel* is van buiten bruin, en van binnen groenagtig wit, ſoetagtig van ſmaak, met eenige ſtraffigheid, heeft veele knoopen en ongeſchikte oneffenheden.

Daar is nog een ſoort dat ſoo groot niet werd, en daarom *kleine Boom Varen* geſegt. Maar het onderſcheid komt alleen van de plaats daar die waſt, en dat de *wortel* jong ofte oud is. Men vindſe op oude Wilge boomen, en aan d' eike, ook wel op d' aarde aan de dyken te waſſen: als mede op Boeke boomen, Haſelaar, enz. dog die op de eike waſt, werd van de Genees Heeren meeſt voorgeſchreven.

De wortel werd alleen voorgeſchreven alleen ofte met andere van die ſoort gemengt. Sy beſtaat uit

ſagte afvagende, en prikkelende deeltjes, waar door men veel ſlym quyt geraakt, daarom goed in ſcheurbuikige en ſlymige lighamen, en alſoo de ſlym de ingewanden verſtopt, werden de klieren en fyne vaten daar door geopent. Men gebruikt het mede in gigt, hand en voeteuvel, enz. men doet het mede onder de *Salſa* en *China* tegens de venusſiekten.

CCCLXXXVII. HOOFDSTUK.

Pomum Amoris, *Gulden Appel.*

DE ſtruik is rond, by de drie voeten hoog of daar ontrent, met veele zydtakken verdeelt, ſappig, en elders aan leunende: is ſeer beblaad, en diep gekorven, en verdeelt. Onder de bladen zyn geele *bloemtjes*, op korte ſteeltjes, vyf of ſes by een, waar na ronde *beſien* ofte *vrugten* volgen, die ſomtyds gans rond zyn, en ſomtyds gevoort en oneffen, van groote als een over groote Morelle ofte kleine Walnoot, eerſt groen, die allenxkens geel en eindelyk rood werden: zynde van binnen week, vervult met geele *korlen*. De koleur der bladen is bleikgroen, ruigagtig, en onaangenaam van reuk.

Men vind het alleen in de hoven der kruidbeminnaars. Het bloeyd en draagd vrugten in de ſomer.

Dit gewas is in geen gebruik, maar de vrugten werden wel in azyn gelegt en gegeten.

CCCLXXXVIII. HOOFDSTUK.

Populus, Abeel boom, Populier.

DEn *Abeel boom*, ofte *Witte Populier*, waſt vry hoog, en dat haaſtig, verdeelende zig boven in verſcheide takken; heeft een gladde, effene, witte *ſchors*. Heeft wit en ſagt *hout*. De *bladen* zyn breed, rontom diep geſneden en kantig of hoekig: van boven glad, kaal, effen en groen, maar van onderen wit, ſagt en wolagtig. De *bloemen* zyn lange kattekens, die eindelyk tot ſtuifjes vervliegen, eerſt paarskoleurig, maar daar na bleek. Sy *wortelen* niet diep, maar loopen langs d'aarde voort.

De *ſwarte* ofte *gemeene Populier boom* waſt ſoo hoog en hooger als de witte, ſomtyds meer getakt en dikker van ſtam. De *ſchors* is effen: het *hout* is harder, geelder, taaijer, en tot het klieven ongemakkelyker. Heeft eerſt langwerpige *botten*, daar een gomagtige klieventheid in is, wat geelagtig van koleur, en niet onaangenaam van reuk, welke, als de bladen uitbotten, allenxkens vergaat. De *bladen* zyn breed, puntig toeloopende, rondtom geſchaart, groen koleurig, effen, blinkende, hebbende yder een redelyk lang ſteeltjen, makende door de wint een gepopel en geklater. De *bloemen* zyn lange kattekens, welke in een riſt met ronde beſien verandert, welke daar na in ſtuifjes open berſten en vervliegen. De *wortel* waſt dieper in d'aarde, alhoewel die zig mede verbreid.

Een *derde* ſoort werd *Ratelaar* genaamt, waſt mede van de ſelfde hoogte. Het *hout* en de *baſt* is met de ſwarte overeen komſtig, maar heeft langer en ſwarter kattekens: de *bladen* zyn mede harder, ſwarter,

en wat rond; maar rontom wat dieper geſneden, de ſteeltjes zyn lang, en daarom ratelen en beven ſy ligtelyk: de *wortelen* ſinken mede vry diep in d' aarde.

Sy waſſen geerne op lage waterige plaatſen, langs de rivieren en waters, als mede in de duinkanten en boſſchagien. Sy botten heel vroeg uit.

In de Geneeskonſt maakt men van de botten der ſwarte een groene ſalf, die men Populierſalf noemt, als mede een olie. Deſe knoppen zyn fyn van deelen, beſtaande uit een fyn oliagtig ſout, derhalven kan men d' olie gebruiken tegens verkrompe en ſtyve peſen, ſtilt mede de jigtige pynen. De ſalf daar van gemaakt dient mede tot diergelyke pynen, en werd veel voor de ambeijen gebruikt, en in de ſlapen van het hoofd geſtreken, om te ſlapen. Hett kookſel van de ſchorſen werd gebruikt om te wateren. Sommige zyn van gedagten dat de *barnſteen* uitt deſe boomen druipt.

CCCLXXXIX. HOOFDSTUK.

Porrum ſectivum, of Capitatum, Parei.

DE *Parei* heeft veele lange, breedagtige, grootsgewyſe te ſamen gevouwe ofte uitgeholde, en van onderen rugs gewyſe *bladen*, van reuk en ſmaak den ajuin weinig wykende. Wanneer deſe niet dikwils afgeſneden werden, ſoo ſchiet ſyn ronde ſteel in 't tweede ofte derde jaar hoog op, krygende op ſyn top een ronde bol met ſtersgewyſe *bloemtjes*, uit een witagtig vlies berſtende, gelyk den ajuin gebeurt, welkers *zaad* na den ajuin ſeer gelykt, maar de koleur is graauw. De bolle ofte *wortel* is wit, dun en langwerpig, hebbende onder aan een bosjen veſelen,

ſelen, redelyk dik en groot ſoo die nooit geſchoren is geweeſt, anders blyſt ſy kleinder.

Men vind het in de moeshoven, en blyſt des winters de bolle over: of ſy werd vroeg in de lente geſaaid, om die ſeer jong te hebben.

Haar gebruik in de geneeskunde is als die van den ajuin: maar in de keuken ſnyd men die over ſalade: men kooktſe met vleis, warmoes, enz.

CCCXC. HOOFDSTUK.

Porrum junceum, *Bieslook.*

DE *Bieslook* heeft dunne, tengere, ronde ofte biesgewyſe, holle, en ſeer digte by malkanderen waſſende *blaadjes*, twee palmen hoog; tuſſchen deſe komen ronde ſteeltjes, niet veel hooger dan de blaadjes, hebbende op haar bovenſte een *bloembolletje* met kleine ſterwyſe blaadjes uit den blaauwen purperagtig van koleur, en donker purperagtig geſtreept, waar na klein *zaad* volgt. De *wortel* bolletjes zyn als kleine pareitjes. De reuk en ſmaak is als de parei.

Het waſt hier in de moeshoven met heele bosjes, om des te gemakkelyker te ſnyden, blyſt des winters over. Het bloeid het tweede jaar in 't laatſt van Lentetyd.

Het heeft de ſelfde kragten als den ajuin en parei. Werd mede over ſalade gebruikt: ook wel met brood en ſout gegeten: als mede onder moeskruiden gehakt.

CCCXCI. HOOFDSTUK.

Portulaca, Porcelein.

DE *groote* ofte *tamme Porcelein* heeft dikke, lyvige, ronde, groene, en ſomtyds bruinroode, blinkende en als doorſchynige ſteelen, die veeltyds regt op waſſen, en mede eenigſins ter aarden neder gebogen zyn; zyn ſomtyds een ſpanne ofte anderhalf hoog, verdeelende zig in verſcheide zydtakken. De *bladen* zyn langrond, dik, breedagtig, glad en groen, of geelgroen, maar van onderen wat bleeker. De *bloemtjes* zyn ſeer klein en bleikgeel, welke tuſſchen de bladen voortkomen: waar na kleine, vaſt geſloote, dikke, groene knopjes, van groote byna als hennepzaad; waar in klein en ſwart *zaad* koomt te volgen. De *wortel* is dun, en veſelagtig.

De *kleine* ofte wilde is de tamme ganſchelyk gelyk, alleen dat deſelve veel kleinder is en langs d' aarde meerder kruipt.

De tamme vind men in de moeshoven: maar de wilde groeit in de bouwlanden, en by de tuinen. Men zaaid ſe in de voortyd, en bloeijen dan de geheele Somer door.

De tamme werd alleen gebruikt: ſy beſtaat uit een lymig en ſiltig ſap; dog de wilde is brakker van ſmaak. Het kookſel van de bladen is dienſtig voor dorſtige monden in de heete koortſen, brandige pis, heete ſcheurbuik enz. Het ſap doet de ſprouw verſagten. Hier van maakt men een water, ſyroop, enz. maar het ſap ofte kookſel is beſt. In de keuken werd die met ſuuring geſtooft, voor opdragtige en hitſige menſchen. Sy werd mede over ſalade gebruikt. Van

bui-

DRY SOORTEN VAN FONTEIN-KRUI

buiten mag men die op de pynelyke ambeyen leggen; en het ſap geneeſt de kloven der teepels, en dient tegens d'ontſtekinge der oogen.

CCCXCII. HOOFDSTUK.

Potamogeiton, Fontalis Herba, Fontein kruid.

HIer van zyn verſcheide ſoorten; en deſe werden wel eer *Swem kruid* ofte *Swam kruid* genaamt. D'eerſte heeft *bladen* van maakſel rond, als de Lelitjes van den dale, ofte liever als de Salomons zegel van *Cluſius* met breede bladen, vaſt en op het water dryvende. De ſteel is rond in verſcheide leden gedeelt, waar uit lange ſteeltjes komen, daar de bladen aan vaſt zyn, ſtekende een weinig boven het water uit. Op de top der ſteel ofte ſtruik, komen gemeenlyk twee *aaren*, die van de Weegbree byna gelyk.

Het *tweede* heeft dunne, lange ranksgewyſe geknoopte ſteelen; uit yder lid komen langwerpige, harde en ſpitstoeloopende *bladen*, van maakſel als het Perſik kruid, en deſe hebben lange ſteeltjes, waar mede ſy op het water dryven, gelyk de plompen: op de toppen der ſteelen komen korte aartjes, gemaakt uit een menigte lyfverwige ofte bleekpurpere *bloemtjes*, gelykende die van *Biſtorta* wel: deſe werden gevolgt van kleine en ronde knoopjes, waar in hard *zaad* voortgebragt werd. De wortel is lang, dun, geknoopt, komende uit yder knoop verſcheide veſelen.

De *derde* waſt grooter als de tweede, kruipende met hare witte gelede *worteltjes*, die mede geveſelt zyn, langs de grond van de wateren en gragten: hier uit ſchieten dunne, langwerpige, en gelede

ſteelen, van onderen met kleine, maar boven met groote, lange, ſmalle bladen bewaſſen. De ribbe die daar door loopt is hard als een priemtjen, ſomtyds boven het blad wat uitſtekende: de *bloemtjes* zyn aarsgewys en roodagtig, welke van dit gewas alleen boven het water geſien werden.

De *vierde* beſtaat uit veele ronde ſteeltjes, welke nog in verſcheide takjes gedeilt werden: de *bladen* ſtaan twee en twee over malkanderen, breed, maar ſpitstoeloopende: van tuſſchen de twee *bladen* komen ſteeltjes voort, met een aare, met witte mosagtige *bloemtjes* voorſien, waar na platte, ronde zaden volgen: deſe bloemtjes zyn alleen buiten het water, en het overige onder het water. De *wortel* is veſelagtig en onder in de ſlyk gewortelt.

D' eerſte dry waſſchen in allerlei ſoete wateren, ſlooten, poelen, enz. maar de vierde meeſt in brakke wateren. Sy bloeijen tot diep in de ſomer.

Deſe gewaſſen zyn vry grof van deelen, bequaam om buikvloeden, ſoo men ſchryft, te ſtoppen, en tegens d' ontſtekingen.

CCCXCIII. HOOFDSTUK.

Primula Veris, Sleutel bloemen.

DEſe noemt men mede *Herba Paralyſis*, en *Betonica alba*. Het heeft breede, langronde, ſagte doglyvige, wat rimpelagtige, geelgroene *bladen*, zynde wel agt vingerbreedten lang, en ontrent dry breed: zynde min of meer rontom gekerſt. Uit het midden van deſe bladen ryſt een dunne, ronde kale ſteel, een ſpanne of daar ontrent lang, op welkers top vyftien of ſeſtien ſteeltjes van ontrent dry vingeren breedten lang, dragende yder op zyn topjen

een

een kelkagtig *bloemtjen*, dat in vyf blaadjes geſplits is, en in een groen kokertjen ſtaat: zynde yder blaadjen van 't bloemtjen aan zyn rand gelyk als een weinigjen uitgeſneden, en deſe zyn *enkele*, maar de *dubbele* zyn veel grooter en met veele blaadjes voorſien: de koleur is geel, bleikgeel, wit, blauwpurper, roodpurper, of gemengelt, enz. ſomtyds ſiet men dat twee en dry bloemtjes uit malkanderen ſpruiten. Sommige hebben reuk, en ſommige geen.

Een *kleinder* ſoort verſchilt van de vorige weinig, als mede dat de bloemtjes niet op eene ſteeltjen alleen voortkomen, maar yder bloemtjen ſchiet van tuſſchen de bladen, yder op zyn beſonder ſteeltjen: deſe vind men mede wel dubbeld, en ſomtyds groenagtig. De *wortelen* van beide zyn klein en veſelagtig.

Men vindſe hier alleen in de bloem en moeshoven. Sy bloeijen in de lente, alhoewel ik van de kleine ſoort, diep in ſlagtmaand nog wel bloemtjes geplukt heb.

Sy beſtaan uit min ofte meer bittere ofte wat ſcherpe deeltjes. Men agt het gewas goed tegens de jigtige en lamme leden, hoofdſiekten, ſoo uiterlyk als innerlyk gebruikt: hier van maakt men beſt kookſels, ſtovingen en pappen. De wortel in de neus geſtoken, ſegt men dat de tandpyn geneeſt. In de keuken gebruikt men de ſelvige in warmoes en ſtruifkruid.

CCCXCIV. HOOFDSTUK.

Prunella, Conſolida minor, Brunelle.

DE ſteeltjes zyn wat gehaart en vierkantig, eensdeels ter aarden nederleggende en anderdeels

opgerigt. De *bladen* zyn matig groot, breeder dan langer, dat is langwerpig rond; aan 't einde niet ſcherp, maar bot rond, eenigſins met haartjes bedonſt. Op de toppen van de takjes komen aaren met bruinblauwe *bloemtjes*, die ſomtyds ligter, en ſomtyds donkerder van verwe zyn; ik hebſe mede wit geſien, maar die komen ſelden voor; het maakſel is als van doove netelen. Voorts heeft het veſelagtige *worteltjes*.

Men vind nog een ſoorte met geſnippelde bladen, die ik eerſt buiten de ſtad Haarlem ontdekt heb, maar weet niet dat ik die anders in eenige plaatſen van Nederland ontdekt heb. Sy blyft (meen ik) des Winters over, en bloeid de meeſte Somer door. In kruidkenders hoven waſt het weelderig, maar wil wel wat ſchaduw hebben.

De naam heeft het na een ſiekte die men de *bruine* noemt, en daarom mede *Brunelle* genaamt: het is van deeltjes die geen melk ſchynen te ſchiften, en daarom gebruikelyk by alle wondmiddelen ſoo uitterlyk als innerlyk; het is min of meer bitteragtig, en dienſtig in mondziektens, om die te ſuiveren. Het kan mede in keelgeſwellen gebruikt werden, om te gorgelen.

CCCXCV. HOOFDSTUK.

Prunus, *Pruimboom.*

SY werd een tamelyken hoogen en dikken boom, ten ware die aan heiningen van haar waſdom gedwongen wierd: heeft veel takken, bruin en effen van baſt. De *bladeren* zyn langrond, ſpits toeloopende, en rontom wat geſchaart, en hard in 't aantaſten. Voor de bladen komen in de Lente daar me-

mede menigte van witte vyfbladige (ſelden ſesbladige) *bloemtjes* aan, ſtaande op haar eigen ſteeltjes. De vrugten die daar na volgen, zyn meeſt langwerpig, ook wel byna rond, hebbende van boven na onderen gemeenlyk een voore ofte gootjen aan eene zyde, gelyk de perſiken, en aprikoſen. De groote is ſeer verſcheiden, want ſommige zyn ſoo groot als groote knikkers, andere middelmatig, en andere wederom als een hoender ei, die men *Eijerpruimen* noemt. Sy verſchelen mede in koleur, want ſy zyn donkerblaauw, ligtrood, geel, groen, enz. alle deſe zyn ſappig als ſy ryp zyn, ſoet van ſmaak, of wel wat ſuuragtig. In 't midden hebben ſy een langwerpige *kraakſteen*, die van maakſel in d' eene anders is dan in d' andere; hier in is mede een langwerpige *kern* gelegen, die nog in zyn eigen vlies omwonden is, wat bitteragtig van ſmaak: alle deſe verſcheidentheden hangen veel af van de verſcheide landen en verentingen, en hier door verkrygen ſy verſcheide benamingen. De wortel ſpreid ſig langs d' aarde herwaarts en derwaarts.

Deſe pruimen vind men hier in de boomgaarden en hoven: ſy bloeijen in 't voorjaar, en geven in de Somer rype vrugten, en ſoo het najaar warm is, bloeijen ſy wel op nieuws, maar de vrugten werden alhier niet ryp.

De pruimen verſch gegeten, vergoren ligt in de maag, en maken dikwils buikloopen, en alſoo daar veel ſuurs van in onſe ſappen geraakt, werd het bloed broeijende, en hier uit ontſtaan dan koortſen. Daarom is het beſt de middelmaat gehouden, en met brood gegeten. Pruimen die gedroogt zyn, zyn ryper door de warmte geworden, hebbende veel onrype deelen verloren, en daarom werden ſy gebruikt, om een ſagten afgang te hebben, ſoo in de Geneeskunde, als in de keuken, want ſy hebben nog veel

prik-

prikkelende deeltjes behouden, die bequaam zyn de darmen te prikkelen: onder deſe zyn de ronde pruimen, prunellen, katarine pruimen, damaſtpruimen enz. de beſte. Ten deſen einde werden verſcheide deſer ſoort droog en nat geconfyt, ook werden de drooge gekookt, en het merg door een ſeef geſtreken, en met of ſonder vermengſels, om afgang te verwekken gebruikt. Ook kookt men haar met ſenebladen, enz. en men drinkt het uitgedrukte ſap. De pitten der ſelve werden gekraakt, en tegens het graveel gebruikt. Uit de baſt des booms druipt mede een gomme, van gebruik als d' Arabiſche gomme. Het hout deſes booms is vaſt en bequaam om daar ſtoelen van te maken.

CCCXCVI. HOOFDSTUK.

Pſyllium, Vlooi kruid.

HEt waſt dikwils een voet hoog en hooger. Het heeft ſeer veel dunne, tengere ſteelen, begroent met lange, ſmalle, hairagtige *bladen*. Op de toppen der takjes komen ſchelfelagtige hoofdjes, waar uit witagtige kleine *bloemtjes* komen, met eenige nopjes of draadjes als dons: het *zaad* is langwerpig, glad, en bruin, gelykende in den eerſten opſlag ſeer aardig een vloo: de *wortel* is dun, en veſelagtig.

Niet tegenſtaande dat het wel geſaaid werd, ſoo vind men het wel hier en daar op ongebouwde velden, en waſt overal weelderig, dog met onderſcheid van plaatſen, werd het ongelyk grooter: en geeft ſyn zaad in de Somer.

Het zaad is alleen in gebruik. Het geeft, in water geweikt, ſeer veel ſlym van ſig, daar des ſelfs baſt meeſt

meeſt mede bekleed is. Deſe werd gebruikt om op d' ontſtekingen der oogen gelegt te worden, ook werd de drooge tong in ſprouw en heete koortſen daar mede gelaaft: het werd mede voorgeſchreven tegens ontſtekingen der ingewanden, en tegens de buikloop. Maar als deſe ſlym van de baſten af is, houd men het zaad ſelve uit ſcherpe en beweeglyke deeltjes te beſtaan, het welke ſweeren en bladeren ſoude konnen doen verwekken. De ſlym werd mede gebruikt om zyde ſtoffen en hoeden een ſchoone glans te geven.

CCCXCVII. HOOFDSTUK.

Pulegium, *Polei.*

D' *Eerſte* heeft veele ronde, en byna knyewys gedeelde ſteelen, ſomtyds roodagtig, meeſt ter aarden neder leggende: maar daar de bloemtjes aankomen rigten ſig meerder op: uit yder lid komen twee tegen over malkanderen ſtaande *bladen* op korte ſteeltjes, langwerpig rond, min of meer geſchaart, glad, en donker groenagtig: uit welkers ſchoot ofte oorſprong gemeenlyk kleindere ſcheutjes met kleindere blaadjes voortkomen. De *bloemtjes* ſtaan wervelsgewyſe rontom de ſteeltjes, gemeenlyk blaauw en ſelden wit. De *wortel* is veſelagtig.

De *tweede* verſcheelt alleen van deſe, dat de bladen langer en ſmalder zyn, gelyk den yſop: en deſe werd *Pulegium cervinum* genaamt.

Het waſt in de kruidhoven, en mede in het wilde hier en daar op vogtige plaatſen, en bloeid in de Somer.

Uit ſyn welriekentheid blykt genoeg, dat het uit oliagtige en fyne ſoute deeltjes beſtaat, want het is

me-

mede wat ſcherp en bitteragtig op de tong. Het werd meeſt gebruikt om de ſtonden voort te ſetten, wittevloed af te dryven, en de doode vrugt ofte nageboorte af te ſetten: het dryft het water af, verdunt en maakt beweeglyk alle ſlym, die d' ingewanden verſtoppen: hier toe dienen voornamelyk de kookſels en uittrekſels met water ofte wyn: men maakt daar mede een water van met een ſyne olie.

CCCXCVIII. HOOFDSTUK.

Pulmonaria maculoſa, Symphytum maculoſum, Longe kruid, Onſer vrouwen Melk kruid.

SOmmige agten dit een ſoort van Waalwortel te weſen, maar ſyn ſteeltjes worden nauwlyks een ſpanne hoog. De *bladen* zyn matig breed en lang, wat hairig ofte rouw, ſpits toeloopende, bevlekt met witagtige en ſomtyds purperagtige, en als druppelwys geſtorte vlekken: nogtans ſiet men deſelvige wel ſonder vlekken. De *bloemtjes* gelyken yets na de Sleutelbloemen, maar veel kleender, en in vyven gedeelt, deſe zyn uit den purperen rood, die allenxkens blaauwpurper verwig worden, ſtaande veele op eenen ſteel, yder in ſyn beſonder groen kokertjen. De *wortel* is wel niet groot, maar hard en ſwart in veele veſelen gedeelt, ſig jaarlyks voortplantende.

Men vind het in de kruid en moeshoven. In de Lente ſchiet het ſyn bladen en bloemen: het blyft de gantſche Somer groen, maar in het laatſte van den Herfſt vergaan ſy, blyvende de wortel alleen over.

Men agt het dienſtig in alle longſiekten, om die te

te heelen; als mede tegens uiterlyke wonden: en daarom zyn de kookſels met water de beſte te gebruiken, want d'andere bereidingen my van weinig belang toeſchynen. De vrouwen bakken het met eijeren ten ſelvigen einde mede in de pan, en hakken het onder warmoes.

CCCXCIX. HOOFDSTUK.

Pyrethrum, Bertram, Seeverwortel, Tandkruid.

Bertram heeft dunne ſteeltjes van een ſpanne ofte anderhalf lang, begroent met redelyk groote *bladen*, welke wederom aan eene middelribbe in veele kleindere en menigfout doorſnedene blaadjes aan beide zyden doorſneden is, ſoo fyn byna als de kermillen. Op yder top der ſteeltjes koomt een vry groote *bloem*, die van de ſtinkende kermillen van maakſel gelyk, welkers kruine ofte middenſte geelagtig, en de rontom ſtaande *blaadjes* wit van boven, maar van onderen wat purperagtig zyn. Het *zaad* is dun en langwerpig, onder de geele kruine voortkomende. De *wortel* is dun, byna een ſpanne lang, graauw van buiten, maar van binnen wit.

Men vind het alhier in de hoven der kruidoefenaars, en bloeid alhier in 't laatſte van de Somer.

De wortel van dit gewas beſtaat uit fyne doordringende deeltjes, welke gekauwt werdende een doordringende gloeijing in de mond verwekken, waar door de taaije ſpog doorſneden werd, en doet yemand louter quylen, hierom gebruikt men die tegens de tandpynen, keelgeſwellen, en eenige andere ontſtekingen des monds en keels. Op wyn geſet, en daar van ſomwylen gedronken; verdryft de maagſlym, en alle ſlymigheid der gedarmte, en

daar-

daarom mag het in alle ſlymſiekten gebruikt werden, en voorts in alle koude lighamen.

CCCC. HOOFDSTUK.

Pyrola, Wintergroen.

HEt *Wintergroen* brengt uit een teer, dun, veſelig *worteltjen*, vyf, ſes, of ſeven *bladen* voort, van maakſel en groote byna de Lepelbladen gelyk, maar harder en vaſter, ſtaande yder op ſyn eigen ſteeltjen. Tuſſchen deſe komt wederom een ſteeltjen opſchieten byna van een voet hoogte, van welkers midden tot boven toe cierlyke, ſneewitte, vyfbladige *bloemtjes* komen, hebbende veele veſeltjes in haar kruine, waarna roodagtig *zaad* volgt.

Sy waſſchen veeltyds in de duinvaleyen overvloedig: het wil nauwlyks in de hoven overgebragt werden en aldaar aarden. Het bloeid de meeſte Somer door, en blyft des Somers en des Winters groen.

Dit gewas werd uiterlyk en innerlyk tegens de wonden gebruikt, want het ſuivert door ſyn ſagte wringinge, men mag dan door dranken of koken, ſpuitſels en waſſingen daar af maken.

CCCCI. HOOFDSTUK.

Pyrus, Peereboom.

DE *Peereboom* is *tam*, die ſeer verſcheiden is, en *wild*. De *tamme* waſſchen in hooge landen ſeer hoog, maar in de laage landen moeten ſy laag gehouden werden, alſoo haar wortel terſtond in een moerraſſige grond neerwaarts boort, en koomt te

ſter-

ſterven, en ſulx geſchied hier met meeſt alle geboomten rontom *Amſterdam*: in hoogere landen krygen ſy een vry dikke ſtam, van boven met veele takken gekroont, die meer na boven toe waſſen als d' appelboom. Het hout is graauwagtig, vaſt en digt. De *bladen* zyn van groote meeſt als van de appelboomen, wat breed en ſpitſig toeloopende, rontom de randen min of meer wat geſchaart: van boven glad en groen, maar van onderen gryſer, min ofte meer donſig. De *bloemtjes* zyn wit, vyfbladig, en van binnen met nopjes en draadjes. Yder vrugt heeft ſyn byſondere ſteeltjes, 't zy kort ofte lang: de Peer heeft ſyn naam van het griekſe woord *Puur*, dat een vlam beduid, alſoo de meeſte peeren boven ſpits zyn, en van onderen breed, gelyk een vlam: alhoewel men mede ronde peeren heeft, gelyk de *Bergemotten* ofte *Heerepeeren*. Het maakſel der peeren is groot, klein, middelmatig: de koleur geel, groenagtig, half rood, half geel, ofte half groen, yſerverwig. Het merg ofte vlees is ſoet, ſuur, wrang, ofte verſcheidentlyk gemengeld, wit, hard, ſagt, en daarom heeft men *Winterpeeren* en *Somerpeeren*; vroege en latere enz. van binnen is het klokhuis van maakſel als van den appel, maar de wanden zyn ſelden ſoo taay. Hier in hangen vier of vyf langagtige bruine korlen ofte *zaden*, boven ſpits, en onder breeder, bruin van ſchil, maar de pit wit en ſoet. De *wortel* verbreid zig niet alleen langs d' aarde, maar boort ook redelyk diep nederwaarts.

De *wilde* zyn de voorige wel gelyk, maar blyven korter en lager, zynde met doornen gewapent. Ook zyn de vrugten wrang, en wanſmakelyk.

De tamme vind men in de boomgaarden en hoven, ook werden ſy wel langs de dyken geplant, nevens d' appelen, welkers entingen groote verſcheidentheden hebben voortgebragt. Maar de wilde

komen uit zaad voort in de enthoven, die door het verenten met 'er tyd tam werden: ook werden de ſelvige in boſſchen gevonden.

De peeren zyn verſcheiden van ſmaken, en daarom zyn ſommige van ligt verrottender deelen, als die gene welke vaſt van vlees zyn. De ſagte raauw gegeten, verrotten haaſt, en verwekken ſomtyds afgang, het welk de ſuure en wrange ſoo ſeer niet doen, daarom dient men haar alle met brood te eeten, wil men hebben dat ſy niet qualyk bekomen. Sy zyn beſt gekookt of gebraden: ook werden ſy droog en nat geconfyt. Het uitgeperſte ſap kan bereid werden als appeldrank, waar uit men weder brandewyn en azyn kan maken. De peeren werden mede op den oven gedroogt, en by de nagerigten opgeſet. Het hout is dienſtig om ſnywerk van te maken.

CCCCII. HOOFDSTUK.

Quercus, Eikenboom.

DE *Eike* is *tam* of *wild*. De *tamme* waſt ſomwylen ſoo hoog niet als de wilde. Sy werd vry dik van ſtam, waſſchende niet ganſchelyk regt op, nog glad van baſt, maar krom en ſcheef, met veele zydtakken. Het hout is wel vaſt en ſterk, maar onſterker als boekenhout: ook kan het beter bewerkt werden, als van de wilde eike. De *bladen* zyn redelyk groot, hard, en rontom de kanten vry diep geſneden; de vrugten zyn groote *Eekelen*, ſoo genaamt, of om dat ſy eetbaar zyn, of om dat ſy een eitjen gelyken: en deſe hangen af van een dopjen ofte ſchaaltjen. In of tuſſchen de bladen heeft men dikwils ronde en oneffene knobbels, die men *Galnoten* noemt.

De

De *wilde* werd dikmaals veel hooger, zig met veele takken verre uitſpreidende. De ſtammen werden dikwils wonderlyk dik; ik heb'er in Braband een geſien, welke van drie mannen niet konde omvaamt werden. De *bladeren* zyn effen, glad, hard, breed, langagtig, rontom diep doorſneden, van onderen bleiker groen dan boven. d' *Eekelen* zyn korter als van de tamme, ſluitende in een olyfkoleurige ſchale, die van boven in een dopjen ofte ſchaaltjen, als in een kasjen omvat werd. De kern is wit, in twee helften gedeelt, en wat ſoet en wringend in de mond. Jong zynde hebben ſy een gladde en effene baſt, welke daar na oneffen en rouw werd. Hoe ouder boom, hoe harder hout, dat geelagtig is, hard en vaſt; maar het hout naaſt de baſt is witter. De *wortel* ſinkt niet alleen diep in d' aarde, maar breid zig ook verre uit.

Aan de Kaap van goede hoop zyn d' eiken mede geplant, welkers baſt wel groote Notcboomen vertoonen. Sy waſſen op alle Europiſche plaatſen en op alle grond, voornamelyk de wilde, die de gemeenſte zyn, maar ſy werden overal niet even hoog. Sy verlieſen alle jaren haar bladen. De vrugten rypen in den Herfſt, die dan afvallen.

Al wat deſe boomen voortbrengen is te ſamentrekkende en grof van deelen, zynde dienſtig in alle vrouwevloeden, darmvloeden, ſaadvloeden om te ſtoppen, maar het dient omſigtig gebruikt te werden. De vrugten zyn dienſtig om verkens te meſten; welke men als kaſtanien kan braden en eeten. De baſt dient om het leder mede te bereiden en ſwart te maken; het hout om te verwerken, en het al te dunne om heete vuuren aan te leggen. De Galnooten, voornamelyk d' onrype, zyn ſeer wrang, en dienſtig om bloed te ſtelpen, met welkers kookſel de vuile tanden en tandvleis kan geſpoelt en geſui-

vert werden. Sy zyn ook ſeer dienſtig om met koperrood goede ſwarte inkt te maken, om wolle ofte linnen ſwart te verwen.

Op de Eike, en ook op meer geboomten, vind met een baſtaard gewas, welke men *Maren takken* ofte *Viſcus quercinus* noemt. Sy waſſchen ontrent anderhalven voet hoog, maar verſpreid zig met veele ſlimme, ſwarte geknoopte takken wyd uyt; zynde taay en met een bleekgroene ſchorſe bekleed. De *bladen* zyn ſmal, langwerpig, hard, dik, en bruingroen. Ontrent de leden ofte knoopen der takken komen kleine geelagtige *bloemtjes*, waar na drie ofte vier by een gevoegde kleine, ronde, witte, en doorlugtige beſitjes volgen, met een lymige vogtigheid vervult. In elke beſie is een ſwart *korreltjen*. Het waſt alleen uit de takken van d' eike, ſonder eenige merkelyke wortel te hebben, en daarom groeijen ſy van haar zaad niet in d' aarde.

Sy zyn het gantſche jaar door groen. Sy bloeijen in de Lente, en de beſien werden tegens den Herfſt ryp, welke dan van 't gevogelte gegeten werden.

De lymigheid der beſien is ſcherp en bytende, en ſchynt bequaam te weſen tegens veele lymige taaije vogten te verdunnen en gangbaar te maken. Verteert mede de geſwellen, daar op gelegt. Het hout daar van werd tegens de vallende ziekte en andere hoofdqualen voorgeſchreven, maar ik kan daar ſulx niet in vernemen; ik geloof eer dat het bequaam is de buikvloeden en vrouwevloeden te ſtoppen.

CCCCIII. HOOFDSTUK.

Ranunculus, *Hanevoet*, *Boterbloem*, *enz.*

DAar zyn verſcheide ſoorten en byſoorten van *Hanevoet*, waar van wy eenige ſullen te berde brengen. d' *Eerſte* is de *tamme*, ofte *Hanevoet* die in de hoven waſt, en deſe heeft donkergroene *bladen*, rontom de kanten met veele kervingen doorſneden, die dan wederom in verſcheide deelen gekorven zyn, vertoonende yder blad als in drie ofte vyf voorname deelen gekloven, van welker ſommige eenige witte vlekken vertoonen, en deſe ſtaan yder op haar eigen ſteel: de ſtruik is rond, eenigſins ruig en hairig, waar van ſommige ter aarden neder buigen, en hier en daar uit yder lid veſeltjes in d' aarde ſchieten, om nieuwe planten te maken: en deſe ſtruikjes waſſen wel een voet hoog en hooger. Op de toppen komen ſchoone goudgeele, blinkende, en vyfbladige *bloemtjes*, hebbende in het midden eenige geele draadjes en nopjes, na welker afvallinge ronde, ruige bolletjes volgen, beſtaande uit veele *zaden*. De *wortelen* zyn wit, dun, en veſelig.

Sommige deſer ſoorten hebben dubbele bloemtjes; ook zyn ſommige niet ruig ofte hairig, maar kaal en glad; ook waſſen ſy wel twee voeten hoog, en regt overeind ſtaande.

Sy werden, uitgenomen de dubbele, veeltyds in de weilanden gevonden, als mede langs de wegen, ſchaduwagtige en vogtige plaatſen. Het bloeid van Meimaand af de meeſte Somer door.

De deeltjes van de wortel zyn doordringend en blaartrekkend, gelyk de Spaanſe vliegen: het kookſel van de bladen verdryft allenxkens de ſproeten, daar mede gewaſſen.

CCCCIV. HOOFDSTUK.

Ranunculus, Sylveſtris, Wilde Hanevoet.

D'*Eerſte Wilde* werd *Water Hanevoet* genaamt. Dit heeft ronde, effene, holle, en veeltyds dikke ſteelen, met verſcheide zydtakken; een voet hoog en hooger, regt overend ſtaande: de *bladen* zyn redelyk groot, byna rond, effen, glad, kaal, grasgroen, aan de kanten rontom gekerft en gekloven, ſtaande yder op een eigen, dikke, lyvige ſteel. De *bloemtjes* die op de toppen komen zyn kleinder als de voorige, bleekgeel en vyfbladig: na het afvallen ſiet men langronde oneffene *zaadbolletjes*. De *wortel* beſtaat meeſt uit een bosjen veſelen. Dit is dan den *Ranunculus Aquaticus*, ofte *Sylveſtris primus van Dodonæus*.

De *tweede wilde* ofte *Lupaarts klaauwen*, ook *Pes Leopardi* genaamt, is ſoo glad niet, maar ruig van *blad*, donkergroen, en ſomtyds bruinpaars ofte bruinroodagtig van koleur, in vyven gedeelt, en yder deel nogmaals doorſneden. De ſtruik waſt wel anderhalven voet hoog ofte hooger, zig verdeelende in verſcheide takken, op welkers toppen vyfbladige goudgeele *bloemen* komen, gelyk als aan de tamme *boterbloemen*: de zaadbolletjes zyn rouw, en de *wortelen* veſelagtig, welkers dwers uitgeſchoten takjes wederom nieuwe planten voortbrengen. Dit gewas werd dikwils vry hoog, en krygt door oefeninge wel dubbelde bloemen.

De *derde wilde* is de *Akker Hanevoet* ofte *Ranunculus Echinatus* of *Arvenſis*. Dit heeft veel kleinder en teerder *bladen*, maar in ſeer veel ſmalle ſnippelingen geſneden; waſt ontrent, met ſyn ronde ſtruik,

een

een voet in de hoogte. De *bloemtjes* zyn niet al te groot, vyfbladig en bleikgeel, waar na een breed, rouw en ſteekend bolletjen volgt, beſtaande uit vele, grootagtige platte *zaden*, met ſpitſe, korte, ſtekende doorntjes gewapend. De *wortel* beſtaat mede uit veſelen.

D' eerſte groeid overvloedig in de ſlooten, en bewaterde weijen. De *Lupaarts klaauwen* waſſen in de lage weijen, die niet bewatert werden van ſlooten ofte rivieren: maar de derde heb ik veeltyds in koornlanden en zaadlanden geſien. En deſe alle bloeijen de meeſte Somer door.

Wat de kragten aangaan, ſy zyn alle blaartrekkende, ſcherp, doordringend en ſnydend van deeltjes, alſoo ſy de huid openen. De Wratten en Exteroogen dagelyks met de wortel gewreven, doen die uitvallen.

CCCCV. HOOFDSTUK.

Ranunculus tuberoſus, Sint Anthonis Raapken.

DEſe waſt boven een ſpanne niet hoog. Heeft breede, ſeer geſnippelde, groene *bladen*, die van de boterbloemen ſeer gelyk. De *bloemen* zyn mede vyfbladig, goudgeel en blinkende, waar na mede rouwe *zaadbolletjes* volgen. De *wortel* is als een klein raapjen rond en wit, hebbende van onderen verſcheide lange veſelen. In de hoven geplant waſt het weelderig, hoog, en ſomtyds met een dubbele bloem, ja ſomtyds waſſen twee en drie bloemen uit of boven malkanderen.

Het waſt in de duinvaleijen en onbebouwde zandige plaatſen: en bloeid in de Lente. Dit gewas is mede van blaartrekkende kragten als de voorige.

CCCCVI. HOOFDSTUK.

Ranunculus Flammula, Egel kolen.

SY waſſen regt overende wel anderhalve voet en ſomtyds wel drie voeten hoog, min of meer met ledekens, de *bladen* zyn ſpits toeloopende, lang en ſmal, ongekartelt, en ſomtyds, voornamelyk de benedenſte, wat gekartelt. Op de toppen der takjes komen mede vyfbladige *bloemtjes*, die bleekgeel zyn, waar na rouwe zaadbolletjes volgen. De *wortel* is mede veſelagtig.

Men vindſe ontrent de ſlooten en wateren; in vogtige weilanden, en wel tuſſchen de moeskruiden. Sy bloeijen in de Lente en daarna.

Sy zyn mede van kragten als d' andere ſoorten van Hanevoet.

CCCCVII. HOOFDSTUK.

Rapa, Rapen, Knollen.

HAar *bladen* zyn groot, rouw, breed, langwerpig en groen, aan beide zyden diep geſneden: tuſſchen deſe ſchiet een lange veelgetakte ſtruik, verciert met veele, matigkleine, vierbladige geele *bloemtjes*, waar na langwerpige zaadkokertjes volgen, welke met rond en bruin *zaad* geladen zyn, van groote als koolzaad. De *raap* ofte *wortel* is niet altyd langwerpig, maar ook platrond en breed, hebbende van onderen een veſelig ſtaartjen. Deſe rapen hebben in Zeeland gemeenlyk een purperrood randjen, gelyk de radys.

Sy

Rosa Canina, Kynorhodos.
Kynosbatos Minor.

HONDS-ROSEN.

Sy werden op verſcheyden akkers van Nederland gevonden: maar ſy verſchelen na den landaard veel in groote. Hier te lande ſiet men die ſelden van een pond ſwaarte, maar men heeftſe uit Duitsland gebragt van ſesendertig ponden. Sy werden in Lente geſaaid, en ook in de Somer, maar krygen voor het tweede jaar geen bloemen ofte zaad. Sy bloeijen dan in de Lente.

De Raap ſelve is beſtaande uit ſagte en doordringelyke deelen, voornamelyk als ſy wat ſcherp zyn en radysagtig ſmaken. Sy werden veel raauw gegeten, en verſlaan dan den dorſt. Maar anders werden ſy gekookt, geſtooft ofte gebraden gegeten, gevende een ſagt voedſel, maar blaſen de ſlym geweldig op door de menigte van de warme logt die in de gekookte rapen is: ſy dienen beſt in heete en broeijende lighamen, alſoo ſy die als een verkoelinge bybrengen: daarom geeft menſe mede veel aan de zieken te eeten, alſoo ſy ſagt en ligt te verduwen zyn. De gekookte en gebraden rapen legt men op keel en andere geſwellen als een pap, om te verdwynen en te vermorwen. Heet gebonden op de kakhielen ofte winterhanden, doet die verdwynen. Het warme zap gedronken is dienſtig in de borſtqualen, verkoudheid, heesheid, hoeſt, enz. is ook dienſtig daar mede gegorgelt. Uit het ſaad werd een olie geperſt tegens de zydeween, en innerlyke quetſingen ingenomen: uiterlyk werd het tegens de gebrandheden gebruikt. Voorts dient het om in de lamp te branden: hier van werden mede koeken gebakken, in plaats van boter. Men ſegt dat het yſer door het raapſap gehard werd.

CCCCVIII. HOOFDSTUK.

Raphanus Sativus major en minor, Groote en kleine Radys.

DE *groote* en *kleine Radys* heeft groote, breede, lange, rouwe en groene *bladen*, voor rond, maar aan beide zyden in verſcheide ronde en aan de randen gekertelde deelen geſneden, het loof der rapen ſeer gelyk. Van tuſſchen deſe ryſt een ronde, getakte ſtruik regt op: welkers *bloemtjes* vierbladig zyn en ligt purperagtig, anders die der raap bloemtjes gelyk, waar na ronde, dikke, ſpits toeloopende holle en vooſe ſaadkokers volgen: in welke twee of drie bruinroode, ronde en matig groote *ſaadjes* beſloten zyn. De *wortel* is van buiten en van binnen wit: maar de groote ſomtyds van buiten ſwart: de witte heeft boven aan een purperverwig randjen, dikmaals tot halfwegen toe. De groote weegt dikwils een half pond, en is als een lange raap: maar de kleine is langer en niet ſoo dik. Als ſy in haar bloeijen ſtaan werden ſy ſmakeloos. De groote noemt met hier *Ramelaſſen* of *Spaanſe Radys*, maar de kleine noemt men in 't gemeen *Radys*.

Men vind deſe ſoorten in de moestuinen, en bloeijen in de Somer; ten ware ſy laat geſaaid waren, dan bloeijen ſy eerſt in 't aanſtaande voorjaar.

De ſmaak is ſcherp en bytende op de tonge, en werden meer op de tafel geſien dan in de geneeskunde: 't is een wortel ſeer bequaam om de ſcheurbuikige ſlym te doorſnyden, en dat ſoo goed als eenig middel, want het is doordringend, doorſnydend en beweeglyk van deeltjes: daarom geneeſt het mede de ſlymige magen, die niet eeten konnen. De jonge

ge bladen werden wel voor ſalade gebruikt. Dit heele gewas doet mede wel wateren, en bevordert de ſtonden.

CCCCIX. HOOFDSTUK.

Raphanus Ruſticanus, Meer radys, Meer edik, Mirix wortel.

Meer radys heeft groote, breede, lange, ſpits toeloopende, rontom geſchaarde, rimpelagtige, donkergroene *bladen*, ſoo groot als die van de tamme ofte wilde patientie, ſtaande yder op ſyn eigen ſteel; de ſteel, die van tuſſchen beiden uitſchiet, is wel twee ofte meer voeten hoog, maar is dun, teer, en getakt. Daar aan waſſchen witte, kleine, vierbladige *bloemtjes*, waar na kleine zaadhauwtjes volgen. De *wortel* is dik, lang, uit den geelen wit, en ſcherp van ſmaak en reuk.

Sy waſt wel in ſchaduwagtige en vogtige moeshoven, boomgaarden en weijen. Sy bloeid in de voortyd, alſoo de wortel des winters overblyft, en voort teelt.

De wortel werd geraſpt en gegeten in ſaucen over vleis en viſch. Synde niet alleen ſcherp, maar byt, terwylen ſy geraſpt werd, tot tranens toe in d' oogen: daarom is ſy vlug en doordringend van deelen. Sy zyn dienſtig in ſcheurbuikige, ſlymige lighamen, om die taaije vogten te doorſnyden, beweeglyk en vloeibaar te maken. Men ſetſe daarom op wyn met eenige andere ſcheurbuiks middelen: men haalt daar mede een geeſt van: al wat hier van gemaakt werd is mede dienſtig om wel te wateren.

CCCCX. HOOFDSTUK.

Rapiſtrum, Sinapi Sylveſtre, Herik, Wilde Moſtert.

DE *bladen* zyn lankwerpig, groot, rouw en breed, hebbende twee oortjes, ongekerft aan de zyden, dan wel ſommige bovenſte. Het waſt wel anderhalven voet hoog met dunne, hairagtige, getakte ſtruikjes, langs welker takjes kleene, geele, vierbladige *bloemtjes* komen, waar na kleene, dunne *ſaadkokertjes* volgen, met klein rond *zaad*. Het *wortcltjen* is wit, dun en langagtig.

Het waſt overal langs de wegen, dyken, wallen, bouwlanden, enz. Het bloeid in de Lente en de gantſche Somer door.

Het is van aart, kragten en gebruik als de Moſtert.

CCCCXI. HOOFDSTUK.

Rhamus, Oleaſter Germanica, Schytbeſien, Duinbeſien.

DE takjes zyn wit, die zig wyd en zyd verre uitſpreiden, zynde taai en vlegtbaar, en met veele ſeer ſcherpe en lange doorntjes gewapend: de *blaadjes* zyn lang, ſmal, wit, als of ſy met meel beſtoven waren, gelykende yets na een ſmalbladige wilge. De *bloemtjes* zyn klein en grasverwig, veel by een aan de rysjes waſſende, waar na geele *beſien*, als ſeer kleine aalbeſien volgen; groeijende trosgewyſe: haar ſap is mede geel. De *wortel* is niet groot.

Het waſt in de valeijen der duinen, en ſommige ge-

gebergten. De beſien rypen wel des Somers, maar blyven mede des Winters daar aan.

De bladeren en beſien dienen om te ſtoppen.

CCCCXII. HOOFDSTUK.

Ribeſium, Groſſularia, Aalbeſiën, Wynbeſiën.

DE *roode* en *witte Aalbeſiën* hebben eenderlei maakſel van heeſter, bladen, bloeiſel en beſien, verſchelende hier alleen in dat d' eene roode en d' andere witte beſien draagt, alhoewel ik nog een baſtaart ſoort, die half rood en half wit geleeken, geſien heb. Haar heeſter waſt dikmaals veel hooger dan een mans lengte, wanneer ſy tegens ſchuttingen geleid werden, maar op haar ſelven ſtaande waſſen ſy ſelden boven anderhalf elle hoog. Haar *ſtam* is ſelden een arm dik, de takken dun, jong zynde is de baſt wit, maar ouder werdende en vrugt gevende donkerbruin en glad. De *bladen* hebben yder een ſteel, zyn redelyk groot, breed, gemeenlyk in vyf hoeken gedeeld, en voort rontom getand, wel door ribt, lyvig, donkergroen, maar ſomwylen wat geelder, voornamelyk als de beſiën wat aan de ſoete kant zyn. De *bloemtjes* zyn klein, komende tuſſchen de bladen voort, tien, twaalf, meer ofte minder als een riſt aan een dun ſteeltjen, hebbende yder nog een kort ſteeltjen. De gedaante is als een vyf geribde ſchulp ſchaaltjen, bleekgroen van koleur, en deſe riſt hangt nederwaarts; hier na volgen groene *beſiën*, die allenxkens ſchoonrood of bleekrood werden, ofte anders peerlwit: deſer ſap is ſuur ofte rinſch, dog d' eene ſoort ſuurder dan d' andere: ſy hebben gemeenlyk vier ofte vyf min ofte meer *korlen* in, die wrang van ſmaak zyn. Daar is

nog

nog een *Engelſe ſoort* met bladen als de kruisdoorn, wiens roode beſiën walgelyk ſoet werden.

De andere ſoort noemt men ſwarte *aalbeſiën*, zynde de roode van maakſel ganſchelyk gelyk: maar de botten en *bladen* zyn liefelyk van reuk, en de *beſiën* zyn pikſwart, en balſemagtig van ſmaak. De *bladen* zyn ook wat dikker, donkerder groen, die in 't najaar purperverwig werden. Ook heeft het hout diergelyken reuk. De *bloemtjes* zyn van maakſel mede als van de roode, maar een weinig purperverwig. De wortelen van beide zyn waſſende met veele takken diep in d' aarde.

Deſe ſoorten waſſen alle in de hoven en boomgaarden, ſy bloeijen in de Lente, en geven in de Somer haare vrugten.

De roode en witte (uitgenomen de Engelſe) hebben een ſuur en wynagtig ſap in haar, waarom haar matig gebruik den dorſt beneemt; maar alſoo die ſuurigheden vol werkelyke deeltjes zyn, maken ſy mede een afgang. Te veel genut, werd het bloed met deſe werkelyke ſuurigheden te veel opgepropt, waar uit broeijingen en koortſen ontſtaan, niet tegenſtaande ſy eerſt ſchynen te verkoelen: over de tafel zyn ſy beſt met brood gegeten, anders vergooren ſy te ligt. Het uitgeperſte ſap laat men in de ſonne met of ſonder ſuiker giſten, om des Winters by de ſpyſen te doen, in de plaats van limoenſap. Ook maakt men met wyn, eijeren en ſuiker daar een vlade van. Het ſelfde ſap werd mede gegiſt, en daar een wyn van gemaakt. Uit het verſe ſap maakt men mede een gelei. Ook werden de beſiën geconfyt; ook wel gedroogt om des winters te ſtoven. De beſiën werden tot een ſauce gemaakt, en over gebraden viſch gegoten. Met brood werd daar mede een ſop van gemaakt.

De *ſwarte aalbeſiën* zyn ſoo ſuur niet, hebben een dik-

dikker baſt en jeneveragtigen ſmaak, als mede de bladen, botten en hout. Sy werden mede over de tafel genuttigt als de roode. Men ſetſe op Brandewyn, welke ſy een goede roode koleur en ſmaak mededeelt, en werd dan tegens het graveel gebruikt: tot het ſelfde oogmerk werden ſy verſch, ofte na dat ſy op de Brandewyn geſtaan hebben, op Maarts ofte November Bier geſet, als mede de botten, om het Bier kragtig en koleurig te maken. Van het ſap werd mede Wyn en Gelei gemaakt.

CCCCXIII. HOOFDSTUK.

Ros ſolis, Rorida, Sonne dauw, Loopig kruid.

DIt is een ſeer klein kruidjen, heeft weinig *blaadjes* en klein, gelykende kleine oorlepeltjes, zyn ruig, hairig en wat roodagtig, ſtaande yder op een dun ſteeltjen. In 't midden van de Somer, en op 't heetſte van den dag hangen aan deſe hairtjes druppeltjes water als dauw. Tuſſchen deſe blaadjes ſchieten regte ſteeltjes opwaarts, vyf of ſes vingers breete hoog, waar aan ſeven of agt witte *bloemtjes* komen, ſtaande yder op een ros ſteeltjen. Het *zaad* is rond, in ſchubbetjes. Van deſe ſoort is nog een grooter wel een ſpanne hoog, anders het voorige gelyk: ook is 'er verſchil ſomtyds in de *blaadjes*, dat d' eene ronde blaadjes heeft en d' andere langverpige.

Men vind het op grafige heuveltjes, en op woeſte, vogtige, ſandige plaatſen, veenen enz. Het bloeid in 't midden van de Somer.

Het ſchynt uit vlugge en ſcherpe deelen te beſtaan, als ſoo ik ſie dat het blaren op de huid verwekt. Andere agten het goed tegens de teering, peſt,

peſt, vallende ſiekte enz. Maar alſoo ik ſulx weinig in gebruik geſien heb, kan ik daar niet, dan uit relaas, van oordeelen.

CCCCXIV. HOOFDSTUK.

Roſa, Tamme en Wilde Rooſen.

DE *Roſen* zyn veelderhande en verſchelen dikmaals in groote van gewas; in veelte, weinigheid, dikkigheid en kleinigheid van doornen. De *bloemen* zyn ſomtyds enkel, dubbelt, klein, groot, wit, rood, duiſterrood, bleikrood, geel, enz. ook hebben ſommige reuk, en ſommige geen. Sy zyn alle een heeſter met veele takken, die veel ſcherpe doornen hebben, meeſt krom omgebogen; maar de wilde zyn doornagtiger. De witte roſen hebben gemeenlyk een heele groene ſtam en takken, daar d' andere ſoorten veeltyds wat roodagtig zyn. De *bladeren* zyn rouw in 't aanvatten, langrond, en ſaagsgewyſe getand, vyf ofte ſeven aan eene middelribbe, ſtaande twee en twee tegens malkanderen over, en een aan het eind afhangende. Op de toppen der takjes komen de *bloemknoppen*, welke, als de bloeme open gaat, ſig in vyf grasgroene blaadjes verdeelen. Waar van dat 'er twee aan beide zyden gebaard zyn, twee ongebaard, en een half gebaard. Deſe dan open gegaan zynde ſiet men de bloemknop ſelve, welke haar *bloembladen* allenxkens open ſet; in 't midden deſer bloemen ſiet men veele korte geele draadjes met geele nopjes, welke men meeſt in de enkele bloemen gewaar werd. d' Enkele zyn gemeenlyk, en voorts na dat ſy meer verdubbelt zyn, meerbladig, ja tot hondertbladig toe. Agter de rooſen zyn groene knoopjes, welke,

als

als de rooſen afvallen, in den Herfſt tot langwerpige *roode appeltjes* werden, *joopjes* genaamt: onder de huid van deſe appeltjes is een roode mergagtigheid, die wat ſuuragtig is, waar na van binnen een witte wolligheid gevonden werd, in welke eenige witte harde *zaden* gevonden werden. De ſteel van de roſebloem is mede wat ruig, en vetagtig, door eenige gemagtigheid, welke daar uitwaſemt. De *wortelen* zyn houtagtig en hard, herwaarts en derwaarts ſig verſpreidende, waar uit veele nieuwe looten ſchieten.

1. De *witte* ofte *tamme hofroſen*, ſchieten met hare takken veel hooger als de andere ſoorten, en dat wel twaalf en meer voeten hoog: de bloem is dubbeld, welkers buitenſte bloembladen de grootſte zyn, welke, allenxkens het middenpunt naderende, kleender en kleender werden: deſe zyn aangenaam van reuk.

2. De *bleek roode roſen*, *Provincie roſen* genaamt, zyn van maakſel als de witte roſen, welkers takken korter zyn, en zyn mede welriekende.

3. De *roode roſen*, ofte *bruin roode roſen*, ook *Hollandſe roſen* genaamt, zyn de Provincie roſen ſeer gelyk, maar waſſchen gemeenelyk nog wel ſoo laag; de koleur is donker ofte bruin blinkend rood, en riekt ſterker dan de voorige; van deſe ſoort heeft men mede Roſen welkers bladen rood en wit geſtreept zyn: aangenaam om te ſien, dog ſelden geheel dubbelt.

4. Deſe waſt drie ofte vier voeten hoog; de bloemen zyn wel ſchoon rood, maar niet bruinrood, die men, enkel zynde, vyfbladig bevind; maar anders dubbeld ofte meerder bladig, en welriekende.

5. De *muskus roſen* zyn van takken de wilde eenigſins gelyk; brengt kleinder roosjes, veele by een,

voort: en deſe zyn mede enkel ofte dubbeld, riekende eenigſins na de muſcus.

6. d' Eerſte wilde noemt men *Honds roſen* ofte *Kynorhodos*, deſe heeft veel ſcherpe doornen, en daarom rouw in 't aantaſten. De bladen zyn gemeenlyk wat kleender en bleeker. De bloeme enkel en vyfbladig, wit ofte bleek purperverwig. Aan de takjes van deſe roos waſſen ſomtyds eenige ronde hairige balletjes, ruig, dog ſagt in het aantaſten, en deſe werden Sponſen genaamt.

7. De tweede wilde is d' eerſte ſeer gelyk, maar is wat kleinder en rood van takken en ſtam. De roosjes zyn bleekrood, met weinig reuk, en deſe noemt men *kaneel roſen*.

8. Een derde heeft geele roosjes.

9. De vierde werd *pimpernel roosjes* ofte *duin roosjes* genaamt, deſe groeijen ſeer laag, zynde van allen de kleinſte; heeft veele doornen, en ſeer kleine bladen. De roosjes zyn ſeer klein, wit, en aangenaam van reuk, brengt ſwarte appeltjes voort, en d' andere roode.

10. Den *Eglentier* heeft bladen die wel ſoo groen zyn als van de voorige ſoorten, riekende ſterk na appelen: deſe waſt mede ſeer hoog, zynde met veele doornen gewapend. De bloemtjes zyn vyfbladig, witagtig en helder purperverwig, met geen ofte weinig reuk. Aan de takjes komen mede wolagtige ſponsjes, in welke wormen zyn, die allenxkens in popjes en vliegen veranderen.

Alhoewel dat 'er veele ſoorten van Roſen nog overig zyn te beſchryven, ſoo ſal dit genoegſaam dienen om te verſtaan wat Roſen zyn. Sy worden alle in de hoven van looten voortgeteelt, ſelden van zaad. Men vindſe alle in de hoven, maar de duin roos en eglentier mede in het wild in de duinen, en kanten van de akkers, waar van daan ſy in

de

de tuinen overgebragt werden. De vroege bloeijen in 't laatſte van Lente, maar de latere in de Somer.

Daar zyn in onſe kruidwinkels maar tweederlei roſen in 't gebruik, de *bleeke* en de *roode*. d' Eerſte maken een open lyf: ten welken einde men conſerven en ſyropen maakt. Men haalt daar ook een welriekend water van over, het welke men onder de verſterkende middelen mengt, en dient mede voor ontſtekingen der oogen. Ook werd door giſtinge der roſen een geeſt gehaalt, die mede verſterkende is. Het ſap werd mede uitgeperſt en met olie daar boven op bewaart, om des winters te konnen gebruiken. In plaats van deſe roſen mag men mede de witte gebruiken. De olie gaat met het water over, ſoo dik als boter. Om het water te maken zyn de geſoute roſen beter; deſe beſtaan niet alleen uit fyne olie deeltjes, maar ook uit werkelyke, en prikkelende, waarom ſy mede een prikkelinge in de darmen verwekken. Van deſe maakt men mede rooskoeken, tegens de hoofdpyn, en roosſalf.

De andere, ofte roode, ſchynen uit veel grovere deelen te beſtaan, alſoo ſy den buik en alle andere vloeden ſtoppen. En deſe gebruikt men eer ſy open gaan, waar van het onderſte geel of nagel werd afgeſneden. Van de verſche maakt men conſerf, en de gedroogde gebruikt men in poeders, of men ſetſe op azyn, het welke dan roſenedik is. De verſche werden mede in onrype boomolie geſmeten, om daar olie van te maken. Van deſe werd ook een roſenhonig gemaakt, om de ſweetgaten te ſuiveren, en een ſyroop om te ſtoppen.

Men ſoude uit de Eglentierbladen mede wel een water en geeſt om te verſterken konnen overhalen.

CCCCXV. HOOFDSTUK.

Roſmarinus, Roſemaryn.

Roſemaryn is een kleen heeſteragtig boomtjen, dat ſomtyds, dog ſelden, hier te lande vier voeten hoog opſchiet; geeft uit een ſtammetjen veele takjes, welke van onderen tot boven toe met veele langwerpige, harde en lyvige *blaadjes* begroent is, van boven donkergroen, maar van onderen wit, zyn eenigſins kampheragtig van reuk. De *bloemtjes* zyn bleikblauw en tengerder van maakſel als die van de ſalie, maar kleender; na deſe krygt men klein en ſwart *zaad*. De *wortel* beſtaat uit dikke veſeltjes.

Men vindſe hier alleen in de hoven, en bloeid in de Lentetyd. Sy werd van zaad voortgebragt, en van takjes, die men in de Meimaand alleenig in d' aarde ſteekt, en werd in 't ſelvige jaar tot een boomtjen. Sy konnen alhier niet wel tegens de koude.

De ſmaak en reuk geeft te kennen dat dit gewas uit fyne en doordringende deeltjes beſtaat. Het werd onder de Hoofdmiddelen gerekend, alſoo het een bequame vloeybaarheid aan de herſenſappen verleent, en by gevolg is het een bequaam middel in zenuw en peesſiekten, als lammigheden, krampen, trekkingen, ſtuipen, moertrekkingen, hertstrekkingen enz. voorts in ſlaapſiekten, hoofdſwymel, verſtoppingen van ingewanden, opgeſtopte ſtonden enz. Hier van haalt men een water over, en te gelyk de olie: d' olie is dienſtig in de tanden gedaan, om de tandpyn te verdryven, en om uiterlyk daar mede in zenuwſiekten te ſtryken. Met brandewyn maakt men daar een geeſt af, welke het bekende *l' Eau de la Reine d' Hongarie* is, zynde bequaam

quaam in herſenſiekten en flaauwten opgeſnoven te werden, waar door mede de tandpyn en verſtoppingen in de neus over gaat. In 't oor gedropen, verdryft de hardhoorigheid, ruiſing in 't oor, en oorpyn. Het aanſigt daar mede gewaſſen doet de vuurigheid verdryven. Men maakt hier een honig van om ſweergaten te ſuiveren. Van de bloemen werd een conſerf gemaakt, maar men agt het kragtiger van de bladen. De bloemen werden mede gedroogt, maar verlieſen hare kragt. Het ſap van de bloemen in een botteltje gedaan, en een maand lang in warme miſt geſet, werd in lammigheden en andere zenuwſiekten voor yets byſonders gehouden. Om innerlyk te gebruiken is beſt des ſelfs afweikſel, of dat men dit kruid dagelyks trekke als Thee. Voorts werd het mede in de ſpyſen gebruikt, by vleis gekookt ofte gebraden.

CCCCXVI. HOOFDSTUK.

Rubia tinctorum, Mee, Mee krappe, Rotte.

HAre ſtruikjes zyn vierkant, waſſende wel anderhalven voet hoog, zyn rouw, geknoopt, redelyk dik: rontom yder knoop komen vier ofte vyf lange, ſmalle ſpitstoeloopende, rouwe en harde *blaadjes*, zynde ſtersgewyſe geplaatſt. Op de toppen komen kleine, bleikgeele *bloemtjes*, gevolgt van klein, rond en groen *zaad*; het welke rood en eindelyk ſwart werd. De *wortelen* waſſen met heele bosjes aan malkanderen, even als d' aſpergies wortelen, waar in van langte en dikte geen verſchil is; maar de koleur van de Mee is rood.

Alhier waſt ſy in 't land van der Goes en Zirkzee overvloedig en weelderig. Sy bloeid in de Somer;

ſy werd voortgeteelt door zaad, maar beter door planten, want het zaaijen duurt te lang, om dat de planten traag volwaſſen werden. In 't najaar werden de wortelen uit de aarde gedolven, en met geheele wagens, gelyk het hooy op een geſtapelt, en na de ſtoven gevoert, gedroogt en gemalen.

De reuk en ſmaak geeft ons de doordringelykheid deſer wortelen te kennen. Men gebruikt het gemeenlyk voor die gene welke van binnen gewond zyn, om te ſuiveren en te geneſen: het opend de verſtopte ingewanden, geneeſt geelſugtige en waterſugtige; doet wel wateren, want die het ingenomen hebben bevinden dat het water daar mede geverft is. Het bevordert de ſtonden. Voorts kan men daar kookſels van maken, ofte uittrekſels met water of wyn, om dagelyks te gebruiken. Het werd meeſt aangequeekt om lakenen, linnen enz. mede rood te verwen: en de rouwe bladen zyn dienſtig om het tin te ſchuuren.

CCCCXVII. HOOFDSTUK.

Rubus, Braam beſië.

DE *groote Bramen* hebben veel houte, lange, dunne, taaije en buigſame ryſen, die ter neder leggen, om in hooge hagen opgerigt te werden: ſy hebben ſcherpe en ſtekende doornen, en een bruine baſt. De *bladen* zyn oneffen, rouw, hard, breed, ſcherp toeloopende, rontom geſchaart, zynde drie aan een doornagtige ſteel; de middelribbe ſelfs is mede van onderen met doornen gewapent: van boven bruingroen, maar van onderen witagtig. De *bloemtjes* ſtaan op de toppen veele by malkander trosgewyſe, hebbende yder ſyn eigen ſteeltjen, heb-

hebben vyf witte blaadjes met eenige draadjes en nopjes in 't midden, en deſe ruſten op vyf groene nederhangende blaadjes. Daar na volgen de *beſiën*, van maakſel als de Moerbeſiën, dat is, van veele kleine beſiën op een vaſt gedrongen, eerſt groen, daar na rood, en eindelyk ſwart, en vol van een duiſter rood ſap; hebbende yder beſitje een klein korreltje in zig. Sy zyn wynagtig van ſmaak, dat is, tuſſchen ſuur en ſoet. De *wortelen* kruipen langs der aarden voort, en ſchieten weder nieuwe loten uit.

Daar is nog wel een kleender ſoort, maar is de ſelfde als de groote, want de veranderinge komt alleen van een goede ofte ſlegte grond.

Sy waſſen weelderig in de duinen, en langs de ſlooten; ik hebbe in Walcheren daar hagen van geſien wel van tien voeten hoog en hooger, en dan waſſen deſe beſiën buiten gemeen goed. Sy bloeijen in 't voorjaar, en byna de ganſche Somer door, terwyle werden de beſiën ryp.

De bladen en bloemtjes ſchynen uit wat groove en min beweeglyke deeltjes te beſtaan, want ſy zyn wat te ſamen trekkende, derhalven ſullen de kookſels daar van dienſtig zyn het vuile tandvleis te ſuiveren en de mond te ſuiveren: men ſuivert daar mede de vuile ſweringen. Men maakt van het ſap der onrype beſiën een honig tegens ontſteke keelen; maar, na myn oordeel, onnut. De rype beſiën verfriſſchen de mond, en laven den dorſt, matigen het hitſige en broeijende bloed: maar de middelmaat moet hier plaats vinden. Uit het ſap kan men Gelei maken, en wyn, gelyk als van de aalbeſiën. Ook zyn ſy bequaam om wyn en klaar bier rood en te gelyk ſmakelyk te maken. De ranken vlegt men om jong geplante boomen, op dat die van de beeſten niet mogten beledigt werden: men vlegt daar mede heiningen van.

CCCCXVIII. HOOFDSTUK.

Rubus Idæus, Framboiſen, Hinnebeſiën.

DE *Framboiſen* waſſen met witbaſtige, houte en ligtbrekende ſtammetjes by de drie en vier voeten regt op, en deilen ſig in verſcheidene takjes, zynde met eenige kleine, fyne doorntjes gewapent: ook heb ik ſe menigmaal ſonder doorntjes geſien. De *bladen* zyn de voorige Bramen van maakſel wel gelyk, maar ſagter, van boven bleiker groen, maar van onderen wit. De *bloemtjes* zyn mede van het ſelfde maakſel, als mede de *vrugten*, dewelke roodagtig zyn, ofte wit, met ſekere geurige ſoete ſmaak. De *wortel* ſchiet herwaarts en derwaarts, brengende wederom nieuwe ſcheuten voort.

Sy waſſen hier alleen in de hoven en boomgaarden; het bloeid in de Lente, en de vrugten rypen in de Somer.

Wat aangaat het gebruik, en kragten, die zyn even als van de Braambeſiën geſegt is.

CCCCXIX. HOOFDSTUK.

Ruta, Ruite, Wynruit.

DE gemeene *ſterkriekende Wynruit* is een takagtig heeſtertjen, werdende twee en drie voeten hoog, de ſchors is witagtig, maar die van de nieuwe ſchoten zyn groen. De *bladen* zyn veel aan eene middelſteel, verſcheidene by een vergadert, en die in andere wederom verdeelt, aan welke wederom nieuwe anderen waſſen, gemeenlyk oneffen

van

van getal; ſy zyn klein, breed, langrond, effen, dik, lyvig en blaauwgroen van koleur. Op de toppen der takjes komen verſcheide bleekgeele *bloemtjes* van vier blaadjes gemaakt, zynde aan de binnenzyde als uitgeholt; in welkers midden weinige veſeltjes en nopjes zyn, met een vier ofte vyfhoekig bolletjen, verbeeldende yder hoek een zaadkamertjen, daar alleen in yder een klein ſwart *zaadjen* is. De *wortel* is wit, takagtig, houtagtig, en niet overdiep wortelende.

Men vindſe hier alleen in de hoven; zyn des Winters en des Somers groen, bloeijende in de Somer.

Het beſtaat uit een fyn vlugtig oliſout, dat ſeer doordringelyk is, het welke uit de ſmaak en reuk genoegſaam blykt. Men houd het als een voornaam Peſtmiddel, om ſig daar van te verhoeden. Het werd gebruikt tegens de Pleuris, ſlymige maag, kolyk, dolle hondsbeet, vallende ziekte, ſtuipen, hoofdpynen enz. Hier van kan men de kookſels en afweikſels gebruiken. Men kanſe op wyn en brandewyn ſetten. Met water overgehaalt krygt men water en olie. In boomolie geweikt heeft men de gemeene olie, die men uiterlyk in zenuwziekten kan gebruiken. Uit de aſſche kan mede ſout gemaakt werden om te ſweeten. Sy werd mede op aſyn geſet, tegens de hoofdpynen.

CCCCXX. HOOFDSTUK.

Sabina, Sabelboom, Seveboom.

DE gemeene *Seveboom* is een heeſtertjen dikwils van drie ofte vier voeten hoog, ſyn takjes ſomtyds wyd en zyd uitbreidende. De *bladen* zyn als kleene groene ſcherpſtekende doorntjes, die de

gantſche takjes groen maken en bekleeden, hard en wreed in't aantaſten; hier aan waſſchen kleine ſwarte *beſiën*, die van de Jenever gelyk.

Dit boomtjen blyft des Somers en des Winters groen: het koomt uit ſyn zaad voort, en dan draagt het vrugt, maar uit takjes in d'aarde geſteken, en voortgeplant, geeft het geen vrugt. Men vindſe hier alleen in de hoven.

Dit gewas is ſterk van reuk en ſmaak, hebbende veele doordringelyke en dunmakende deeltjes. Het dryft de ſtonden ſterk af; dryft de doode vrugt, nageboorte, ſuigers, enz. af; doet wel wateren. Men kan de kookſels en weikſels drinken. Met water haalt men daar water en olie af. Met brandewyn een geeſt, ofte een uittrekſel.

CCCCXXI. HOOFDSTUK.

Sagitta, Sagittalis, Lingua Serpentis, Serpentstongen.

DE *Serpentstongen* ſchieten uit witagtige, veſelige *wortelen* verſcheidene driekantige ſteelen, hebbende op haar top mede driekante *bladen*, matig lang en ſmal, aan beide ſyden ſpits, met ingetrokke ſyden en ſcherpe einden, ſeer na de driekante ſpits van een pyl gelykende. Van tuſſchen deſe ſtelen en bladen ſchiet uit de wortel een ronde, gladde, effene, holle en vooſe ſteel, brengende hier en daar drie witte driebladige *bloemtjes* voort, die in haar midden verſcheide roode draadjes hebben, waar na groene, ronde, en rouwe *bolletjes* volgen. Dit gewas werd dikmaals grooter ofte kleender na de verſcheidentheid van plaats.

Sy waſſen in de ſtaande wateren en ſlooten. Het

bloeid

bloeid in het voorjaar, en krygt ſyn vrugt in de Somer.

De kragten zyn my onbekend.

CCCCXXII. HOOFDSTUK.

Salix, Wilge.

DE *Wilgen* deilt men in het algemeen in *booge* en *lage*, en deſe beide hebben nog menigte verſcheidentheden. De *ſtam* werd dikmaals redelyk dik en hoog, voornamelyk ſoo den top van ſyn takken niet berooft werd. De *ſchorſe* is glad, effen, taay, in 't buigen en grysagtig, maar oud werdende, ſplyt deſelvige ſeer. Het *hout* is wit en ſagt, maar taay, en nauwlyk breekbaar. De *bladen* zyn langwerpig en ſmal, van boven groen en glad, maar van onderen aſchverwig en ſagt. De jonge regt op waſſende takjes hebben een bruinroode ſchors, en ſomtyds witagtig. Haar *bloeiſel* beſtaat in lange geele kattekens, welke vergaan zynde volgt het *zaad* met een menigte witte wollige ſtuifkens, welke allenxkens vervliegen. De *wortel* waſt redelyk diep, en gins en weder.

Een kleinder ſoort werd *Wymen* genaamt: waſt uit der aarden, ſonder eenige ſtam, maar alleen uit een knobbelagtig hoofd. De *Teenen*, die daar uit voortkomen, hebben donkerroode ofte groene baſten, zynde ſeer buigſaam. Maar dit geſchied door konſt, want ſy ſteken eenige teenen in d' aarde, en uitſpruitende ſnyden ſy de kruine af, maakende het overblyfſel de knobbel, uit welke alle d' andere teenen voortkomen.

d' Eerſte van de lage Wilgen heeft dunne, houtagtige ſtruikjes van ontrent twee voeten hoog, zig

nog

nog in verſcheide rysjes verdeelende, zynde na d' aarde wat omgebogen. De *bladen* zyn langrond en breedagtig: van boven groen, maar van onderen wolagtig en grys. De kattekens zyn als de voorige. De *wortel* is diep, en ſpreid zig herwaarts en derwaarts.

Een ander ſoort heeft nog teerderder takjes en rysjes, wiens bladen klein en ſmal zyn.

In 't kort de Wilgen verſchelen meeſt in de bladen, want ſy zyn groen, wit, roodagtig, ſmal, breed en lang, ofte rondagtig, aan de kanten geſaagt of ongeſaagt, gekronkelt, enz.

Sy beminnen alle waterige plaatſen, daarom plant men die aan de kanten van de ſlooten en andere wateren. Sy bloeijen in Lente.

Geen deelen van dit gewas heeft men hier in 't gebruik. De bladen werden gerekend onder de wondkruiden: en de kattekens ſouden dienſtig zyn het neusbloeden te ſtoppen, wanneer men die in de neuſe ſteekt. Het houd is goed om beeldwerk van te maken. Van de groote takken maakt men hoepels, en de kleender om manden te maken, en de ongeregelde of ſlegte om heiningen te vlegten. Maar de dunſte zyn nuttig om fyn mandwerk te maken, en om de takken der boomen, wyngaarden enz. mede op te binden.

CCCCXXIII. HOOFDSTUK.

Salvia, Salie, Savie.

DE *Salie* deilt men in *groove* ofte *groote*, en in *edele* ofte *kleine*. De *groove* heeft vierkante houte ſtruiken, wel van twee voeten hoog, zig ſeer weelderig in verſcheide zydtakjes verdeelende. Deſe heb-

hebben breede, lange, dikke, rouwe, oneffene gerimpelde, witagtige *bladen*: maar daar is een ſoort met witte vlekken, ofte een ander die half gevlekt is: en nog een andere, welkers nieuw uitkomende bladen purperagtig zyn: alle ſtaan ſy op haar eigen ſteel. De *bloemtjes* zyn blaauw purperverwig, ſelden wit, van gedaante als de doove netelen, ſtaande yder in ſyn groen zaadhuisjen, langs de takjes: daarna volgt redelyk groote, rond en bruin *zaad*, zynde een, twee, drie of vier in een huisjen. De *wortel* is houtagtig, die zig in veele takjes en veſelen verdeelt.

De *Edele* is een kleender en tengerder heeſtertjen, van een voet hoog, hebbende mede ſyne zydſteelen, zynde de groote ſeer gelyk, maar is tengerder. De *bladen* zyn lang en ſmal, rouw en oneffen: maar eer de ſteeltjes in het blaadjen gaan, is aan beide zyde een blaadjen, gelyk als twee oortjes, en daarom mede *Salvia auriculata* genaamt, van deſe heeft men 'er mede die wit gevlekt zyn. De *bloemtjes* zyn als van de groote, die men mede ſelden wit ſiet.

Men vindſe hier alleen in de kruidhoven; blyvende des Winters over, en ſetten zig door de wortel voort. Sy bloeijen in de Somer.

Sy zyn beide ſterk van reuk, riekende na de *kampher*, welke uit dit gewas gehaalt kan werden: want als men den olie daar af met ſyn water overhaalt, en den olie afgeſchept zynde, met een weinig van ſyn water, en ſoo bewaart werdende, bevind men in de grond de kampher. Dit gewas dan beſtaat uit ſeer fyne oliagtige en doordringelyke deeltjes. Het is dienſtig in alle ſlaapſiekten, lamheden, ſtuipen, vallende ſiekten, hoofdſwymel, peſt, opgeſtopte tonden, ſlymige maagſappen enz. Men kan de kookſels ofte uittrekſels drinken: men kanſe mede op wyn ſetten. Met het water gaat 'er een fyne olie

over.

over. Uit de bloemen werd een conſerf gemaakt. Voorts werd dit kruid in de keuken gebruikt, gekookt met groene erwten, of over gebraden aal geſtrooit.

CCCCXXIV. HOOFDSTUK.

Sambucus, Vlierboom.

DE *Vlierboom* waſt met een matige dikke ſtam redelyk hoog, alhoewel men die mede wel laag en heeſteragtig ſiet. Wanneer ſy hoog waſt, verſpreid ſe zig weelderig met veele takken uit, cierlyk om te ſien: de ſtam en takken zyn geknoopt, ofte in leden verdeelt, welke yder ſomtyds anderhalve ſpanne lang zyn, vol wit ſagt en voos merg; maar, alſoo de ſtam byna toegroeid, ſoo heeft die geen of weinig merg. De ſchorſe van de ſtam is graauw, geſpleten en gerimpelt, en door het afdruipen van het water dikwils ſwart; aan welke een ſoort van kampernoeljen waſſen, die ſwart zyn, en als een gedroogde lym in 't knauwen; ſoo dat ik het aanfie eerder voor een gom ofte lym van deſe boom, als voor een kampernoelje: van gedaante gelyken ſy byna een menſchenoor, en daarom van 't gemeen *Judasooren* genaamt, uit vermoeden dat den verrader Judas hem daar aan verhangen heeft, maar ſulx blykt uit geen waarſchynelykheid. Om voorder te gaan; de baſt der takken is mede grys en rimpelig, maar even onder deſelvige is de baſt groen. Het hout is redelyk vaſt, kliefbaar, uit den geelen wit. Uit yder knoop der takken komen twee tegenoverſtaande *bladen*, dat is, twee middelribben, hebbende over beide zyden hare bladen, en een aan 't eind, makende een ongelyk getal van drie, vyf

of

of ſeven, ſelden meer: yder deſer is langer dan breed, ſpitstoeloopende en rontom getand, donkergroen, vaſt, en matig hard: gevreven zynde, hebben ſy geen aangename reuk, en de ſmaak is wat grasagtig. De *bloemtjes* komen ſeer veel by een, kroontjesgewyſe, welriekende, dog byna als kattepis. Sy zyn klein, uit den witten min ofte meer na den geelen hellende: beſtaan uit vyf blaadjes, met weinige geele draadjes en nopjes; na het afvallen der bloemtjes volgen daar kleine, ronde, groene *beſiën*, die allenxkens rood en eindelyk ſwart en ſappig werden, ſoet van ſmaak, hebbende eenig lang, plat en geelagtig *zaad* in zig. Sommige hebben witgeele beſiën: andere roode beſiën, andere met groene beſiën, dog deſe zyn niet gemeen. Nog is 'er een ſoort, welkers bladen ſeer diep geſneden en gehakkelt zyn, welke maar by de liefhebbers te vinden is. Hare *wortelen* ſchieten vry diep in d' aarde met veele takkingen, gevende jaarlyks veele en ſeer hooge looten opwaarts.

Men ſietſe veel by de boerehuiſen, aan de wallen, kanten van de ſlooten en weijen waſſen. Sy zyn d' eerſte en de laatſte groen; ſy hebben als geen botten, en ſoo de winter ſagt is, altyd genegen uit te ſchieten, welke nieuwe ſcheuten dikwils wederom vervrieſen. Sy bloeid in 't laatſt van Lente, en geeft in de Herfſt volkomen rype vrugt. Sy komt van haar eigen zaad ſeer weelderig voort; want ik hebbe in de tyd van vier ofte vyf jaren daar volkomen boomen met bloemen en beſiën van gehad.

Aangaande de Geneeskunde ſoo heeft men van deſen boom byna alles wat men begeert: want de middelbaſt en de jonge ſcheutjes ofte botten ſuiveren maag en darmen van onderen en van boven. De bloemen en beſiën doen ſweeten; d' aſſche van het hout gebrand dood het ſuur, en doet wateren. De

mid-

middelbaſt der takken ofte der wortelen met de nieuwe ſcheuten, beſtaan uit deeltjens die door haare prikkeling de maags en darmsveezelen beweegen. Daarom werden die in waterſugtige voorgeſchreven. Ten deſen einde werden de jonge ſcheuten wel onder warmoes gehakt en gegeten, als mede in den azyn ingeleid en gegeten. Als men die alleen wilde gebruiken om afgang te verwekken, moet men daar weinig van gebruiken. De bloemen gebruikt men droog, men kooktſe in ſoetemelk, dat men doorgiet en warm drinkt, om te ſweeten tegens de roos, pokjes, vuurige uitſlag des huids, en heete broeijingen des bloeds. Uiterlyk zyn ſy dienſtig gekookt, en op geſwellen, ontſteke keel, enz. gelegt, ſoo om de pynelykheid te ſtillen, als om te doen verdwynen. Daar werd een water van overgehaalt, maar van kleine nut. Uit de gegiſte bloemen kan men een geeſt halen. Ook kan men haar op wyn ſetten. Sy werden veel op den azyn gedaan, om tegens de hoofdpyn te gebruiken: en dient mede in de keuken voor de ſmaak. Eer de knopjes van de bloemtjes open gaan werden ſy geplukt, in den edik gelegt, en als Kappers gegeten. Uit het ſap van de beſiën maakt men met ofte ſonder ſuiker een Gelei, om te ſweeten tegens de roos, en koortſigheden. Men ſetſe mede op brandewyn tegens d' opſtyginge. Het ſap kan mede gegiſt werden, en tot een brandewyn overgehaalt werden om te ſweeten. Met het ſap van deſe beſiën kan mēn mede de wyn rood maken. De Judasooren zyn eenigſins te ſamentrekkende, deſe werden gekookt, en met het kookſel in keelgeſwellen gegorgelt, maar ik ſie daar ſoo een ſaak niet in. Met het merg der takken houd men de toeloopende ſweergaten open.

CCCCXXV.

CCCCXXV. HOOFDSTUK.

Sambucus aquatica, Gelderſe ofte Vlaamſe Roos, Watervlier, Swelkenhout.

DEſe is de gemeene Vlier van takken en ſtam gelyk; waſt lager en heeſteragtig. De *ſchors* is aſchgraauw, hebbende hier en daar fyne leden ofte knoopen, die wat verre van malkanderen ſtaan, vol van wit *merg*. Het *hout* is wit en ligt breekſaam. De *bladen* komen uit de knoopen twee en twee tegen over malkanderen waſſende, ſtaande op haar eigen ſteelen, ſy zyn meeſt driehoekig gedeelt, byna als de aalbeſië bladen van gedaante en groote, zynde daarenboven nog grof getand. De *bloemtjes* groeijen kransgewyſe, vyfbladig, wit en matig groot, hebbende in haar midden nog andere, dog veel kleendere bloemtjes. De rype *beſiën* zyn rood, van groote als de aalbeſiën, onbehaaglyk van ſmaak: in welke harde en platte ſaden zyn.

Een tweede ſoort gelyken deſe ſeer wel, maar de *bloemen* komen niet als kranſen, maar als een Peoni ofte Roos in een dikke groote bol digte by malkanderen, wit, en ſonder reuk, en brengen geen vrugten voort.

d' Eerſte waſt op wateragtige plaatſen, als mede de tweede, maar die werd meeſt in de hoven om de cierlykheid geoefent. In 't midden van de Lente ſiet men haar beide in den bloeiſem, en de beſiën van d' eerſte rypen in den Herfſt.

De kragten zyn my onbekend.

CCCCXXVI. HOOFDSTUK.

Sanicula, Sanikel, Heelkruid.

UIt een dikagtige en groove *wortel*, die van onderen veel veſelen heeft, komen veel wyde, ronde *bladeren*: ſy zyn breed en rond, maar in vyf hoeken gedeelt, en ſaagsgewyſe gekartelt, bruin van koleur, effen, glad en blinkend, aan de kanten en hoeken wat roodagtig; yder blad ſtaat op een lange en dunne ſteel. Van tuſſchen de bladen komen uit de wortel ſteelen ſomtyds wel van anderhalven voet lang, die zig regt op beuren, van onderen wat roodagtig: deſe verdeelt ſig van boven in eenige takjes, aan welke verſcheide mosagtige bolletjes komen, zynde een vergadering van kleine witte *bloemtjes*, waar na een klein rond *zaad* volgt als kliſſen, en mede aan de kleederen der voorbygaande blyft hangen.

Dit gewas vind men hier alleen in de kruidbeminnaars hare tuinen. Sy bloeijen in de Lente, en blyven de Winter over groen, werdende door de wortel meeſt voortgeplant.

Het is eenigſins bitter en te ſamentrekkende van deeltjes; het werd onder de wondkruiden gerekend, en is dienſtig in al het geene daar men de *Alchimilla* in gebruikt.

CCCCXXVII. HOOFDSTUK.

Saponaria, Seepkruid.

HEt waſt dikmaals twee voeten hoog met kaale, gladde, ronde, dunne, geknoopte ſtruikjes: uit

uit yder knoop ſtaan twee breede, geribde *bladen* tegen malkanderen over, van gedaante die van de groote weegbree gelyk, dog kleender, wat nederwaarts gebogen. Op de toppen komen tuiljesgewys veele vyfbladige, ſchoon roſenroode, bleekpurpere ofte witte *bloemtjes*, hebbende in 't midden eenige draadjes, aangenaam van reuk, ſtaande yder in ſyn eigen kokertjen, dat lang is, en op ſyn eigen ſteeltjen. De *wortel* is matig dik, lang, ſcheuns en ſcheef door d' aarde heenen boorende, en met veſelen behangen.

Het waſt alhier aan de duinkant, en ook in de hoven: de wortel blyft des Winters over. Het bloeid in de Somer.

Dit gewas ſchynt uit een oliagtig loogſout te beſtaan. Het is ſeer verdunnende, openende, en ſweetdryvende. Men gebruikt het tegens de engborſtigheid; het dryft het water en ſtondevloed af. In de neus geſtoken, doet veel ſlym quyt werden. Op geſwellen gelegt, doet die verdwynen. Men kan daar kookſels en pappen van maken. Voorts is het kookſel ofte ſap bequaam, om de lakenen daar mede te ſuiveren en ſchoon te maken.

CCCCXXVIII. HOOFDSTUK.

Satureia, Keule, Kunne.

SY ſtaat met een dun, rond, breekſaam, getakt ſtammetjen regt over end, gemeenlyk ruim een voet hoog, de *blaadjes* ſtaan twee en twee over malkanderen, zynde lang en ſmal, min of meer ſpits toeloopende: de koleur is wat ſtroefgroen. Uit de ſchoot van de blaadjes komen de *bloemtjes*, die of wit zyn, of bleek purperverwig. Het *zaad* is ſwart-

agtig en kleen. De *wortel* dun, langagtig en met veſelen behangen.

Dit gewas werd in 't voorjaar altyd in de moeshoven geſaaid, alſoo het niet overwintert. Sy bloeid in 't begin van den Somer.

Dit gewas heeft een ſterke reuk en ſmaak, beſtaande uit doordringelyke en woelende deeltjes. Het is dienſtig voor ſlymige magen, het doet wel oprupſen, verdryft de winden, verwekt de ſtonden: is den engborſtigen dienſtig. Hier van kan men de kookſels en uittrekſels drinken: ook mag men die op wyn ſetten. Men kan daar een water, olie, en ook een geeſt van overhalen. In de keuken werd die by de Roomſe boonen geſtooft, om dat die quanſuis winden maken.

CCCCXXIX. HOOFDSTUK.

Satyrion, Orchis, Standelkruid, Kullekenskruid, Hondskullekens, Sotskullekens, Bokskullekens, Voſſekullekens, Wywouters, Horſels, enz.

Niet tegenſtaande daar veele ſoorten van dit gewas zyn, zoo ſullen wy daar van maar ſoo veele ter baan brengen, als tot ons oogmerk van nooden ſal weſen. d' Eerſte dan die ons voorkomt, noemt men dan gemeenlyk *Teſticulus Caninus*, of *Hondskullekens*. Deſe waſt met haar hoekige of kantige ſteel een voet hoog of hooger, en werd beblaad met breede, vry lange ſpits toeloopende, lyvige *bladen*. De *bloemtjes* zyn boven aan de ſteel aarsgewyſe geſchikt, bleek purperrood ofte lyfverwig, gelykende na een kapjen ofte open helmtjen, uit dewelke benedenwaarts een geſnippelt ofte ſlipagtig lapjen afhangt, het vel van een hond eenigſins gelykende, ook

ook bleek purperverwig, dog met ſommige donker purpere ſtipjes of plekjes geteikend. De *worteltjes* zyn als twee nevens malkanderen gevoegde langwerpige raapjes, als twee klootjes, zynde het eene gemeenlyk wat harder en volder als het andere, zynde het eene wat gefronſelt en in een gekrompen. Boven deſe bolletjes heeft men eenige veſelen, daar mede dit gewas ſig in d' aarde vaſt hegt.

Een *tweede* ſoort van *Hondskullekens* is d'eerſte wel gelyk in *bladen*, maar zyn wat kleinder en ſmalder, vyf of ſes in getal, waar van ſommige om den ſteel waſſen, die gemeenlyk een ſpanne lang is: de bloemaare is korter, waar aan ſeer veele uit den witten purperagtige *bloemtjes* waſſen, met veel purpere ſtipjes, en van binnen met veel donkeragtige kleine ſtreepjes ofte linitjes verciert, van maakſel een helmtjen ofte open kapjen vertoonende, uit yder ſchynt een klein geraamte ofte lighaamtjen, dat eenig viervoetig dier ofte manneken ſchynt te weſen, 't welk d' armen van een verſpreid heeft, en de voeten van den anderen heeft geſpert, en ſonder hoofd, gelyk men *Saturnus* pleeg te verbeelden, ſyne kleine kinderkens in de mond hebbende, namelyk daar half uit hangende, en met den hoofde daar in ſchuilende. De *wortelen* zyn mede twee bolletjes, van groote als een notemuskaat, met ſommige dikke veſelen aan malkanderen en met deſelvige aan den ſteel verbonden.

De *derde Hondskullekens* heeft ſmalle, geſtreepte, gevoorde, en geribde *bladen*; waſt een ſpanne hoog; de *bloemtjes* komen op den top digt by een gedrongen en veele by malkanderen, van buiten violetkoleurig, trekkende na het donkerpurper ofte peers, van binnen witagtig; de vorige anders gelyk, maar wat kleinder: de *wortelen* zyn mede als de voorige.

Een *vierde* is de derde van bloemen gelyk, maar de bladen zyn breeder, en met de tweede beter over een komende.

Een *vyfde* gelykend van *bladen* de tweede, maar groeid wel een voet hoog: d'aare is lang: de bloemtjes groenagtig en grasverwig, uit welke mede eenige ſlipagtigheid nederhangt ofte uitſteekt, maar is langwerpig en vierkant.

d' *Eerſte* van de *Teſticulus Morionis*, *Sotskullekens* ofte *Sotskapjes* geſegt: het *manneken* heeft vyf of ſes lange, breede, gladde, lyvige *bladen*, van boven met verſcheide donkerpurpere vlekjes verciert; van welke een ofte twee om den ſteel gemeenlyk waſſen, welke een ſpanne hoog werd. De bloemaare beſtaat uit paarſe *bloemtjes*, die nogtans ontrent haar middel witagtig zyn, aangenaam van reuk en geſigt; hebbende van agteren een afhangend hoorntjen, dat van de Ridderſporen byna gelyk: van vooren hebben ſy een kapjen met ooren aan de zyden, met een kammetjen daar boven op, gelykende na een ſotskapjen, gapende open als een helmtjen. De *wortelen* zyn mede twee bolletjes, die boven aan den ſteel eenige veſelen hebben.

Het *wyfjen* van de *Sotskapjes* heeft wat ſmalder *bladen*, en wat meer geribt ofte gevoort. De *bloemtjes* gapen mede wyd open, en gelyken mede na eenige wyd open ſtaande kapjes; elk heeft een agter afhangend hoorntjen, maar de zydblaadjes, die d' oortjes met de kammetjes vertoonen, ſtaan niet regt over ende, maar leggen ſoo digt op het kapjen van de bloem, dat men haar ter nauwer nood kan onderſcheiden. De *wortelen* zyn mede veſelen met twee bolletjes.

In deſe Sotskapjes heeft men nog vierderlei onderſcheid. Want *een ſoort* heeft purperverwige bloemen, de ſwarte ofte blaauwe violen gelyk; in 't midden

den witagtiger, met ſommige ſtippeltjes verciert; ſtaan in eene aare veel en digte by malkanderen: en de ſteel is langer dan d' andere.

De *tweede* heeft bleekroode *bloemen*, korter ſteeltjen en kleinder *bladen*.

Een *derde* heeft heele vermilioenroode *bloemen*, in een korte aare digt by een gedrongen: ook zyn de bloemtjes wat kleinder dan d' andere: de *bladen* wat geſtreept ofte geribt, meeſt alle over end ſtaande, die de ſteel rontom beſetten.

Een *vierde* is veel kleinder, heeft een korte ſteel, met vyf ofte ſes kleine *blaadjes*: de *bloemtjes* en waſſchen niet digte by malkanderen, waſſende in een korte aare weinig in getal, en deſe zyn wit uit den purperblaauwen bleek, of verſtorven rood en onliefelyk van reuk.

Een *derde* ſoort van Standelkruid werd *Bokskullekens* genaamt, ofte *Teſticulus Hirci*, heeft breede, langwerpige, lyvige, effene en gladde *bladen*, grooter dan eenige van d' andere ſoorten. De ſteel waſt anderhalve voet hoog, veeltyds met ſommige bladen van onderen bewonden, en daar in byna verwart. De *bloemtjes* komen mede als in een aare veele by een, van reuk als een bok, gelykende na een open ſtaande helmtjen, uit welke een lang ſteertjen ſteekt, zynde een weinig gedraaid en omgewrongen, van koleur als de ſteel, met ſommige purperagtige ſpikkeltjes ontrent daar ſy aan de ſteel vaſt zyn geteekend. Het *zaad* is in langwerpige, gevoorde zaadhuisjes, zynde ſeer klein. De *wortelen* zyn wat grooter als de voorige.

Het *vierde Standelkruid* zyn de *Voſſekullekens*, *Teſticulus Serapias* ofte *Teſticulus Vulpis* genaamt, en deſe is driederlei; d' *eerſte* heeft bloemtjes als een Wywouter ofte Rombout. De *tweede* als een Weſpe ofte horſel, die in groote ofte kleente ſomwy-

len verſcheelt. Maar de *derde* gelykend na een vlieg.

De *Wywouters* dan hebben twee of drie gladde, effene, breedagtige *bladen*; groeid ruim een ſpanne lang, met veele digt by een ſtaande witte *bloemtjes*, de Wywouters met haar uitgeſperde vleugels eenigſins gelykende, te weeten van drie blaadjes gemaakt, zynde het eene bovenwaarts en d' andere twee aan de ſyden, verbeeldende de vleugels ofte wieken; benedenwaarts hangt 'er een langer en dunder blaadjen, waar in eenige ſoete ſtoffe is. De bloemtjes hangen met een wat omgekromt ſteeltjen aan de groote ſteel; de *wortelen* en veſelen zyn mede als van d' andere ſoorten.

De *tweede* heeft vyf of ſes lange, breedagtige en geribde *bladen*, ſommige na d' aarde gebogen en ſommige regt op ſtaande. De ſteel is een ſpanne hoog, bewaſſen met vyf ofte ſes veelbladige *bloemtjes*, welker onderſte blaadjen van maakſel en in ſyn ſwartagtige ofte donker bruine verſtorven vuile verwe, een Weſpe ofte Horſel ſchynt te verbeelden. De *wortel* beſtaat mede uit twee ronde bolletjes. Van deſe is nog een ſoort dat hooger ſchiet, en heeft *bloemen*, wiens bovenſte blaadjes grooter zyn en witter, en een weinigjen rood purperverwig. Een ander heeft kleinder en groender bladen, en waſt lager dan d' eerſte.

De *derde* deſer Voſſekullekens heeft kleender en minder bladen, en een korter en dunder ſteel dan de tweede ſoort. Hier aan komen drie ofte vier bloemen, welkers drie bovenſte blaadjes ſeer klein zyn, maar het vierde ofte onderſte is langwerpiger, uit den donkerpurperen ſwartagtig, ofte droevigpaars, evenwel min ofte meer geſchakiert, gelykende na een Vlieg. De *wortel* beſtaat mede uit twee bolletjes.

Het

Het alderkleinſte *Standelkruid* is het kleinſte van allen van bladen, die groen en geribt zyn. De ſteel is dun en een palme hoog, aan welke kleine, witte, en aangenaam riekende bloemtjes waſſen, alle geſchikt en by een gevoegt, even of ſy daar om gedraaid waren, wrongsgewyſe. De wortelen zyn mede twee langwerpige bolletjes. Somtyds waſt het wat hooger en ſomtyds wat lager, na de verandering der plaats.

Sommige waſſen op kleiagtige, waterige en graſige gronden, en andere op ſchrale: andere in de duinvaleijen, van waar ſy wel in de hoven werden overgebragt. Sy bloeijen alle in het laatſt van Lente, maar het alderkleinſte tegens den Herfſt.

Sy beſtaan uit ſoete, ſagte, buigſame en voedſame deeltjes: ſy werden gebraden en gegeten. De wortel agt men goed om den luſt tot byſlapen te verwekken, als mede om de vrouwen en mannen vrugtbaar te maken, maar ik hebbe die uitwerkſelen daar nooit in konnen vinden: ten deſen einde werden de wortelen in ſuiker geconfyt en gegeten.

CCCCXXX. HOOFDSTUK.

Satyrion Baſilicum, *Handekenskruid.*

D' *Eerſte* van de grootſte ſoort noemt men het *Manneken*, dit heeft langwerpige, breede, gladde, lyvige *bladen*, weinig ofte niet geſpikkelt. De ſtelen zyn rond, effen en bebladert, waſſende dikwils hooger dan een voet: de *bloemtjes* vertoonen ſig aarsgewyſe, bleekpurper verwig, bruinpaars, heel ligt rood, of ook wat witagtig met kleine puntjes ofte ſtippeltjes, ofte ook kleine dunne, ofte fyne donkerpurpere ſtreepjes of vlekjes doorregen

of geteekend, van gedaante byna de Sotskaps mannetjes gelykende, uitgenomen dat ſy geen kammetjes hebben. Onder yder bloemtjen heeft men een ſcherp ſpits blaadjen. De *wortelen* verbeelden twee uitgeſtrekte handekens met vier vingers, ſtaande tegens malkanderen over, zyn d' eene weeker en ſlapper dan d' andere die ſtyf is.

Het *tweede* noemt men *Wyfjen*, zynde wat kleender; de *bladen* mede niet alleen kleender, maar met veele donkerpurpere ſtippels geverft. De *bloemtjes* zyn als kleine kapjes ofte helmtjes, gekamt en wyd open gapende, gelyk het Sotskapjes manneken, zynde wit, lyfverwig, uit den purperen roodagtig, bleekverwig, of wat na den blaauwen hellende, altyd met meer peerſe ofte donkerder purperverwige vlekken aardig geteekend. De *wortelen* zyn als die der voorgaande.

Van dit Wyfken is nog een medeſoort, hebbende niet alleen overvloedige bladen, maar ſelfs ſoo veel, dat ſy mede tuſſchen de bloemen in waſſchen, welke hoe hooger hoe kleinder werden.

De kleine ſoort heeft heele ſmalle *bladen*; waſt een ſpanne hoog, met een biesagtige gladde ſteel. Op den top koomt een ſchoone purpere *bloem*, lieffelyk van reuk. De *wortel* is als de voorgaande, maar wat kleender.

Sy waſſen in vogtige weijen, en ook wel in wilderniſſen en boſſen. Sy bloeijen in 't midden van de Lente.

Aangaande de kragten, werden die gehouden als van de voorgaande.

CCCCXXXI.

CCCCXXXI. HOOFDSTUK.

Saxifragia major en minor, groote en kleene Steenbreeke, Bevernaart, Bevernelle.

DE *groote* ofte *Bevernaat* waſt redelyk hoog. De *bladen* zyn ſeer geſneden en gekerft, die van de Paſtinaken van gedaante niet ongelyk, donkerder groen, rouwer, harder en kleinder, en rontom klein gekerft. De ſteel is hoekig, gevoort, en in de lengte geſtreept, drie voeten hoog. Op de toppen der takken komen de kransjes met kleine witte *bloemtjes*. Het *zaad* is klein en grys, bytend van ſmaak. De *wortel* is langwerpig rond, wit, ſcherp op de tonge, en quyl verwekkende.

De *kleine* ofte *Bevernelle* gelykend d'eerſte aangaande de *bladen* die naaſt de *wortel* zyn, maar zyn hier veel teederder en kleinder; maar de *blaadjes*, die de ſteel vercieren, zyn heel dun, en die der andere niet gelyk. Voorts is dit in 't klein het groote niet ongelyk.

Sy waſſen hier alleen in de kruidhoven, en bloeijen in de Somer.

De wortel met het zaad toonen dat ſy uit beweeglyke en doordringende oliagtige en ſoute deeltjes beſtaan. Sy werden gebruikt om de ſteen te breken, maar ſulx meen ik niet dat gelukken ſal: maar ſy dryven water en graveel af; verwekken de ſtonden, doorſnyden de taaije ſlym, maken een weg door de verſtopte ingewanden. De wortel gekauwt, doet quylen en geneeſt de tandpyn. Om te drinken zyn de kookſels en uittrekſels beſt; of men kanſe mede op wyn ſetten. Sommige confyten de wortelen.

CCCCXXXII. HOOFDSTUK.

Saxifragia alba en aurea, witte en gulde Steenbreke.

DE *Witte Steenbreke* heeft ettelyke ronde *bladen*, met ronde inkervingen rontom, geelgroen en ſagt, elk ſtaat op een beſonder ruig ſteeltjen; tuſſchen deſe ſchiet een ronde, dunne, tengere, hairige ofte wollige ſteel uit, hooger dan een ſpanne; op welkens bovenſte kleine, witte, vyfbladige *bloemtjes* voortkomen, ſtaande yder in een groen kokertjen. De *wortel* is veſelagtig, maar tuſſchen deſelvige vind men eenige ronde knoopjes als pepertjes, bleikpurperagtig van koleur, ſcherp en bitter van ſmaak, het welk ſommige het zaad noemen.

De gulden *Steenbreke* is de witte van *bladeren* eenigſins gelyk, alſoo ſy mede rond zyn, en om de kanten min of meer geſchaart. De ſtruikjes zyn ontrent een halve ſpanne lang; op de topjes komen kleine goudgeele blinkende *bloemtjes*, en daar na kleine ſaadbolletjes met klein rood *zaad*. De *wortel* is veſelagtig, voortkruipende ende nieuwe planten makende.

Sy waſſchen hier in de hoven en bloeijen in 't voorjaar.

Haare deeltjes ſchynen mede doordringend, werkelyk en ſlymverdunnende te weſen: en daarom werd die gebruikt om het water te doen looſen, en de ſtonden te verwekken, waar toe de kookſels dienſtig zyn.

CCCCXXXIII. HOOFDSTUK.

Scabioſa, Schurftkruid, Apoſteemkruid.

DE *gemeene Scabioſa* heeft langwerpige, matig breede, rouwe, en aan de randen geſnippelde *bladen*, tuſſen de ſelvige ſchieten ronde, regt op ſtaande, in de langte gevoorde of geſtreepte ſtruiken, van ontrent de twee voeten ſomtyds hoog, zynde eenigſins hairig en rouw, en zynde mede met ſoodanige, dog kleindere, bladen begroent. Boven is ſy in eenige takjes verdeelt, waar op de *bloemen* als in een rond bolletjen komen, beſtaande uit veele digt by een gevoegde bloemtjes, welker middelſte kleinder zyn dan die de buitenrand uitmaken: ſy en hare veſelingetjes zyn uit den ligtblaauwen, ofte uit den bleekblaauwen witagtig: waar na een ruig *zaad* koomt te volgen. De *wortel* is redelyk lang, diep neder ſinkende, en met veſelen behangen.

De *kleine* waſt een halve ſpan hoog of daar ontrent; en is voorts de groote gelyk.

De *middelbare* ofte *Schaaps Scabioſe* is mede langwerpig, matig breed, ruig en grys van *bladen*, maar kleinder dan die van de groote ſoort, niet geſnippelt, maar wat diep geſchaart, uitgenomen de bovenſte, die zig in ſnippelingen en kervingen verdeelen. De *bloemtjes* zyn mede als de voorige. De *wortel* is dun, teer, lang en met veſelen behangen.

Een vreemde ſoort heeft ſagte, geſnippelde en wolagtige *bladen* gelyk de groote; de ſtruik waſt wel anderhalven voet hoog en hooger, zynde mede met bladen bewaſſen. Op de toppen der zydtakjes zyn mede ronde ſchyfagtige bolletjes, hebbende

ſom-

ſommige liesagtige ofte velagtige kelkjes ofte ſchoteltjes, welkers *bloemtjes* wit zyn, gevolgt van een ruig en matig dik zaad. De *wortel* is als die van de groote.

Nog is hier een byſoorte van, dat in alles kleender is, en de bloemen uit den blaauwen purperverwig.

Nog is 'er een Indiaanſe met bloem uit bloem, dat is, *met kindertjes*. En nog een ander Indiaanſe met een *dubbele bloem uit bloem*, dat is, *kindertjes uit kindertjes*.

d' *Eerſte* drie ſoorten vind men wel in 't wild op ſandige, onbebouwde plaatſen, en ook wel in de weijen en akkers; en bloeijen in de Somer: ſy werden mede in de kruidhoven gebragt, daar ſy ſeer wel aarden. De vreemde ſoorten zyn alleen voor de Liefhebbers.

Het beſtaat uit beweeglyke, fyne, doordringende, ſlym doorſnydende, verdunnende, ſweetdryvende deeltjes: het werd daarom onder de tegengiften gemengt, en tegens de longſiekten gebruikt. Het is dan dienſtig in ettergeſwellen, zydewee, keelontſteking, hoeſt, engborſtigheid, quaadaardige ſiekten, peſt, pypſweeringen. Uiterlyk tegens de ſchurft, jeukte, quaadzeer, hairworm, dauwworm, blaauwe oogen, pynelyke ambeijen, enz. de wortel werd geagt tegens de Venusziekten, in in plaats van Salſa parilla.

Tot het innerlyke gebruik zyn de kookſels en uittrekſels beſt: anders werd daar een water, ſyroop en conſerf van bereid: met welke men uiterlyk kan waſſchen en ſtoven.

CCCCXXXIV.

CCCCXXXIV. HOOFDSTUK.

Scarlea, Orvale, Wilde Horminum, Scharlei.

D'Eerſte is eigentlyk *Orvala*, heeft dikke, vierkante ſtruiken, twee voeten hoog en hooger, die zig in verſcheide regt op ſtaande takken verdeelt. De *bladen* hebben min of meer ronde kartelingen om de randen, komen uit de wortelen voort, ofte de ſtruiken zyn daar mede begroent, ſtaande met haar eigen ſteelen twee en twee regt tegens over malkanderen, en wat verre van een, ſeer groot, veeltyds breeder dan een palm van een hand, wat langwerpig rond, wat rouw, oneffen, dik en lyvig, witagtig ofte aſchverwig, ruig en hairig, gelyk de ſtruik en takken. De *bloemen* komen langs de takjes als aaren, byna van maakſels als van de Salie, uit den bleekblauwen witagtig, ſtaande in langwerpige, getande huisjes, in welke daar na twee of drie ronde bruine *zaadjes* gevonden werden, van groote als moſtertzaad. De *wortelen* zyn hard en met veſelen behangen. Het geeft het tweede jaar eerſt bloem en zaad, waar na het vergaat. De bladen en bloemen hebben een ſagte ſware reuk en ſmaak.

De *tweede* waſt dikwils by de twee voeten hoog met vierkante ſtruiken: de *bladen* zyn van maakſel als de voorige, maar kleender en groender: de *bloemtjes* zyn purperverwig ofte blaauw. Dit gewas heeft weinig ofte geen reuk.

De *derde* heeft mede vierkante en ruigagtige ſtruiten. De *bladen* zyn rontom wat geſchaart, die van d'eerſte ſoort gelyk, maar kleender. De *bloemen* zyn geel. Het *zaad* rond en bruin. De *wortel* veſelagtig, en des Winters altyd overblyvende.

Een

Een *vierde* ſoort is de *wilde Hornium* van *L. Fuchſius*. Sy waſt laager als de voorgaande; en de ſtruik is ruig, hairig, en vierkant: heeft kleinder, langwerpiger, dieper gekerfde *bladen* als de voorige; heeft blaauwe, welriekende *bloemen*: het *zaad* is rond en ſwart: de *wortel* hart, zwart, en met veſelen behangen.

Alle deſe ſoorten vind men maar alleen in de kruidhoven alhier, en by de Liefhebbers: en bloeijen in de Somer.

D' eerſte is alleen in gebruik, beſtaat uit fyne en woelige deeltjes. Sy verwekt de maandſtonden, en dryſt de Suigers en Nageboorte af. De bloemen ongedroogt op Rinſchen wyn geſet, geven die een aangenaamheid, maar maken ligt dronken: op ſoete en vette wyn geſet, maken die als malveſei. Ook werd het onder Bier gebrouwen, dat hem een aangename ſmaak geeft, maar maakt ligt dronken.

CCCCXXXV. HOOFDSTUK.

Scolopendria, Lingua cervina, Phyllitis, Hemiotis, Hertstonge, enz.

HErtstonge heeft lange, ongeſnede en ongekerfde *bladen*, eenigſins ſpits toeloopende, hard, geelgroen van verf, van boven effen en glad; maar van onderen zyn aan beide zyden eenige bruine en langwerpige verheventheden, gelyk als kleine Rupſen, welke de *bloem* met het *zaad* is, ſoo ik mein; de reuk, gevreven zynde, is onaangenaam en wat ſtroef op de tong. De *wortel* beſtaat uit een bosjen veſelen.

Daar is een ſoort welkers bladen van boven in veele andere ſnippelingen, als bladeren verdeelt wer-

werden : en van onderen aan beide zyden omgebogen.

De *Hemiotis* is een medesoort van Hertstonge, maar van onderen zyn de *bladen* by hare steel breeder, met zeer uitstaande hoeken, gelyk als van de Speerwortel; want van onderen vertoonen sy zig als een uitgeholde halve maan, welke na boven toe allenxkens smalder en spitser werden. Voorts zyn sy mede glad, hard van boven, maar van onder hebben sy mede die bruine oneffenheden als de voorige. Dese gewassen zyn somtyds van onderen gelyk als met vier oortjes voorsien.

Sy wassen in de Kruidbeminnaars hoven, en blyven des Somers en des Winters groen.

De bladen zyn grof van deelen, en dienstig om de buikloop te stoppen : en alsoo men het houd om de verstopte milt en lever te openen, soo dient het mede uit eenige fyne en doordringende deeltjes te bestaan : waar toe men des zelfs kookssels kan gebruiken.

CCCCXXXVI. HOOFDSTUK.

Schordium, *Waterlook.*

DE *Schordium* heeft veele struikjes, die uit een gevesselde *wortel* qualyk een voet hoog opschieten, alhoewel sy na de aarde hellen : sy zyn gehoekt en vierkantig, en in verscheide knoopjes gedeelt. Uit yder knoopjen spruiten twee over malkanderen staande *blaadjes*, zynde langrond, aan de kanten rontom gekartelt ofte gesaagt : dit ganssche gewas is grysagtig, sagt, ruig, ofte wollig, en na den look riekende. Uit yder schoot der blaadjes komen een, twee ofte meer kleene, roodagti-

ge *bloemtjes*, van maakſel als de doove netelen, maar kleender.

Het plant zig voort met de wortel, alhoewel het mede door ſaad kan geſaaid werden. Het bloeid in de Somer. Het waſt in de duinvaleijen en vogtige plaatſen: en werd in de Kruidmeeſters tuinen onderhouden tot de Geneeskonſt.

De reuk als look, en de ſcherpe ſmaak toonen dat het fyn van deelen is. Innerlyk gebruikt doet het ſweeten, en is een tegengift, waar van men de kookſels kan drinken: ofte van het ſelvige ofte van het ſap een extract maken; d'andere bereidſelen hebben ſo veel niet om 't lyf: om ſyn ſweetdryvende daarom gebruikt men het in quaadaardige koortſen en peſt: als mede in verſtoptheid van lever, milt, longe, enz. alſoo het de ſlym vloeibaar maakt, en verdunt: daarom dient het mede om de ſtonden te verwekken.

CCCCXXXVII. HOOFDSTUK.

Scorzonera, Adderkruid, Slangekruid.

DIt is een ſoort van Boxbaart: heeft langwerpige, witagtige, lyvige, ſpitstoeloopende, breedagtige *bladen*, die rontom wat gerimpelt, en als gekorven zyn: de ſtruik is rond en getakt, dikwils van twee voeten hoog: is mede gelyk als uit verſcheide knoopen geblaad. Op den top van de ſelvige takjes koomt een geele *bloem*, beſtaande uit veele ſmalle blaadjes, van maakſel als de gemeene Paardebloem, en deſe zyn in een ſchilferagtig groen kokertjen beſloten: na het afvallen der ſelvige komen daar witte ſtuifjes, die verwaaijen. Het *zaad* is langwerpig, grys, en wat kleender als van Boxbaart.

baart. De *wortel* is lang, eenig, ſlegt en regt, van binnen wit, en ſoet; van buiten ſwart; maar gedroogt zynde ligtbruin. Dit kruid geeft mede een melkagtigheid uit.

Men vindſe hier in de moeshoven en tuinen der Kruidkenners, en bloeid in het begin van de Somer.

De wortel werd alleen gebruikt; is ſagt en doordringend van deeltjes, ſy maakt een ſagte uitwaſeming in alle heete en quaadaardige koortſen, maſelen, pokjes, en broeijingen des bloeds. Hier van is beſt het kookſel gebruikt, ofte klein geſtampt en in 't bier voor de kinderen gehangen. Sy werd mede geconfyt, maar is van weinig voordeel.

CCCCXXXVIII. HOOFDSTUK.

Scrophularia major, Betonica aquatica: groot Speenkruid; Beekſchuim of Water Betoni.

TE vooren hebben wy geſproken van het kleene Speenkruid, onder de naam van kleine Gouwe: nu ſullen wy dan van het groote handelen, dat een ganſch ander gewas is. Het *groote Speenkruid* waſt wel vier voeten hoog, en ſomtyds ook wel half ſoo laag. De ſtruik ſtaat regt overend, is hol, vierkantig, en donker purperverwig, hebbende verſcheide knoopen, komende uit yder twee tegen over malkanderen ſtaande breede en ſpits toeloopende *bladen*, zynde rontom ſaagsgewyſe gekartelt en geband; de groote netelen van maakſel gelyk, maar grooter, lyviger, donkerder groen, en rouw in 't aantaſten; langs de toppen van de takken komen kleine, donkerpurpere *bloemtjes*, van maakſel als van de doove netelen. Daar na volgen kantige,

ſcherpe, nogtans ronde zaadbolletjes, in welke kleen *zaad* is. De *wortel* verſpreid zig door de aarde heen, zynde wit, welke behalven ſyne veſelen mede veele witte knobbeltjes heeft: deſe wortel ſett ſyn ſelven voort door nieuwe loten.

De *Beekſchuim* ofte *Water Betoni* is de voorige ſeer gelyk, maar de *bladen* zyn van vooren wat ronder meer na de Betoni gelykende, ook is haare koleur gryſer, en zyn wat haaragtiger: der ſelver ſtelen zyn wat langer. De ſtruik is vierkant, maar ſomtyds wat dikker. Ook beſtaat de *wortel* uit een boss dunne veſelen.

Sy waſſchen beide gemeenlyk aan de kanten van de ſlooten, duinvaleijen, en aan de kanten van dee graslanden, en bloeijen in de Somer.

De wortel van dit Speenkruid ſchynt uit doordringelyke deeltjes te beſtaan: en daarom dienſtig op kropſweeren en ambeijen gelegt: maar ik geloof dat die gene, welke uit de gedaante der kruiden hare kragt willen afmeten, dit, gelyk als van meer gewaſſen, verſiert hebben.

CCCCXXXIX. HOOFDSTUK.

Secale, Rogge.

DE *Rogge* eerſt uitſchietende, is wat roodagtig van *bladen*, maar hooger komende blyft die groen. Uit eene veſelige *wortel* komen ſes ofte ſeven, min ofte meer holle en ronde *halmen* voort, wat dunder en langer dan van de Tarw, hebbende gemeenlyk vier ofte vyf knoopjes, welke ter dier plaatſe de *halmen* verſtoppen: by yder knoop heeft men mede een lang en ſmal *blad*, gelyk men in de Tarw en Gerſt ſiet. Op de toppen komen de *aaren*:

yder

yder *aare* heeft verſcheide ryen ofte lagen, geſchikt en gevoegt met korte, dog niet rouwe, ſcherpe ofte ſtekende; maar wat weekagtige ofte onſterke vlimmen, ofte baardekens rontom gewapend; deſe ſtaat in 't bloeijen overend, maar als het koorn ryp is, buigt het ſig om ſyn ſwaarte wat nederwaarts. Het ſaad ofte graan ſelve is langwerpig, ſmal en blood, bruin van koleur, vallende ligt uit ſyn zaadhuisies. Ik heb 'er een met een dubbele aare. In d' *Ephem. Germ.* ſiet men een met veele aaren.

Het waſt gantſch *Europa* door met heele akkers; wanneer ſy in de Herfſt geſaaid werd, werd ſy *Winter Rogge* genaamt: en deſe geeft meerder halmen en volder aaren. Die men in het voorjaar ſaaid, noemt men *Somer Rogge*, en deſe heeft minder halmen en kleinder ofte korter aaren; egter zyn ſy beide in de Somer ryp.

In de Geneeskunde gebruikt men de ſemelen, en het meel. De Rogge beſtaat uit werkſame deeltjes, dat is, uit ſuur en ſout, uit *alcali* en *atidum*, gelyk al het koorn doet, het welke ſoo lange met malkanderen gebonden is, en als in de ſlaap legt, tot dat een derde het water los maakt, en een vierde de Hemelſe invloed ofte ſubtyle materie het aan 't bewegen helpt. Siet hier van verder in myn verhandelinge van de Fermentatie. Het meel is bequaam om pappen te maken op geſwellen die door moeten breken, alſoo het door ſyn werkelykheid de beſloten ſtoffe ofte etter mede beweeglyk maakt, gelyk een bal die ſeer groote beweginge heeft, een ander die minder beweginge heeft, ſyne aan hem overdraagt. Verder het drooge meel gelegt in fyne linne ſakjes op de buikpyn, en warm gemaakt, helpt. Op de wange en keel gelegt in tandpyn en ontſtekingen der keel, en op de roos, ſal van groote uitwerkſels zyn. Tot een pap gemaakt met moer van wyn, ſal

een beginnende verſtervinge (ſekerlyk) ſtuiten. Men ſchryft het wel voor in jigtpynen, voeteuvels, handeuvels enz. Maar alſoo dit door ſyne werkelyke deeltjes de beledigde deelen te veele laſtig valt, willen wy het niet toelaten, ten zy gematigd van keesjesbladen enz. want een ſagte woelinge verbiede ik niemand,

Sed eſt modus in rebus.

Wat de *ſemelen* aangaat: deſe gekookt zynde, dient het doorſeigſel tegens d' ontſtekinge van de keel; en op geſwellen gelegt, die te doen verdwynen: een bad daar van gemaakt, is nut voor dikke beenen, daar in gebaad, en armen, daar het voedſel weigert in te komen, (ten zy de bloedvaten, zenuwen enz. geperſt werden) te helpen. Ik heb een groot Heer, (dat een Prins was) maar niet weten wilde, geholpen, welkers armen en beenen uitteerden, en deed niet anders als dit en eenige byvoegingen, en is zeer wel herſtelt. Van het meel kan men met melk een pap maken, om tegens de teering te eten, maar ſulx moet dagelyks geſchieden.

Wat aangaat de keuken, is yder een bekend; men maakt daar brood van, beulingen, pap, ſauceen, en veele dingen, daar toe behoorende.

CCCCXL. HOOFDSTUK.

Sedum majus, Sempervivum majus, Aizoon, Barba Jovis, Donderbaard, Huislook.

HEt *groote Huislook* heeft heel dikke, lyvige, ſappige, grasgroene, en ſcherptoeloopende *bladen*, ſtaande alle in 't ronde op de wortel, in manieren als een roos; waar nevens nog veele andere by waſſchen: na dat yder deſer planten een jaar ofte twee

twee oud is, ryſt uit het midden der ſelvige een regte ſteel, mede met de ſelvige bladen verciert, welke allenxkens kleinder en ſmalder werden, ſchietende ſelden hooger dan een voet: boven verdeelt de ſelvige zig in verſcheide takjes, waar aan veele lyvige, donkerpurpere en ſtersgewys geſtelde *bloemtjes* waſſen. De *wortel* beſtaat uit matig dikke veſelen.

Men vind het veel op de daken van de Boerehuiſen, en op de pannen, zynde des Winters en des Somers groen, konnende hitte en koude, droogte en vogtigheid uitſtaan, maar bloeid alleen in de Somer.

De ſappige bladen zyn eenigſins ſuur, en verkoelen daarom, door hare doorſnydinge, de ſlymige en hitſige tong in de koortſige. Sommige perſen het ſap uit, en geven dat de zieken te likken: maar gemeenlyk nemen ſy een blaadjen op de tong. Sy werden mede (dog qualyk) op de roos en andere heete geſwellen gelegt, om te verkoelen: de bladen tegens de vuile en ſwarte tanden gevreven, doet die wit en ſuiver werden, ſonder belediging der tanden.

CCCCXLI. HOOFDSTUK.

Sedum minus, Semper vivum minus, Vermicularis, kleine Donderbaard, kleine Huislook, Trip Madam.

D' *Eerſte* kruipt langs der aarden, hebbende veele dunne en teere ſtruikjes: deſe hebben veele langwerpige, ronde, ſpitstoeloopende, blaauwgroene, dikke, ſappige *blaadjes*; tuſſchen deſelvige komen ſtruikjes, niet wel een halve voet hoog, mede beblaad. Op den top komen kransgewyſe

ſesbladige, ſtersgewys geſtelde, geele *bloemtjes*. De *wortel* is veſelagtig, en ſchiet geduirig nieuwe zydplanten uit.

De *tweede* waſt wel een halve voet hoog, hett kruipt mede langs d'aarde: de ſtruikjes, die gemeenlyk wat roodagtig zyn, zyn mede beblaad, maar ſoo digt niet by malkanderen. De *blaadjes* zyn klein, langwerpig, dik, rond, ſtomp, veeltyds roodagtig, gelykende na een dik en ſtomp wormtjen. Op den top komen eenige takjes met witte, vyfbladige, ſterwys geſtelde *bloemtjes*. De *wortel* is veſelagtig, en langs d'aarde kruipende, gevende hier en daar nieuwe planten uit.

Beide deſe ſoorten waſſen niet alleen geern aan oude daken en muuren, maar ook wel in de tuinen, en bloeijen in de Somer.

Sy zyn beide van ſmaak en kragten als de groote Huislook. De blaadjes werden afgeplukt, en in den azyn gelegen hebbende, op de tafel by het gebraad, in de plaats van kappers, geſet, en genut.

CCCCXLII. HOOFDSTUK.

Sedum minimum, Sempervivum tertium, Illecebra, Hellecebra, Muur Peper.

DE *Muur Peper* waſt byna als een ſoorte van kleine Huislook. De *blaadjes* zyn kort, rond, dik en ſappig; tuſſchen beiden komen veele beblade ſtruikjes van een vinger lang, en ſomtyds langer of korter na de grond is, langs welker bovenſte geele, vyfbladige, geſternde *bloemtjes* komen. De *wortel-tjes* beſtaan uit veele dunne veſeltjes.

Men vind het aan de kanten van ſandige en dorre bouwlanden, en aan oude vervalle muuren en op de da-

daken by de boeren. Het blyft Winter en Somer groen, maar bloeid in de Somer.

Dit gewas is ſeer ſcherp en doordringend van deelen, want het laat op de tonge een groote hitte langen tyd na, als het gekauwt is. Het werd gebruikt tegens de ſcheurbuik, verſlymde magen, koortſen enz. Hier van gebruikt men het ſap ofte kookſel, maar doet louter braken. De mond daar mede geſpoelt, en het tandvlees daar mede gevreven, geneeſt des ſelfs bloeden, want het reinigt de mond. Uiterlyk opgelegt maakt bleinen.

CCCCXLIII. HOOFDSTUK.

Senecio, Erigerum, Kruiskruid, Grindkruid, kruiswortel.

HEt *groote Kruiskruid* waſt met een ofte meer geſtreepte ronde ſtruiken dikwils twee voeten ontrent hoog, zig in verſcheide takken verdeelende: het heeft langwerpige, groene, lyvige, ſappige, aan beide zyden diep doorſneden en gekorve *bladen*. Op de toppen der ſteelen komen veele *bloemtjes* by malkanderen, zynde geel, dog ſonder blaadjes rontom; beſtaande alleen uit eene vergaderinge van veele draadjes, even of het de kruin ofte navel van een ander geel bloemtjen was, zynde in een groen kokertjen beſloten: deſe veranderen met 'er tyd in witte ſtuifjes, onder welke klein, langagtig en bleikbruin *zaad* geplaatſt is. De ſtruikjes zyn mede eenigſins beblaad. De *wortel* is min ofte meer lang, maar met veele veſelen behangen.

Van deſe groote is een ſoort, die wat ruigagtig van bladen en ſtruiken is, en als met eenig hair bewaſſen, en wat vetagtig in het aantaſten, ſtinkend en onaangenaam van reuk.

De *kleene* waſt veel lager, en deſe waſt verſcheiden van groote, na de grond, daar die op waſt, ſomtyds een voet hoog, en ſomtyds nauwlyks een halve ſpanne hoog. Deſe ſtruik waſt niet al te regt op, maar eenigſins bogtig, en als met leden, ſonder eenige hairagtigheid; heeft geen reuk, ten zy gevreven: anders is ſy de voorige gelyk.

Deſe waſſen langs de wegen, dyken, en in de moeshoven tuſſchen het geſaaide in. Sy zyn des Winters groen, en bloeijen vroeg de ganſche Somer door; ja behouden hare bloemen ſomtyds onder de ſneeuw, voornamelyk de kleine.

Deſe kruiden zyn ſeer onaangenaam van ſmaak, maar doordringend, ſoo dat de ſmaak lang in de mond blyft: ſoo dat men in dit gewas fyne deeltjes heeft: het mag daarom in pappen gebruikt werden, om op geſwellen te leggen, om te doen verdwynen ofte te doen rypen. Het doet de ſpenen verdryven daar des nagts opgelegt. Het kookſel gedronken, doet wel wateren. Sommige mengen de blaadjes onder hare ſalade, om te eeten.

CCCCXLIV. HOOFDSTUK.

Serpillum, Wilde Thym, Quende, Onſe Lieve Vrouwen Bedſtroo.

DE *Quendel* heeft veele, kleine, harde en houtagtige ſtruikjes van een vinger hoog, van welke ſommige regt op ſtaan, en andere wat ter aarden neder gebogen, en als langs d'aarde kruipende, en wortelen aldus met veele veſelen in d' aarde. De ſtruikjes zyn beblaad met kleene groene *blaadjes*, ſtaande meeſt twee en twee over malkanderen, gelykende eenigſins na den Thym: op de topjes ko-

komen ronde hoofdjes met kleene purperroode ofte witte *bloemtjes*. De *worteltjes* beſtaan alleen uit fyne, dunne veſeltjes.

Daar is nog een ſoort, deſe ſeer gelyk, maar is regt op ſtaande, zynde de wortel dikker en houtagtiger.

Deſe gewaſſen hebben ſomtyds eenige donſigheid als een ſoort van *Epithymus*.

Sy waſſen op ſandige, dorre, en onbebouwde gronden, van waar die in de kruidhoven gebragt werden, en bloeijen de meeſte Somer door.

De ſmaak en reuk getuigen genoeg, dat het uit fyne oliagtige, en vlugſoute deeltjes beſtaat. Het is dienſtig om de ſtonden te verwekken, en pis te dryven, als mede tegens het bloedſpouwen, ſlymige maag, oprupſingen, winden, hoofdſwymel, ſlaapziekten enz. Hier toe zyn beſt, wanneer men het trekt als thee, ofte het ſelve in water kookt; ofte op wyn ſet, en dagelyks gebruikt: men kan daar mede een water van overhalen te gelyk met een fyne olie: als mede een geeſt.

CCCCXLV. HOOFDSTUK.

Sigillum Salomonis, Polygonatum, Salomons Segel.

D' *Eerſte* ofte *gemeenſte* heeft dunne, ronde, en gladde ſtruikjes, wel van anderhalven voet hoog, zynde in geen takken gedeelt: deſe zyn van onderen tot boven toe, nu hier en nu daar met breede, geribde, dunne, gladde, langwerpige, geelgroene *bladen* begroent. De *bloemtjes* komen uit den boeſem van de bladen, drie ofte vier by malkanderen op een ſteeltjen, en deſe zyn langwerpig, hol en witagtig. Hier na volgen groene *beſien*, ſoo groot

groot als erwtjes, die allenxkens ſwart werden. De *wortelen* zyn langwerpig, knoopig, krom, wit, redelyk dik, en met eenige veſelen behangen: deſe kruipen door de aarde gins en weder, groeijende niet regt nederwaarts.

Een deſer ſoorten heeft veeltyds welriekende bloemtjes.

Nog is 'er een ſoort met bladen, die wel eens ſoo groot zyn, ſoo groot als van de witte nieswortel, anders geen verſchil hebbende.

Nog is 'er een met zydſteelen ofte takken, van een voet ofte anderhalf hoog, waſſende de bladen nu hier een en nu daar een, anders de gemeene ſeer gelyk, dog wat ſagter, en van onderen wat gryſer. De *bladen* waſſen digt op malkanderen, in maniere als de deurwas, en geplaatſt, dat als d' eene Ooſt wyſt, wyſt d' andere volgende Weſt, en dat overhands. De ſmaak is ſoet, maar daar na wat ſcherp, en quyl makende. Van onder den oorſprong der kladen komen kleine, dunne, langwerpige, en kromagtige ſteeltjes, hebbende aan het eind een klein nederwaarts hangende *bloemtjen*, van gedaante als de Leletjes van den dale, dog wat wyder open gapende, gedeilt in ſes omgeboge tippen ofte deilingen, van binnen met kleine ſwarte ſtippels geteikent, van reuk gelyk de hagedoorn; daar na volgen driekantige groene *beſien*, die daar na rood werden en langwerpig, in welke men veel wit zaad vind. De *wortel* is kleen, knoopagtig en in verſcheide knobbelen uitpuilende, behangen met veel dikke veſelen.

Nog is 'er een welkers ſtruiken een voet ofte anderhalf hoog waſſchen, en welkers *bladen* ſtersgewyſe om de knoopen der ſtruik ſtaan: deſe zyn gemeenlyk vyfen vyf, zynde langwerpig, ſmal, ſpits toeloopende, glad en geribt. Aan den oorſprong de-

deſer bladen komen uit den groenen witte *bloemtjes*, ſtaande yder op ſyn ſteeltjen, waar na roode beſien volgen. De *wortel* is knobbelagtig, geknoopt, krom en ſlim, wit, en met veſelen behangen, kruipende als d' andere langs d' aarde door.

De wortel blyft des winters over, en ſchiet in 't voorjaar weder uit. d' Eerſte waſt hier en daar in de boſſchen; de welriekende vind men in de duinvaleijen. Dog deſe beide, nevens d' andere vreemde vind men hier in de hoven der Kruidkenders: ſy bloeijen alle in het laatſt van Lente en in 't begin van de Somer.

De wortel van d' eerſte is meeſt in gebruik: deſe beſtaat uit groove en fyne doordringende deeltjes; want deſelvige is te ſamen trekkende, bitter en ſcherp. Innerlyk gebruikt men de ſelvige in de vrouwen wittevloed. Men ſchryft, dat de tien ofte twaalf beſien ingenomen, van onderen en van boven maag en darmen reinigt. De bladen doorſnyden alle maag en darmſlym; geknauwt zynde, haalt veel brak en ſtinkend ſpeekſel uit de quylklieren in de tandpyn. Uiterlyk, ſegt men, dat het de wonden geneeſt, ſproeten en vlekken des aangeſigts verdryft, blaauwe geſlage vlekken aan d' oogen ofte andere deelen wegneemt. Met het overgehaalde water, beelden ſig de vrouwen in, dat ſy daar blank van werden.

CCCCXLVI. HOOFDSTUK.

Siler Montanum, Liguſticum, Seſeli officinarum, Sermontaine.

DE *tamme* ſchiet wel drie voeten hoog, met een dunne, geknoopte, en boven in eenige takken ver-

verdeelde ſtruik. De *bladen* zyn groot en wyd, en in veele deelen geſnippelt: yder ſteel heeft gemeenlyk drie hoofdverdeelingen van het blad, welke yder op zig ſelfs weder in meer kleinder ſnippelingen geſneden en gedeelt werd, welke yder op zig ſelfs ſeer ſmal zyn. Stukken gevreven zynde, geven ſy eenigen reuk. Op de toppen komen vry groote en wyd uit ſtaande kranſen met witte *bloemtjes*. Het *zaad* is lang en dik, en ſcherp ofte ſpeceryagtig van ſmaak. De *wortel* ſinkt diep in d' aarde, is wit, en welriekende.

De *wilde* groeit mede wel drie voeten hoog, heeft *bladen* als de tamme, maar in kleinder en ſmalder ſnippelingen gedeilt; ook is ſy grooter en donkergroender van blad. De kranſen en *bloemtjes* zyn de ſelfde, maar het *zaad* is kleinder: en ſoo ſterk niet van ſmaak en reuk. De *wortel* verdeelt zig in veele deelen, is van buiten ſwart en van binnen wit: welke op goede grond ſtaande, zig dan met verſcheide afzetſels vermenigvuldigt.

Beide deſe ſoorten vind men hier alleen in de hoven. Sy bloeijen in de Somer, maar d' eerſte geeft ſelden ryp zaad, ten zy de Somer buiten gemeen heet is. Het *zaad* is alleen in gebruik, beſtaande uit fyne oliagtige en vlugſoute deelen. Het dryft de pis en de ſtonden, verdryft winden, en de doode vrugt ofte nageboorte af, en de trage kraamvloed: ſtilt de buikpyn. Hier van kan men kookſels maken, ofte trekken het als Thee; en dan dient het mede tegens de ontſtoke keel om te gorgelen. Het dient mede om ſweergaten te ſuiveren.

CCCCXLVII. HOOFDSTUK.

Sinapi, Moſtaart.

D' *Eerſte Tamme* ofte *Witte Moſtaart* heeft byna *bladen* als de rapen, dog kleinder en ruiger, maar aan de ſtruik werden ſy hoe hooger hoe kleinder en meer geſneden. De ſtruik is rond, rouw, hairagtig, drie ofte vier voeten hoog, verdeelende zig boven in verſcheide takjes. Langs de takjes komen vierbladige geele *bloemtjes*, waar na dunne, rouwe, en langwerpige *zaadkokertjes* volgen, in welke rond en geel *zaad* is, van groote als van de Radys, maar ſcherp van ſmaak. De *wortel* is diep in d' aarde ſinkende, dun, en met veſelen behangen.

De *tweede tamme*, ofte *gemeene Moſtaart*, is de voorige wel gelyk, maar het zaad is kleender, en donkerbruin, dat van binnen uit den geelengroen is; zynde mede ſcherp en bytende.

De *wilde Moſtaart* waſt ſoo hoog niet, en het *zaad* is roodagtig, anders de tamme in alles zeer gelyk.

De tamme werden in de akkers geſaaid: maar het wilde vind men veel langs de wegen. Sy werden in de voortyd geſaaid, bloeijen in 't begin van de Somer, en het zaad is in Hooy ofte Oogſtmaand ryp.

Het zaad is meeſt alleen in gebruik. Het is zeer doordringende van deelen, want de bereide moſtert gegeten, vat de menſchen by de neus, gelyk men ſegt. Door ſyn werkelyke en doordringende deeltjes brengt het mede een werkelykheid in ons bloed, doorſnyd de ſlym in de maag, darmen enz. doet het eeten wel verteeren, maakt een vloeibare gyl en bloed:

bloed: en dient byſonder in ſcheurbuikige, loome en ſlaperige menſchen: men kan het met azyn vermalen en onder de ſpyſen gebruiken: met het kookſel kan men in d' ontſteke keel gorgelen. Uiterlyk gebruikt men het in voet en nekpappen, om den omloop der ſappen wat te veranderen: op geſwellen gelegt, doet die rypen; ſtuit de beginnende verſtervingen. Het kan mede onder niespoeders gedaan werden. Men perſt daar mede een olie uit tegens de koude zenuw en peesziekten.

CCCCXLVIII. HOOFDSTUK.

Siſarum, Siſer, Radix ſaccharia, Suikerwortelen.

DE *Suikerwortelen* hebben gemeenlyk ſeven ofte vyf *bladen* aan eene ſteel ofte middenribbe; zynde yder in 't beſonder redelyk groot, breed, langwerpig, puntig toeloopende, rontom ſaagsgewyſe geſchaart, en vry groen van koleur. De ſtruik ſchiet wel anderhalven voet hoog, die ſig boven in eenige takjes deilt, waar op ronde bloemkransjes komen met kleine, witte *bloemtjes*, waar na breedagtig *zaad* koomt te volgen: de *wortelen* zyn redelyk lang, ſeven of agt by een, van een wortelknoeſt afhangende, matig dik, wit van buiten en binnen, waar door een hard ofte houtagtig merg loopt. Sy zyn van buiten oneffen, en als gerimpelt; ſy zyn ſagt en ſoet van ſmaak.

Sy werden niet alleen geſaaid, maar men teeltſe mede van de kleine wortelen voort: ſy werden in de moeshoven genoeg gevonden: en werden aldaar in het voorjaar geplant: maar niet verplant werdende, geven ſy in de Somer bloemtjes en zaad.

Sy zyn fyn van deelen, en vol meels, daarom

zyn

zyn ſy niet alleen goed tot voedſel, maar vermeerderen de Venusoeffening, want ſy ſeer voedſaam zyn, makende een goed bloed en ſappen: Sy werden gekookt, en als een Salade met olie ofte boter en azyn gegeten: ook werden die in de pan gefruit en eerſt in meel gewentelt. Deſe gekookte wortelen tot een pap gemaakt, doet de geſwellen, die door moeten breeken, vermurwen.

CCCCXLIX. HOOFDSTUK.

Sium, Sion, Laver, Apium aquatile, Hydroſelinum, Water Eppe.

D' *Eerſte* waſt wel vier ofte vyf voeten hoog, regt overend, met een dikke, geſtreepte, kantige, holle ſtruik, die ſig boven in verſcheide takken verdeelt. De *bladen* ſtaan veele aan eene ſteel ofte middelribbe, zynde matig breed, langwerpig, ſpitstoeloopende, en ſaagsgewyſe geſchaart. Op de toppen van de takken komen kroontjes met kleine witte *bloemtjes*, gevolgt van een welriekend *zaad*. Uit de *wortel* knoeſt komen veele ſwarte hairige veſelen: welke mede dikwils aan d' onderſte knoop van de ſtruik hangen.

De *tweede* is kleinder: heeft mede een holle ſtruik. De *bladen* zyn teederder en fynder geſneden, zynde yder in 't byſonder mede ſaagsgewyſe gekartelt. De *bloemtjes* komen mede in kroontjes, zynde geelgroen, waar na een ſcherpſmakend *zaad* volgt. De *wortel* is veſelagtig, gekronkelt en ſwart.

Sy waſſen beide aan de kanten van de ſlooten en loopende wateren, wortelende in de ſlyk. Sy bloeijen in de Somer, en geven dan zaad. Op het land waſſende veranderen ſy eenigſins.

Sy zyn beide fyn van deeltjes, beſtaande uit een oliagtig fyn doordringelyk ſout. Zynde niet onaangenaam van reuk en ſmaak; en, al is't dat ſy weinig in gebruik is, nogtans is die alſoo kragtig als den *Apium* ofte *Juffrouwmerk.*

CCCCL. HOOFDSTUK.

Solanum, Solatrum, Uva Lupina, Nagtſchade, Naskaye.

DE gemeene *Nagtſchade* waſt als een getakt heeſtertjen, met een groene, ronde ſtruik, een voet ofte anderhalf hoog. De *bladen* zyn redelyk groot, breed, lang, donkergroen, en wat ſpitstoeloopende, hebbende yder ſyn eigen ſteel: deſe zyn gemeenlyk ongeſchaart, maar ik hebſe geſien tot *Vianen*, die min ofte meer gehoekt en getand waren. Op eene ſteel komen weder vyf ofte ſes kleinder ſteeltjes, hebbende yder op haar eind een vyfbladig wit *bloemtjen*, en in het midden een geele uitſtekende, ſpitſe verheventheid, als een punt: na welke eerſt nederwaarts hangende groene beſien volgen, bedekt van eenige groene geblade groenigheid, gelyk de aardbeſien hebben: deſe werden allenxkens ſwart, zynde vol van een donkergroen ſap, en vervult met verſcheide *zaadkorlen.* De *wortel* is dun, en meeſt uit veſelen beſtaande, en wit.

Sy waſt in't wild in de moeshoven, en langs de wegen, welke grooter en kleinder is, na dat d' aarde goed is. Het bloeid de meeſte Somer door, en in den Herfſt ſiet men de rype beſien.

Dit gewas is by ons ſelden in gebruik, en weet niet dat het in eenige bereidſels koomt, dan in den

Un-

Unguentum Populeum : om de pynelyke gebreken eenigſins te ſtillen. Het beſtaat byna uit deeltjes als den *Opium* en den *Hyoſcyamus* : het kruid werd op het hoofd gebonden, tegens de hoofdpyn, in koortſen, en op eenige andere uiterlyke geſwellen, die heet en pynelyk zyn : waar van men pappen kan maken, ofte het kruid met ſyn beſien geſtooten daar op leggen.

CCCCLI. HOOFDSTUK.

Soldanella, Zee Winde, Sautenelle.

DIt gewas noemen ſommige *Zeekool* ofte *Braſſica marina*, maar de reden daar van kan ik niet bevroeden, alſoo het gantſche gewas de minſte gelykenis niet heeft na eenige ſoort van koolen. Het heeft dan dunne, ronde, roodagtige rankjes, gelyk de kleine Winde, kruipende langs d' aarde heen. De *blaadjes* zyn byna rond, glad en blinkende, hebbende yder een lang ſteeltjen. De *bloemtjes* ſtaan mede op ſteeltjes, kloksgewyſe gemaakt, bleekpurper roodagtig ofte ligt lyfverwig : hier na volgen ronde *zaadhuisjes* met ſwartagtig *zaad*. De *wortel* is dun, lang, en met weinige veſelen behangen.

Men vind het in Zeeland aan de Weſtkappelſen dyk, en langs de Zeeoevers van Holland en Vlaanderen. Het bloeid in de Somer.

Het ſmaakt gemeenlyk bitter en ſout, met een bytende ſcherpigheid gemengt : het is van deelen als de middelbaſt van de Vlier ofte Watervlier, *Ebulus* genaamt, want het reinigt darmen en maag van alle ſlym en water : daarom werd het de Waterzugtige wel ingegeven : maar het is ſelden in gebruik.

CCCCLII. HOOFDSTUK.

Solidago Saracenica, Herba Doria, Heidens-wondkruid, Guldenkruid.

HEt *Solidago Saracenica* waſt dikmaals wel vier-dehalve voet hoog, hebbende een regte, ronde, holle ſtruik, welke donkerrood ofte purperagtig is, beſonderlyk na beneden toe. De *bladen* zyn langwerpig, matig breed, ſpits toeloopende, van groote en breete de gemeene Wederik niet ongelyk, maar rontom de kanten eenigſins geſchaart: voorts groen en glad: deſe groeijen niet alleen in een bos ofte plant, maar de ſtruik werd overhands geduirig met deſe bladen begroent. Boven verdeelt zig de ſtruik in eenige takjes, welke op hare toppen matig kleine vyfbladige, geele *bloemtjes* hebben, die in 't midden met veele geele draadjes verciert zyn; deſe veranderen naderhand in witte ſtuifjes, welke ligtelyk wegvliegen, waar onder het *zaad* geplaatſt is. De *wortel* heeft matig dikke veſelen.

Het *Herba Doria* is het voorige ſeer gelyk, maar waſt hooger en grooter, wel ſes of ſeven voeten hoog. De *bladen* zyn matig breed, dog lang, glad, dik, vet, kaal, ſpits toeloopende, en mede rontom geſchaart, maar grooter als die van de voorige: de ſtruik is veel dikker, zig mede met bladen vercierende, die zig boven in verſcheide takjes verdeelt. Op de topjes komen mede geele *bloemtjes*, die in het midden mede geele draadjes hebben; welker *zaad* ryp zynde, mede in ſtuifjes weg vliegt. De *wortel* beſtaat uit een knobbel, die met veele veſelen behangen is.

Beide deſe ſoorten ſetten zig door hare wortelen en

en zaad voort. Men vindſe weinig in het wild, maar meeſt in de kruidtuinen: anders waſſen ſy langs de wateren en gragten, als mede in boſſchagien. Sy bloeijen hier gemeenlyk in de Somer.

Het is bitteragtig en doordringend van ſmaak: ſy werden gebruikt om de wonden te geneſen en ſweergaten te ſuiveren: waar toe het ſap, en het kookſel dienſtig is: het welke men met olien en ſalven vermengen en koken kan; als mede met honig koken. Innerlyk gebruikt men de kookſels ofte uittrekſels: na het uitloſen van etter, water, ofte bloed uit de borſt, mag men met de kookſels daar in ſpuiten om te ſuiveren.

CCCCLIII. HOOFDSTUK.

Flos Solis, Chryſanthemum Peruvianum: Sonnebloem: Artichokken onder d' aard, Aardperen.

D' *Eerſte* heeft een ſeer dikke, ronde, dog geſtreepte ſtruik, waſſende regt overend. Deſe werd van onderen tot boven ſonder order met groote, breede, wel doorribde, ſpitstoeloopende, en zaagswys geſchaarde *bladen*, die elk haren ſteel hebben, begroent. Sy zyn groen, dog ruig in het aantaſten. Op den top koomt een ſeer groote *bloeme*, welker kruin dikmaals vier duim in ſyn middellyn is. De kruin is geel, beſtaande uit holle pypjes: deſe kruin is rontom bewaſſen met veele groote, lange en matig breede goudgeele bladen, dikmaals ontrent de drie duim breed: de geheele bloeme is byna van maakſel als de Vokelaar, maar alleen vry grooter. De bloem ruſt met zyn kruin op een dikke, groene, en als in veele bladen verdeelde ſtoel. Na

dat de bloem ſig een tyd lang heeft laten ſien, volgt in de kruin een groote menigte lang, en dik *zaad*, dat byna rond is, van boven wat breed, maar loopt van onderen wat ſpits toe: der ſelver baſt is ſwart, ofte met wit en ſwart geſtreept: het merg is van binnen wit. Voorts volgen na deſe bloeme nog verſcheide andere uit den ſchoot der bladen, maar kleinder. De *wortel* is redelyk dik en lang.

Een *twede* is deſe gelyk, maar verdeelt zig boven in verſcheide takken, waar aan mede ſeer veel diergelyke bloemen komen, maar veel kleinder.

Een *derde* is van bladen en langte beide de voorige gelyk, maar brengt hier geen bloemen voort, maar niet hertsgewyſe, maar ruitsgewyſe, en de wortelen zyn alle bruine en knoeſtige, byna ronde knobbelen, die van binnen wit zyn en vaſt; waar van een ſoort heel laf en walgelyk ſoet zyn, en als de ſtoel van een Artichokke ſmaken: en deſe noemt men *artichokken onder d' aard*: maar een andere ſoort ſmaakt ſoo laf niet, maar byna als een Aardaker, ofte gekookte Peer, èn werden *Aardpeeren* genaamt.

D' eerſte en de tweede werden om hare bloemen in de bloemhoven geplaatſt. d' Eerſte moet alle jaar van nieuw zaad voortkomen, alſoo de wortel alle jaar vergaat. De tweede koomt niet alleen van zaad voort, maar vermeerdert zig mede door ſyn wortel; en deſe, bloeijen de meeſte Somer door. De derde vind men in de moeshoven, en weiden, alleen maar om hare wortelen voortgefokt: welke gekookt werden, en als een ſalade met olie, ofte boter en edik gegeten; ofte ſy werden by vleis gekookt. Deſer kleinder wortelen laat men des winters in d' aard, en geven het aanſtaande jaar weder nieuw lof, en grooter wortelen.

CCCCLIV.

CCCCLIV. HOOFDSTUK.

Sonchus Lævis, Aſpera, marina: Sagte, ſtekende, en Zee Haſen Latouw.

D'*Eerſte* werd *Sagte Haſe Latouw* genaamt, om dat die geen doornen heeft; deſe waſt met een kantige holle ſtruik wel twee voeten hoog, zynde ſomtyds groen, en wel purperroodagtig, zynde als in eenige knoopen verdeelt. Heeft groene, gladde, breede, aan beide zyden diep geſneden *bladen*. De ſtruik verdeelt zig boven in eenige takjes, op welkers toppen geele, gevulde dubbelde *bloemen*, beſtaande uit veele blaadjes, van maakſel byna als paardebloemen: hier na veranderen ſy in witte ſtuifjes, die ligt met haar onderhebbende *zaad* vervliegen, zynde klein, plat en langwerpig. De *wortel* is matig lang, dun en geelagtig, dog met veele dunne veſelen behaart. Dit gewas heeft een wit melkagtig ſap in zig.

De *ſtekende* is de ſagte ſeer gelyk, maar de *bladen* zyn wat ſmalder, ſoo diep niet geſneden, hebbende rontom de kanten kleine ſtekende diſtels, en deſe vercieren een kantige, holle, en geknoopte ſtruik; verdeelende ſig boven in verſcheide takjes, van maakſel, koleur, ſtuifjes, zaad, wortel, wit ſap, enz. als de voorige.

Een *derde* is veel rouwer van doornen, en ſcherpſtekender, want ſyn roode, holle, oneffene ſtruik is ſelfs met doornen bekleed: anders is het de voorgaande ſeer gelyk.

Sy waſſchen by de wegen en paden, op rouwe plaatſen: ook vind men het niet ſelden onder de moeskruiden voortkomen. Sy bloeijen meeſt de gantſche Somer door.

Dit gewas beſtaat uit deeltjes byna als de Endivie; en werd, nog jong zynde, voor ſalade genuttigd: het opend de verſtopte ingewanden, en verdryft daar door de broeijende hitte des bloeds: het maakt eenigſins een loslyvigheid.

CCCCLV. HOOFDSTUK.

Sophia, Naſturtium Sylveſtre tenuiſſimo diviſo folio, Fienkruid, Sophiekruid.

DIt waſt met verſcheiden ronde en harde ſtruikjes ſomtyds anderhalven voet hoog. De *bladen* zyn redelyk groot, veele aan eene middelſteel, maar ſeer fyn gedeelt, even als de Averuit byna, dog groender van koleur. Langs het bovenſte der toppen komen ſeer kleine, bleikgeele, vierbladige *bloemtjes*, met eenige bloemveſeltjes, gevolgt van lange, dunne, ſpitstoeloopende ſaadhauwties, die yder op haar ſteeltjen ſtaan: vervult met klein, min of meer langwerpig, bleikrood, ofte geelrood *zaad*. Het heeft een lange, dunne, harde, houtagtige, witte *wortel*, die diep in d' aarde nederſinkt, zynde min ofte meer met veſelen bewaſſen.

Het waſt langs de wegen en dyken, onbebouwde, ſteenagtige plaatſen, enz. Het bloeid de meeſte Somer door, het eene bloemtjen voor en het andere na, van onderen en van boven.

De ſmaak is wat ſcherp en doordringend, en van kragten byna als de gemeene tuinkerſe: men gebruikt het zaad om de roode loop te ſtoppen: het doet wel wateren, is dienſtig tegens de ſcheurbuik: het verdunt alle ſlym der mage en aller ingewanden. Het is goed voor die geene welke innerlyk gequetſt zyn, en daarom voordeelig die bloed uit

de

de longe ſpuwen. Het werd mede uiterlyk tegens quetſuren, quade ſeerigheden en kanker gebruikt.

CCCCLVI. HOOFDSTUK.

Sparganium, Plantanaria, Rietgras.

DIt *Gramen Arundenaceum* heeft lange, ſmalle, rouwe *bladen*, ſnydende aan beide zyden; hebben een hooge rug, ſoo dat ſy byna driekant ſchynen: van uit het midden deſer bladen koomt een ſtruik wel vier voeten ſomtyds hoog, die in verſcheide takjes verdeelt, en mede beblaad is. Aan de takjes komen verſcheide, donkergroene, ſtekende, ruige *bolletjes*, ſoo groot als een notemuskaat. De *wortelen* beſtaan uit een bos veſelen.

Een *tweede* ſoort is de voorige wel gelyk, maar waſt regt op, niet getakt, en yder bolletjen waſt op ſyn eigen ſteeltjen, zynde ſagter in het aantaſten als d' andere.

Sy waſſchen beide aan de kanten van de ſlooten, en andere wateren, en op weilanden, die veeltyds onder water ſtaan. In de Somer krygen ſy hare bolletjes.

CCCCLVII. HOOFDSTUK.

Speculum Veneris, Campanula arvenſis minima, Vrouwe Spiegel, Wilde kleine Klokjes.

VRouwe *Spiegel* waſt laag, en legt byna op d' aarde neder, werdende wel een ſpanne lang, en heeft verſcheide dunne, ronde en tengere ſtruikjes, die zig mede in eenige takjes verdeelen. Deſe zyn

overhands verciert met kleene, langagtige, matig; breede, en tamelyk groene *blaadjes*, wat ſpits toe-loopende, en aan de kanten rontom wat geſchaart. Op de toppen komen gemeenlyk matig kleene vyf-bladige, maar ſelden ſesbladige *bloemtjes*, uit den rooden blypaars, hebbende in 't midden eenige witte draadjes, ruſtende van onderen op een vyfbladig groen ſtoeltjen. Deſe bloemtjes breiden zig vol open; ſy gaan na de ſonnen opgang open, en ſluiten zig na dat de ſon weder onder gegaan is. Sy zyn vyfhoekig eer ſy open gaan, en vyfhoekig als ſy weder toegaan, het welk door het vouwen van hare bladen toekomt; hier na komen zaadhuisjes, met klein *zaad*. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Dit gewas moet alle jaren geſaaid werden, en waſt niet alleen in ſommige koornakkers, maar ook, om ſyn bloemtjes, in de bloemtuinen, en bloeid in de Somer.

CCCCLVIII. HOOFDSTUK.

Spergula, Spurie.

DIt waſt ſelden een voet hoog, heeft uit een dun en veſelig *worteltjen* verſcheide geknoopte ſtruikjes, uit welker knoopen dunne en ſmalle *blaadjes* ſtersgewyſe ſtaan. Op de toppen, die in verſcheide dunne takjes verdeeld zyn, komen kleine, witte, (en na myn geheugen) vierbladige *bloemtjes*, die van ronde zaadbolletjes gevolgt werden, waar in klein en rond *zaad* gelegen is. Ik heb het veel aan de ſtads aarde wallen van *Franeker*, *Leeuwarden*, en aan veel meer andere ſtads wallen ſien waſſen, als mede aan ſommige akkers en weilanden; maar in Braband en elders pleegt het gezaaid

zaaid te werden, om de koebeesten veel melk te doen hebben: het bloeid en geeft zaad in de Somer.

CCCCLIX. HOOFDSTUK.

Sphacelus, Salvia agreſtis, Wilde Salie.

SY waſt van hoogte als de gemeene Salie, met erſcheide vierkante, min ofte meer hairige ofte ruige ſtruikjes, de *bladen* ſtaan twee en twee over malkanderen, gelyk als van de tamme byna, maar wel ſoo ſagt, en wat roodagtig ſomtyds van koleur. Langs d'eene zyde van het opperſte der takjes komen witte, bleeke *bloemtjes*, van gedaante als de doove netelen, maar ruim ſoo klein, beſluitende eindelyk in haare zaadhuisjes donker bruine *ſaadjes*: ſtaande vier gemeenlyk in de nagelaten bloemkokertjes. De *wortel* is wat houtagtig, dun, en met veel veſelen behangen. Sy ruikt na geen Salie, maar eer na Wyn.

Men vind het hier ſelden in 't wild: maar veeltyds in de kruidkenders hare hoven. Sy bloeid in 't laatſt van Lente, en voorts is de Somer.

Het is eenigſins ſyn van deelen, en alhoewel dat niet in gebruik is, ſoo ſegt men dat het de breuken geneeſt, het innerlyke geronne bloed affet, verrekte en verſtuikte ledematen geneeſt: ook dat dit het piswater en de ſtonden affet, alſoo het ſeer ſapverdunnende is. Ook dat het uiterlyke ſchurftige pokken geneeſt, wanneer men daar mede baad.

CCCCLX. HOOFDSTUK.

Spinachia, Spinagie.

ONder de ſoorten van Meijer kan men de *Spinagie* rekenen, welkers *bladen* ſagt en breed zyn, donkergroen, ſpitstoeloopende, maar agter breeder en wat uitgerekt, makende een driehoek bynaa uit, gelyk als met ooren; yder heeft ſyn eigen ſteel. De ſtruik waſt ſomtyds wel drie voeten hoog, is rond, hol, en mede als met vooren beblaad. De *bloemtjes* zyn als druifsgewys in een gepakte en gedronge groene, veſelige ofte mosagtige bloedgedaante, die langs die ſteeltjes waſſen, waar na (ſoo my heugt) gemeenelyk dikke, driekantige, doornige *zaden* volgen. De *wortel* is wel lang, wit, maar met veſelen behangen.

Het moet alle jaren geſaaid werden, alſoo de wortel van de winter werd vernielt, ten ware ſy in de Herfſt geſaaid was, om die vroeg te konnen hebben in het voorjaar.

Sy doet de buik week maken, en daarom werd ſy in de keuken geſtooft, en op de tafel geſet, gemeenlyk met ſuiring toebereid. Met kan het, met een woort, voorts gebruiken als de Beet en Keesjesbladen.

CCCCLXI. HOOFDSTUK.

Stapis agria, Luiskruid.

HEt *Luiskruid* waſt met een donkergroene ſtam wel twee voeten ſomtyds hoog, en regt op: de

de *bladen* zyn groot, diep geſneden, en in vyf-, ſes, ofte ſeven ſnippels gedeelt, hebbende yder een lange ſteel: deſe ſtam verdeelt zig boven in verſcheide kleine takjes: de *bloemen* ſtaan yder op haar ſteeltjen: deſe zyn vyf ofte ſesbladig, en ſchoon hemelsblaauw; hier na volgen grasgroene *zaadblaasjes*, in welke driekantige, rouwe, bruine, ofte ſwarte korlen leggen, zynde van binnen wit. De *wortel* is dun en langagtig, met weinige veſelen behangen.

Men vind het hier alleen in de Kruidkenders hoven: het bloeid in de Somer, en brengt in den Herfſt ryp zaad voort.

Het zaad geknauwt werdende is ſcherp, doordringende, en ſpeekſel verwekkende: daarom werd het by ſoodanige dingen gedaan, welke doen quylen, en voornamelyk tegens de tandpyn: in ontſtokene keelen mag men met het kookſel gorgelen: ook mag men met het poeder de huig ligten; het fyne poeder werd op het hoofd geſtrooit, om de Luiſen te doen ſterven. Ook kan men het onder roosſalf mengen, om het lighaam daar mede, tegens de Luiſen, te ſtryken. Het poeder van 12 of 14 ſaden doet van onderen en van boven de maag en darmen van veel ſlym ſuiveren. Het verdryft de krawagie, wanneer men de handen in des ſelfs kookſel waſt.

CCCCLXII. HOOFDSTUK.

Stratiotes, Militaris, Aloë Paluſtris, Sedum aquatile, Waterruiters, Krabbenklaauw.

DE *bladen* zyn lang en ſpits, eenigſins van maakſel de Aloë gelykende, dog in alle deelen ſoo groot,

groot, dik ofte lang niet: ſy loopen ſpits toe: aan de kanten zyn ſy eenigſins geſchaart als met eenige ſaagsgewyſe puntjes; ter zyden komen eenige *bloemknopjes*, eenigſins na de groote tengel van een krabbe gelykende: deſe ryſen allenxkens met een rondt ſteeltjen opwaarts, waar na ſy met drie ronde, witte bladen open gaan, die van onderen weder op drie andere groene ruſten, in 't midden zyn eenige geele draadjes. De *wortelen* zyn als lange, ronde, witte wormen, ofte ſnaren, hebbende onder aan eenige vezelen, om zig in de ſlyk vaſt te maken. Het ſet ſig voort door zydveſelen, ofte ſnaren, uit welke weder nieuwe planten voortkomen.

Het waſt hier overvloedig in wyde ſlooten, en vaarten. De bladen en bloemen ſteken eenigſins boven het water uit, maar het overige blyft onder water. Het bloeid de meeſte Somer door.

Men agt het een goed wondkruid te weſen, alſoo men verhaalt dat de Ruiters dat daar toe ſeer veel plegen te gebruiken. De wortelen werden van de Landloopers in fleſſen met water gedaan, om die in plaats van wormen te vertoonen, waar door d' onkundige bedrogen werden.

CCCCLXIII. HOOFDSTUK.

Tabacum, Petum, Nicotiana, Tabak.

HEt werd mede *Hyoſciamus Peruvianus* genaamt, ofte *Peruviaans Bilſemkruid.* De ſtruik is rond, matig dik, getakt, en ſomtyds vyf ofte ſes voeten hoog. En deſe werden begroent met ſeer groote, breede, langwerpige, en ſpits toeloopende *bladen*, zynde zagt, bleekgroen, en als met een dunne donſigheid bekleed. Sommige hebben de bladen

dat

dat ſy de ſteel gantſchelyk omringen, en andere wederom ſtaan elk op haar eigen ſteel: alſoo daar verſcheide ſoorten zyn. De *bloemen* zyn langagtige kelkjes, die wederom in een ander groen kelkjen ſtaan; boven zyn ſy in vyf open ſtaande tippen verdeelt: de koleur is bleekpaars, en ſomwyls aan de kanten byna wit. Daarna volgen ronde *zaadbolletjes*, vervult met klein grys *zaad*. De Liefhebbers hebben waargenomen, dat uit een zaadjen 360000. zaden het jaar daar aan konnen voortkomen. De *wortel* is dik, en in veele andere takken verdeelt.

Alhoewel dit een Americaans gewas is, ſoo waſt het hier niet alleen weelderig in de hoven: maar men beplant by Amersfoort en elders daar geheele velden mede. Het bloeid in de Somer.

Dit gewas beſtaat uit een ſcherpe olie en vlug ſout: ſy werd meeſt uit brooddronkenheid gerookt: maar is meeſt dienſtig voor ſlymige en koude lighamen, want door des ſelfs vlugge deelen werden de traagloopende ſappen aan het bewegen: derhalven is het voordelyk voor die, welke veel koude moeten uitſtaan, als de Boeren, Soldaten, Matroſen, Reiſigers, enz. een weinig daar van ingenomen doet braken, waar by ſomtyds wel afgang gemengt is: de meeſte, die het rooken ongewoon zyn, moeten niet alleen braken, maar ſy werden daar als dronken af, ſoo dat het, behalven ſyne ſcherpigheid, mede eenige deeltjes heeft als het Bilſemkruid en den *Opium*. In pappen gedaan ſtuit de beginnende verſtervingen: met de kookſels geneeſt men allerlei ſchurft op het hoofd, als elders: geneeſt mede de luisſiekten, en wonden. Het poeder werd gebruikt om op te ſnuiven, en te doen nieſen: ſy werd mede gekauwt en gerookt tegens tandpyn, want het doet wel quylen: ook werd ſy in de neus gepropt, en doet veel ſlym uitlooſen. Om te braken·

ken maakt men uit het ſap een ſyroop ; het well ſommige (dog myns oordeels qualyk) d' engborſtig ingeven. Men haalt daar mede een water met een fyne olie daar van over : ook weikt men die in olij ven olie. d' Aſſche dient om de tanden wit te ma ken. Voorts kan men daar ſalven en pleiſters van maken.

CCCCLXIV. HOOFDSTUK.

Tamariſcus, Tamarisboom.

DE *Tamarisboom* waſt ontrent twee ellen hoog, als een boomtjen, ofte heeſter, met een houte, dog matig dikke ſtam : het verdeelt ſig in veele dunne takjes : deſe werden begroent met veel kleine, aſchverwige *blaadjes*, zynde langwerpig en rond, dun, en met ſommige dwerſe en ſlimme ſtreepjes ofte kerfjes van buiten beſet : hier om is de ſelvige groente ruig, hard en wreed in 't aantaſten, alhoewel de ſelvige nog gedeelt ofte geſneden zyn. Hier aan komen witte, ofte uit den witten peersagtige, wollige ofte mosagtige *bloemtjes* : die langs d' opperſte dunne takjes uitgroeijen. Daar na veranderen ſy in witte ſtuifjes, die te gelyk met het *zaad* wegwaaijen. De *wortel* is mede houtagtig, en in verſcheide takjes gedeelt, kruipende herwaarts en derwaarts.

Men vindſe hier alleen in de hoven van groote Kruidbeminnaars, maar werd des Winters in kagchels bewaart. Sy bloeid in de Somer, maar ſelden hier te lande.

De baſt is hier alleen in gebruik : men houd deſelvige voor verdunnende, afvegende, pisdryvende, en de verſtopte lever en milt openende : als me-

mede tegens de ſchurft, witte vrouwevloed, opgeſtopte ſtonden, enz. Hier van maakt men kookſels en uittrekſels om te drinken. De groente, als mede de baſt kan men ten dien einde op wyn ſetten, en die dagelyks drinken.

CCCCLXV. HOOFDSTUK.

Tanacetum, Reinvaar, Wormkruid.

HEt waſt met ronde, dog geſtreepte, en regt overend ſtaande ſtruikjes wel twee voeten hoog en hooger. Boven werd die in verſcheide takjes gedeelt, vertoonende eenige kroontjes: op welkers topjes geele knopjes ofte *bloemtjes* komen, gelykende na de middelkruin van de Kermillen, alſoo die rontom niet beblaad zyn: onder de ſelve, als het ryp is, vind men een grys, en wat langagtig *zaad*. De *bladen* zyn groot en lang, beſtaande uit ſeer veele, die alle aan een middelribbe vaſt zyn: ſtaande yder niet regt over malkanderen, maar als overhands; yder blaadjen op ſyn ſelfs is lang en matig breed, aan beide ſyden ſaagsgewyſe gekartelt, ofte geſchaart. De *wortel* is houtagtig, en met veſelen bewaſſen, kruipende langs d' aarde voort, en gevende wederom nieuwe planten uit d' aarde.

Men vind het langs de wegen en dyken, en aan de kanten van de boomgaarden; ſy bloeijen in de Somer; ook waſt het wel op ſandige plaatſen.

Het geheele gewas is bitter en onliefelyk van ſmaak, maar heeft een ſware, dog niet onaangename reuk. Het beſtaat uit een fyne olie en fyn doordringelyk ſout, het is verdunnende, en daarom dient het in ſlymige maag en darmen gebruikt te werden, dryvende de wormen af: men gebruikt

het in wonden, nierſiekten, opgeſtopte ſtonden, waterſugt, winden. Uiterlyk doet het geiwellen rypen ofte verdryven, en ſtuit de beginnende verſtervingen. Men kan deſelve op wyn ſetten, en alle ogtenden daar van drinken: of men gebruikt de kookſels en uittrekſels; ook kan men daar conſerven, ſyropen, en fyne olien uit maken. Het zaad kan men mede in poeder ingeven. Uiterlyk kan men daar ſtovingen en pappen van maken. In de Lente doet men de jonge ſcheutjes wel by de eijerkoeken.

CCCCLXVI. HOOFDSTUK.

Taraxicum, Dens Leonis, Paardebloem, Hengſtebloem, Papekruid, Kankerbloem.

UIt een lange dunne, van buiten geele, en van binnen witte *wortel*, komen veele langwerpige *bladen*, aan beide ſyden diep geſneden en geſnippelt; zynde groen, effen, kaal, en ſappig: en deſe leggen op d' aarde neder in 't rond: uit het midden van deſe plant komen verſcheide ronde, holle pypen, ſomtyds wel van een voet hoog. Op yder van deſe koomt een *bloeme* alleen voort, van maakſel als een goudsbloem, beſtaande uit veele ſmalle blaadjes en draadjes, geel van koleur en liefelyk van reuk. Van onderen heeft ſy veel groene blaadjes, die de bloem voor een koker verſtrekt. Na de bloem heeft men een groote ronde bol met logtig guichelhair, aan welkers onderſte het *zaad* is, wat langagtig, en bruin: en dit vervliegt ligtelyk weg. De bladen, bloem, ſtelen en wortel ſagies gebroken zynde, geven een wit, melkagtig en bitter ſap uit. Dit kruid is ſeer veranderlyk in de gedaante van de bla-

bladen, die dan nu min en dan meer geſneden zyn: ook ſmalder en dan breeder, gelyk men dat mede in de Endivie beſpeurt, maar is egter het ſelfde kruid.

Het waſt in de weijen en langs de wegen en dyken in overvloed: het blyft des Winters over; bloeid in 't voorjaar, en de meeſte Somer door.

Het gantſche gewas is afvegende, openende alle verſtoptheden, en maakt loslyvigheid: is vry bitter van ſmaak. Hier van werden de kookſels gedronken: de groene tengere bladen werden wel by ſalade gegeten: voornamelyk als die onder de molshoopen eerſt uitkomen, en de bladen dan nog wit zyn, dan ſoo hebben ſy nog geen bittere ſmaak. Het witte melkſap op de wratten ſomtyds gevreven, doet die vergaan.

CCCCLXVII. HOOFDSTUK.

Taxus, Ibenboom.

Al is 't dat deſe boom op ſommige plaatſen vry hoog waſt, ſoo werd die hier te lande ſelden ſoo hoog. Hy werd dan tamelyk dik van ſtam, waſt regt overend, verbreidende zig boven in verſcheide takken: zynde ſonder knoopen ofte weeren. De baſt is graauw, ſchelferagtig, geſpleten en rouw: maar het hout is ſwartagtig. De takken ſpreiden zig ter ſyden uit, zig in verſcheide dunne takjes verdeelende. De takjes hebben veersgewyſe aan beide ſyden hare *blaadjes*, zynde elk beſonder, lang en ſmal, gelyk die van Roſemaryn, maar geeldergroen als ſy jong is, en ſoo dik niet, zynde effen, glad en ſonder reuk. Van het opperſte der takjes langs de bladen komen veel by een gehoopte, nederwaarts hangende *bloemtjes*, uit den geelen grasagtig van

koleur. Hier na volgen roode ronde *beſiën*, die op haar kruin een putjen hebben, van maakſel en groote de krakebeſien niet ongelyk. De *wortel* is houtagtig, hard, en in veele takken gedeelt. Hier te lande blyft het als een heeſter, waar mede men gevoeglyk hagen van vlegt.

Het blyft des Somers en des Winters groen: ſchiet in het voorjaar wederom uit, tegelyk met de bloemtjes, en werd in de Liefhebbers hoven gevonden.

Alſoo men agt dat dit gewas vergiftig is, ſoo werd het in de geneeskunde niet gebruikt: alhoewel die hier te lande ſoo vergiftig niet gevonden werd. Want in Engeland eeten de kinderen en de verkens de beſiën: maar de vogelen werden daar als dronken van, ſoo dat ſy ſig ligtelyk laten vangen. Het hout is taay, dienſtig om pylen en bogen van te maken.

CCCCLXVIII. HOOFDSTUK.

Telephium, Fabaria, Craſſula, Spaanſe Smeerwortel, Hemelſleutel.

D' *Eerſte* heeft ronde, dikke, gladde ſtruiken, byna als in knoopen ofte leden gedeelt: en van onderen, by de wortel, dikwils purperrood, groeijende wel ruim een voet hoog. Deſe zyn verciert met twee over malkanderen ſtaande *bladen*, ſonder ſteelen, maar d'een den anderen byna omvattende: deſe zyn kaal, lyvig, dik, ſappig, langwerpig rond, en rontom min ofte meer gekerft, veel grooter en breeder dan de grootſte Porceleyn: boven werd de ſtruik in eenige takjes verdeelt, op welke bleekgeele, kransgewyſe *bloemtjes* ſtaan. De *wortelen* zyn lange ſpitſe knobbelen, met eenige veſelen behangen, van buiten en van binnen wit.

De

De *tweede* waſt mede regt op, ruim een voet hoog, met ronde en gladde ſtruikjes, zynde in geen leden, als de vorige, gedeelt. De *bladen* zyn langrond, lyvig, dik, matig breed, en min ofte meer geſchaart, dog niet altyd, kleinder als de vorige, en ſonder order geſchikt. De *bloemtjes* komen veele, in een bos, by malkanderen, zyn kleyn, wit, geel, of uit den rooden purperagtig. De *wortel* is mede knobbelagtig, dik en wit.

Het *derde* waſt ſelden hooger dan een ſpan: heeft dunne, tengere ſtruikjes, die zig om de ſwaarte ter aarden nederbuigen: heeft kleinder, ronder, dikker, lyviger *blaadjes*, zynde uit den blaauwengroen, ſtaande ſonder ſchikking; van onderen digte by malkanderen, byna als Huislook eer ſy ſtruikjes krygen: op de top komt een tros met kleine bleek purperblauwe *bloemtjes*. De *wortelen* beſtaan uit menige veſelen.

Sy waſſen alle in de hoven der liefhebbers, alhoewel de tweede in het Haagſe Boſch in het wilde waſt. Sy blyven des Winters over, en ſetten zig door hare wortelen voort. Sy bloeijen alle in de Somer.

De bladen en de wortel hebben eene fyne doordringendheid, en daarom benemen ſy de ſproeten, wanneer men die daar mede dikwils vryft. Het geneeſt mede de wonden, alſoo het een ſagte vringendheid heeft, want de wonden werden daar door geſuivert en gereinigt, ſonder eenige bytendheid. Tot cieraad werden d' eerſte en tweede met de wortel aan den balk gehangen, en konnen daar ſeer lang groen blyven en uitſchieten, voornamelyk als de wortel met natte klei bewonden is, en ſomtyds nat gemaakt werd: het is dienſtig voor huiſen daar veel vliegen zyn, want die daar aan gaan ſitten. Voorts kan men het gebruiken, daar men de Huislook toe beſigt.

CCCCLXIX. HOOFDSTUK.

Thalietrum, Thallictrum, Waterruit, Poelruit.

D' *Eerſte*, of *groote*, waſt twee of dry voeten hoog. De ſtruik is geſtreept, en als kantig, hol, geknoopt, groen en ſomtyds uit den rooden purper, verdeelende zig boven in verſcheide takjes. De *bladeren* zyn groot, in veel breede, langagtige blaadjes verſpreid, die ten minſten wederom in twee ofte dry ſneedjes gekerſt zyn: de koleur is uit den blauwen donkergroen, maar van onderen ligtergroen, ofte bleiker. Op de toppen der takjes komen heele troſſen met kleine witte *bloemtjes*, die veele mosagtige draadjes hebben. Het *zaad* dat daar na volgt, is klein en rond, beſloten in kleine, drykantige zaadbeursjes. De *wortel* is dun, herwaarts en derwaarts door d' aarde kruipende, waar uit weder nieuwe planten ſchieten, zynde krom, ſlim, en geel van koleur.

De *tweede* heeft kleinder bladen, en veel donkerder van koleur, en de ſtruik is rond en niet geſtreept.

De *derde* heeft hooger en dikker ſtruiken, die gemeenelyk uit den rooden purperagtig zyn: de *bladen* zyn grooter, breeder en uit den blauwen groen. De *bloemtjes* hebben geele draadjes: dit gewas is ſwaarder van reuk als de vorige ſoorten.

De *vierde* is van bloem bleekpurper, als de ſwarte Vioolen byna, maar heeft nogtans geele draadjes en nopjes.

De *kleine* ofte *vyfde*, heeft kleine, tengere ſtruikjes, wan ſelden een voet hoog. De *blaadjes* zyn klein; de *bloemtjes* niet troswys digte by een, met bleek-

bleekgeele draadjes. De *wortel* is dun, veſelig, ſwartagtig en nard. Dit gewas heeft een ſware reuk.

De groote en kleine werden wel in 't wild gevonden langs de waterkanten, tuſſchen het riet in: maar deſe waſſen met d' andere vreemde in de bloemhoven, om hare cierlyke bloemtjes. Sy bloeijen in het laatſte van Lente. De wortel blyft alleen des winters over.

De bladen moeten uit eenige kittelende en beweeglyke deeltjes beſtaan, alſoo men ſchryft dat ſy den buik week maken.

CCCCLXX. HOOFDSTUK.

Thlaſpi Candiæ, wilde Kerſe van Candien.

SOmmige noemen het *Arabis* en *Draba*. Dit waſt dikmaals een voet hoog, met een dun ſtammetjen, dat zig boven in verſcheide deelen verdeelt. Sy werden ſonder eenige ſchikking met lange, ſmalle *blaadjes* begroent, welker onderſte veeltyds wat geſchaart zyn. Op yder top komt een krans, met digte by een ſtaande, uit den rooden ligtpurpere *bloemtjes*, die ſomtyds ook wit zyn, welke te ſamen in 't ronde ſtaan, en ſomtyds wel twee duim middellyns uitmaken. Hier na volgen platte, en als in twee'en gedeelde *zaadhuisjes*, in hebbende een roodagtig en langwerpig *zaad*. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Dit gewas vergaat alle jaar, daarom werd het altyd weder in de Lente gezaaid, en bloeid in de bloemhoven des Somers, zynde cierlyk van aanſien.

De ſmaak en kragten zyn als de gemeene Kers, ofte als het Beſſemkruid.

CCCCLXXI. HOOFDSTUK.

Thymbra, Baſtert Thym, Baſtert Keule.

HEt waſt wel een ſpanne hoog, heeft veele dunne, teere ſtruikjes, van onderen tot boven, met ſmalle, lange, ſpitstoeloopende, groene, welriekende *blaadjes* verciert: tuſſchen den boeſem deſer komen van onderen tot boven toe witte, ofte liever zeer bleekpaarſe *bloemtjes*, hebbende yder een groen kokertjen, daar het in ſtaat, waar na klein, fyn en ſwart *zaad* volgt. Wanneer zy in het bloeijen zyn, gelykt yder takjen wel een aare op zig ſelfs. De *wortel* is dun, hard en veſelagtig.

Men vind het hier alleen in de kruidtuinen, gevende in de Somer ſyne bloemtjes.

Sy is fyn van deeltjes, en den Thym zeer gelyk van kragten.

CCCCLXXII. HOOFDSTUK.

Thymus, Thym, Roomſe Quendel.

D' *Eerſte* waſt met veele dunne houte takjes ofte ſtruikjes een half voet hoog, en deſe zyn met ſeer kleine, langwerpige, en lyvige *blaadjes* voorſien, ſtaande wervelwys, d' eene boven d' andere: op de toppen komen redelyk dikke aaren, waar uit kleine witte, ofte bleikpurpere *bloemtjes* komen, hebbende boven een dubbeld blaadjen, en onder drie, met eenige veſelen, gevolgt van zeer kleen *zaad*. De *wortel* is dun, hard, houtig, en veſelig.

De *tweede* krygt geen aaren, maar de witte ofte bleik-

bleikpurpere *bloemtjes* groeijen langs het bovenſte van de takjes: de *blaadjes* ſtaan niet rontom de takjes, maar twee en twee over malkanderen, zynde groen en aangenaam van reuk, als de voorige: maar men vind van deſe nog een ander (dog ſelden) met witte ofte gryſe blaadjes, ſwaar en onaangenaam van reuk. De *wortel* is mede dun, veſelagtig, hard, en houtig.

Sy werden hier alleen in de kruid en moeshoven onderhouden; blyven des Winters over, en bloeijen in de Somer: ſettende zig ſelven meeſt met afſetſels voort.

Het is fyn van deeltjes, beſtaande uit een oliagtig fyn ſout, het welke uit de doordringelyke en ſcherpe kampher reuk blykt. Het is dan doordringende, losmakende, en vloeibaar makende: men kan het gebruiken in alle longſiekten, hoeſt, engborſtigheid; tegens ſlymige magen, winden, oprupſingen: het maakt het dikke bloed vloeibaar, let de pis en ſtonden af: ſtilt buikpyn, en is de verſtyfde gevrigten en peſen dienſtig. Hier van kan men de kookſels en uittrekſels gebruiken: ook kan men het ſelvige op wyn ſetten en drinken: men kan daar van overhalen een geeſt, water, en fyne olie. Uiterlyk kan men ſtovingen, pappen en baden daar af maken.

CCCCLXXIII. HOOFDSTUK.

Tilia, Lindeboom.

MEn noemtſe *Mannetjen* en *Wyfjen*. Het *Wyfjen* die de gemeenſte is, deſe werd vry dik en hoog, zig met veele takken wyd en zyd uitſpreidende. De ſchors is van buiten bruinagtig, effen en glad, maar aan de binnenſte zyde, naalt het hout, uit den

geelenwit: zynde taay, buigſaam, en bequaam om daar touwen van te draaijen. Het hout is ſagt, wit, effen, en ſonder weeren. Deſe boom ſchiet haaſtig op, krygt vroeg bladen, maar laatſe vroeg vallen. De *bladen* zyn effen, glad, blinkende, bleekgroen, rond, en groot, dog evenwel ſpits toeloopende: rontom wat gekerft, hebbende yder een redelyke lange ſteel: in de Herfſt, tegens dat ſy afvallen, werden ſy geel. De *bloemtjes* komen veele by een aan ſteeltjes; en yder voornaamſte ſteel (die zig daarna in veel meer andere verdeelt) komt uit een lang, ſmal, bleekgeel blaadjen. Yder bloemtjen beſtaat uit veele geelagtige draadjes, die aangenaam van reuk zyn. Na de bloemtjes komen daar ronde bolletjes, van groote als een kleene aalbes, ofte kleine erwt: in welke klein, rond, en ſwartagtig *zaad* is. De *wortel* is vry groot, niet alleen diep ſinkende, maar zig ook ter ſyden uit breidende, waar uit weder nieuwe loten komen.

Het *Manneken* heeft wat rouwer, harder en broſſer baſt. Het hout is wat harder, weeragtiger, en wat geelder van koleur. De *bladen* zyn rouwer, en die van d'olmen ſeer gelyk: ſy brengt ſelden bloem ofte vrugt voort: nogtans gebeurt het, en deſe zyn plat, rond, en als gevouwen en in een gedrongen, hangende aan lange ſteeltjes, trosgewys veele by een.

Men vintſe veel in boſſen, langs de wegen, cingels der ſteden, enz. Sy bloeijen in de Lente: en werden meeſt geplant om hare cierlyke groente, en aangename reuk der bloemtjes. Het is aardig dat men de Lindeboomen averegts om kan planten, ſoodanig dat de wortelen in de logt tot takken uitgroeijen: en deſe groeijen alle andere in groote en wydte verre te boven: en dit ſelfde beſpeurt men mede in de Wyngaart, Aalbeſien, Kruisbeſien, Wilgen enz.

De

De *bloemtjes* werden meeſt gebruikt tegens de vallende ſiekte, hoofdſwymel enz. maar alſoo deſe bloemtjes uit veel ſlymige en taaije deeltjes beſtaan, kan ik daar ſulke kragten niet in beſpeuren: maar zyn beter gebruikt tegens de bloedige en pynelyke bloedloop der darmen, alſoo ſy eer geneſende en matig ſtoppende zyn. De bladen konnen dienſtig zyn om op harde geſwellen te leggen, om te doen verdwynen ofte te doen rypen. Het hout dient niet alleen om koffers en andere dingen van te maken; maar des ſelfs kolen werden met menigte gedooft, tot gebruik van ſilver en goudſmits: waar mede ook buspoeder gemaakt werd. De baſten zyn bequaam tot touwen, en ook om wiegen, mandwerk, enz. te vlegten.

CCCCLXXIV. HOOFDSTUK.

Tithymallus, Wolfsmelk, Sonnewende.

D' *Eerſte* noemt men *Tithymallus Characias*, ofte *Wolfsmelk mannetjen*; en deſe is vyfderlei: d'eerſte deſer heeft een ronde, roode ſtruik, ſomtyds van twee voeten hoog, zynde ſonder geſchiktheid met dunne, langwerpige, ſmalle *bladen* bewaſſen: een ofte meer der oudſte ſtruiken ryſt wat hooger op ſonder bladen aan ſyn ſtam, behoudende nogtans de teikenen van de afgevalle bladen; op welkers top een getakte en wyd uitgebreide kroon, die met ronde blaadjes begroent is, ſtaande in manieren over malkanderen, als Deurwas; tuſſchen deſe komen kleine, geele, mosagtige *bloemtjes*: waar na driekantige ſaadhuisjes volgen, zynde vol wit, voos merg, in welke het *zaad* beſloten is. De *wortel* is hard, houtagtig, en met menigte veſelen behangen.

De

De *tweede van het Manneken* heeft wat harder *bladen*; de ſtruik is ſelden ſoo rood, en is bovenwaarts gebladert.

De *derde* deſer heeft een bleeke ofte witagtige ſtruik, en is heel beblaad; werd wel anderhalven voet hoog en hooger. De *bladen* zyn langwerpig, ſmal, witagtig, en als met een dunne dons overtrokken. Is wat korter van kroon, en meer in een gedrongen.

De *vierde* heeft een weinig kleinder bladen dan d' eerſte en tweede, ook wit en grys, maar niet donſig. De *bloemkrans* is uit den groenen geel: welke, eer ſy haar uitbreid, wel na een amandel gelykt. De *wortel* is matig dik en lang; en diep nederwaarts groeijende.

De *vyfde van het Manneken* heeft wel langwerpige *bladen*, maar loopen ſpits toe, rontom wat geſchaart, en bleekgroen.

Het *Wyfjes Wolfsmelk* heeft veele ronde, en eenigſins ter aarden neder hellende ſtruikjes, waſſende ſelden een voet hoog; en deſe werden begroent met veele korte, breedagtige *bladen*, die met een ſtekend doorntjen ſpits toe loopen, zynde wat witagtig, kaal en glad.

Zee Wolfsmelk waſt met verſcheide dunne, bleekroode ſtruikjes wel ontrent de twee voeten hoog, begroent met veele, kleine, ſmalle, langwerpige, witagtige, en digt by een waſſende *blaadjes*: de bloemkransjes zyn niet wyd uitgebreid. Maar als dit in de hoven geplant werd, werd het grooter, en de bladen waſſchen verder van malkanderen.

De *Sonnewende* waſt gemeenlyk een ſpan, en ſelden een voet hoog, ſoo genaamt om dat des ſelfs kroon zig gemeenlyk na de Sonne toewend: het ſtruikjen is ſomtyds wat purperagtig: de ſelve is met weinige, korte, breedagtige dunne *blaadjes* overhands

hands bewaſſen. Het verbreid zig boven in een wyde kroon: de *bloemtjes* zyn geel, het *zaad* en de zaadhuisjes veel kleender dan de voorige. De *wortel* is dun, veſelig en wit.

Een *vyfde* is de *Cypreſſen Wolfsbak*, om dat de bladen eenigſins na die van de Cypreſſeboom gelyken: want ſy zyn lang en ſeer ſmal, teer en dun, hebbende aan de ſyden verſcheide takjes. Het ſtruikjen, dat veeltyds rond en roodagtig is, waſt ruim een halve voet hoog. De krans, die in 't midden voortkomt, heeft ronde, kleine, purperverwige ofte paarſe blaadjes, als den deurwas byna geplaatſt: de *bloemtjes* en *zaadhuisjes* zyn klein: en de *wortel* geveſelt.

Van deſe is nog een ſoort, waſt een vinger langte hoog, en is voorts veel tengerder dan het voorige.

Het *ſeſde* heeft veel breeder *bladen*; waſt wel twee voeten hoog: de *bloemtjes* uit den geelen purperagtig.

Wanneer de bladen, ſtruik ofte wortel van deſe gewaſſen gebroken werd, vloeid daar een vogt uit als witte melk, dog ſcherp en bitter van ſmaak.

Alle deſe ſoorten waſſen in de hoven der Liefhebbers: maar d' eerſte vind men hier wel in de rietlanden: en de Zee Wolfsmelk in de duinvaleijen: de Sonnewende, anders *kroontjes* kruid, vind men veel onder het geſaaide in de moestuinen, en by de heiningen en ſchutſels: ſy bloeijen alle meeſt in de Somer, d' eene wat vroeger en d' andere wat later.

Alle deſe gewaſſen doen ſeer ſterk de maag en darmen beroeren, voornamelyk het witte ſap, maar werden daarom niet gebruikt: alſoo ſy groote buikween konnen maken, ende bloed doen afgaan, want het kan gemakkelyk blaren en gaten in de huid maken, gelyk als de Spaanſe vliegen: van het gedroogde witte ſap kan men een half grein ſeffens ingeven,

geven, in gedaante van een kleen bolletjen. De wortels en de bladen agt men wat ſwakker van kragten te zyn.

CCCCLXXV. HOOFDSTUK.

Tormentilla, Heptaphyllum, Sevenblad, Tormentille.

HEt heeft veel dunne, tengere, ter aarden gemeenlyk neder gebogene ſtruikjes: de *blaadjes* zyn kleender dan van de *Pentaphyllum*, ſtaande gemeenlyk vyf ofte zeven ſtersgewyſe rontom de ſtruikjes en takjes, waar van 'er ook twee altyd wel wat kleender, ofte korter zyn, anders rontom wat geſchaart. De geele vierbladige *bloemtjes* komen op de topjes en tuſſchen de blaadjes op haar eigen ſteeltjen, ruſtende op een vierbladig groen onderſteunſeltjen. De *wortel* is knobbelig, kort, met veſelen bewaſſen, van buiten ſwart, en van binnen rood.

Het waſt in de boſſchen, graslanden, en duinvaleijen, het behoud ſyn wortel des Winters in 't leven: het bloeid de meeſte Somer door.

De wortel beſtaat uit veele wringende en aardagtige deeltjes. Het is dienſtig om alle buikloop en te grooten vrouwevloed te ſtoppen; het braken op te doen houden: het bloedige tandvlees te ſuiveren, enz. Uiterlyk ſtopt het het bloeden der wonden, en ſuivert alle ſweergaten. Hier van kan men maken poeders en kookſels.

CCCCLXXVI. HOOFDSTUK.

Tragopogon, Barba Hirci, Boksbaard, Josephsbloemen, Morgensterre.

HEt wast met een ronde geknoopte struik ontrent de vier voeten hoog: uit zyn knoopen verscheide takken uitgevende. De *bladen* zyn lang, smal, en spits, groeijende in maniere als de *Scorzonera*. Op den top der takjes komt een groote, groene, en spits toeloopende knop: welke opengapende, komt daar een *bloem* van maaksel als die van Cichorei, ofte nog wel soo groot, bestaande uit veele lange en smalle blaadjes: sy zyn of geel, uit den purperen blaauw, ofte donker purper, en byna swart: gaande des ogtens met de Sonne op, en sluit zig wederom na de middag: eindelyk verwandelt deselvige in ligte en wyduitstaande stuifjes, welke verwaaijen: maar in de groene, geblade bloemkoker vind men swart, langwerpig, en spitstoeloopend *zaad*. De *wortel* is lang, wit, en soet van smaak. Dit gewas gebroken zynde geeft een melkagtig sap van zig.

Niet tegenstaande dat het soo hier als daar in het wilde wast, soo vind men het nogtans gemeenlyk in de kruidhoven, alwaar het ook hooger opschiet en grooter werd. Sy bloeijen in de Somer. De wortel blyft des Winters over, en schiet in de Lente weder uit.

De wortelen konnen dienstig zyn daar men de *Scorzonera* in gebruikt. Sy werden mede gekookt en gegeten voor spyse.

CCCCLXXVII.

CCCCLXXVII. HOOFDSTUK.

Tragorigamum, ofte Boks Orego.

D'*Eerſte* en *gemeenſte* heeft dunne, harde, houtagtige en ſwartagtige ſtruikjes. De *blaadjes* ſtaan gemeenlyk twee en twee tegens malkanderen over, zynde klein, langwerpig, wat breed, en ſpits toeloopende, wat ruig en hairagtig, veel kleender en tengerder dan van den Orego: is aangenaam van reuk. De *bloemtjes* ſtaan langs het bovenſte van de ſtruikjes wervelsgewyſe, die tuſſen beide mede groene blaadjes hebben: en deſe komen uit groene huisjes, van maakſel als helmtjes, zynde wit ofte paarsagtig. Het *zaad* is ſeer klein en bruin. De *wortel* is houtagtig, hard en veſelig.

Het *tweede* heeft houtagtige dunne ſtruikjes, wel van anderhalven voet hoog: de *blaatjes* zyn witagtig, van groote tuſſchen Orego en Serpillum: de *bloemtjes* zyn wit, anders van maakſel, en wervelwyſe plaatſing gelyk.

Het *derde* heeft tengerder ſpruitjes, en waſt veel lager; heeft ook gryſe, dog langer blaadjes: de *bloemtjes* zyn als vooren, maar grooter, witagtig ofte purperagtig.

Men vind het hier alleen in de kruidhoven, en bloeijen in de Somer: blyvende des Winters en des Somers groen.

Het is fyn en doordringelyk van deelen, en mag gebruikt werden in de plaats van Orego, Thym, ofte Thymbra.

CCCCLXXVIII. HOOFDSTUK.

Trichomanes, Polytrichum, Filicula, Wederdood.

DIt waſt byna een ſpanne lang, beſtaande alleen uit veele dunne, ronde, harde, bruine middelribbetjes, en deſe zyn van onderen tot boven toe met heele kleine, dunne, ronde *blaadjes* beſet, die rontom min of meer gekartelt zyn: hebbende aan d' onderſte zyde veele kleine bruine ſtippeltjes: die ik agte de *bloem* en *zaad* te weſen: de *wortel* is niet anders dan een bosjen hairige veſeltjes. Het waſt veel over het water aan oude kaſteelen, en ſtadsmuuren. Blyft des Somers en des Winters groen.

De kragten en gebruik zyn als van het Venushair.

CCCCLXXIX. HOOFDSTUK.

Trifolium Pratenſe, gemeene Beemdklaveren.

DE *gemeene Klaveren* waſſen met hare ſtruikjes ſomtyds hooger dan anderhalf voet, ſomtyds wat ruig en hairig, bukkende wat ter aarden nederwaarts: de *bladen* ſtaan nu hier en dan daar, altyd drie te ſamen op een ſteeltjen, ſelden vier ofte meer: welke aan de ſtruik niet groeijen zyn ronder; maar die de ſtruik begroenen zyn veel langwerpiger, waar van ſommige een witte vlek hebben, en andere wederom een bruine, byna halve maans gewyſe geteekend: yder der ſelve heeft een lange ſteel. De *bloemtjes* zyn wit, ofte rood purperverwig, komen veele by een op de topjes der ſteeltjes, en maken een

ronde, en ſomtyds een langwerpige bol uit: yder op zig ſelfs is klein, en van maakſel als een klein erwte bloemtjen. De ſmaak van de bladen en bloemtjes is ſoet. Na deſe komen daar kleine zaadhuisjes, in welke kleine ronde *zaadjes* leggen. De *wortel* is langagtig, dun, met veſelen behangen, houtagtig, en diep in d'aarde ſinkende.

Sy waſſen hier overvloedig in de beemden, en mede wel langs de wegen, maar verſcheelt veel na dat de grond vet ofte ſchraal is, alſoo men het ſeer groot en ſeer klein vind. Sy blyven des Winters over, en bloeijen dan in de Lente, en voorts de geheele Somer door.

Dit gewas werd in de geneeskunde niet gebruikt, maar alleenig geſaaid om de paarden, hoornbeeſten, ſchapen, enz. tot voedſel te dienen. Men kanſe egter gebruiken op heete geſwellen: en in tyd van nood om te eeten.

CCCCLXXX. HOOFDSTUK.

Trifolium odoratum, Lotus Hortenſis, Sevengetyde kruid.

HEt heeft een ronde, regt overend ſtaande, holle, getakte ſtruik: waſt gemeenlyk twee of drie voeten hoog, alhoewel ikſe van vier ellen hoog geſien heb. Onder de ſchoot van yder nieuw takjen heeft men drie byeen gevoegde langwerpig breede *blaadjes*, wat ſpits toeloopende, en min of meer rontom gekerft: yder ſtaat op ſyn eigen ſteeltjen. Uit yder oorſprong deſer bladen, en meeſt op het bovenſte der ſtruikjes, ſpruiten weder andere dunne ſteeltjes met *bloemen*, ſtaande veele als in een rond hoofjen by malkanderen, zynde bleekblauw

van

van koleur: waar na ronde, rouwe hoofdjes volgen, die wat ſcherp in het aantaſten zyn, in welke klein *zaad* is. De *wortel* is dun en veſelagtig. De bladen zyn wat uit den geelen groen, en dun: het gantſche gewas heeft een aangename, dog ſware reuk, voornamelyk als het droog is: men ſegt dat het dagelyks ſyn reuk ſeven maal verandert, waar van het *Sevengetyde kruid* ſoude genaamt zyn.

Men vind het hier ſelden langs de wegen, maar meeſt in de kruidtuinen: en bloeid de meeſte Somer door, wanneer het in de Lente geſaaid is.

Het kruid met de bloemtjes zyn alleen in gebruik. Het beſtaat uit doordringende en beweeglyke deeltjes: innerlyk gebruikt men het om te wateren, ſtonden af te dryven, tegens zydewee, opſtygingen, beginnende waterſugt, innerlyke quetſingen: en hier toe maakt men kookſels ofte uittrekſels; ook ſet men de ſelvige op wyn. Uiterlyk geneeſt het de wonden, vervronge en verſtuikte ledematen, pynelykheden: het ſtilt de pynelyke ambeijen. Hier van maakt men een olie, wanneer men de bloemtjes op olivenolie ſet: voorts kan men het ſap ofte kookſel gebruiken tot ſtovingen, baden, enz.

CCCCLXXXI HOOFDSTUK.

Trifolium corniculatum, Melilotus Italica, Gehoornde Klaver, Steenklaver, Italiaanſe Meloot.

D'*Eerſte* waſt laag, leggen ter aarden neder gebogen: heeft grysagtige *blaadjes*, ofte byna aſchgraauw, kleinder en ſmalder dan de gemeene beemdklaver, zynde mede drie by malkanderen geſchikt, die aan een kort ſteeltjen gevoegt zyn: aan den oorſprong van yder ſteeltjen zyn nog twee andere

blaadjes, byna rond, dog puntig toeloopende. Boven op de toppen van de ſtruiken komen op lange ſteelen veel *bloemtjes* by malkanderen, zynde blinkend ſchoongeel, van maakſel als die van erwtjes, maar veel kleender: en deſe werden gevolgt van dunne, lange, kleine, ronde en ſmalle zaadhoorntjes, in welke klein en rond *zaad* legt. De *wortel* blyft des Winters over, zynde houtagtig, hard, en eenigſins veſelagtig.

De *tweede* is de *Italiaanſe Meliloot*, deſe waſſen wel een elle hoog, zynde in veele takken gedeelt, die zig wyd en zyd uit verſprieden. De *bladen* zyn mede drie en drie, rontom geſchaart, met een lange ſteel: de *bloemtjes* zyn geſchikt als de beemdklaveren, maar bleekgeel: daar na komen veele kleene zaadhoorntjes, welkers *zaaden* die van de Brem gelyken, en mede ſoo ſmaken: de *wortel* beſtaat uit veele veſelen.

De *derde* heeft alleen grooter *bloemen*, die goudgeel zyn en blinkende: ook zyn de zaadhoorntjes langer, komende drie ofte vier uit yder bloemtjen; van maakſel als vogelsklaauwtjes, hebbende rond *zaad* in zig.

d' *Eerſte* vind men op een rouwe en ſteenagtige grond, als mede op ſandige, en aan de wegen en bouwlanden: maar d' *andere* vind men in de kruidhoven. Sy bloeijen de meeſte Somer door.

De nuttigheid is als van de Beemdklaver geſegt is.

CCCCLXXXII. HOOFDSTUK.

Trifolium agrarium, kleine Steenklaver.

SY hebben dunne, ronde ſtruikjes: de *blaadjes* waſſen drie en drie, matig klein, byna rond, en

en rontom wat gekartelt ofte geſchaart, waſſende aan ſeer korte ſteeltjes: de *bloemtjes* zyn kleen, aarsgewyſe veel by een, geel van koleur, waar na ronde *zaadbolletjes* volgen, vervult met donkerbruine, breede, en kromme *zaden*. De *wortel* is dun, lang, en veſelagtig.

Men vindſe op ſteenagtige en ſandige grond; langs de koornakkers en wegen: en bloeijen de meeſte Somer door.

Sy zyn van gebruik onbekend, en werden mede van de beeſten niet geſogt.

CCCCLXXXIII. HOOFDSTUK.

Trifolium fragiſicum Friſicum, Klaver met beſiën.

DEſe plant groeid in de beemden als de gemeene klaver, maar yder *blaadjen* verbeelt een hertjen: de *bloemtjes* zyn bleekrood purper, klein, en in een bolletjen by een vergadert: waar na de *zaadhuisjes* volgen, makende te ſamen een oneffene bolle uit, van maakſel als een Moerbeſië, loopende yder blaasjen wat ſcherp uit; in welke *zaad* is de Fenegriek byna gelyk. De *wortel* is hard en veſelig.

Ik heb het veel in Friesland geſien, maar ſelden in Holland. Het bloeid de meeſte Somer door.

Het dient tot voedſel van de beeſten.

CCCCLXXXIV. HOOFDSTUK.

Trifolium acetoſum, Oxytriphyllum, Klaver Zuuring, Koekoeksbrood.

HEt waſt laag, een halve ſpan hoog, kruipende met ſyn tengere ſtruikjes langs d' aarde. De

blaadjes ſtaan drie by malkanderen, zynde yder hartjesgewys geſneden, ruſtende als met een driehoek op een dun tenger ſteeltjen; ſy zyn uit den geelen groen, en hebben een aangename ſuure ſmaak. De *bloemtjes* ſtaan mede op ſteeltjes, zyn vyfbladig, ſtersgewys, met eenige veſeltjes van binnen, van koleur wit: daar na volgen vyfhoekige *zaadbolletjes*, van groote als een peper, vervult met klein geel *zaad*. De *wortel* is dun, bruin, krom en veſelagtig.

Een *tweede* heeft dunne, blinkende en roſſe ſteeltjes: de *bloemtjes* geel: de *zaadhuisjes* dun en langrond, met heel klein *zaad*, dat ros en plat is.

Men vindſe beide in koornlanden, moeshoven en tuinen, konnende qualyk uitgeroeit werden, alſoo het als een onkruid ligtelyk voortkruipt. Het bloeid in de voortyd, en de wortel blyft des Winters over.

Het is dienſtig en kan gebruikt werden als de gemeene zuuring, maar is ſoo ſappig niet. Men noemt het ook *Luyula* en *Alelaya*.

CCCCLXXXV. HOOFDSTUK.

Trifolium aquaticum, *Boksboonen*, *Waterklaver*, *Waterdrieblad*.

SY hebben groene, gladde, van binnen vooſe ofte holagtige ſtruiken, ſchietende wel drie ofte vier ſpannen hoog, die uit de knoopen van de wortelen voortkomen: de *bladeren* ſtaan drie by malkanderen, gelyk de Klaver, maar zyn veel grooter, breed, glad, kaal, dik en lyvig: en deſe ſtaan van de wortel af yder op ſyn eigen ſteel. De *bloemtjes* komen van half wegen de ſtruik tot boven toe, geſchiktelyk

telyk gevoegt, yder op syn steeltjen. Sy zyn sonder reuk, wit, en somtyds lyfverwig, met eenige draadjes in het midden, en staan cierlyk gesternt: daar na volgen kleine zaadhuisjes, die byna rond zyn; hebbende geel, rosagtig, en bitteragtig *zaad*. De *wortelen* zyn voos, niet seer dik, met veele knoopen en leden, van binnen wit, met veselen bewassen, gevende hier en daar veele nieuwe scheuten uit, alsoo het hier en ginder verre henen kruipt.

Het groeid hier en daar in de slooten en binnendyksе wateren. Het bloeid in de Somer: het wil niet wel in de hoven aarden, al staat het al in houte waterbakken met slyk en water.

Het werd hier te lande veel gebruikt tegens de scheurbuik, en alle verstopte ingewanden: is van smaak byna als de pitten van persiken. Hier van kan men de kooksels drinken, en deselvige op wyn setten.

CCCCLXXXVI. HOOFDSTUK.

Tripolium, Astermarinus, Zeesterre kruid.

DIt gewas groeid met een regte, ronde, getakte struik somtyds een voet, en somtyds wel twee voeten hoog. De *bladen* staan sonder schikking, zyn lang en smal, als Wilgebladen, maar lyvig, dik, sappig, glad, effen, en groen: en dese vercieren de gantsche stam en takken: de *bloemen* zyn den *Aster Atticus* gelyk, van binnen geel, maar de rontom staande blaadjes somtyds ligtblaauw, en somtyds witagtig: na dese siet men een wollige stuifdons, daar onder het *zaad* is. De *wortel* is langwerpig, dik, dik van schors, en met veselen behangen. Het werd soo genaamt, om dat

men ſegt, dat het ſyn koleur driemaal des daags verandert.

Men vind het hier ontrent de meeſte zeeplaatſen, en voornamelyk alhier rontom Amſterdam, en langs het Y: van waar het in de hoven gebragt zynde, weelderig waſt, en veſeliger wortelen maakt. Het bloeid de meeſte Somer door, en de plant blyft des Winters over.

Men agt dat de wortel doet afgang verwekken.

CCCCLXXXVII. HOOFDSTUK.

Triticum, Tarw, Weit.

EIgentlyk is 'er maar een ſoorte van *Tarw*; ſy heeft dan vry hooge, ronde halmen, ſchietende veele uit een dunne, veſelige *wortel*, hebbende drie ofte vier knoopēn; deſe halmen hebben drie ofte vier grasagtige *bladen*, die van de Rogge ofte Gerſte gelyk, maar wel ſoo klein. Op de top van yder halm komt een aare, ſomtyds van een halve ſpanne lang, ſonder eenige hairagtige ofte baardagtige ſtekeligheid, gelyk de Rogge wel heeft, alhoewel hare ongebaarde kafhuisjes, ofte bolſters, ruw, en min ofte meer ſtekelig in het aantaſten zyn. Yder kafhuisjen heeft een tarwkorltjen in zig van buiten geel, maar van binnen vol wit meel; zynde langagtig, in 't midden breeder dan aan de enden: hebbende aan eene zyde een voore, ofte uitgeholde ſtreep, gelyk de rog: dit koorn ryp zynde valt ligtelyk uit.

Behalven deſe is 'er nog een ſoort deſe ganſchelyk gelyk, maar is gebaard als de Gerſt; waar van ik een aare heb, die uit agt ofte negen aaren beſtaat: in 't Stigt van Uitregt over lange jaren gewaſſen.

Sy

Sy groeijen beide in de bouwlanden, maar d' eerſte is de gemeenſte. d' *Eerſte*, en voornamelyk de Zeeuwſe, brengt een witter en vetter koorn voort; maar de *laatſte* een roſſer en kleinder: daarom heeft men te Gorkum, Vianen, enz. gemeenlyk veel ſchraalder tarwenbrood. Men deeltſe gemeenlyk in *Wintertarw*, die in den Herfſt geſaaid werd, welkers plant in 't voorjaar menigvuldiger aaren voortbrengt: en in een *Somertarw*, die in het voorjaar geſaaid werd, en deſe is ſoo menigvuldig niet: evenwel geven ſy in de Somer beide ryp koorn.

De Tarw beſtaat uit veele werkelyke en ſagte voedſame deeltjes: alſoo dat van het gemale koorn *brood* gebakken werd: welkers fyne meel uitgeſift zynde, *bloem* genaamt werd, waar van men ook de *ſtyfzel* maakt: van het groove overblyffel, nog eens gemalen zynde, ofte door een groover buidel gedaan, maakt men een brood, dat men hier t' Amſterdam *Bollen* noemt: en het groſſte overblyffel zyn de *zemelen*, die gebruikt werden tot voedſel van de hoenderen: en zyn mede dienſtig om daar mede te pakken enz. Van het meel maakt men wittebrood, koeken, pappen enz. Van dit koorn maakt men mede mout, om bier te brouwen.

In de geneeskunde is het ſeer verſagtende, rypende, verdryvende, op eenige geſwellen gelegt; droog op rooſige ledematen geplaatſt, doet die verdryven: het ſtilt de pyn der oogen en geſwellen: en ſulx doen mede de ſemelen, in ſakjes genaaid en warm opgelegt. Hier werden wel eenige bereidingen uit gemaakt, maar meeſt onnut.

CCCCLXXXVIII. HOOFDSTUK.

Tulipa, Tulpen.

Niet tegenſtaande daar menigte van Tulpen zyn, ſoo verſchelen ſy meeſt in groote, en voornamelyk in de verſcheidentheid van koleuren. Hare *wortel* is peerrond, als een ajuin, wit, maar van buiten met een blinkende, kaſtanibruine, dunne baſt bekleed, hebbende van onderen eenige dunne afhangende veſelen. Uit deſe bol koomt een ronde, ſtevige, dog ligtbrekende groene ſtruik, van een voet min ofte meer hoog of laag. Aan deſe ſteel komen gemeenlyk twee ofte drie lange, breede, lyvige *bladen*, loopende ſpits toe, maar aan haar begin omhelſen ſy de ſteel byna t'eenemaal, de kanten zyn gemeenlyk gootsgewyſe binnenwaarts omgebogen, maar het end buigt zig nederwaarts: haar koleur, als mede die van de ſteel, is blaauwgroen; maar eerſt uit d' aarde ſchietende, zyn ſy veeltyds purperrood. Op den top van deſe ſteel koomt een langwerpige, ſpitſe, groene knop, welke zig allenxkens, gemeenlyk in ſes, ſelden ſeven bladen uitbreid, en een ſchoone *bloem* vertoont, want alle de groenigheid vergaat, en werd geel, rood, purper, wit, enz. ofte ſy zyn van deſe koleuren wonderlyk doormengelt en geſtreept: deſe ſtaan met haare bladen regt overend, gapende wyd open: in het midden van de bloem ſtaat een driekantig, dik priemtje, met een driekantig kruintjen, rontom beſchanſt met ſes geele ofte ſwarte noppen. De meeſte hebben geen reuk, maar die reuk hebben, rieken byna als den Florentynſchen Iris wortel. Na het afvallen der bloem volgt daar een driekantige,

vry

vry groote *zaad* bol, met een driekantig kruintjen daar op: waar van ſommige ronder en andere langwerpiger zyn. In welke veel plat, dun, groot, vlieſig, en byna driekantrond zaad gevonden werd. Zynde yder zaadbol in ſes ryen geſchiktelyk gedeelt. Sy werden genaamt na de Tulbanden der Turken: ofte van de gedaante der mutſen ofte hoedjes der Slavoniers, die *Tulipant*, *Dulbald*, ofte *Dulbent* genoemt zyn.

Daar is nog een ſoort met ſmalle Porrei gelyke bladen, welker ſteel en bloem kleinder is, en geel.

Ook heb ik 'er gehad met drie bloemen op eene ſteel, dat is, dat uit de ſchoot van yder blad een nieuwe ſteel quam.

Ook heb ik 'er gehad welkers bladen wonderlyk kronkelden, en welkers koleuren meeſt geel, rood en groen waren, werdende daarom *Papegaayen* genaamt.

Nog is 'er een ſoort, welke tuſſchen hare bladen een bolletjen hebben, dat mede bloemen voortbrengt, gelyk ſyn moeder, wanneer men het d'aarde beveelt.

Alhoewel deſe bloem van ſyn eigen zaad voortkomt, en ſeer lange duurt eer ſy bloem dragen, ſoo vermenigvuldigen ſy eer door d'afzetſels der bollen. Deſe werden in den Herfſt in d'aarde geſet, en ſchieten in de Lente uit de aarde, waar na in de Lente de bloemen volgen: en als het loof verdort is, werden ſy weder uit d'aarde genomen. Sy werden hier alleen in de bloemhoven gevonden, voor de Liefhebbers der bloemen.

De kragten zyn niet bekend, de wortel kan anders gebruikt werden in de plaats van die der witte Lelien.

CCCCLXXXIX.

CCCCLXXXIX. HOOFDSTUK.

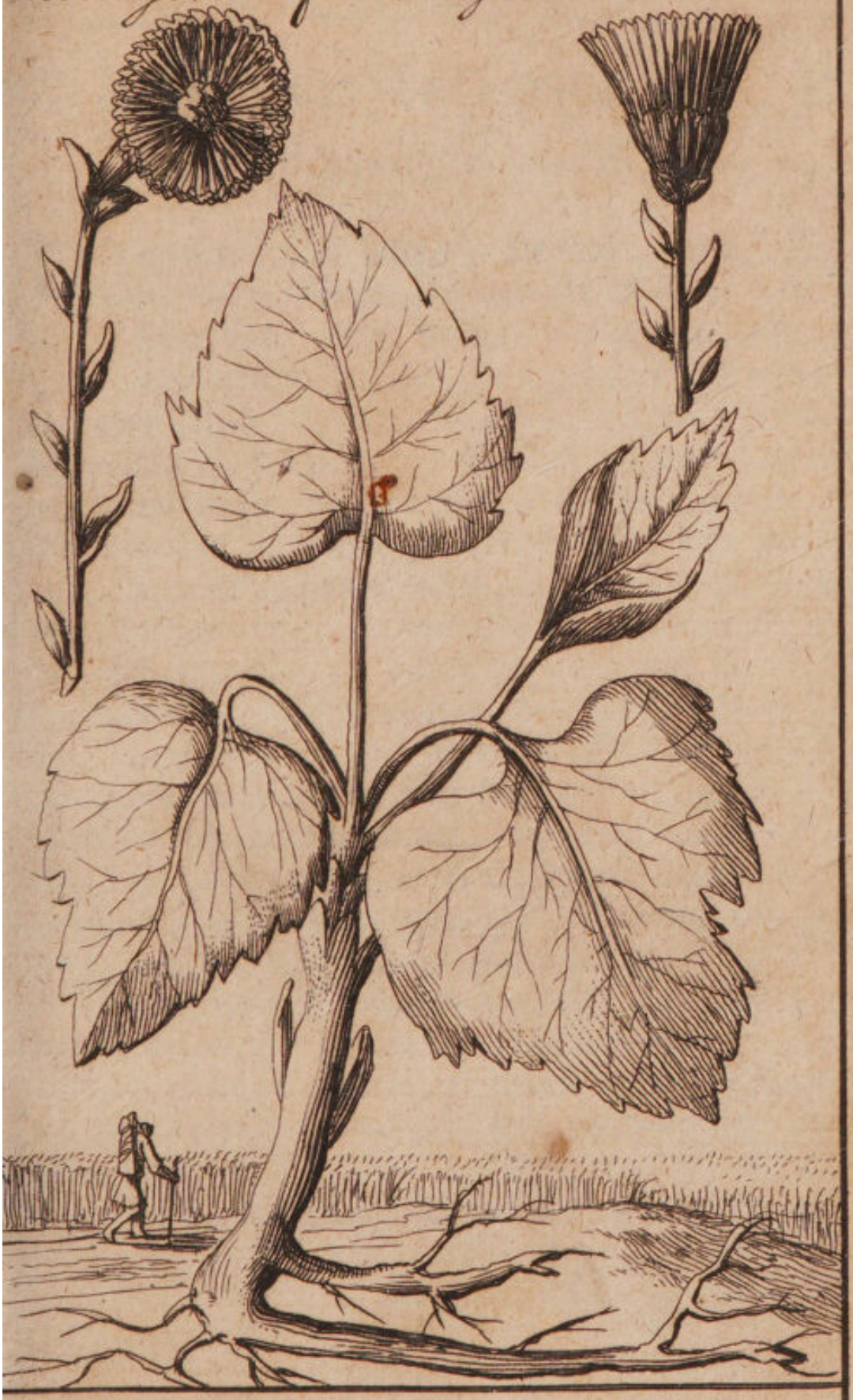
Tuſſilago, Farfara, Ungula Caballina, Hoeſtkruid, Hoefblad.

UIt een witte, dunne, verdeelde, herwaarts en derwaarts kruipende *wortel*, komen in de Lente ſonder de bladen verſcheide ſteeltjes, die op haar top een eenige geele bloem hebben: deſe zyn gemeenlyk een halve ſpanne hoog, beſet, gelyk als met kleene, lange blaadjes: de *bloemtjes* beſtaan uit een menigte kleine bleekgeele draadjes, zynde digt by een geſchikt, gelyk als een kleine Paardebloem, en deſe werden van een groen, gebladert kokertjen omhelſt. Deſe bloem verandert eindelyk in een witte dons, die haaſt verwaaid werd. Na het afvallen der bloem komen eerſt de *bladen*, komende ſeven ofte agt by malkanderen, ſonder ſtruik: hebbende yder een redelyk lange ſteel. De *bladen* zyn byna rond, dog in agt of tien tippen gedeelt, en daar benevens min ofte meer geſchaart, van onderen met een witte dons bekleed, maar van boven geelgroen. En deſe vergaan weder tegens den Winter.

Men vindſe in 't land veel in de koornlanden, en langs der ſelver wegen: en by de loopende wateren.

De bladen en wortelen zyn alleen in 't gebruik, zynde verſagtende en rypende: en daarom werden ſy in alle borſtziekten gebruikt: als in hoeſt, engborſtigheid, etterblaas der long, enz. Hier van maakt men ſyropen, conſerven, enz. maar beſt is het dat men de bladen kookt en dat ſelvige drinkt. Uiterlyk kan men die gebruiken in de plaats van keesjesbladen.

Tussilago, Farfara, Ungula Caballina.

HOEF-BLAD, HOEST-KRUID.

CCCCXC. HOOFDSTUK.

Typha Paluſtris, Lisdodde, Donſen.

DIt gewas heeft lange, ſmalle, driekantige en ſpits toeloopende *bladen*, die alle van haar wortel af naar om hooge buiten het water ſtaan: hebbende een bultige rugge. Tuſſchen deſe ryſen een ofte meer regte, hooge, gladde, effene, kaale ſteelen, dog ongeknoopt. Op het bovenſte komt een aare van mosagtige *bloemen*, welke daar na in een digte en in een gedronge vergadering van wolagtige ofte donsagtige haarties volgen, zynde caſtaniebruin van koleur, wat dikker als een duim, en ruim een halve ſpanne lang, eindelyk vervliegt de ſelvige in ſtuifjes weg. De *wortel* is dik, en als een bolletjen, ſoet van ſmaak, en ik denk dat dit de wortel is, die de kinderen in Friesland *Hanebollen* noemen, welke ſmaken als een haſenoot, werdende met een weinig ſout gegeten. Voorts ſoo heeft deſe wortel veele veſelingen. Behalven deſe is 'er nog een middelſlag, en dan nog een kleinder ſoort.

Deſe alle waſſen aan de kanten van de rivieren, en wyde ſlooten, gemeenelyk in het water. Sy ſtaan op haar beſte in de Somer; maar in de Winter, ſoo ſy in haar geheel blyven, krygen ſy eenige luisjes in hare lisdodde.

Sy zyn in de geneeskunde niet gebruikelyk.

CCCCXCI. HOOFDSTUK.

Valeriana, Phu, Valeriane, Sint Joris kruid.

HIer van zyn verſcheide ſoorten. De *groote*, zynde mede *Speerkruid* genaamt, is de tamme ſoort: deſe geeft ten eerſten uit hare wortel langwerpig-breede, gladde, groene, ongedeelde ofte ongekerfde *bladeren*; maar die langs de ſtruik waſſen zyn grooter, langer, gemeenlyk in negen deelen tot de middelribbe toe doorſneden; dat is, aan eene middelribbe zyn veele langbreede, en wat ſpits toeloopende bladen. De *ſtruik* groeid dikwils hooger dan anderhalven voet, zynde glad, effen, kaal, hol en geknoopt, die yder aan beide zyden een blad hebben, dat is, twee en twee ſoldaten hebben de wagt by eene knoop: op de toppen der takjes komen verſcheide kransjes, beſtaande uit een vergaderinge van kleine, en als van een langwerpig, ſmal en klein halsjen zig ſelven open doende *bloemtjes*, zynde vyfbladig, met weinige draadjes in het midden: zynde ſeer bleek purperrood. De *wortel* is dwers en ſlim een vinger dik, vies van reuk: leggende ſomwylen half blood ſonder aarde, alhoewel die zig in d' aarde met veele veſelen vaſt maakt.

De *tweede* is de *groote wilde*, heeft *bladen* veel grooter en donkerder groen, en aan beide zyden tot de middelribbe toe gedeilt, ſoo die eerſt uitſchieten als die aan de ſtruik waſſen: ook is yder deeling wel ſoo ſmal, en eenigſins gekerft. De ſtruik is glad, kaal, geknoopt, en wel drie voeten ſomtyds hoog. De *bloemtjes* zyn mede in kransjes, bloemtjes en koleur de voorige gelyk. De *wortelen*

zyn

zyn dun, beſtaande als uit veele draden, zynde mede riekend.

De *derde* is de *kleenſte wilde*, deſe waſt ontrent een voet hoog, zynde de tamme van maakſel der *bladen* gelyk, maar kleinder: als mede de *bloemtjes*, zynde uit den ligten purperwit. De *worteltjes* zyn dun, ſlim, en krom kruipende, met veele veſelen behangen, maar hebben weinig reuks.

De tamme vind men alleen in de kruidhoven, maar de twee andere vind men in het wild, langs de rivieren en ſlooten. Sy bloeijen alle in 't laatſte van Lente en in de Somerſe maanden.

De tamme is meeſt in gebruik, en voornamelyk de wortel: en deſe beſtaat uit fyne deeltjes, zynde dunmakende, ſweetdryvende, pisdryvende, ſtonden verwekkende. Men gebruiktſe tegens de peſt, zydewee, verſtoppingen van lever, milt en andere ingewanden: zy verdryft de koorts. Van de wortel kan men kookſels maken, en uittrekſels: men kanſe op wyn ſetten, ofte een extract daar van maken.

CCCCXCII. HOOFDSTUK.

Valeriana rubra, Roode Valeriane.

IN de bloemhoven vind men de *roode Valeriane*: deſe ryſt met ſyn ſtruik wel twee voeten hoog, zynde rond, getakt, glad, en in verſcheide knoopen ofte ledekens gedeelt. De *bladen* zyn breed, lang, ſpits toeloopende, glad, kaal, bleekgroen: ſtaande twee en twee aan yder knoop over malkanderen. Op de toppen van de takjes komen bloemkranſen, dog wat ongeſchikter als de voorige gevoegt. De *bloemtjes* zyn langwerpig, dun en rood-

pur-

purperagtig, gevolgt van langwerpig *zaad*, dat opp ſyn kruin wat hairagtig is. De *wortel* is matig dik enn lang, wit van koleur.

Een *tweede* ſoort werd mede van ſommige *Limonium* genoemt: beſtaat uit een gebladert bos. Deſerr *bladen* zyn lang, breed, en voor rond: de getaktee ſtruik ſchiet in 't midden der ſelver uit: wiens *bloemtjes* korter zyn, vyfbladig, en uit den bleekblaauwen purperagtig: deſe waſſen niet in kroontjes, maar ſtaan langs de takjes geſchikt, en meeſt alleen aan de binnenſyde. De *wortel* is byna als de voorige van maakſel.

Sy waſſen hier alleen in de bloemhoven en bloeijen cierlyk in de Somer. De kragten zyn niet bekend, alſoo ſy maar voor de Liefhebbers van bloemen geoefent werden.

CCCCXCIII. HOOFDSTUK.

Valeriana Græca, ofte Griekſe Valeriane.

UIt een veelvuldig geveſelde *wortel* komen veele regte, holle, ydele, matig dunne, groene ſtruikjes, wel twee voeten hoog en wel hooger, voort: en deſe komen niet alleen uit het midden van een gebladert bos, maar de ſtruiken pronken ook met de ſelvige. De *bladen* zyn heel groen, kaal, glad, en ſappig: daar ſtaander veele aan een middelribbe, meeſt twee en twee over malkander, egter zoodanig, dat het geen vaſte regel houd: yder blad met ſyne deilingen is veel langer dan breed: en yder gedeilt blaadjen is lang, ſpits en breedagtig, met een min of meer uitſtaande rug. De *bloemtjes* ſtaan boven op de takjes, van malkander wat verſpreid: de koleur is wit en van binnen min of meer purper

ge-

geſtreept, ofte ligtblaauw, hebbende van binnen beide eenige veſeltjes en geele nopjes: na deſe volgen de zaadbolletjes, geladen met langwerpig bruin *zaad*.

Het werd mede om ſyn cierlykheid in de bloemhoven geplant, bloeid de meeſte ſomer door: blyvende de plant de geheele Winter over.

CCCCXCIV. HOOFDSTUK.

Verbaſcum, Tapſus barbatus, Phlox, Wollekruid.

HEt *witte* ofte eerſte *Wollekruid* geeft uit ſyn *wortel* groote, breede, lange, wat ſpits toeloopende *bladen*; zynde ſagt, ſeer wollig, en ſeer grys: tuſſchen deſe koomt een ſtruik, enkel en regt op ſtaande, mede met een ſagte en gryſe wolligheid bekleed: hebbende onder by de wortel mede diergelyke bladen, welke, hoe ſy hooger komen hoe kleinder, ſmalder en ſpitſer ſy werden. Deſe waſt gemeenlyk wel ruim een mans langte hoog, alhoewel ik die wel vyf ellen hoog heb ſien opſchieten. Van het midden deſes ſtruiks af tot den top toe ſtaan rontom veele vyfbladige ſwavelkoleurige *bloemtjes*, met eenige veſeltjes ofte draadjes in het midden, ſeer aangenaam van reuk. Tuſſchen de bloemtjes zyn mede kleine wollige blaadjes geplaatſt. Hier na volgen ronde zaadhuisjes, geladen met veel, klein, en bruin *zaad*, dat een weinig langer dan breed is. De *wortel* is ſwart ofte bruin van buiten, lang, matig dik, en in veele takjes gedeelt. Dit gantſche gewas verbeeld een waſſe toors, waarom het mede *Toorſekruid* genaamt is.

Een *tweede witte* is deſen wel gelyk, maar lager, dunder, ſmalder van *bladen*: de *bloemtjes* kleinder, ſomtyds wit, en ſomtyds geel, mede vyfbladig.

Het *ſwarte Wollekruid* heeft lange, breede, ſpits toeloopende, rontom min ofte meer geſchaarde, donkergroene, en wat ſwaarriekende *bladen*, hebbende yder een redelyke lange ſteel. De ſtruiken zyn ſoo ſterk niet geblaad: evenwel met vyfbladige, geele *bloemtjes* bewaſſen, die in het midden eenige veſeltjes hebben.

Sy groeijen hier en daar langs de dyken, zandige plaatſen en wateren, voornamelyk d' eerſte, die hier meeſt gemeen is: en bloeijen de meeſte Somer door.

d' *Eerſte* is meeſt in gebruik, beſtaande uit ſagte, doordringelyke deeltjes. Innerlyk kan men die gebruiken tot alle ſoort van borſtqualen, maag en darmpynen, waar van men de kookſels mag drinken: ook dient het om te gorgelen in ontſtoke kelen, heesheid, enz. De darmſpuitſels dienen in darmpynen, en darmſnydingen van roode loop: uiterlyk gebruikt men het om pynelyke gewrigten in ſtilſtand te brengen; om te doen geſwellen rypen, om de keel te ſlaan tegens keelgeſwellen enz. Uit het kruid ofte uit de bloemtjes alleen maakt men met oliven olie daar een verſagtende olie van.

CCCCXCV. HOOFDSTUK.

Verbena, Yſerkruid.

HEt *Yſerkruid Manneken* is *regt op ſtaande*, en ſchiet uit hare dunne, langwerpige, en met veſelen behangende *wortel* een vierkante ſtruik, die zig boven in veele dunne takjes verdeelt, gemeenelyk wel twee voeten hoog, niet tegenſtaande ik die wel drie ellen hoog geſien heb. De *bladen* zyn langwerpig, matig breed, in ſes ofte ſeven deelen geſne-

ſneden, en dan nog rontom geſchaart: ſy zyn donkergroen, hard in 't aantaſten, en deſe begroenen de geheele ſtruik: de *bloemtjes* waſſen langs de takjes, zynde vyfbladig en klein, wit, en ſomtyds zeer bleekblaauw.

Een *tweede Wyfjen* genaamt, *legt ter aardenwaarts neder gebogen*; heeft meerder ſtruikjes die ſeer dun en mede kantig zyn. De bladen zyn wat meerder en ſynder doorſneden: is anders de regt op ſtaande ſeer gelyk.

Men vind d' eerſte op ongebouwde ruwe plaatſen en heuvelen: maar de nederleggende vind men alleen in de kruidhoven. Sy bloeijen de meeſte Somer door.

Het is uit eenige bittere te ſamen trekkende deeltjes beſtaande, het werd daarom meeſt ſoo uiterlyk als innerlyk onder de wondkruiden gebruikt, alhoewel het veel meer andere hoedanigheden toegeſchreven werd, daar ik my niet al te zeer op vertrouwe.

CCCCXCVI. HOOFDSTUK.

Veronica, Elatine, Eerenprys.

HEt *eerſte* ofte *Manneken*, heeft ſtruikjes ſomtyds langer dan een ſpan, ſig na de aarde buigende en langs deſelvige voortkruipende, die zig onderwylen met dunne veſelen in d' aarde *wortel* maakt. De *bladen* hebben korte ſteeltjes, zyn breed en langrond, een weinig ſpits toeloopende, en min of meer rontom geſaagt; met een weinig donſigheid overdekt, en daarom wat ligt groen: ſtaan twee en twee over malkanderen: langs de ſtruikjes ſiet men de blaadjes vry wat ſmalder. Van het mid-

den af tot boven toe der ſtruikjes komen vierbladige, kleine, ligtblaauwe *bloemtjes*, met weinige veſeltjes in 't midden, ſtaande yder op een kort ſteeltjen, en bladerig voetjen, waar na kleine, platte zaadhuisjes volgen, eenigſins na Herders tasjes gelykende; en deſe zyn gevult met zeer klein, rond en ſwartagtig *zaad*.

Het *tweede Manneken* ſtaat regt overend, maar komt anders met het voorige ſeer overeen.

Het *derde Manneken* verſchilt alleen van het eerſte dat het in alles kleender is; van bladen groen en glad, ſonder eenige hairigheid.

Het *Wyfjen* werd *Elatine* genaamt; heeft met de voorige ſoorten niet veel overeenkomſt. Het kruipt langs d' aarde: het is van ſtruikjes en blaadjes geheel donſig. De *blaadjes* zyn wel als de voorgaande, maar wat ſpitſer toeloopende, en niet rontom gekerft, ook niet juiſt altyd twee en twee regt over malkanderen ſtaande: langs de ſtruikjes (die wel een voet lang werden) komen uit de ſchoot der blaadjes op korte ſteeltjes geele *bloemtjes*, die agter met een hoorntjen uitſteken, gelyk als de Ridderſporen: hier na volgen ronde zaadhuisjes, met klein *zaad*. De *wortel* is klein en veſelagtig.

d' Eerſte twee vind men in de duinvaleijen, en ook op ſteenagtige gronden. De derde vind men in de weijen, en in vogtige landen. Het vierde waſt niet alleen op vogtige weijen, maar ook wel in de koornakkers. Sy bloeijen alle in de Somer, en willen in de hoven wel weelderig groeijen.

Het beſtaat uit wat bittere en te ſamen trekkende deeltjes: en is dienſtig ſoo uiterlyk als innerlyk tegens wonden en quetſingen. Innerlyk mag men de kookſels drinken; en daar mede uiterlyk in wonden, en etterboſt, als die geopend is, ſpuiten. Hier toe kan men mede het zap gebruiken: men

kan

kan daar mede ook darmſpuitſels maken tegens een bloedige en pynelyke darmvloed.

CCCCXCVII. HOOFDSTUK.

Vicia, Vitſen, Wikken.

SY waſſen met vierkante en in veele takjes gedeelde ſtruikjes, ſomtyds drie voeten lang, bewaſſen met langwerpige uitgeſpreide *bladen*, die wederom in veele andere kleendere, tengere, langronde blaádjes tot haar middelribbe toe verdeelt zyn, loopende ſtomp uit, en hebbende aan het eind een klein veſeltjen. Deſe middelribbe eindigt in geen blad, maar gemeenlyk in drie klawiertjes; om daar by langs de hagen te klimmen. Van tuſſchen den ſchoot der blaadjes komen gemeenlyk twee donkerpurpere *bloemtjes*, die van de boonen en erwten van maakſel gelyk. Na deſe volgen daar breede, platagtige, langagtige, dog evenwel kleine *peultjes*, vervult met platagtige en als te ſamen geduwde, donkerkoleurige *zaaden*, vyf of ſes in getal; onaangenaam van ſmaak.

Sy waſſen by de wegen en in de akkers onder het geſaaide van ſelver; ſy bloeijen in de Lente en in de Somer.

Sy zyn voor groot en kleen vee, als mede voor de duiven voor een goed voedſel verſtrekkende. Men ſegt dat de kookſels pis en afgang verwekken: uiterlyk kan men het in plaats van boonemeel gebruiken.

CCCCXCVIII. HOOFDSTUK.

Vinca Pervinca, Clematis Daphnoides, Vinkoorde, Maagdepalm.

DE *gemeenſte* ofte *kleenſte* heeft lange, dunne, ronde, groene, taaije ranken, hebbende veele knoopjes, kruipende langs d' aarde, ſchietende ſomtyds eenige veſelworteltjes in deſelvige. De *bladeren* zyn twee en twee op korte ſteeltjes over malkanderen ſtaande. De ſelvige zyn breed, en langrond met een ſpitſe punt toeloopende: ſy zyn wel hard en droog van ſap, maar glad in het aantaſten, en donkergroen. Uit de ſchoot der bladen komen vyfbladige, wyd open gapende, blaauwe ofte witte *bloemtjes*, ſelden purperrood, yder op ſyn eigen ſteeltjen een alleen, van onderen hol en lang, byna als van den Hyacint: met byna geen merkelyke reuk. De *worteltjes* zyn maar alleen eenige veſeltjes.

Een *tweede* is ſoo gemeen niet, maar is alleen in alles grooter, en voorts de kleine volkomen gelyk.

Sy groeijen hier alleen op de ſchaduwagtigſte en vogtigſte plaatſen der hoven. Sy blyven Winter en Somer groen, en bloeijen meeſt in de Lente.

De *bladen* beſtaan uit te ſamen trekkende deeltjes: is dienſtig tot ſpuitingen in borſtwonden enz. daar benevens nut tegens het bloedige tandvleis, en leuterende tanden. Voorts werd het gebruikt om dooden te vercieren, en op de bruiloften om rontom de kandelaars te winden: de bruid en bruidegom daar mede uit en in te ſtrooijen. Ook heeft men in Walcheren de manier, dat waar een dooden in huis is, dat men een bondel ſtroo aan de deur of op

de

de ſtoep legt, en, ſoo het een vryſter is, dat men dan daar van deſe maagdepalm op ſteekt tot een teeken.

CCCCXCIX. HOOFDSTUK.

Viola, Violen, Violetten.

DE *hoogblaauwe*, die men mede *ſwarte* en *purpere Violen* noemt, zyn enkele en dubbelt, beide welriekende; alhoewel daar nog een enkele is die niet en riekt: ook heb ik de twee eerſte riekende mede wit geſien. Dit gewas heeft geen ſtruik, maar ſchiet uit een veſelige *wortel* verſcheide hertjesgewys ronde *bladen*, ſomtyds ſoo groot als de palm van een hand, maar gemeenlyk wat kleinder, loopt gemeenelyk met een ronde ſtompe hoek wat uit, yder ſtaat op ſyn eigen ſteeltjen: ſy zyn rontom geſchaart ofte getand, wel doorribt, dun, en donkergroen. Van tuſſchen de bladen komen mede dunne, ronde, tengere ſteeltjes, van twee ofte drie duim lang, welke yder op haar top een eenig *bloemtjen* hebben: zynde d' enkele van vyf blaadjes gemaakt, waar van twee regt overende ſtaan, en drie nederwaarts hangen, zynde het onderſte en middelſte het breedſte en grootſte, blaauwpurper van koleur, en aan haren oorſprong een weinig geel. Deſe nu hebben van agter een kort, ſtomp, uit den groenen blaauwagtig hoorntjen. Deſe zyn ſomtyds wit van verf.

De *dubbele* ſcheelt van deſe niet, dan alleen dat die menigvuldiger van bloemblaadjes is.

De *wilde* is in alles maar een weinig kleinder ofte liever ſchraalder, en de *bloemtjes* zyn bleeker blauw, en met geen ofte weinig reuk. Het *zaad* van deſe

ſoorten koomt in ronde bolletjes, welke ryp zynde zig in den Herfſt in drie deelen open ſplyten, waar in dan langwerpig, klein en rond *zaad* beſloten legt.

Het groeid weelderig genoeg op donkere en ſchaduwagtige plaatſen, tuſſchen het gras en onder de boomen: maar de witte en dubbele vind men alleen by de Liefhebbers. Sy ſetten zig niet alleen door zaad voort, maar ook door de planten, welke byna voortkruipen als d'aardbeſiën. Sy blyven des Winters en des Somers groen, en daarom bloeijen ſy heel vroeg in de Lente, en ſommige wel wat later, na dat ſy ter Sonnen ſtaan. De wilde vind men in de duinvaleijen.

De bloem van de eerſte welriekende is meeſt in gebruik: men ſchryft datſe verkoelt: maar die deſelvige knauwt ſal een brandigheid op de tong gewaar werden: anders is ſy ſagt en doordringelyk van deeltjes, welkers ſyroop meeſt tegens de ſprouw en hitte der tonge gebruikt werd, alſoo die eenigſins door ſyn beweeglyke (en niet koude) deeltjes de ſlymige ſpog doorſnyd, en aan het verdunnen helpt. In gerſte-water gemengt, en daar wat geeſt van koperrood enz. by gedaan, geeft een ſchoone heldere verkoeldrank; maar ik raad die niemand aan, om de ſchadelykheid des ſuurs in de koortſen, want de tong daar door meeſt geſtreelt werd, en niet het bloed.

De bladen beſtaan uit minder beweeglyke deeltjes, en werden onder de verſagtende kruiden gerekend, ſoo uiterlyk als innerlyk. Innerlyk gebruikt men de kookſels in alle borſtqualen, hoeſt, heesheid, engborſtigheid, enz. Voorts gebruikt men die tot darmſpuitingen en pappen, gelyk als de Keesjesbladen.

CCCCC. HOOFDSTUK.

Viola tricolor, *Herba Trinitatis*, *Penſeen.*

UIt een dunne veſelagtige *wortel* komen verſcheide, kantige en als geknoopte ſtruikjes, wel een halve ſpanne hoog, dog meeſt ter aarden nedergebogen. De *bladen* zyn in het eerſt wat rond, werdende daarna wat langwerpig, en rontom wat plomp getand ofte gekerft, en deſe begroenen met eenen de ſtruikjes; waar van ſommige heel tot de middelribbe toe geſneden zyn. Van tuſſchen den ſchoot der blaadjes komen lange, ronde en dunne ſteeltjes, hebbende yder een vyfbladig *bloemtjen*, van driederlei koleur, als purper, geel, wit, ofte ligtblaauw, hebbende weinig reuk. De twee opwaarts ſtaande, zyn of purperblaauw, ofte bruinpaars violet, van welke koleur de randen van d' andere drie blaadjes ſomtyds mede deelagtig zyn, alhoewel deſe drie wit ofte blaauwkoleurig zyn, ofte het onderſte van een witte ofte blaauwe koleur. In 't midden deſer bloemtjes heeft men gemeenlyk geel, waar mede in 't gemeen het onderſte blad ook verciert is, die dan nog met eenige duiſtere purperſtreepjes doorregelt werden. Maar deſe koleuren zyn ſeer verſcheiden, en in d' eene meer dan in d' andere, na de plaatſe daar ſy groeijen. Daar na volgen daar zaadbolletjes van groote als een aalbeſie, welke open ſplytende veel klein, geelbruin *zaad* uitſtorten.

Men heeft van deſe ſoorten die meeſt geel zyn, en ook die maar twee koleuren hebben.

Een tweede ſoort waſt regt op met hare ſtruikjes wel anderhalven voet hoog. De *bladen* daar aan zyn

wat breedagtig, wat ſpitſer toeloopende, en rontom ſaagsgewyſe gekartelt: zyn van *bloemtjes* watt kleinder, mede drieverwig, maar meeſt witagtig: het bovenſte is meeſt purperverwig; de onderſte zyn geelder: daar na volgen langagtige zaadhuisjes, welke in dryen ſplyten, en een klein uit den geelen wit *zaad* laten vallen.

d' Eerſte waſſen in de duinvaleijen en koornlanden, van waar ſy om haar cierlykheid in de hoven werden gebragt: d' andere is vreemd en alleen by de Liefhebbers te vinden. Dit gewas blyft des Winters groen, en bloeid heel vroeg, en ſoo voorts de gantſche Somer door.

Niet tegenſtaande ſy meeſt om de aardige bloemtjes aangehouden werden: ſoo kan men die egter in de Geneeskunde gebruiken, gelyk de gemeene Violen.

CCCCCI. HOOFDSTUK.

Viola Damaſcena, Viola matronalis, Damaſtbloem, Maſtbloem.

UIt hare veſelagtige, harde *wortel* komen lange, breede, duiſtergroene, ſpits toeloopende, en rontom wat geſchaarde *bladen*: maar die van de purpere, hebben de bladen wat bleiker. Tuſſen de bladen komen groene ſtruiken wel van anderhalven voet hoog; zynde overhands met diergelyke bladen, dog wat kleinder, begroent: deſe deelen zig boven in verſcheide takjes, langs welke vierbladige witte *bloemtjes* komen, of wel purperagtig: of ſoo ſy dubbelt zyn, zyn ſy veelbladiger, wit, purperverwig, ofte wat roſekoleurig, ofte gemengelt tuſſchen wit en purper, die men dan bonte noemt,

noemt, zyn zeer aangenaam van reuk. Na dat de enkele bloemtjes verwelkt zyn, (want de dubbele, mein ik, geen zaad geven) komen daar ronde, lange zaadkokertjes, zynde met klein, langagtig, donkerros *zaad* geladen.

Deſe, maar voornamelyk de dubbele, werden om de cierlyke bloemen en aangename reuk alleen in de bloemhoven geoefent: ſy blyven des Winters groen: komen voort van zaad, van haar affetſelfs, en van dat men de ſtruikjes, onder ſcheuns afgeſneden, alleen in de aarde ſteekt. Sy bloeijen in de Lente: maar de zaailingen eerſt het tweede jaar.

De bladen zyn ſcherp van ſmaak, waarom men haar tegens ſlymige ſcheurbuikigheden ſoude konnen gebruiken: van de bloemen ſoude men verſterkende geeſten en wateren konnen maken, die wel rieken.

CCCCCII. HOOFDSTUK.

Virga aurea, Gulden roeden.

D' *Eerſte* heeft langwerpige, ſpits toeloopende, rontom ſeer weinig gekertelde, en duiſtergroene *bladen*, welke, hoe ſy hooger aan de ſtruik komen, hoe ſy ſmalder werden. De ſtruik is rond, groen, maar ſomtyds wat roodagtig, boven in verſcheide takken gedeeld, en ſomtyds wel van twee voeten hoog; langs de takjes komen, yder op ſyn ſteeltjen, goudgeele *bloemtjes*, zynde de kruine geel, met de rontom ſtaande ſmalle blaadjes: welke eindelyk in witte ſtuifjes vervliegen. De *wortel* is zeer veſelig, en de knoeſt is bruin.

Een andere ſoorte verſcheelt van de voorige niet, dan dat de bladen wat meer gekorven zyn.

Sy

Sy waſſen meeſt in boſſchagien, van waar ſy in de kruidhoven gebragt werden: de wortel blyft dee Winters over, en bloeid in de Somer.

Het is min ofte meer te ſamen trekkende en doordringende van deeltjes; het werd in alle wonden ſoo innerlyk als uiterlyk gebruikt, waar toe de kookſels dienſtig zyn te drinken, en in de borſt enz. te ſchieten: in wonden kan men mede het ſap gebruiken. Men doet het mede gebruiken om te doen wateren, graveel af te dryven: tegens de buikloop, bloedſpuwen en uithoeſten: ſuivert het bloedige tandvleis, en maakt de leuterende tanden vaſt.

CCCCCIII. HOOFDSTUK.

Vitis Vinifera, Wyngaart.

DE *Wyngaart* is een heeſter, die zig ſelfs niet kan oprigten, maar men moet deſelvige leiden aan latten, die tegens ſchuttingen ofte muuren ſtaan: of ſy werden onder kort afgeſneden, en d' uitſchietende ranken werden aan regt op ſtaande ſtaken opgebonden: en van ouds pleeg men die op de olmen en andere boomen te laten klimmen: de *ſtam* is redelyk dik, voornamelyk wanneer die wat bejaart is; welkers baſt donkerbruin is, geſpleten en als geduirig vervellende: maar de jarige ranken zyn geelder, aſchgraauwer en gaver van baſt. Uit de botten van het oude hout en jarige ranken ſchieten alle jaren weder nieuwe, groene, ſeer lange ranken, zynde zeer beblaad, met klawieren en bloemtrosjes voorſien. Uit yder knoop, alwaar een botte is, ſchiet een groot geſteelt *blad*, hebbende ten minſten vyf groote hoeken, die menigmaals nog haar onderdeilingen en kervingen hebben, alle rontom

ge-

getand : de groote is verſcheiden, want de lange en rinſche Wyngaard heeft heele groote ſchoongroene bladen, ſommige zyn wat kleinder en duiſterder groen : andere werden wat purperagtig, voornamelyk de blaauwe druif. Uit de ſchoot van de bladen komen troſſen met kleine, groene, mosagtige *bloemtjes* : deſe afvallende komen daar eerſt ſeer kleine groene *druifjes* aan, die allenxkens tot in de Wynmaand toe grooter en ryper werden : hare gedaante is rond of langwerpig ; rood, ſwartagtig, blaauw en groen glaskoleurig, dat men witte noemt : daar benevens is de ſmaak rins, ſoet, muſcadel, kattepisagtig, enz. Sy waſſen alle aan eenen bos, zynde met verſcheide ſteelen en ſteeltjes daar aan vaſt. Haar ſap is in een dun dog taay vlies als in een blaas beſloten : hebbende van binnen een ofte meer korlen, alhoewel men die mede ſonder *korlen*, dog ſelden, vind : deſe zyn langwerpig, peersgewys, hebbende aan eene zyde een voortjen van boven tot beneden toe, hard, en vrang van ſmaak, met eenig wit merg van binnen. De *wortel* is houtagtig, diep ſinkende, en ſig in verſcheide takken verſpreidende : ontrent de bladen komen gemeenelyk dubbelde klawieren, om zig overal aan vaſt te maken.

De *Krentwyngaart* is deſe ganſchelyk gelyk, maar is in alles kleender, heeft blaauwe ofte glasgroene zeer zoete, dog zeer kleene druifjes.

Een *derde* is d' eerſte gelyk, alleen dat de bladen diep geſnippelt zyn : en van het gemeen *Peterſeli Wyngaart* genaamt. De druiven zyn rond en ſoet.

d' Eerſte ſoort is de gemeenſte, en werden alhier agter de huiſen tegens de muuren, en in de hoven tegens de ſchuttingen genoegſaam gevonden : maar de twee andere ziet men ſeldender. Sy werden afgezet door de wortel, ofte de nieuwe takken werden

in

in d' aarde gelegt, tot dat ſy nieuwe wortelen heeft gemaakt, dan ſo ſal die loot, welke naaſt de wyngaart is, verkeert groeijen, ſoo men hem digt bij de wyngaart affnyd, en dan de nieuwe wortel midden door deilt. Sy konnen mede van korlen voort komen, maar dat heeft lange tyd.

Uit de onrype druiven werd een ſap geperſt, dat men *Verjuis* noemt. Het ſap uit de rype werd Moſt genaamt. Welke gegiſt ofte gewerkt zynde glaskoleurige *wyn* geeft, maar de blaauwe druiven op haar ſchillen werkende, geven *roode wyn*, alſoo dan de koleur uit de ſchillen getrokken werd, en alle deſe wynen hebben ſeer veel benamingen en ſmaken. Deſe wynen overgehaalt werdende, geven *Brandewyn*. Uit de uitgedrukte druiven maakt men *Spaansgroen* en *koperrood*, ook *azyn*. Uit de ſtelen en riſten der druiven maakt men mede azyn. De wyn in tonnen werkende, koomt rontom de ton van binnen een ſteenagtigheid zig vaſt te ſetten, dat men *Wynſteen* noemt: maar het drabbige ſakſel is de *Wynmoer*. De gedroogde druiven zyn ronde ofte lange: *Roſynen*, maar van de kleinſte druif zyn *Krenten*. Hoe de druiven ryper zyn en ſoeter, hoe beter wyn, maar geeft minder brandewyn: maar hoe de wyn dunder is, hoe ſy ſlegter wyn, en meerder brandewyn geeft. Uit het hout kan een ſout gehaalt werden, dat beter is dan de potas, en ſchuurt het tin als ſilver, behalven dat deſelvige ſeer dienſtig in de Geneeskunde is: aldus maakt men uit de wynſteen des zelfs room, kryſtal, olie, geeſt en zout, tot verſcheide gebreken nuttig.

CCCCCIV. HOOFDSTUK.

Vitis Idæa, Fructu nigro, Vaccinia nigra, Rubra en Paluſtria, Blaauwe Beſſen, Krakelbeſiën, Poſtelbeſiën, Roode Krakebeſiën, en Veenbeſiën.

DIt is een laag heeſtertjen ofte houtagtig boomtjen, van ontrent een voet hoog; de ſtruikjes en takjes zyn dun, met een groene *ſchors* bedekt: en deſe roemen met langrondagtige, donkergroene, matig harde en dikke *blaadjes*, rontom de kanten wat gekerft. Hier aan komen ronde, holle, voor opene *bloemtjes*, die langs de takjes uit de boeſem der blaadjes waſſen: hier na volgen groene *beſiën*, die van de Jenever gelyk, zynde haar kruintjen een holligheedjen; deſe werden allenxkens rood, en eindelyk ſwart, met een donkerrood ſap en ſeer veel kleine, dunne, geelagtige *zaadjes* vervult: wat ſcherp van ſmaak. De *worteltjes* zyn lang, taay, houtig, en langs d' aarde voortkruipende.

Een *tweede* is de *Vaccinium rubrum*, welke de ſwarte van bladen, en laage heeſterſtruik ſeer gelyk is: maar hebben ſoo veel takjes niet. De *blaadjes* zyn harder, wat grooter, Somer en Winter groen. De *bloemtjes* komen op de toppen voort, vyf ofte ſes aan een trosjen: ſy zyn langwerpig, rond, en lyfverwig rood; waar na eerſt groene en dan roode en ſerpe *beſiën* volgen. De *wortel* is als van de voorige.

Een ſoorte van deſe zyn de *Veenbeſiën*, ofte *Vaccinium paluſtre*: deſe hebben ſeer teere en dunne ryſjes, min ofte meer getakt, en roodagtig, ruim

een

een halve voet hoog : deſer *blaadjes* zyn de wilde Thym gelyk. Aan d' uiterſte eindjes der takjes komen de *bloemtjes*, hangende aan langagtige ſteeltjes : welkers volgende *beſien* peersgewyſe gemaakt zyn, rood, en ſomtyds peers geſpikkelt, ſerp van ſmaak, hebbende een afhangende veſel ofte draadjen. De *wortel* legt langs d' aarde overdwers gelyk een kleen houtjen, dat in het ronde veele veſelen uitſchiet. Het waſt byna in 't ronde, als in eene zode.

d' *Eerſte* waſt op heiagtige plaatſen, by Harderwyk, Breda enz. de *tweede* in de boſſchagien en boſſen in Braband; maar de Veenbeſiën vind men hier en daar in de veenen, en turf landen : zy bloeijen alle in de Lente, en in de Somer werden de beſiën ryp.

Het ſap der beſiën, ſagjes gedroogt, geeft een ſchoone waterverf; op wyn of brandewyn geſet, doet die een ſchoone koleur hebben, en geeft een ſagte ſmaak. Men kan van het ſap mede Geleyen maken. Men ſchryft dat deſe beſiën de buikvloeden ſtoppen : ſy werden meeſt met wyn en ſuiker by de nagerigten opgeſet.

CCCCCV. HOOFDSTUK.

Ulmaria, Regina prati, Reinette, Olmkruid, Geitebaard.

MEn noemt het mede *Barba Capri* en *Hirci*. De *bladen* beſtaan wel uit elf, negen of vyf zydbladen, die alle aan eene middelribbe ſtaan : een yder is hard, breedagtig, lang, ſpits toeloopende, rontom getand, van boven rouw en gerimpelt, na den Olmboom wat gelykende. De *ſtruik* waſt wel hooger dan vier voeten, zynde hoekig en kan-

kantig, van binnen hol, en wat uit den rooden purperagtig. Op het opperſte der takken des ſtruiks komen ſeer veel kleene witte, welriekende en digt by een gedronge *bloemtjes*, hebbende veele witte veſelen en nopjes. Daar na volgt klein kromagtig *zaad*, drie ofte vier in malkanderen verwart, makende te ſamen een klein knopjen uit. De *wortel* is van binnen donkerroodagtig, van buiten ſwart, aangenaam van reuk, met veele veſelen herwaarts en derwaarts kruipende.

Het groeit tuſſen het ried en bieſen, op allerlei vogtige ſlooten, en vaarten. Het bloeid in het laatſte van Lente, en voorts de Somer door. De wortel blyft des winters over, willende in de hoven wel aarden.

De wortel ſchynt uit groove, te ſamen trekkende deeltjes te beſtaan, en daarom ſchryft men dat die in alle buikloop dienſtig is, waar van men de kookſels kan drinken, en het poeder van de gedroogde wortels innemen.

CCCCCVI. HOOFDSTUK.

Ulmus, *Olmboom*, *Ypenboom*, *Herſeleer.*

DEn *Olm* is een vry hoogen en dikken boom. De buitenſte ſchors is dik, rouw, oneffen en geſpleten: maar die naarder aan het hout leggen, zyn taey en buigſaam. Het hout is hard, vaſt, bruin ofte geelagtig. De *bladen* zyn redelyk groot, langer dan breed, wat puntig toeloopende, rontom geſchaart, rimpelig, wel doorript en donkergroen. En deſe krygen ſomwylen eenige dikke knobbelen in welke wormen, popjes en vliegen waſſen. In de Lente komen daar zeer veel geel groene, platte, breede, dunne *bluadjes* aan, ſomtyds rond, en ſom-

mige byna als een hertjen, dat is een weinig uitgekeept, daar het na d'aarde toe ziet: ſy beſtaan uit twee dunne vliesjes, welke tuſſchen haar beiden in het midden een bruin ſagt en plat *zaadjen* hebben. Deſe blaadjes gelykenen wel na de bellen van de hop: en deſe zyn als de *bloemtjes* met haar *zaad*. De *wortelen* zyn dik, getakt, en zig langs den riſt der aarden uitſtrekkende.

De *Herſeleer* is den voorigen ſeer gelyk: maar heeft harder hout. De *bladen* zyn mede langer, van onderen gladder en bleeker groen: welke droog zynde niet onaangenaam rieken: ook krygen ſy geen knobbelen.

Sy waſſen beide in boſſchen, langs de wegen, wallen, en cingels, aan de waterkanten, blyvende lang groen. Sy bloeijen en bladen in de Lente: maar het zaad valt haaſt af. Sy vermenigvuldigen door nieuwe ſcheuten der wortelen: en ſelden door haar zaad.

De bladen, van d'eerſte voornamelyk, zyn voor de beeſten een goed voedſel. Het hout is dienſtig om veele dingen van te draeijen, en te verwerken.

CCCCCVII. HOOFDSTUK.

Umbilicus Veneris, Cotyledon, Navelkruid.

D'Eerſte heeft langwerpige, lyvige, gladde, ronde, ſappige *bladen*, rontom min ofte meer gekerft: deſe ſtaan van onderen op haar middelſte op een kleen ſteeltjen, gelykenende met haar binnenſte holligheid een kleen ſchotteltjen, ſomtyds wat purperagtig. Tuſſchen deſe ryſt een ſtruikjen regt op, van wel een ſpanne lang, en ſomwylen in eenige takjes gedeelt, aan welke ſeer kleine, purperagtige

ofte

ofte witagtige *bloemtjes* komen. Het *zaad* is kleen, komende in kleene ronde bolletjes. De *wortel* is een wit rond bolletjen, van onderen met eenige afhangende veſeltjes.

De *tweede* is d'andere ſeer gelyk, heeft dikke, lyvige, ſappige, langwerpige *bladen*, van vooren rond, en wat gekartelt, rontom op d'aarde, als in een ſootjen gevoegt, veeltyds van onderen wat purperagtig. Uit het midden ryſt een dun, roodagtig ſtruikjen, boven zig in eenige bloemtakjes, ſomtyds van een voet hoog, verdeelende, waar op kleene, witagtige *bloemtjes* komen, welke rood geſtippelt zyn, en in het midden veele veſeltjes hebbende. Het *zaad* is klein, rond, dog langwerpig en ſwart, komende in ronde roode peer-wyſe huisjes.

De *derde* heeft veel dikke, lyvige, en volſappige *blaadjes*, welke op bosjes in 't ronde waſſen; zyn ſeer kleen, en aan alle kanten klein geſchaart en geſneden; uit het midden der ſelvige ryſen de ſtruikjes hooger dan een halve voet; op de toppen der takjes komen gemeenlyk witte *bloemtjes*, die ſomtyds mede eenige roode ſtippeltjes hebben. De *worteltjes* zyn veſeltjes.

Het *Waternavelkruid* heeft dunne, voortkruipende ſteeltjes, die zig hier en daar, gelyk de Hondsdraf, met dunne veſeltjes in de aarde inwortelen: uit deſe komen ronde blaadjes, boven wat neergedrukt holagtig, hebbende van onderen een ſteeltjen, daar de middelpunt van het blad op ruſt. De *bladen* zyn heel dun, groen, ſappig, rontom gemeenlyk in ſeven ronde deelingen ingekeept. Onder de blaedjes komen op korte ſteeltjes kleene witte *bloemtjes*. De *wortelen* zyn alleen maar veſelen.

Sy waſſen hier alleen in de bloemhoven tot cieraad en liefhebberye: ſy blyven in de Winter groen, en bloeijen in de voortyd. De laatſte waſt in vog-

tige wei- en hooilanden, en in de duinvaleijen, en bloeid in de Somer.

Sy zyn alle hier in geen gebruik.

CCCCCVIII. HOOFDSTUK.

Urtica utens, *Brandende Netels.*

D'*Eerſte* zyn de *groote* ofte *Roomſe Netelen*: deſe waſſen met een groene, rouwe, ronde, en holle ſtruik, ſomtyds anderhalven voet, en ſoo de grond goed is, heb ikſe wel van twee ellen hoog gefien, hebbende verſcheide zydtakken: deſe zyn van onderen tot boven toe met breede, ſcherpe, ofte ſpitſe *bladen* gewapend, die rontom ſaags-gewyſe geſchaart zyn: de bladen en de ſtruik zyn rouw en hairig, met ſtekende puntjes begroeit, welke, wanneer men die eens ligtelyk aanraakt, aanſtonds ſteekt, en pynelyke, brandige puisjes verwekt. Van tuſſchen de ſchoot der bladen komen op dunne ſteeltjes ronde, dog oneffene, ruige, ſtekende, groene zaadbolletjes: en zyn geladen met matig klein, rondagtig en blinkent *zaad*. De *wortel* is dun en veſelagtig.

Een *tweede Roomſe* is de voorige wel gelyk, maar de *bladen* zyn niet geſchaart, en waſt wel ſoo laag, alhoewel ik het in goede aarde wel anderhalf elle hoog heb geſien.

d'Andere *groote* ofte *gemeene Netelen* zyn de voorige eerſte zeer gelyk, waſſen ſomtyds een manslengte hoog, hebbende ſeer veele zydtakken: het is mede ruw en met brandige ſtekels beſet, maar branden egter ſoo fel niet als de Roomſe. Van tuſſchen den ſchoot der ſtelen en der bladeren komen heele getakte riſten met zeer kleine groene *bloemtjes*, die

die daar na ruw oneffen en als knobbelig werden, waar in het *zaad* is. De *wortel* is geel, geknoopt, dun, zig gins en herwaarts met ſyne veſelen verſpreidende.

Een *kleinder* ſoort is de groote in alles gelyk, maar veel lager en kleinder, en ſoo die op ſchaduwagtige en vogtige plaatſen waſt, werd die helder-groen van blad; en wat dieper geſneden: en deſe ſoort verandert veel in groote en ſtekendheid, na de plaats daar die groeid.

De Roomſe ſoorten zyn hier vreemd, en alleen by de Kruidliefhebbers te vinden: maar d'andere waſſen alleen langs de wegen, en op ongebouwde ruwe gronden: de *wortels* blyven des Winters over, maar de kleene blyft ſelfs des Winters groen. In 't midden van de Somer werd het zaad ryp.

Dit gewas ſchynt eenige fyne, afvagende en ontſtoppende deeltjes te hebben. Het kruid, wortelen en zaad, ſegt men pisdryvende te weſen, en voornamelyk werd het gepreſen tegens de geelſugt: voorts doet het verſagten, en den buik week-maken: hier toe maakt men kookſels van de groene bladen en verſche wortels: de bladen werden ook niet alleen by vlees geſtooft, maar men doet die onder de groene koekjes en warmoes. Het zaad kan in poeder ingegeven werden.

CCCCCIX. HOOFDSTUK.

Urtica mortua, Doove Netels.

D'*Eerſte ſoort* waſt met vierkante, getakte ſtruiken, ſomtyds twee voeten hoog, ſchietende uit verſcheide veſelige *wortels*, vier ofte vyf by malkanderen. De *bladen* ſtaan ſoo aan de ſtruik, als de

de takken van boven tot onderen, twee en twee tegens malkanderen over, yder aan zyn eigen ſteeltjen, van maakſel de groote barnende netelen gelyk, maar ſteken ofte branden niet, zynde ſagt en wolagtig in het aanraken. Rontom van half wege de ſtruik komen veele helmsgewyſe *bloemtjes*, van rontom den oorſprong der bladen, yder ſtaat in een klein groen kokertjen, deſe zyn gemeenlyk wit, ſelden geel ofte purperverwig, hebben aan haar onderſte een ſoete honingagtige ſmaak; ſelfs riekt dit gewas gemeenlyk honingagtig: waar na in de huisjes het zaad volgt.

De *tweede* waſt ſelden alhier hooger dan een voet, maar blyft eerder lager. De *bladen* zyn kleinder en ronder, en rontom ronder gekartelt: de *bloemtjes* zyn wat kleender, purperverwig, ſelden geel: de *wortel* veſelig. Veeltyds is dit gewas wat onaangenaam van reuk.

De *derde* heeft dikker ſtruiken, en is in veele takjes verdeelt, waſt wel anderhalven voet regt op, is wat hairig; de *bladen* zyn wat langwerpiger, maar ſmalder dan d'eerſte, mede rontom gekerft. De bladen ſtaan twee en twee tegens malkander over: op korte ſteeltjes, rontom welke veele ſtekelige huisjes komen, uit welke de *bloemtjes* als helmtjes uitſchieten, wat grooter dan d'eerſte, ſomtyds wit, en ſomtyds met purpere ſtippeltjes verciert of ſy zyn half geel, half purperverwig, of geheel geel. De *wortel* beſtaat mede uit veele veſelen.

Sy bloeijen alle de meeſte Somer door, en hare plant blyft des Winters over. Men vindſe langs de wegen, dyken, velden, en de laatſte veel ontrent de waterkanten; de tweede veel in de moeshoven.

E I N D E.

AANWYZER

Vande Uitheemſche en Inlandſche benamingen, der Kruiden, in dit Boek verhandelt.

Albeſiën. 493
Aard-akers. 281
Aard-beſiën. 264
Aard-caſtanien. 136
——— moſch. 401
——— noten. 136. 280
——— rook. 270
——— peeren. 549
——— veil. 291
Abeel-boom. 467
Abies. 8
Abiga. 183
Abrikoſe-boom. 78
Abrotonum. 11
Abſinthium vulgare. 13
——— Romanum. 18
——— Marinum. 19
——— Seriphinum. 19
Acacia. 19
Acanthus. 127
Acetoſa. 21
Aconitum Pardalianches. 232
Acorus. 23
——— valſe. 320
Acus Paſtores. 279
Adder-kruid. 530
Adianthum album, 25
——— *nigrum.* 26
Adders-tonge. 424
Adder-wortel. 121
Affodillen. 96. 97. 98
Agaricus. 272
Agrifolium 29
Agrimonia. 30
Agurkjes. 213
Agurk-konkommer, 191
Ajuga. 183
Ajuin. 172
Aizoon. 534
Akeleijen. 71
Alant-wortel, 242
Alcea. 32
——— gemeene. 32
——— Veneetſche. 33
Alchimilla. 34
Alſranke. 236
Alga. 36
Algoede. 124
Alkekengi. 37
Alliaria. 39
Allium. 40
——— *Sylveſtre.* 43
——— *Montanum.* 44
Alnus. 45
Aloe paluſtris. 557
Alſem, Roomſe. 18
——— Zee-alſem. 19
——— gemeene. 13
——— wyn, 15
——— conſerf. 15
——— ſyroop. 15
——— extract. 15
——— elixir. 16
——— ſout, eſſentieel. 16
——— ——— vaſt. 16
Alſine Hederæ folio. 45

Althæa. 48
Amandel-boom: 53
Amaranthus. 49. 123
S. Ambroſius kruid. 51
Ammi. 51
Anagallis. 56
Andoorn. 379. 380
Androſæmum. 57
Anemia. 58
Anethum. 61
Angelica, 62. 63
Angelieren. 165
Anonis. 423
Anthora. 65
S. Anthonis raapken. 487
Antiphthora. 65
Antirrhinum. 66
Anys. 64
Aparine. 68
Aphace. 68
Aphylanthes. 69
Apium. 70. 545
Apoſteem-kruid. 525
Appel-boom. 376
Arachus. 73
Archangelica. 62
Areſta bovis. 420
Argentina. 74
Ariſtolochia. 75
Armeniaca malus. 78
Armoracia. 82
Artemiſia. 82
Arthanita. 84
Artichokken. 86
——— onder d'aard, 549
Arum. 88
Arundo. 89
Aſarum, 91
Aſpergies. 92
Asparella. 243
Asperula Odorata, 95
Aſphodelus. 96. 97. 98
Aſplenium. 179
Aſter atticus. 99
Aſter marinus. 583
Atractilis, 155
Artiplex, 100. 101
Avellana nux. 102
Avena. 104
Averone. 12
Averuit. 12
Auriculæ judæ. 272
——— *muris,* 105. 457
——— *urſi.* 106.

B.

BAar-wortel. 75
Bakelaar. 341
Balſamina Lutea. 419
Balſamiamas. 107. 108
Balſem. 207
Balſem-appel. 107. 108
——— munt. 387
Barbarea. 411
Barbæ capri, 608
Barba hirci. 575. 608
——— *jovis.* 534
Bardana. 109
Baſt, wat. 4
Baſilicum. 111
Bathengel, 181
Becabunga. 112
Bed-ſtroo. 95. 538.
Beek-pungen. 112
—— ſchuim. 531
Beemd-gras. 285
—— klaveren. 577
Beeren-klauw, 127
—— oor. 106

Beet. 116
Beke-boom. 112
Bellis, 112
Belvedre, 146
Berberis. 115
Berglook, 44
——— munt. 140
Berke-boom. 119
Bernagie. 125
Bertram. 479
Beſſem-kruid. 412
Betoni. 117
Betula, 119
Betonica, Siet *Vetonica*.
——— *aq*. 531
Bevernaart. 523
Bevernelle, 458. 523
Berken-boom. 119
Bieſen. 325
Bies-look. 469
Bifolium. 120
Bilſem-kruid. 308
Bingel-kruid. 389
Biſmalva. 48
Biſtorta. 121
Bitter-wortel. 275
Bladen, wat. 6
Blattaria. 122
Blauwe beſſen. 607
Blitum. 123
Bloem, wat. 6
Bloemtjes in 't haar. 417
Blok, wat. 4
Boeken-boom. 253
Boek-weit. 252
Boelkens kruid. 249. 250
Boere kerſ. 412
Boks-baard. 575
——— boonen. 582
Bokshoorn. 262
——— kullekens. 516
——— orego. 576
Bollen, wat, 7
Bonus henricus. 124
Boom, wat. 1
——— varen. 465
——— moſch. 400
——— tamme. 1
——— veil. 289
——— wilde. 1
Boonen. 454. 455. 456
Boontjes holwortel. 75
Borage. 125
Borſekens-kruid, 137
Bos-boom. 138
Boter-bloem. 485
Botrys. 126
Botryoides. 363
Botter-bloem. 142
Boviſt. 208
Box-boonen. 363
Braak-wortel. 409
Braam-beſie. 502
Brabantſe myrtus. 404
Branca urſina. 127
Braſſica. 128. 131
Brem. 273
Bruinelle. 473
Bruinettekens. 26
Bruin-heilige. 387
Bruſcus. 132
Bryonia. 133
Bugloſſa. 135
Bugula. 135
Bulbonac. 362
Bulbocaſtanum. 136
Bulbus vomitorius. 409
Bunias. 407

Eeren prys. 595
Ebulus. 238
Egel-kolen. 488
Eiken-boom. 482
Elatine. 595
Elſen-boom. 45
Endivi. 240
Engel-ſoet. 465
—— wortel. 62
Erica. 244
Epithymum. 167
Eppe. 70. 456
Equiſetum. 243
Eringium, 246
Eruca. 245
Erwten. 429. 460. 461
Eryngium. 246
Eryſimum. 247
Eſſen-boom. 266
Eſula. 248
Eujen. 172
Eupatorium Cannabinum. 249
250
Euphragia. 251
Ezels konkommers. 215

F.

Faba. 454. 455
Fabaria. 564
Fagopyrum. 252
Fagus. 253
Farfara. 588
Fenegriek, 262, 263
Ficus. 254
Fien-kruid. 552
Filipendula. 256
Filicula. 577
Filix. 257
—— *querencina.* 25
—— *Aquatilis.* 259
Fiſtularia. 209
Flammicula. 260.
Flap. 36
Flerecyn-kruid. 430
Flos Adonis. 26
—— *cuculi.* 414
—— *Africanus.* 28
—— *Americus.* 80
—— *Conſtantinop.* 197
—— *Frumentorum.* 220
—— *Regius.* 228
—— *Solis.* 549
—— *Tunetenſis.* 28
Fluweel-bloem. 28. 49. 123
Fontalis herba, 471
Fontein kruid. 471
Framboiſen. 504
Fraxinus. 266
—— *ſilveſtris.* 428
Frumentorum flos. 220
Frumentum Saracenium. 268
Fucus. 36. 269
—— *marinus.* 269
Fumus terræ. 270
Fungus. 271
—— *orbicularis.* 208

G.

GAgel. 404
Galant-wortel. 242
Gale. 404
Galiga, wilde. 225
Gamanderlyn. 181
Ganſe-bloemen. 113. 188
—— voet. 450
Ganſeryk. 74
Geers. 392
Geite-baard. 608
Geite-blad. 151
Gember, inlandſe. 24

Gen-

Gentiane. 275, 276
Gentianella. 276
Gerarts-kruid. 430
Gerſt. 301
Geruwe. 393
Geſegende diſtel. 155
Ginoffels. 165
Gith. 417
Gladiolus fœtidus. 319
Glas-kruid. 439
Glid-kruid. 297
Glycyrhiza. 281
Gods-genade. 287
Goeden Hendrik. 124
Gouds-bloem. 141
Gouwe. 185
Gramen in ſoorten, 283. 284 285
Gras. 283
—— Ledgras. 283
—— Peengras. 283
—— knoopgras. 283
—— Hemelsdauwgras. 284
—— Beemdgras. 285
—— Mattegras. 285
—— Biesgras. 285
—— Wollegras 285
—— Oogentrooſtgras. 286
—— zeegras. 287
Griſekom. 270
Groſſe. 255
Gratia Dei. 287
Grind-kruid. 537
Groſſularia, 493
Guichel-heil. 56
Gulden appel. 466
—— diſtel. 156
—— kruid. 548
—— roede. 603
—— wederdood. 402

H.

HAdig. 238
Hagedoorn. 431
Hairachtige moſch. 402
Halicacabi. 37
Halm, wat. 5
Hals-kruid. 176
Handekens kruid. 521
Hane-kammetjes. 209
—— voet. 485. 486.
Haſel-noten. 102. 551
—— wortel. 91
Haſelaar. 102
Haſe pootjes. 334
Haſe latouw. 334
Haver. 104
—— eſſche. 428
Havix-kruid. 300
Hauwen, wat. 7
Hederik. 247
Heel-kruid. 514
Heemſt. 48.
Heeſter, wat. 2
Heide. 244
Heidenſe bloemen. 353
Heilig kerſt-kruid. 294
Helenium. 242
Helix. 289
Helleborus albus. 292
—— *Niger.* 294
Hellecebra. 536
Helxine. 199
Hemels dauw. 284
—— ſlentel. 564
Hemerocallis. 350
Hemiotis. 528
Hengſte-bloem. 562
Hennep. 148

Hepatica. 296
——— *petræa.* 348
Hepatorium. 249
Herba doria. 548
——— *Gerardie* 430
——— *Judaica.* 297
——— *Impatiens.* 419
——— *Paris.* 298
——— *Stella.* 204
——— *Siderites,* 297
——— *Trinitatis,* 601
Herfſt-klokjes. 147
——— rooſen. 373
Heidens Wond-kruid. 548
Herik. 492
Herſeleer. 609
Hert, wat 5
Herts geſpan. 153
——— hoorn. 204. 463
——— hooy. 92
——— munt, 388
——— tonge. 121. 528
Heul. 435. 438
Hibuſcum. 48
Hinne beſiën. 504
Hippuris. 243
Hirs. 392
Hirundinaria. 185. 187
Hoef-blad. 588.
Hoender beet. 105
Hoeſt-kruid. 588
Hof ſalaad. 331
Hol-wortel. 75
Honds-draf. 291
——— kullekens. 516
——— tand. 219
——— tonge. 224
Hoppe. 365
Hordeum murinum. 361
Horminum. 527
Horſels. 516
Hout, wat. 5
Huis-look. 534. 535
Hulſt. 29
Hyacinth. 303. 304
Hydroſelinum. 545
Hyſop. 312

I.

S. Jans kruid. 310. 312
S. Jacobs-kruid. 314
Iben-boom. 563
Ibiſcum. 48
Jenever-boom. 328
Jennettekens. 368
Illecebra. 536
Imperatoria. 430
Ingroen. 135
Intybum. 240
Jonquillen. 409
S. Joris-kruid. 590
Joſephs bloemen, 575
Ireas. 316, 318. 319. 320. 321
Irio. 247
Iva. 183
——— *Arthetica.* 183
——— *arthritica.* 183
Judas ooren. 272. 510
Iuffrouw mark. 70
Juncus. 325
——— *odoratus æquaticus.* 326
——— *floridus.* 327

K.

Kaarden. 231
Kaasjes bladen, ſoorten 374
Kalabas. 216

Kalfs-ſnuiten. 66
——— voeten. 88. 235
Kaliſſi hout. 281
Kamper foelje, 151
Kampernoelje, 271
Kampernoelje, wat 3
Kanarie zaad. 453
Kanker-bloemen. 438. 562
Karoten. 441
Karwe. 161
Kattekens, wat. 7
Katte kruid. 416
Katte-ſtaart. 243
Kawoerde. 216
——— wilde, 217
Keel-kruid, 349
Keikens. 80
Keiri. 345
Keiſers kroon. 206
Kennep. 149
Kermille. 143. 144. 145
Kers. 410. 411. 412. 413. 414
Kerſen. 173
Kerſouwen. 113
Kervel, 180
——— dolle. 190
——— Spaanſe. 404
Keule. 515. 568
Kivits eyeren. 267
Kladden. 109
Klavers 384. 579. 580 581. 582
Kleef-kruid. 68
Klim, brandende. 260
——— op. 289
Kliſſen. 109
Kliſters, wat. 7
Klokjes. 164. 553
Knawel. 299
Knobbel-nooten. 136
Knollen. 489
Knoop-gras. 283
Knop-bloemen, onbeblade 69
Knoppen, wat. 6
Koe-dille. 145
Koe-hoorn. 262
Koekoeks-bloem. 413
——— brood. 581
Koe-ooge. 145
Koker der bloemen. 6
Kolle-bloemen. 438
Konkommer, hof. 213
——— ezel. 215
——— wilde. 215
Kool, ſoorten. 128
Koorn-bloemen. 220
——— roſen. 382
——— ſala. 422
Koral-kruid. 330
Koriander. 202
Kornoelje-boom. 205
Koſt. 206
Krabbe klauw 557
——— quaad, 330
Kraei-bloemtiens. 80
Krakel-beſien. 607
Krieken. 173
Krieken, over zee. 37
Krok. 73
Kroonen, wat. 8
Kroontjes-kruid. 227
Krooſt. 343
Krop-kruid. 294
Kruid-gewaſſen, wat, 1
Kruidje roert my niet. 419
Kruis-diſtel. 246

Kruiskruid. 537
—— munt. 387
—— wortel. 276. 537
Kullekens kruid. 516
Kunne. 515

L.

Labrum Veneris. 231
Lammekens oir. 124
Lams ooren. 331. 333
Lancea Chriſti. 424
Lapathum. 335
Lappa. 109. 110
Latouw. 331. 333
Lavas. 347
Lavendel. 339
Laver. 545
Lauwrier-boom. 340
Led-gras, 283
Lelie, wilde. 353
—— ſonder klyſters. 350
—— van een dag. 350
—— witte. 351
—— geele. 352
—— van Kalvarien. 353
—— Conſtantinopolen. 354
—— van den dale. 355
—— paarſe, 409
Lelietjes, blauwe. 147
Lenticula. 343
Lepel-bladen. 192
Leuchantemum. 144
Leucoïon 344
—— *Luteum.* 345
—— *Bulboſum.* 346
Lever-kruid. 296. 348
Leeuwen bekken. 66
Leeuwen voet. 34
Liguſticum. 541
Lilium non bulboſum. 359
Lilium Album. 351
—— *Calvariæ.* 353
—— *Crocerum.* 352
—— *interſpinas.* 151
—— *Convallium.* 355
—— Conſtantinop. 354
Lindeboom. 569
Lingua canis. 224
—— *Serpentes.* 506
—— *cervina.* 528
Linſen. 68, 343
Liſch. 316. 318. 319, 320. 321
—— valſche. 320
—— wel-riekende. 23
—— ſtinkende. 319
Lis-dodde. 589
Longe-kruid. 401. 478
Longe moſch 401
Look, tamme. 40
—— berg-look. 44
—— ſonder look, 39
—— wilde. 43
—— ſlange look. 43
—— water. 529
—— das look. 43
Loopig kruid. 495
Lotus hortenſis. 578
Luis-kruid. 294. 556.
Lutaria. 362. 363
Lupaarts klauwen. 486
Lupinen. 363. 365
Lyſter-beſiën. 428

M.

Maagdelieven. 113
Maagde palm. 598
Maan kruid. 362. 363
Madelgeer. 276
Maijer. 123

Majorein. 371. 424
Malrouwe. 379
Malve, witte 48
——— tamme. 373
Mans-bloed. 57
——— kop. 435
——— ooren. 91
Man-wortel. 378
Maren takken. 484
Mariettes. 177
Martagons. 352
Marrubium. 153
Maſt-bloem. 602
Maſt-boom. 8
Mater. 380
Mater ſylvæ. 151
Matriſylva. 151
Matten. 325
Mee. 501
——— krappe. 501
Meer-Bladen. 420
——— edik. 491
——— linſen. 343
——— radys. 491
Meeſter-wortel. 430
Mey-bloemtjes. 355
Melanthium. 382
Melde: ſoorten. 100. 101
Meleagris. 267
Melilotus Italica. 579
Melk-diſtel. 154
Meloen. 386
Meloten. 383. 579
Memmekens-kruid. 151
Mentha. 387
——— *Cattaria.* 416
——— *Corymbifera major.* 207
——— *Græca,* 207
Mentha Sacramenica. 207
Mercurialius. 389
Merg in 't hout. 5
Milie. 392
Militaris. 556
Milium ſolis. 359
Millefolium. 393. 394. 395
Milt-kruid. 179
Mirix-wortel. 491
Miſpel-boom, 390
Moeder-kruid. 380
Moerbeſie boom. 398
Mollugo. 396
Mond hout. 349
Moninks-kruin. 157
Morellen. 173
Morgen-ſterre. 575
Morilles. 272
Morſus Diaboli. 396
——— *gallinæ.* 47. 105
——— *Runæ.* 397
Moſſen, wat. 3
Moſch van boomen. 400
——— op d'aarde. 401
Moſtaart. 247. 492. 543
Motten-kruid. 122
Moxa, wat. 84
Muiſen-doorn. 132
——— koorn. 361
——— oor. 105. 457
——— ſtaart. 170
——— met ſtaarten. 281
Munt. 387
Munx-kapjes. 405
Muſcari. 304
Muſcipula. 80
Muscus arboreus. 400
——— *Terreſtris.* 401

Muſcus Pulmonarius. 401
——— *Capillaris.* 402
——— *Marinus.* 402. 403
——— *Pyxidatus.* 400
Muskus-kruid, 63
——— wortel. 63
Muur. 46
——— met veil gelijkeaende bladen. 47
——— bloemen. 345
Muur-kruid. 439
——— peper. 536
Myrthus Brabantia. 404

N.

NAakte Wyfjes. 346
Naalde kervel. 442
Nagels der bloemen, 7
Nagel-kruid. 164. 457
——— bloemens 303
Nagt ſchadel 546
Napellus. 405
Napus. 407
Narciſſe. 407. 409
Nardus-ſaad. 417
——— Italica. 339
Naskaye. 546
Naſturtium Hortenſi. 410
——— *Heyemale.* 411
——— *Sylveſtre.* 412
——— *Acquatium.* 413. 414
——— *Indicum.* 414
Nater-wortel, 121
Navel-kruid. 610
Negel-bloemen. 382
Nenuphar. 420
Netels: 612. 613
Nicotiana. 558
Nies-kruid. 292, 294. 295
Nies-wortel. 292. 294
Nigelle. 417
Nipte. 416
Noli metangere. 419
Noppen. 7
Nummularia. 429
Nymphæa, kleine, 397, 420

O,

O*Cymum.* 111
Okker-note boom. 323
Oleaſter Germanica. 492
Olm-boom. 609
Olm-kruid. 608
Onderhave. 291
Onſe Lieve Vrouwe Bedſtroo, 95. 538
——— diſtel. 154
——— mantel. 34
——— melk-kruid. 478
——— wieg-ſtroo. 95
Ontſtoppend kruid. 30
Oogen-trooſt. 251. 252
——— gras. 286
Ooſtindiſche kers. 414
Orant. 66
Orchis. 516
Orego. 424
Orvale. 527
Oſmunda regalis. 259
Oſſe-tong. 135
Oxalis. 21
Oxycanthus. 115
Oxytriphyllum. 581
Oyevaars bek. 279

P.

PAarde-bloem. 562
——— kaſtanien. 169
——— ſtaart. 243
Paards-bloemen. 362. 382
Paarl-ſaad. 359

Pad-

Padde-bloem. 145
——— ſtoelen. 3. 271
Paluſtris. 236
Palm-boom. 139
——— ſtekende. 132
Pannik-koorn. 284. 435
Papaver. 435. 438
Pape-kruid. 562
Papegais-kruid. 124
Pardalianches aconitum. 232
Parei. 468
Partyke. 370
Paryſe rape. 407
Paſtinaca tenuifolia. 227
Paſtinaken. 227. 440
Patich. 335
Patientie. 335
Pedicularis pratenſis. 209
Peen. 441
Peengras. 283
Peerdik, 335
Peere-boom. 480
Penning-kruid. 419
——— Bloemen. 362
Penſeen. 601
Peoni-bloem. 433
Peper-kruid. 459
Periclymenum. 151
Perſe-boom. 448
Perſicaria ſiliquoſa. 419
——— *urens.* 307
Perſik. 78, 449
——— kruid. 449
Perſonata. 109
Pes avis. 428
—— *columbinus.* 277
—— *Leopardi.* 486
—— *leporinus.* 334
Peſtilentie wortel. 450
Peterſeli. 451
Petum 558
Peul-vrugten, wat. 7
Phlox. 593
Phœnix. 361
Phu. 590
Phu minimum. 422
Phyllitis. 528
Piment. 126
Pimpinelle, 458
Piper aquaticum. 307
Piſum majus. 460
—— *minus.* 461
Piſtolochia. 75
Pityuſa. 248
Plantago. 462
Plantanaria. 553
Platte erwten. 238
Plompen. 397. 420
Pluimtjes. 166
Poel-ruit. 566
Polei. 477
Polygonum. 464
Polygonatum. 539
Polypodium. 465
Polytrichum. 150
Pompoenen. 444. 446
Populier. 467
Porcelein. 470
Portulaca marina. 288
Poſtel-beſiën. 607
Prang-wortel. 423
Praſſium. 379
Primula veris. 472
Pruimen. 19, 20. 474
Prumus. 474
Prumus Sylveſtris. 19
Prunella. 473

Pseudo akorus. 320
Pseudoiris. 320
Pseudonarcissus. 409
Pulegium 477
Pyramidalis. 371

Qualster. 428
Queenboom. 222
Quartel-besiën. 133
Quendel. 538. 568
Quercus. 482
Quinquefolium. 443

R.

Rapen. 488
Radicula, 82
Ratelen, rode en gele. 209
Radys. 82, 490
Radix cava, 75
—— *dulcis.* 281
—— *Saccharia.* 544
Rakette. 245
Ranunculus. 485. 486. 487
Raphanus Sylvestris. 82. 459
Rapistrum. 492
Raponce. 176
Rapunculum. 176
Ratelaar. 467
Regina prati. 608
Reinette. 608
Reinvaar. 561
Resta bovis. 423
Rhus Myrtiofolia Belgica. 404
Ridder-sporen. 228
Riet. 89
—— gras. 553
Robbregts-kruid. 278
Rogge. 532
—— bloemen. 220
Roomse suuring. 21
Roomse quendel. 568
—— Beet. 116
Rorida. 495
Ros cœli. 284
Rose hyemalis. 373
Rosemaryn. 500
Rosen. 496. 513.
Ros kastanien, 169
Ros soli. 495
Rotte. 501
Rouwkruit. 243
Ruite. 504
Ruscus. 132
Ruta Muralis. 151
Ruta Sylv. Hypericoides. 312
Rute, wilde. 312
Ryn-wilge. 349

S.

Sabelboom, 505
Sabine. 505
Saffloer. 164
Saffraan. 162. 210. 211. 212
Sagittalis. 506
Sagi-kruid. 396
Salicornia. 330
Salie. 508, 555
Salomons segel. 539
Salvia vitæ. 151
—— *agrestis.* 555
—— *auriculata.* 509
Sambucis. 510
—— *Humilis.* 238
—— *aquatica,* 513
Sanguisorba. 459
Sanikel. 514
Sarasyns kruit. 77
Satyrion. 516
—— *Basilicum.* 521

Sauce boom, 115
Savel-boom. 505
Savie. 505. 508
Sautenelle. 547
Saxifragia, major en minor. 523
——— *Alba en Aurea.* 524
Scandix. 442
Santori. 171
Scariola. 240
Scabiosa. 525
Schape suuring. 21
Scharlei. 527
Scheerling. 190
Schelkens kruid. 185
Scheuten, wat. 4
Schordium. 529
Schorfte. 167
Schorft-kruid. 313. 525
Schors, wat. 4
Schropularia. 187. 531
Schyt-besiën. 492
Scorsonera. 530
Sedum aq. 557
Seep-kruid. 514
Sever-wortel. 479
Sempervivum. 534
Senegroen. 135
Seriphium absinthium. 19
Seris. 240
Sermontaine, 541
Serpents tongen. 506
Serpentaria. 234
Serpentina. 204
Seseli officinar. 541
Seven-blad. 430. 574
——— Boom. 505
——— geryde kruid. 578
Sideri.es. 297
Sigmarts-kruid. 32
Silver-kruid, 74
Smapi Silvestre. 492. 543
Siugels. 353
Sion, 492. 545
Siser. 544
Sisymbrium. 388
Slange-look. 43
——— kruid. 234. 530
——— hooft. 239
Slee-doorn. 19
——— pruimen. 19
Sleutel-bloemen. 472
Smeer-wortel. 195. 564
Smilax. 198. 199
Soet-hout. 281
Solanum. 236. 298
Solatrum. 546
Soldonella. 547
Somer sotjes. 346
Sonnebloem. 549
Sonnedauw. 495
——— wende. 571
Sophie kruid. 552
Sots-kullekens. 516
——— kapjens. 518.
Soutenelle. 288
Spaanse suuring. 21
——— kervel. 404
Spatula fœtida. 319
Speculum veneris. 553
Speen-kruid. 530
Speer-kruid. 424
Speer-wortel. 234
Spek-wortel. 195
Spica. 339
Spina acuta. 431
Spinage. 556

Spinne-koppen. 298
Spring-kruid. 337. 419
Sprokkel-bloemen. 409
Spurgie. 337
Spurie. 554
Stal-kruid. 423
Stam, wat. 4
Standel-kruid. 120. 516
Steel, wat. 4
Steen-breeke. 256. 523. 524
——— kruid. 187. 411
——— lever-kruid. 348
——— ruite. 151
——— saad. 359
——— varen. 179
——— violieren. 345
Stek-rape, 407
Stellaria. 204
Ster-kers. 410
Sterre distel. 159
——— kruid. 99
Stinkende gouwe. 185
Stok-rosen. 373
——— violieren. 344
Stœbe. 69
Stoppelen, wat. 6
Strepen in 't hout. 5
Stronk, wat. 4
Stroo, wat. 6
Struik, wat. 4
Stryk-bloemen. 145
Stuifkens, wat. 8.
Succisa, 396
Suiker-wortelen. 544
Suiring. 21
Surkel, 21
Suuredoorn, 115
Swaarden, 279
Swam-kruid. 471
Swart eike varen. 266
Swelken hout, 513
Swem-kruid, 471
Symphytum. 195. 478
Synnauw. 341

T.

TAbak. 558
Tagetes Indica. 28
Tamaris-boom. 560
Tanacetum peruvianum. 28
Tand-kruid, 479
Tapsus barbarus. 593
Tarw. 584
Taxis. 563
Terpentyn. 10
Teskens-kruid. 137
Testiculus caninus. 516
——— *moriones.* 518
——— *Hirci.* 519
——— *Serapias.* 519
——— *Vulpis.* 519
Teucrium. 182
Thalictrum. 566
Thlaspi. 412
Thora. 405
Thym. 538, 568
Tideloos. 394
Tormentille. 574
Trachelium. 176
Tragopyrum. 252
Trifolium aureum. 297
——— *Pratense* 577
——— *Odoratum.* 578
——— *Corniculatum.* 579
——— *Agrarium.* 580
——— *Fragiferum.* 581
——— *Acetosum.* 581
——— *Aquaticum.* 582
Trinitatis herba. 247

Trip Madam. 535
Triſſago. 181
Triticum, 584
——— *nigrum.* 382
——— *Vaccinum.* 382
Tronk, wat, 4
Tuilkens bloemen, 80
Tuin-kers. 410
Tulpen. 586
Tunica flores. 165
Tanis bloem. 28
Tuſſilago. 588
Tydelooſen. 346. 407, 409
Turks-koorn. 268
Twee blad. 120

V.

VAccaria. 447
Vaccinia. 607
Valeriane. 594, 591. 592
Valeriana camp. inod. 422
Varen, 257
——— wit eike varen, 25
——— ſwart eike varen. 26
——— wilde. 259
Veen-beſiën, 607
Veld-ajuin. 426
—— cypreſ. 183
—— ſala. 422
—— ſuuring, 21
Veneetſe *alcea.* 33
Venkel. 261
Veratrum. 292. 293
Verkens brood. 84
—— gras. 464
Vermicularis. 535
Veronica. 595
Vet. 522
Vetonica. 165
Vette-kous, 422
Vier-kruid. 294
Vingerhoeds-kruid. 230
Vinkoorde. 598
Viola aq. 395
—— *Damaſcena.* 602
—— *Indica ſcandens.* 414
—— *Latifolia.* 362
—— *Mariana.* 177
—— *matronalis.* 602
—— *Tricolor.* 601
Violetten. 599
Violen. 599
Violieren, geele. 345
—— water. 395
—— ſteen. 345
—— witte. 344
—— ſtok, 544
—— *aurea,* 603
Virga paſtoris. 231
Viscus quercinus. 484
Viſſel-kruid. 412
Vitſen. 597
Vlas, 358
Vliegenet. 80
Vlier-boom. 510
Vlier. 238. 510
Vlooi-kruid. 476
Ungula caballina. 588
Ulmaria. 608
Ulmus. 609
Umbilicus Veneris. 610
Unifolium. 355
Vogelneſt, 227
—— voet. 428
Vokelaar. 188
Volders kaarden. 231
Volubilis. 198. 199

Vorſchen-beet. 397
Voſſe-ſtaart. 178
——— kullekens. 516
Vrouwen bed-ſtroo. 538
——— hair, 150
——— ma. 34
——— ſpiegel. 553
Vrugten, wat. 7
Uva lupina. 298. 646
Uva verſa, 298
Vyfvinger-kruid. 443
Vyg boonen. 363
Vygeboom, 254

W.

WAal-wortel. 195
wal-meeeſter. 95
——— ſtroo. 273
Walnoteboom. 323
Wand-luis-kruid. 319
Water argelica. 63
——— Betoni. 531
——— biele. 326. 327
——— dry-blad. 582
——— Eppe. 456. 345
——— gouds bloem. 142
——— Hanevoet. 4 6
——— kers. 413
——— klaver. 582
——— linſe, 343
——— Lith. 327
——— look. 529
——— peper. 307
——— pungen. 112
——— roſen. 420
——— ruit. 566
——— ruiters. 557
——— ſchoten, wat. 4
——— ſpeen kruid. 531
——— Slangenkruid. 236
Water duizendblad. 395
——— Weegbree. 463
——— ſpeer-wortel. 236
——— varen. 259
——— violieren. 395
——— vlier. 513
Weder dood. 577
Wederik. 368. 369. 370. 371
Weed. 366
Weeg-bree. 462
Wee-winde. 151
Weit, 584
Wieg-ſtroo. 95
Wierr. 36 269
Wikken. 597. 74
Wilde *Aſpergie.* 94
—— *Bathengel.* 182
—— *Fenegriek.* 263
—— *Galiga,* 225
—— *Gamander.* 182
—— Hanevoet. 486
—— Heul. 438
—— Kervel. 404
—— Latouw. 333
—— Lelien. 353
—— moſtaart. 247. 492
—— munt. 388
—— Pannikoorn. 284
—— paſtinaken. 277
—— pruimboom. 19
—— pompoenen. 446
—— Raap. 177
—— radys. 82
—— ruite. 312
—— Thym. 58
—— Vlaskruit. 357
—— Vlier. 238
—— Wikke. 73

Wilde wyngaart. 133
Wilde vlier. 283
Wilge. 507
Windbloem, 58
Winde. 198. 199.
Winter-groen. 480
Winter kerſe. 411
Winter roſen. 373
Wolfs-beſië. 298
——— melk. 571
——— veeſt. 208
——— wortel. 298. 405
Wolle-kruid. 593
Worm-kruid, 561
Wortelen, 3
——— geele. 441
Wouwe. 366
Wrange. 167
Wymen. 507
Wyn beſiën, 492
Wyngaart. 604
Wyngaart, wilde. 133
Wyn-ruite. 504
Wywouters. 516

X.

Xanthium. 110
Xyrus. 319

Y.

Ypen-boom. 609
Yſer-kruid. 594
Yſop 312

Z.

Zee-grappe. 330
——— gras. 287
——— haſe latouw, 551
——— latouw. 403
——— mos. 203. 402
——— porcelein. 288
——— ſterre-kruid. 583
——— wier. 269
——— winde. 547
Zizania. 360

AANWYSER

Der Siektens, en haare Genees-middelen; in dit Werk verhandelt.

Aamborſtigheid, ſiet Engborſtigheid.
Aarsdarm, uitgeſonken. 21. 57. 76. 85, 195
Adem, ſtinkende. 70. 165
Afgang en losly vigheid maken. 14. 30. 42. 66. 101. 117. 134. 163. 168. 171. 176. 215. 218. 225. 238. 241. 243. 245. 271. 283, 290 337. 375. 390. 446. 475. 511. 556. 559. 563. 573. 584.
Amandel taarten te maken. 54
Ambeyen. 48. 78. 89. 108. 136. 161. 188, 225. 257. 468. 471. 526. 552.
—— bloedende te ſtoppen. 78. 196
Baar-moeders uithangen. 220
Balſemen der lighamen. 17
Barens nood bevorderen. 62. 340. 348
Been, dat ontblood is, met wat poeder te dekken. 76. 78. 318
Beſmettingen, hulp. 64
Blaren trekken. 183. 256. 260. 325. 337. 477. 485
Blaas-pyn. 192
Bloedig tand-vleis te ſuiveren. 21. 76. 78. 122. 139. 187. 193. 223. 226. 248. 254. 345. 349. 444. 483. 574. 598. 604.
Bloedpiſſen. 32. 196. 393
—— ſpuwen. 64. 74. 127. 137. 155. 196. 379. 539. 604
—— geronnen om uit te looſen. 136. 180. 182. 311. 417. 418
—— uit de baar moeder te looſen. 55
—— braken te ſtillen. 208. 220. 393
—— ſtemſels. 46. 122. 138. 169. 209. 244. 400. 459. 483
—— verkoelingen. 22. 332
Borſt-middelen, ſiet Long-middelen.
Braken te ſtillen. 15. 17. 62. 223. 388. 574
—— verwekken. 91. 97. 134. 288. 290. 325. 337, 480. 541, 559, 573
Branden middel. 173. 407
Branden met Moxa. 84
Brandigheid. 110. 332
Breuken te geneſen. 30. 136. 297. 298. 299
Buykloop ſtoppen. 10. 20. 46. 55. 58. 104. 116. 122. 148. 150 169. 175. 205. 220. 223. 244. 245. 267. 281. 336. 343. 349. 363 369. 363. 377. 391. 399. 400. 420. 435. 437. 444. 449. 455. 458 463. 477. 482. 529 571. 574. 604. 609.
Buik-pyn. 10. 25. 30. 40. 49. 52. 62. 64. 65. 70. 76. 78. 128, 144. 162. 180. 203. 218. 227. 234. 256. 257. 284. 292, 325. 329. 340 384. 388. 392. 505. 533. 542. 569. 594.

Buik-wee, ſiet Buik-pyn.
Buik-week maken, ſiet afgang maken.
Byſlapen verwekken. 88. 521. 545
Colyk, ſiet Buik pyn.
Darmen, uithangen, 220. 344
Darm-pyn, ſiet Buik pyn.
Dauw-worm. 290 293. 526
Dempige paarden, 32
——— ſchapen. 32
Dolle honds beet. 505
Doode vrugt afdryven 227. 506
Dorſt, verſlaan. 23. 470. 489. 503
Droppel-pis. 52. 94. 200
Druipert, ſiet Saadloop.
Duiven voedſel. 73
Engborſtigheid. 42. 54. 76. 313. 317. 451. 515. 516. 526. 569. 588 600
Etens luſt verwekken. 82, 450. 543
Etter borſt. 119. 526. 588. 595
——— ſpuwen. 127. 379
Exter oogen. 42. 486
Fenyns tegengift. 66. 299
Fiſtel, ſiet Fontenellen.
Flauwten. 173. 175. 385. 501
Flerecyn. 182. 184. 257
Fluimen, los maken. 64. 65
Fontenellen. 290
Gal, vloeibaar te maken. 14. 54. 250. 358
Gal, die te dik is. 14. 54. 250
Gal ziekten. 14 23. 114
Geel ſugt. 32. 71. 85. 97. 112. 155. 179. 184. 186. 204. 212. 237. 247 265. 271. 275. 292. 308. 356. 423. 425. 502
Geheugnis ſterken. 356
Geronne bloet loſſen. 136
Geſcheurtheid, ſiet breuken.
Geſwellen, heete. 27. 46. 48. 114. 253. 254. 284. 309. 332. 547
——— te verdryven. 13. 42. 144. 152. 184. 239. 248 263. 309. 341. 343. 348. 366. 392. 437. 441. 455 484 512. 515. 534. 538 571. 585.
——— vermurwen. 42. 49. 62. 104. 173. 184. 256. 341. 343. 352 366. 375. 397. 512. 545. 571. 585
——— veretteren. 13. 49. 66. 90. 104. 343. 364. 380. 384. 408. 439. 455. 484. 526. 533. 538. 544. 571. 585
——— pyn verſoeten. 49. 62. 114. 144. 253. 254, 309. 352. 378. 512. 547. 585. 594.
Gigt. 110
Gorgel-waters in keel-geſwellen. 71. 165. 178. 219, 315 397. 431 474. 489

Graten, uit te trekken. 57. 75
Graveel. 46. 54. 79. 94. 120. 150. 176. 189. 266. 275. 283. 343. 391. 411. 423. 452. 459. 476. 523. 604.
Gyl goet te maken, 53
Hair uit te doen vallen. 26. 290
——— worm. 290. 293. 526
Handen, ſagt te doen worden. 55
Harthoorigheid. 501
Hart-ſterking. 153. 265. 385. 501
Hartvang. 385
Heesheid. 49. 282. 437. 489. 594. 600
Heet vuur te verdryven. 17. 40. 42
Hert kloppen. 111. 501
Hik. 223. 227. 388
Hoeſt. 42. 49. 64. 65. 227. 282. 313. 375. 425. 437. 489. 526. 569 589. 600.
Hoofd-qualen. 118. 167. 332. 340. 341. 356. 381. 388. 505. 512 547.
——— wonden geneſen. 153
——— ſwymel. 226. 340. 357. 388. 500. 509. 539
Huyg, ligten. 557
Hygen na den adem. 64
Jaſmyn olie te maken. 55
Ieukte, ſiet ſchurft te verdryven.
Ligt. 182. 431. 534
Ingewanden, verſtopte, ſiet lever en milts verſtoppingen.
Kak-hielen. 489
Keel, geſwollen, ontſteken. 71. 78. 178. 254. 255. 265. 284. 313. 314. 315. 341. 397. 431. 474. 479. 489. 503. 512. 526. 533 544. 557. 594
Kinderen eerſt geboren, ſlaauw zynde middel. 173
Kinder-pokjes. 72. 256. 343. 411. 512. 531
Klieren te verdwynen. 32. 85. 184
Kneuſingen. 366
Knobbels aan den hals te verdryven. 85
Kolyk, ſiet buik-pyn.
Koorſen. 13. 14. 25. 32. 42. 71. 156. 171. 182. 192. 250. 276. 302 332. 341. 344. 366. 381. 392. 417. 418. 434. 438. 451. 464. 470 530. 531. 535. 547. 591
Kort ademigheyd. 127
Koude pis. 32
Kout-vuur, te verdryven. 17. 42
Kraamvloed, overvloed te ſtoppen. 196. 420
Kraam-vloed af te dryven. 13. 75. 84. 348. 381. 542
Kramp. 13. 340. 500
Krawagie ſiet ſchurft.
Krop-ſweeren. 188. 256. 447. 532
Lamme-leden. 103. 284. 292. 329. 340. 357. 366. 425. 431. 473 500. 569.

Leden, pynelyke. 102
Lever verſtopte. 32. 42. 52. 179. 182. 183. 184. 234. 237. 250. 358. 366. 379 452. 530. 560 591.
Long-middelen. 13. 49. 64. 65. 127. 131. 150. 195. 212. 248. 250. 255. 257. 282. 313 366. 375. 393. 411. 418. 431. 438. 441 452. 475. 526. 530. 569. 588. 594
Loop en vloeden te ſtoppen, ſiet buik-vloed, ſtonde-vloed, witte vloed.
Loomigheid. 42
Los lyvigheid veroorſaken, ſiet afgang maken.
Luiſen dooden. 290. 557. 559
Magen die Slymig zyn, ſiet Slymige magen.
Maag, bitſig. 23. 116
——— pyn. 541
——— verſterken. 52. 111. 165. 223. 261. 347. 373
——— wyn. 224
Maand-vloed te verwekken, ziet ſtonden te verwekken
Maand-vloed te ſtoppen, ziet ſtonden te ſtoppen.
Maſelen. 72. 343. 531
Melk te doen runnen. 157
—— —— der borſten te bevryden. 389
——— bevorderen. 62. 65. 155. 418. 425. 441. 452. 459
Milt verſtopte. 32. 42. 182. 183. 184. 191. 234. 275. 276. 348. 366. 452. 460. 591.
Milt zigt. 97. 179. 237. 379
Moeder-kruiden. 212. 226. 227. 379. 500
Mond, ſtinkende te ſuiveren. 46. 76. 474. 503
——— bloedende, te ſuiveren. 46. 474
——— ſpoelſels. 164. 314
Nageboorten afdryven. 13. 42. 75. 84. 200. 313. 227. 340. 345. 348. 506. 528. 542
Na-ween, voor te komen. 55. 71
——— te ſtillen. 341
Neus-bloeden te ſtoppen. 74. 122. 244. 393. 438. 508
Neus-ſlym uit te halen. 117. 119. 188. 317. 357. 372. 515. 559
Nieren, ontſteking. 32
——— pyn. 375
Nier-qualen. 38. 49. 54. 192. 204. 253. 257. 299. 458. 375. 562
——— ſlym afzetten. 358
Nies poeder. 293. 559
Ontſtekingen, ſiet geſwellen, heete.
Ontſtekingen der ingewanden. 477
Onvruchtbaarheid. 381
Oog ontſtekingen. 114. 138. 224. 284. 377. 464. 471. 477. 499. 585.
——— Schillen. 186. 262
——— vlekken. 186
——— vlieſen verdryven. 85. 89

Oogen, blauwe. 526. 541
Oogen haar duisterheid te benemen. 171
Oogens schadelykheid van bovist 209
Oorpyn. 501
Openend middel. 26. 133. 261. 347. 367
Opgestopte pis, 38. 358
Oprupsingen maken. 516. 539. 569
Opstygingen. 102. 173. 512. 579
Pees steeken. 408. 508
Peesen styve en verkrompen. 468. 501
Pest, hulp. 64. 213. 276. 298. 325. 329. 431. 505. 509. 526. 530. 591
Pip, der hoenders. 42
Pisdryvende affetten. 10. 13. 30. 42. 52. 58. 71. 78. 82. 92. 94. 133, 137. 140. 145, 144, 153. 154. 155. 157. 158. 159. 176, 179 180. 189. 226. 227. 246. 247. 257. 265. 292. 297. 299 302. 311 313. 325. 329. 331. 343. 340. 347. 359. 360. 366. 375. 392. 410 411. 418. 423. 441. 442. 452. 455. 457. 460. 466. 478. 491. 502 511. 515. 523. 539. 542. 560, 569. 591. 604.
——— opgestopt. 38. 358
——— moeyelyk. 52
——— droppel pis. 52
——— snydende. 55
——— brandende. 55. 375. 470
Pleuris, sier syde pyn.
Pokken. 139. 337
Pyn stillen innerlyk en uiterlyk. 212. 225, 257. 375 468
Pynelyke deelen te brandeu. 84
Pyp-sweeren. 526
Quaadaardige ziekten. 357. 526
Quaad seer. 97. 226. 526. 553
Quylen, bevorderen. 61. 479. 541. 557. 559
Roode loop. 35, 49. 196. 202 594
Roode vloed te stoppen. 20. 35. 103 571
——— buikvloed te stoppen. 58. 103. 552. 571
Roos 302. 512. 533. 585
Ruisingen in 't oor. 501
Saadloop te stoppen. 10. 58. 122. 196. 329. 332. 360. 393. 463. 483.
Scheede der lyfmoeder het uithangen te beletten. 196. 220
Scherpigheid verslagten. 49
Scheurbuik. 42 82. 112. 131. 138. 182. 192. 213. 246. 248. 271 410 411. 420. 470. 490 492. 544. 552. 583. 603
Scheurbuikig tandvleis, 46
Schurfde hoofden. 526. 559
——— nagels. 187
Schurft te verdryven. 196 271. 293. 336. 364. 366. 383. 557. 561
Seere hoofden. 256.

Seere hoofden te ſuiveren. 99. 256 290,
Senuw ziekten. 167, 184. 408. 437. 508 568.
Slaap bevorderen. 192 225. 309. 379. 437
Slaap ziektens middelen. 293. 340. 357. 381. 385. 431. 500. 509. 539. 544
Slym ziekten van alderlei ſoort. 14. 24. 25. 40. 52. 62. 64. 76, 82. 85. 89. 94. 97. 116. 117. 118. 127. 143. 154. 156. 162. 171. 173 176. 203 208, 212 218. 226. 234 242. 248 261. 271. 276. 313 317. 329. 348. 366. 372. 380. 385. 388. 410. 416. 425. 431, 460 478. 479 484. 491. 505. 509. 516. 523. 530. 536. 548. 561. 569
Slym geſwellen. 219. 307
Snot te loſſer. 85. 188. 559
Spenen, ſoekt ambeven.
Splinters uit te trekken. 42 57. 61. 66. 76. 199. 256. 364. 431. 442
Sproeten te verdryven. 97. 157. 337. 364. 485. 541. 565
Sprouw. 49. 302. 470. 477. 600
Steen. 46. 523
Steken van fenynige dieren. 42
Stonden te ſtoppen. 20. 35. 46. 55. 58. 74. 103. 122. 169. 179. 196 205. 220. 223. 244. 245. 267. 279. 349. 363. 377. 391, 393. 399 400 420. 437. 463. 483. 574.
Stonden te verwekken, 13. 32. 42. 52. 62, 71. 75. 78. 83. 94, 97. 112. 137. 140. 144, 154. 155. 156. 171. 173. 182. 202. 208. 212 218. 226. 227. 234. 247. 250. 276, 311. 313. 329. 340. 341. 347. 366. 372. 379. 381. 383. 410. 411. 417. 418. 431. 441. 444. 451 452. 457. 459. 478. 491. 500. 502. 506. 509. 515. 516. 523. 528 530. 539. 542. 562. 569. 591
Stuipen. 434. 500. 505. 509
Suigers afdryven, ziet nageboorte afdryven.
Suur temperen. 17. 84. 331
Sweeren te ſuiveren. 10. 35. 42. 71. 76. 78. 186. 284, 315. 317 348. 349. 369. 380. 382. 444. 458. 464. 501. 503. 549. 574
——— geneſen. 35. 108. 165
——— open te houden. 512
——— rypen. 61. 199
Sweet-bad. 144. 145
Sweet verwekken. 17. 64. 78. 85. 140. 142. 156. 171. 182. 329. 341. 392. 431. 451. 511. 514. 591.
Syde pyn. 155. 156. 438. 489. 505. 526. 530. 591
Syde-wee, ſiet ſyde pyn.
Tanden te ſuiveren. 122. 165, 502
——— ſchuuren. 535
Tandpyn te verdryven. 42. 57. 61. 171. 256. 309. 428. 431. 473. 479. 500. 528. 557. 559
Tand-vleis, bloedig te ſuiveren, ſiet bloedig tand-vleis te ſuiveren
Tegen-gift. 341. 347. 431
Tepels te geneſen. 108. 335. 471
Tering. 104. 137. 379. 534

Trek-

AANWYZER.

Trekkingen. 340. 503
Vallende ziekte. 175. 434. 484. 505. 509. 571
Venus qualen. 247. 329. 526
Vergift van Napellus. 405
Verkoutheid. 489
Verrottingen der ledematen te ſteuten. 40
Verſtervingen te ſteuten. 42 208. 324. 431 544. 559 562
Verſtoptheden openen. 71. 133. 154. 176. 187, 247. 292, 297. 563
Uitgeſonken aarsdarm. 21. 57. 76. 85
——— ſcheede, lyfmoeder. 76
Vrouwe vloed te ſtoppen, ziet ſtonden te ſtoppen.
Vrouwe vloed verwekken, ziet ſtonden verwekken.
Vrugt, die dood is, ziet nageboorte afdryven.
Vrugtbaarheid verwekken. 381
Vryſter-ziekten. 112. 366 381. 431
Vuurigheid in 't aangezigt. 501. 512
Vygwerten aan den aers. 188
Vyt, uit te trekken. 42. 249. 307
Walgen te ſtillen. 17. 208. 389
Wand-luiſen verdryven. 320
Waterdryven, ziet pisdryven.
——— maken, die moeyelyk is ziet pisdryven.
——— Sugt. 30. 32. 41. 92. 112. 134. 171. 182 184 238. 247. 275. 276. 317. 348. 366. 431 502. 512. 547. 562
Wichchel-ſtok, om mynen t'ontdekken. 103
Wind-geſwellen. 219
Winden te loſſen. 25. 40. 42. 52. 62. 65. 144. 162. 193. 203. 227 234. 261. 313. 340. 347. 372. 385. 418. 425, 431. 441. 457. 516 539. 542, 562. 569
Winterhanden. 10. 489
Wittevloed ſtoppen. 20. 35. 103 169. 136. 257. 298. 360. 394 561
Wonden te ſuiveren. 35. 165. 171. 458. 549
——— geneſen. 35. 108. 152. 290. 565
Wondmiddelen. 10. 35. 89. 108. 136. 186. 196. 208. 292. 298. 311. 348. 397. 420. 458. 459. 474. 479. 480. 502. 541. 549. 558. 559. 562. 595. 596. 598. 604.
Wond bloeden te ſtoppen. 74. 393 444. 574
Wormen te dooden, 13. 17. 42, 65. 78. 154. 156. 171. 182. 208. 243. 276. 311. 343. 364. 383. 561. 563
Wratten, verdryven. 186. 188. 199. 241. 249, 256, 337, 486

EYNDE.